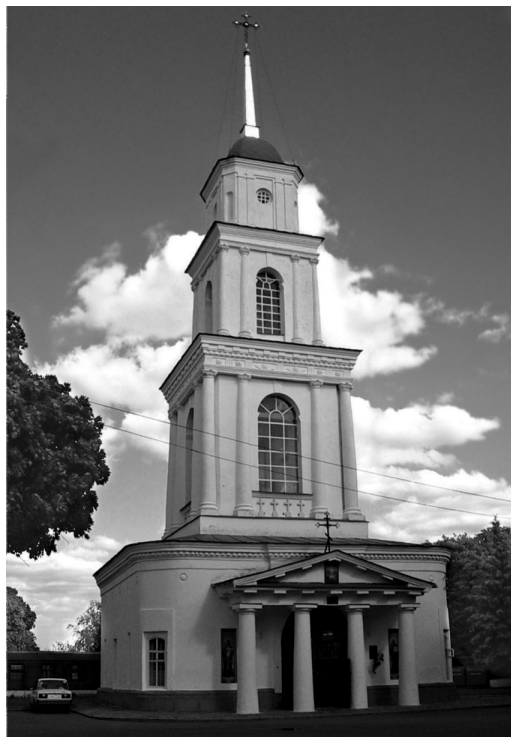

РІДНИЙ КРАЙ

АЛЬМАНАХ ПОЛТАВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

№ 2 (35) 2016

ЗМІСТ

ПОЕЗІЯ

<i>Світлана-Майя Залізняк</i>	3
<i>Віра Кропивка</i>	13

ПРОЗА

<i>Тетяна Горицвіт</i> . Написані мовою лілій	16
Ноша від ангела	17
Травневі іриси	17
Конвалія-мандрівниця	18
Літня симфонія в жовтому й білому	18
<i>Ольга Моцебекер</i> . Полетіли	19
Чужа	19
Живи	20
Вона чекає	21
Руда	21
<i>Олена Пригода</i> . Діточки	22
Мамці на плаття... ..	24
Мотрона	25

ПЕРЕКЛАДИ

<i>Володимир Гільчук</i>	27
--------------------------------	----

ДЕБЮТ

<i>Антон Нестеренко</i> . Вірші	37
<i>Олександра Литвин</i> . Вірші	39
<i>Влада Михайлик</i> . Проза, вірші	42
<i>Владислава Тріус</i> . Вірші	43

ПУБЛІЦИСТИКА

<i>Сергій Шебеліст</i> . Випробування Україною: російські ліберали й одвічне українське питання	45
<i>Олексій Неживий</i> . Причастя рідним краєм. Красзнавчий нарис про село Хитці	48
<i>Микола Тимошик</i> . Давні школи в українському селі: від козацької до церковноприходської	59

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

<i>Людмила Дейна.</i> Структурно-семантичні параметри аксіологічного кола «Я-громадянин» у новітньому українському щоденниковому дискурсі	70
<i>Наталія Лукаш.</i> Засоби реалізації приблизної квантитативної семантики в реченнях структурної моделі Sub + Praed (Cop + Num) Quant	74
<i>Tetiana Krol.</i> The Manifestation of Internal Conflict by Means of Ekphrasis in John Banville's <i>The Sea</i>	79
<i>Віра Мелешко.</i> Ідейно-художні домінанти збірки прози «Нехворощ» Любові Пономаренко	84
<i>Галина Білик.</i> Фронтowa творчість Бориса Гуменюка	88

ЕПІСТОЛЯРІЙ

<i>Микола Степаненко.</i> Листовна розмова полтавських письменників з Олесем Гончаром	96
---	----

«РІДНИЙ КРАЙ» ПРО КРАЯН

<i>Світлана Луцій.</i> Історичні романи Миколи Лазорського	109
<i>Ольга Орлова.</i> Іван Долук: політ над льодовиками та долинами	113

ЮВІЛЕЙНІ ДАТИ

<i>Володимир Подрига.</i> Образ Лубен у творах Володимира Леонтовича (до 150-річчя від дня народження прозаїка)	119
<i>Владислав Смирнов, Олександр Руденко.</i> Академік трьох академій полтавець Юрій Олексійович Митропольський (1917–2008). До 100-річчя від дня народження	123

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

<i>Галина Полянська.</i> Професійні композитори Полтавщини	133
<i>Михайло Шкурка.</i> «Де ти бродиш, моя доле? Не докличусь я тебе!» Драма останнього Шевченкового кохання	150
<i>Олексій Вертій.</i> Характерник із Лавіркового (Матеріали до життєпису кобзаря Ігоря Рачка)	156

ДІАЛОГИ

<i>Сергій Шебеліст.</i> «Малоросійський патріотизм був предком українського націоналізму». Інтерв'ю з істориком Юрієм Волошиним	166
---	-----

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

<i>Ірина Дінтан.</i> Михайло Грушевський про національно-державну ідею в добу Української революції (Хмельниччина, 1650–1657)	170
---	-----

З КОГОРТИ ВЕЛИКИХ

<i>Ганна Радько.</i> Антін Крушельницький і його родина в лещатах білопольської дефензиви та радянської НКВС	197
<i>Михайло Насенко.</i> Велика страдниця, вірна дочка України Надія Суровцова	206

IN MEMORIAM

<i>Іван Дичко.</i> Пам'яті товариша (Миколи Васильовича Костенка)	211
---	-----

У «РІДНОМУ КРАЇ» ПРО «РІДНИЙ КРАЙ»

<i>Ніна Степаненко.</i> Часопис «Рідний Край» (1905–1916) на вістрі часу	217
--	-----

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Галина Білик.</i> Ідеальні книги Володимира Костюка	224
<i>Олексій Невмійко.</i> Коли виростає добро? Рецензія на книгу: <i>Горицвіт Т. Казка про шишку, яка мріяла стати їжачком : казка : для дошк. та мол. шк. віку / Тетяна Горицвіт. – Полтава : Видавець Шевченко Р. В., 2016. – 100 с.</i>	236

КУЛЬТУРНА ХРОНІКА

<i>Лілія Пархоменко.</i> «Краща книга Полтавщини–2016»: віншування лауреатів	238
<i>Олена Білик.</i> Ушанування 85-річчя Григора Тютюнника на Полтавщині	240

НАШІ АВТОРИ	247
--------------------------	-----

CONTENS	249
----------------------	-----

Світлана-Майя ЗАЛІЗНЯК – сучасна українська поетка, прозаїк, перекладач, член Національної спілки письменників України (2016). Народилася 31 липня 1963 року в місті Пирятині на Полтавщині. Із 1996 року мешкає в Полтаві. Авторка восьми збірок поезій та малої прози, з-поміж яких найновіша на сьогодні – «Птахокардія» (2015). Активна дописувачка літературних Інтернет-порталів. Лауреатка Загальнонаціонального конкурсу «Українська мова – мова єднання» (2007). Має відзнаку Пантелеймона Куліша за книги «Миць» та «Струм».

Її твори друкувалися в альманасі «Рідний край», літературно-мистецькому часописі «Захід-Схід», у збірках «SITIS» та «VIA» видавництва «Склянка Часу*Zeitglas», у міжнародному літературно-мистецькому журналі «Склянка Часу*Zeitglas», «Антології сучасної новелістики та лірики України – 2010», збірнику «100 на 100» (кращі автори журналу «Склянка Часу») тощо.

Пропонуємо читачам тексти з майбутньої збірки, над якою зараз активно працює письменниця.

НУАР

Подєколи рвійно дарує букет... фаєтон –
І... хочеш-не-хочеш, а мусиш летіти, бо вітер...
Пливки парадигми лягають на вишитий льон.
Вертаєш утрачені марева... псевдомагніти...

Голубиш, палаєш... Десь опік присипле перга.
Линяє зміюччя. «...шерше ля...» – шерхоче
пшениця.

Ось дощ затяжний – від неділі аж до четверга –
Розміє орелі, у стилі нуар небиллиці.

Каплички... дзвіночки... безгомінь... озера...
мости...

Криваве тату-махаон – на шагреневій шкірі.
Майнули мангусти поміж голубих капустин.
Ряд сонячних зайчиків креше готична рапіра...

* * *

Пахощів сіна бракує улітку,
Хати, колодязя, вудки, ставочка...
Телеграфую: «Стрічай мене, Лідко!»
Є в тебе гуси, обскубана квочка.
Прийде сусідка – відьмиця уп'яте,
Заностальгує: ні школи, ні ферми...
Виберу для дауншифтингу дату.
Місто у випарах пива і скверни...
Тиждень, як сич невгамовний – на дубі.
Місяць – як віршів писати не хочу.
Ми позітхаємо, сестро, край клубу,
Де Чакроборті... чорти... тамагочі...»

АБСТИНЕНТНИЙ СИНДРОМ

Імеретинським шафраном яскрієш у пам'яті снів.
Кодлами-колами ходить луската сторожа.
Серпень ажурно дощить... На Супою маслинному
дні

В рань прокидається квітка – пурпурне а може.

Наче не треба жадання, усе в ту грозу відбулось.
Ти – експонат-кучерявець юнацтва музею.
Як би жили-пригасали, злетівши за Ворсклу
чи Рось...

Леви застрягли у гратах-зубах Колізею.

Що ж, дресируй левенят. Вибирай картоплі
та листи.

Палиш духмяну – з торішнього пижма – цигарку.
Соняхи зрізано, вже вибиваю зернятка... не з тим...
Сік маракуйї – для кайфу. На шибі три марки.

Жовта горгопка привезена в дім для чудес.
Хтось автостраду накреслив, а стежку заплутав.
Ти вибачай... і зимове мовчання, і вірш-інтерес.
Дикою морквою тлумиться спогадів рута.

З маками житніми в осінь шафранну полегко іти.
Срібно дзвенять словеса, ізумрудна туніка.
Позатуляла батистом шиплячі стозубі роти.
Над шепотінням сосонок шугають шуліки.

«...встигла, не встигла...» – бубніє дівчатко,
ступає услід.

Мрій хрестовик висисає рої махаонні...
Синя крамниця ваганів. Ти, мабуть, іще серцеїд.
Потяг наш котиться... час відчіпляє вагони.

НІ БРАТУ, НІ СВАТУ, НІ КУМУ...

1

Висіла об'явка на дошці зеленій:
«Приходьте, шукаю наступника для...»
А псюги хлебтали водицю студену.
В капусті плодилися грошики, тля...

Текла крізь пісочний годинник марнота.
Вивчали романтики партогенез.
Під «Отто Дікс» рюмсали, мліючи, готи.
Строчили дятлята лункі смс.

Гордилися баштами Кам'янець, Піза.
Виводили чаплі дітей на крило...
Поет прилаштовував панну без візи.
Всі ж бачили біса, таріль-НЛО...

А панна дивочна, плитка і незрима.
Не треба їй кави, не крає сальця.
Одне лиш уміє: відшукувать рими,
Чіпляти пір'їну – до коми, слівця...

Поет помирав, залишаючи спадок.
Пристроїти музу халепа – авжеж.
Тріщали невтишні червневі цикади.
Гефест вимальовував графік пожеж.

Ріс попит на цукор, тверді «каракуми».
Малечу катали машинки «на час»...
А муза – ні брату, ні свату, ні куму!
...Зірвало об'явку брудне циганча.

2

Читало чи ні, те для нас таємниця.
На аркуші в цятку – німий телефон.
Дзвони...
Відкупорюй варення з чорниці...
Агов, циганчатко!
Майнули – мов сон:
той аркушик...
віяла...
віхоли...
цяці...
Кибитка спинялася біля ларька.

І музи, і роми – одвічні скитальці.
Шкоринка медова, хлібина гірка.

3

Схилилася муза над одром зеленим.
Болотні вогні.
Дві русалки.
Лото.
Прогнала з кута пасербиня Олена,
Три тижні міняла на скраб і манто.

СЛІД ЦИКЛОНУ

1

Розбудили жінку. Повели кудись...
Зголодніли інки. І шаліла рись...

Шамкали спіралі: «Ич яка... пішла...
Для такої кралі пещена смола.
Нам би... хоч на хвилю... крила золоті...»
Ніс її (любила ж...) маковий потік.

2

Бджоли... словожала...
В унісон серця...
Віршем проводжала
Чорного шевця.

3

Рожевіли рифи...
Слід лишав циклон.
Поверталась тихо.
На плечі – грифон...

Тонкосльозо... прісно.
Здобрена кутя.
Розцвітали пісня
Й дерево буття.

ПИЛОК ПРОМИНАННЯ

1

А море виштовхує весла, віншує живих...
Ростеш між острижених туй, голубих кипарисів.
Дивися на жмикрутів ласих, статистику лих,
Лікуй від синдрому сирітства плаксиву Кларису.

Плети бальну сукню: настане Вальпуржина ніч.
Вже солять лосося, нарізано перцю і кропу.
Злі гості летять крізь рожеву опону сторіч...
На шпажках залізних – оливки з садів Пенелопи.

У моді футляри, а мушля антична – твоя –
Упала зі сходів на чорта лакований череп.
Ти випила тепле кальмарне чорнило чи яд.
Іди ж, відчиняй кажанам золоту напівсферу.

2

Проходиш вогненным тунелем, ламаєш ключі.
І вірш – як молитву – повторюєш голосно всоте.
А ринда калік і щурів калатає хутчіш...
Пливке майталання словес по канві Геродота.

Линяння лілей... Кажани здалені – як бриз.
Коханка Артура зірвала перлину із трена.
Найнижчий в ряду відкриттів (ще в моху) кипарис
Підняв партитуру і... ладен забути Єлену.

3

У струмені меду інжирно-терпка гіркота.
Бджола лівадійська наснила розцвічені доли.
Зелений павітер на пірсі сонет нашептав,
Напнув за грядом Ай-Петрі шовкову кодолу.

Тасує тотеми безоке привиддя Авжеж...
У рань потойбіччя, населене духами, нишкне.
Пилок проминання в лілову серветку збереш –
Отой, що змітало боа із чернечої книжки...

МЕРЕЖИВНІ ФАЛДИ

Знову зраджує він. Безутішно ридає вона...
Їх обдурено. Стріли амура вкололи злегенька.
Алебастровий хлопчик сміється на крайці вікна.
Відпустити стрілу – необтяжлива гра-витребенька.

Лоскотало у серці... Бажалося разом у Рим.
Викладала модистка на сукні мереживні фалди.
Утішає сестра: «Ще повернеться! Треба ж екстрим.
Не здіймай, будь хитрішою, шторму та гвалту».

У кімнаті дими...
На канапі – щоденник, журнал.
Гомоніли про секс, погодали на кавовій гущі.
Додали одиницю нещасна у свій арсенал...
Можна вбити прощенням. Любов невмируща.

ШЛЯХ

Сукня у стилі бохо.
Шлях – у богему із... –
Вільгим чортополохом.
Карлики напереріз.

Смичуть поділ: «...велика...
Тут за мірило – пень».
Смішно... плямно... безлико.
Дзвоники нітелень...

Полям гречаник теплий
Діткам несе зайча.
Хай вам шишки на епплах.
Кнедликів-мрій вистача.

Виляски вакханалій.
Босий пшеничний цар.
Швидкість моїх сандалій
Вища за лжепіар.

МЕТЕЛИК НА ШТОРІ

1

По шкірі – дотично... Палити не можеш.
А час виставляє павучу сторожу.

Утішуся злетом, горняточком кави.
Ти любиш, не брешеш... а очі лукаві.

Тут джаз... Надихає охвітна берега.
Ти пий... Ось цукерка, я вельми твереза.
Ось рибка надії – блись-блись... – між тарані.
Тобі некомфортно. Я Майя, не Аня.

Кастровані тигри, вгодовані сойки.
І блюз недослуханий тлумиться зойком.
Розкремсаний спокій. Безсоння... Навіщо?
Торішній жасмин, шкаралуца і кліщі.
Тонка прозаїчність, метелик на шторі.
Прасіті лілові у білому морі.

2

Це меганаївність. Весна-забаганка.
Жмучок поезій. Розсипана манка.
Замотую пальця – поранив осотом.
Малюєш русалочку зеленороту...

Картина вже продана. Трішки сумливо.
Ти хочеш у Хіос, там сміх і оливи...

А тигрів дратують осінні мурахи.
У двері – ослиці по слово... по лахи.
Із яблучних зернят приносять намиста.
Не бійся мене. Я – остання, пречиста.

3

Душевні стриптизи і голка довженна.
Я вприснула саява у ляльчині вени.
Лягаю – вдивлятися в малева Босха.
Меди на ослоні, знекрилені оси...

Міняю турботи на протуберанці.
Черв'як дощовий у кільковій бляшанці.
Пайетки пришила. Пугають сови...
Злиною. Ідуть холоди-птахолови.

Лишаю любові крупинки робусти.
А муза сміється: «Ой леле... попустить...»
В цинобрових нетрях ваксується шкіра.
Ти моря глибини сімкартою зміряв.

ШУМОВИННЯ

Я не прийшла у твій лункий гарем –
Чекати ночі на тафті червоній.
Хай інша ту неволю оберє.
Згубилася обручка між півоній...

Ти ж бачиш: словотеча, віршопад.
Дзумлю собі – в шовкових травах бджілка.
Таку не вдовольняє мармелад,
Рахат-лукум, жага – щопонеділка.

Будуй палац у стилі рококо,
На зорекрадстві спіяманий любаску.

Бурунється хмаристе молоко...
Ось кличеш на розвеснену Аляску.

А мій, земний, все котить кавуни.
Наснився ти – порушився комфортабел.
Влітаєш – без дарунка і вини.
Шуміння-шумовиння...
Пал в аорті...

Руйнуй плотики чи кришки базальт –
Я не зйду з кармінного трампліна.
У мене, кажуть, оксамитний альт.
Любилися в колосі, на хвоїнах...

Тепер – вільгота, гніздища всолод,
Ось геть... Зірок пульсуючих не треба.
Смакую конфітур, бо свій ренклад.
...а ти все більше схожий на Ереба.

Такі ж волосся, тенор-баритон.
Мусуєш тишу: «...йди у цинамон...»

ІЛЮМІНАТОР. ЛЕТА

Хто я – оцій столикій людві, що пливе у шторм...
Коржі пліснявють, покльовано карти, крупи.
Уже ні смажених жартів, ні повсякденних норм.
«Терпи...» – шепче бабця, складає пучки докупи.

Ще варить у мідній джезві каву пузатий кок.
Щури обнюхали сир «едем», закаляну миску.
Папуга злетів із клітки, гойдає млинок,
Гугнявить про безголів'я, утрачені зиски.
Тим, що відчайно плинуть до мандаринних лагун,
Хтось нагойдав у безвітря казок лелечих.
Ось Посейдон ламає скелю, балку благу,
Крекче, підваживши міх, на кремінні плечі...

Плаче малюк-сирота, шукає молочний сосок.
Ілюмінатор. Лета. Йод на сирійській таці.
Прокид на теплій косі. Тиш. Ігуана... пісок...
Віяла. Метушня лозунгів... кіл... конгрегацій.

Зорні віночки – по хвилях. Лякає війна.
Звір відгризає чуже, хилитає боввана.
Світ починався з казок. Знову плачна, сумна.
Є що слухати всім, хто бреде в караванах.

«Чай із полину й папайї...» – крекче стара Ассоль.
Русалка без родоводу вхопила люстерце...
Забути б сайту марнот і оман логін-пароль,
Рецепти із винним оцтом та кенійським перцем.

Зі сцени демонструє біцепси потужний мавр.
Фотографуйте без мене песиків Сарагоси.
Бронює найширше бунгало зло-бронтозавр.
...заплітаю мак і часник – Афродиті в косу...

ПОШУК ФОРМУЛИ ЩАСТЯ

1
Зів'ядають космеї, притлумлені важною гиддю.
Розбухають облуди, здоровчали тури на дно.
Підставляєш плече – і замінюєш каріатиду.
Хочеш пити – мовчи, подавальниці трують вином.

Антидотів бракує. Заплутані тіні, нотатки.
Стан жаріння, остуди і злету від точки нуля.
Вихід з матриці в риг новоз'яви-радіння-достатку.
Там кричківський лелека – несе кавуни звіддала...

Хепіенди не в моді. Оплачений Гудвіном екшен.
Перфоровану стрічку лагають старий і малюк.
Жди потопа... Настане обіцяна масам полегша.
Карамелі по залу розвозить пустун Кармелюк.

Шкарлупайки – Лушні, а Матня і Пацюк
без роботи.

Поцілунки та сміх на останніх – елітних – рядах.
Вже відкриті для тьми наутилусів чорні ворота.
Пошук формули щастя оплатить гадюча орда.

2
Мій кульбабковий кінь без кульбаки спочив
просто неба.
Син підріс неабияк – і може рушати в дощі.
«Намолота робусти... в арабіці більша потреба...» –
Двадцять шоста весна тулить вірші-зернини
до щік.

І навіщо про себе... Не варто скелети – із шафи...
Уселюдські дилеми і ребусів повна тахта.
Наливаю узвар почуттів у блискучі карафи.
...а на березі амфору трощить зальотний Мухтар.
Голубим – голубе. Зосенілим вітриськам –
любові б...

Набридає павітер, мені б у грозу та шторми...
Я лишала слова у Місхорі, Донецьку і Львові.
Застилай, дивотравню охвітний, нові килими...

НАВІКИ...

Душа до душі пригорнулася тілом.
Було їм червоно, жовтаво і біло.
Розжевріло серце. Полива стікала...
Лишалися зимними вікна, дзеркала...
Прелюдія довга, оргазми і злети.
Німі запитання, захожі-сильвети...

Уже неможлива розлука до ночі.
Хвилясте, іскристе волосся жіноче.
Оголені перса, кармінові губи.
Нага і прекрасна. Не треба їй шуби.
Не візьме коханий цигарки чи пива.
Кераміка «Двоє». Навіки щасливі.

ЖИТНЄ

У твоєї сестри буяніло весілля... Юрма
Кайфувала. Хто в пошуку чарки, хто сексу,
хто соку.

А до мене тулилася боком тілиста кума,
Офіцерик щипав: «Звідки ти – першосортна,
висока?»

До криниці підходили діти, ганяли котів...
Женихався до тітки Мокрини забейканий слюсар.
Я втрачала тебе. Знов на волю хлопчачу хотів.
З пелени висипала чортисьок блондиниста Люся.

Танцювали усі...
Обіймалися пари між груш.
В рань матуся твоя поливала плющі, каланхое.
Так і бачу тебе – кучерявця – у пломені руж.

...Я поплинула з Травників геть у чужому каное.

Пам'ятаю, що жито ламалося...
Коники – стриб...
Я зривала не сукню, а панцир колючого страху.

Десь отам, серед блиску літаючих пестоців...
риб...
Налетіла гроза – і поглинула світ вогнептаха.

ХУГА

лютий
хуртеча
ями
сагу писати
вмерти
битви
герої
мами
кай уникає герди

гномів червоні лиця
зорі в заметах білих
вірші виткі суниці
стриб за чужі наділи

Грид посмакує вперше
чавлячи крізь люстерко
Один очима креше
лист горни... фантазерко...

кінь восьминогий скаче
в кільця вогненні...
шосте!
дайте м'який крайчик
я ж не просила ostriv

пам'ять і думка
хуга...

вир...
воронячий ірій
я народилася вдруге
щоб оминати валькірій

ЧЕРВОНА ПЛЯМА

Циганський танець – воля і жага.
Летять пацьорки, стукають обцаси...
Розкришена горіхова нуга.
Жують стегенця тлусті карабаси.

Маленька сцена. Плямкотіння. Дзінь...
Червона пляма на зеленій блузі.
Банальна куля – ворог ворожінь.
Гіпотетичний крен гіпотенузи.

Кудись летіло серце... за дими.
Кудись пливли оці кальмари, шуки...
Гундосять викидає: «Це не ми...»
А Смерть мовчить – голодна і безрука.

Ляцання переляканих мальвін.
Залитий каберне дешевий пудель.
Цяткує скатертину парафін...
Циганочки із виходом – не буде.

ПАСМУГИ

Цвіте пустеля Атакама
Опісля щедрісних дощів.
Пісок – і життєствердна гама.
Художник-час не зледащів:
Жовтава пасмуга, лілова,
Зело смарагдове, рясне.
Отак би хай розквітла мова...
Невже вона помре-засне?
Кушавий суржик, мат-гадючя.
«А мне удобна так... И пусть...»
Вдихаю пахощі ядучі.
Давно скалічений Прокруст.
Повчати бевзя надто пізно.
Йдуть златоусти, є зерно...
Скрегочуть важелі-софізми...
Шикарно жити в Римі... Брно...

А я чекаю снігу, свята,
Неділь зелених, блискавиць.
Ген репетують немовлята
Між інвалідних колісниць;
Повсюди лозунги «зальотні»,
Доріг латання, дикий сюр.
І барви – бляклі та кислотні –
Реклам, ідей, шарфів, купюр.

Протрухли сволюки прадідні,
В селі безмовно, в місті теж.

Когось ждемо...
Чогось ми гідні...
Вервечку змінює кортеж...
...Цвіте пустеля Атакама,
Межа між Чилі та Перу.
Красу спотворюєм руками,
Уречевивши злість-мару.

ІРОНІЯ

Я сушила аронію, кидала в кошик листи...
Ти дзвонив із Афін, обіцяв фотографії амфор.
Цьогоріч у долині – проміле чи два гіркоти.
Підриваються люди... І вже ні спочинку, ні кайфу.

За Опішнею тиша. І я б отуди... Не буди.
Облітаю гніздища високі, свічада хитляві.
Ще й осмута хронічна. Поставила нецке в кути.
Ставлять чаплі на тих, хто доточує рівень
«халяви».

Залишайся десь там, придивляйся до стін і дахів.
Тут потрібні мовчазники та мускулисті служаки.
Добирайся, мій друже, до древніх осончених Фів.
Ну а потім опишеш, як роги скидають сайгаки.

Є іронії дрібка, присмачую нею рядки.
Назбирала грошви, стачить знову на сумку
чи скутер.
Ще олійниця пахне... Це все утискаю в дужки.
А сама я живу суперово... і вельми розкуто.

СОНЦЕВОРОТ

У дощ-вівторок десь на перехресті
Я налечу на тебе... і тоді
Розвіються пахкі листки «Альцести»...
Постанемо крилаті, молоді.

Куди покличеш? Хутір зник із мапи.
За хмарами людвиг – сонцеворот...
...ти епатуєш... згадуєш етапи.
Записуєш мій номер у блокнот.

Докурюєш цигарку. Джинси «левис».
За мною ладен в пекло, на тахту...
Твій цирк зачинено, подошли леви.
Обрав, Аїде, жіночку не ту.

Гуде танцпол життя...
Базар – ліворуч.
...морозиво розтало... і крило...

Ми приземляємось.
Пітьма.
Це... Овруч?
Отут ще важать щастя – на кіло...

NO GAME CAN BE PLAY

1
У чорне дзеркало заглянь... у біле...
Маркітний рейвах. Пандус – для калік.
Блукала між вербиць... плодів хотіла.
Тепер іди прямесенько... убік...

Все бутафорне вляжеться... остигне.
Нашле казок блощиця чарівна.
Тебе не прийняло гніздо осине.

...а вже вигулькує крайок човна...

2
«До Кракатау ми... а може... й далі...» –
Глузують виноградні слимаки.
Тьма-тьменна їх на листі, на педалях.
І липне сухозлітка до руки.

Летять м'ячі – смугасті, жовто-сині...
Торс гегемона гепнувся на шлак.
Сто коректур внесли корейські свині.
Всі правила затиснено в кулак.

3
Знов подорожник ліпиш до коліна.
На ятці гнома – хвостики... мохи.
А ось і кратер...
Голубі трампліни...

Спускайся – в золотаві реп'яхи!

ДУШІ БРОДЯТЬ...

морквяна поволока небес
ампутована зона чаєс
крупні груші картопля боби
ти купив задарма півдобу –
зазираєш у провалля вікна
вічне тут розпадається на
бджіл медових пелюстя траву
напина вітровій тятіву

потерчатам хати... дитсадок
перебендя натисне дзвінок
млява тиша-вужівна повзе
роздає антрацитні безе...

мельхіорні тарелі гриби
повтікали тіла від судьби
душі бродять ось гілочка хрусь
бачиш вудку лаштує дідусь...
є линки пузані-коропці
полини-килими усуціль...

ДОБРАНІЧНЕ

пісок перестрибни – і світлотіней повен
із марева пізнань спливе бурштинний ліс
отам хатинка відьми і тістечко медове
вгрузають у хвоїні сліди хвилин-коліс

краплисті мухомори дзуміючі комахи
стрімкучі перелети линияючих летяг
в кубелечках поснули руді лисиці-свахи
дивися ген вовчисько морквину в сон потяг

навіщо вовку овоч ніхто не докумека
він любить ніжну вовну і кров'янистий стейк
грядки ропух обміряв заморений лелека
і жовтим дзьбом цюка в цеберечко пuste

відкрий мошисті двері лиши букет чи грушу
скажи бабусі відьми прекрасна молода
і випурхнуть метелики а може сяйні душі
із глека що на паколі забув яка вода

в криничці киселевій залякнуло латаття
пелюсточки із крему а листячко безе
шпалери у рибини котисько рве на шмаття
схопив би із пательні линочка... не везе

а ти не зупиняйся коли совині крила
профуркотять за клуню і нямкнуться кажан
бо не тебе ж зловила якась нечиста сила
на ймення екзотичне Шестиголовий Жан

не вельми ліс прозорий павук руда ві сіті
навішував охоче й перфоменсом нарік
там заблукати легко ще легше там прозріти
і радість поросячу нести за сім доріг

РАЗОМ

Називав чужу делікатно – Лумініца.
Щодня сюрпризи-дари, мов іменинниці.
Жалівся на депресію, погоду, нежить.
А законна думала: за ким знову стежить...

Поправляла плед, садила kota на коліна.
– Це в тебе хто сьогодні: Катя чи Ліна? –
Чистила яблука на райське варення.
Набирала борошно в сито, дощ – у жмені.
Згадувала, як торік називав її – Ліззі.
Складала рецепти, пасьянси, валізи.
Викликала таксі, забувала адресу...
– Лишайся на горосі, буденна принцесо! –
Відривав жиголо погляд від монітора.
Що вадить? Клітка тепла, м'яка, простора.
Купи пекінеса рудого... чи канарку.
Я тут на прив'язі, для адюльтера шпарка.
Не дружина – хижачка, абіссинська кішка,
Ти он позавчора лашчилася до Мішки...

...Дивилися разом фільми, старі світлини.
Збережи хиткі шлюби, свята Магдалино.

ХУДОЖНИЧОК

На пні сидів – такий малий,
Що ледве маківка видніла.
Прийшов на пляж із ковили –
Та й малював собі Ахілла...

Купали песиків, дітей,
Мелькали м'ячики і п'яти.
Між покемонів, карт, костей
Стирались контури – уп'яте...

В корзині тітки – сік, пляшки,
Люстерко тріснуло зі скотчем.
Набридли вила і горшки.
Героя в хату жінка хоче!

Щоб тога синя, ще й вінець.
Сандалі просить пурпурові.
Пішла робота нанівець...
Але сподобалось корові.

Не торгувалася, ураз
Взяла картинку чорно-білу.
Кума замовила Кавказ,
Тореадора й кішку Мілу.

Торс худорлявий.
Хисту – брак.
Закляк безгубий син Фетиди...
Продав Ахілла – за кисляк.
Накидав обриси кориди.

Край лепехи зібрався люд.
...змалюй-змалюй... – дзуміє Зося.
Прокраяв потемки салют.
А може... то мені здалося.

Підвівсь художник, всім «пока...»
На пні розстелена газета.
Доріжка місячна липка...
Медок лила Єлизавета.

ІМОВІРНІСТЬ

1
Просто закохатися в нестане.
В ореолі пристрасті – екран.
Ось уже підводиш до лиману...
Море й небеса – пливкий шафран.

Цмок-безе... футболите кокоси...
Бунгало видніється між мирт.
Сміттячка виносити не просиш.
Супокій, ідилія та мир....

Ні халеп житейських, ні нотацій,
Штори крепдешинні, все о'кей.
Екзотичне снідання на таці.
Листя ажурове, шепітке.

Танець вирлоокої мулатки.
Ложе зашироке. Ящірки...
Блискотіє фольга з шоколадки.
Запевняєш: «...більше я ні з ким...»

Дзеленчать ошлюблені тенета.
Обмінялись віршами, кіно.
Вийшли з чату – смажити котлети,
Воювати з дачним бур'яном...

2
Ти ж не знаєш імені та статі.
В Інтернеті всі пливкі-чужі.
Можеш залюбити потну Катю...
Що бортує диски в гаражі.

Присилає каву добрий Жорик.
Піджачок на фото – від кутюр.
Пише Амадей: «Мерщій у гори...»
Дні та ночі – сюркотливий сюр...

Імовірність множить на числа.
Лев у цю хвилину став на трап.
Написала іронічно, стисло.
Уникайте віртуальних лап.

ВІРШ ДЛЯ ЛЕВА

1
Непереборні обставини... ніші...
Місце вакантне – для лева без холки.
Двері обрала: рожеві... темніші.
Плине канвою осріблена голка...

Мак і піони.
Кумасям би – м'яса.
Тішуся в дощ морквяним палантином.
Жди... підлітаю...
Вокзальчик без каси.
Світ без любові.
Автівку зупиним.

Нащо боятися? Індиферентно –
Звідки приїхав. Не стій здичавіло...
Клич на розвеснену яйлу... на Етну.
Пір'я вчорашніх жар-птиць спопеліло.

2
Ти примостив павуків на вокзалі.
Квас продає Дульсинея Мілоська.
Наобіцяй, що поїдем найдалі!
Двох кобилиць розчесав і укоськав.

Я не люблю учорашні газети.
Пересипаються в клатчі дрібниці...
Пересікаються альфа і бета...

...очі зелені... руді блискавиці...

Звісно, що лев.
Я повірила. Тепло.
Пил витираю пухівкою – з Еппла...

БІСЕРНИЙ ВІРШ

О Джеммо в сукні, що творив Карден.
Тобі чужі мої буденні муки.
Хто не писав рядків, отой блажен.
Лише павук буває восьмируким.

А я – звичайна жінка, ще земна.
Із хаосу вирізбляю порядок.
Безкрилий натовп нишк і розпинав.
Слизькучі змії не жаліли яду.

Усе б мені встигати, йти у ніч,
Лишаючи петельку, бісеринку...
Зуміти посміхатися на спіч,
Узяти на фуршеті лиш мачинку.

Скуштовано амброзії кохань,
Зорію на світ жевжиків критично.
Поетизують способи злягань...
Я супокійна, майже прагматична.

О Джеммо-лялько в тапцях золотих,
Ти не пораниш пальчика до кривці.
Тобі не ллють у каву кислоти
Зайці безхвості, молочайні вівці.

Дивлюсь на тебе: порцеляна, шовк.
А в мене цебра яблук і грушок.
Деся профурсетки, ложі, сінема...
Кориці слоїк, щось медку нема.
О звабо дивна, серги аж до пліч.
А я – у вирі слів і протиріч.

ЛЕВ'ЯЧІ АЛГОРИТМИ

1
Не личить левиці ловити форелі.
Із прихистку вийшла.
Міазми... тунелі...
Стрибки триметрові... Ущелини, кручі...
Кігтиська міцнюючі, ліани тягучі.

Руде левенятко примружить очиська.
Сердитий татусь повернув з бойовиська.
Не варто кусати за гриву чи бока!
Граційна левиця, криваві патьоки...

Лежать кісточки від газелі та зебри.
Назавтра всім прайдом – на зоряне дербі.

А тропи колючі... За хвилю до трапа
Лиши найслабкішим замурзану шкапу.

2
Втекли антилопи. В бік сонця – гісни...
Тягни носорога з імлавої сцени.
У лігві просторо.
Облизуйся, кішко...
Пригадуй суперниць ошкіри-усмішки.
Залатуй циганською голкою рану.
Тобі прокидатися, золотце, рано.

Канапку зжуєш та й відсунеш заслони.
Дими... Алгоритми війни-оборони.

* * *

В черевичках зозулиних фея присіла на тин.
Розглядає малюнки, намистечка, вишиті мальви.
Підбігає до черги окроплений дощиком син.
Не приніс їй нічого, общипує китицю сальвій...

На столі між гайок – недоліплений палевий кінь,
Олівець Н-4, блокнот, недописана казка.
Хилитається черга...
Бракує нетлінних творінь.
А у феї лиш усміх. Ні місць призових, ні підказки.

Похвалила усіх, роздала вісім жмень кукулі.
Змій таркатий просив політати до ранку
над плесом.
Бились нетлі об шиби... Балакали з вітром кулі...
Чорт вигадував бомбу, хтось – вічний двигун,
хтось – колеса...

Притомилася фея. Зів'янув зелений роброн.
Чорний кіт перейшов три дороги й одну
автостраду.

Все принесене відьма сховала у кований схрон.
– Аж до сьомого поту... – сказала... Чи, може,
до граду.

МАНДРІВЕЦЬ

Спинився човен – між полів, комах.
Куди пливти...
Зелене безбережжя.
Це був його прорив, а може, крах.
Радів осонню, блискавці, одежі.

Хтось кинув продірявлений сачок,
Росли із днища вишні, абрикоси...
А човен висихав... гойдався... мок...
І снилися чайки та альбатроси.

Отак би звільна вкоренився там,
Розпався б на дошки, безкрилі мари.
Та зрушили ручиська – за сто грам.
В село прийшла царівночка Тамара.

– Я щойно з «Еспаньйоли». Це – прикол?
Не впишеться злидота у декори.
Тут буде дітвора кричати: «Гол!»
Це ж закапелок, шість км до моря.

...Ні скабки не лишили на межі.
Човни-блукальці всім одвік чужі.
Окремішнім за друзів – дощ, вітри.
А кілометрів там не шість, лиш три...

СЕРЦЯ ХОРОШІ...

А небо як розсердилось – аж біло...
Дробилися криваво... і тяжіли...
Хтось нас хотів (а може, хвильні ниви).
...чи можна йти по черепах щасливо?

Рух – кроком півтверезим, черепашим.
Як важко божим догоджати «вашим».
Як боляче збирати нені крила...
Нас роздягли-вдягли, вручили вила.

Не місяць і не два липка пороша.
Кораблетроща мрій... Серця хороші.
Нерон жбурнув на терези сестерцій...
Зійшлися громовержці в ярім герці.

Плазує змії на пік Гар-Магедону...
О, з чим я стану тут на оборону?
Мої щити безслав'я – у Славуті...
Мої сини розкремсані на руті...
Онуків гріла – подалися в готи...

...хто гонобитиме по битвах ці висоти?

ЦЕ НЕ ТУТ...

Вінніпухи жирують... Меди голубі
Чорні чаплі міксують у глеках шербатих.
Херкімерські алмази ростуть. А в юрбі
Ділять пайку галетну, рукав маскхалата.

Перехресна скорбота... Розвіяний приск.
Замовляння русалок на воду – по колу...
Дискотек між ковтобищ попсований блиск.
І король містечковий – підсмажений голим.

Це не тут, це не ми... Це зачовганий сюр.
Ми давно не готуємо плов у ковганці.
Це хтось інший бреде між банкнот-кучугур
І чубату малечу чортує уранці.

Це не ми відцуралися мови батьків,
Позували в намисті – аж гнулися шиї...
Щирі-добрі, потужні, у всьому напів...
Лиш на ближнього щедро налляли помийв.

Наші жаби найліпші. Болото – мов лярд.
Є у служби спасіння нагальна робота:
Застрягає у петлях ведучий-фігляр...
І вгрузають у жуйку словесну висоти.

Я нікудось звідси... Коріння росте.
Біла крона щебече... і падає зірка.
Пориватися в ірій-супокій – пусте.
Херкімерські алмази дорожчі за сірку.

ДЗЕН

терпіння вчуся цілорічно
терплю цейтнот катастрофічний
терплю всі вибрики погоди
терплю місця винагороди
терплю Юрася нетерплячку
на книзі п'єс – котову сплячку

усім близька своя сорочка...
даю доріженьку «синочкам»...

мовчу коли обважить свинка
коли засмічена зупинка
терплю... терпіння – панацея!
шерепи терпить корифея
завіси терплять рух дверей
шерепу терпить корифей

терпіти ліпше ніж кричати
терплю в реаліях у чаті...

терпіла бевзня і єхиду
терпіла мудрість мат огиду
терпіла визиски і бучі
терпіла біг овець з кручі
терпіла ікла у долоні
терпіла біль у зубі в лоні
терпіла кризу слово течу

терплю нікому не перечу

терпіла міць напругу старту
дошкульність вітру солод гарту

терпіла насміхи та кпини
терпіла сходження лавини
терпіла славу і наскоки

нарешті – пагоди високі

ЖНИВА

Вона не запитує внучки – чи є кавалер.
Ріка Вмиротворена Старість без вигинів плине
в спокуту.

Деся там, ще дівчатком, у мревищі ящурних ер,
Ця жінка зривала у голод пирій та крислату
цикуту.

Не вмерла, тому призвичаїлась трути варить.
Повз неї – за межі галактик – орли, цвіркуни,
зорельоти...

Галасвіта роми – вивчати урду чи іврит...
А жінка прикрасила півником піч, наплела
живоплотів.

На свічечку нетлі летіли, на аркуш – рядки.
Писала тому, хто не став ні коханцем,
ні степенним мужем,
Лишився на стежці край школи – за помах руки...
Була і вродлива, і сильна, й до рідних-чужих
небайдуха.

Тепер не запитує ніц... Дяка Богу – жнива.
Калина рясна, виноград зав'язався, газета
на призьбі.

Гойдлива срібляста ріка – до мого рукава.
Хустина ажурна – під котиком, знаю, куплялася
в Ризі...

Вона помолилася. Каже про шум в голові.
Розказує те, що смішило в Сенчі та морозній
Теплівці.

О нивко матусина, ще половій, половій...
Як страшно узріти «кінець» на строкагій буття
кіноплівці.

Віра КРОПИВКА – літератор, учитель-словесник. Народилася 12 січня 1962 року в селі Чайківці Оржицького району на Полтавщині. Ще навчаючись у школі, почала писати вірші, статті в районну газету. Продовжила навчання в Переяслав-Хмельницькому педучилищі. Там розвивала свій поетичний хист під наставництвом майстерного педагога й керівника літературного гуртка Миколи Костянтиновича Юхименка, активно друкувалася в місцевій пресі.

Вищу освіту здобула на філологічному факультеті Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка. На сьогодні – вчитель вищої категорії, старший учитель Великоселецької ЗОШ І–ІІ ст. Оржицького району Полтавської області. Має низку науково-методичних публікацій у журналах «Початкова школа», «Розкажіть онуку», активно залучає до творчості своїх вихованців. 2014 року разом із ними виборола перше місце в конкурсі «Дерево-казка», організованому Національним природним парком «Нишньосулський», та право колективної публікації в журналі «Колосок».

2010 року її збірка поезій «Засвітилася зорина» здобула третє місце в Загальнонаціональному конкурсі «Українська мова – мова єднання».

ЗА ЧИСТОТУ МОВИ

*Як парость виноградної лози,
плекайте мову...*

М. Рильський

Знов ворога насунула чума,
І знов його ми щедро лихословимо.
Та гляньте: очі до небес звела
І молитись стражденна наша мова.
Ні, не хохляцька, не бандерська, ні!
А українська, горда, як свобода,
Що врунється у щедрому зерні
На власній ниві вільного народу.
За вас молитва в неї на устах,
За тих, хто бур'яном її засіяв,
Від цього, мов розп'ята на хрестах,
Вона не розквітає, а німіє.
Я хочу дати зерна сіячу,
Пречисті і святі, як і годиться...
За мову в храмі запало свічу
І не стомлюся все життя молитись,
Щоб не хохляцька, не бандерська, ні,
А українська, горда, як свобода,
Заврунилась у щедрому зерні
На власній ниві вільного народу!

ПІДСНІЖНИК

Іще навкруг мороз, сніги і стужа,
Хоч сонце світить, а тепла нема,
Та вже малий підсніжник зиму здужав –
Зеленим листом землю обійма.
Біленька квітка, прохолодно-сніжна,
Сором'язливо погляд відвела.
Який же він тендітний, цей підсніжник,
І дуже сильний, як сама земля.
Він, як Шевченко, не скорився долі,
Він, як народ, що ворога здолав,
Що на Майдані вистояв для волі

І чистотою забілів поміж заграб.
Його, як і калину, й чорнобривця,
Я б України символом взяла,
Бо не знайти такого більш сміливця,
Щоб за життя так вперто воював!

УЧИТЕЛЬ

Ще тиша йде останнім літнім ранком
По коридорах і по класах школи,
Та причаївся вересень за ганком
І ставить квіти вчителю на столик.

А Він крокує – чистий янгол світла,
Несе в дарунок дітям душу й серце.
Для Нього небо зошитами квітне
Й співає дзвоник, мов лунке джерельце.

А Він до школи йде, немов до храму,
Щоб висвятити в учневі Людину,
На жодну помилку Він знов не має права:
В Його ж руках – майбутнє України!

ДУША

(Пам'яті Володимира Підпалого)

*Навчи мене, серце,
Навчіть мене, люди,
Завжди пам'ятати про душу...*

Твоя душа пречиста, наче небо
Над Великоднім дзвоном навесні.
Вона живе поміж людей без тебе
Й зароджує нові думки й пісні.
Схололе тіло з чорною труною
Уже давно на цвинтар віднесли,
Та досі ще сумують за тобою
Твого дитинства рідні береги.
Хоч кажуть, що по смерті гасне зірка,

Яка світила ясно при житті,
Ніколи не померкнуть у Лазірках
Про тебе спогади, мов ангели святі.
Благословенні будуть хай ті землі,
Де душі відкриваються такі,
Що не бояться сяять в ночі темні,
А, гаснучи, запалюють нові.

ЗАЛІЗНА БАБА

(Легенда)

Це було у сиву давнину,
Про яку з переказів лиш знаємо,
Про той час легенду не одну
З уст в уста ми переповідаємо.
У долині, над Сулою, попід ліс,
Де і звіра, й ягід чималенько,
Хтось свою родину був привіз,
Звів оселю й жив собі раденько.
Ця земля квітучою була,
Щедра врожаєм на житній колос.
Згодом ще родина не одна,
Первістками подавала голос.
Оселялись ближче до боліт,
Де руками можна риб ловити.
Це село було, мов райський світ,
Що бажав, те й мав і міг робити.
Слава йшла про нього по землі,
А із нею заздрість мандрувала.
Час минав – і лютих ворогів,
Це село привабило чимало.
Якось їх прийшло, мов саранчі,
Видимо-невидимо примчало...
В церкві люд зібрався при свічі, –
Всі важливе рішення приймали:
Як оборонить своє село,
Як від злого ворога сховатись.
І з Благословення Божого пішло
Перше військо край обороняти.
Всі вони мужі-богатирі,
Молоді, здорові, повні сили.
І від сходу сонця до зорі,
Мов косою, ворогів косили.
Та не рівні силюньки були,
Богатирська кров поїла землю.
Потім юнаки, діди пішли –
Стати в бій із тим ворожим плем'ям.
Від заграви захід червонів,
А земля від крові багрянěla.
Били мужньо лютих ворогів,
А таки була нерівна сила.
Як снопи, пліч-о-пліч полягали
Юнаки, батьки, діди старезні,
А жінки поближче до Сули
Йшли з дітьми у хащі величезні.

... Там колись над річкою жила
Чи то відьма, а чи чарівниця,
Дивна жінка, молода вдова,
Гарна хоч з лиця напиться.
Бачить, час тяжкий її настав, –
Золотий взяла у руки глечик
І поміж людей із ним пішла,
Скорбно похиливши гарні плечі.
Від ридання затремтів той край,
Сонце зблідло з того голосіння
І кричало жінці: – Йди! Збирай
Сльози всі до краплі для спасіння!
Плакали жінки і матері,
Діти захлиналися від крику,
А вона всі сльози на землі
В глек збирала, жінка диволика.
А як полилось через вінець,
Їх на себе швидко виливала,
В руки брала меч свій кладунець,
На коня, мов блискавка, сідала.
Гордо мчала поміж ворогів,
Клала їх наліво і направо...
Тільки меч від крові червонів,
Й місяць з неба поглядав криваво.
А її не брала ні стріла,
Ані спис, ні меч – ніяка сила.
Стала невразимою вона
Від тих сліз, котрими окропилась.
Аж на ранок глянула навкруг,
Чи немає де якого лиха.
А до неї усміхнувся луг
Сонечком, що в росах стало тихо.
І вона, ця жінка чарівна,
З горя, а чи з радості ридала,
І чомусь (хіба про те хто зна)
Землю рідну щиро цілувала.
Мов молилась Богу, мов навік
З білим світом, із людьми прощалась.
Потім стала гордо на коні
І до сонця радо привіталась.
Люд до неї ринув, мов потік,
Щоб за порятунок поклонитись.
А як тільки слово хтось прорік,
Жінка стала, мов свинцем налита:
Із заліза вольове лице,
Груди, руки, плечі – все залізне.
Кінь завмер залізний – диво це
Споглядало все село допізна.

А коли останній промінець
Сонце до кишені заховало, –
Зникла в землю, й меч той кладунець
Жінка біля себе теж поклала.
Лиш курган велично височів
Там, де ще недавно вирувало.
Ніби жінка та від ворогів

За собою все село сховала.
А на згадку про такі дива
І про ці часи далекі, грізні
У Селецькій кожен назива
Легендарну гору ту – Залізна.

ДЕРЕВО-ВЕРБЛЮД

Жив у пустелі верблюдо-дідуган
Жовто-коричневий, наче бархан.
Був він старий, ноги ледь волочив,
Людам давно він уже не служив...

Тільки любив його весь караван –
Добре дороги знав той дідуган.
А як спочити ставали усі, –
Бігли до нього верблюди малі,

Бо оповідок багато він знав
Й дуже цікаво розповідав.
Раз верблюжатко почуло мале:
«Окрім пустелі, земля інша є:

Ріки і гори, і трави, й ліси,
Сповнені різних чудес і краси...»
Більшим верблюдик щороку зростав –
Розповідь діда він не забував.

Мріяв побачити всі ці дива,
Мріяв почути, як шепче трава,
Мріяв побачить, як річка біжить,
Листям осіннім як ліс гомонить.

...Якось потрапив малюк у біду:
Від каравану відбивсь на ходу.
Миті тієї ж здійнявся ураган,
Бідний сховався за високий бархан.

Довго тривало лиховисько зле,
Вже верблюжатко заледве живе,
Очі благально поглянули ввись...
І Дух пустелі до нього спустивсь.

Просить маля не рятунок собі –
Мрію здійснити бажань далекі.
Дух відповів: «Лиш бажання одне
Виконать зможу – загадай, що є!»

Їсти і пити верблюдик хотів,
Більше ж – побачити царство лісів,
Тому й бажання таке загадав
Й миттю у ліс дивовижний попав.

«Як же тут добре!» – захоплений, він
Пив чисту воду і листячко їв,
Все милувався красою лісів,
Травами-квітами брів усе й брів...

Швидко минали ночі і дні,
Думи малого обсіли сумні:
«Як там родина, верблюдо-дідуган,
Як поживає увесь караван?..»

Снились верблюду щоночі піски,
Часто вчувались дитячі казки...
Тільки немає назад вороття...
Стало нестерпним в чужині життя.

Так дуже довго верблюдик страждав,
Доки навіки тут деревом став.
Чуєте? Листячком нам шелестить:
Без Батьківщини не можна прожити.

Тетяна ГОРИЦВІТ (ЛУНЬОВА) – прозаїк, лінгвіст, викладач, еко-активіст. Член Національної спілки письменників України (2015).

Народилася 6 квітня 1976 року в місті Києві. Навчалася в Київській середній школі № 74 і Полтавській середній школі № 3. У Полтавському національному педагогічному інституті імені В. Г. Короленка здобула фах учителя української мови і літератури та англійської мови. Закінчила аспірантуру Київського національного лінгвістичного університету, кандидат філологічних наук. Викладає англійську мову в Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка. Пише для дітей і дорослих. Регулярно бере участь у екологічних передачах на Полтавському обласному радіо, пропагуючи ідеї мінімізації впливу людини на природу.

Авторка книги новел та акварелей «Рукописи не форматуються» (Полтава, 2010), роману-перформатива «Знайти Лева» (Полтава, 2010), казок для дітей «Усі ми будемо королевами, або Казка про Маринку та Мишенятко» (Київ, 2012), «Зайченятко У» (Київ, 2015), «Казка про шишку, яка мріяла стати їжачком» (Полтава, 2016). Наразі газета «Полтавський вісник» у рамках проекту «Книга в газеті» здійснює публікацію есе Тетяни Горичків з її нової книги «Антологія тямних художників Полтавщини».

Лауреат конкурсу «Книжковий дивосвіт України» (Київ, 2010) у номінації «Дебют молодого автора», літературної премії імені Леоніда Бразова в номінації «Проза» (Полтава, 2011) та Полтавської обласної премії імені Панаса Мирного в номінації «Література» (Полтава, 2016).

НАПИСАНІ МОВОЮ ЛІЛІЙ

Про картини Всеволода Максимовича

У нього кожна лінія – як лілія. Плавню розпукується – витончена, граційна, вишукана. Вирізьблюється на темному тлі, створюючи пишний орнамент, розкривається уповні в розкішний декоративний візерунок, красивий тією красою, що має безумовну силу.

Його домінуючі барви – відтінки червоних і золотисто-черлених лілій, кольори божистої крові, сонця, хвали і слави. Легкі доторки пурпурового – імператорська велич і дзвінка відзнака.

У його сюжетах – бажання, спокуса, еротичність, пристрасть. У символіці – вічна любов, щастя, свято і сплетені з ними тінь, ніч, смерть. Серед образів переважають атлетично-античні чоловічі фігури – видається, не випадково, адже головна пелюстка лілії, загострена подібно до списа, символізує чоловічу силу і військову могутність. Його картини мають аромат меду з перцем – пахощі лілій, котрі збуджують уяву та підсилюють душевні поривання.

Драматизм його полотен – це співприсутність різних протилежностей: божественного покрови-

тельства і передчуття вини, перебування в блаженстві й каяття. Лілія – це глибоко захований скарб, який розкривається не одразу, це золота винагорода, але також і претензійність, марнославство, гонитва за зовнішнім ефектом, надмірність і потому розчарування.

Багатьма забутий, кількома побіжно згаданий, кимось названий епігоном, Всеволод Максимович є насправді одночасно жерцем і жертвним агнцем українського ар-нуво. Тож несімо йому повні пригорщі лілій, як тому античному героєві, що про нього писав Вергілій:

Юначе сердешний,
Ох, коли б ялось ти міг жорстоку судьбу
подолати!
Ти колись будеш Марцелл. Повні пригоріці
лілій подайте,
Квіти багряні розсиплю й принаймні
такими дарами
Внукову душу вишаную й здійсно незначну
цю повинність.

(Вергілій. Енеїда. Переклад М. Білика)

НОША ВІД АНГЕЛА

Про Сергія Гнойового

Коли Художник приготував фарби і пензлі, до нього в майстерню завітав ангел. Білі крила, чисте чоло. А сорочка забрьоха, та й ноги босі багнюкою обліплені. Ангел добирався довго і здалеку, ніс трудну ношу: не добру звістку і не радісну новину, а тяжку правду.

– Мені доручили передати цю ношу тобі, – мовив ангел.

Художник сприйняв це спокійно, навіть буденно. Так, мовби сусід зайшов поділитися щойно виловленими карасями, чи двоюрідна племінниця заскочила зі свіжоспеченою паляницею.

Ангел перекинув Художникові на плечі тягар. Художник мимоволі зігнувся.

– Ти, певно, змерз, – сказав він ангелові. У посланця справді ноги геть заокцюблили. – Ходи сюди, – покликав Художник гостя до лавки.

Ангел сів на барвисту ряднину, Художник нагрів води й заходився обмивати йому збиті ноги. Тоді витер їх краєм своєї сорочки і загорнув у чисту шматину полотна.

– За півгодини вечерятиму й тебе запрошу, а зараз до роботи.

Художник узявся за свої пензлі й фарби. Ангел, більше не мусячи тримати важкий тягар, полегшено зітхнув, притулився головою до стіни і задрімав.

Художник працював.

Він уміє і може багато: те, що вміють кубісти і символісти, що можуть майстри композиції і колористики, пейзажу, натюрморту і психологічного портрета. А ще він знає те, що доручено лише йому: правду про ярмо, про гніт, про біль, про втрату, про смерть, про зраду і про витривалість, про нескоримість, про неперервність.

На полотні тужавили фарби, мов кров, ставали кольором родючість хлібів і святість образів, перетворювалося на пластику відтінків предковичне, сутнє, живе й істинне.

Ангел добре відпочив і подався без жури і турботи додому. А Художник малює – те, що лише він один подужає.

ТРАВНЕВІ ІРИСИ

Дякую синочку Михайликові
за зібраний і подарований букет

Велика синя дощова хмара закрила півнеба і затулила сонце. Злякався муравель, затремтів: ой, злива збирається, треба мерцій тікати додому.

Та не встиг він спуститися з бадиллини, як ще більша, темно-фіолетова, грозою повна, посунула синю. Ой-йой, – запищав малий, – зараз град як посиплеться! Ой лишенько мені, лишенько!

Чи дивився, чи не дивився, куди ступає, біг, перечіпався, падав. Хоч би захватися встигнути!

Аж тут матуся назустріч: – Куди ти так поспішаєш, сину?

– Ой, мамо, мамо, там дві хмари: одна од-

ної більша, одна одної темніша. Лячно мені, мамо, страшно.

Подивилася матінка, куди муравельчик лапкою показував, посміхнулася: – То не хмари, сину, то квіти.

Страшко назад обернувся: – Квіти? А чому вони такі величезні? Ні, то хмари певно. Он як від вітру міняються, вітрилами напинаються. Ой, зараз дощ як уперіщить!

Розсміялася мама. Либонь від її сміху дві темні хмари розступилися і впустили посеред себе білу, саяливу, ніби ангелами небесними зіткану.

– Ох, – полегшено зітхнув муравель, – тепер уже зливи не буде.

Буде, муравельчику, буде. Злива пахоців, насичених і свіжих. Бурхлива злива, енергією невимовної краси звихрена. Магічна злива, завдяки якій вимережитьесь пісенно піднесений настрій. То ж бо квітнуть травневі ірис.

КОНВАЛІЯ-МАНДРІВНИЦЯ

Тюльпани звикли до мандрів. Їх, знатних голландських кавалерів, усюди радо приймають. Отож гуртами, делегаціями та представницькими об'єднаннями сідають вони в літаки і прямують на схід, на захід, на північ і на південь.

А от конвалії подорожують рідко. Так рідко, що майже ніколи не вибираються зі своїх рідних місцинок. Однак оця одна зібралася. Чекає, уважна й зосереджена, в аеровокзалі Амстердама дозволу зійти на летовище. Хоч мандрувати вона незвична, не тремтить і не в'яне – анітрохи не нервує.

Гадаю, що здогадуюся, чому конвалія така спокійна. У неї немає за душею жодного гріха. Тому їй простіше простого дістатися неба – який би потужний не використовувався в аеропорті сканер, він не виявить жодної плямки в її кришталевій душі. Ні

гострих, ні вибухових предметів. Нічого забороненого. Та й багажу із собою – лише один легенький корінець, в акуратний вузлик загорнений. Він не перевищить дозволену норму. Ніщо її не затримає.

Я бачу назву конвалієвого рейсу і розумію, що вона оселиться в Англії. Загортатиметься в серпанки туманів, ніжна лілія долин. Скромно білітиме в травах, готова віддати розкішні скарби чистого нектару бджолі й поетові. А своїм онучатам мандрівниця відзвонюватиме на ніч казки про понадхмарні замки¹.

¹ Дякую Британській Раді в Україні за грант “Exploratory Visit Grant”, який у травні 2016 року вможливив мою поїздку до міста Лідса, під час якої я й побачила таку несподіванку: живу конвалію, що визирала з рюкзака авіапасажира.

ЛІТНЯ СИМФОНІЯ В ЖОВТОМУ Й БІЛОМУ

*До складу оркестру входять:
білі ромашки – скрипки,
жовті лілії – труби,
білі піони – органи,
жовті космеї – литаври.*

Сонце, сонце! – задзвеніли урочисто труби. Мереживні хмаринки ген високо, – підхопили велично органи.

Липи зазолотилися, – піднесено вступили перші скрипки.

Повно роботи бджолам, – заграли святково другі.

Благодаттю світ насичується, – прославно виголосили литаври.

Мати полотно вибілює, – ведуть перші скрипки.

Гречки густо біліють, – не відстають другі.

Жовтенькі курчата весело пшоно дзьобають, – виспівують труби.

Скоро висидить каченят біленька качечка, – стиха підказують литаври.

Пішла бабуся збирати деревій, звіробій, безсмертник і пижмо, – епічно оповідають органи.

У річці русалки хороводи водять поміж жовтих глечиків.

Гарно корови дояться – молока всім вистачить: і дітей нагодувати, і батькові в поле дати, і телятко порадувати.

А біла коза крученим рогом буцається і нікого не підпускає.

Повна тарілка молодої картоплі щойно з печі – пар до стелі піднімається.

Старезний дід, білий, як лунь, немовлятко бавить.

Налилося силою пшеничне колосся, – гучніше заграли перші скрипки.

Березка поплелася по межі, а далі і всі помідори пообплітала, – трохи забарилися другі.

Капустянки сідають щоразу на вже тугеньку капусту, – попереджувально-тривожно засурмили труби.

Дитя навчилося обдмухувати кульбабку, – зраділи литаври.

Молодята вибрали собі обручки: вона золоту, а він срібну, – вінішувально заспівали органи.

Ольга **МОЦЕБЕКЕР** – українська письменниця, редакторка. Народилася 1974 року в селі Розкішній Ставищенського району Київської області. 2001 року закінчила Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», здобула кваліфікацію редактора. Довгий час проживала в місті Києві, згодом переїхала до міста Василькова.

Писати оповідання, новели, казки, мініатюри почала з 2011 року. Статті та проза авторки друкувалися на сторінках «Нової газети», Інтернет-проектів «Флаймама», «vashe-zdorovie», «ramus.ua», «amisrael.com», «Terra Woman», «Жінка-Українка», літературного порталу «Проба Пера». У творах здебільшого робить акцент на внутрішньому світі людини, передає психологічні деталі, завдяки емоційності вводить читача у стан співпереживання та співжиття.

ПОЛЕТІЛИ

Запах скошеної трави насичував повітря п'яним ароматом, вітер розносив навколо той духмяний запах, заповнюючи простір гармонією, відчуттям безпеки, миру. Низенька, струнка, чорнява жіночка стояла поруч із чоловіком, проте дивилася не на нього, а в небо. Хоч мала б спіймати погляд його темно-синіх очей, зануритися в бездонну глибину океану душі. Мовчала. Не плакала й не голосила, відпускала в далеч, вимолюючи подумки захисту для нього в неба. Мовчав і він, що вже сказати треба було – сказано. Аж ось і діти у двір зайшли. Старша донька на руках принесла малу Надійку, поставила на землю, й мала пішла, пішла вперше – досі не ходила. Повненькі ніжки несли до татка маленьке тільце, сонечко цілувало біляву голівку, на личку усмішка. Топ-топ до татка радість ішла. Щастя вогники спалахнули в серці чоловіка, не витримав, і до малої підбіг, на руки підхопив, підкинув угору, спіймав і пригорнув те щастячко.

– А тепер полетіли, мила, полетіли.

Як літачок маленький руки-крильця розкидала. Закружляли двоє в радості-польоті, з ніжністю на них дивилися старша донька і тепер вона.

– Полетіли, пташечко, полетіли над цим ось двором, де скошена трава, і над берегом, і над рікою, знову над двором. Ти запам'ятай політ цей із татком, душенько, назавжди. Наповнився в цих обіймах щастям, сонечко, рости здорова. Лови повітря, дихай, люба. Як добре, поки літаємо. Нехай політ запам'ятається назавжди, тоді не скоро зрозумієш, що мене поруч нема, – так думав батько.

Політали. Дружині він малу віддав, і старшу доньку пригорнув до серця. Пішов. Точилася війна, він був потрібен тут, але потрібен був і там. Зробив свій вибір, мав захистити землю, дім, родину. Робив, що мав робити, й залишився навіки там. А той його політ із малою донею назавжди закарбувався в серці дружини і старшої доньки. Щороку влітку скошена трава п'яною зеленою ниткою аромату окутує їх, немов плете для захисту від життєвого вітру хустину. Старша донька пригадує слово «полетіли» – і бачить той «політ» татка й сестрички. Мала ж літає із татком і нині вві снах. Час не стер радості польоту, до неї той політ вертається щочоночі. Вона літає й росте, і поруч сильний татко.

– Полетіли, пташечко, полетіли.

ЧУЖА

Теплий вітерець ніжно цілує в обличчя, пустує, розвіває кучеряве, русяве, не заплетене в косу волосся Ірини. Довге, просте, вільного крою, вишите білими нитками її плаття гладить висока зелена трава, а босі ноги – тепла земля. Ірина тримає одною рукою валізу, другою – босоніжки. Так набагато легше піднятися на гору та й приємно відчувати теплу землю. Там, на горі, стоїть дім свекрухи, Іринку вже чекають. Звичайно, можна було взяти таксі й доїхати по центральній, заасфальтованій дорозі до самого будинку, але сумка неважка, тому вирішила пройтися, роздивитися краєвиди, побути трішки на самоті. Не звикла долати такі круті підйоми, зупинялася кілька разів. Цього разу дійшла

вже до середини гори, стала відпочити біля невеличкого куща калини. Доторкнулася до ніжного листя, й думки полинули в інший час – у минуле.

Їй десять. Високе, худе дівча в простій сукенці стоїть біля рясного куща калини, обриває ягоди у велику миску. Поставила ту миску на землю, зірвала кетяг, припала губами до смачної ягоди, аж сік червоний цівочкою потік. «Як кров», – подумала тоді. «Не кровна ж ти для них, чужа», – прозвучали у вухах слова сусідки. Аж ось і Килина – мати підійшла забрати повну миску. «Треба поговорити, Іро. Завтра із Дмитром відвеземо тебе до дитбудинку. Пробач, не можу бути більше матір'ю тобі. Віриш, намагалася. Ти на Ганнусю мою дуже схо-

жа, тому й узяла тебе, думала любитиму. Аж ні, не можу. Знала, не заміниш душу доньки, що на небі поселилася. Вважала – полюблю. Терпіти більше не можу. Ще й гроші ти взяла знову чужі – остання крапля. Вже не сила мені тебе ростити. Не можу. Про все домовлено вже, ти пробач мені».

Нічого не відповіла, лише сльози зрадницькі потекли з очей та сік здавлених ягідок калини стік по руці, мов тепла кров червона – не водиця. Подумки страждала дівчинка тоді: «Себе корю, а не тебе, Кирино. На себе злюсь, а не на тебе я. Мама – так гріло тепле слово, але не стала ти нею. Ті гроші як узяла й навіщо – сама не розумію. У дитбудинку виживати мусила завжди сама. У тебе, мамо, матінко, не так давно – лише рік, але ти не моя – чужа, не кровна». Пильно глянула на Килину, не підбігла, не обняла, не попрохала залишити, промовила: «Хай так і буде». Що пам'ятає потім? Лиш дорогу, важкий у мовчанні час, кімнату дитбудинку й холодне ліжко, чорняву дівчинку, що підійшла й промовила: «Не плач». А що було після розмови з Килиною

й до того, – пішло в забуття. Лише в спогадах той кущ калини, розмова, пустота.

«Чужа-чужа», – відстукувало часом серце, але життя взяло своє. Виросла. Тепер ось учителює, заміж вийшла. Більше не чужа. Прізвище в коханого таке прекрасне – Рідний. Коли почула вперше, лише всміхнулася. Коли покликав заміж, – заспівало серце. Коханий поруч і як бонус – Рідна. Ірина Рідна, більше не чужа.

У цей час за сотні кілометрів на старому, тихому кладовищі схилялася до могил висока, до пояса, поки ще не скошена трава. Над могилою Килини ріс кущ калини, і листя шепотіло: «Згадує тебе чужа». Давно вже там був дім Килини, поселилася вона в цьому тихому місці через кілька років після того, як залишила її дім чужа.

Ірина ж ішла до жінки, що стала матір'ю. Свекруха – мама, аж ось і вона. Не витерпіла очікування свекруха, вийшла назустріч, бо ж донька їде в гості, не чужа – своя, до щему серця рідна, дорога.

ЖИВИ

Вітер блукав поміж деревами, пожовкле листя шуміло від кожного його дотику. Старенька хатина, немов літня жінка, стояла під вітром осіннім, доживаючи останні літа. Поряд із хатиною на лаві сидів худий сивий чоловік, блідий від хвороби, нещасний від утрат. Той пронизливий осінній вітер не міг завдати гострішого болю самотньому серцю, аніж завдали доля й дружина. Скільки часу просидів, – чоловік не пам'ятав, спогади заповнили.

– Васильку, Васильку, – немов шепотіли дерева. Лише матуся так називала його в дитинстві. Як швидко минув час, старість і на нього вже заявила свої права.

Боліло серце у Василя, відчував, що лише батьківська хата може зцілити зранену душу. Дивився на рідні стіни, та не міг увійти. Чужа вже давно хатина. Багато років тому, коли захворіла ненька, домовився він із сусідкою, що відпише їй хату за догляд його хворої матері. Берегла, доглядала матір сусідка і в останні часи життя руку неньки тримала, тому без жалю переписав тоді хату. Навіщо вона йому була, коли в них із дружиною був новий дім та все в домі, що треба для доброго життя. Сусідка жила у своєму будиночку, а цю хатину не продала, стояла будівля пустою, доживала своє старече життя.

Тим часом Василь і Дарина жили у злагоді в сусідньому селі в новому домі, люди заздрили. Хоч старшою була Дарина за чоловіка, – кохав її та беріг. Вірив, що й вона кохає. Життя... Захворів, провів багато часу в холодних лікарняних палатах, нестерпно хотілося додому. Серце відчувало, що там потрібен. Аж ось повернувся після операції з

лікарні, а дружини вже немає. Не дочекалася, померла. Рідня поховала Дарину без нього. Хотів заспокоїти душу в домі, та виявилось, що дім йому вже не належить, Дарина родичці відписала той дім. Судитися? Навіщо? Немає Дарини, все інше поряд із цією втратою нічого не варте.

– Іди, Василю, йди. Не місце тут тобі з нами, – доносив вітер давно сказані слова знову й знову. Із кожним поривом вітру втягував чоловік голову в плечі. Хотілося йому тепер лише лягти, мов дитині, згорнутися клубочком у пустій кімнаті батьківської хати. Він знав: той простір дому силу дасть, проте сидів, не міг зрушити з місця. Що сусідка скаже? Чи впустить, а чи прожене. Думками мандрував у ті часи щасливі дитинства, юності та зрілості часи.

– Це ти, Василю? – долинули слова сусідки. – Йду з магазину, бачу, що хтось сидить. Дивлюся – ти. Щось сталося?

Присіла поруч.

– Життя. Ось бачиш, нікуди було вже йти.

– Пішли у дім та поговоримо. Замерз? Пішли.

– Чи пустиш у батьківську хатину жити, скажи? – спитав і з надією поглянув на сусідку.

– Куди подінешся? Живи. Пішли хоч поїси та чаю вип'єш, ключі візьмеш.

– Ти йди. Я ще посиджу трішки та прийду.

Дивився на дерева й на пожовкле листя, а потім погляд у небо за хмарину зачепився.

– Прощаю я тебе, Даринко... Все ще кохаю, – пронеслася думка.

– Знаю, знаю, – навіював шепотом листя йому відповідь вітер. – Живи...

ВОНА ЧЕКАЄ

Старий годинник на стіні вів свій відлік буття, підбивав підсумок прожитого часу, дзвінким звучанням зазивав людей до життєвого простору, безсоромно порушував тишу в хаті. Його маятник рухався то в сторону простору радості, то в сторону печалі, повертався до світла, а потім до тіні, до миру й до війни, до щастя й до сліз. Кожна секунда буття була стартом чи фінішем чиєїсь долі.

Невисока худа жінка стояла в просторій кімнаті біля дзеркала, дивилася на своє обличчя, але думками подорожувала десь далеко. Карі очі, ластовиння, невеличкий кирпатий носик, русаве волосся – зовсім дівчисько. Якби не останні кілька тижнів її блукання в темноті смутку й не різка поява тонесенького мережева зморшок навколо очей, було б не помітно, що дісталася вже сорокаліття. Кажуть люди, що красива й щаслива. А такі щасливі, – подумала жінка. Щасливі, адже прийде час, і вона побачить сина. Не стала відбирати в неї сина наречена з потойбіччя, не повела його в останній весільний смертельний танок, не зачарувала мото-рошною красою білого холоду смерті, не повела до простору спокою, відпустила до матері у простір життя... То молитва матері, що прорвалися кризь мелодію прощального танцю, в якому вже намагалася закружляти холодна красуня з молодим хлопцем, зворушила вічно спокійне серце. Відпустила – значить, десь тут, на рідній землі, живий!

Щаслива, адже змогла подолати терновий паркан безжалісних слів: «Ваш син загинув у бою, коли привеземо попрощатися, поки невідомо. Повідомимо додатково». Щаслива, бо змогла пройти

дорогою, змоченою слізьми, й не втратити себе. Тоді, після важких, як камінь, слів, вона витягувала з душі на світ Божий віру, колисала сина ніжною мелодією пісні Роду, напувала його душу краплинами слів молитви, огортала сильне, високе тіло хлопця ніжністю материнської любові. Нікого не бачила на тій дорозі тоді, крім сина. Не чула чоловіка, доньки, вимолювала серед темноти для сина життя, поки не почула бажаних слів, які вивели на світлу дорогу: «Вважали, що загинув у бою, але мертвим ніхто не бачив».

– Значить, живий, – утішилося материнське серце. – Десь є живий.

Довгі часи очікування змінювалися днями. «Поки мертвим ніхто ніде не побачив, ні на полі бою, ні в холодних кімнатах медичних закладів, значить, живий», – заспокоювали рідні. Не варто втішати. Вона й сама знає, що син живий, адже старий годинник на стіні не зупинився, йде. Десь далеко на рідній землі так б'ється серце сина. Вона відчуває це серцебиття. Щаслива, що відчуває. Ще прийдуть мир і щастя в дім. Нехай лиш повернеться син, відшукається красуня-наречена, відгуляють весілля. Ой, як же заграють гарно музики, веселі пісні заспівають дівчата, такий танок життя станцює син для неї! Вона вже бачить той танок, відчуває його мелодію...

Старий годинник на стіні веде відлік часу. Десь серце сина продовжує пульсувати, бо віра матері підтримує це серцебиття. Хлопче, ти лише живи. Вона чекає.

РУДА

Зелені очі зустрілись із синіми. Та мить вічності здалася Настуні. Спочатку пильно глянула у вічі, а потім погляд упав на густе, ще не посивіле волосся. Він – Василь. Не сподівалася через тридцять років ось так зустріти. Тепло стало на серці.

Жінка з пишним, довгим рудим волоссям, зібраним у високий хвіст, теж привабила погляд Василя. Підійшов ближче, поглянув і зітхнув: «Вона. Настуня, його перше кохання, перша весна».

Прозвучало стривожене: «Як ти?» і формальна відповідь: «Добре», адже шляхи в кожного свої, навіщо про події на шляху життєвому розповідати.

– Радий побачити. Ти все така ж красива.

– Дякую. Вибач, поспішаю. Піду. Бувай здоровий.

І посмішку подарувала таку чарівну, він теж усміхнувся: «Добре, йди. Нехай щастить».

Пішла Настуня, хоч ішла до зупинки, а думками поверталася назад – до зустрічі з Василем. Так, у юні роки не завжди кохання має броню для захисту, часом воно, як квітка, просить води й поливу для життя. Василько кохав, проте друзі сміялися над ним: «не таку вибрав», «диви, яка руда», «дівчата є кращі». Соромився він свого кохання, хоч була Руда гарнюня, мила серцю; так і не відважився запропонувати зустрічатися, лиш дивився часом ніжно, і вона те знала.

Подумала Настуня, чому ж так Доля інколи пустує: кохання шле до тих, чиї близькі в роду образи носять у серці. Ось так і вони з Василем. Закоханість промінчиком осяяла їхні душі ще в шкільні роки, та не судилося. Можливо, то на краще. Якось матуся розповідала про своє дитинство, і про діда Василюка з боєм у голосі пригадала. Маленькою була матуся, післявоєнні роки, і дітки-дошкільнята, серед яких і вона, до поля після збору

зерна пішли залишки колосків шукати. Дід на той час сторожував, на чорному коні з нагайкою – такий сильний, молодий – на дітей наїхав і гнав їх, як звірят, до самого села. Нагайка та лише час від часу в повітрі поруч із дітками свистіла, аж ось тоненька смужечка торкнулася тілечка дрібного, тканина суkenочки останньої на плечі від удару розійшлась. І бігли сльози по обличчю, гіркі дитячі сльози, які запам'яталися на все життя. Так, не можна було брати колективне, чуже, але ж немає батька, загинув на війні, і мати в колгоспі до темної пори, і післявоєнний голод, і все вже зібрали, лишилися тільки в полі де-не-де колоски, яких не можна було взяти. А міг же злізти з коня, покликати малят, сказати: «Так, не можна брати, ідіть додому, діти. До поля більше не підходьте, бо тяжко нині, колосків не можу дати позбирати. Йдіть». Міг, як старий Макар, колись із дерева іграшку зробити, вручити діткам замість колосків, сказати: «Потерпіть, скоро хліб у всіх буде». Добре слово діткам, що росли без батьків, було потрібне, як сонечко в темряві. Нагайка, звісно, не була потрібна. І що ж – до старості жили по сусідству та дівчинка й чоловік, котрий гнав дошкільнят нагайкою з поля. Спілкувалися сім'ї, проте образа з дитинства, той ранній біль у серці материнському жили. А Василь – копія діда, це ж треба, щоб відтворилися до деталей усі риси зовнішності й характеру.

А ще матуся з гіркотою пригадала тітку Василя. У дитинстві солодше їй жилося при таткові, ніж іншим дітлахам, і дражнилася з безбатченків вона. Якось Настусиній матусі, тоді ще малесенькій дитині, жінка покійного дядька новеньку білизну в подарунок принесла. Одягнула мала й пішла на ви-

гін, навмисне юбку підняла, щоб побачили подруги обновку. На той час із тим шматтям були часи непрості, носили штопане, стареньке все, а дітлашня найменша зовсім без спіднього бігала в довгих сорочках. Тоді сусідська дівчинка, в якій татко один на всю вулицю повернувся з війни живим, голосно сказала: «Злодюжка, в мене вкрала. То мій татко мені купив, ти вкрала-вкрала. Тобі ж бо ніде взяти». Плакала мала, шепотіла: «Мені подарували», й ніхто не вірив. Матінка ж трудилася на полі до ночі. А потім, коли дізналася, не стала втручатися в дитячі суперечки, не пішла до сусідів і не підтвердила, що то зовиця подарунок принесла. Вважала, діти розберуться. Сусіди ж усе дозволяли своїм дітям, чужі дитячі сльози їх не турбували.

Настуся слухала тоді розповідь матусі, і та колишня образа переходила в її серце. Напевно, Доля посилала кохання дітям із цих родів, аби прощення та примирення прийшло в їхні душі.

Роз'їхалися в різні міста. Помер уже дід, поstarіли матусі, дорослі діти в обох. Не судилося бути в парі, хоч так могло би бути. Згодом кожен собі подружжя знайшов, діти-квіти в кожного чарівні... Дороги їхні перетнулися на мить і знову розбіглися назавжди. А все ж промінчик сонця юного кохання осяяв при зустрічі давно вмовклі серця...

Їхав Василь додому, а душу гріла зустріч. Її побачив. Чужа дружина, а така близька. В цій повновидій, високій жінці він бачив те високе, нескладне руде дівча з рясним ластовинням на обличчі, про яке думає чимало літ. Де б не жив, із ким би не сховався, але для Рудої в серці місце лишилося назавжди. «Красива, не моя, живи, бувай щаслива». У гарному настрої повертався до дітей і дружини.

Олена ПРИГОДА (ЗАВІТАЙЛО) – письменниця, журналіст, педагог. Народилася 18 червня 1985 року в селищі Клавдієвому-Тарасовому на Київщині. Росла й навчалася в селі Новоаврамівці Хорольського району Полтавської області. Випускниця філологічного факультету Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Працювала редактором художньо-публіцистичних програм Полтавського обласного радіо. Із 2013 року – журналіст обласного видання «Події та коментарі», а з 2015 року – вільний митець зеленої садиби творчого простору Zavitaylo's Organic House. Мріє відкрити в селі просвітницько-мистецький центр. Друкувалася в альманахах «Нова проза» і «Золота доба». Готує до друку книгу власних творів.

ДІТОЧКИ

– Та хай би він пощез, отой газ! Як проводили в села, то в усіх газетах писалося... От вам і «блакитні вогники», маєте! А теперечки думаєш, чи нагріть борщу, чи холодним їсти. У кого в хаті груба лишилася, хоч цурку яку вкинути може, а в кого немає – пропаще діло, – кумекала собі Любка, пхаючи сире вербове гілля в пічку. Чи багато воно

нагріє, хіба душу бабі, що зекономила. Ледве тепла зсередини її хата тріщить та гупає на морозі, мов хто по ній зверху плигає. Навдивається баба до сну, мов капуста, під три ковдри залізе, а нагрітиса не може. Довга-довга її ніч, як собача пісня. І до смерті, мабуть, ближче, ніж до весни. Аби ж знаття, то поставили б вони з Миколою якийсь прихалабочок

на старість, укинула б собі теперечки жменю дрів і спала б, як у вусі, а так має хороми, ні обійти за день, ні нагріти. Так думалося ж тоді – для діточок. Повиростають, з онуками приїжджатимуть, кожному кімнату склали, кожному дивана поставили... І не їли, й не пили, й не вдівалися, усе в ті стіни вкидали. А не їдуть тепер ні діти, ні онуки. Чекає на них, як дитина на свята, та все чимраз довше. Заскочать вряди-годи, провідають-подражняться. Ворота за ними зачинить, і до Бога пішки ішла б – така печаль на серці, такий розпач... Тихо межи цих її стін високих та холодних, наче й живого нікого немає. Того й зітхає хата, того й здригається, спати бабі не дає.

Перележить Любка якусь часину, мов дарма під лавкою простоїть, та й ні з чим крекче з боків на ноги. Робота – не сон, її знайти можна. А за вікнами темно, наче хто хату рядном накинув. Стоїть ніч, не ворухиться. Сяде собі Любка під лампою – чи горіхи лупає на здачу, чи насінням ворочає, думу свою думає, пережовує її: обіцялися приїхати скоро, божилися бабі. Чекає. Як розвидниться – казани та каструлі, які зайві, на горище повиносити, аби невістки не чубились, який котра забере, як баби не стане. Та й хай забирають, не шкода нічого для їх, тільки б тепер не бачити, не знати того... Хай почекають трошечки. Холодно тут для дітвори. Приїдуть, то натопить уже гарно, аби не мерзли в ноженнята. Холодцю наварить, бо з ковбаси, яку баба бере, сміються. Немає батька, не наробив винця, а любили і невістки, і хлопці їхні... Любили батькове винце. Та й виноград уже обрізати нікому, всихає, дичавіє, як і вона сама. «Ви, мамко, як вмирать надумаете, то бистренько, аби не лежали, бо нас багато, а води вам нікому подать буде, всі зайняті...» – часто-густо діточки жартують. Якось воно буде, вмирать – не жениться, – сама до себе зітхає. Аби тільки не так, як Приходьчиха, що знайшли від неї в рідній хаті сам кістяк. Чи живою її ті пацюки їли? Хай би йому тряся.

Щось у двері зашкребло, злякалася – вчулося, мов дитина заплакала. Дошвендяла, відчинила – Мазун. «І де тебе бісова сила по таким морозі таскала відучора?» – квокче та примовляє баба, набираючи котові з казана теплої каші. Мазун, наївшись, третєся бабі об ногу. Нагнулася поволі, згребла, до грудей притисла, мов дитя. Муркоче Мазун, примружившись, виспіває своєї котячої. Гойдає баба, бавиться, наче і в хаті теплішає.

Давно-давно вискочило за поріг і побігло з цього дому дитинство, наче й не було його тут, не кувікало, не агукало, босими ноженнятами спориш не толочило. Як згадає тепер оту різку, котрою хлопцям своїм гузна розписувала, серце кров'ю обливається. Сердилася, гримала, хай би той язик відпав, мов підошва од чобота. Чи й була коли

матір'ю, від світання до світання корів колгоспних за вим'я протягавши. Вона – на фермі, батько – у полі – самі собі утрюх ізмалечку раду давали, самі повиростали. Аби ж вернуть усе, під нагайкою з дому не пішла б і на хвилю самих не покинула б. Скільки того коромисла в небі перевернулося, старшому вже півсотні віку, вже й сам скоро дідом буде, а наче тільки Микола її за акушеркою з дому поїхав... Горобчику мій сивий, все дитинство своє пронянькував. Малим до груші прив'язувала, мов ту собаку, аби до ставу не побіг та не втоп. Усе краще – меншим, а тебе – на гречку за шкоду. Чого ж ти так скоро виріс, коли посивіти встиг? Світу білого не бачила за роботою. А тепер і у вас у трюх в кожного свій клопіт, чи й допоможе чим та баба стара. Регочуться люди – Любка садок обрізає, сіно косить, скирдує, тягає. А вона й правда всю роботу переробить, аби діточки приїхали та посидіти – наговоритися. Приїдуть, за стіл посадовить, мовчить та слухає: тому на інститута складають, тій – придане, тому телефона купили. Витягне баба те, що на хреста збирала, розтикає по жменях. Якось воно буде. Молодим жити тепер треба, а вона ще пожеде умирать, ще складе на хустки та коржики.

Сопе Мазун у баби на фартусі, заколисує. Притулиться Любка навсидячки до ліктя чолом, очі закрие – пелена, ноги печуть, летить із дійки вечірньої, вогким полем, гороховими сходами, спотикається, ось-ось уже Ворона, а там – берегом наврошки, зараз-зараз дома буде. А в їхньому дворі півсела уже. З копанки воду тягають. Сидять її галабруди на лавці під ворітьми чорні, як смоль. Живі, тьху на вас! Чого ж то ви сінником обійшлися, а хату чого пожаліли?! І летить пір'я, гузна тріщать... – мариться бабі десята вода на кисілі.

Ні, не приїдуть на Різдво, й на Великдень не приїдуть, бояться одне одного в матері застать на празника. Двадцять літ уже як гуртом не навідуються. Поки батько живий був, хоч окремо та частіше кожен у їх бував, а тепер... Три брати – три вороги. І чого? – за гроші. За батькову пасіку, залізччя, за ту хату, де ще мати жевріє. Чи й згадають уже самі, за що. Та хай би й правда той сінник згорів тоді до соломини разом із пасікою, із хатою цією холодною. Хай би по вітру пішло геть усе, що в них із Миколою півжиття забрало, а півжиття занедбало. Трусилися тоді за кожною копійкою і дітей так навчили. Чуєш, Миколо? Бачиш, як воно? Самі себе сиротами зробили. І я, що до рідних не їхала, бо далеко. І ти, що вік із братом за клопоть землі воював, – сторицею нам вернулося. І їдуть-їдуть тепер діти, та не наші, не до нашого двору.

Ось же блисне сонце над маківками дахів – повибігають із сусідських хатів чужі онучата. Будуть бавитись, реготатися, бабу ліпитимуть. І завирує піною, як молоко в дійницях, сніг на усенькій вулиці.

ці. Мов цибулина, в сім хусток закутана, вийде на поріг їхня бабуня, гукатиме полуднати. А недозвавшись до столу, понесе дівчорі намазані смальцем скибки за ворота. А надвечір село запахне колядою. Розпашілі дзвінки кольорові рої дівчашні дзеленчатимуть і під Любчиною шибкою. Баба розхристає сіни і впустиє із морозом до хати колядників. І в хаті нарешті стане тепло. Баба слухатиме дитячий гамір. Сухими губами ловитиме той празниковий спів, утиратиме фартухом очі. А тоді роздаватиме солодке й питатиметься, хто з них чий. Проведе до воріт і ще трохи постоїть, вслухаючись, у чий двір розбурхає пса коляда.

Та поки в казані ще тепла каша на кутю. Ще поночі за шибкою. Ще навіть не зотліли сирі вербові дрова в грубі. Іще далеко до святвечора, до коляди, і до весни. Ще не гуло село про стару бабу, котра зламала шию, обрізаючи садок. «І гріх, і сміх: теліпнула з яблуні...» Отоді прийдуть до неї діточки. Усі гуртом прийдуть. А поки тріщить та гупає ледь тепла її хата на морозі, мов хто по ній зверху плигає. І рівно-рівно дихаючи в пелену старій, дрімає кіт у баби на спідниці. Довга-довга її ніч, як собача пісня.

2016

МАМЦІ НА ПЛАТТЯ...

Випила Гальку доля одним махом, ніби чарку за здоров'я молодят. Учора ще мамка вчила, як ложку до рота нести, а сьогодні хоч знову вчися – не тримають ті руки ложки, мов пришиті. Аякже, сорок хат вимазати, аби свою поставити. Та хіба тільки те... Гляне на себе в дзеркало – беззуба, огрядна, перекошена, сива... Гм, а колись огризалася, як бабою називали. А таки ж баба. І стане на серці сиро та вогко, мов у тому порослому вербами березі, що й сам віку доживає. А колись же там був ставок із кладками. Шавар шумів, гримала риба очеретами. По сто весінь вигравали жаби за ніч. Сядеш, було, під вербою, умочиш ноги в теплу воду – і не вечеряла, і не снідала б. Скільки тим вербам відміряно? Вже одна облуда осталася. Страшно й ходять до їх. А й тепер, як і тоді, гарлапають солов'ї – дражняться.

Дихати важко. Втомилася. Як була дівкою, думала – вічність попереду: ще наспіваюся, нагуляюся, виберу своє... А вічності минають, ніби перехожі, тільки й устигнеш, що привітатися. Аби ж то все назад. Аби...

А ніч така запашна і гаряча ллється в вікно, що набрала би її повні по вінця цебра й лишила на потім. А де ж те потім, допоки воно... коли вже настане...

І вийшла б у сад босими порепаними п'ятами, до кожної квітки упала б, вклонилась би, до кожної вишні притулилась би. І цілувалась би з парубками з ночі до ранку!!! Як скажена цілувалась би. Не підуть ноги до саду. А любові вже й не сняться. Як коли засміється чого, то щербатого рота п'ятірнею затуляє. Пізно цілуватися.

«Не йди за нього, Галю. Не знала ти біди, то узнаєш. Він же здоровий, як віл, руки простягатиме. Батько його жінці ребра молотив до самої смерті, мов угрітий. Чи у тебе три печінки, чи хлопців на селі мало?» – матір просила. Так ніт же ж. Усе їй талдичила, що кращого за Івана і приїжджих нема.

Як битиме, знач зароблятиму. Не вгадаєш, як воно буде.

Та за першим разом дві неділі лежала. І не так їй боліло побите тіло, що рябіло синім, мов луг у пролісках навесні, як пекло десь глибоко під ребрами, ніби той Іван своїми ж руками розверзнув у ній пекло. Стугоніло, гикало, ревло усе її, Гальчине, дівування. І було так безмежно жаль себе дурну. Ой... мамочко...

Вернулася тоді до матері із Вітьком під пахвою. А ненька й «прийняла»: «Нема чого скиглити! Бачили очі, їжте. Чи тобі не казалось, чи не просилося, що тепер бабі онука принесла: нате, мамо, нянькуйте. А за чорта я маю Іванового сина нянькувати? Я на своїм віку не мала за що собі плаття купити, доки тебе одівала. А тепер не матиму й крихти до рота покласти...»

Недосолено, пересолено, кисло чи гірко – лупив Іван Галину, мов старе відро. Не збирала більше до матері лахів. Не показувалася битою. І ніхто між людей не знав, що у тій хаті діється. Під ребрами її, мабуть, вовною поросло, бо не убивалася, не схлипувала як перше. Та не так боліли оті дідові «проліски», як мамчине плаття. Впаде уночі мордою в подушку, виплачеться німою, аби ніхто не чув. І не могла вона ніколи вняти тих своїх сліз: чи так шкода було стару, що дійсно їй, малій, останню нитку завжди віддавала. Чи докоряла матері за те, що до рідної хати з дитям не пустила, мов собаку ту безродну із дому вигнала. Мамочко, я вам зберу на плаття, будь воно неладне!

А якось у сусідньому селі для молодих спеціалістів почали зводити будинки. Аби пішла агрономом та покинула свого катюгу, то було б їй із Вітьком де жити. Щоночі подумки пішки в те село з дитиною йшла. І нажитого не ділила б, у чім була, в тім би й рушила. Та лиш нетривкими були оті марення: «У тебе батька війна забрала, а ти при живо-

му дитину батька лишаєш...» – грізно з-під лоба дивилася на неї мамка, мов жива.

За матір'ю при батьковій виріс. Все учила свого Вітька, щоб жалів дружину, як оженився. Змалечку настановляла, щоб шматка до рота не поклав, доки жінці сукні не купить. Говорила, просила, вчила любити. Доброго мужика на ноги поставила. А приїде з міста, батькові руки цілує. Господи, аби ж хоч разочок спитався, чого ви, мамко, плакали стільки, чого вам, ріднесенька, треба? Хороший він. До жінки тихий та терплячий. Любить її. Так і треба. Бо хіба ж то життя, коли в хаті війна.

Швєндяє Галина з грядки до хліва цілий вік, тільки краєчком ноги ліжко знає. Безкінечна та її дорога. Балики, окости, шашлики, яйця, морква, буряки – скільки його треба для беззубого рота, та й здоров'я нема для такого їдла. Так то ж для своїх. Хай хоч діти не знають сапи та лопати. Повивчала уже й онуків. Приїдуть, посідають, як оті пташенята, роти пороззявляють – ждуть, що їм у рота баба покладе. Треба... треба робити, бо з неба ж воно не впаде на стіл. Хай у кіно сходять чи в кафе, хай удінуться... Бо й вона, як її мамка, собі за вік і плаття не купила. А так хотілося. Отого зеленого, в маках. Скільки воно їй снилося. Не до того було. Все життя не до того. Мамочко, та куди ж у нім було ходять... у тому платті?!

Надривають глотки солов'ї, літо кличуть. Берег шумить. Ховається село ночі за пазуху, горнеться до неї сонним дитям, завтра знову в росу встає. І пливуть над хатами дні-роки, наче хмари, не спинити. Ріки міліють, міліють люди. Тільки спогади, мов криниця. Як знімав її з підводи в білому ситці, як дивився... куди воно ділося все? Скільки крові з неї випив за вік, і не думала, що стільки має її. Де ті сили бралися? Прожила життя, мов за пнем висралась, прости Господи.

Дивувалися з неї дівчата, мати сварила й гудила, що вона, Галька, перша дівка на селі, за такого

неробу йде. Казали люди про його, що з Івана одна робота – воші на котів лузати. Ото й має. А парубки й підступитися до неї боялися, в землю дивились, як зважувались словом обізватися. Та й ходив же до неї не один порядний. Немає вже літ із десяти Вовчура Петра. Гарний був, мов день різдвяний. Високий і видний, брови чорні, сорочка біла. Іде до неї увечері перед танцями. А вона уздріє його на вигоні, та – на горище. – Удома Галя ще чи пішла вже? – питає в матері. Мамка, плечі опустивши, не здає дочку, бо ж хлопця жаль обідити, що дівка від його ховається по горищах. А як той піде, драбину з-під хати – у хлів. Щоб знала. А Гальці те ні пече, ні гріє – шугне на ноги в клумбу хоч зі стріхи, тільки її бачили. Іван під клубом жде!

Немає вже Вовчура...

Засвітилося надворі. Загриміло раз та другий. Ніби засіяв хто зерном – сипонуло в шибку, мов свяченою, свіжою водою. Тарабанять у вікно, наче парубки, величезні краплі вкупі з грушевим цвітом. Прилипають пелюстки до скла – біло-біло. Злякалася баба. А затим зітхнула з полегшенням. Дякує Богу за дощик. Хай іде. Треба його дуже. Це ж намочить землю, завтра у мокру висадить вона свою капусту, відра з криниці до грядки тягати не треба буде. Дихатиме до обіду гарячим вогком земля. Видихатиме недоспані Гальчині ночі. До підшов пристає, за ногами тягтиметься. Звикли вони одна до другої, мов рідні сестри, що разом до старості в однім дворі продівували, одна другу дивували. І вбереться сестриця в зелене, підмалює брови та вуста, ніби дівка на виданні, хизуватиметься маками червоними. Багацько їх Галька натикала по двору, по городі, по вигоні. За оградкою, на гробку... Ось вам, мамко, плаття. Наскладала й собі на таке.

2015

МОТРОНА

Сон залишив її давно. Пішов із тими митями-роками, де було колись бабине горе і щастя, біди й розлуки, любові і мрії. Усе-усе побігло полем кудись за обрій, пропало без сліду й знаку.

А тут у хаті – тільки стіни сирі, наче вимочені в тій гарбузовій кваші, що курям натирає на ранок і лише коло печі, аби теплим обідали. Трохи тягне морозом із долівки, чути старими простьолками й цвілим кожухом із шифанеру.

Із ночі в ніч баба дивиться в стелю. Крізь шваркіт жарини-лампи вслухається в перегук далеких дядьківських пісн. Коли-не-коли озивається і її Бровко – чи на kota, чи від холоду... А вона все чекає, що цокне сінешня клямка та рипнуть двері.

Давно вже немає діда. Минулого року й сина-афганця віддала землі. Невістка подалася на заробітки в Італію. Онуча далеко.

Перевертається Мотрона в сирій постелі, наче в землі.

Чи сон у відкриті очі, чи марево: гуляє колodka об землю. Чути сокиру – Андросик у дворі дрова рубає. А вона, Мотронка, у шибку на нього дивиться. Милується своїм щастям. Ось-ось зарум'яняться пироги – гукатиме до столу.

– Андросю!!! Коте мій чорнявий. А йди-но, борщу насипала.

А сама – ну червоною хусткою запинатися, наче й не варила нічого, не товклася коло печі, а так

увесь день «продівувала». Сідає край столу, кулаком голову підперши, чекає, коли на порозі стане.

– А з чим бокаті?

– А з чим їв би?

– Із цілунками – любощами! Чи маєш таких?

– Маю, Андросику! Коте, мій чорнявий. Напекла. Напекла...

Ніхто вже не зайде у двері. Крайня хата коло поля. Ті, що колись поруч позводили, – давно пусті. Хто сюди приїде, кому вони треба, ті глиняні «хорони»? Йдуть люди в землю, наче краще там. Один за одним лишають її всі, кого знала, кому вірила, кого не забуде. Проводжати ходить.

– Як же це ти, Манько? На кого ж ти діда свого лишила? Вставай, дурна, не вигадуй!

– Бувай, Мотроню, не згадуй словом лихим. Як образила коли в дівочтві чи тепер оце, – вибачай, не сердься. Не встану вже. Ноги не ходять. Чи що хлопцям твоїм передати?

– Передай, подруго, гостинів. У вузлику, тут, пироги.

Заплете корінням Маньку, травою зав'яже, занесе снігами.

– Куди ж це ти, Нінко, дружко моя весільна, що й дітей не дождала попрощатися?

– Приїдуть. Навідають. А ти з пирогами, Мотрю? – Балуєш хлопців своїх.

Вис-вис між хрестами та огорожками. Ковтає суха земля людей, ніяк не насититься.

Ходить Мотрона в гості до подружок, до сина Івана, до Андрося свого. Причісує на могилках то суху траву, то зелену, айстрами голови їхні обсаджує. Умиває очі кам'яні, намальовані на плитах. Тихо на селі. У хаті тихо. Мовчить «брехунець», не згадати, коли й говорив востаннє, телевізора вже з десяток літ, як винесли разом із каструльками й об-

разами. Газет листоноша не носить – далеко з району, двадцять кілометрів битою дорогою. Тільки вітер із поля грудочками в шибку дражниться: «Виходь, Мотроно. Чи спиш?»

– Не сплю, Андросику. Хай тільки батько заснуть із матір'ю.

– Прибігай до млина. Я там чекатиму, щоб собака глотки не рвав.

– Буду, коте мій. Жди мене.

А з полумиска-молодика на барвінок молоко – рікою. Біло-біло по коліна. Літо плечі лоскоче.

То завтра йти в поле з ланкою на буряк. То завтра сонце проїдатиме сорочу, то завтра...

А тепер умилася баба водою холодною. Кинула на плечі червону хустину. Вибігла на сніг босими ногами. До млина, до милого – там уже, чекає на неї. Полягають у барвінок, буде косою гратися, розплете, розсипле по плечах чорні пасма. Говоритимуть, наче вік не бачились. Не наговоряться.

– Мотю, ти?

– Я, мій коте.

– Чи ти кинула псові що, аби гриз собі тихо?

– Кинула хліба окрасць.

– Чого ж то він голосить так?! Півсела розбудить.

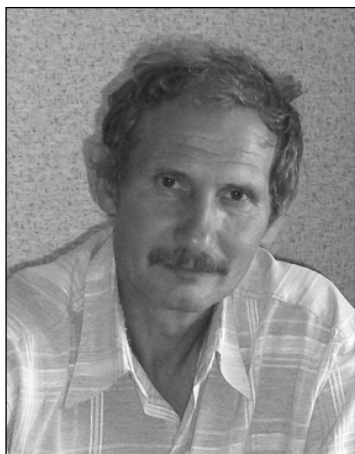
Не розбудить... Сплять утомлені люди міцно. А хто не спить – не почує – далеко сюди, через поле.

Розстелила Мотрона коси по білому снігові, та не видно їх – біліші.

Три дні Бровко на місяць вив. На четвертий із цепену зірвався. Сторожує свою бабу за млином. Нехай уже виспиться.

2013

Володимир ГІЛЬЧУК – український письменник, перекладач, журналіст. Народився 23 листопада 1952 року в місті Чернівцях. Закінчив із відзнакою фізичний факультет Чернівецького державного університету імені Юрія Федьковича. Від 1976 року живе в місті Ніжині. Пройшов трудовий шлях від майстра складального цеху до начальника спеціального конструкторського відділу на військовому заводі «Науково-виробничий комплекс „Прогрес” виробничого об’єднання „Арсенал”». Нині працює в Ніжинському агротехнічному інституті Національного університету біоресурсів і природокористування України. Кандидат у майстри спорту з легкої атлетики, призер і переможець багатьох міжнародних марафонів.

Також закінчив факультет журналістики Ніжинського міського університету культури. Друкувався в міській, обласній та республіканській пресі, в колективних збірках Ніжинського імені Миколи Гоголя та Київського національного імені Тараса Шевченка університетів. Автор низки видань: книги есе «Не мовчи, Україно...» (1999), трьох книг поезій – «Я напишу про те, про що не можна...» (2008), «І не знаю навіщо...» (2012), «На терезах серця» (2016), літературно-критичної розвідки «Феномен Гаррі Поттера

(нотатки книголюба)» (2010), книги прози (новели, оповідання, драматичні твори, статті) «До еліти» (2014). Володар третього місця на Всеукраїнському конкурсі комедій «Золоті оплески» (2015), дипломант конкурсу перекладів поезій Р. Кіплінга (2015) і конкурсу одного вірша про рідний край «Чатує в століттях Чернеча Гора» (2016).

O WERE MY LOVE YON LILAC FAIR

By Robert Burns

(1759–1796)

O were my love yon Lilac fair,
Wi' purple blossoms to the Spring,
And I, a bird to shelter there,
When wearied on my little wing!
How I wad mourn when it was torn
By Autumn wild, and Winter rude!
But I wad sing on wanton wing,
When youthfu' May its bloom renew'd.

O gin my love were yon red rose,
That grows upon the castle wa';
And I myself a drap o' dew,
Into her bonie breast to fa'!
O there, beyond expression blest,
I'd feast on beauty a' the night;
Seal'd on her silk-saft faults to rest,
Till fle'y'd awa by Phoebus' light!

1793

О, ЯКБИ МОЯ ЛЮБОНЬКА БУЛА ОТИМ КУЩЕМ...

(За Робертом Бернсом)

О, була б любонька кущем –
Бузком ліловим та густим!

А я – пташам, щоб, як плащем,
Укрити крильця квітом тим.
Прийшла б зима. Квіток нема...
Як би тужив у самоті!
Але б літав і знов співав,
Весною вздрівши квіти ті.

Була б вона троянда – кров
На дикій замковій стіні!
Я б став рососою, щоби знов
Зливатись з нею у тіні.
Невимовна, блаженна ніч
У пелюстках її грудей!
Аж поки Феб не згонить пріч:
Така краса – не для людей.

2013

THE WINTER OF LIFE

By Robert Burns (1759–1796)

But lately seen in gladsome green,
The woods rejoic'd the day,
Thro' gentle showers, the laughing flowers
In double pride were gay:
But now our joys are fled
On winter blasts awa;
Yet maiden May, in rich array,
Again shall bring them a'.

But my white pow, nae kindly thowe
Shall melt the snaws of Age;
My trunk of eild, but buss or beild,
Sinks in Time's wintry rage.
Oh, Age has weary days,
And nights o' sleepless pain:
Thou golden time, o' Youthfu' prime,
Why comes thou not again!

1794

ЗИМА ЖИТТЯ (За Робертом Бернсом)

Чи так давно цвіло зело,
Купали зливи ліс;
Й веселий квіт у шатах віт
Пишався, сміючись?
Та буревій пелюстки мрій
Заніс в далекий край.
Минуло все, та принесе
Знов травень весь розмай.

Мені ж – зима. Відлиг нема
Для снігу сивих скронь.
Вже старість йде, додолу гне.
Згасає мій вогонь.
Останні дні, тужливі дні.
Біль ночі в самоті...
Чом роки йдуть, і не вернуть
Дні юно-золоті?!

2013

THE DESTRUCTION OF SENNACHERIB By George Gordon Byron (1788–1824)

The Assyrian came down like the wolf on the fold,
And his cohorts were gleaming in purple and gold;
And the sheen of their spears was like stars
on the sea,
When the blue wave rolls nightly on deep Galilee.

II
Like the leaves of the forest when Summer is green,
That host with their banners at sunset were seen:
Like the leaves of the forest when Autumn hath
blown,
That host on the morrow lay wither'd and strown.

III
For the Angel of Death spread his wings on the blast,
And breathed in the face of the foe as he pass'd;
And the eyes of the sleepers wax'd deadly and chill,
And their hearts but once heaved, and for ever grew
still!

IV
And there lay the steed with his nostril all wide,
But through it there roll'd not the breath of his pride:

And the foam of his gasping lay white on the turf,
And cold as the spray of the rock-beating surf.

V
And there lay the rider distorted and pale,
With the dew on his brow, and the rust on his mail;
And the tents were all silent, the banners alone,
The lances unlifted, the trumpet unblown.

VI
And the widows of Ashur are loud in their wail,
And the idols are broke in the temple of Baal;
And the might of the Gentile, unsmeared by the sword,
Hath melted like snow in the glance of the Lord!

ПОРАЗКА СЕННАХЕРІБА (За Дж. Г. Байроном)

Мов той вовк на кошару, жахний ассірієць
нагрянув.
Палахтіли когорти його золотим і багряним.
Полиск їхніх списів у блакиті, неначе то зорі,
Що розтанули в хвилях нічних Галілейського
моря.

Скільки листу зеленого в лісі червневім,
здавалось,
Стільки ж воїнів було й знамен, коли сонце
ховалось.
І як лист той зів'ялий, що осінь нагальна
здухнула,
Так орда рано-вранці лежала смертельно-поснула.

Бо на злеті накрив свіжий вітер крилом
розпростертим,
І дихнув ворогам ув обличчя страшний Ангел
смерті.
І у сплячих оскіли зіниці і змерзлись повіки,
А серця стрепенулись, вжахнулись і змовкли
навіки.

Там і кінь бойовий, тільки ніздрі широко роздуті
Не пашать вже від гордої сили й затятої люті.
Його піна посмертна біліла на травах пустелі,
Охолола, як бризки прибою, що б'ється об скелю.

Там же й вершник лежав із обличчям,
спотвореним болем.
І роса на чолі, на кольчuzі – іржа... А у полі
Всі намети – знімілі, знамена – покинуте шмаття.
Не підняті списи і безгучна сурма, як прокляття.

А вдовиці в Ашшурі голосять, заломлюють руки.
В храмах ідоли впали, Ваалові каркають круки.
І язичницька міць, так страхітливо непереможна,
Розтекла, як весняний той сніг, перед поглядом
Божим.
2012

STANZAS WRITTEN ON THE ROAD BETWEEN FLORENCE AND PISA

By Lord Byron (1788–1824)

OH, talk not to me of a name great in story;
The days of our youth are the days of our glory;
And the myrtle and ivy of sweet two-and-twenty
Are worth all your laurels, though ever so plenty.

What are garlands and crowns to the brow that
is wrinkled?
'Tis but as a dead flower with May-dew besprinkled.
Then away with all such from the head that is hoary!
What care I for the wreaths that can only give glory!

Oh FAME! – if I e'er took delight in thy praises,
'Twas less for the sake of thy high-sounding phrases,
Than to see the bright eyes of the dear one discover,
She thought that I was not unworthy to love her.

There chiefly I sought thee, there only I found thee;
Her glance was the best of the rays that surround thee;
When it sparkled o'er aught that was bright in my
story,
I knew it was love, and I felt it was glory.

1821

СТАНСИ, НАПИСАНІ ПО ДОРОЗІ МІЖ ФЛОРЕНЦІЄЮ І ПІЗОЮ (За лордом Байроном)

О ні, не кажіть про історії віхи;
Лишень наша юність – то слава і втіха;
І мирт, зелен плющ, коли двадцять два роки,
Дорожчі всіх лаврів вожнів і пророків.

Навіщо гірлянди чолю, що з рубцями?
Це мертве суцвіття в росі та з вінцями.
Зірву із сивин мішури позолоту!
Не треба вінків, це лиш слави марнота!

О, Славо! Якщо я братався з тобою,
То це не для того, щоб впитись хвальбою,
А щоб милі очі небесним сіянням
Сказали, що я ще достойний кохання.

В них славу шукав, там її і знаходив.
Зблиск погляду – промінь яскравий на подив.
Коли осявав він життя мого глави,
Я знав – це любов, відчував – це є слава.

2014

SELF KNOWLEDGE

By Alexander Pope (1688–1745)

Know thou, thyself, presume not God to scan.
The proper study of mankind is Man

Placed on this isthmus of a middle state
Being darkly wise, and rudely great;
With too much knowledge for the Skeptic side,
With too much weakness for the Stoic pride,
He hangs between; in doubt to act, or rest,
In doubt to deem himself a God, or beast;
In doubt his mind or body to prefer;
Born but to die, and Reasoning but to err;
Alike in ignorance, his reason such,
Whether he thinks too little, or too much;
Chaos of thought and passion, all confused;
Still by himself abused or disabused;
Created half to rise, and half to fall;
Great lord of all things, yet a prey to all;
Sole judge of truth, in endless error hurled;
The glory, jest, and riddle of the world!

Go, wondrous creature, mount where Science guides;
Go, measure earth, weigh air, and state the tides;
Instruct the planets in what orbs to run,
Correct old Time, and regulate the Sun;
Go, soar with Plato to the empyreal sphere,
To the first good, first perfect, and first fair;
Or tread the mazy round his followers trod,
And, quitting sense, call imitating God;
As east priest in giddy circles run,
And turn their heads to imitate the Sun.
Go, teach Eternal Wisdom how to rule –
Then drop into thyself, and be a fool!

САМОПІЗНАННЯ

(За Олександром Поупом)

Пізнай себе, ти Бога не суди.
В собі Людину спершу віднайди.
Заплутаний тенетами доріг,
Невтішну мудрість й велич ти зберіг.
Для Скептика – вже забагато знань.
Для Стоїка – важкий тягар бажань.
Творити чи позбавитись тривоги?
Бо сумнів є: ти бестія чи Бог?
І сумнів: дух чи тіла плин-вода?
Родився – вмер, від розуму – біда.
Веде наш мозок тільки глупству лік,
Чи думай мить, чи мисли цілий вік.
Хаос думок, сплелися почуття;
Зневажив все – ображене буття;
Напівпадіння, знову напівзлет;
Всесвітня жертва і владар планет;
Суддя, якому вірити не варт;
Ти – слава світу й незбагненний жарт!

Иди, дивак, царюй серед наук;
Зваж світ, ефір, візьми приплив до рук;
Планет орбіти скоригуй для нас,
Дай Сонцю лад, підкорюй вічний Час;
З Платоном в емпіреї увійди,
Найкраще, досконале потверди;
Або наслідуй тих, що стадом йдуть,

Безтямно копіюють Божу суть,
Як дєрвіш, що, мов дзига, в танку мчить,
Бо ніби Сонце нас кружляти вчить.
Неси Правічну Мудрість всім вождям...
Отямся й залишися дурнем сам!

2015

A NIGHT IN NOVEMBER

By Thomas Hardy (1840–1928)

I marked when the weather changed,
And the panes began to quake,
And the winds rose up and ranged,
That night, lying half-awake.

Dead leaves blew into my room,
And alighted upon my bed,
And a tree declared to the gloom
Its sorrow that they were shed.

One leaf of them touched my hand,
And I thought that it was you
There stood as you used to stand,
And saying at last you knew!

1912

НІЧ У ЛИСТОПАДІ

(За Томасом Гарді)

Помітив – погода змінилась,
Шибки задрижали вікон,
Вітри знавісніло забились
І вдерлись у мій напівсон.

Кімнату наповнило листя,
На ліжку лягло, мов габа,
Дерева з пільмою злилися –
Їм жаль: літніх шат вже нема.

Один лист торкнувся долоні.
Ти тут, бачу рідне лице...
Довіку в твоєму полоні,
Зарані ти знала про це!

2015

IF

By Rudyard Kipling (1865–1936)

If you can keep your head when all about you
Are losing theirs and blaming it on you,
If you can trust yourself when all men doubt you,
But make allowance for their doubting too;
If you can wait and not be tired by waiting,
Or being lied about, don't deal in lies,
Or being hated, don't give way to hating,
And yet don't look too good, nor talk too wise:

If you can dream – and not make dreams your master;
If you can think – and not make thoughts your aim;
If you can meet with Triumph and Disaster
And treat those two impostors just the same;
If you can bear to hear the truth you've spoken
Twisted by knaves to make a trap for fools,
Or watch the things you gave your life to, broken,
And stoop and build 'em up with worn-out tools:

If you can make one heap of all your winnings
And risk it on one turn of pitch-and-toss,
And lose, and start again at your beginnings
And never breathe a word about your loss;
If you can force your heart and nerve and sinew
To serve your turn long after they are gone,
And so hold on when there is nothing in you
Except the Will which says to them: 'Hold on!'

If you can talk with crowds and keep your virtue,
Or walk with Kings – nor lose the common touch,
If neither foes nor loving friends can hurt you,
If all men count with you, but none too much;
If you can fill the unforgiving minute
With sixty seconds' worth of distance run,
Yours is the Earth and everything that's in it,
And – which is more – you'll be a Man, my son!

ЯКЩО...

(За Редьярдом Кіплінгом)

Якщо ти вмієш зберігати спокій,
Коли тебе клянуть в одчаю хвилю;
Якщо ти віриш в твердість своїх кроків,
В чужій зневірі віднайшовши силу;
Якщо в чеканні зможеш не втомитись,
Оббріханий, не знатися з брехнею,
І успіхом своїм не захопитись,
І не зробитись ментором-суддею;

Якщо ти – мрійник, та не безнадійний;
Цінуєш розум, а не гру словами;
Байдужий до тріумфу і падіння,
Проносиш правду поміж хитрунами,
Які наївних мислять ошукати;
Якщо втрачав ти всі свої надбання,
Та зміг підняти, все відбудувати
І йти вперед без докору й вагання;
Якщо ти можеш все, чим жив, гордився,

На кін поставити і заразом програти;
Почати знов, ні з чим не примиритись
І про падіння й словом не згадати;
Якщо ти можеш омертвіле тіло

З останніх сил примусити триматись,
Хоч серце, м'язи, нерви вщент зотліли,
І тільки воля молить: «Не здаватись!»
Якщо ти залишався сам собою

У натовпі і перед королями;
Якщо ні друзі не завдали болю,
Ні ті, кого вважав ти ворогами;
Якщо з тобою знаються, і вмієш
Ти змістом переповнити хвилину,
То ти усім на світі володієш –
Твоя ЗЕМЛЯ, і ти – ЛЮДИНА, сину!

2003

FOR ALL WE HAVE AND ARE By Rudyard Kipling (1865–1936)

For all we have and are,
For all our children's fate,
Stand up and take the war.
The Hun is at the gate!
Our world has passed away,
In wantonness o'erthrown.
There is nothing left to-day
But steel and fire and stone!

Though all we knew depart,
The old Commandments stand: –
“In courage kept your heart,
In strength lift up your hand”.

Once more we hear the word
That sickened earth of old: –
“No law except the Sword
Unsheathed and uncontrolled”.
Once more it knits mankind,
Once more the nations go
To meet and break and bind
A crazed and driven foe.

Comfort, content, delight,
The ages' slow-bought gain,
They shrivelled in a night.
Only ourselves remain
To face the naked days
In silent fortitude,
Through perils and dismays
Renewed and re-renewed.
Though all we made depart,

The old Commandments stand: –
“In patience keep your heart,
In strength lift up your hand”.

No easy hope or lies
Shall bring us to our goal,
But iron sacrifice
Of body, will, and soul.
There is but one task for all –
One life for each to give.

What stands if Freedom fall?
Who dies if England live?

1914

ЗА ВСЕ ТЕ, ЩО МАЄМО, ЗА НАС, ЯКІ МИ Є... (За Редьярдом Кіплінгом)

За все, що є, за нас,
За майбуття сиріт,
На бій вставати час –
Вже гун біля воріт!
Наш світ відходить геть,
Занурений в печаль.
Зруйновано все вщент –
Лиш камінь, жар і сталь.

Хоч знали – всьому край,
Заповіли батьки:
«У серці мужність май,
Не опускай руки».

І слово – наче смерч
Довічно-руйнівний:
«Закон один – це меч
Нестримний і жахний».
Це слово знає світ,
І знов народи йдуть,
Щоб ворога зустріть,
Зламати і замкнуть.

Здобутки всі сторіч,
Все, створене людьми,
В одну зів'яло ніч –
Зостались тільки ми.
Йдемо крізь голі дні
З надією в очах,
Несхитні й мовчазні,
Занурені у жах.

Хоч кращому – вже край,
Заповіли батьки:
«Терпіння в серці май,
Не опускай руки».

Брехні надій не вір,
Святу мету не руш.
Залізний прагне звір
Жертвник з тіл і душ.
Завдання лиш одне:
Спокусу жити – геть!
Ще вільні, хто піде
За Англію на смерть?

2015

Николай Некрасов (1821–1877)

НА СМЕРТЬ ШЕВЧЕНКО

Не предавайтесь особой унылости:
Случай предвиденный, чуть не желательный.
Так погибает по божией милости
Русской земли человек замечательный
С давнего времени: молодость трудная,
Полная страсти, надежд, увлечения,
Смелые речи, борьба безрассудная,
Вслед за тем долгие дни заточения.

Всё он изведаль: тюрьму петербургскую,
Справки, допросы, жандармов любезности,
Всё – раздольную степь Оренбургскую,
И её крепость. В нужде, в неизвестности
Там, оскорбляемый каждым невеждою,
Жил он солдатом с солдатами жалкими,
Мог умереть он, конечно, под палками,
Может, и жил-то он этой надеждою.

Но, сократить не желая страдания,
Поберегло его в годы изгнания
Русских людей провиденье игривое.
Кончилось время его несчастливое,
Всё, чего с юности ранней не видывал,
Милое сердцу, ему улыбалось.

Тут ему бог позавидовал:

Жизнь оборвалась.

1861

Микола Некрасов (1821–1877)

НА СМЕРТЬ ШЕВЧЕНКА

Не піддавайтесь смутку до відчаю:
Випадок звичний, на жаль, не єдиний.
З ласки Господньої за давнім звичаєм
Так на Русі гине справжня людина:
Молодість в бідності, злети і мрії,
Пристрасть, захоплення, болі і втрати,
Слово палке, боротьба без надії,
Слідом – нелічені дні в казематі.

Все перебув: і тюрму петербурзьку,
Допити, наклеп, жандармські фривольності,
Все – і безмежні степи Оренбурзькі,
І бастіони. В нужді, в невідомості,
Терплячи неуків грубих образи,
Жив як солдат серед духом скалічених,
Міг би під різками вік свій закінчити,
Може, і жив з цим – умерти відразу.

Та, щоб не зменшились, часом, страждання,
Поберегло його в роки вигнання
Наших людей провидіння грайливе.
Скінчилися, врешті, часи нещасливі,
Все те, що в юності ранній не бачив,

Все, миле серцю, йому осміхалось.
Тут стало заздрісно Богу неначе:
Подих урвався.

2015

Юргис Балтрушайтис (1873–1944)

* * *

Вся мысль моя – тоска по тайне звездной...
Вся жизнь моя – стояние над бездной...

Одна загадка – гром и тишина,
И сонная беспечность и тревога,
И малый знак, и в синих высях Бога
Ночных светил живые письма...

Не диво ли, что, чередуясь, дремлет
В цветке зерно, в зерне – опять расцвет,
Что некий круг связующий объемлет
Простор вещей, которым меры нет!

Вся наша мысль – как некий сон бесцельный...
Вся наша жизнь – лишь трепет беспредельный...

За мигом миг в таинственную нить
Власть Вечности, бесстрастная, свивает,
И горько слеп, кто сумрачно дерзает,
Кто хочет смерть от жизни отличить...

Какая боль, что грозный храм вселенной
Сокрыт от нас великой пеленой,
И скорбно мы, в своей тоске бессменной,
Стоим века у двери роковой!

1904

Юргіс Балтрушайтіс (1873–1944)

* * *

Мої думки – міжзор'яне блукання...
Моє життя – над пірвою стояння...

Всесвітня тиша й гірм – все таїна,
Безжурний сон, зачаєна тривога,
Мале зело, і в синій висі Бога
Нічних світил безсмертні письмена...

Хіба не диво – чергою дрімає
У квітці зерня, у зерні – знов квіт,
І наче спільний обруч обіймає
Огром речей, безвимірний, як світ!

Усі думки – блукання в снах безцільне...
Усе життя – лишень страхи безмірні...

Таємну нитку, вловлюючи мить,
Всеволодна Вічність без жалю сукає.
Гіркий сліпець, гонорно хто дерзає
В житті життя від смерті відрізнить.

Який то біль, що грізний храм космічний

Запона мли сховала від людей,
І доля рокувала предковічно
Біля святих стояти цих дверей!

2015

ВЕЧЕР

Подходит сумрак, в мире всё сливая,
Великое и малое, в одно...
И лишь тебе, моя душа живая,
С безмерным миром слиться не дано...

Единая в проклятии дробленья,
Ты в полдень — тень, а в полночь — как звезда,
И вся в огне отдельного томленья
Не ведаешь покоя никогда...

Нам божий мир — как чуждая обитель,
Угрюмый храм из древних мшистых плит,
Где человек, как некий праздный зритель,
На ток вещей тоскующе глядит...

1907

ВЕЧІР

Засутеніло, морок заливає
Мале й велике — світу все одно...
І лиш тобі, душі, що оживає,
З безмірним світом злитись не дано...

Ти тут єдина, дробленням проклята,
Опівдні — тінь, вночі — зізда зорить.
І вся в огні — це за томління плата,
Тобі нема спокою ні на мить.

Нам божий світ — притулок для невдач,
Похмурий храм, покриті мохом плити...
Людина там — некликаний глядач,
Що плин речей примушений ловити...

2015

* * *

Я видел надпись на скале:
Чем дальше путь, тем жребий строже,
И всё же верь одной земле,
Землей обманутый прохожий...

Чти горечь правды, бойся лжи.
Гони от дум сомненья жало
И каждой искрой дорожи —
Цветов земли в Пустыне мало...

Живя, бесстрашием живи
И твёрдо помни в час боязни:
Жизнь малодушному в любви
Готовит худшую из казней.

Напечатано в 1948 году

* * *

На скелі бачив напис я:
Чим далі шлях — твердіше ложе,
І все ж повір, що лиш земля
З тобою щира, перехожий...

Знай, правда вся із гіркоти.
А у брехні — ядуче жало.
Ти мусиш іскру зберегти —
В земній Пустелі квітів мало...

Живи безстрашно, без вагань.
За боягузтво жде розплата:
Не божеволів від кохань —
Одержуй щонайгіршу страту.

2015

Владимир Маяковский (1893–1930)

А ВСЁ-ТАКИ

Улица провалилась, как нос сифилитика.
Река — сладострастье, растёкшееся в слюни.
Отбросив бельё до последнего листика,
сады похабно развалились в июне.

Я вышел на площадь,
выжженный квартал
надел на голову, как рыжий парик.
Людам страшно — у меня изо рта
шевелит ногами непрожёванный крик.

Но меня не осудят, но меня не облают,
как пророку, цветами устелят мне след.
Все эти, провалившиеся носами, знают:
я — ваш поэт.

Как трактир, мне страшен ваш страшный суд!
Меня одного сквозь горящие здания
проститутки, как святыню, на руках понесут
И покажут богу в своё оправдание.

И бог заплачет над моей книжкой!
Не слова — судороги, слипшиеся комом;
и побежит по небу с моими стихами под мышкой
и будет, задыхаясь, читать их своим знакомым.

1914

Володимир Маяковський (1893–1930)

А ВСЕ-ТАКИ

Провулок — проваллям сифілітичного носа.
А річка слинявиться палко і хтиво.
Відкинувши спідне, безлистяно-босі
червневі сади розляглися звабливо.

Я вийшов на площу,
кварталу аорту
на череп накинув, неначе парик.
Людам страшно — у мене з рота
чеберяє ногами непрожований крик.

Та мене не осудять, ніхто не полає,
як пророку, квітками устелять дорогу.
Чи не кожен з проваленим носом вже знає,
що я є поет для нього.

Як ганделик лякає страшний ваш суд!
Бо палаючим містом мене одного
всі курви, як святиню, на руках понесуть,
щоб дістати прощення від пана-Бога.

І Бог заплаче над моєю строфою!
Не рими – *покручі*, заперті за ґрати;
і побіжить по небу з томом моїм під пахвою
і буде, захеканий, друзям своїм читати.

2015

ВАМ!

Вам, проживаючим за оргією оргію,
имеючим ванну і тёплый клозет!
Как вам не стыдно о представленных к Георгию
вычитывать из столбцов газет?!

Знаете ли вы, бездарные многие,
думающие, нажраться лучше как, –
может быть, сейчас бомбой ноги
выдрало у Петрова поручика?..

Если б он, приведенный на убой,
вдруг увидел, израненный,
как вы измазанной в котлете губой
похотливо напеваеете Северянина!

Вам ли, любящим баб да блюда,
жизнь отдавать в угоду?!
Я лучше в баре блядям буду
подавать ананасную воду!

1915

ВАМ!

Вам, що волочатся з оргії в оргію,
Тим, у кого є ванна і теплий клозет!
Як вам не соромно про представлених до Георгія
З бульварних вичитувати газет?!

Чи знаєте ви, безхребетні міноги,
З ротами, щоб вжертися «до відвалу»,
що зараз, можливо, там бомбою ноги
Петрову поручику відірвало?..

Якби він, приведений під багнети,
Раптом побачив, зраний,
Як ви, пережовуючи котлету,
Хтиво мугичите Северянина!

Вам, що смакують дівчат і страву,
Віддати життя на догоду?!
Я радше у барі блядям стану
Подавати фруктову воду!

2015

ВАМ! (переспів)

Вам, що не знають ні Шеклі, ні Г^ордона,
Тим, у яких є ванна і теплий сортир!
Як вам не соромно на представленого до ордена
усміхнено витріщатися із квартир?!

Чи знаєте ви (це не чати і блоги,
не нализатися «до відвалу»),
що зараз, можливо, там міною ноги
старлею Ігнатіву відірвало?..

Якби він, підставлений під ракети,
спливаючи кров'ю на мерзлій трасі,
побачив, як жруть відбивні котлети
і слухають в барі шансони Стаса¹!

За вас, що так люблять коньяк і Лепса,
віддати тіла і душі?!
Вже краще курвам подавати пепсі,
а жирним банкірам – суші!

2015

К ОТВЕТУ!

Гремит и гремит войны барабан.
Зовёт железо в живых втыкать.
Из каждой страны
за рабом раба
бросают на сталь штыка.
За что?
Дрожит земля
голодна,
раздета.
Выпарили человечество кровавой баней
только для того,
чтоб кто-то
где-то
разжился Албанией.
Сцепилась злость человеческих свор,
падает на мир за ударом удар
только для того,
чтоб бесплатно
Босфор
проходили чьи-то суда.
Скоро
у мира
не останется неполоманного ребра.
И душу вытащат.
И растопчут там её
только для того,
чтобы кто-то
к рукам прибрал
Месопотамию.
Во имя чего
сапог

¹ Стас Михайлов.

землю растаптывает скрипящ и груб?
Кто над небом боёв –
свобода?
бог?
Рубль!
Когда же встанешь во весь свой рост
ты,
отдающий жизнь свою им?
Когда же в лицо им бросишь вопрос:
за что воюем?

1917

ВІДПОВІДАЙТЕ!

Гримить і гримить війни барабан.
Залізом кличе живих роздерти.
У кожному краю
за рабом раба
жбурляють на сталь багнету.
За що?!
Тремтить земля
голодна,
у лахах.
Людство пропарили до кривавих сліз
тільки для того,
щоб хтось там
махом
Албанією приріс.
Зчепились, як свині біля корита,
світу наноситься аперкот
тільки для того,
щоби Босфор
без мита
проходив союзний флот.
Скоро
у світу
не залишиться незламаного ребра.
І душу витягнуть.
І розтопчуть там її
тільки для того,
щоб хтось-то
до рук прибрав
кавалок Месопотамії.
Кому на догоду
нешасний житель
ракує роз'ятрені чоботом рани?
Хто над небом боїв –
свобода?
сам Вседержитель?
Ні, «дерев'яний»²!
Коли вже піднімешся без вагання
ти,
що зціджуєш кров свою їм?
Коли їм в обличчя жбурнеш питання:
за що воюєм?

2015

² Рубль.

ПОСЛУШАЙТЕ!

Послушайте!
Ведь если звёзды зажигают –
значит – это кому-нибудь нужно?
Значит – кто-то хочет, чтоб они были?
Значит – кто-то называет эти плевочки
Жемчужиной?

И, надрываясь
в метелях полуденной пыли,
врывается к богу,
боится, что опоздал,
плачет,
целует ему жилистую руку,
просит –
чтоб обязательно была звезда! –
клянётся –
не перенесёт эту беззвёздную муку!
А после
ходит тревожный,
но спокойный наружно.
Говорит кому-то:
«Ведь теперь тебе ничего?
Не страшно?
Да?!»
Послушайте!
Ведь, если звёзды
зажигают – это кому-нибудь нужно?
Значит – это необходимо,
чтобы каждый вечер
над крышами
загоралась хоть одна звезда?!

1914

ПОСЛУХАЙТЕ!

Послушайте!
Адже, якщо зорі запалюють –
значить – хтось там про все це дбає?
Значить – комусь-таки це під силу?
Значить – хтось-таки ці плювочки перлиною
називає?

І, надірвавшись
в заматах полудневих пилу,
все рветься до Бога,
боїться спізнитись,
плаче,
цілує йому *жилаву* руку,
просить –
зоря таки мусить світитись! –
клянеться –
не витерпить цю беззіркову муку!
А потім
ходить тривожний,
та зовні спокійний.
Говорить до когось:
«Тепер тобі вже нічого?

Не страшно?
Ая?!»
Послухайте!
Адже, якщо зорі
запалюють –
Значить – цей вчинок комусь потрібний?
Значить – це таки необхідно,
щоби кожен вечір
над дахами
загорялась хоч одна зоря?!

2015

Марина Цветаева (1892–1941)

* * *

Если душа родилась крылатой –
Что ей хоромы и что ей хаты!
Что Чингисхан ей – и что – Орда!
Два на миру у меня врага,
Два близнеца – неразрывно-слитых:
Голод голодных – и сытость сытых!

1918

Марина Цветаева (1892–1941)

* * *

Якщо вродилась душа крилата –
Що їй хоромы і що їй хати!
Що Чингізхан і ординські зграї!
Двох ворогів на цім світі маю,
Двох близнюків – нерозривно-злитих:
Голод голодных – і ситість ситих!

2015

Александр Блок (1880–1921)

ВОЗМЕЗДИЕ

Пролог (отрывок)

Жизнь – без начала и конца.
Нас всех подстерегает случай.
Над нами – сумрак неминуемый,
Иль ясность божьего лица.
Но ты, художник, твёрдо веруй
В начала и концы. Ты знай,
Где стерегут нас ад и рай.
Тебе дано бесстрастной мерой
Измерить всё, что видишь ты.
Твой взгляд – да будет твёрд и ясен.
Сотри случайные черты –
И ты увидишь: мир прекрасен.

1911

ВІДПЛАТА

Пролог (уришок)

Життя – без витоку й кінця.
Панує випадок всевладний.
Над нами – темінь непроглядна,
Чи ясність Божого лица.
А ти, художник, твердо віруй
В початки і кінці. Ти знай,
Де стережуть нас пекло й рай.
Ти мусиш взяти чесну міру
І змірять суще навколо.
Май погляд свій – твердий і ясний.
Зітри всі риси випадкові –
І ти побачиш: світ прекрасний.

2015

Сергей Абрамов (1944)

* * *

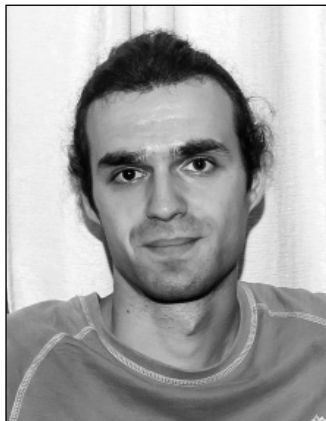
Где-то ошупью бродит опыт,
как в бессоннице и в игре.
Кто откроет тайные тропы,
где встречаются мысль и речь?
Кто откроет, чем Город – город,
и что облачко в облаках,
как назвали горами горы,
и как стала рекой река?
В этой млечности мглы и света,
в этой поступи дум и лет
следопыты с чутьём поэта
ищут слово, как взятый след.
Слово чистое и нагое,
слово – пламень и слово – лёд.
То, что выстрелит и нагонит,
обессмертит или убьёт!

1969

За Сергієм Абрамовим (переспів)

Десь навпомацки досвід блудить
в сновидіннях чи в грі з казками.
Ким відкриті стежки ті будуть,
де зіткнуться слова з думками?
Хто нарік всі міста містами,
чому хмари ці – споконвіку,
як ці гори горами стали,
як річками назвали ріки?
В цій туманності з мли і світла,
в цьому поступі з дум і літ
слідопити з чуттям піта
ловлять слово, як взятий слід.
Слово чисте і надболюче,
льодяне чи немов багаття.
Те, що вистрілить, в серце влучить,
обезсмертить чи вб'є прокляттям!

2016

АНТОН НЕСТЕРЕНКО – поет, музикант, учитель-словесник.
Народився 1989 року в місті Полтаві. Має середню музичну освіту за фахом скрипка, нині здобуває освіту за фахом ударні інструменти. 2012 року закінчив факультет філології та журналістики (спеціальності «Українська мова і література» та «Англійська мова і зарубіжна література») Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, має ступінь магістра філології. У студентські роки був учасником факультетського Народного фольклорного ансамблю «Жива вода» імені Павла Бакланова, а також провідним актором театру «Факультет F» (згодом – народний театр «На Павленках»). З обома творчими колективами досі співпрацює, бере участь у їхніх виступах.

Писати вірші почав наприкінці 2014 року, активно друкується в Інтернеті. У творчих планах – записати музичний альбом із пісень на власні тексти.

СТИХІЇ

Яскраві кольори, яскраві блиски.
Це через них стають далекі близько.
Гойдаються принади, світять, сліплять.
Противні полюси до купи ліплять.

Ланцюг плететься, іскри – табунами.
Відкритість, щирість без табу між нами.
Спіральні сходи нескінченно вгору
Ідуть, знайшовши чергову опору.

Розхвилювавшись, море хлюпа бризки,
Рев урагану змінюється бризом.
Відплив. Поволі пригасають блиски,
Довга коса стає коротким мисом.

Блаженний штиль. Розбурханість минулу
Пригладжує прозоро-білий промінь.
Стихії заспокоїлись, заснули,
Обнявшись, як синонім і синонім.

ПЕРЕД ПРОБУДЖЕННЯМ

Рука ніжна в руці
Мужній,
Як перлина в морській
Мушлі.

Спочиває краса
Гола,
Заборони згаса
Голос.

Пара з уст дорогих
Злилась,
Одні коло других
Звилились.

Пали груди плодом
Стиглим

До грудей, як на фронт, –
Стихли.

Розлетілись пташки –
Хмари,
Місяць галом тяжким
Марить.

Розлізаються сні
Дрантям,
Рве їх промінь ясний
Ранній.

Сонцечовен гребе
Ранком.
Відпускаю тебе,
Бранко.

ВЕРЕСНЯ

Ми дуже щасливі,
що дожили до вересня.
Візьми-но дзеркалку,
Ходімо у парку
Губитися серед пар,
Чудити щось замість пар,
Гребти обома рудий депресняк,
У небо махати іскрами.
Зняв?

Шорсткий шурхітливий килим
Шматати ногами щосили,
Єднати долоні, тебе звати милим,
Звести очі вгору за клином за сірим,
Заклинити смарти, набратися віри –
Полинати з ними. Або залишитись

Двома лелями,
Двома паралелями між

паралелей алей-дерев
Боротися в листі,
Удавано, звісно,
І знати,
Так – знати!
Упевнено, наперед,
Що ми один одного оберем.

НЕГОДИ!

Пане,
які Ваші плани
на цей погожий день?
Ось-ось
сувороголосі тимпани
ревнуть і лити стане
з сиво-свинцевих жмень.

Бийте ж в усі барабани
Реквієм ясному дню!
Мало води з неба, пане!
Грізно гудуть мембрани.
Щоби було не мало,
В руки візьміть кресало –
Пане,
Викрешіть-но вогню!

ПІДВЕСНЯНЕ

Червоні ягоди калини
На білих розпашілих грудях
Торкаю обережно ротом.

Набралась сили пружна брунька,
Ось стрілить, кулі-насініни
У темінь б'ють новим заводом.

Так щовесни після розлуки
Кохаються рілля і рало,
Живцем ховаючи засіви.

Віддайся в мої рідні руки,
Пізнаймо разом, як бувало,
Тепла й електрики припливи.

ВІДСМІЯЛАСЬ

Хотів тебе взяти –
Не міг.
Стояв на заваді
Твій сміх.

Змирився?
Ні: вперся – моя!
А сміх, знай, стояв і стояв.

Над'їхала зрілість,
І старість –
як сталість.
Тебе все ж не взяв,
Та своє відсміялась.

Тепер – через інших – як горщик розбитий.
(Ніхто не збагнув, що з тобою робити.)

З ОДНИМ

Замки – піщані, фундамент – піски.
Мені байдуже, де ти і з ким.
Невипадково впали містки.

У пошуках рідної кістки
Не зайве вмикати мізки,
Коли чуєш ладні казки.

В камінну фортецю на камені
Сховався, ще й поміняв замки.
От лучилась доля гірка мені!

Не стану страждати роками, ні.
Моє серце не є містким.
Поміститься тільки один.

Ділитися – тільки за раз з одним.
Або вже тоді ні з ким.

* * *

Густий потік магнітних хвиль –
Як відповідь на твою грацію,
Що її міцний свіжий хміль
Приспить голос нудного раціо.

Слова ублажають нам слух,
Ім руки у темряві вторять.
Я Бог-Отець, Син, а ще – Дух,
Коли ти ось так-от поряд.

Чи є що, крім зараз і тут?
Залиш ці питання на потім.
Цілуй, поки не пропадуть
Зірки на багрянному сході.

«Ти» стала «я», «я» тепер «ти».
Ніч кужелем чорно пражить,
Вкриваючи коцем товстим
Тіла напівмертві наші.

ВЕДУЧИЙ

Я побачив тебе у музеї –
Досконалий Господній витвір.
Серед інших картин галереї
Ти – таємний світ, новий вимір.

Манять форми і грають барви
В часопросторі, просторочасі.
Ти прекрасна – куди там Барбі?
І живим, і лялькам у пластмасі!

Не конвеєрна фіфа-красуня –
Тим шаблони краси й поправа,
Заразом заронивши сумнів
В юного сам-собі-генерала:

Чи вже так воно добре самотнім
Ночі-дні до смерті лічити?
Мої погляди нині немодні,
Та життя – жорстокий учитель.

Як завжди, в потойбіччя повістку
Доля вручить знаєцька – видра.
Бери руку,
купана в любистку, –
Я ведучий, я тебе вибрав.

ВСЯКИЙ МОЖЕ

Всякий із нас може стати маестро
У наймилішому ділі,

Всякий із нас може їздити чесно
На власнім автомобілі.

Всякий із нас бачить нитки-дороги,
Що навсібіч феєрверком,
Всякого траплять розвилки дворогі,
Ще й як на те – перед смерком.

Всякий із нас може череду буднів
Перетворити на чудо,
Тільки
Бджіл серед нас куди менше за трутнів,
Отже,
Всякий із нас щось та може,
Просто –
Геть не усякий буде.

ОЛЕКСАНДРА ЛИТВИН – молода поетка, студентка першого курсу факультету філології та журналістики (українська філологія) Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Народилася 23 листопада 1998 року в місті Полтаві. Закінчила Полтавську загальноосвітню школу I–III ступенів № 22. Дійсний член Полтавського територіального відділення Малої академії наук України, переможець конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт у секціях української літератури (3 місце I (міського) етапу) та літературної творчості (3 місце III (усеукраїнського) етапу) у 2015–2016 роках.

Активно співпрацює з незалежним мистецьким об'єднанням «Магнит Орус», долучається до літературного життя в різних куточках України.

Друкувалася в періодиці й Інтернеті. Має в доробку поетичну збірку «Рецидив» (2015).

* * *

ти меркурій
бо міркуєш
я плутон
бо наплутала

і кожен із нас
нептун
бо не тут

бо не супутники ми
одне одному

* * *

слова мої то
настінний горох
оглухлий
чи необачне насіння
ще здатне догори
зачаїлося пізні
чекає грядки собі
чекає рядків
вдалих
щоб в далечінь
догори

й лишаться
попіл волосся
й горіх волосський
твердий
у міжгрудді
протяги
простяглись
й страху нанесли
загусклого
як колись під ліжко
і в темні відкриті шафи

протяги
в гирло вітру тебе
а потім
чи в підґрунтя
чи світи собі

тепер
і тиші надмухано
і надихано
і я лише по догорянню
лише у власному попілі
у шкарлупинні
знайду та побачу

усі свої
мікровідбитки
смерть – це початок
зворотних поглядань

* * *

достигли г(к)рона дерев
налиті міддю
наче тьмяне сонце
вже присмерті
віддає їм силу свою

аби ж прижилося

як приживається спокій у людях
як приживається радість
і затишок дотиків навзаєм

к•о•р•о•т•к•о•ч•а•с•н•о

і відмирає прикро
і залишається
рубцями холодними
на місяці повному
й на місяці
а може й значно довше
а може й на всі ці
мідні віки

* * *

у цієї жінки
руки чорні від горіхів
(осінь бо)
так неначе наївно обпалені
об чиїсь норовисті тіні

то тими руками
ліпляться ночі
густі чорнильні
що аж не видно

що аж на видих
здіймається
тепло легень
із притаманним диму
сліпим більмом
й одразу стає зрячим
подібно гострооким
вітрам
і прудким протягам

то її руки кістляві
торкаються тіней
густих і сирих
немов мальованих маслом

дряпають їх носіям
спину вночі
немов хапаються
за вогкі камені
прірви в яку летимо

руки тремтять

у схлипуванні
як кульмінації тиші
брудняться
об власні вологі
очниці –
вигнила
здатність бачити

й зовсім скоро –
об міжгруддя

у цієї жінки
руки чорні від гріхів
бо наївно обпалені
об чиїсь норовисті тіні

* * *

этот восход
солнца и радости
опять обманет
мгновением вспышки
и затуханием насмерть

затихание
многоликой
боли во мне
так временно

ибо каждое твоё
возвращение

—

рецидив

ибо все что ждёт меня
впереди

—

рецидив

и я надеюсь
я неизлечима

* * *

наші високі будинки
це еволюція гігантських риб
про яких ми чули лише
з легенд
вони випрошують в Бога ласки
просять води
для своєї віконної луски
щоб яскравіше дивитись
сонцю навзаєм

знаю з легенд
а відчуваю з легень
що скоро люди потонуть у зливах
а виживуть ті
хто сховається в рибах
і будуть дихати через їх зябра
коли в них знову відростуть плавці
плаватимуть велетенські риби
лісами та степами
оминатимуть гори

й засинатимуть в низовинах
будуть змінювати колір
світлий
рожевий
темний
світлий
рожевий
темний

* * *

маленькі порізи
на моїх вікнах
натякають на дощ
як п'ятнадцятирічні самогубці
ріжуть себе
і бояться померти
хвилин п'ять –
і зовсім шкіру здере
чому цей біль дістає мене
дістає до мене
дістає моїх більм

чому хтось там
дістає ножі
і погрожує відблиском лез

один два три

•

три кілометри
скоро впадуть на землю
всі ці боги
й проваляться швидше
за смертних

я так далеко від зовні
за щитами вікон
а богам не страшно й вільно
гратися в війни
кидати ножі з яскравими лезами
в наші площини
кожного разу – мимо
для мене – влучно
мої цілі ще цілі
вони-бо для моїх влучень

* * *

на темной покоцаной
скатерти города
остался всего лишь
раскрошенный свет.

ржаной ржавый
ломтик черствой луны
прячется от прожорливого
собачьего вытья

зря

утро сожрет быстрее

седые ресницы фонарей
раздирают глаза
изо дня в день
как вспомню, как подумаю,

потом –
наводнение

и дрожат под кофтой
кости плоскостей
и дрожит за ними пустота

просто спрячу там тебя
чтоб никто
не разглядел,

не отобрал.

* * *

ми пустили корінці
своїх подихів
у цю змерзлу
міцно настояну
темряву

тут знецінюються наші погляди
тут знецінюються наші тіні

приручені – приречені на втрату
давай тепер обирати
хто з нас кого стратить

ти помреш якщо підеш
або помреш біля мене

хоч би не стати тінню..
хоч би не стати тінню..

я вирвала звідси свої подихи
я почула проміння
я пішла у світло

а ти подумав,
що стала тінню.

* * *

волосся вплелось в осінь
стримай стукіт свого серця
поки всі не відлетять у вирій
хтось почує – боляче виклює, вирве
зронить у прірву
не будеш бідкається
що хворіє.
скеляста кардіолінія обрію
стане рівною десь у степах.

десь там ходять жінки
з грохотливими гучними серцями
Бог оглух серед них
осліп
ті жінки кохають наосліп
серед кволих гріхів.

чи дійде Бог сюди
там де ми ?
чи зійде з контурів степів
чи поколять скелі йому ноги
стримай стукіт свого серця
аби не наполохати Бога

Влада МИХАЙЛИК – молода поетка, студентка першого курсу факультету філології та журналістики (українська філологія) Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Народилася 5 листопада 1998 року в місті Полтаві. Закінчила Полтавську загальноосвітню школу І–ІІІ ступенів № 38. У 2005–2013 роках навчалася в Полтавській міській школі мистецтв «Мала академія мистецтв імені Раїси Кириченко» за спеціальністю фортепіано. У 2014–2016 роках відвідувала гурток «Юний журналіст» Полтавського обласного центру естетичного виховання учнівської молоді. 2016 року працювала журналістом в Інтернет-виданні «Інформаційне агентство „Полтава”».

Перші літературні апробації – в дитячій газеті «ОЦЕВУМ times» (Полтава). Учасниця і переможець багатьох літературних і журналістських конкурсів: «Поетична Зірка» (Гадяч), «Українська мова – мова єднання» (Одеса), «Допис у газету» (Полтава) тощо. Володарка диплома ІІ ступеня ІІ (обласного) етапу конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт Полтавського від-

ділення Малої академії наук України (секція «Літературна творчість»). Авторка двох збірок – «Забуті відчуття», «З присмаком насолоди».

* * *

Ми як риби в океані: можливо, колись і зіткнемось, якщо акула не з’їсть когось із нас першим. Тихо пливем у великому просторі, мегаполісі, де наткнулися на равликів, морського коника, фуґи; ховаємося за водоростями. Якийсь корабель, можливо, піратів, захоче нас упіймати, але, я сподіваюсь, що їхнє серце буде теплим і щирим до нас, щоб ми все ж таки возз’єдналися. Нехай Нептун бунтує, а русалки співають для НАС, нехай морські хвилі нашіптують романтичні казки, а там, на березі, такі ж, як і ми з тобою, – романтики слухають їх та насолоджуються. Настане ніч, і зорі з місяцем будуть відсвічуватися на нашому плацу-океані: тихому, смирному, тендітному й розуміючому закоханих.

* * *

Стихло, змовчало, принишкло. Серце вщент розбите, скуйовджене, наче непотрібний папір, викинутий у смітник. Повітря надає мені насолоди з присмаком полуниці, щоб я забув ті страждання душі, ті яскраві осінні ліхтарі на розі вулиці, де вперше зустрілися Ти і Я, коли у твоєму волоссі заплуталася осіння листва. Я пам’ятаю кожний рух, кожний погляд твоїх темних очей.

Нехай вітер віднесе твій аромат чимдалі, нехай сонце забере твій сміх від мене, нехай...

Дощ за вікном, як безмежна лавина: напускається, стихає... Очищає моє серце від болю. Я знаю, ти ТАМ, і знай, Я тебе пам’ятаю і ніколи, чуєш, ніколи не забуду.

* * *

Мій погляд зупинився на твоїх вустах.

Таких немов ідеальних.

Конттури – ніби пензлем по аркушу.

Я занурився в твоє дихання. Чітке. Рівноважне.

Твої руки по клавішах легко злітали й творили.

Творили безмежжя. Як жайворонкові арії відлунням воно знаходило місце в моєму серці. Вино тихо переливалося в келихах, і я зауважив твої манери. В оксамитових прянощах є щось схоже на тебе. Таке ж неперевершене. Таке ж, що оспівує відлунням.

Мелодії занурилися у вакуум, де панує доповнення нот.

Де спорідненість душ плавно схрещується одна в одну і виходить неземне почуття. Ти творила й надалі свої прелюдії, сонети,

намагаючись прирівнятися до Шопена і Гайдна.

А в моєму серці й досі спів жайворонка

і твій п’яний аромат.

ЦІКАВО

Кларнети. Клавіші. Краса.

Краєм косить косинцем компоненти кришталю.

Радість раптово ремеслом розпізнає родючість.

Легкість літає, ловлячи легковажність лебедів.

Лейтмотив Ля Мажору марно марніє. Майже мляву мінорну мелодію мимохідь пропускає призма повітряних прелюдій.

Симфонічний склад сопрано співають

солов’їні арії,

але адекватність алегорично приховує

присутність правди, проходячи повз

привселюдне повалення прозаїчних інверсій – ініціатива інкогніто.

ВИМАГАЧ

Спогади карбуються в пам’яті. Щоб зайве шурхотіння не змогло потрапити в це відгалуження,

мозок запирає ту прогалинку на замок. Замикає його без жодних спроб передумати. Якимось чином підсвідомість тоненькими нитками вибирає звідти спогади і відчуття, які їй заманеться, чи, можливо, навпаки, яких їй бракує. Коли в уяві з'являється картинка спомену, серце починає негловити стукати і знов переживати те, що вже пройшло. Солодшого смаку не буває, або солодко, або гірко. Це умови, які висуває пам'ять-вимагач. Тому великого вибору для переживання пройденого не існує. Для пережиття минулого є спеціальна клітка, в яку «його» поміщають. І воно завжди вимагає випустити його, щоб знов нагадувати те, чого вже нема, щоб знов ятрити ті болючі місця, які щойно загоїлись. Безглуздість речей полягає в тому, що їм приділяють багато уваги.

ПОРОЖНЕЧА

Терпкий присмак від напівсолодкого червоного вина залишається на її рожевих вустах. Порожнеча вклатала її всю, не даючи шансу на вибір іншого варіанта. Хтось їй давно сказав, чи, може, вона

десь прочитала фразу, яку запам'ятала назавжди: «Люди, які проявляють емоції, – живуть, хто їх ховає – існують».

Вона жила, дихаючи свіжим повітрям на повні легені, відчуваючи шалений ритм свого серця кожною клітинкою тіла. Дивлячись іншим у вічі з неймовірним блиском і ніжністю, проявляючи відчуття й не озираючись на минуле, спираючись тільки на сьогодні.

Та її пожирало щось незвідане, щось пусте із середини дерло її. Ніжно огортаючи, порожнеча тільки вказувала на слабкі сторони почуттів. Сповиваючись над її слабкістю, пусте ество тихо насміхалося, що вкотре змогло оволодіти ще однією. Ще однією, яка стала безпорадною.

Терпкий присмак від напівсолодкого вина залишається на її рожевих вустах. У скроні б'є ошаленілий пульс, а її пам'ять намагається згадати хоч якісь спогади, та все безрезультатно. Її пам'ять не може віднайти те, що так несамовито заволоділо нею. Пам'ять безпорадна в цьому протистоянні, їй лишається тільки здатися в полон цьому еству.

Владислава ТРИУС – молода письменниця.

Народилася 31 березня 2000 року в місті Ромнах Сумської області. Учениця 10-го класу Роменської ЗОШ № 1. Закінчила місцеву музичну школу по класу фортепіано. Пише вірші, прозу, мріє про власні книги. Основні захоплення – читання і музикування.

* * *

Там, за вікнами, хурделиця
Між домами м'яко стелиться,
І всі вулиці заметені
Ще й бурульками обплетені.

Онде стежечка протоптана,
Сніговіями обмотана,
Заховалась, мов за спини,
За рясні кущі калини.

Гомонить собі з домівками
Вітрець, що разом з дітками
Тішиться: «Яка ж хурделиця
Сипле-стелиться!»

09.01.2016

ТИ ЗНАЄШ?

Ти знаєш, як це – чекати?
Ти знаєш, що це – кохати?
Ти знаєш, як це – дізнатись,
Що можеш вільно літати?

Ти знаєш, як це – вивчати
Всі контури посмішки й губ?
Ти знаєш, як це – вчувати
Крізь гомін лиш серця стук?

Ти знаєш, що це – тонути
У пахошах трав і зірок?
Ти знаєш, як це – відчути
На обличчі вітру танок?

Ти знаєш, як це – шукати
В безберегій темряві рук,
За них відчайдушно хапатись,
Бо насагу дають на рух?

Ти знаєш, як це – упасти,
Діставшись вершини гори,
Та потім знову підняти
І далі – в простори – йти?

Ти знаєш, як це – купатись
В бездонній тиші німій?
Ти знаєш, як це – губитись
В юрбі, де ти просто не свій?

Ти знаєш, як це – знайти
Щось з того, що довго шукав?
А може, – як важко згубити
Усе, що колись ти мав?!

Ти знаєш, як бути розбитим?
Ти знаєш, що значить блукати?
Сидіти горем убитим –
Не бачити-чути-знати?

Ти знаєш, що значить надія?
Ти знаєш, що значить життя?
Ти знаєш, що таке мрія?
Ти знаєш, який сенс буття?
16–18.02.2016

* * *

У побиту часом хатину
Крізь запнуте пилом
віконце
У звичайну собі днину
Пробивається промінь
сонця.

Він ковзає столом, де
раніше
При вечері збиралась
Родина,
І співала, і гомоніла,
І молилася, і раділа...

Він танок заводить нехитрий,
Що, бувало, колись на світанку
Дівча починало веселе,
Виглядаючи сонце на ганку.

Він сповзає на ліжку, де ніччю,
Перелякана вибухом мати,
Будила маленького сина,
Не знаючи, куди втікати.

Тут покинуті бродять історії,
Їх немає кому розказати...
Лиш на заході сонця промінь
Заглядає до хати....

25.04.2016

* * *

Нас у кімнаті – шестеро:
Я, чотири стіни та ніч.
Тиша нам за маестро,
А холод – за теплу піч.

Вони ловлять мене щоночі...
Поринаю у безвість і знов,
Зазираючи сну в очі,
Я не чую жодних розмов.

Ніч не може про щось розказати,
А стіна – не може зігріти...
Так хотіла тепла зазнати!
Так хотіла погомоніти!..

Мої грати тримає «маестро»,
Що із холодом став пліч-о-пліч,
Нас в кімнаті поки що шестеро:
Я, чотири стіни та ніч.

28.04.2016

* * *

Якби ж ти тільки знав, коханий,
Не володіючи собою,
Як важко дихати повітрям,
Але не дихати тобою...

04.07.2016

Сергій Шебеліст

ВИПРОБУВАННЯ УКРАЇНОЮ: РОСІЙСЬКІ ЛІБЕРАЛИ Й ОДВІЧНЕ УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ

Промова Костянтина Райкіна, виголошена ним 24 жовтня 2016 року на з'їзді Спільки театральних діячів Росії, наробила чимало галасу. У своєму виступі відомий актор і художній керівник театру «Сатирикон» відверто (і, що важливо, публічно) заявив про відновлення практик сталінізму й боротьбу з інакодумцями, котра лише прикривається високими гаслами про патріотизм, моральність і духовність. Виставки зривають, спектаклі забороняють, митців цькують. На цьому поприщі надзвичайно активну діяльність розгорнув і улюблений байкер Путіна. «Скрепоносний» Олександр «Хірург» Залдостанов затаврував «цих райкіних», які «хочуть перетворити країну на стічну канаву, якою б текли нечистоти»¹.

Інтелігенція на службі в тирана

Мас-медіа широко розтиражували спіч волаючого в пустелі митця, котрий наважився говорити незручну правду про сучасну Росію, і для багатьох це стало свідченням того, що далеко не вся тамтешня творча еліта придворна, слухняна і покірна. Слова підтримки «шановному Костянтину Аркадійовичу» висловив інший знаний метр – журналіст Володимир Познер, який опублікував на персональному сайті окреме звернення. Він порадив Райкіну не звертати увагу на окрики й наклепи тих, хто чомусь вважає себе голосом народу. І крамольно додав, що народ не завжди заслуговує на повагу.

«Німецький народ підтримував Гітлера, радянський народ вимагав „ворогам народу“ собачої смерті, хоч ці люди ні в чому не були винними, – нагадав Познер. – Історія показує, що влада, якщо захоче, повертає народ саме туди, куди їй, владі, потрібно. І народ зовсім поганий суддя, коли йдеться про мистецтво. Згадайте, як шельмували великих Прокоф'єва і Шостаковича, Пастернака й Ахматову за повної та доволі гарячої підтримки народу».

Понад те, знаменитий журналіст порівнював нинішніх захисників чистоти моралі, які з обуренням кричать про образу релігійних почуттів, із фанатичними членами «Ісламської держави», котрі руйнують унікальні пам'ятки давнини, бо вони, бачте, ображають їхню релігію. Це – варвари, не більше і не менше, заявив Познер. І додав, що в критиках і противниках Райкіна говорить неграмотність, комплекс неповноцінності та повна відсутність толерантності до всього, що їм не до душі. А от самого актора він привітав із тим, що той виявився одним із небагатьох митців, у кого вистачило мужності назвати речі своїми іменами.

З особливим ентузіазмом промову Райкіна підхопили українські ЗМІ й користувачі соціальних мереж, які трактували її як доказ прозоріння російської інтелігенції, в якій ще, виявляється, залишилася дешиця сміливості й сумління. Для багатьох українців досі важливо знати, що Росія не безнадійна, що там є нормальні люди (тим паче, люди культури), із якими можна і треба розмовляти. Але ні – ілюзії розвіялися швидше, ніж можна було подумати.

Фрондера й опозиціонера режиму з Райкіна не вийшло. Уже за кілька днів художній керівник «Сатирикону» зустрівся з міністром культури РФ Володимиром Медінським. Як переказують свідки, між ними відбулася довірлива бесіда, і в атмосфері взаєморозуміння вони полюбовно вирішили проблемні питання, порушені в емоційній промові Костянтина Аркадійовича. Залишився хіба що один осад – байкер «Хірург» так і не погодився перепросити Райкіна, хоч на це так сподівався путінський речник Дмитро Песков.

Сентиментальні українці вкотре розчарувалися в черговому колишньому кумирові. І це стало нормою і системою. Олег Табаков назвав українців убогими. Те, що він має чверть української крові, викликає в нього почуття незручності й сорому. Найкращі українські представники інтелекту й літератури – друго- і навіть третьосортні порівняно з російськими. Йосип Кобзон таврує київську

¹ Уперше опубліковано в Інтернет-виданні Zaxid.net 3 листопада 2016 р.

«хунту», виступає перед бойовиками у Донецьку й отримує з рук бандитів бутафорське звання «народного артиста „ДНР“».

Валентин Гафт спростовує чутки, що він – антипутінець. Що ви, будьте певні, він щонайпалкіший адорант національного лідера. Гафтові вторить Леонід Броневий. Євген Євтушенко переконаний, що війну на Донбасі слід зупинити, чвари політиків не треба переносити на стосунки між людьми, і взагалі, він не розуміє, як можна – після десятки тисяч загиблих, анексії та окупації українських територій – не вірити у мантру про «братній народ» і примирення з Росією. Іншого «символу віри» поет собі просто не уявляє. Це вже, схоже, діагноз.

«Ми часто чуємо про „зомбовані“ 86% населення, при цьому, як правило, мають на увазі, що йдеться про „неосвічені народні маси“. Проблема, однак, у тому, що розпуста охопила і кращі уми, – точно констатує світової слави шахіст і російський опозиціонер Гаррі Каспаров. – Інтелектуальна і культурна еліта в більшості своїй уже довгий час обслуговує путінський режим, ушляхетнює його лик, тим самим допомагаючи йому виживати. Подібна ситуація є характерною рисою диктаторських режимів, однак у традиціях російської інтелігенції служба тиранові завжди розглядалася як незгладима пляма на репутації. У нинішній Росії, як ми бачимо, забуті не тільки ці традиції, але й саме поняття репутації».

Ще з часів Революції Гідності наші громадяни жадібно чекали від відомих росіян сигналів солідарності з Україною, бодай на рівні несміливих, обережних натяків. Але й тоді вони були поодинокими і через те важили так багато. Повстання проти диктатури президента Віктора Януковича лякало росіян, як і кожна «кольорова революція». В українському протесті вони вбачали руку Вашингтона і Брюсселя, шабаш націоналістів і змову проти Росії, в якій, не дай Боже, почнеться щось подібне. Слова підтримки українці чули хіба що від покійних демократів – Валерії Новодворської та Бориса Немцова, котрі були «совістю безсовісної країни» і доказом того, що такі можна водночас бути патріотом Росії та другом України. Проте позиція таких людей, як і актриси Лії Ахеджакової, не була й не є мейнстримом.

«Чесність – це привілей, який прирікає на самотність, – слушно зауважує публіцист Павло Казарін. – Приблизно таку, на яку була приречена Валерія Новодворська. Та сама, котра не соромилася називати речі своїми іменами, викликаючи на себе прицільний вогонь чужого гострослів'я. Саме її прогнози й оцінки були доволі точною діагностикою тієї реальності, в якій опинилася пострадянська Росія».

Півострів спотикання

Після анексії Криму, на тлі олімпійського тріумфу в Сочі, високих цін на енергоносії й упевненості у власній величч, «встающую с колен» Росію охопила патріотична ейфорія, котра не оминула й більшість митців. Чи не найбільш промовистим свідченням цього угару став опублікований на сайті Міністерства культури РФ лаконічний лист, у якому відомі й улюблені мільйонами, заслужені й народні артисти, а також сотні менш знах функціонерів висловили тверду підтримку позиції президента РФ Володимира Путіна щодо України і Криму (саме так, окремо).

Звісно, свою угодовську позицію російські митці традиційно загорнули у високодуховну обгортку з неминучими в таких випадках пасажами про спільну історію, спільне коріння, нашу культуру та її духовні витоки, наші фундаментальні цінності та мову, що об'єднали нас назавжди. У дні, коли вирішується доля півострова і співвітчизників, вони просто не можуть бути байдужими спостерігачами з холодним серцем.

Саме тому і засвідчують зворушливу та масову єдність із діями влади, дарма що та брутально порушила міжнародне право й зазіхнула на територіальну цілісність суверенної держави, із якою 1997 року підписала «Великий договір» (!) про дружбу, співробітництво і партнерство. Головне ж не це, а те, що «Крим – наш!». Історичну справедливість відновлено. Гнітюче почуття глибокої образи за те, що він був «подарований» Україні, подолане. Співачка Валерія радісно вигукує на святковому концерті на Красній площі: «Росія і Крим, ми разом!», а кіноактор Дмитро Харатьян нічого сумняшеся порівнює Путіна з рівноапостольним київським князем: «Один Володимир нашу Русь хрестив, інший – повернув їй колыску хрещення».

Узагалі, анексія Криму і ставлення до неї російської інтелігенції стали справжнім тестом на істинну демократичність. Бо можна багато, часто й зі смаком викривати правління «партії шахраїв і крадіїв», як «пестливо» називають за «порєбриком» «Единую Россию», але дуже просто «спалитися» і «посипатися» на сакраментальному питанні: «Чий Крим?». І тут починається найцікавіше. Записні ліберали й демократи, тонкі натури й думаючі люди починають вигадувати різні виправдання про те, що «Крим – не бутерброд», «Крим – це канделябр, напідпитку подарований сусідові», «стану президентом, Крим не віддам». Якщо ж і повертати його Україні, то не безумовно і з відшкодуванням завданих збитків, а шляхом нового чесного референдуму або міжнародної конференції щодо Криму, які б улаштували всі зацікавлені сторони.

З такими ініціативами виступає і колишній політв'язень режиму Михайло Ходорковський,

який свого часу приїздив у Київ на форум інтелігенції, і позапарламентська партія «Яблоко», нова лідерка якої Емілія Слабунова сказала, що просто повернути півострів Україні неможливо. «Ми не віддамо Крим, ми говоримо, що потрібно цивілізовано вирішувати ситуацію, що склалася у зв'язку з анексією Криму», – каже Слабунова, котра хоча б наважилася вимовити термін «анексія» замість канонічного «возз'єднання». Її слова викликали резонанс і різні трактування у РФ та Україні.

Гаррі Каспаров заявив, що суперечливі твердження «Яблока» щодо Криму – абсолютно законні й укотре підтверджують істину: реальна опозиція режимові несумісна із грою за правилами Кремля. Більше того, він вважає, що визнання анексії Криму, хоч би в дусі «не віддамо», стало ціною за право участі партії у виборчому балагані – парламентських виборах-2016. Інші коментатори – навпаки – захищали «Яблоко», закликаючи голосувати саме за нього, бо без зміни влади кримське питання взагалі не обговорюватиметься.

З огляду на це, головна «яблучниця» Слабунова змушена була окремо пояснити і прояснити свою позицію: «Я, як і партія „Яблоко“, вважаю події весни 2014 року на півострові незаконною анексією частини території суверенної країни. Це порушення базових принципів, на яких вибудована вся система міжнародних відносин у рамках Організації Об'єднаних Націй, порушення законодавства Росії та низки міжнародних договорів, підписаних російською державою. У цьому наша принципова позиція».

На кримському питанні «прокололася» й інша опозиційна сила – «Партія народної свободи» («ПАРНАС»). У березні 2014 року вона була серед організаторів «Маршу миру» в Москві, один з її співголів Борис Немцов працював над доповіддю «Путін. Війна», яку завершили його однодумці та презентували в Україні. Аж раптом напередодні вересневих виборів у Держдуму «ПАРНАС» звернувся до українського МЗС із проханням надати дозвіл її активістам для поїздки в Крим – займатися агітацією на півострові. У відомстві на Михайлівській площі прогнозовано відмовили російським опозиціонерам, адже в такому разі це означало б згоду з визнанням Криму територією РФ, а сприяти веденню кампанії на виборах, які Україна не визнає, взагалі було б абсурдом.

У загальнонаціональному списку «ПАРНАСу» фігурував і професор Московського інституту міжнародних відносин Андрій Зубов. На початку «Кримської весни» відомий історик опублікував у газеті «Ведомости» сміливу статтю «Це вже було», в якій провів недвозначні аналогії між німецьким аншлюсом Австрії та російською анексією Криму, через що мало не втратив роботу в престижному виші. За коментарями до Зубова зверталися

українські журналісти, які бачили в ньому живий приклад «іншої Росії» та справжнього російського інтелігента. Сам професор за покликом совісті ходив на акції солідарності до українського посольства в Москві й читав відкриті лекції в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Попри це, «ПАРНАС» узяв участь у перегонах на півострові, тим самим легалізувавши факт анексії.

Черговим розчаруванням українців нещодавно став відомий письменник Борис Акунін, який виїхав із РФ і живе у Європі. На тлі драматичних подій 2014 року він написав текст «Ціна питання», в якому визнав, що Україна – це споріднена, проте ІНША країна, котра має свій шлях. Вона довела мужністю і кров'ю, що вона – Країна (так, із великої літери). Просто бальзам на українську душу. І після такого зворушливого пасажу – наступний «елегантний» поворот: «Думаю, все у неї [України] буде добре і без Криму. Захід не поскупиться на допомогу, щоб зробити Україну вітриною демократичних цінностей. Кримчани напевно ще гірко пошкодують, що відокремилися». Але письменника більше турбує не Україна (їй він щиро бажає всього найкращого), а Росія та його співвітчизники, які, либонь, не усвідомлюють, чого вартуватиме їм кримський трофей.

Тут Акунін навдивовижу точний. Ще 2014 року він окреслив те, що ми спостерігаємо тепер. РФ опиниться в політичній, а згодом і в економічній ізоляції. Її нафті й газу знайдуть заміну. Паливні надприбутки закінчатся. Неминучий стрибок на військові витрати призведе до спаду економіки й падіння рубля. Різно подорожчають імпорتنі товари, а багато з них зникнуть. Для того, щоб загасити невдоволення, влада поводитиметься жорсткіше і беззаконніше. Мас-медіа «каструватимуть» і цензуруватимуть. Будь-який протест каратимуть.

І як висновок: «Так, завдяки кримській авантюрі Путін забезпечив собі позитивну владу. Прирік себе до неї. Тепер він просто побоїться іти у відставку. Але тільки позитивність ця навряд чи виявиться довгою. І закінчиться вона відомо чим. Коли немає легального механізму зміни збанкрутілого режиму, вмикаються механізми революційні. А революція в багатонаціональній країні, до того ж тій, яка володіє ядерною зброєю, це дуже страшно».

Але от минають два роки, й Акунін дає інтерв'ю українському телебаченню, в якому знов-таки мова заходить про Крим. І митець, відвертий критик режиму Путіна, на сакраментальне питання («Чий півострів?») відповідає абсолютно в дусі російських лібералів, недовмояючи: «Ну, звісно, не російський. Про що тут іще говорити? Це порушення міжнародного права». Тобто сказати, що Крим – не російський, він іще може, однак прямо заявити, що Крим – це Україна, язик уже не повер-

тається. Приблизно так, як із депутатів «Опозиційного блоку» неможливо видушити визнання факту, що Росія – держава-агресор.

Страх ліберальних, демократичних, інтелегентних, антипутніських росіян назвати речі своїми іменами має вагому підставу. За публічні заклики до дій, спрямованих на порушення територіальної цілісності РФ, передбачена відповідальність – ув'язнення до п'яти років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю терміном до трьох років (стаття 280.1 Кримінального кодексу Росії). Це в Україну можна експортувати сепаратизм і нав'язувати її владі ідею федералізації, а в самій РФ подібні вибрики суворо заборонені.

Менше з тим, Акунін вірить, що Крим може повернутися до складу України. Бачить він цей шлях додому дуже специфічно: «Це буде залежати від того, чи вдасться Україні побудувати нормальну модель існування. Щойно це відбудеться, думаю, вони [кримчани] захочуть бути тут. Так воно завжди і буває. Люди хочуть жити там, де жити краще, цікавіше, зручніше тощо». Отже, не треба навіть ніяких чесних референдумів і міжнародних конференцій. Просто запропонуйте кращий рівень життя – і все, територіальну цілісність буде відновлено.

Спасибі й на цьому. Добре, що хоч визнав саму можливість повернення півострова в Україну. Та осад залишився. Надто вже українці «зачаровані на Схід». Попри Крим і Донбас, вони досі вірять, що в РФ є чимало нормальних людей, не ватників, а адекватників. Що російська культура – це не тільки Михалков, Газманов, Чичеріна і Пореченков, який стріляв із крупнокаліберного кулемета «Утьос» по українських солдатах. Що російська політика – це не тільки Путін, Лавров, Песков, Жириновський, Мізуліна і Мілонов. Що російська журналістика – це не тільки Кисельов, Толстой і Соловйов.

Українці щоразу розчаровуються, коли світочі ліберальної думки чи колись улюблені митці з РФ видають черговий «перл» про Україну, всоте доводячи аксіоматичність слів Володимира Винниченка про те, що «російський демократ закінчується там, де починається українське питання». Може, не варто весь час озиратися на Москву як центр Усесвіту. Не зачаровуватися, щоб не розчаровуватися. Не вимагати від людей неможливого героїзму і самопожертви – тим більше після демонстративного вбивства Немцова під стінами Кремля. Не думати, що антипутнізм автоматично означає проукраїнськість. Час уже нарешті попрощатися з ілюзіями та з імперією.

Олексій Неживий

ПРИЧАСТЯ РІДНИМ КРАЄМ

Краєзнавчий нарис про село Хитці

Усім дарована любов. Це – дар Божий. Любов до Всевишнього, до життя, свого ближнього, усього сущого на землі, білого світу й рідної оселі.

На жаль, не кожна людина здатна сприймати повною мірою даровану Богом любов. Хтось перетворює її в ненависть, злобу, зневагу, дехто просто не помічає, навіть ту, що знаходиться в самому серці або ж поряд, і проходить повз, а інколи лише в кінці життя розуміє, що значить справжня любов.

Для мене поняття любові в найширшому значенні й розумінні зосередилося в долях рідних, близьких людей – моїх односельців. Те, що бачив і відчував сам, чув із розповідей, – не забуду ніколи.

Думається, для кожної людини найдорожчим є місце народження, де розпочалося пізнання світу, формування світогляду, етики й естетики, усіх життєвих цінностей. Однак нерідко буває, що рідне село чи місто не завжди збігається із поняттям

найкращого, попри все залишаючись найближчим духовним надбанням упродовж усього життя. Таким і є для мене село Хитці Лубенського району на Полтавщині, яке розташоване в надзвичайно мальовничій місцевості побіля річки Удаю.

Перші відомості про поселення в нашому краї археологи відносять до III–V століття. У 70-ті роки XX століття проводилися археологічні дослідження в урочищі Щенбаревому, поблизу села Хитців. При розкопках неподалік старого русла річки Удаю було знайдено залишки давнього поселення, імовірно II–III століття: уламки керамічного посуду, що виготовлявся шляхом спірального наліплювання, фрагменти ножів, серпа, прясельця, плавлене кольорове скло. Також знайдено залишки давнього житла площею 16–18 квадратів. Його долівка земляна, в кутку яма для зберігання зерна, поруч із житлом виявлена піч-горно, залишки

шлаків та заліза. У трьохстах метрах від старого русла річки Удаю розкопки археологів виявили житло й поховання сіверян, що належить до пам'яток роменсько-борщівської культури VIII століття. Наземна частина житла зроблена з дерева та лози й обмазана глиною. Неподалік знаходиться поховання на глибині одного метра. Серед знайдених речей переважав ліпний і кружальний глиняний посуд, кістки свійських тварин. До археологічних розкопок 1973 року навіть залучалися учні-старшокласники Хитцівської школи, а тодішній директор школи, учитель історії О. І. Шевченко, опублікував у лубенській газеті краєзнавчу статтю «Знахідки розповідають» (12 жовтня 1973 р.).

Історична частина нашого села містилася в досить глибокій улоговині. Тому й називається – Западня. Мабуть, розумні люди були наші предки, адже майже п'ятсот років тому вирішили оселитися саме тут. А ще витривалі й працьовиті, здатні до гуртової роботи. Хотіли ж бо мати затишок як для людей, так і худоби, для городини, бо обабіч тягнуться високі горби (їх ще нерідко й горами називають). Затишно тут. Садки швидко виростають та рясно родять, а ще влітку завжди лісова прохолода, цілюще повітря, гриби, ягоди, вода джерельна, на пагорбах густі сінокоси й пастівники. Та й будівельний матеріал поряд: ліс кругом. Ото тільки щовесни справжня гірська повинь, коли навіть чути як сніг сунеться, перетворюючись на бурхливі потоки. Уже тоді днів на десять дорога перетворюється на справжню річку, щоб знову стати невеликим ручаєм, який кожного року поглиблюється й очищається від мулу. Влітку буває, що сильна злива розливається в улоговині великою водою, а пройде день чи два – знову треба дорогу й рівчак ладнати. Тому й розрослося село садками й баштанами, хуторами на приудайських луках. Із протилежного боку – рівний і широкий степ, що тягнувся аж до монастирських і казенних (власність держави) лісів. Там найкраще місце для висівання зернових культур, будівництва вітряних млинів.

Етнографічно-краєзнавчі згадки про село Хитці (тепер Калайдинцівської сільської ради) належать до XVII століття. 1722 року в селі вже була церква Євангеліста Іоанна, а в кінці XVIII століття кількість жителів сягала 1200 осіб. Ці відомості знаходимо в краєзнавчо-етнографічному дослідженні Василя Милорадовича «Лесная Лубенщина» (1900 р.). Щодо походження назви села, то дослідник згадує місцеву легенду про казкового розбійника на ймення Хиць (за іншими варіантами – Хитець, Хитцянин), який оселився в яру і замешкав у землянці разом зі своїми синами. Нам здається більш вірогідною інша версія щодо назви села. Як стверджує той-таки В. Милорадович, у селі здавна побутовував промисел – виготовлення

літнього взуття з липової кори, тобто лика. Таке взуття й мало назву личаки, або ходаки, бо в ньому легко було ходити. Словники української мови подають однокореневі слова: хідник – доріжка; хідка – стежка. Аналогічно могло виникнути й слово хід-

Тихоплинна річка Удай. Фото. 2016 р.

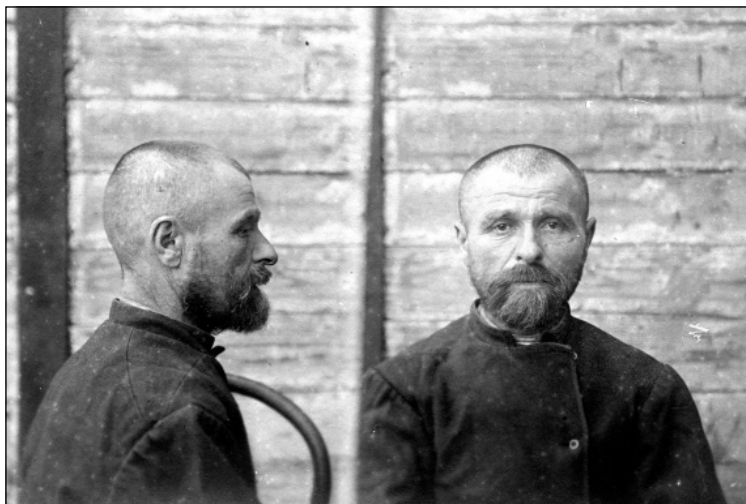
ці, а потім через звукові зміни трансформувалося в хитці, що й стало назвою села. До речі, сіл із такою назвою на Полтавщині аж три – ще по одному в Лубенському та Гадяцькому районах.

Після заснування 1619 року Мгарського монастиря наше село називали Чернечі Хитці, адже за дарчим актом Раїни Вишневецької до монастиря відходили землі таких урочищ, як Півнева, Дігтярня, Кузюбова, Здихальниця (тобто крута гора, на яку не можна було вийти без задишки), Стриганка, Ваганок, Довгий шпиль, а ще в казенному лісі Бекет (колишня козацька сторожа), де потім стояли монастирські пасіки. До речі, усі ці місцеві топоніми збереглися до наших днів, деякі, щоправда, змінилися.

Залишилися незмінними назви частин села, тобто кутків чи вулиць. До того ж ці топоніми виникли також у давні часи. Наприклад, Кордівка, походження назви якої варто пов'язувати зі словом кордован (можлива і його скорочена форма – корд), тобто сап'янова шкіра, з якої шили дороге взуття – сап'янці, сап'янові чоботи. Або Зуївка: лексичне значення цього слова може походити від слова зуй – назви птахів із роду куликів, а ще зуй етимологічно в білоруській мові означав жмут вовни. Це вказує на те, що в Хитці переселялися люди і з Поділля, і з Полісся. Кутки в селі також називалися Силовка, Кореччина, Різниківка, Карпилівка, Мартюки, Велички, де, як бачимо, більшість утворена від імен мешканців села. Село славалося своїми старожилами: до ста й більше років жили в родинах Різників, Сиріт, Копанів. При місцевій церкві діяло братство, або товариство, до якого входили

багаті козаки й селяни. Його кошти складалися з благодійних внесків та прибутку від колективної пасіки, а йшли на утримання церкви та школи, частина грошей відходила на народне пригощення в осіннє храмове свято. До цього дня ситили мед, кололи кабана, пригощали гостей обідом. Багато мешканців (біля 300 дорослих чоловіків і підлітків) займалося виробництвом дерев'яних ложок. Такий народний промисел пояснюється невеликою кількістю орної землі та наявністю лісів. Один кустар міг виготовити за день 30–50 ложок, а на ярмарок віз їх кілька тисяч. Найближчий із ярмарків збирався в містечку Городищі. У лісах водилося чимало звірини, особливо зайців, у річці Удаї – вдосталь риби, найбільше лящів і сомів.

Захоплюю за своїм історичним змістом є версія краєзнавця і журналіста Петра Підтоптаного про перших мешканців хутора, що неподалік річки Удаю, який невдовзі дістав назву за прізвиськом перших поселенців – Неживівський. На цих землях поселилася сім'я одного з ватажків Гайда-

«Ворог народу» Тихін Григорович Неживий. Фото. 1932 р.

маччини Семена Неживого. Після поразки народного повстання 1768 року та зради ймовірних союзників у боротьбі проти польського поневолення – москалів, ватажки гайдамаків Максим Кривоніс і Семен Неживий (його справжнє прізвище Мусієнко, козацьке прізвище Гончар) після жорстоких катувань були відправлені на заслання в далекий Нерчинськ. Польська шляхта нещадно карала й мешканців Звенигородщини, Канівщини, Чигиринщини, Смілянщини, тобто рідних країв гайдамаків, а тому сотні сімей, щоб урятуватися, переселялися на Лівобережжя, здебільшого шукаючи прихистку в монастирях. Настоятель Мотронинського Троїцького монастиря неподалік Чигирини на Черкащині Мельхиседек (світське ім'я Матвій Карпович

Значко-Яворський) допомагав сім'ям колишніх повстанців. А його батько – осавула Лубенського полку – сприяв переселенню родини Семена Неживого на Лубенщину. Сім'я взяла гайдамацьке прізвище за офіційне прізвище. У Хитцях на той час частина земель належала Мгарському монастиреві, а частина, ймовірно, перебувала в особистому володінні Значко-Яворських. Саме з цієї родини й походив Мельхиседек. У краєзнавчому нарисі «Лесная Лубенщина» В. Милорадович пише, що в Хитцях згадується урочище Значкове, тобто колишні землі відомого роду Значко-Яворських.

У перше десятиліття ХХ століття на Неживівському хуторі разом зі своїм батьком Григорієм Семеновичем проживали чотири рідні брати – Кость із дружиною Явдохою (діти Мусій, Іван, Григорій, Василь), Йосип із дружиною Оксаною (діти Панас, Параска, Палажка), Тихон із дружиною Явдохою (діти Давид, Іван, Яків, Микола, Христя, Олена, Ганна, Віра). Дорослий син Панас уже мав своє господарство, для сина Якова теж була виділена присадибна ділянка. А ще в родині пам'ятали предків Івана та Семена, тобто своєрідне генеалогічне дерево, коріння якого – життя Семена Неживого. До речі, дехто з дослідників творчості Тараса Шевченка, зокрема поеми «Гайдамаки», пов'язує літературний образ Яреми з відомою постаттю Гайдамаччини – Семеном Неживим. Так, академік Іван Дзюба в четвертому томі «Історії української літератури» (2014 р.) зазначає: «Гайдамаки та запорожці виступали і як оборонці православної віри. Один із гайдамацьких ватажків говорив: „Не за імущества втруждаємося, тільки аби віра християнська од них не була більш осквернена”».

За звинуваченням в антирадянській агітації 16 грудня 1932 року заарештовані Тихін Неживий, його зять Олександр Добродій (одружений із донькою Оленою) та племінник Панас Неживий (його батько Йосип Неживий уже після розкуркулення вигнаний із хати, а господарство стало колгоспною фермою). У характеристиці на Тихона Григоровича Неживого, виданій Хитцівською сільською радою, зазначалося, що походить він із сім'ї заможних середняків, яка до революції мала 10 із половиною гектарів землі. Однак в офіційному документі не говорилося, що в Тихона було восьмеро дітей, а земля й реманент передані ним до колгоспу. У листопаді з колгоспу його виключили (звісно ж, нічого не повернули), а в протоколі, що, ймовірно, написаний уже після арешту, зазначено: «...за зрив колгоспного хазяйства та хлібозаготівлі, який займався всілякими агітація-

ми протів організаційного зміцнення колгоспу та виконання хлібозаготівлі». У кримінальній справі є довідка про виконання плану хлібозаготівель по Хитцівській сільській раді на 49,5 відсотка, що на 12 грудня 1932 року становило 1432 центнери 79 кілограмів. Це й стало головним обвинуваченням для арештантів.

Дехто охоче розповідав про ворожу діяльність своїх односельців, наводячи «факти»: у куркулів Неживих було худоби по десять штук, велика пасіка, тому й зараз мають закопане золото, «в каком месте я точно указать не могу, но если хорошенько допросить, то возможно, что дознаются, во время гетьманщины ездили в Киев выбирать гетьмана» і т. ін.

Політичну оцінку злочинної діяльності селян із Хитців дав уповноважений Лубенського райвиконкому Ілля Рохліц, член ВКП(б), колишній розрізувач паперу в друкарні м. Сквири Київської області. Його свідчення передано так, як записано в протоколі допиту свідка: «Работая около пяти с половиной месяца уполномоченным РВК по селу Хитцы я хорошо изучил каждого в отдельности членов колхоза «1 Мая» в результате проработки каждого в отдельности мною выявлено в колгоспе группу кулаков примазавшихся в колгосп а именно Неживий Афанасий и Неживой Тихон во главе с кулаком Добродий Александр. Эта группа занималась агитацией против коллективизации и против всех мероприятий Соввласти проводимых на селе в результате чего по колгоспу было выявлено вредительскую порчу хлеба. А также эта группа кулаков будучи в колгоспе у себя дома препятывали хлеб своих родственников раскулаченных».

Благодаря агитации со стороны этих вишеперечисленных кулаков, задерживается и выполнения плана хлебозаготовки каковая по колгоспу на севодня 56 % кроме этого они вели подпольную работу среди членов против роста коллективизации в отношении чего на сегодняшний день нет роста коллективизации, а наоборот некоторые члены колхоза заявляют что раз кулаки сидят в колгоспе значит нам нечего идти в колхоз».

Уже 5 січня 1933 року Тихона Неживого, Олександра Добродія, Панаса Неживого засуджено Особливою нарадою при колегії ДПУ УРСР за ст. 54 п.10 Кримінального кодексу до трьох років заслання. Злочин їхній полягав у тому, що, відчуваючи наближення голоду, виявилися здатними хоч би на якийсь протест...

До свого села Тихін Неживий, рідний брат мого діда Костя Неживого (помер від сухот 1928 р.), більше не повернувся. Реабілітований Полтавською обласною прокуратурою 23 квітня 1990 року.

Його діти й дружина Явдоха вижили в голодомор 1933 року, три сини Іван, Давид, Яків хоробро воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни. Донька Віра була старшою дружкою на весіллі моєї матері Галини, потім стала хрещеною матір'ю мого брата Михайла, сестри Наталі й мене.

Галина Копань (у заміжжі – Нежива), матір автора (ліворуч), і тітка Віра Нежива. Фото. 1946 р.

Суспільні катаклізми ХХ століття стали справжньою трагедією для мешканців Неживівського хутора. Саме з кінця 20-х років, так званого розкуркулення й масової колективізації, розпочинається знищення традиційних звичаїв життя українців, що продовжилося голодомором 1933 року і врешті-решт призвело до сьогодишнього занепаду. 1929 року більше 30 сімей найзаможніших господарів Хитців, своєрідної сільської еліти, було насильно вивезено з рідного села. Інших «записали» до колгоспів «Перше травня» і «Червоний партизан». Тоді ж закрили церкву, пізніше зруйнували бані, а споруду переобладнали під клуб. На початку 1930-х років репресії в селі наростали. Особливо загострилася відносина селян і держави влітку 1932 року, коли колгоспам був доведений завищений, фактично нереальний для виконання план

хлібозаготівлі. На засіданні президії Хитцівської сільської ради під головуванням голови П. Ф. Копаня заслухано звіти голови артіль «Перше травня» А. Косолапа та голови артіль «Червоний партизан» І. Різника, які визнали свої артілі маломісними, тобто такими, що мають здати державі тільки одну четверту врожаю. Тому й в ухвалі, враховуючи великий недорід озимих культур, записали, що «план є нереальний, прохати Р.В.К. переглянути і виправити припущені хиби та зменшити такий по колгоспному сектору». Однак тодішнє керівництво села не врахувало той факт, що «хиби» можуть бути тільки в їхній роботі, а трактування плану хлібозаготівель як нереального та клопотання про його зменшення незабаром стане головним звинуваченням у скоєнні злочину не тільки голови сільради, але й ще десятка «членів активу» с. Хитців.

На початку 1933 року в районній газеті «Червона Лубенщина» (9 січня) під рубрикою «Хитці» опубліковано кореспонденцію «На словах революціонери, а справді саботажники» за тодішнім типовим підписом – Колгоспник. У критичному дописі (точніше доносі) говорилося, що, виголошуючи революційні фрази, голова сільради П. Ф. Копань та активісти села справді саботують хлібозаготівлю. У колгоспах «Перше травня» і «Червоний партизан» розкрадають хліб, постанову про переобмолот соломи не виконано. «Розкрадений та розбазарений хліб і досі не повернено до колгоспів. Частково цей хліб пішов уже в ями. Сільрада, управи колгоспів, що повинні були б ужити всіх заходів до повернення цього хліба, не роблять нічого. Партія й уряд вимагають працювати не на словах, а на ділі. Про це Хитцівська сільрада на чолі з головою, весь хитцівський актив повинні пам'ятати. Нехай кожен із них не гарною фразою, а ділом доведе, що він бореться за хліб, проти контрреволюційного саботажу хлібозаготівлі. Проти антирадянських елементів у колгоспах, що розкрадали й розбазарювали хліб.

Хитці негайно треба вивести з ганебного прориву, виконавши план хлібозаготівлі».

Реакція каральних органів на критичний сигнал у газеті не забарилася. Уже 14 березня 1933 року народним судом Лубенського району за саботаж у виконанні планів хлібопоставок державі, систематичне розбазарювання хліба за статтею 54 – 14 КК УРСР були засуджені на сім років позбавлення волі колишній голова Хитцівської сільської ради П. Ф. Копань, колишній голова артіль «Червоний партизан» І. Ф. Різник, колишній завгосп артіль «Червоний партизан» Л. С. Баран, різні терміни ув'язнення отримали також колгоспники А. Т. Різник (5 років), М. А. Капран (3 роки), А. Є. Носко (2 роки), Г. Д. Глушко (5 років), І. Т. Карпенко (8 років), І. Х. Мартюк (4 роки), індивідуальний госпо-

дар Л. М. Мартюк (5 років). Реабілітовано їх було аж 1990 року.

Репресії в селі продовжувалися. І стосувалися вони тих, хто намагався висловити протест проти насильницького відбирання хліба, продуктів. Ще 10 квітня 1930 року на сторінках «Червоної Лубенщини» опубліковане офіційне повідомлення «Зреклися сану», що складалося з двох частин – «Диякони» і «Дяки». На перший погляд, дивним здається такий поділ представників однакового церковного сану. Однак у першій частині значилися диякони Української Автокефальної Православної Церкви (калька з російської мови – дяк ними не вживалася), а серед них і С. І. Ганненко із села Хитців. Але присилюване зречення сану не врятувало нашого односельця, і 3 січня 1933 року та ж газета повідомила, що колишній диякон УАПЦ, комірник артіль «Червоний партизан» С. Ганненко скоїв тяжкий злочин – «безкарно проводив контрреволюційну роботу», бо частину зібраного зерна, що управою колгоспу виділено на громадське харчування та натуральну оплату, встиг роздати односельцям.

Не прощало керівництво району скоєних злочинів навіть своїм висуванням, тобто 25-тисячникам, здебільшого робітникам із міста, що мали замість елементарних знань із сільського господарства тільки партійні квитки та бажання жити краще за всіх. У кореспонденції «Розтратникам не місце в керівних органах колгоспу» («Червона Лубенщина», 26 червня 1933 р.) автор С. Дивинський повідомляв: «Голова хитцівського колгоспу ім. 1 Травня тов. Єрмішко, хоч попрацював тут всього лише 4 місяці, встиг уже так заплутати справи колгоспу, що зараз трудно й розбирати їх». Далі говорилося, що ревізійна комісія виявила за головою колгоспу незаконних витрат на 1372 карбованці та взятих підзвітно 244 карбованці, на яких немає виправдальних документів; що голова колгоспу не цурався й дрібних крадіжок, адже щоденно бере молока три літри, а в записах зазначається тільки два, а ще за колгоспні гроші купив собі кабана; що в колгоспі немає планів сінозбиральної та просапної, хоч уже час складати план збиральної кампанії. Уже 12 липня 1933 року газета «Червона Лубенщина» в рубриці «Слідами дописів» під гучним заголовком «Обвинувачення підтвердилося» повідомляла: «Президія КК РСІ, розглянувши справу про безгосподарність та розтрати, Єрмішка з партії виключила, зняла з роботи та віддала під суд».

Згадує старожил села, учасник бойових дій Петро Самсонович Белим: «Народився я 15 серпня 1924 року. Пам'ятаю, як під керівництвом учителя учні Хитцівської школи з плакатами ходили по селу і вимагали від односельців виконати план хлібозаготівель. Біля двору людини, яка не вступила до колгоспу, вигуквали: „Куркуль, віддай хліб!“

А тоді ще й нищпорили по всіх закутках господарства, заохочувані учителем і міліціонером, щоб знайти сховок. А виявлялося, що в цей час інший загін робив такий же обшук у хатах цих дітей. У нашій сім'ї спочатку забрали все зерно, навіть горох і квасолу. А потім картоплю, буряк, усе, що можна було варити. Та й батько не зміг заплатити отой податок, яким обклали сім'ю у 32-му році. А тут ще сільрада постановила: якщо не виплатив – виженуть з хати. Прийшлося ще й по чужих кутках заглядати.

Виживали, як могли. Узимку дуже важко було, та держало на світі те, що мати віднесла у Городище все золото, що мали: сережки, дукачі із зображенням Божої Матері. А потім почали міняти і полотняний одяг, і свити, і кожух. Навесні вижили тим, що рвали на річці молоді пагони очерету, спичаками їх називали. Хоч і нудні були (солодкі якісь), та все ж якась пожива. Пам'ятаю: пухлі всі в сім'ї були, ноги тріскалися. З них сочилось. У школі нам давали кандьор, затертий борошном. То ми про нього тільки й думали. Яка вже там наука була. У нашій сім'ї померли дідусь, бабуса, дві батькові сестри, в однієї з них ще й троє діток пішли на той світ. Отаке діялося у тому страшному 33-му році».

Красномовним підтвердженням наростання голодомору на початку літа 1933 року в селі Хитцях стала замітка в тій же «Червоній Лубенщині» від 6 червня «Вивести колгосп у лави передових», де говориться, що управа хитцівського колгоспу «Червоний партизан» та голова Василенко своєю безгосподарністю цілком зруйнували тяглову силу. Коні під час роботи пристають, бо їх годують дуже погано. «Недобре в Хитцях із якістю сівби. Якісного приймання робіт тут не практикують, а це призводить до того, що під час сівби масово розкрадали зерно». І підпис – Комсомолец. Із 1935 року в районній газеті згадуються хитцівські колгоспи, один із новою назвою «Більшовик» (голова Кабанов) та другий – імені 1-го Травня (голова Сергієнко).

Геноцид українців 1932–1933 років насильницькою страхітливою хвилею поглинув життя мільйонів українців, тяжко травмував генокод нації, нашу генетичну пам'ять. Тому й зазнав неоправної руйнації національний образ світу українців. Більшовицько-партійна державна система заздалегідь передбачала наслідки геноциду як у суспільно-економічній, так і в духовно-культурній сферах, застосувавши при цьому найдавніший досвід тоталітарних держав, використавши тероризування голодомором як метод управління тими, хто спромігся вижити.

Після голоду не стало в Хитцях із нажитого краму не тільки старовинних рушників. Зникли ремесла: стельмахи, бондарі, мірошники, ковалі...

Гинув цвіт нашого народу, порушувався віковий генотип, рвалися традиції. Років зо два після голодовки в селі навіть не співали пісні, немов позабували їх.

Словом, трагедія, спричинена голодом, значно більша, ніж говорять про це зараз, і наслідки її відчуватимуться ще довго. Нині багато хто зі старших

Пам'ятний знак жертвам голодомору 1932–1933 років – жителям с. Хитців Лубенського району Полтавської області. Фото. 2016 р.

людей не може критично сприймати нашу історію, розрізняти чорне та біле, відділяти половину від зерна. На думці одне: «Спасибі, хоч хліба понаїдалися». Не треба квапитися називати їх сталіністами. Їм не просто забути вкрадені з поля зеленкуваті колосочки жита, які влітку 1933 року були носіями життя і смерті, побоїв, довгих років каторги.

Головна причина трагічного 1933-го полягає в тому, що тільки фізичною смертю можна було знищити людську й національну гідність, високу духовність і моральність, прагнення до волі та господарювання на своїй землі, що віками закріплювалися в українському народі. З боєм у душі читаємо тепер свідчення тих, хто вижив, однак на все життя зберіг не тільки біль, але і страх.

Правда про голодомор потрібна не тільки сучасним поколінням, а й тим українцям, які будуть жити в майбутньому. Тому в Калайдинцівській школі діє музей пам'яті жертв голодомору «Дзвон

ни народної пам'яті». Багатотрудними й багаторічними зусиллями директора школи, вчителя історії Сергія Івановича Мисника встановлено 311 прізвищ невинно убієнних, усього число жертв геноциду в селі Хитцях сягає до тисячі осіб...

1988 року я написав і оприлюднив новелу «Поминок», де в образній формі намагався висловити думку про духовну потребу спорудження Хреста пам'яті мученикам режиму. Роком пізніше в міськрайонній газеті «Лубенщина» опублікував статтю «Трагедія 1933-го в Хитцях. Чому вона не може забутися?». Тоді писав, що голодомор був організований владою, адже треба було вгамувати протести селян проти несправедливості й «закріпити» в їхніх думках необхідність та обов'язковість сталінського плану колективізації, тобто руйнування віковичних традицій самого життя українців.

Разом із С. І. Мисником та краєзнавцем П. Д. Підтоптаним виношували ідею про спорудження Хреста пам'яті в Хитцях. Здійснити її 2011 року допоміг народний депутат України Тарас Кутувий. За це – сердечна вдячність. Водночас роботу над установленням прізвищ земляків – жертв геноциду українського народу – треба продовжувати.

Роки Великої Вітчизняної війни принесли нові страждання. Фашисти жорстоко розправилися з тими односельцями, хто був особливо близький до радянської влади, їх ще називали активістами. Таких нараховується більше двадцяти осіб. На війні загинуло понад сто тридцять хитцівчан, близько половини з них мобілізовано до армії відразу після звільнення села – 17 вересня 1943 року. Їх, неозброєних, неомундированих, кинули на штурм Києва, щоб у водах Дніпра спокутували перебування в окупації...

Що ж змінилося в житті селянина? Німецька влада стала для багатьох такою ж чужою силою. Перша принесла виселення, голодомор, підневільну працю в колгоспі, а друга могла позбавити найдорожчого: жити на рідній землі. Однак навіть таким віроломним силам не вдалося знищити підкорінь давній звичай (традицію) гуманного співжиття сільської громади: добро та злагоду. Звісно, тоді й не могло йтися про якісь ворожі табори, просто більшість селян укотре виживала в жорстоких умовах насильства, як могла. Тому й донька сільського старости при окупаційній владі, якого 1943 року військовий трибунал засудив до розстрілу, водночас була вдовою бійця Червоної армії, в якій також воювали і її два брати... То чи міг мати якусь неприязнь її син до таких же безбаченків, сина чи доньки поліцая, з якими разом виживав у післявоєнні роки, а особливо в голод 1947 року?!

Німецька окупація тривала два роки. За цей час із села на підневільні роботи до Німеччини

вивезено 87 осіб – 39 хлопців і 48 дівчат. Згідно з даними сільської ради на 1 травня 1946 року повернулося п'ятдесят шість осіб, а чоловіків – тільки дев'ять, бо до них влада виявляла більшу суворість. Після каторги в Німеччині їм доводилося ще відбувати трудову або військову повинність. Мій дядько – Неживий Григорій Костьович, 1925 року народження, після звільнення служив у Червоній армії, загинув 22 червня 1945 року в місті Ессені від кулі недобитого фашиста. Думаю, що жертвою війни стала й моя мати – Нежива (Копань) Галина Іванівна, 1927 року народження. Ховаючись від німецької каторги в роки окупації, вона застудила нирки. Народивши і виростивши трьох дітей (брат Михайло, 1947 року народження, сестра Наталія, 1952 року народження), померла від тяжкої хвороби 8 грудня 1974 року.

За тим же списком, що складений у сільраді, в поліції перебувало двадцять наших односельців. Староста, начальник поліції (у довідці написано – керівник села) розстріляні відразу після звільнення, ймовірно, за рішенням військового трибуналу, однак без порушення кримінальної справи. Кілька осіб засуджено згодом. Після відбуття покарання вони повернулися до рідного села. Мені відомий тільки один факт ворожнечі жителя села зі своїм сватом, колишнім поліцаєм, та один замах на вбивство колишнього поліцая, що повернувся після 20-річного ув'язнення. Той відразу виїхав із села, так само виїхав і син колишнього старости, хоч у роки війни, перебуваючи в Червоній армії, він брав участь у бойових діях.

На 1 перше серпня 1946 року в селі мешкало 1357 осіб, у 393 господарствах (садибах) проживало 485 осіб чоловічої статі і 872 – жіночої, із них дітей – 222 хлопчики й 243 дівчинки. Як бачимо, кількість жінок набагато перевищує кількість чоловіків. 79 удів, обездолених воєнним лихоліттям, виховували 133 напівсиріт. У Явдохи Семченко їх було п'ятеро, по четверо дітей виростили і виховували Марія Баран, Євгенія Величко, Марія Погоріла, Агафія Семченко, Явдоха Сліпченко, по троє – Олександра Баран, Степаніда Власенко, Марія Ганненко, Мокрина Глушко, Катерина Гулак, Єлизавета Карпенко, Єфросинія Касян, Олена Копань, Надія Мартюк, Пелагея Різник, Ганна Різник, Явдоха Сіряченко, Єфросинія Сокол, Ганна Чеверда, Горпина Шевченко. По двоє синів утратили на війні Марія Карплюк – Миколу та Петра, Явдоха Карпенко – Омеляка та Івана, Оришка Белім – Максима та Михайла, Химка Глушко – Івана та Василя, Настя Семченко – Луку і Трохима, Ганна Трубка – Панаса й Митрофана. У жорстоких боях із ворогом полягли брати Антон, Микола, Севостян Нагорянські, Сергій, Степан, Федір Семченки, Григорій та Іван Белими, Антон і Кирило Гулаки, Йосип і Ти-

мофій Дудки, Василь і Михайло Носки, Кирило і Мефодій Різники, Лука і Трохим Семченки. По дві похоронки прийшло Марії Глушко – про чоловіка Дмитра і сина Івана, Феодосії Дудці – про чоловіка Якова і сина Івана, Пелагеї Різник – чоловіка Костя і сина Миколу. У газеті «Лубенщина» про їхній материнський подвиг і страдницьке життя розповів багатолітній завідувач сільського клубу, секретар ради ветеранів, краєзнавець Олександр Сушко, назвавши свою кореспонденцію «Журавки».

Більшість моїх односельців мобілізували до Червоної армії відразу після звільнення села від німців. Особливо нещадною радянська влада була до тих, хто 1941 року, залишений командуванням напризволяще, повернувся до рідного села, щоб уникнути полону. Саме таких необмундированих і неозброєних погнали на Дніпровські плацдарми, тобто на вірну смерть. Серед загиблих і наш сусід Петро Хоменко. Його дружина Христя Марківна народила сина Миколу вже після того, як прийшла та страшна похоронка.

Із призову 1943 року тільки дехто зміг вижити. Серед них – двоюрідний дядько Давид, син «ворога народу» Тихона Неживого, за військові подвиги нагороджений Орденом Слави III ступеня, медаллю «За бойові заслуги». Тепер у селі мешкає один учасник бойових дій – Олексій Дмитрович Черверда, нагороджений Орденом Слави III ступеня. Умілий тесля, потомок роду богомазів (малярів), що передавали легенду про відвідини Тарасом Шевченком Хитцівської церкви Іоанна Богослова в жовтні 1845 року.

Улітку 1946 року до села повернувся батько – Неживий Іван Костюкович, призваний до армії навесні 1940 року. Військову службу проходив у Західній Білорусії, тому й участь у бойових діях розпочалася для нього 22 червня 1941 року. Хоч столиця республіки Мінськ уже була захоплена 26 червня, однак аж до 8 липня війська Західного фронту продовжували вести жорстокі бої вже в тилу ворога, стримуючи наступ німецької групи армій «Центр». У підсумку в полон потрапили більше 320 тисяч червоноармійців. 2006 року в Білорусі вийшло видання російською мовою під назвою «Цайтхайн – Книга памяти советских военнопленных», де про батька говориться: **«НЕЖИВОЙ ИВАН КОНСТАНТИНОВИЧ, 7.05.1921 г. р. Полтавская область, район Лубны, Хитцы. Родственники: Неживой Василий, Полтавская область, Лубенский район, с. Хитцы. Младший командир. Попал в плен в боях за Минск 7.07.1941 г. Лагерь Шталаг IV Н (304) Цайтхайн, лагерный номер 14394. Судьба неизвестна».**

Так, доля мого батька виявилася сильнішою від пунктуальних німців, тому й невідомою, бо він із табору втік, а потім разом із товаришами потра-

пив до союзників і відразу ж був переправлений у розташування радянських військ. Про антифашистське підпілля в таборі Цайтхайн, що й організовувало втечі військовополонених, через багато років прочитав у повісті письменника-земляка Миколи Костенка «Брестські ворота» (Полтава, 2005). Після лікування в госпіталі військова служба батька продовжилася до літа 1946 року в столиці Австрії – місті Відні. І хоч він повернувся до рідної хати, збудованої ще дідом Грицьком, однак подвір'я, клуня, сараї, комори на Неживівському хуторі до 1963 року належали колгоспній фермі, адже на початку 1930-х років були силоміць одібрані в Йосипа і Панаса Неживих. Садок великої родини Неживих теж поділили між незаможниками, більшість із яких були просто ледарями або не мали хисту до господарювання на землі.

Ще на хуторі мешкала донька Йосипа – Параска, одружена із сусідом Микитою Панасовичем Сіряченком, який у роки громадянської війни служив у Першій кінній армії. Їхні доньки Олена й Тетяна працювали на колгоспній фермі, звісно, знаючи, що побудував ці господарські приміщення рідний дід Йосип. У дитинстві особливо теплі стосунки поріднили мене із троюрідною сестрою Тетяною. Хоч вона й старша на тридцять два роки, однак ще з дитинства звав її сестричкою Тетянкою. Завжди усміхнена, невисокого зросту, із приязним ставленням до всіх, а особливо до малечі. Тетяна Микитівна Сіряченко справді доводилася мені троюрідною сестрою, бо була донькою Параски Йосипівни, до заміжжя Неживої, батько якої – рідний брат мого діда Костя. Відразу після звільнення села 17-літню Тетяну відправили відбудовувати шахти Донбасу. Тільки півроку їй удалося витримати тяжку, непосильну працю й постійні знущання. За втечу, тобто повернення до рідного села, дістала суворе покарання – п'ять років позбавлення волі в північних таборах. Працювала цілий рік на лісоповалі в тайзі, аж поки батько Микита – учасник двох воєн – не виклопотав для доньки помилування за нездійснений злочин.

Церкву ж при німецькій окупації дозволили відкрити. Діяла вона до 1963 року, коли державна ідеологія активізувала атеїстичну боротьбу. Останній священик отець Віталій похоронений на сільському кладовищі. Мій прадід Данило Глушко – незмінний церковний староста. Його донька Палажка співала в церковному хорі, а потім у півчі. Коли село захопили німці, дід Данило Глушко навідріз відмовився від пропозиції стати старостою села, тому серед розстріляних гестапо і його син Яким, завідувач сільського клубу. Церковну споруду за вказівкою сільрадівського голови зруйнували 1982 року. Ті з односельців, хто був причетний до її руйнації, трагічно поплавилися...

Краєзнавець Сергій Мисник у виданні «Полтавіка. Полтавська енциклопедія. – Том 12 : Релігія і церква» (2009 р.) пише, що дата побудови першої дерев'яної церкви Іоанна Богослова в селі Хитцях Лубенського полку невідома. Однак цікавий факт: в описі 1827 року вказано дзвін, куплений 1693 року. 1721 року на кошти військового товариша Івана Новицького церкву перебудовано, поряд зведено дерев'яну дзвіницю. Наступні перебудови здійснено 1758 і 1860 років. У церкві знаходилися давні ікони «Ісус Христос на троні» і «Вознесіння», за переказами, з Онуфріївської пустині, що знаходилася на Онуфріївській горі неподалік села Тишки та була заснована архимандритом Мгарського Лубенського Спасо-Преображенського монастиря Йоасафом. Пустинь закрито за указом російської цариці 1786 року.

1902 року парафіян у Хитцях – 868 душ чоловічої та 873 душі жіночої статі, а 1912 року парафіян привілейованих станів – 3 особи, міщан – 20, козаків – 898, селян – 875 осіб.

Рідна школа. При церкві тривалий час існувало братство, яке складалося з місцевих козаків і селян, діяла бібліотека, церковноприходська школа, жіноча школа грамоти. 1914 року в Хитцях за кошти місцевого самоврядування, тобто земства, яке знаходилося в селі Тишках, побудували за два роки велику цегляну школу. Історія освіти в селі Хитцях бере початок від церковноприходської школи, що діяла в селі до 1914 року. На зорі ХХ століття в школі було чотири класи, в яких працювали два вчителі – М. І. Ціцібабин і К. М. Градовський. Класи були невеликими, адже навчалися переважно хлопчики із заможних родин. Основними предметами вважалися арифметика, письмо, читання, церковний спів. 1912 року школу почало будувати Тишківське земство. 1914 року будівництво закінчено – з першого вересня діти приступили до навчання. Це був просторий будинок, що нараховував вісім класних кімнат, учительську, квартиру для проживання вчителів та підсобні приміщення. Багато уваги приділялося вивченню Закону Божого, який викладав священник Петро Васильович Базилевський. Першими вчителями в земській школі були П. М. Панченко і Н. К. Андрієвський. Із 1922 року навчання стало обов'язковим як для хлопчиків, так і для дівчаток і велось українською мовою. 1932–1933 навчальний рік став одним із найтрагічніших в історії села, коли від голоду загинуло до тисячі мешканців, серед них багато дітей шкільного віку. Про точну кількість жертв тепер довідатися неможливо. Саме біля школи встановлено Хрест пам'яті невинно убієнним односельцям. 1932 року навчальний заклад реорганізовано в семирічку. Перший випуск цих учнів відбувся 1934 року. Учителями працювали Василенко, Гуленко, Назаренко,

Шульга. Добрий слід у пам'яті учнів залишило подружжя Павла Леонтійовича і Ярини Василівни Карпців. За два роки німецької окупації в селі працювала тільки початкова школа, де учителював П. Л. Карпець. 1943 року, коли село було звільнене від окупантів, директором школи став А. І. Монастирний. За його ініціативою організовано перші навчальні кабінети, бібліотеку, буфет. Також почали діяти гуртки художньої самодіяльності. Більше п'ятдесяти випускників у післявоєнні роки здобули вищу й середню спеціальну освіту. У 40–80-х роках ХХ століття директорами школи працювали А. І. Монастирний, П. Д. Севостьяненко, Г. Ф. Гонтар, С. М. Король, О. І. Шевченко, Н. І. Шевченко, В. О. Гава, А. Д. Таранський.

Із доповіді директора школи на засіданні виконкому Хитцівської сільської ради від 29 серпня 1951 року дізнаємося, що кількість дітей шкільного віку становила 289 осіб, а основною проблемою було невідвідування школи. Із 1959–1960 навчального року школа переведена на восьмирічне навчання. Після ухвалення 1959 року Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» зросла матеріальна база: було створено навчальні майстерні, дослідні ділянки, географічний майданчик, фізичний і хімічний кабінети та кабінет технічних засобів навчання. 1966 року школу електрифіковано. При ній працював шкільний інтернат, де проживали учні 5–8 класів із села Лушників. 1974 року школа – всупереч позиції місцевої влади – відзначила 60-річний ювілей. За ініціативою тодішнього директора О. І. Шевченка було обладнано музей історії школи. Також у 1970-ті роки активно діяло шкільне лісництво, продовжувала розвиватися матеріальна база, велика увага приділялася патріотичному, трудовому, фізичному вихованню, краєзнавству і туризму. Із 1989 року школа реорганізована в початкову, яка працювала до 2003 року, завідувачем школи і водночас єдиною вчителькою була Л. Г. Носенко (Марченко).

Найбільш тривалий час учителями працювали Олена Михайлівна Копань (1945–1979), Тетяна Дмитрівна Пономаренко, Любов Костівна Сіряченко, Степан Микитович Король (директор школи в 1964–1973 рр.), Галина Василівна Касян (1959–1967), Олексій Іванович Шевченко (директор школи в 1973–1983 рр.). Мені теж довелося не тільки вісім років навчатися, але й працювати учителем української мови і літератури в рідній школі (1977–1980 рр.).

Із 1 вересня 1953 року почав працювати учителем географії Степан Микитович Король, життя якого на цілих тридцять п'ять років пов'язалося з Хитцями. Уродженець села Солониці (1912 року народження), випускник агробіологіч-

ного факультету Лубенського інституту соціально-виховання (1933 р.) уже 1934 року був призначений директором Харсіцької семирічної школи тодішнього Сенчанського району, а 1938 року – завідувачем навчальної частини Новаківської семирічної школи. У роки війни С. М. Король перебував у рідному селі. Із його автобіографії: «1943 року батька, Короля Микиту Демидовича, розстріляно німцями як радянського активіста. В час німецької окупації знаходився на тимчасово окупованій території і працював на різних рядових роботах». Далі запис із особового листка з обліку кадрів, де вказано причину виключення із ВКП(б) – перебування на окупованій території. Із 1944 року С. М. Король на фронті – Угорщина, Австрія, Чехословаччина – зв'язківець, командир радіостанції. «Після повернення з Червоної Армії в кінці 1945 року я був посланий РК КП(б)У та президією Лубенського РВК на виборні керівні роботи в с. Хитці Лубенського району, де й працював головою с/ради до 1951 року та головою к-пу до січня місяця 1953 року». Працюючи в школі, С. М. Король 1965 року закінчив Полтавський державний педагогічний інститут імені В. Г. Короленка за спеціальністю «Учитель біології та основ сільськогосподарського виробництва». Це унікальна людина, яка мала справжнісіньке обдарування чи навіть талант, адже він міг викладати всі навчальні предмети. А ще багато уваги приділяв красзнавству, організації кабінетної системи навчання, дослідній роботі на пришкольніх ділянках, навчальним екскурсіям до Лубен і Києва. У кінці 1970-х повернувся до Солониці, там ще тривалий час у місцевій школі викладав хімію.

Про свою першу вчительку Тетяну Дмитрівну Пономаренко ось так я написав до районної газети ще учнем дев'ятого класу (1973 р.): «Перший раз до школи. Цей святковий день запам'ятовується на все життя. Теплого вересневого дня разом із своїми товаришами переступив і я поріг загадкової до цього часу споруди – школи. Радісних, збуджених, вітали нас восьмикласники, бажали добре вчитися, стати хорошими учнями, вручали подарунки. Потім був перший у житті урок, перша зустріч із учителькою. Якими ж рідними, незабутніми стали для мене школа, вчителі за роки навчання! Але особливу дяку я виношу саме цій людині, яка навчила мене писати й читати, навчила розуміти слова „Мати“, „Батьківщина“. То була вчителька Тетяна Дмитрівна Пономаренко. Тепер цій жінці за п'ятдесят, а тридцять із них вона вчителем початкових класів у Хитцівській восьмирічній школі. Урок. До класу заходить привітна, з лагідною материнською посмішкою на вустах учителька. Дитячі очі дивляться на неї з цікавістю і чеканням чогось досі незнамого, нового. Відшуміла ще одна весна, і разом з її останнім подихом покинула школу група

випускників. І як би не склався їх життєвий шлях, ніколи не забудуть вони своєї першої вчительки, що ніжно водила їхніми рученятами по літерах, з надзвичайною терпеливістю вчила їх любити прекрасне».

Споруда колишньої школи збереглася до цього часу. В одному з її приміщень знаходиться Хитцівський сільський клуб. Школі виповнилося сто років, однак, на жаль, цей ювілей не відбувся. 1988 року восьмирічна школа стала початковою, а невдовзі закрилася назавжди. Тепер кількох дітей шкільний автобус відвозить до школи сусіднього села Калайдинців.

Усі післявоєнні роки населення Хитців різко зменшувалося, адже більшість молоді шукала найменшої можливості, щоб вирватися з колгоспного рабства, до того ж промислові Лубни потребували нової робочої сили. Разом із тим, як говориться в народі, нашого цвіту по всьому світу, тобто по всіх просторах колишнього Радянського Союзу.

Вивчаючи документальні джерела, що стосуються історії села, все більше переконуєся в тому, що суспільні катаклізми ХХ століття повною мірою відбилися в повсякденному житті односельців.

Місцеве самоврядування (сільська рада, виконавчий комітет) мало тільки обов'язки у виконанні рішень, постанов, резолюцій і т. ін. Депутатський список теж відображав формальний принцип демократії, бо навіть вибори називали в селі голосовкою, адже ніякого вибору там не передбачалося. Ось такий депутатський корпус мали Хитці від 16 грудня 1951 року: І. М. Косолап, голова сільради, член ВКП(б), Г. А. Копань, завмедпункту, потім секретар сільради, С. М. Король, голова колгоспу «Більшовик», К. С. Ращупкін, шофер колгоспу, А. І. Монастирний, директор школи, член ВКП(б), В. М. Глушко, помічник бухгалтера промартілі, член ВКП(б), П. Г. Баран, ланкова колгоспу, П. В. Баран, завскладу колгоспу, О. І. Мартюк, колгоспник, О. М. Карпенко, завскладу колгоспу, член ВКП(б), П. Л. Євтушенко, фінагент, І. П. Партола, колгоспник, П. М. Сирота, колгоспник, член ВКП(б), Л. К. Можчіль, учителька. Шофер К. С. Ращупкін – родом з Уралу, колишній військовополонений, одружився й залишився в селі, відразу після війни був секретарем сільської ради, а депутатом, імовірно, обирався як представник російської національності (таких у селі було аж троє).

На засіданні виконавчого комітету Хитцівської сільради від 10 березня 1951 року розглядалося питання «Охорона лісу лісниками колгоспу». Лісник колгоспу М. І. Штельмах доповів, що затримано колгоспника, який «без відома правління на право поїздки в ліс незаконно рубав дрова», інший колгоспник зрубав грушу в колгоспному масиві, за що справу на нього передано до слідчих органів. Отож

вирішено: посилити контроль з охорони лісів, винних притягати до судової відповідальності, а бригадирам заборонити виділяти підводи для поїздки в ліс без дозволу правління і лісників. Це йшлося

Сільський оберіг. Фото. 2016 р.

про лісові масиви так званої колективної власності, а в державний ліс (казенний) навіть вхід був строго заборонений.

Будь-яку ініціативу колгоспники могли виявляти лише при реалізації державної позики для відбудови та розвитку народного господарства. І хоч грошової оплати в колгоспі тоді не було, виконком радив (5 травня 1950 р.): «Правлінню колгоспу (та пром. артілям) систематично давати колгоспникам транспорт для вивозки продуктів на ринок. Пром. артілям виплачують гроші членам артілі для того, щоб скоріше сплатити налічними». Давні народні промисли, особливо вироби з рогозу, давали змогу селянам мати хоч якісь грошові кошти, адже промислові артілі за вироби виплачували готівку. Промислову артіль імені 8 Березня тривалий час очолював мій дід Іван Михайлович Копань, а в середині 1950-х її об'єднали з подібною в сусідньому селі Городищі. Потім укрупнили сільраду, приєднавши до Калайдинцівської (тепер її очолює В. О. Гава, уродженець села Хитців). 1958 року з'явився новий колгосп зі старою хитцівською назвою

«Більшовик», але вже в складі п'яти сіл – Хитців, Лушників, Халепців, Клепачів із центром, тобто конторою, в Калайдинцях. Після чергового укрупнення на початку 1970-х контора колгоспу «Зоря» знаходилася за 40 км – аж у Новаках, до якої добиралися з пересадкою в Лубнах. Тільки 1982 року колгосп знову розділився на два господарства – «Зоря» і «Більшовик».

Хоч жителям сіл тривалий час не видавали паспортів, люди будь-якої ціною намагалися покинути село. Найлегше це вдавалося тим юнакам, хто закінчував військову службу або ж якимось чином улаштувався на роботу на численні підприємства міста Лубен. Тільки 1969 року село повністю електрифікували, на початку 1980-х років заасфальтували дорогу з Лубен до Чорнух, що пролягла неподалік села. А тим часом у селі все більшало бездоріжжя. Особливо відчувалося воно на Западні, адже кожної весни водяні потоки перетворювали її на непролазну ковбаню. У середині 1980-х років дорогу з твердим покриттям все ж таки проклали. Тепер там, де мешкали десятки сімей, живе одна людина. Після ліквідації колгоспу за кілька років знищено облаштовану молочнотоварну ферму, а разом із нею і добротну лазню, складські приміщення, водогін, тракторну бригаду...

Ті селяни, які мають земельні паї (вони ж у лісовій місцевості зовсім мізерні – півтора гектара), здають їх в оренду могутній агрофірмі, яка майже не потребує робочих рук корінних жителів. Однак земельні угіддя обробляються своєчасно.

За даними Калайдинцівської сільської ради тепер у Хитцях мешкає трохи більше 120 осіб, із них 10 школярів, 80 пенсіонерів.

...Кожної весни людей у Хитцях більшає. Хто приїздить тільки на кладовище, щоб прибрати місце поховання рідних, а хто клопочеться на батьківському обійсті, саджає город; є й приїжджий люд, що купив будиночок або спорудив дачу. Навіть вуличка на хуторі, що веде до Удаю, тепер називається Дачна.

Найбільше засмучують погляд, додаючи жалю, покинуті, напіврозвалені хати – як вічний пам'ятник жертвам тоталітаризму, що перетворив Западню, тобто квітучу западину між двох горбів, із джерелами, деревами, травами, квітами, у своєрідну пастку для багатьох наших односельців.

Для мене відвідини рідного села – це спокута і сповідь, а ще причастя рідним краєм.

Микола Тимошик

ДАВНІ ШКОЛИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ: ВІД КОЗАЦЬКОЇ ДО ЦЕРКОВНОПРИХОДСЬКОЇ

Нині критиків шкільної освіти побільшало. Кажуть, усе слід змінювати – і програми, і вчителів, й учнів. Експерименти колишньої бандитської влади і зі шкільною, і з вищою школами ні до чого доброго не привели. Найприкріше, що вдалося всіляким табачникам від освіти, – вихолостити її серцевину – національний компонент.

Цікаво, якою була ця серцевина в давні, козацькі, часи? Як змінювався характер і зміст навчання в таких школах, коли Україну все наступальніше стала накривати україноненависницька хвиля з Російської імперії?

Про перші школи у віддаленому чернігівському селі Данина – мовою фактів, добутих нещодавно з архівних джерел.

КОЗАЦЬКА ШКОЛА

Найдавніші відомості про школи в селах нашого краю стосуються кінця XVII століття, коли в Україні ще панував козацький устій.

Колишні сотенні козаки, повернувшись додому із Запорозької Січі, охоче оповідали громаді про те, як у краях, недалеко від Чернігівщини, повсюдно заводяться школи: і для молодиків, і для старших. Відкривалися і для найменших. Зазвичай, на Січі віддавна не дозволялося селитися козакам із сім'ями, але там було багато дітей-сиріт.

Було в козаків таке правило: не залишати непризволяще одних дітей. І за часів татарських набігів, і в пору протипанських та протипольських повстань, коли горіли цілі села й містечка, старшина давала вказівку підопічним побратимам дбати про тих із малечі, хто залишався у спалених селах без батьків. Їх звідусіль привозили на Січ. Для багатьох дітей козаки ставали потім хрещеними батьками, а відтак дбали про подальше виховання цих повноправних мешканців Запорожжя. Тому й окремі шкільні класи для них відкривали.

Так поступово в селах Лівобережної України стали виникати перші освітні осередки. В історичних розвідках вони отримали назву *старі народні школи*, а в народі – *школи козацькі*. Ініціаторами заснування таких шкіл виступали сільські громади. Винаймали чийось хату, рідше будували для цього нову, шукали вчителя і брали на себе всі витрати.

Запорозький дух у ті хати приходив

Учителями перших шкіл ставали здебільшого мандрівні дяки. Тоді, за почином першого українського філософа Григорія Сковороди, серед багатьох молодих людей, хто добре знав грамоту, почався своєрідний мандрівний рух. Ходили вони від села до села та вчили селянських дітей і дорослих грамоти, співу, лічби на рахівниці. Серед перших сільських учителів – й учні старших класів семінарій, гімназій, студенти, які в такий спосіб проводили вакації. З-поміж них було немало й тих, хто добровільно покидав подальшу науку через неуспішність або розчарування в неправильному виборі, чи пускався в мандри просто з інтересу й заради пригод. Прийшли в побуті та харчуванні були невибагливими, тому радо приставали на умови сільських громад.

Про таких учителів казали в нашому селі, що як заходив у хату, то й запорозького духа за собою запускав.

Той своєрідний мандрівний учительський рух існував у гетьманській Україні до 1782 року. Тоді ж російська влада провела на приєднаних до імперії українських територіях перший перепис населення. Результати його для волелюбних українців були несподіваними: люди закріплювалися за тими місцями, де були переписані; будь-яке не дозволене владою переміщення чи мандрування надалі заборонялося. Окреме розпорядження було видане по церковному відомству: від 1786 року штати кожної церкви та їхні причти обмежувалися певною кількістю людей. Переміщенням священників, паламарів, дяків відтоді стали займалися консисторії єпархій, а інформація про це публікувалася на сторінках офіційного друкованого єпархіального видання. Отож мандрівного дяка чи недовченого студента сільська церковна громада вже не могла вільно найняти до своєї школи.

Як обирали «свого» вчителя

Проте в багатьох селах з'явився й надовго «прижився» інший спосіб залучення грамотної, доброї та веселої на вдачу людини до навчання селянських дітей. Громада збиралася в центрі села біля церкви, кандидат на дяка піднімався на дзвіницю і звідти голосно мав продекламувати якусь гарну коротку промову до своїх односельців. Якщо промова подобалася, чоловіка відразу зараховували до

когорті вчителів. Якщо було два і більше кандидати – вислуховували кожного, а потім голосували – перемігав той, хто зібрав більше голосів.

Конкретних документальних свідчень про першу в Данині народну школу (на якому куті села знаходилася, хто був першим учителем, скільки дітей навчалося) віднайти не вдалося, але маємо переконливе свідчення про існування її в селі ще до 1747 року. Сліди такої школи проглядаються на сторінках архіву Малоросійської колегії, уривки з якого друкувалися 1862 року на сторінках першого українського часопису «Основа». Із наявних тоді в гетьманській Україні десятки полків тут наведені дані про сім. Інформація про Київський, Гадяцький і Стародубський полки, напевне, втрачена назавжди. Згідно з даними цього давнього козацького архіву, Ніжинському полку, до якого належала й Данина, підпорядковувалося 167 сіл та 15 сілців, у яких налічувалося 217 народних шкіл (для порівняння, у Прилуцькому полку було, відповідно, 94 населені пункти та 69 шкіл). Найменше шкіл було в Миргородському полку – всього 37 [2].

В іншому джерелі, де оприлюднено інформацію з цього архіву, маємо дані про кількість шкіл у розрізі сотень Ніжинського повіту. Для прикладу, у Дівицькій сотні, до якої належало одне містечко (Володькова Дівиця) і шість сіл та хуторів, уключаючи Данину, за архівними даними, значилося вісім шкіл [4, с. 546–547].

Перша Данинська школа була такою, як і в інших подібних селах краю: у звичайній селянській хаті під солом'яною стріхою; два-три довгі столи з двома довгими лавицями по боках кожного; на столах – Буквар, Часослов і Псалтир, видані в друкарні Києво-Печерської лаври. Ще – кілька обпалених до суцільної чорноти та добре вимашчених воском прямокутних дощечок, приблизно однакового розміру. На таких своєрідних прописах багаторазового використання вчилися писати крейдою початківці. Ті, хто вже добре тримав перо в руці, писали чорнилом на підручному папері. Окремо на ослоні – відро з водою та прив'язаною за вушко й до гвіздка на стіні, що поруч, чашкою.

Просяна каша для випускного

Учнями були хлопці різного віку. Часом дяк призначав собі на підмогу найрозумнішого зі старших – такий допомагав перевіряти написане меншими. У певні дні з вікон школи на вулицю доносився спів – то були уроки народного і церковного співу. Зазвичай навчання велося давньоукраїнською мовою з деякими впливами церковнослов'янської.

Чому навчали в такій сільській школі?

Передусім ішлося про християнську мораль, поняття про початки наук, а також народні звичаї, знання про які могли пристосувати до умов часу

та соціального становища майбутні дорослі громадяни. Училися читання, письма, арифметики. Подавалися основи городництва, доведення, хліборобства, медицини та ветеринарії. Тодішні вчителі також навчали різних корисних навичок селянського побуту й торговельної справи.

У виданнях давньої пори віднаходимо різні пропозиції та рекомендації стосовно того, як краще навчати дітей у сільських школах. Так, в архіві гетьмана К. Розумовського зберігаються щодо цього цікаві пропозиції лубенського полковника Івана Кулябки, які вже були втілені в багатьох школах:

- навчання слід починати з Букваря і Часослова: до обіду вчити грамоти, а після обіду – писання;

- слід учити також рахування;

- наказувати дітям щонеділі й у свята ходити до церкви та вчити там співу;

- тих хлопців, які не надаються до шкільного навчання, збирати в окремі дні в одне місце для козацьких військових вправ [1].

Заробітну плату дякові-вчителеві батьки платили здебільшого натурою – борошном, картоплею, курячими яйцями, медом, а частково – і грошима. Переказували в селі, що сума та залежала від розуму дяка та рівня навченості дитини. Така оцінка була в компетенції батька школяра. Обидві сторони наперед не визначали ціни й ніколи не сперечалися про неї.

Народні перекази зберегли й цікавий чин завершення дитиною періоду школування в козацькій школі. Зранку мати варила молочну просяну кашу (була й гречана, вівсяна, гарбузова), насипала її в чималий горщик, який покривала вишитим рушником або хусткою. «Випускник» ніс той горщик до школи і врочисто ставив на стіл учителя. Той зазвичай брав рушник чи хустку собі як подарунок, а те, що в горщику, призначалося для всіх, хто був у класі. Після спільного споживання тієї каші (звідси і назва – однокашники) усі бігли на майдан, ставили горщик перевернутим на кілок і камінчиками по черзі цілилися, поки не розбивали його в друзки.

Горщик для школяра

Відтак зрозумілою стає давня традиція в Данині: купувати господарями в господарство зайвий горщик – «для школяра». Вона зберігалася тут до 60-х років минулого століття.

І тепер перед очима та незабутня картина: їде курною сільською вулицею валка чужих возів – може, зо три або чотири. Вози високі, з багатьма дірками із двох боків, закладеними сіном. «Гаршкі! Гаршкі!» – чується з-за тину голосні вигуки одягнених у дивні кобеняки візників. «Горшки! Горшки!» – вторить цим вигукам дівтора, що біжить босоніж за возами, зацікавлена новиною. Через кожні

три-чотири двори вози зупиняються. Господині виходять із сусідніх хат вибирати крам із наперед відкладеними кількома рублями.

Мати підходить до воза зі мною, малим, і просить показати глечик для молока «від одної корови» та великий горщик «до борщу на всіх». Рука візника витягує то з одної дірки, то з іншої яскраво-коричневий посуд різних форм, розмірів і малюнків, стукає зігнутими пальцями сильніше по випуклій поверхні – так, щоб дзвенів. То значить, що без тріщини. Гарний! Прилитий зверху блискучою емаллю, пахне щойно випаленою глиною. Мати бере, що надумала раніше, а візник у догінку, посміхаючись: «А для шкаляра?» «О так!» – добре відповідає, й не вагаючись, обирає той, що мені сподобався, – маленький горщик, укритий рослинним орнаментом. За 50 копійок...

Валка повільно рухається далі – на Шатуру. Там вона зробить нічліг, щоб зранку вже в'їхати до Рівчака. Так за кілька днів вона добереться до найбільшого на Чернігівщині села – Макіївки...

Тепер, коли бачу десь на базарі васильківську, косівську чи опішненську кераміку, жалію за тим, що не зберіг до сьогодні ту дитячу реліквію «для шкаляра», в якому мати так нічого й не варила – тримала на пам'ять. Як шкодую й за тим, що знамениті колись гончарські осередки в селах Ріпкинського району, що на пограниччі з Білоруссю, нині вже не існують.

Тоді, у злиденні 1960-ті, селяни ніжинських сіл чекали своєї черги, коли й на їхніх вулицях появиться валка «горщечників» аж із-за Чернігова, щоб прямо під двором придбати той нехитрий, але такий потрібний у кожній хаті крам. Цікаво було розглядати сховані в заповнених нішах ті дивовижні ручні вироби з глини, вслухатися в незвичну для наших країв українсько-білоруську говірку візників, які, торгуючи крамом, жваво повідомляли данинцям зібрані за довгу дорогу новини краю.

Нашими селом валка з ріпкинською керамікою звично проїздила в серпні-вересні – від Спаса до Усікновіння. Пізніше данинські чорноземні шляхи розквашувало від дощів та негоди аж до пори, поки те непроїзне місиво не замерзло від лютих чернігівських морозів.

СІЛЬСЬКЕ НАРОДНЕ УЧИЛИЩЕ

Політика держави і церкви в освітньому питанні

Для того, щоб зрозуміти, як після остаточної втрати Україною залишків гетьманського правління розвивалося шкільництво в окремо взятому чернігівському селі в умовах його перебування в підросійській Україні, потрібно бодай у загальних рисах ознайомитися з тогочасною політикою держави і церкви в освітньому питанні.

Створене 1803 року міністерство освіти намагається виробити й застосувати на практиці найбільш сприйнятливую для управління структуру навчальних закладів різних типів, зокрема й різнорівневих шкіл – великих і малих, нижчих, середніх і вищих. З іншого боку, шкільними справами все більше прагне опікуватися церква.

Найнижчою ланкою освіти на селі були визначені *парафіяльні школи* з однорічним курсом навчання. Згідно зі статутом парафіяльних шкіл, затвердженим царем Олександром I 1807 року, школи цього типу мали утримуватися лише коштом громади або землевласника, які бажали дати своїм дітям чи кріпакам якусь освіту. Зрозуміло, що за таких умов сільське шкільництво розвивалося мляво: поміщики, за рідкісними винятками, зовсім не зацікавлені були в грамоті дітей кріпаків, бо це, на їхню думку, сприяло б поширенню вільнодумства, чого вони боялися найбільше; а в селян переважної більшості українських сіл на таку «розкіш» завжди бракувало зайвої копійки.

Звідси випливає, що держава в той час не стимулювала поширення грамотності в покріпачених селах: їй потрібна була передусім неграмотна, нерозумна, залякана робоча сила, а не свідомо бунтівна молодь. Не дивно, що в тому ж статуті про право навчання «синів селян» було записано буквально таке:

«...7. Сини селян у вільний від роботи час повинні вчитися пересаджування і щеплення дерев, виробу доброго хліборобського знаряддя, наданню першої допомоги хворій худобі, а дочки – вчитися хатнього господарства. Рівночасно діти обох статей виучують напам'ять духовні пісні про домашні чесноти та огидливість гріхів.

8. Поза тим не забороняється селянським синам узимку вчитися наук, що викладаються в парафіяльних школах» [8, с. 327].

Дискусія довкола питання, корисно чи шкідливо поширювати писемність серед простолюду, набрала нового звучання після смерті 1825 року Олександра I та згодом, після вступу на престол наступника Миколи I – Олександра II (1855 р.). Реагуючи на зміну суспільної ситуації, що настала в Росії після знесення 1861 року кріпосного права, царський уряд затверджує в липні 1864 року новий статут про початкові школи. Суттєвих відмінностей від попереднього він не зазнав. Головна проблема – хто фінансуватиме школи – залишилася нерозв'язаною. Держава знову переклала цей тягар на плечі сільських громад. У цьому документі віднаходимо, щоправда, дві «революційні новації»:

а) парафіяльні школи стали тепер називатися *народними*;

б) мовою викладання в нових народних школах оголошувалася винятково російська.

Як відомо, попереднім статутом 1807 року в парафіяльних школи дозволялося навчати дітей «місцевими нареччями». Російські урядовці ніколи не визнавали право української мови бути самостійною, називали цю мову «малоросійським наречієм». Саме таким «наречієм» вони все ж дозволяли до 1864 року навчати українських сільських дітей початкової грамоти. Після виходу 1863 року Валуєвського цензурного циркуляру, за яким на державному рівні оголошувалося, що «українського языка не было, нет и быть не может», та виходу нового шкільного статуту видання книг українською мовою та викладання нею в школах різного рівня стали поза законом.

Ще з «нового» в цьому статуті – декларація головного завдання народної школи: укріпляти в народі релігійні й моральні поняття та поширювати елементарні корисні знання.

Особливості сільського народного училища

У Данині потреби відкривати таку школу на початку XIX століття вже не було, бо ще перед 1747 роком тут існувала стара народна школа козацького зразка. Подібних, як у Данині, шкіл по всьому Ніжинському повіту було небагато. Про це довідуємося з цікавого документа, що був підготовлений для Петербурга Чернігівським єпархіальним управлінням, – «Списку шкіл, заведених до 1861 року при церквах Чернігівської єпархії, в яких перебувало до 25 і більше учнів та учениць» [10, с. 168–180].

Історія появи цього документа така. Готуючи чергову реформу освіти, російський уряд вирішив з'ясувати реальний стан справ зі школами в імперії, який склався до 1860 року. Тому 1880 року на місця надійшла вказівка швидко підготувати такі списки.

Як впливає з документа, відкритих до 1860 року шкіл, котрі не підпадали під міністерські критерії «парафіяльна» чи «народна», у Ніжинському повіті було чотири. Першою в списку стоїть Данина: «Школа при Стефанівській церкві: наставників – 1, учнів: чоловіків 30, жінок 6». У списку також – школа у Кропивні при Варваринській церкві (21 чоловік, 9 жінок); у Носівці при Миколаївській церкві (28 чоловіків, 7 жінок), у Вертіївці при Троїцькій церкві (54 чоловіки, 33 жінки). В останніх двох школах наставників по двоє. Для порівняння, в Борзнянському повіті було відкрито лише дві подібні школи (в Ічні та Плисах); у Козелецькому – п'ять (по дві в Кобижчі та Лемешах і одну в Бобровиці); в Остерському – три (дві у Княжичах і одну в Пухівці).

Статус цієї Данинської школи, реорганізованої 1860 року на базі старої козацької, чітко зафіксова-

ний у церковній історії: «Сільське народне училище. Існує з 1860 року. По 1868 рік навчанням дітей займався причт. А з 1868 року училище перейшло у відання земства» [5].

Чим відрізнялося сільське народне училище від парафіяльної школи?

Назва «сільське народне училище» давала підстави набирати до одного класу всіх, хто хотів учитися, – і дітей, і дорослих. Не випадково в цитованому вище «Списку» в графі «кількість учнів» зазначається: *чоловіки і жінки*, а не *хлопці й дівчата*. Йдеться також і про більшу незалежність від міністерських указівок та інструкцій, більшу свободу причту й церкви впливати на діяльність школи, на вибір, призначення та звільнення вчителів.

Із запису в церковній історії довідуємося і про два етапи більш ніж тридцятирічного існування сільського народного училища в Данині (від 1860 до 1893 років).

Перший етап: 1860–1868 роки. Училище повністю перебуває у віданні сільського причту. Оскільки для потреб освіти в селі, як і за часів існування старої козацької школи, не було окремого приміщення, доводилося й далі орендувати хату в приватних осіб. Головним завданням громади в той час було відшукування коштів. Джерела надходжень на потреби училища були різними. Найосновніше – добровільні пожертвування від прихожан церкви або сторонніх осіб. У Данинській церкві була заведена так звана училищна чашка. З нею один з активістів приходу щоразу обходив увесь храм перед завершенням Служби Божої. Долучитися до поповнення цієї чашки добровільними грошовими податками кожен міг і поза церквою. Її можна було поповнити і на ярмарку, що традиційно проводився на вигоні Рокіті, й на цвинтарі після великоднього поминального тижня, і на вечорницях, де зазвичай збиралася молодь. Були роки, коли коштів від таких зборів не вистачало. Тоді громада ухвалювала рішення про запровадження одноразового внеску з кожного двору на училище. Той, хто не міг платити грошима, робив свій внесок натуральними продуктами з власного поля.

Другий етап: 1868–1903 роки. Сільська громада, відчуваючи щораз більші матеріальні труднощі, передає своє училище під опіку земства. Звідси поширена на селі назва тогочасної школи – земська.

Земська школа

Земства як органи місцевого управління в Чернігівській губернії виникають 1865 року. На початку вони не проявляли великої активності щодо фінансової підтримки місцевих шкіл. Ставлення до цього питання змінилося після того, як у новій редакції статуту про початкову школу від 25 травня 1874 року окремим, десятим, параграфом було

прописано: «Початкові народні школи утворюються земством, міськими і сільськими громадами та приватними особами за посереднім дозволом інспектора народних шкіл та за згодою голови повітової шкільної ради» [7, с. 348].

Вийшло так, що саме в пору перебування сільського училища в підпорядкуванні земства вдалося зрушити з місця справу про побудову перших шкільних приміщень у Данині.

Щоправда, роль самого земства в цій важливій справі виявилася формальною: були направлені листи-клопотання про виділення бодай якихось коштів губернським земством. На це – жодної реакції. На державу, представником якої в краї було губернське правління, теж не було ніякої надії. Тому громада і церква взяли за справу самотужки. Перше приміщення школи зведено толокою 1885 року. Проте вийшла не простора хата, а хатина під солом'яною стріхою – на більше не вистачило, бо село з усіх сил пнулося в останні роки, аби звести собі красуню-церкву. Та хатина, однак, не змогла задовольнити потреби училища – учням, кількість яких щороку збільшувалася, було тісно й незручно.

Тому, коли проминуло п'ять років, громада знову починає «тиснути» на сільський причт «за школу». Клопоти данинців щодо школи перебирає на себе настоятель місцевого храму отець Петро Скорина. Після зведення нової церкви та облаштування головного іконостасу в нього з'являється більше часу для вирішення нагальних шкільних питань.

Як і завжди в селі, збір коштів на початку організували селяни. Цього разу вирішили, як і з церквою, щоб і новобудова була кращою в окрузі. Провели схід села, обходили двори. Однак зібраної суми для втілення задуманого було недостатньо.

Отець Скорина таки добився помочі з-за Данини. 800 рублів надійшло з Чернігова, з фонду єпархіальної училищної ради. 200 рублів золотими додала княгиня Олександра Голіцина. Якщо врахувати, що в той час корова коштувала від 6 до 10 рублів, то можна уявити, на який дім для навчання данинців (за розмірами та оздобленням) стало тієї загальної суми.

Нове приміщення для сільського училища було врочисто освячене отцем Скориною 1891 року. То була хвилююча для всіх подія, що об'єднала, скріпила і навіть зріднила всіх данинців. Багатьом не вірилося, що за десять років, прямо на очах, так зміниться церковний майдан. Із 1881 року його окрасою став величний п'ятибанный храм, а тепер ось тут, просто через дорогу, – і сільське училище.

Новобудова і близько не нагадувала обриси сільської хати, зведеної під школу шість років тому. Високе, під залізною крівлею, училище весело й гордо дивилося на майдан та церкву кількома вели-

кими вікнами, обрамленими мережаними наличниками й гарними, розфарбованими кількома кольорами ставнями. Ще кращим приміщення було всередині. Прибудований посередині лицьового боку рундук із дерев'яними колонами нагадував вхід до мастки. Центральний наскрізний вестибюль – шириною п'ять і довжиною 15 метрів – перетинав на дві половини великі класні кімнати – дві праворуч і дві ліворуч. Підлоги дощаті; проміжні стіни, від підлоги й до стелі, також «обшиті» деревом і пофарбовані. Тож походило на справжній палац.

Прошло вже майже 125 літ відтоді. А стара земська школа разом із понівеченою комуністичною владою церквою і сьогодні залишаються справжніми символами Данини. До зведення 1991 року двоповерхового сучасного приміщення середньої школи стара земська школа всі попередні роки виконувала місію «центральної школи», як у селі за радянських часів називали це приміщення, що від часу постанови отримало назву «земської школи».

Та повернімося до 1960–1990-х років позаминулого століття – другого, земського, етапу існування сільського училища. Користь передачі данинською громадою сільського народного училища під опіку земства полягала ще й у тому, що шкільну справу в селі вдалося ще на цілих чверть століття відтягнути від запровадження чужої за змістом і духом для українців програми церковно-приходської школи. Чернігівське земство ввійшло в історію української освіти як одне з тих, які найактивніше боронили школу від надмірного втручання в навчальний процес церкви та сміливо зверталися до уряду з аргументованими пропозиціями про заведення в школах краю навчання українською мовою. Хоч ці клопотання урядом щоразу зневажалися.

Як існувала школа без фінансової підтримки держави

Період розвитку сільського шкільництва, про який ідеться, позначений не лише повним самосуєнням держави від фінансування саме такого типу шкіл, а і створенням нею додаткових труднощів для тих, хто добровільно брався збирати кошти на будівництво шкільних приміщень.

Для ілюстрації цього твердження витягнемо з небуття ось таку інформацію, опубліковану на сторінках «Черниговских епархиальных известий» 1863 року.

У великому селі Вересочі Ніжинського повіту приходська школа тривалий час містилася в найманій хаті. Місцевий священник Іван Цукровський виявив бажання організувати громаду для спорудження нового приміщення. Вересоч – село козацьке, тому місцеві мешканці охоче відгукнули-

ся на рішення сходу села скласти власні пожертви. На листопад 1862 року вже було зібрано 18 руб. 70 коп. сріблом. Аж тут по краю стрімко поширилася нечувана досі новина: священика села Володькова Дівиця Амося Ячинського, за доносом на нього окружного начальника, арештували за те, що робив і священик у Вересочі: збирав гроші на громадську справу. Наляканий Іван Цукровський припинив приймати пожертви, звернувся до єпархіального начальства за роз'ясненням. Резолюція Його висопреосвященства була відсторонено заспокійливою: «Кожний священик має право й обов'язок переконувати прихожан до будівництва школи» [6].

Що ж являли собою народні школи Ніжинського повіту, позбавлені фінансової підтримки держави?

Відтворити живі, яскраві картини з місць тієї доби зможемо, залучивши до цієї розповіді спогади Миколи Стороженка. Цей відомий свого часу діяч був призначений 1 лютого 1889 року інспектором народних шкіл Другого району Чернігівської губернії (туди входили три повіти: Козелецький, Ніжинський та Борзнянський). Працював на цій посаді до 1892 року, коли його перевели інспектором до Київської губернії. 1890 року здійснив інспектор ознайомчу поїздку школами Ніжинського повіту за таким маршрутом: Стодоли – Вересоч – Дрімайлівка – Вертіївка – Мала Кошелівка – Заньки – Липів Ріг – Безуглівка – Терешківка – Галиця – Макіївка – Лосинівка – Сальне – Талалаївка – Володькова Дівиця [11].

Враження міністерського інспектора

Цікавий коментар напрошується після аналізу цього маршруту. Карета поважного міністерського працівника рухалася селами повіту в основному найждженим трактом, обминаючи населені пункти, що розмістилися обіч битих шляхів. У маршруті цьому значиться лише Безуглівка, яка вбік від поштового шляху «Чернігів – Прилуки» – всього лише за якихось півтора кілометра. А от «Богом забутий край», як називали і в радянські роки Данину (разом із Шатурою), із цього маршруту зовсім випав. Не ризикнув екіпаж чотирикінної карети, спорядженої за вказівкою губернатора, завернути в цей бік із Лосинівки: шлях на захід прослався болотистою місцевістю – пониззям річки Дівиці та її численних приток.

Причина обійдення увагою міністерського працівника цього закутку повіту зрозуміла. З огляду на сільськогосподарський календар, навчальний рік у сільських школах краю розпочинався зазвичай після Покрови, а закінчувався в пору розпалу весняних польових робіт. У тому весняно-осінньому проміжку сільським дітям було не до навчання.

Інспектувати роботу шкіл, таким чином, доводилося тоді, коли заболоченою частиною повіту, де й до середини 70-х років минулого століття все ще не було твердих доріг, проїхати нічим не можна було. Отож, зв'язок із таким селом, як Данина, надовго обривався.

Оскільки ми ніколи не дізнаємося, які записи у своєму щоденнику залишив би інспектор міністерства освіти Микола Стороженко про школу в Данині (в Шатурі на той час її не існувало), подивимося його очима на ті школи, які він прискіпливо оглядав і про які залишив короткі, але влучні характеристики.

Найперше, автор залишив загальні враження про оглянуті школи та їхніх учителів. Вони такі: «Усі шкільні будинки, збудовані за земський кошт, були на один кшталт, тільки що менші або більші, як у якому селі, а було їх 28 – дерев'яні, мазані, із солом'яною, а коли залізною укрівлею. Щодо вчительського персоналу, то були вчителі і вчительки із загальною середньою освітою, рідко коли із професійною педагогічною. Були між ними такі, що й дуже пильнували про народну просвіту, були й такі, що дивилися на своє становище як на тимчасове, то й працювали абияк, аби всидіти на посаді» [11, с. 264].

Інспектування почалося з півночі повіту – села Стодоли. Тут авторові спогадів не сподобалося: «...школа якась обшарпана, вчитель якийсь забитий, занехаяв шкільну справу».

Кращі враження були про Дрімайлівку, особливо про немолодого вже вчителя з досвідом і щирістю – Миколу Чудновського.

Дві школи у Вертіївці були найкращими в повіті. Цікавий факт зафіксовано про тамтешнього вчителя Івана Кононенка. Щоб зробити довшим шкільний рік, він прокидався вдосвіта та переймав біля царини своїх школярів-самопасів, щоб хоч на годину завернути їх до школи, щоб вони не забували грамоти. Знайшлося, за що похвалити і вчителя Якова Гужівського, який завів такий численний хор і загальні співи, що все містечко лунало від тих співів. Зате дісталось олігарху Миколі Артемовичу Терещенку, у власності якого перебувала тоді Вертіївка: «Хоча Терещенко щорічно дарував Міністерству освіти мільйон крб. на просвітні установи – Глухівський вчительський інститут, гімназії, школи тощо, – однак до вертіївських шкіл ставився байдуже, бо йому потрібна була не сама народна просвіта, а ті декорації, ранги та дворянство, що він одержав і для себе, і для своїх синів» [11, с. 255].

Велика Кошелівка неприємно вразила побутовими умовами тамтешнього вчителя. Для ночівлі той уступив гостеві з Києва своє ліжко. «Ліжко у вчителя у В. Кошелівки, – занотовує інспектор, – стояло біля наскрізь промерзлої стіни, то я ліг на

нього, не скидаючи смушевої шапки, шарпеток, то до ранку ледве не задуб» [11, с. 266].

Приємне враження справила Безуглівська школа. І то завдяки місцевому поміщику, колишньому військовому старшині, а на той час банківському службовцеві в місті Києві Миколі Озеровському, дружина з дітьми якого щоліта відпочивали в тому селі.

Із південного куша повіту кращою Микола Строженко виділяє школу в Лосинівці. Туди він потрапив якраз на екзамени, які проводив учитель Пилип Решітько. І та процедура дуже схвилювала інспектора своєю задушевністю. Про це зазначено так: «Поприходили батьки й діти у новісіньких чумарках, підперезаних поясами, з підголеним навкруги та напущеним копицею волоссям на голові. Посадили ми батьків на лавах повз стіни, то й дуже цікавилися вони моїми питаннями та відповідями учнів. І як радів той батько, що я приголублював його сина за доладні відповіді... Я дякував тому вчителю за його щирішу працю. Худенький був той Пилип Решітько та не дуже міцний, а було йому років 30. Чи ще він живий, а чи ще ні?» [11, с. 268].

У Галиці та Макіївці виявилися великі простори школи і дітей у них чимало, «однак скілька справа була якась нежива». Про Сальне – також коротко і не позитивно: «Невеличка школа, то й школування там абияке».

Не сподобалося інспектору і в Талалаївці: «Школа була б неабияка, якби не піп. Був він і зовсім якийсь нечепурний – товстий, у вонючій від поту рясі, із прилиплим нерозчесаним волоссям. То й був ледачий до всіх своїх обов'язків».

Обминувши через негоду Данину, інспектор міністерства освіти потрапив до Володькової Дівичі з іншого – талалаївського – боку. У своїх спогадах від добрим словом згадує тамтешню поміщицю княгиню Голіцину, яка не шкодувала грошей, аби школа в містечку «була доладною».

У цілому за час роботи цього інспектора міністерства освіти в Чернігівській губернії найбільше йому подобалося бувати в Ніжинському повіті. Отож вирішив зробити для цього повіту щось добре і від себе. Ініціював М. Строженко організувати курси для селян, які досі не мали можливості навчитися читати й писати. Для цього добився виділення через земське зібрання 4000 рублів щорічно – на оплату праці чотирьох додаткових учителів для того своєрідного лікнепу. Йшлося про чотири села, які мав вибрати сам інспектор. Ними виявилися Дрімайлівка, Вертіївка, Лосинівка й Монастирище.

Заникання народного училища в Данині

...Таки шкода, що інспектор Микола Строженко не доїхав 1893 року до Данини та не ознайомився з роботою тамтешнього сільського народного училища. Такого оригінального навчального закладу, створеного й утримуваного протягом багатьох літ коштом данинської громади, годі було шукати по всій окрузі.

Та про брукований шлях до села багатьом поколінням данинців залишалося лише мріяти.

Що ж до подальшої долі народного училища в Данині, то найпізніше письмове свідчення про його існування – 1903 року. Рукою священика Петра Скорини зазначене воно у відомостях про Данинську церкву: «Учнів в училищі на 1903 рік: хлопців – 37, дівчат – 7. Законоучителем є протоієрей Петро Скорина».

Далі слід губитися. Принаймні у віднайдених автором цих рядків документах пізнішого часу про це училище нічого не згадується.

Імовірність подальшого існування сільського народного училища в Данині до початку Першої світової війни чи й далі, до 1917 року, є дуже малою. Скоріш за все десь після 1903 року воно було закрито. Таке припущення можна підсилити трьома головними аргументами.

Перший. Саме 1903 року ініціатор і ревний опікун училища отець Петро Скорина назавжди покидає Данину.

Другий. Село, як і країну в цілому, чекали великі соціально-економічні потрясіння: революція 1905 року, початок Першої світової війни 1914 року, двовладдя і, як результат тих подій, – жовтневий переворот 1917 року.

Третій. Ініціатива влади відкривати повсюдно в селах церковноприходські школи чи школи грамотності й подальша фінансова підтримка їх державними коштами.

Школа така в Данині (фактично друга після училища) була відкрита ще 1893 року. Та про неї – в наступному розділі.

ЦЕРКОВНА ШКОЛА ГРАМОТОСТІ

Новий порядок формування структури низових шкіл у краї запроваджувався від 13 червня 1884 року, коли російський уряд затвердив новий статут таких шкіл.

Згідно з цим документом, усі попередні типи шкіл, що існували на місцях та утримувалися сільськими й містечковими громадами (народні училища, народні школи, парафіяльні школи, недільні школи, школи грамотності), передавалися під опіку духовного відомства й поділялися на два рівні: нижчий і вищий. Нижчий рівень шкіл (одно- або

дворічне навчання) формувався з основної частини низових навчальних закладів, що отримав назву *школи грамотності*. Вищий рівень (трирічне навчання) формувався зі шкіл, які стали називатися *церковноприходськими*.

Як показала подальша практика, такий поділ носив більше формальний характер. І місцеві священики, як головні куратори освіти в своїх приходах, у церковних історіях стали називали свої школи так, як бажали: то школою грамотності, то церковноприходською. Згодом усталилося, що в більшому селі за школою закріпилася назва церковноприходська, а в меншому – школа грамотності.

Уперті данинці ніяк не погоджувалися перетворювати своє дітище – народне училище, що діяло спочатку під опікою причту, а з 1868 року – земства, на заклад помітно нижчого типу – церковну школу грамотності. Тому від 1893 року в селі діяли вже дві школи – народне училище при земстві та школа грамотності при церкві.

Було дві найголовніші відмінності церковноприходських шкіл від народних училищ і парафіяльних шкіл.

Перша. Програми навчання. Розроблені церковним відомством програми носили цілковито релігійний характер. Цьому сприяло й те, що в затвердженому урядом статуті про церковноприходські школи чітко було прописано головну їхню мету: «Укріплювати в народі православне вчення віри і християнської моралі та подавати початкові корисні знання». На суто клерикальний характер змісту переважної більшості уроків вплинула й така рекомендація вчителям від державних мужів: «Не слід ставити собі побічної мети – подавати учням різні відомості про зовнішній світ».

Друга. Фінансування. На відміну від всіх інших типів шкіл, церковноприходські частково починають фінансуватися державою. Таким рішенням російський уряд створював нерівні можливості існування, паралельно з церковними, народних шкіл, котрі, як відомо, утримувалися на пожертви громад. Розрахунок був простий: витіснити з освітнього руху в імперії народні школи та училища, навчальний процес у яких мав переважно світський характер і багато в чому залежав від вільнонайманих учителів. Таких віддавна вважали в Росії справжньою загрозою існування самої імперії. Переконливі тому приклади – драматичні колізії в долях викладачів таких сільських шкіл Чернігівщини – знакових постатей національного освітнього руху в Україні: Софії Русової, Бориса Грінченка та його дружини Марії Загірньої. Останні двоє через переслідування місцевої влади змушені були перенести свою просвітницьку діяльність серед сільської дітвори аж на Луганщину.

Із кінця XIX століття єпархіальне управління запроваджує ретельний контроль шкільної справи у краї. Йдеться не лише про розробку єдиних програм, а й призначення законовчителів та затвердження вчителів, збір та аналіз головних статистичних показників.

Про Данинську школу грамотності черпаємо з документів того управління такі головні «паспортні дані», що стосуються до 1899 року:

«Рік відкриття – 1893. Число учнів: хлопців – 40, дівчат немає. Народність – «руськіє» (так записано в цих офіційних даних. – М. Т.). Кому належить приміщення школи – приватній особі, за плату 30 руб. на рік. Загальна сума місцевих коштів, зібраних школою в 1898 році, – 63 руб. 20 коп. Законоучитель – протоієрей Петро Васильович Скорина, викладає в школі безкоштовно. Учитель – солдат Федір Марков Дворський, закінчив початкову школу, свідоцтва не має, грошова винагорода на рік – 62 рублі» [9, с. 218–243].

Спробуємо «оживити» ці скупі відомості, порівнявши їх зі статистикою з інших шкіл повіту та залучивши звідти маловідомі факти.

Кількість шкіл

Станом на 1 січня 1899 року в Ніжинському повіті налічувалося 97 шкіл, що були підпорядковані єпархіальному управлінню. Із них шкіл, що відповідали вищому статусу – церковноприходських, – лише 8. Розміщувалися вони в Носівці (три) та по одній у Ніжині (при Василівській церкві), Вертіївці (при Троїцькій церкві), Володьковій Дівиці (при Миколаївській церкві), Монастирищі. Із невеликих сіл до цього списку потрапила лише Шняківка.

Усі інші 89 навчальних закладів називалися школами грамотності.

Час заснування шкіл

Незважаючи на те, що уряд благословив повсюдне створення церковноприходських шкіл із 1884 року, в нашому краї ця справа розпочиналася повільно й зі скрипом. І Данина тому не є винятком. Першою такою школою заснована була при Шняківській церкві (1885). Наступного року з'являється ще одна – в Ніжині (при Василівській церкві). Три школи виникають 1887 року: при храмах у Вертіївці, Володьковій Дівиці та Носівці. Таким чином, за перші шість років, що проминули від урядового рішення (1884–1890), у повіті було створено при місцевих храмах лише п'ять шкіл.

Повільно перебігав цей процес і в наступному десятиріччі. До 1893 року такі школи з'являються у Володьковій Дівиці (при Богоявленському храмі), Данині, Шатурі, Лосинівці (при Іоанно-Бого-

словському храмі), Галиці. Основний масив шкіл грамотності засновується в 1896–1899 роках.

Контингент учнів за кількістю

Судячи зі статистичних даних, ця кількість – незначна. Якщо брати вищий тип шкіл, то найбільше дітей навчалось в школі при Василівській церкві Ніжина – 130. А от у селах вона помітно менша. У Шняківці – 50, Монастирищі – 30, Вертіївці – 27 учнів.

Аналіз кількісного складу в школах грамотності показує, що цей показник не був головним при визначенні статусу школи. Для прикладу, до церковноприходської школи при Миколаївській церкві Володькової Дівиці записалося 46 дітей, а до школи грамотності при Богоявленській церкві цього ж містечка – 58. У такій же школі при Іоанно-Богословській церкві (Лосинівка) та при Липоворізькій церкві було по 45 осіб, Данинській – 40, Колісниківській – 32, Шатурській – 27, Сальнянській – 22, Галицькій – 20, Рівчацькій – усього п'ятеро.

Контингент учнів за статтю

У переважній кількості шкіл повіту до церковних шкіл ходили як хлопці, так і дівчата. Щоправда, перших було значно більше. Таке співвідношення перших до других складало: у Володьковій Дівиці – 34/12, Монастирищі – 19/11, Носівці (при Троїцькій церкві) – 13/12, у Шняківці – 43/7.

У низці шкіл дівчат налічувалися одиниці: в Галиці 3 (із 20), Кукшині – 3 (із 28), Сальному – 2 (із 22) учениці.

Далі йдуть школи, в яких навчалися або лише дівчата, або лише хлопці. Суто «дівчачих» церковних шкіл було значно більше. Та й кількісно учениць у них було немало, зважаючи на те, що в українських селянських родин традиційно дівчат до науки віддавали неохоче. Так, у Липовому Розі до церковної школи ходило 35 дівчат, у Вересочі – 28, Макіївці – 24, Хибалівці – 19, Переяславці – 14, Кагарликах – 10. Своєрідний рекорд за кількістю дівчат установила школа при Талалаївській церкві Св. Параскеви – аж 60. Факт цей пояснюємо тим, що в школі вчителювала освічена й високоінтелегентна дворянка Ольга Аксютіна. Вона закінчила три класи гімназії, про що мала свідоцтво. Можна лише уявити, якого рівня було те викладання для сільських дітей. Не дивно, що до такої вчительки їх записалося так багато. Як ця дворянка опинилася в Талалаївці, скільки там працювала, – з'ясувати не вдалося.

Що ж до шкіл із суто чоловічою присутністю, то таких у повіті було всього лише три – при Свято-Троїцькому храмі в Данині (40 хлопців), при Михайлівському храмі в Шатурі (27) та при Преображенському храмі в Носівці (46).

Кошти на утримання шкіл

Незважаючи на те, що уряд декларував фінансову підтримку церковних шкіл, тієї своєрідної дотації явно не вистачало на покриття всіх витрат. Виявилось, що основну суму, як і раніше за народних шкіл, мав збирати причт у межах свого приходу. Графа «Загальна сума місцевих коштів, зібраних школою в 1898 році» в офіційному документі єпархіального управління рясніє цілковито різними сумами. Вона зазвичай залежала від різних чинників: величини приходу, наявності в приході маєтних і нескупих господарів, організованості причту, авторитету священика в приході.

Зрозуміло, що більші суми можна було зібрати в міських храмах. Так, причт Василівської церкви в Ніжині похвалився нечуваною на той час сумою – 2695 руб. 29 коп., причт Введенського монастиря в тому ж Ніжині – 1500 руб. Скромнішими були статки в прихожан носівських церков: у Миколаївській зібрали для своєї школи 127 руб., Воскресенській – 92 руб. 71 коп., Преображенській – 71 руб. 1 коп.

Із сільських шкіл найбагатшою виявилася школа грамотності при Талалаївській церкві – на її потреби селяни зібрали 1439 руб. 96 коп. Другим селом за рівнем матеріальної підтримки школи стала Володькова Дівиця (громада при Богоявленській церкві), хоч ця сума і більш ніж у десять разів менша від талалаївської – 109 руб. 50 коп. Так звані шкільні збори в церковних громадах всіх інших сіл в межах одного року складали всього лише кілька десятків рублів. Для прикладу, в межах 25–30 рублів зібрали в Сальному, Хвилівці, Макіївці, Лосинівці (Троїцька), 40–50 – у Мрині, Шатурі, 60–70 – у Данині, Володьковій Дівиці (Миколаївська), Липовому Розі, Лосинівці (Іоанна Боголослова).

Були й села, де селяни ставилися до школи грамотності байдуже й зовсім скупчилися давати кошти. Через те, наприклад, у Великій Кошелівці, Галиці, Зрубі, Кукшині, Переяславці зібрали прикро малі суми – від 4 до 10 рублів.

Жодної копійки не дали на школу при своїй церкві жителі Колісників.

Закононавчителі та вчителі

Зважаючи на те, що головним предметом був Закон Божий, то першим учителем (водночас і керівником, а по-сучасному – директором) уважався приходський священик. Його посада при цих школах так і називалася – законовчитель. Священників-навчителів призначало єпархіальне керівництво. Консисторія мала стосунок і до затвердження вчителів. Щоправда, великого вибору тут не було. Здебільшого приставали на пропозиції священиків, оскільки із практикою мандрівних дяків-учителів було остаточно покінчено.

Учителів, які мали спеціальну освіту (закінчені учительські інститути, гімназії або курси з відповідним свідоцтвом), було мало. Такими можна назвати шістьох осіб: Тимофія Костенця у Володьковій Дівиці, Йосипа Яремчука в Монастирищі, Івана Кисельова й Олександра Пшеничного в Носівці, Григорія Виноградова в Шняківці, Петра Катеринича в Макіївці (вони мали учительські дипломи).

Поширеною була практика призначати вчителями церковноприходських шкіл та шкіл грамотності випускників або студентів старших курсів духовних семінарій чи єпархіальних училищ. Такими були вчителі у Вертіївці (Троїцька церква) – Андрій Ладинський, у Рівчаку – Іван Ходоровський, у Монастирищі (церква Різдва Богородиці) – Євгенія Рознатовська.

У низці шкіл учителями працювали дружини або доньки священиків, псаломщиків. Цим відзначилася Володькова Дівиця. У тамтешній школі грамотності при Богоявленській церкві був цілий священичий тріумвірат: законовчитель – священик Лев Ячницький, перша вчителька – донька іншого священика Євгенія Барановська, друга вчителька – донька місцевого священика Віра Ячницька. У Великій Кошелівці вчителем працював син псаломщика Олександр Смоль, що закінчив земську школу. У Хибалівці – донька священика Тетяна Цукровська. У Лосинівці (Іоанна-Богословська) вчила дітей випускниця приватного пансіону без диплома – дружина місцевого священика Тетяна Буримова.

За плечима в більшості вчителів була лише закінчена початкова школа: відставний солдат Федір Дворський у Данині, селяни Сава Лагойко у Вертіївці (Миколаївська), Петро Курганський із хутора Зруб Кукшинського приходу, Сила Чернов, Дмитро Ронський із Мрина, козаки Пилип Сидоренко з Липового Рогу, Василь Виступець із Переяславки. Селянин Лука Глушко з Шатури закінчив народну школу. Такий перелік можна продовжувати.

В анкетних даних деяких учителів, що характеризують рівень їхньої освіти, зазначається й таке: «домашня освіта». Такі «дипломи» мали, зокрема, козак Павло Колесник із рівчацьких Степних Хуторів, Іван Кисельов із Носівки (Троїцька) та Микола Кривошей із Вересочів.

Суми жалювання вчителям

Ще в першому шкільному статуті, затвердженому Олександром І 1807 року, високий статус у суспільстві вчительської професії декларувався високими заробітками. Так, річне жалювання тодішніх учителів парафіяльних шкіл, згідно з цим статутом, мало складати такі суми (в злотих): у міських школах: чоловіки – від 250 до 300, жінки –

150; у сільських школах: чоловіки – від 150 до 200, жінки – 130 злотих [7, с. 327].

Наскільки декларації держави відповідали реальіям, що склалися в Російській імперії на кінець XIX століття, можна пересвідчитись зі статистичних даних Чернігівської єпархії, які маємо.

Аналіз показує, що це питання було повністю віддане на відкуп священика. Жалювання вчителя залежало від статусу школи, величини приходу та суми зібраних у приході коштів. А ще – від особистого ставлення начальника школи – настоятеля храму. Притому на розмір цього жалювання зовсім не впливав факт наявності чи відсутності спеціальної вчительської освіти, набутого досвіду викладача.

Ось кілька цікавих спостережень.

Заробітну плату в школі ніхто зі священиків не отримував. Предмет «Закон Божий» вони викладали безкоштовно. Обіцяних державою сум у межах 200–300 рублів дотримувалися в повіті лише дві церковноприходські школи: в Ніжині – при Грецькій церкві (вчитель мав 325 рублів) та в Носівці – при церкві Миколаївській (208 руб.). У Ніжинській школі при Вознесенській церкві була визначена сума 188 руб. Ще в трьох школах учителі отримували більше сотні рублів: у Шняківці – 140, Талалаївці – 120, Лосинівці (Іоанно-Богословська) – 106. Дещо не дотягнули до цього показника в Монастирищі – 94 руб.

У всіх інших школах платили так. Найменше – у Синяках (7 руб. за рік), Вертіївка-Троїцька (15), Рівчак (16 руб.), Переяславка (16 руб. 68 коп.). Від 1 руб. 25 коп за місяць – Кукшин (у Сальному 1 руб. 33 коп.). У переважній більшості сіл учителям платили в середньому від 20 до 50 рублів річно. Більше шанували працю вчителя в Дрімайлівці (80 руб.), Данині (62 руб.).

Упадає в око несправедливість священиків у поцінуванні праці вчителів, сповідання ними неприхованого «кумівства». Ось приклади. У Лосинівській школі при церкві Іоанна Богослова вчителювала дружина священика Андрія Буримова Тетяна Степанівна – закінчила приватний пансіон, диплома вчительки не мала, але отримувала від громади 106 руб. Тоді як учитель іншої Лосинівської школи при церкві Троїцькій закінчив повний курс духовної семінарії, але жалювання в нього було більш ніж у п'ять разів менше – всього 20 руб. Таке ж бачимо і у Володьковій Дівиці. Школою при Богоявленській церкві керував священик Лев Ячницький. У школі працювали дві священицькі доньки. Перша, рідна, Віра Львівна (свідоцтва про освіту не мала) отримувала річно 68 руб. Друга – донька іншого священика Євгенія Барановська (закінчила повний курс єпархіального училища, що дорівнювало нинішньому педагогічному). Її річна платня в цій же школі складала... 26 руб. 50 коп.

Ще менше від пані Євгенії мав інший дипломований учитель із Макіївки Петро Катеринич – 25 руб.

До цього аналізу можна додати деякі міркування про організацію навчального процесу в таких школах. На жаль, незважаючи на спроби єпархіального керівництва взяти цей процес під свій повний контроль, на місцях він розвивався стихійно й неефективно.

Фахова підготовка більшості вчителів, м'яко кажучи, не витримувала ніякої критики. Не було програм, методичних посібників для вчителів, підручників для учнів. Кожен із них викладав, що знав і як умів. І в підсумку діти виходили з таких шкіл, не вміючи навіть читати і писати.

Доречно в цьому контексті навести епізод, пов'язаний із візитацією митрополита в одну з церковноприходських шкіл. Розчарувавшись у результатах проінспектованих знань учнів, митрополит запитав у священника, якому підпорядковувалася школа: «Як називається ваша школа?» – «Школа грамотності, ваше преосвященство!», – чітко випалив той. «Неправда, отче, – обізвав його розчарований єпископ. – Я бачу школу безграмотності!» [3, с. 28].

ВИСНОВКИ

Старі народні, або так звані козацькі, школи відіграли помітну роль у захисті й утвердженні національного елементу тогочасної української школи. Їхні вчителі самі були вихідцями з народу, вважалися кращими носіями і рідної мови, і народних звичаїв, що й прищеплювали своїм вихованцям. Вони не були залежними від різних урядових програм, залізної дисципліни та схоластики, що визначала характер російської церковноприходської школи.

Безальтернативна епоха саме такої школи – схоластичної, чужої за мовою і духом – неухильно наближалася до українських поселень від половини XIX століття. Проте в Данині появу такої школи затримало ініційоване й утримуване впродовж багатьох років місцевою громадою сільське народне училище.

Після закриття російською владою на початку 60-х років XIX століття народних шкіл у низці сіл Ніжинського повіту створюються так звані народні училища. Від парафіяльних шкіл, що повсюдно нав'язувалися тоді урядом, народні училища відрізнялися передусім за двома ознаками: а) сільська громада утримувала їх своїм коштом, без участі

держави, мала більший вплив на прийом та звільнення вчителів, б) такі школи мали більшу незалежність від міністерських інструкцій і приписів схоластичного навчального процесу.

Із запису в церковній історії довідуємося і про два етапи понад 30-річного існування сільського народного училища в Данині (1860–1893).

Церковноприходські школи і нижчий їх варіант – школи грамотності, які повсюдно запроваджували на підросійській частині України від початку 90-х років XIX століття, у цілому були кроком назад від попередніх парафіяльних та народних шкіл і училищ. Вони не виконували тієї місії, яка мала бути на них покладена: запалити перед селянськими дітьми шлях до світла знань, яке б вивело їх на шлях свободи і справедливості.

Використані джерела та література

1. Лазаревский А. Исторические очерки полтавской Лубенщины XVII–XVIII вв. / А. Лазаревский // Чтения в вѣ Истор. обществе Нестора-Лѣтописца. – К., 1896. – Т. 11.
2. Лазаревский А. Статистическія свѣдѣнія объ украинскіихъ народныхъ школахъ и госпиталѣхъ въ XVIII вѣкѣ / А. Лазаревский // Основа. – СПб., 1862 (май).
3. Лотоцький О. Сторінки минулого / О. Лотоцький. – Варшава 1932. – Ч. 1.
4. О старинных школах, богадельнях и братствах // Черниговские епархиальные известия (Часть офици.). – 1862. – № 27 (1 сент.).
5. Опись церквей Нежинского уезда Черниговской губернии: Ведомость о церкви Св-Троицкой (бывшей Архидиаконо-Стефановской) села Данины Нежинского уезда Черниговской губернии за 1093 год // Государственный архив Черниговской области. – Ф. 679. – Оп. 3. – Од. зб. 8а. – № 18. – Арк. 109.
6. Розпоряження єпархиального начальства // Черниговские епархиальные известия. – 1863 (Часть офици.). – № 3 (1 февр.).
7. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – К. : Наук. думка, 2001.
8. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – Прага, 1958.
9. Список начальных школ духовного ведомства, состоящих к 1 января 1899 г. в Черниговской епархии // Черниговские епархиальные известия (Прилож. к № 4 офици. части). – 1900. – 15 февр.
10. Список о школах, заведенных до 1861 г. при церквах Черниговской епархии, в которых состояло до 25 и более учеников и учениц // Черниговские епархиальные известия. – 1881. – № 14 (часть офици.). – 8 окт.
11. Стороженко М. З мого життя / М. Стороженко ; упор., вступ ст. В. Ульяновського. – К. : Либідь, 2005. – 432 с. ; іл. – («Пам'ятки історичної думки України»).

УДК 811.161.2(093)–047.44

Людмила Дейна

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ПАРАМЕТРИ АКСІОЛОГІЧНОГО КОЛА «Я-ГРОМАДЯНИН» У НОВІТНЬОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ЩОДЕННИКОВОМУ ДИСКУРСІ

У статті описано специфіку ціннісної концептосфери автора щоденника. Схарактеризовано аксіологічний вимір «Я-образу» діариста, вирізняючи в ньому п'ять аксіологічних кіл. Доведено, що аналіз аксіологічного кола «Я-громадянин» має особливе значення для інтерпретації ціннісної картини світу письменника. Досліджуване коло диференційовано на відносно стрункі в плані змісту та форми Ego-сектори, акцентовано увагу на особливостях кожного з них. З'ясовано аксіологічно марковані концепти, які займають ядерну позицію в межах аксіологічного кола «Я-громадянин».

Ключові слова: автор щоденника, аксіологічне коло, оцінка, ціннісна концептосфера, щоденниковий дискурс.

Антропоцентрична парадигма дослідження виводить на перше місце особистість, її мовленнєву поведінку й мовну картину світу. Від суб'єкта-мовця найбільше залежить категорія оцінки, тому що вона найвиразніше репрезентує прагматичне значення. Варто зауважити, що аксіологічна площина концептосфери людини є об'єктом різновекторних студій не лише лінгвістів (Н. Д. Арутюнова, О. М. Вольф, М. М. Гринишин, Т. А. Космеда, І. О. Меркулова, М. І. Степаненко, О. В. Юдін), а й філософів (М. О. Беляєва, І. В. Гордієнко-Митрофанова), логіків (В. М. Богуславський, Д. П. Горський, О. Г. Дробницький, О. А. Івін), психологів (Г. К. Радчук, Ю. Ж. Шайгородський).

Важливою ознакою оцінки є й те, що вона закріплює потенційного реципієнта або в інтимно-особистий простір автора, або в культурний, соціально-політичний контекст доби. Діарійний дискурс – найсприятливіше тло для реалізації таких спрможностей оцінки, тому що він є неординарним

мовним середовищем, яке дає авторові невичерпні потенції для самовираження.

У щоденникові специфікованою постає комунікативна ситуація, яка має форму автокомунікації. Під час вербалізованого внутрішнього мовлення, терапевтичного діалогу між Ego й Alter Ego («другим (іншим) Я»), оприявнюється особлива концептосфера письменника – система понять про сукупність реалій довкілля, система значень, утілена в ці реалії завдяки словам-концептам. Висловлюючи своє ставлення до повідомлюваного, розмірковуючи щодо конкретного факту / явища / особи тощо, діарист імпліцитно або експліцитно декларує значущість цього об'єкта для себе. З іншого боку, у кожній оцінці знаходить мовне втілення ментальний образ автора щоденникового дискурсу, «приси історичної самосвідомості особистості» [3, с. 136]. Протягом життя майстер слова, як і будь-хто інший, синхронно виконує чимало соціально-психологічних «ролей». Так само й у власних щоденникових записах він постає в кількох іпостасях: як митець, як громадянин своєї країни, як член суспільства або групи людей, як суб'єкт довкілля, а також як чоловік, син / брат / онук, друг / товариш, учасник політичного процесу тощо.

Крізь аксіологічний зміст висловлень письменника щодо цінності того або того об'єкта можна «прочитати» його індивідуальність, уявити як людину, що перебуває поруч, а також відшукати ключ до інтерпретації постаті митця – учасника літературно-історичного процесу. Про це переконливо говорить І. О. Дуднік, аналізуючи «Окрайці думок» В. Симоненка: «Щоденникові записи дали великий інтелектуальний простір для самороз-

криття автора, для вираження його ставлення до подій, до оточення і, більше того, допомогли систематизувати його погляди на літературу, історію та соціальні процеси тощо» [3, с. 138]. Суголосний висновок знаходимо в П. І. Сороки, який досліджує «Синю книгу» Володимира Малика: «І все ж цей щоденник має неперебутню цінність. І тому, що він належить успішному і талановитому письменнику, і тому, що дозволяє зазирнути в його творчу лабораторію, і тому, що відбиває складну і суперечливу епоху так, як вона переломилася через болоче серце справді непересічної людини» [8, с. 19].

Усі актуалізовані в щоденниковому дискурсі концепти, що виявилися значущими для автора, доцільно об'єднати у специфічні семантичні вузли, або аксіологічні кола, у кожному з яких віддзеркалюється певний «Я-образ», або Его щоденника. У досліджуваних діаріюшах («Щоденник» Олександра Довженка, «Думи мої, думи мої...» Остапа Вишні, «Синя книга» Володимира Малика, «Окрайці думок» Василя Симоненка, «Із таборового зошита» Василя Стуса, «Келія Чайної Троянди» Костянтина Москальця) на основі парадигми «Я-образів» діариста вичленувано такі аксіологічні кола: «Я-митець» (K_1), «Я-громадянин» (K_2), «Я-особистість» (K_3), «Я з-поміж людей» (K_4), «Я-довкілля» (K_5). Нашаровуючись одне на одне, вони утворюють єдиний цілісний «Я-образ», або Его митця, отже, $Ego = K_1 + K_2 + K_3 + K_4 + K_5$. Схематично це можна представити так:

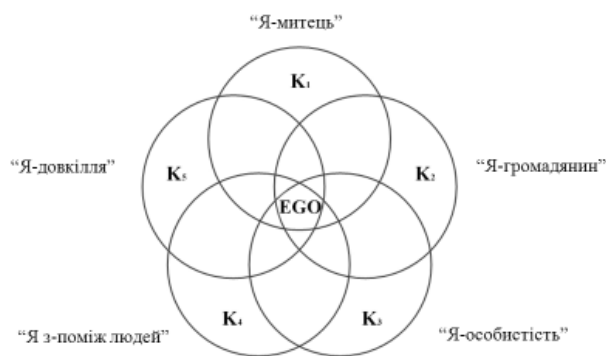

Рис. 1. Структура «Я-образу» щоденника

Кожне аксіологічне коло в різних діаріюшах має неоднаковий вияв. Причину цього вбачаємо не в текстовому обсязі діаріюшів (що менший щоденник – то менша кількість фактичного матеріалу), а в актуальності конкретного об'єкта для автора.

Будь-який щоденник – це унікальний документ своєї доби, автор свідомо чи підсвідомо увічнює її на сторінках власної сповіді. Тому можемо впевнено констатувати, що аксіологічному колу «Я-громадянин» відведено особливе місце в системі оцінних висловлень діаристів, оскільки воно віддзеркалює громадянську позицію письменника,

його політичні переконання, погляди на питання історії й культури тощо. Вони виформовують досить стрункі в плані інформації й мовного експлікування Его-сектори «Я-Україна», «Я-політика» і «Я-суспільство» (див. Рис. 2).

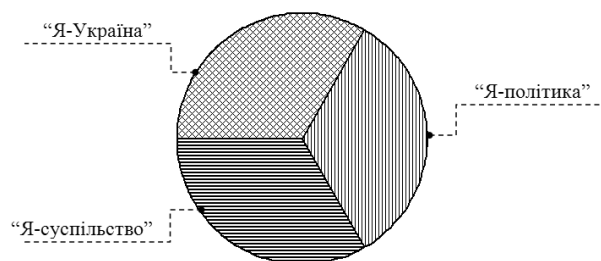

Рис. 2. Сектори аксіологічного кола «Я-громадянин»

Аксіологічне коло «Я-громадянин» легко виокремити з-поміж інших ще й тому, що друга половина ХХ століття – складний і буремний історико-політичний період: важкий післявоєнний час; панування, трансформація й ліквідація радянської ідеології; утиски та переслідування, яких зазнавали «незручні» для влади митці; розвал великої країни, сподівання й розчарування, пов'язані з цією подією; пошук себе як частини української нації, як свідомого громадянина своєї країни. Майстри слова як люди мистецтва, як ті, хто завжди гостро сприймає дійсність, ніби оголений нерв, ніколи не стояли осторонь суспільних процесів, навпаки, вони часто були безпосередніми учасниками суспільних пертурбацій, займали активну позицію. В обстежених дискурсах зафіксовано одмінності в оцінюванні щоденниками об'єктів-концептів *політика*, *ідеологія*, тобто ідеологічних поглядів і суспільно-політичного становища в Україні. Так, у щоденниках Володимира Малика й Василя Стуса ототожнено *націоналізм* і *патріотизм*. Митці за допомогою імплікатур переконують, що негативно конотоване для влади поняття «націоналізм» насправді є любов'ю до свого народу, тобто поняттям із меліоративним забарвленням. Така на той час суб'єктивна оцінка нині огранена об'єктивними параметрами: в колективного інформатора – суспільства – за цим поняттям закріпилися стійкі асоціації з боротьбою за незалежність нації, народу, за збереження його традицій, культури, мови тощо: *За що судили Скалича? За релігійні переконання, за небезпечну для Москви націоналістичну версію християнства* (В. Стус); *Всіх, хто говорить по-українськи, називає українофілами (а в душі – націоналістами). Якось і покійного Мишу назвав українофілом, за те, що завжди говорить по-українськи, бо по-російськи говорить з страшним акцентом* (Володимир Малик). Натомість у діаріюшах Олександра Довженка й Остапа Вишні оцінка

об'єкта націоналізм репрезентована в негативно маркованих модусах осуду, гніву, обурення, патріотизм же корелює з поняттям «дружба народів»: Товаришу мій Сталін, коли б Ви були навіть богом, я й тоді не повірив би Вам, що я націоналіст, якого треба плямувати й тримати в чорній тілі. Коли немає ненависті принципової, і зневаги нема, і недоброчисливості ні до одного народу в світі, ні до його долі, ні до його щастя, ні гідності чи добробуту, – невже любов до свого народу є націоналізм? (О. Довженко); Що єсть благороднішого на світі, як дружба народів? (Остап Вишня); Мене вважали, а може, й досі хтось уважає, за націоналіста. Чому? Не розумію! ... Хіба я не розумію, що без допомоги руського народу я був би батраком у польського або німецького пана? А може б, де-небудь конав на турецькій (я забув, як вони звуться) човні? (Остап Вишня).

Об'єкт-концепт влада письменники здебільшого супроводжують негативними, експліцитними оцінками зі значенням зневаги, осуду, обурення, несхвалення, заперечення тощо: Якби в наших вождів було більше глузду, ніж є, подібні крикуни милувалися б небом крізь ґрати (В. Симоненко); В Україні чортзна що робиться. Криза поглиблюється... Верховна Рада – стадо баранів. За рідкісним винятком, – невігласи, неuki й запродаці! (Володимир Малик); В Україні – безлад, керують нами не патріоти, а люди, яким до України немає діла. Безбаченки, шовіністи, казнокради (Володимир Малик); У Києві я довідався, що людей, близьких до Гельсінської групи, репресують найбрутальнішим чином. Так, принаймні, судили Овсієнка, Горбала, Литвина, так перегодом розправилися з Чорноволом і Розумним. Такого Києва я не хотів (В. Стус); У СРСР треба сідати вдруге – тоді все зрозуміло і просто. Жодних сюрпризів (В. Стус). О. Довженко й Остап Вишня висловлюють діаметрально протилежну оцінку на адресу представників влади, тогочасної або попередньої, репрезентуючи модуси співчуття, жалю, захоплення тощо. Такі суб'єктивні позитивно конотовані висловлення не можуть претендувати на об'єктивність, тому що не знаходять підтримки в більшій частині суспільства, отже, не є узуальними: Забуває Комітет мудрі слова В. І. Леніна... (Остап Вишня); Трудно було бідному Сталіну у цій товаристві (О. Довженко); І мені до болю в серці жалю Сталіна (О. Довженко).

Меліоративним змістом наповнені нотатки Володимира Малика кінця 1980-х – початку 1990-х років, які стосуються влади. Цей об'єкт дістає більше позитивних оцінок через ту причину, що письменник покладав великі сподівання на нове керівництво країни: Надії збуваються, і хочеться вірити, що наше нове керівництво введе, нарешті, нашу багатостраждальну країну

на світлу й щасливу дорогу. Так хочеться цього! (Володимир Малик); Головне – країна повернулася лицем до правди, до морального здоров'я. Одного страшно: щоб не припинився цей благотворний процес. Повернення до старого – смерті подібно (Володимир Малик); Вірю в Михайла Горбачова, в його перебудову (Володимир Малик). Але знак оцінки змінюється на протилежний уже 1992 року, коли представники влади в Україні не виправдали цих надій: Крим! Крим! Крим! Ми зробили першу помилку, коли в січні 1991-го Кримську область перетворили в Автономну республіку. Другу, коли дали широкі повноваження. Третю, коли в січні цього року не взяли флот. Тепер – пізно. Крим приєднається до Росії. Це непоправна стратегічна помилка. А взагалі Росія веде себе по відношенню до України по-свинськи. Іншої політики я й не чекав... Кравчукові бракує рішучості! (Володимир Малик); Це рік тотального пограбування України колишньою парткратичною клікою, що залишилася при владі. Апатія та тотальне розчарування народу. Яке було піднесення, які були сподівання і надії! Тепер шовіністи й парткрати злорадіють – оце вам незалежність! (Володимир Малик).

З-поміж об'єктів оцінювання в аксіологічному колі «Я-громадянин» вияскравлено народ та Україну, які дістають позитивні експліцитні оцінки із семантикою любові, захоплення, часом жалю й співчуття: Не поневірятися, не лакействувати, а служити йому, народові, чудесному нашому народові, милуватися з нього і радуватися з того, що я маю честь, велику, чудесну, незрівнянну і неповторну честь належати до свого народу (Остап Вишня); Прощай, Україно, голубонько моя безталанна! Моя славна! Моя прекрасна! Моя перша й остання любов! (Володимир Малик); Люблю народ свій палкою любов'ю (О. Довженко); За мною стояла Україна, мій пригноблений народ, за честь котрого я мушу обставати до загину (В. Стус).

Із загального патетичного модусу випадають негативно оцінені, депресивно забарвлені висловлення К. Москальця й Володимира Малика щодо українського народу періоду перебудови й розпаду СРСР: І, навіть досконало вивчивши німецьку, голяндську, французьку мови, ти ніколи не станеш німцем, голяндцем, французом, ти вічно залишишся бідним українцем, громадянином країни, яка значно частіше зникає, ніж виникає. Писанки, рушники, пісні, Гоголь і Березовський, шаровари, сало, самогон, УПА, ОУН, зневага сусідів, об'єкт «покидання глави»... Мій народ бідний і нерозумний, часто – огидний, але він – мій. І я є таким, яким я є, ще й тому, що я – українець. Ми майже втратили національну ідентичність. А може, і взагалі втратили (К. Москалець); В духовному плані довели народ «до ручки» – і він уже відкріс і від-

рікається від самого себе, від своїх батьків, дідів, від свого минулого. А майбутнього у нього немає. Як у народу. Є субстанція, аморфна маса, денаціоналізована, декласована, навіть фізично вироджена. Сталінська і гітлерівська селекція зробили своє чорне діло (Володимир Малик).

Незважаючи на загальне позитивне ставлення до українців, щоденникарі негативно маркують оцінки, які стосуються окремих рис ментальності українського суспільства, й репрезентують їх у формі осуду, обурення, часом жалю: *Перекиданство – велике наше зло. Воно розвинуло у нас, породило дилетантство і поверхових безвідповідальних нероб* (О. Довженко); *Я зрозумів, що маніпулювати громадською думкою – дуже легко* (В. Стус); *Не розумію, невже не надокучило досі т. зв. українській інтелігенції толочити старе тирло – між мазепинським патріотизмом і кочубейським інтернаціоналізмом по-російському, тобто сповідувати філософію меншої чи більшої національної зради. Невже їй, цій інтелігенції, не досить того, що вже маємо? Коли у нас забрано історію, культуру, весь дух, а натомість дозволено творити душу меншого брата?* (В. Стус); *У країні відбувається щось незрозуміле. Всі роз'єднані, і це нарешті стало добре помітно* (К. Москалець); *А національна свідомість низька – і все можливо* (Володимир Малик).

О. Довженко як безпосередній учасник і свідок подій 1939–1945 рр. послідовно вдається до різко негативної оцінки концепту *війна*, актуалізуючи об'єктивні аксіологічні сенси «трагедія», «біль», «горе, нещастя», «страх», «осуд» тощо. Важко гіперболізувати значення його діаріуша загалом і репрезентації в ньому аксіологічного кола «Я-громадянин» зокрема, оскільки нотатки воєнної доби стали дзеркалом Другої світової війни, спроектованої на мистецьке сприйняття. У щоденнику помітне місце займають суспільно-політичні, соціальні й морально-етичні питання, письменника «турбує проблема каліцтва фізичного та духовного» [4, с. 165]: *Як страшенно дорого обійшлася народу нашому війна* (О. Довженко); *Я жорстоко ображений і розорений війною. Вона одняла в мене честь, дорогого мого батька, розорила мене, пограбувала мій дім доценту, бібліотеку мою знищила і вигнала мене з батьківщини. Вона одняла в мене щастя життя з моїм народом. Тому до самої смерті душа моя буде з тими, кого розорила й обездолила війна. З удовами і сиротами, з каліками, арештантами і вигнанцями, з погвалтованими в неволі рабнями – дівчатками, що втратили батьківщину й честь і розвіяні по світу, мов чайки в лиху бурхливу годину. З усіма, хто вмер у нелюдськи жорстоких катуваннях, у муках, хто вимололював у ката кулю замість петлі, під шибеницю стояв, хто горів у вогні, кричучи* (О. Довженко).

Змістове наповнення аксіологічних секторів «Я-Україна», «Я-суспільство», «Я-політика» фактично демаркує чіткі межі між ними. Знакова і формальна специфіка репрезентації авторської оцінки об'єктів, які входять до аксіологічного кола «Я-громадянин», зумовлена суб'єктивними параметрами концептуальної картини світу щоденникарів, що ситуативно може набувати ознак об'єктивності. Релевантні модуси для вираження негативної оцінки *влади, війни* й окремих ментальних особливостей українського народу – осуд, зневага, заперечення, обурення тощо. Натомість позитивні оцінки *України, націоналізму / патріотизму* об'єднує семантика захоплення й возвеличення.

Література

1. Вишня Остап. Думи мої, думи мої... / Остап Вишня // Твори : у 7 т. / Остап Вишня. – К. : Дніпро, 1965. – Т. 7 : Фейлетони ; Гуморески ; Усмішки (1952–1956). – С. 342–387.
2. Довженко О. П. Сторінки щоденника (1941–1956) / О. Довженко. – К. : Вид-во гуманіт. л-ри, 2004. – 384 с.
3. Дуднік І. О. Роль щоденникових записів В. Симоненка у формуванні уявлень про образ митця у контексті епохи / І. О. Дуднік // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія: Літературознавство. – 2011. – Вип. 2 (2). – С. 135–139.
4. Жилієвська П. М. «Щоденник» О. Довженка – «Щоденник» О. Гончара: воєнна доба / П. М. Жилієвська // Таїни художнього тексту (до проблеми поетики тексту) : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 159–171.
5. Малик В. К. Синя книга: щоденник (записки для себе). 1958–1998 / В. К. Малик ; упоряд. : О. В. Сиченко, Н. О. Сиченко. – 2-е вид., без змін. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2011. – 308 с.
6. Москалець К. Келія Чайної Троянди. 1989–1999 : Щоденник / Костянтин Москалець. – Львів : Кальварія, 2001. – 204 с.
7. Симоненко В. Окрайці думок / В. Симоненко // Твори : у 2 т. – Т. 1 : Поезії. Казки. Байки. З неопублікованого. Проза. Літературні статті. Сторінки щоденника. Листи / В. Симоненко ; упоряд. Г. П. Білоус, О. К. Лещенко. – Черкаси : Брама-Україна, 2004. – С. 360–366.
8. Сорока П. І. Голос із затіння. Літературні денники / П. І. Сорока // Українська літературна газета. – 2012. – № 2 (60). – С. 19.
9. Стус В. З таборного зошита / В. Стус // Твори : у 4 т., 6 кн. / В. Стус ; передм. Д. Стуса. – Львів : Просвіта, 1994. – Т. 4. Повісті та оповідання ; Незакінчені твори ; Сценарії ; Літературна критика ; Заяви, публіцист. листи та звернення ; З таборного зошита. – С. 485–506.

Liudmyla Deina

STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES OF AXIOLOGICAL CIRCLE "I-CITIZEN" IN THE MODERN UKRAINIAN DIARY DISCOURSE

This article describes the features of valuable conceptual area of the author of a diary. In the research we determined axiological dimension "I-image" of the diarist and pointed out its axiological circles "I-artist", "I-citizen", "I-personality", "I am among the people" and "I-environment". It was proven that the analysis of axiological circle "I am a citizen" had a particular importance for the interpretation of the valuable world picture of the writer. The researched circle was differentiated into rather well-shaped (concerning its content and form) Ego-sectors "I-Ukraine", "I-policy" and "I-society", and the features of each of them were the subject of focusing our attention. We found that within the axiological circle "I am a citizen" nuclear position had been occupied by axiologically marked concepts, such as 'common people', 'Ukraine', 'politics', 'ideology', 'power' and 'war', whose relevant modes of expressing assessment were enthusiasm / praise / disapproval / neglect / denial / resentment, etc.

Key words: the author of a diary, axiological circle, assessment, valuable conceptual area, diary discourse.

Людмила Дейна

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ПАРАМЕТРЫ АКСИОЛОГИЧЕСКОГО КРУГА «Я-ГРАЖДАНИН» В НОВЕЙШЕМ УКРАИНСКОМ ДНЕВНИКОВОМ ДИСКУРСЕ

В статье описана специфика ценностной концептосферы автора дневника. Охарактеризован аксиологический аспект «Я-образа» diarиста, выделены в нем пять аксиологических кругов. Доказано, что анализ аксиологического круга «Я-гражданин» имеет особое значение для интерпретации ценностной картины мира писателя. Исследуемый круг дифференцирован на относительно стройные в плане содержания и формы Его-секторы, акцентировано внимание на особенностях каждого из них. Выяснены аксиологически маркированные концепты, которые занимают ядерную позицию в пределах аксиологического круга «Я-гражданин».

Ключевые слова: автор дневника, аксиологический круг, оценка, ценностная концептосфера, дневниковый дискурс.

Надійшла до редакції 20.10.2016 р.

УДК 81'367.627

Наталія Лукаш

ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИБЛИЗНОЇ КВАНТИТАТИВНОЇ СЕМАНТИКИ В РЕЧЕННЯХ СТРУКТУРНОЇ МОДЕЛІ SUB + PRAED (COP + NUM) QUANT

У статті комплексно проаналізовано предикати приблизної кількості як конструктивні центри семантично елементарного простого речення. Установлено їхні диференційні ознаки, специфіку семантичної типології, формально-граматичної реалізації й валентного потенціалу, ідентифіковано чинні в українській мові моделі та субмоделі синтаксичних конструкцій, утворених на базі предикатів приблизної кількості.

Ключові слова: предикат кількості, приблизна кількість, числівник, апроксиматор, структурна схема (модель, субмодель) речення.

Предикати приблизної кількості структурують головню двочленні прості елементарні речення CM Sub + Praed (COP + Num)_{quant} у формуванні ядерної позиції яких беруть участь кількісний числівник та апроксиматор [1; 2; 4] (в іншому термінологічному окресленні – специфікатор [3]). Нумератив номінує точне числове значення – точку відліку, із якою порівнюється певна кількість, і має форму називного, родового, знахідного чи оруд-

ного відмінка, що зумовлене природою апроксиматора, який констатує близькість квантитативної ознаки суб'єкта (денотата) до названої числової величини й визначає тип семантичних відношень між ними, а отже, і конкретне диференційоване значення приблизної кількості. Роль квантифікативних апроксиматорів виконують прислівники (майже, приблизно, принаймні), компаративні й суперлативні форми більше, менше, найбільше, найменше, щонайбільше, щонайменше та структуровані за їхньою участю сполучення (не) більше / (не) менше ніж, (не) більше / (не) менше за, (не) більше / (не) менше як, десемантизовані іменники (максимум, мінімум), прийменники (біля, близько, від ...до, з / із / зо, за, коло, понад, щось із, щось біля), займенники (якийсь), стійкі сполучення слів (з гаком, з лишком, з хвостиком), частки (майже, зaledве не, замалим не, ледве не, мало не, трохи не, наче, немов, немовби, неначе, ніби), конструкції зі сполучниками (а може, або, не то ...не то, чи, чи то ...чи то), перерахування двох (трьох) чисел, ін-

© Н. Лукаш, 2016

версія числівника та іменника (*душ сорок, метрів три*), вставні слова, словосполучення та речення, які виражають невпевненість (*може, здається, як на мене, якщо я не помиляюся*). Отже, своєрідність квантитативних предикатів із семантикою близькості стосовно граматичних засобів вираження є очевидною: якщо основні репрезентанти означеної й неозначеної кількості закріплені в мовній системі у вигляді лексичних одиниць, то приблизна кількість таких не має, для її експлікації завжди використовують певне поєднання лексичних одиниць за чинними в мові моделями, схемами номінативного або комунікативного характеру.

Логічною основою прибливної номінації є прийом порівняння, на основі якого відбувається оцінка мовцем відповідності слова об'єктові дійсності. З позицій теорії номінації виокремлюють чотири типи апроксимації: кількісну (у сфері кількості), якісну (у сфері якісних ознак), процесуальну (у сфері дієслова) і субстанційну (у сфері субстанцій) [5, с. 64–65]. Квантитативна апроксимація означає квазіточність, оскільки передбачає вказівку на конкретне числове значення, але з такими «поправними коефіцієнтами», як «верхня межа», «нижня межа», «коливання між двома межами», «коливання навколо якого-небудь числа». С. Р. Маджидов витлумачує приблизну кількість як специфічну мовну категорію, що відображає особливий спосіб осмислення кількісних відношень, при якому певну кількість усвідомлюють через її наближеність до якоїсь іншої означеної кількості, прийнятої за точку відліку [4, с. 10]. Точкою відліку, з якою порівнюється певна кількість, є близько розташоване точне число. Використання компаративного підходу уможливило вичленування таких типів відношень: число буває більшим; більшим або рівним; меншим; меншим або рівним; більшим, меншим або рівним точці відліку. Порівняння певного числа може здійснюватися і стосовно двох точок відліку. У такому разі відношення, які між ними виникають, характеризують так: число може бути більшим за одну точку відліку, але меншим за іншу; число може бути більшим або рівним одній точці відліку, але меншим за іншу; число може бути більшим або рівним одній точці відліку і меншим або рівним другій. Крім цього, при порівнянні числа з двома точками відліку відношення між ними можуть будуватися й за логічним принципом диз'юнкції, коли передбачається вибір однієї із двох точок відліку.

На основі відношень між певною об'єктивною кількістю кого-, чого-небудь й експлікованою на формально-граматичний рівень точкою відліку дослідники виокремлюють різну кількість значень у сфері приближності. Так, Л. Д. Чеснокова називає чотири типи таких значень: 1) указівка на початкову межу; 2) указівка на кінцеву межу; 3) указівка на кількісний проміжок і 4) указівка на серединну

точку відліку [6, с. 104]. Конкретизованішу диференціацію квантитативної апроксимації пропонує С. В. Адамович: I. Квантитативна апроксимація з указівкою на одну з меж кількісного інтервалу: а) модель 1.1. з указівкою на верхню межу кількісного інтервалу, точка відліку не входить до цього інтервалу; б) модель 1.2. з указівкою на нижню межу кількісного інтервалу, точка відліку не входить до цього інтервалу; в) модель 1.3. з указівкою на верхню межу кількісного інтервалу, точка відліку входить до цього інтервалу; г) модель 1.4. з указівкою на нижню межу кількісного інтервалу, точка відліку входить до цього інтервалу. II. Квантитативна апроксимація з указівкою на обидві межі кількісного інтервалу: а) модель 1.5. з указівкою на верхню й нижню межі кількісного інтервалу, обидві точки відліку не входять до цього інтервалу; б) модель 1.6. з указівкою на верхню й нижню межі кількісного інтервалу, обидві точки відліку входять до цього інтервалу; в) модель 1.7. з указівкою на вибір однієї із двох точок відліку; г) модель 1.8. з імпліцитною вказівкою на верхню й нижню межі кількісного інтервалу, причому нижня точка відліку входить до цього інтервалу, а верхня не входить. III. Квантитативна апроксимація, що відображає коливання навколо однієї точки відліку без указівки на межі кількісного інтервалу: модель 1.9. відображає коливання навколо однієї точки відліку без указівки на межі кількісного інтервалу, точка відліку входить до цього інтервалу [1, с. 70–80]. В основу пропонованого дослідження покладено класифікацію значень прибливної кількості С. Р. Маджидова, яку суттєво уточнено із семантичного погляду: 1) «приблизна кількість, більша за точку відліку»; 2) «приблизна кількість, більша за точку відліку або рівна їй»; 3) «приблизна кількість, менша за точку відліку»; 4) «приблизна кількість, менша за точку відліку або рівна їй»; 5) «приблизна кількість, більша чи менша за точку відліку або рівна їй»; 6) «приблизна кількість, більша за одну точку відліку, але менша за іншу»; 7) «приблизна кількість, більша або рівна одній точці відліку і менша або рівна другій»; 8) «приблизна кількість, рівна одній із точок відліку» [4, с. 10–11].

Диференційоване значення «НКО + КО: приблизна кількість, більша за точку відліку» передають речення CcM Sub (N_{gen}) + Praed (Cop + ПО-НАД + Num_{acc})_{quant} Sub (N_{gen}) + Praed (Cop + ЗА + Num_{acc})_{quant} Sub (N_{gen}) + Praed (Cop + БІЛЬШЕ + Num_{gen})_{quant} Sub (N_{gen}) + Praed (Cop + БІЛЬШЕ НІЖ + Num_{nom})_{quant} Sub (N_{gen}) + Praed (Cop + БІЛЬШЕ ЯК + Num_{nom})_{quant} Sub (N_{gen}) + Praed (Cop + БІЛЬШЕ ЗА + Num_{acc})_{quant} Sub (N_{gen}) + Praed (Cop + ІЗ ХВОСТИКОМ) Sub (N_{gen}) + Praed (Cop + Num_{nom} + 3 ЛИШКОМ) Sub (N_{gen}) + Praed (Cop + Num_{nom} + ІЗ ЧИМОСЬ) Sub (N_{gen})_{quant}. Важливо наголосити, що нумеративний компонент указує на нижню межу кількісного інтервалу, але не входить

до цього інтервалу, напр.: ...їх [нападів] **було понад тридцять**... (П. Загребельний); ...**дітей було за 300**... (розм.); **Таких учнів було більше десяти** (О. Романчук); ...**прибиральників було більше двадцяти** (розм.); ...**війська ... було більше ніж сто тисяч** (М. Грушевський); ...їх [«таборів смерті»] **було більш як 20** (О. Корнійчук); ...**таких людей трохи більше за 200** (В. Шандра); ...**аж їх [років] назбиралося п'ятсот з хвостиком** («День»); ...**списків було сто з лишком**... («День»); **Моїх грошей виходить приблизно сто з чимось**... (розм.).

Речення, які репрезентують конкретну семантику «НКО + КО: приблизна кількість, менша за точку відліку», представлені такими СсМ: Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + ДО + Num^{nom})_{quant} Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + МАЙЖЕ + Num^{nom})_{quant} Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + ТРОХИ НЕ + Num^{nom})_{quant} Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + МАЛО НЕ + Num^{nom})_{quant} Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + ЗАМАЛИМ НЕ + Num^{nom})_{quant} Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + ЛЕДВЕ / ЗАЛЕДВЕ НЕ + Num^{nom})_{quant} Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + МЕНШЕ + Num^{nom})_{quant} Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + МЕНШЕ НІЖ + Num^{nom})_{quant} Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + МЕНШЕ ЯК + Num^{nom})_{quant} Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + МЕНШЕ ЗА + Num^{nom})_{quant} Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + ПІД + Num^{acc})_{quant} напр.: ...їх [прообразів] **було щонайменше десять** (О. Кирилюк); ...**запитань було майже п'ятдесят** (розм.); ...їх **трохи не двісті**... (розм.); ...**таких городів було мало не триста** (І. Нечуй-Левицький); ...**речей ледве не п'ять тисяч** (розм.); ...**блондинок було менше двадцяти** («Україна молода»); ...**яких [«Апостолів» Івана Федорова 1654 року видання] збереглося менше ніж шістдесят!** (Ж. Куява); **Якщо їх [підписів] буде менше як 226, пан Литвин пообіцяв оголосити про те, що більшості в Раді немає** (розм.); ...їх [регіоналів] **було менше за тисячу** (розм.); ...**людей було під тисячу**... (О. Білозерська). Нумеративний компонент предиката фіксує верхню межу кількісного інтервалу, але не входить до цього інтервалу.

За семантичною ознакою «розташування приблизної кількості стосовно точки відліку» речення, у яких повідомлено про приблизну кількість, більшу за точку відліку, та приблизну кількість, меншу за точку відліку, перебувають між собою в антонімічних відношеннях, пор.: **Олівців було більше десяти** – **Олівців було менше десяти**; **Уболівальників було за сто** – **Уболівальників було до ста**.

Речення семантичної структури «НКО + КО: приблизна кількість, більша за точку відліку або рівна їй» репрезентовані такими СсМ: Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + ЩОНАЙМЕНШЕ + Num^{nom})_{quant} Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + ПРИНАЙМНІ + Num^{nom})_{quant} Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + МІНІМУМ + Num^{nom})_{quant} Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + НЕ МЕНШЕ + Num^{nom})_{quant} Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + НЕ МЕНШЕ НІЖ + Num^{nom})_{quant} Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + НЕ

МЕНШЕ ЯК + Num^{nom})_{quant} Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + НЕ МЕНШЕ ЗА + Num^{acc})_{quant} Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + Num^{nom} + А ТО / ЧИ / АБО Й БІЛЬШЕ) _{quant} напр.: **Таких контрактів було принаймні десять** («Дзеркало тижня»); ...їх [жінок] **було мінімум 6!** (А. Власенко); ...**державних утворень з такою ж назвою було не менше семи** (В. Бебик); **Їх [поштовхів] було не менше ніж сорок** (Н. Стефанова); **Городовиків було не менше як двадцять** (Ю. Смолич); ...**а їх [пасажирів] було не менше за п'ятдесят**... (С. Лігостаєва); **А їх [«сеансів» мартень було двадцять чи й більше!** (М. Дашків).

Реалізаторами диференційованого значення «НКО + КО: приблизна кількість, менша за точку відліку або рівна їй» є речення СсМ Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + ЩОНАЙБІЛЬШЕ + Num^{nom})_{quant} Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + НАЙБІЛЬШЕ + Num^{nom})_{quant} Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + МАКСИМУМ + Num^{nom})_{quant} Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + НЕ БІЛЬШЕ + Num^{nom})_{quant} Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + НЕ БІЛЬШЕ НІЖ + Num^{nom})_{quant} Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + НЕ БІЛЬШЕ ЯК + Num^{nom})_{quant} Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + НЕ БІЛЬШЕ ЗА + Num^{acc})_{quant} i Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + ЯКИХОСЬ + Num^{nom})_{quant} напр.: ...**яких [запитань] було до двадцяти** (Я. Пругло); ...їх **було щонайбільше сорок** (розм.); ...**творів – найбільше чотири**... (розм.); **Звичайно, краще було б ... аби їх [станцій] було максимум п'ять** (В. Новосвітній); ...їх [лебедів] **було не більше двадцяти**... («Високий замок»); ...їх [цяточок] ... **було не більше ніж 23** («Україна молода»); **Шведів було не більше як 25000** (розм.); ...**телевізорів ... було не більше за три тисячі**... (розм.); ...їх [саксонців] **було якихось тринадцять тисяч** (А. Сапковський). За ознакою «розташування приблизної кількості стосовно точки відліку» речення аналізованого значеннєвого типу вступають у відношення опозиції з реченнями – експлікаторами диференційованого значення «НКО + КО: приблизна кількість, більша за точку відліку або рівна їй», оскільки точка відліку, названа в них, номінує відповідно найменше й найбільше число з низки можливих.

Репертуар конкретних репрезентантів диференційованого значення «НКО + КО: приблизна кількість, більша чи менша за точку відліку або рівна їй» досить широкий. До нього входять синтаксичні конструкції, побудовані за СсМ Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + ПРИБЛИЗНО + Num^{nom})_{quant} Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + ОРІЄНТОВНО + Num^{nom})_{quant} Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + ДЕСЬ + Num^{nom})_{quant} Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + ЩОСЬ ІЗ + Num^{acc})_{quant} Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + 3 / ІЗ / 30 + Num^{acc})_{quant} Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + В СЕРЕДНЬОМУ + Num^{nom})_{quant} Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + БЛИЗЬКО + Num^{nom})_{quant} Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + БІЛЯ + Num^{nom})_{quant} Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + КОЛО + Num^{nom})_{quant} Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + ЩОСЬ

БЛИЗЬКО + Num^{gen} quant, Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + ЩОСЬ КОЛО + Num^{gen} quant) і Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + ЩОСЬ БІЛЯ + Num^{gen} quant) напр.: *...людей було приблизно 24* («Газета по-українськи»); *Людей орієнтовно 10* (розм.); *...вчительок було десь вісім* (розм.); *Людей було щось із двісті* (розм.); *... їх [ран] було з десять...* (І. Гавришкевич); *Їх [сосочків] в середньому 12* (розм.); *...вибухів було близько 10...* (розм.); *...їх [дітей] було біля 50...* (М. Левківський); *...їх [священиків] було коло 30...* (розм.); *...їх [пусток та розорених подвір'їв] виявилось щось близько ста* (розм.); *...їх [церков] було щось коло трьох* (розм.); *...яких теж було щось біля 30* (Іван Багряний). Предикати розгляданого семантичного різновиду виражають приблизну кількість через позначення на числовій осі однієї конкретної точки, навколо якої можливе коливання квантитативного показника в напрямку як збільшення, так і зменшення без обмежень кількісного інтервалу.

Функцію апроксиматора в реченнях із семантичним описом «НКО + КО: приблизна кількість, більша чи менша за точку відліку або рівна їй» виконують частки (*наче, ніби, мовби* й т. ін.) та вставні компоненти (*мабуть, може, можливо, здається, якщо я не помиляюся* й т. ін.), у значеннєвій структурі яких сема «приблизність» узаємодіє з основними семами «невпевненість», «недостовірність», що уможливорює появу модального відтінку, напр.: *...а скільки ж їх було? Наче двоє...* (М. Павленко); *...православних монастирів ... було, може, десять...* (Р. Антоник); *...їх [газових криз] було, здається, три* (В. Лупан). Однак не всі дослідники визнають слова чи конструкції, які виражають ставлення мовця до висловленої ним думки, засобами апроксимації, оскільки ті пов'язані з ідеєю суб'єктивної модальності, а не близькості певної кількості до точки відліку [4]. Достатніх підстав для такої кваліфікації, на нашу думку, немає.

Диференційоване значення «НКО + КО: приблизна кількість, більша або рівна одній точці відліку і менша або рівна другій» передають речення двох СсМ: Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + ВІД + Num^{1 gen} + ДО + Num^{2 gen} quant) і Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + Approx + Num^{1 nom} - Num^{2 nom} quant), напр.: *...їх [вулиць] було від двох до чотирьох* (Л. Залізняка); *Боездатних старшин та козаків було від двох до трьох тисяч* (Р. Коваль); *А всього людей – сто вісімдесят п'ять – сто дев'яносто* (Є. Придан); *...яких [політичних в'язнів] ... було двісті-триста...* (С. Липовецький). Примітно, що в останніх двох наведених зразках апроксиматор реалізований імпліцитно, його функцію перебирає на себе інтонація. За ознакою «наявність двох точок відліку, щодо яких визначається приблизна кількість» з описуваними реченнями співвідносні непродуктивні в українській мові синтаксичні конструкції СсМ Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + МІЖ + Num^{1 inst} + І / Й / ТА + Num^{2 inst} quant), які репрезентують план

змісту «НКО + КО: приблизна кількість, більша за одну точку відліку, але менша за іншу», напр.: *...їх [жертв] було між 1000 і 1500* (П. Кононенко). Зіставляючи синтаксичні конструкції передбачають наявність у позиції предиката двох кількісних числівників на позначення величин, розташованих на числовій осі не поряд: якщо Num₁ = n, то Num₂ ≠ n і Num₂ ≠ n + 1. Відстань між двома точками відліку, які називають верхню й нижню межі квантитативного інтервалу, може бути різною, пор.: *...їх [порушень] було двадцять – двадцять п'ять...* («Волинь») та *...таких рослин ... було від ста до п'ятисот...* (розм.).

З-поміж синтаксичних конструкцій семантичної структури «НКО + КО: приблизна кількість» вирізняються ті, які не збігаються за ступенем квантитативної апроксимації з розглянутими вище реченнями. За ними закріплено конкретне значення «НКО + КО: приблизна кількість, рівна одній із точок відліку» і свій репертуар СсМ: Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + Approx + Num^{1 nom} - Num^{2 nom} quant) (рідше – Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + Approx + Num^{1 nom} - Num^{2 nom} - Num^{3 nom} quant)). Семантику приблизної кількості вони передають шляхом синхронної актуалізації двох (рідше трьох) чисел, розташованих поряд на числовій осі, напр.: *У різні часи сердючких полків було три-чотири* (М. Костомаров); *...нападаючих було двоє-трьоє* («День»); *Скільки нас було: двоє-трьоє-четверо...* (В. Пузік). Такі речення репрезентують приблизну квантитативну ознаку за логічним принципом диз'юнкції – кореляції «або – або», яка постає виразніше завдяки використанню розділових сполучників (СсМ Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + Num^{1 nom} + АБО / ЧИ + Num^{2 nom} quant) Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + ЧИ ТО + Num^{1 nom} + ЧИ ТО + Num^{2 nom} quant) Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + НЕ ТО + Num^{1 nom} + НЕ ТО + Num^{2 nom} quant) Sub (N^{gen}) + Praed (Cop + АБО / ЧИ + Num^{1 nom} + АБО / ЧИ + Num^{2 nom} quant), напр.: *Їх четверо було ... чи п'ятеро* (Л. Кононович); *Їх було двоє чи трое...* (О. Гончар); *...восьмеро чи дев'ятеро було нас...* (Ю. Збанацький); *...їх [номінацій] було чи то три, чи то чотири...* (М. Єлісеєва); *Вогників було не то два, не то три; Чи їх трое, чи четверо?* (М. Коцюбинський).

Специфічний тип становлять речення з комбінованими засобами актуалізації приблизної семантики, напр.: *...їх було щось душ із десять* (Л. Кононович); *...було їх [шабель] штук сто, не менше* (М. Вінграновський); *Народу, без ярмаркових, тисяч зо дві, зо три* (М. Вінграновський); *Було їх [утікачів] ... чоловіка з тридцять...* (М. Коцюбинський); *...їх [родичів і друзів] було чоловік сто, не менше* (В. Нестайко); *Скільки їх було – десять, двадцять, тридцять, чи, може, й більше* (І. Сенченко); *...їх [енкаведистів] було, може, десять, а може, й двадцять* (М. Василенко); *Їх [свічок] було штук триста, а може, й більше* (І. Роздо-

будько); ...їх так само було, може, два, може, три (розм.); ...їх [день] було більше 300, але менше 400 (Т. Корнієнко).

Речення, які репрезентують різні значеннєві відтінки загальної семантики «НКО + КО: приблизна кількість», різняться ступенем апроксимації: в одних із них закладений вибір із двох чисел, другі номінують приблизну кількість, максимально наближену до точки відліку, треті передбачають кількість у межах ширшого квантитативного інтервалу, пор.: *Гостей було сім-вісім / Гостей було майже двадцять / Гостей було не більше двадцяти*. Розглядані синтаксичні структури наділені різним ступенем продуктивності. Як свідчать одержані дані, найвищу функціональну активність виявляють двокомпонентні конструкції із предикатами Praed (COP + ПОНАД + Num_{acc})_{quant}, Praed (COP + БІЛЬШЕ + Num_{gen})_{quant}, Praed (COP + МЕНШЕ + Num_{gen})_{quant}, Praed (COP + НЕ БІЛЬШЕ + Num_{gen})_{quant}, Praed (COP + НЕ МЕНШЕ + Num_{gen})_{quant}, Praed (COP + МАЙЖЕ + Num_{nom})_{quant}, Praed (COP + 3 + Num_{acc})_{quant}, Praed (COP + БЛИЗЬКО + Num_{gen})_{quant}, Praed (COP + N / Num_{1 nom} + Num_{2 nom})_{quant}, Praed (COP + Approx + Num_{1 nom} - Num_{2 nom})_{quant}. Нижчу частоту вживання мають речення з предикатами Praed (COP + ЗА + Num_{acc})_{quant}, Praed (COP + ЩОНАЙМЕНШЕ + Num_{nom})_{quant}, Praed (COP + ПРИБЛИЗНО + Num_{nom})_{quant}, Praed (COP + ДЕСЬ + Num_{nom})_{quant}, Praed (COP + БІЛЯ + Num_{gen})_{quant}, Praed (COP + КОЛО + Num_{gen})_{quant}, Praed (COP + ВІД + Num_{1 gen} + ДО + Num_{2 gen})_{quant}. Речення інших СсМ представлені в дослідженому матеріалі поодинокими прикладами.

Отже, до релевантних ознак предикатів приблизної кількості слід віднести такі: 1) вираження статично-кількісної ознаки суб'єкта за допомогою системи апроксиматорів; 2) первинна квантитативна актуалізація; 3) семантична варіативність; 4) морфологічна варіативність (числівники, іменники, прислівники); 5) змога відкривати одну облігаторну субстанційну синтаксему – суб'єктну, яка здебільшого представлена генітивом, зрідка – номінативом.

Література

1. Адамович С. В. Семантическая категория аппроксимации и система средств ее выражения : монография / С. В. Адамович. – Гродно : ГрГУ, 2011. – 183 с.
2. Дмитрук В. І. Квантитативні слова в сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. І. Дмитрук. – Кіровоград, 1998. – 199 с.
3. Категория количества в современных европейских языках / В. В. Акуленко и др. ; отв. ред. В. В. Акуленко ; АН УССР, Каф. иностр. языков. – К. : Наук. думка, 1990. – 284 с.
4. Маджидов С. Р. Приблизительное количество как языковая категория и способы его выражения в современном русском языке : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / С. Р. Маджидов. – Таганрог, 1995. – 152 с.
5. Никишенкова Ю. В. Выражение значения приблизительности в современном немецком языке : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Ю. В. Никишенкова. – Н. Новгород, 2000. – 169 с.
6. Чеснокова Л. Д. Имя числительное в современном русском языке. Семантика. Грамматика. Функции : монография / Л. Д. Чеснокова. – Ростов-на-Дону : Гефест, 1997. – 292 с.

Natalia Lukash

MEANS OF APPROXIMATE QUANTITATIVE SEMANTICS OF THE SENTENCES STRUCTURE MODEL SUB + PRAED (SOR + NUM) QUANT

The research gives us a complex analysis of the predicates of approximate quantity as constructive centers of a semantically elementary simple sentence. Their distinctive features were specifically defined, the specificity of semantic typology, formal grammatical realization and potential of quantity predicates were figured out, the structure of the content plane of approximation as a semantic category and the properties of its means of expression (adverbs, prepositions, conjunctions, pronouns, particles, phraseological units, inserted words, word-combinations and sentences, inversions of numeral and nouns, etc.) were systematically investigated, the valid models and submodels of syntactical constructions, made up on the basis of predicates of approximate quantity, were identified.

Key words: quantitative predicate, approximate quantity, numeral, approximation, structural scheme (model, submodel) of the sentence.

Наталія Лукаш

СРЕДСТВА РЕАЛИЗАЦИИ ПРИБЛИЗИТЕЛЬНОЙ КВАНТИТАТИВНОЙ СЕМАНТИКИ В ПРЕДЛОЖЕНИЯХ СТРУКТУРНОЙ МОДЕЛИ SUB + PRAED (COP + NUM) QUANT

В статье осуществлено комплексное исследование предикатов приблизительного количества как конструктивных центров семантически элементарного простого предложения. Установлены их классификационные признаки, специфика семантической типологии, формально-грамматической реализации и валентного потенциала, идентифицированы функционирующие в украинском языке модели и субмодели синтаксических конструкций с предикатами приблизительного количества.

Ключевые слова: предикат количества, приблизительное количество, числительное, апроксиматор, структурная схема (модель, субмодель) предложения.

Надійшла до редакції 03.11.2016 р.

Tatiana Krol

THE MANIFESTATION OF INTERNAL CONFLICT BY MEANS OF EKPHRASIS IN JOHN BANVILLE'S *THE SEA*

*This article explores the function of ekphrasis in **The Sea** by John Banville. It offers an analysis of the actual ekphrasis, introduced by Bonnard's painting *Nu dans le bain au petit chien*, and the notional ekphrasis, provided by the photographs of incurable patients, symbolic of death. Showing that the knowledge of art allows the novel's protagonist to fit the visual images to his own circumstances in order to come to terms with the loss of his wife, the article concludes that ekphrasis also functions to decode his deep internal conflict.*

Key words: actual and notional ekphrases, trauma, internal conflict, John Banville.

From the very first pages of John Banville's *The Sea*, the reader is likely to observe the novel's distinctive style, characterized by its numerous references to artworks, names of ancient deities and mythological places, and the scenes transition time, in which past and present are blurred, and which, at first impression, may kindle a feeling of disconnectedness. However, as the story unfolds, this seeming disconnectedness activates multidirectional lines of meaning between image and word, and in fact, leads to a better understanding of the verbal picture created by the author. Just as an artist uses different colours and shades producing a canvas, so Banville utilizes various techniques, the most prominent of which is ekphrasis – a device that exposes the 'intersection of verbal and visual'¹. Exploring the nature of ekphrasis, Ruth Webb traces the idea of 'placing before eyes'² back to the ancient times, and recommends adherence to Theon's definition of ekphrasis as 'a descriptive <...> speech which brings (literally 'leads') the thing shown vividly (enaregos) before the eyes'³. Although the history and evolution of ekphrasis generated a significant amount of debate on the conflict between word and image in the past, one of the most well-known sources of which is probably G. E. Lessing's *Laocoon* (1766), *The Sea* is rid of such. Instead, both words and images appear to be united in creating multiple layers of meaning in the novel.

Banville emphasizes the importance of the visual aspect of his works: «For me, in a number of books, painting was a scaffolding <...>. For me, art is always the world itself, the description of the world, the description of the surface of the world <...>. Painting is the supreme art of the surface, and, as Nietzsche says, in the surface is where the depth is, and I believe that»⁴. Indeed, bringing to the surface analogies between visual images and the protagonist's circumstances, the pictorial ekphrasis in *The Sea* enables the reader to notice what lies beneath the surface, and explore the depth of the protagonist's feelings. A connection with art is identifiable from the main character's occupation. It is not incidental that Morden is an art historian, as such an arrangement justifies the incorporation of ekphrasis within his life story. Bonnard's biography is well known to Morden and his works are admired by him; therefore, it is not surprising that in time of distress, Morden turns to the source that is omnipresent in his life, particularly as he sees similarities between himself and the French painter. Quintilian's remark about familiar things being 'most apt to lodge themselves in the mind'⁵ from his discussion of ekphrasis adds to an understanding of Morden's recourse to *Nu dans le bain au petit chien*.

The accurate descriptions of Bonnard's paintings and a detailed account of his personal relationship with his wife reveal the author's concern with the reader's knowledge of the painter's life and works. This gives an impression that the reader's reception of Morden's trauma is steered by the author, in a way. Perhaps Banville expects the reader to become familiar with Bonnard to make sure that the novel's ekphrasis creates the intended impact. Such an assumption brings to mind Webb's indication of authors' ability to predict their reader's response, which becomes immediate, and 'practically unconscious'⁶. If built up on the reader's 'cultural competence'⁷. Hence, cultural competence of

¹ Ryan Welsh, 'Ekphrasis' in *Theories of Media* [Electronic resource], *The University of Chicago*, <<http://csmt.uchicago.edu/glossary2004/ekphrasis.htm>> [accessed 22 April 2014].

² Ruth Webb, *Ekphrasis, Imagination and Persuasion in Ancient Rhetorical Theory and Practice* (England : Ashgate Publishing Limited, 2009), p. 51.

³ Ibid.

⁴ John Kenny, 'Well Said Well Seen: The Pictorial Paradigm in John Banville's Fiction' [Electronic resource], *Irish University Review*, Vol. 36, No. 1, pp. 52–67 <[http://www.jstor.org/remote.library.dcu.ie/stable/25517292](http://www.jstor.org/remote/library.dcu.ie/stable/25517292)> [accessed 29 March 2014], p. 53.

⁵ Webb, op. cit., p. 110.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid., pp. 110–111.

Banville's reader is significant for the fully successful process of decoding Morden's feelings.

Morden is working on a monograph of Bonnard, whom he considers a 'very great'⁸ painter, and numerous parallels are drawn between him and Bonnard throughout the novel: «When I consider my face in the glass like this I think, naturally, of those last studies Bonnard made of himself in the bathroom mirror at Le Bosquet towards the end of the war after his wife had died – critics call these portraits pitiless...» (130). As the story unfolds, the portrayal of Morden's and Bonnard's physical resemblance prepares grounds for the examination of more significant issues, and allows a connection to be made between their wives. Before Morden's wife Anna dies of cancer, she acquires the habit of taking 'extended baths' (153) – an important thread leading to the French painter's wife Marthe, who also used to spend long hours in the bath: «... she lies there, pink and mauve and gold, a goddess of the floating world, attenuated, ageless, as much dead as alive <...>. The narrow room that is her refuge vibrates around her, throbbing in its colours. Her feet, the left one tensed at the end of its impossibly long leg, seem to have pushed the bath out of shape and made it bulge at the left end, and beneath the bath on that side, in the same force-field, the floor is pulled out of alignment too, and seems on the point of pouring away into the corner, not like a floor at all but a moving pool of dappled water. All moves here, moves in stillness in aqueous silence. One hears a drip, a ripple, a fluttering sigh» (152).

The description of the bathing scene from *Nu dans le bain au petit chien* can be related to both Marthe and Anna; and its lifelike quality brings to mind the ekphrastic technique of enargeia, employed to describe 'a vivid, visual presence' of an event and 'all the emotions that attend its perception before the reader's eyes'⁹. The register is germane to this purpose: 'floating', 'vibrates', 'throbbing', 'pushed out', 'bulge', 'pouring', 'moving', 'a drip', 'a ripple', and 'fluttering' give the scene 'an illusion of life'¹⁰. Due to the faculty of enargeia, the image from the canvas acquires almost a physical presence, as if transcending the frame of

the painting and settling in Morden's current situation, thus setting in motion his traumatic perception of loss.

Equally important, enargeia is brought out by the narrative's spatial digression that 'stops narrative flow' and 'frustrates the fictional time'¹¹, which is observed as the chronology of events in the novel is disregarded. Such a technique underpins the interdependence of word and image and allows present and past to run simultaneously, as if 'locking time within space'¹². In doing so, the painting not only transforms itself into Morden's situation, providing a sensuous understanding of his trauma, but also activates the decoding of other layers of meaning, which unveils the context of his internal conflict. With sadness, Morden admits that without Anna, their house becomes 'hollow' and 'a vast echo chamber' (146), and these words reveal the doom of his utmost loneliness. It is probably only after her death that he realizes that Anna was his inspiration, just as Marthe was Bonnard's, and therefore, Morden's sudden outburst of anger, marked by an unexpectedly obnoxious register, may seem startling to the reader: «You cunt, you fucking cunt, how could you go and leave me like this, floundering in my own foulness, with no one to save me from myself. *How could you*» (196). These lines express the protagonist's cry of desperation, testifying to his fear of loneliness. Fuelled by spatial digression, the parallels between Bonnard and Morden lead to a deeper examination of Morden's relationship with Anna, bringing to the surface another nuance: Morden's lack of self-confidence. The case of alliteration in the words 'floundering' and 'foulness' indicates the writer's wish to emphasize their meaning and draw the reader's attention to it. Further flashbacks activate Morden's cogitation about his relationship with Anna, unveiling certain meaningful details. Interestingly, the first thing that attracted Morden to Anna was her size: «It was the size of her that first caught my attention. Not that she was so very large, but she was made on a scale different from that of any woman I had known before her. Big shoulders, big arms, big feet, that great head with its sweep of thick dark hair» (100).

The description of Anna's physical appearance allows for an assumption that she was also psychologically and emotionally stronger than Morden. This is hinted at in the novel time and again. For instance, the fact that Anna became the initiator of their marriage and 'invited' Morden to marry her (104), is telling. Due to Anna, Morden felt he gained importance and stood out from the crowd. This is how he reminisces about their arriving at numerous parties: «How grand we must have looked, the two of us, making our entrance, taller than anyone else, our gaze directed over their heads as if fixed on some far fine vista that only we

⁸ John Banville, *The Sea* (London : Picador, 2005), p. 40. Henceforth all pages referring to this text will be given after quotes.

⁹ Andrew D. Walker, 'Enargeia and the Spectator in Greek Historiography' [Electronic resource], *Transactions of the American Philological Association* (1974-), Vol. 123, 1993, pp. 353–377, <<http://www.jstor.org.remote.library.dcu.ie/stable/284335>> [accessed 13 January 2014], p. 353.

¹⁰ Diane Chaffee, 'Visual Art in Literature: The Role of Time and Space in Ekphrastic Creation' [Electronic resource], *Revista Canadiense de Estudios Hispánicos*, Vol. 8, No. 3, Primavera 1984, pp. 311–320, <<http://www.jstor.org.remote.library.dcu.ie/stable/27762329>> [accessed 14 January 2014].

¹¹ *Ibid.*, p.315.

¹² *Ibid.*

were privileged enough to see» (100). Morden's wish to be important can be seen from these lines, a position he appears to lack. His sense of inferiority is repeatedly expressed throughout the novel, while Anna is seen by him as a pillar, and sought for support: «I never had a personality <...>. I was always a distinct no one, whose fiercest wish was to be an indistinct someone. <...> Anna, I saw at once, would be the medium of my transmutation. She was the fairground mirror in which all my distortions would be made straight» (216).

This quotation shows that Morden has relied upon his wife significantly. Therefore, he feels particularly susceptible to loneliness when she dies, for his loss is deepened by a lack of self-confidence. The manifestation of his trauma, sparked by *Nu dans le bain au petit chien*, further reveals that his low self esteem transgresses his personal relationship with Anna, and extends into self-deprecation in his professional field. This is expressed by his dissatisfaction with the project on Bonnard: he feels that he 'has been mired' in it for more years than he 'cares to compute', conceding that he has 'nothing of any originality to say' (40). Morden undervalues himself, considering his work unimportant: «...work is not the word I would apply to what I do. Work is too large a term, too serious. Workers work. The great ones work. As for us middling men, there is no word sufficiently modest that yet will be adequate to describe what we do and how we do it» (41). This view provides a feeling that the protagonist rues the lack of talent, perhaps the one on the scale of Bonnard, and although Morden acknowledges his being a diligent worker, he notes that diligence is never enough (41).

Reflecting on Bonnard's art, Di Piero considers that the painter has changed 'the volume and space that our eye creates'¹³, and this insight proves to be apt for Banville's idea to fit Bonnard's painting to Morden's story. The actual ekphrasis, introduced by *Nu dans le bain au petit chien*, exhibits the extension of its meaning, for not only does it succeed in the portrayal of the protagonist's feelings, generated by the trauma of loss, but also activates a deeper examination of his inner world. The actual ekphrasis thus brings to the surface the elements of Morden's internal conflict, further reinforced by the novel's notional ekphrasis.

Notional ekphrasis occurs when the represented artistic objects are fictional. It is offered in *The Sea* in the instance of photographs of incurable patients, taken by Morden's wife in hospital. Justifying the importance of the novel's ekphrastic scaffolding for the portrayal of the protagonist's inner psyche, the pho-

tographic images amplify the atmosphere of suffering that accompanies Morden's trauma. Their mournful nature becomes the most clear-cut link between photography and death: «There was an old man with one leg gone below the knee, a thick line of sutures like the prototype of a zip fastener traversing the shiny stump. An obese, middle-aged woman was missing a breast, the flesh where it had been recently removed all puckered and swollen like a giant, empty eye-socket. A big-bosomed, smiling mother in a lacy nightdress displayed a hydrocephalic baby with a bewildered look in its otter's bulging eye. The arthritic fingers of an old woman taken in close-up were knotted and knobbed like clusters of root-ginger...» (181).

Similarly to the actual ekphrasis, introduced by Bonnard's painting, the faculty of enargeia of the notional ekphrasis, strengthened by powerful metaphors, similes and epithets, achieves the illusion of almost a corporeal presence of the patients. The gruesome views, captured by Anna, are doubled by the fact that she is also dying, which undeniably emphasizes Morden's traumatic experience and deepens the novel's sorrowful quality. The photographic ekphrasis is immensely germane to the evocation of suffering, pain and death, which proves to attest to Stephen Cheeke's indication of the elegiac nature of photographic art. Pointing out the 'deathwards pull'¹⁴ of photographic images, Cheeke explains that they have 'something to do with Death'¹⁵, as from the moment when a photograph is taken, the image is being propelled toward its own destruction. Cheeke further goes on to posit the nature of photographic image as '*momento mori* or inventory of mortality'¹⁶, and his point is seminal for the notional ekphrasis in *The Sea*, for its photographic images are incorporated in the novel precisely to convey the meaning of death, strengthened even more by the ekphrastic technique of spatial digression. Embedded in the protagonist's narrative, it enables Morden to trace the deathlike nature of photographs to the past. Then, his recollection of Anna's love for photography crystallizes his *a posteriori* interpretation of the signs of her imminent doom, confirming that they should be viewed as symbols of death. Morden confesses that he disliked being photographed by Anna, for behind the camera she was 'like a blind person, something in her eyes went dead, an essential light was extinguished' (173). He recalls an uneasy sensation, generated by Anna's not looking at the subject of her photograph, but rather 'peering inward, into herself' (173). Her troubling return to 'an old obsession' – photography, when she was ill, gives Morden 'a strong yet unac-

¹³ W. S. Di Piero, 'On Bonnard' [Electronic resource], *The Threepenny Review*, No. 76, winter 1999, pp. 36–37, <<http://www.jstor.org/remoted.library.dcu.ie/stable/4384800>>, [accessed 12 May, 2014], p. 37.

¹⁴ Stephen Cheeke, *Writing for Art. The Aesthetics of Ekphrasis* (Manchester University Press : Manchester and New York, 2008), p. 145.

¹⁵ Ibid., p. 143.

¹⁶ Ibid., p. 144.

countable sense of foreboding' (174). But only after Anna's death it is harked back to by him as a harbinger of peril, which he has just deciphered.

The symbolism of death, conveyed by photography, is underpinned by another interesting detail – the author's choice of his characters' names, which is unlikely to be incidental. For instance, the consultant, who treats Anna, is called Dr Todd: this word brings to mind the German word 'der Tod', meaning 'death'. Similarly, the meaning of the protagonist's surname can be traced to the German meaning 'to murder'. Rüdiger Imhof observes that Morden's surname is apposite to his compiling the 'Book of the Dead'¹⁷. With the names adding greatly to the symbolism of death, and clearly indicating that the novel's images 'coincide with the substance'¹⁸, words and images in *The Sea* prove to be united in conveying the atmosphere of suffering and pain. These further disclose another element of Morden's internal conflict – his quest for spirituality.

Anna's clarification that the photographs are her 'indictment' (183) allows Morden to see them as a form of her protest against 'cruelty' (184), and her collection of evidence. The question then arises as of who is the addressee for this evidence, and who is to be accused of cruelty. Such an interpretation of the function of the photographs along with Anna's overt disagreement on suffering induces Morden to ponder on spirituality: «I am not speaking here of a posthumous transfiguration. I do not entertain the possibility of an afterlife, or any deity capable of offering it. Given the world that he created, it would be an impiety against God to believe in him». (185) This moment of disillusionment shows that the protagonist's indignation and anger are channelled against God. His quest for the spiritual side of life and death is strongly validated by the deployment of the mimetic trope of 'resemblance',¹⁹ tangible from his numerous allusions to mythological elements, such as 'Edenic moment' (89), 'the sack of Troy', 'the sinking of Atlantis' (132), 'Valhallan petulance' (185), and others. Morden compares his mournful state to being in 'Pluto's realm' (23), and draws a parallel between himself and 'a lyreless Orpheus' (24), and his linking of the godlike nature of ancient deities to his own circumstances creates an illusion of their lifelikeness, or 'likeness to an essential and unvarying «nature»'²⁰,

characteristic of mimesis. Hence, the evocation of mythology offers an understanding of spiritual pursuit through suffering and pain, and thus enables the discernment of Morden's internal conflict.

The mythological motifs of the novel's mimetic technique show that the author expects the reader to be acquainted with mythology. Therefore, the reader's cultural competence, discussed previously in relation to Bonnard's art, gains in significance also in relation to mimesis, as it allows the reader to fully grasp Morden's feelings. Such an interpretation can be justified by Webb's indication of the importance of memory on imagination and persuasion in ekphrastic writings, as she notes that authors are inclined to use their own 'visual resources' in order to recall images which 'already exist in the audience's mind'²¹, and that the images may be 'intentionally bizarre' to be 'more memorable'²². The deployment of mythological elements stored in the culturally competent reader's memory may therefore suggest that the text in part controls the reader's response in the way that through the evocation of mythology, it leads the reader to decoding Morden's quest for spirituality.

Importantly, the novel's spatial digression unwinds the protagonist's memories, allowing him to trace mythological allusions back to his childhood and youth. Morden recalls 'the time of gods' (5) speaking of his youth, and reiterates on several occasions that he was 'greatly taken with the gods' (73) as a child, which suggests that his reflections about spirituality originate from some earlier experiences, and are not caused by the trauma of loss solely. Therefore, the protagonist's allusions to mythology point to the ontogenetic universal nature of mimesis that is manifest in every human being from childhood²³. Given that the nature of mimesis is 'critical and inherently conflictive'²⁴, the novel's mimetic technique urges the decoding of Morden's quest for spirituality as another element of his deep internal conflict, which he is trying to resolve for himself: «...what I am looking forward to is a moment of earthly expression... the secret aim of all of us to be no longer flash but transformed utterly into the gossamer of unsuffering spirit...» (185).

¹⁷ Rüdiger Imhof, 'The Sea: «Was't Well Done?»' [Electronic resource], *Irish University Review*, Vol. 36, No. 1, Spring – Summer, pp. 165–181, <<http://www.jstor.org/remote.library.dcu.ie/stable/25517299>> [accessed 10 May 2014], p. 174.

¹⁸ Jan Mieszkowski, 'Art Forms' in *The Cambridge to Walter Benjamin*, ed. by Ferris, David S. (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), p. 46.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Lorna Hutson, 'Forensic Aspects of Renaissance Mimesis' [Electronic resource], *Representations*, Vol. 94,

No. 1 (Spring 2006), pp. 80–109, <<http://www.jstor.org/stable/10.1525/rep.2006.94.1.80>> [accessed 25 March 2014], p. 80.

²¹ Webb, op. cit., p. 110.

²² Ibid., p. 111.

²³ Jean-Marie Schaeffer and Ioana Vultur, 'Mimesis' in *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*, ed. by David Herman et al (London and New York: Routledge, 2008), p. 309.

²⁴ Matthew Schneider, 'Problematic Differences: Conflictive Mimesis in Lessing's «Laokoon»' [Electronic resource], *Poetics Today*, Vol. 20, No. 2, Summer, 1999, pp. 273–289, <<http://www.jstor.org/remote.library.dcu.ie/stable/1773384>> [accessed 23 March 2014], p. 276.

Mimesis thus serves to demonstrate Morden's wish to discover, or rather re-discover, spirituality, which haunts him throughout his life. Revealing of his evocation of the analogies for the numinous becomes Wallace Stevens and Maria Rainer Rilke's suggestion that 'art and the imagination can somehow take place of religion in the post-metaphysical modern world'²⁵, as it indicates that mimesis in *The Sea* is designated to provide an understanding of the protagonist's internal conflict by means of conflation of his knowledge of art and the creative power of his imaginative faculty.

Bibliography

1. Banville John. *The Sea* / John Banville. – London : Picador, 2005.
2. Chaffee Diane. Visual Art in Literature: The Role of Time and Space in Ekphrastic Creation [Electronic resource] / Diane Chaffee // *Revista Canadiense de Estudios Hispánicos*. – Vol. 8. – No. 3. – Primavera, 1984. – P. 311–320. – Access regime : <http://www.jstor.org.remote.library.dcu.ie/stable>.
3. Cheeke Stephen. *Writing for Art. The Aesthetics of Ekphrasis* / Stephen Cheeke. – Manchester University Press : Manchester and New York, 2008.
4. Di Piero, W. S. On Bonnard [Electronic resource] / W. S. Di Piero // *The Threepenny Review*. – No. 76, winter 1999. – P. 36–37. – Access regime : <http://www.jstor.org.remote.library.dcu.ie/stable/4384800>.
5. Hutson Lorna. Forensic Aspects of Renaissance Mimesis [Electronic resource] // *Representations*. – Vol. 94. – No.1. – P. 80–109. – Access regime : <http://www.jstor.org/stable/10.1525/rep.2006.94.1.80>
6. Kenny John. Well Said Well Seen: The Pictorial Paradigm in John Banville's Fiction [Electronic resource] / John Kenny // *Irish University Review*. – Vol. 36. – No. 1. – P. 52–67. – Access regime : <http://www.jstor.org.remote.library.dcu.ie/stable/25517292>
7. Mieszkowski Jan. Art Forms / Jan Mieszkowski // *The Cambridge Companion to Walter Benjamin*, ed. by Ferris David S. – Cambridge : Cambridge University Press, 2004
8. Rüdiger Imhof. The Sea: "Was't Well Done?" [Electronic resource] / Imhof Rüdiger // *Irish University Review*. – Vol. 36. – No. 1. – P. 165–168. – Access regime : <http://www.jstor.org.remote.library.dcu.ie/stable>.

²⁵ John Kenny, 'Well Said Well Seen: The Pictorial Paradigm in John Banville's Fiction' [Electronic resource], *Irish University Review*, Vol. 36, No. 1, pp. 52–67, <<http://www.jstor.org.remote.library.dcu.ie/stable/25517292>> [accessed 29 March 2014], p. 52.

9. Schaeffer Jean-Marie and Ioana Vultur. *Mimesis* / Jean-Marie Schaeffer, Vultur Ioana // *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*, ed. by David Herman et al. – London and New York : Routledge, 2008.

10. Schneider Matthew. Problematic Differences: Conflictive Mimesis in Lessing's "Laokoon" [Electronic resource] / Matthew Schneider // *Poetics Today*. – Vol. 20. – No. 2. – P. 273–289. – Access regime : Access regime : <http://www.jstor.org.remote.library.dcu.ie/stable/1773384>.

11. Walker Andrew D. Enargeia and the Spectator in Greek Historiography [Electronic resource] / Andrew D. Walker // *Transactions of the American Philological Association* (1974-). – Vol. 123. – 1993. – P. 353–377. – Access regime : <http://www.jstor.org.remote.library.dcu.ie/stable/284335>.

12. Webb Ruth. *Ekphrasis, Imagination and Persuasion in Ancient Rhetorical Theory and Practice* / Ruth Webb. – England : Ashgate Publishing Limited, 2009.

13. Welsh Ryan. *Ekphrasis* [Electronic resource] / Ryan Welsh // *Theories of Media*. – The University of Chicago. – Access regime : <http://csmt.uchicago.edu/glossary2004/ekphrasis.htm>.

Тетяна Крол

ПРОЯВ ВНУТРІШНЬОГО КОНФЛІКТУ ЗА ДОПОМОГОЮ ЕКФРАСИСУ В ПОВІСТІ ДЖОНА БЕНВІЛЛА «МОРЕ»

У статті досліджуються види й функції екфрасису в повісті Джона Бенвілла «Море». У першій частині публікації проаналізовано екфрасис за картиною відомого французького художника, а в другій – демонструється рефлексія на фотографії невиліковних пацієнтів лікарні. За допомогою доповнених текстом зображень виражається біль від втрати близької людини, а також внутрішній конфлікт головного героя.

Ключові слова: екфрасис, травма, внутрішній конфлікт, Джон Бенвілл.

Татьяна Крол

ПРОЯВЛЕНИЕ ВНУТРЕННЕГО КОНФЛИКТА С ПОМОЩЬЮ ЭКФРАСИСА В ПОВЕСТИ ДЖОНА БЭНВИЛЛА «МОРЕ»

В статье исследуются функции и демонстрируется семантическая многозначность экфрасиса в повести Джона Бэнвилла «Море».

Ключевые слова: экфрасис, травма, внутренний конфликт, Джон Бэнвилл.

Надійшла до редакції 01.11.2016 р.

Віра Мелешко

ІДЕЙНО-ХУДОЖНІ ДОМІНАНТИ ЗБІРКИ ПРОЗИ «НЕХВОРОЩ» ЛЮБОВІ ПОНОМАРЕНКО

У статті виокремлено провідні ідейно-художні особливості найновішої збірки прози Любові Пономаренко «Нехворощ», яка надрукована в Полтаві. Авторка доводить, що аналіз нової книги сучасного митця розширює передовсім наукове бачення його ідіостилу й водночас сприяє розкриттю провідних особливостей усього літературного процесу.

У зовнішній композиції книги виокремлено роль і значення наповнення заголовків та розкрито змістовно-формальне наповнення назви збірки Любові Пономаренко. Щодо внутрішньої композиції, то як головне зазначено хронологію творів та роль і риси наратора.

Ключові слова: збірка прози, зовнішня та внутрішня композиція, роль наратора.

У слід за одним із найталановитіших сучасних полтавських критиків М. В. Костенком (шкода, що він уже відійшов у засвіти) повторюємо: «Не можу спокійно читати новелістику Любові Пономаренко. Завжди охоплює якесь тривожне хвилювання. <...> що вона вчиняє, ця письменниця з читачем? Що це в неї за манера трясти людину, як стару грушу? Чого вона <...> сама страх як колотиться, не даючи ні собі, ні нам спокою химерними байками з несподівано ключим підкладом?» [4, с. 3]. Справді, Любов Петрівна Пономаренко, яка народилася 1955 року на Сіверщині (Чернігівська область), прийшла в літературу дуже рано (уже 1972 року стала учасницею республіканської наради обдарованих школярів, організованої Спілкою письменників), розпочинала з поезій, а в 1980-х написала перші оповідання, щоб 2015 року стати володаркою кращої книги України в номінації «Проза», «помічає те, що в буднях непомітне» [9, с. 11], переплітає реальне і фантастичне, розбуркуючи в читачів неспокій.

Сьогодні Любов Пономаренко має такі «означення»: «відома українська письменниця» (із подання Національної спілки письменників України), «неперевершений майстер неоімпресіоністської новели» (з анотації до книги «Синє яблуко для Ілонки»), «дослідниця переважно жіночої ментальності та долі», «сучасна й високоталановита, оригінальна й мистецька» (П. Кононенко), «сучасний знаний прозаїк <...> продовжує традиції неоімпресіоністської новели» (В. Сапон) та ін.

Аналіз нової книги сучасного автора розширює передовсім наукове бачення його ідіостилу й водночас сприяє розкриттю провідних особливостей усього літературного процесу. Таким чином,

звернення до збірки «Нехворощ» (Полтава, 2015) Л. П. Пономаренко **актуальне** з огляду на: 1) відсутність досліджень, присвячених цьому новому набутку крайки; 2) потребу подальшого осягнення специфіки художньої літератури сьогодення; 3) важливість читання текстів «під мікроскопом».

Прозовий набуток Любові Пономаренко в дослідницькому аспекті представлений різноманітно:

1) вступні статті до епічних збірок сучасної мисткині. Досить розлогий вступ-аналіз до книги «Портрет жінки у профіль з рушницею» запропонував доктор філологічних наук, професор П. Кононенко. Основна думка науковця скондована у фразі: «...книжка Любові Пономаренко <...> – як згусток пам'яті та мрії» [3, с. 7]. За П. Кононенком, стиль нашої землячки – романтичний, тому «барви її творів яскраві, а лінії рельєфні» [3, с. 9]. О. Хоменко, автор передмови до іншої книги полтавки, акцент робить на бароковості її письма: «...якась барокова сновидність новелістики мисткині...» [11, с. 4];

2) статті методичного спрямування. Саме вони домінують кількісно. Це не випадково, адже новела Л. Пономаренко «Гер переможений» уведена до шкільної програми;

3) монографія Миколи Костенка. Кажемо про розвідку «„Синє яблуко“ рідної літератури», яка має підзаголовок «Орнаментальне бароко у прозі Любові Пономаренко» [4] (цю ж монографію він згодом помістив до збірки вибраних літературно-критичних статей [5]). М. Костенко зробив удалу спробу окреслити оригінальність стилістичного й мовного колориту та простежити «пономаренківські» засоби «ліплення» характерів у творах книг «Тільки світу» і «Дерево облич».

Отже, як бачимо, збірка «Нехворощ» ще не потрапляла в поле зору науковців та літературних критиків, хоч її було висунуто на здобуття Національної премії України імені Тараса Шевченка.

Мета нашої статті – проаналізувати книгу «Нехворощ» у цілому та розкрити сутнісні особливості її окремих складників.

Збірка прози «Нехворощ» – сьома в набутку сучасної письменниці Любові Петрівни Пономаренко, але «найрідніша», адже 1) побачила світ у Полтаві (від 1987 року Любов Петрівна мешкає у Гребінківському районі), 2) перша, яку авторка уклала «власноруч», тобто видавець дозволив мисткині самостійно створити образ видання й за-

пропонувати його зміст. Наголошуємо на цьому, спираючись на свідчення самої художниці слова: всі попередні збірки, заявила вона під час презентації книги в Полтавській обласній науковій універсальній бібліотеці імені І. П. Котляревського 11 квітня 2016 року, komponували видавці/видавництва, лише «Нехворощ» вибудувала відповідно до свого бачення. Літераторка зауважила, що мала велику втіху від цієї дещо нової для себе діяльності, позбулася сумнівів стосовно власних можливостей: «Створювати свій образ книги можуть або дуже відомі письменники, або ті, хто друкується за власний кошт. Я ж покладалася переважно на пропозиції видавців...» [9, с. 11]. У зв'язку з цим піддаємо сумніву твердження В. Кузьменка, висловлене щодо іншої книги – «Портрет жінки у профіль з рушницею»: «Авторка свідомо долучила сюди твори, уже відомі читацькому загалові з її попередніх збірок <...> уперемішку з щойно написаним. У такий спосіб Л. Пономаренко підкреслювала незмінність своїм мистецьким переконанням, а також прагнула формувати збірки з творів, що, як і вино, з роками набрали міцності й витривалості» [6, с. 6–7]. Ми ж більш схильні визнати правдивість твердження Л. Пономаренко про «Нехворощ» як *першу* збірку, виформувану для друку безпосередньо нею.

Отже, якщо «Нехворощ» – поки що єдина книга, скомпонована для друку самою письменницею, то виникає закономірне бажання (а то й необхідність) розкрити / проаналізувати її особливості на різних рівнях.

Концентруючи переважно увагу на оповіданнях, що ввійшли до збірки 2015 року, подаємо наше бачення сутності зовнішньої *композиції* епічної книги Любові Пономаренко:

– усього в ній п'ятнадцять творів. Для порівняння: у першій збірці прози «Тільки світу» – двадцять, у передостанній «Синє яблуко для Ілонки» – двадцять сім;

– чотирнадцять словесних полотен «Нехворощі» – зразки малої прози, одне – середньої. Зауважимо: у «Тільки світу» повістей дві («Тільки світу», «На срібному цовні»), у «Дереві облич» – три («Неба дістати», «З роси намисто», «Ошалілі болотні вітри»);

– назва книги однойменна з повістю, яка в змісті зазначена останньою [10, с. 110–191]. До речі, ця повість уже була оприлюднена в іншій книзі Любові Пономаренко – «Синє яблуко для Ілонки» (там теж посідала останню позицію в змісті);

– відсутність указівки на час і місце написання творів. Ми доходимо висновку, що це закономірно для прозаїка Л. Пономаренко, адже таку тенденцію запримітили й у попередніх збірках;

– домінують заголовки в кілька слів (із п'ятнадцяти назв таких десять; наприклад: «Почують тебе сніги», «Острів Марфа», «П'ятниця, чотирнадцять», «Кіт на пагорбі», «Гніздо ремеза»). У книгах, друкованих раніше, спостерігаємо інше

співвідношення. Так, у «Тільки світу» із двадцяти двох заголовків лише сім «багатослівні». За словами Любові Пономаренко, назва найновішої книги – символічна: «Нехворощ як <...> символ батьківщини, дому, чогось рідного, те, що супроводжує людину все життя» [1]. У повісті «Нехворощ», твердить Оксана Лісан, «дві самотності долають простір і позапростір назустріч одна одній, мають зазирнути в серце темряви і світла, щоб збагнути, що „дім людський не на Землі, а в душі“ і „кожен має здобути свій дім“» [8]. Тому нехворощ – дім матеріальний і дім духовний, а «Нехворощ» (заголовок збірки) – уся Україна і світ, життя «з його глибинами і широтами» (П. Кононенко).

Специфіка *внутрішньої* організації «Нехворощі» полягає в тому, що:

1) час основної дії багатьох оповідань – осінь:

– «5 листопада» [10, с. 9] («Нічого не трапилось»);

– «Минали останні дні листопада» [10, с. 22] («Почують тебе сніги»);

– «...оппадають жоржини» [10, с. 30], «нові берці не торкалися молодого снігу» [10, с. 34] («Ненароджені»);

– «...виникла павутина, в яку заплутався коричневий листок» [10, с. 35] («Полон»);

– «...старий осінній день» [10, с. 41], «Осипався клен <...>. За одну ніч дерево пожовкло» [10, с. 46] («Фікус»);

– «На вулиці мряка, листопадові дощини холодіють» [10, с. 53] («Ветеринар»);

– «...пізньої осені» [10, с. 102] («Гніздо ремеза»);

– «Натинка їхала до неї зимувати» [10, с. 41] («Натинка») тощо.

Як бачимо, для означення часу письменниця нерідко вдається до прямого найменування. Найбільше вона вподобала слово *листопад*. Інколи, говорячи про всі пори року, осінь подає через назву місяця: «І влітку, коли піднімається очерет і застугає дахи по той бік ріки. І в *листопаді*, як морозчик уже погуляє і під плівкою льоду застигають очі в'юна» («Острів Марфа») [10, с. 65]. В оповіданнях нової книги немає «оптимістичних» творів, їхні сюжети загадкові, а персонажі мандрують «від смутку до смутку» (О. Лісан), що асоціативно прочитується як осінь. За письменницею Л. Пономаренко, осінь – то пришвидшений рух часу («Час просувався швидко. Старий чоловік навіть із ціпком не піде так, як іде старий осінній день» [10, с. 41]), осінь – то тривога і холод («...листопадові дощинки. І ліхтарі, ліхтарі, ліхтарі, мов очі хижої зграї. Чому мені так холодно?» [10, с. 53]; «...навалюється тривога» [10, с. 104]). А ще осінь – пора «збирання урожаю» (М. Рильський), тобто період підсумків, коли «придушує тягар усього пережитого» [10, с. 104];

2) роль *наратора* в малій прозі «Нехворощі» виконує переважно «Я»-оповідач або розповідач (оповідач – першоособова оповідь; розповідач –

третьоособова розповідь. Ці поняття в українському літературознавстві розрізняв Євген Кирилюк): із чотирнадцяти творів виклад від автора ведеться лише в трьох. Таким чином, у своїх полотнах Любов Пономаренко переважно послуговується своєю рідною *розповідною манерою*.

У більшості малих текстів оповідач майже не «відрекомендовує» себе. Найповнішу самохарактеристику «пропонує» наратор у «Ковзанці для ластівки»; до того ж ця самохарактеристика розкриває і зовнішній, і внутрішній його світ: «Я не Гриб, моє прізвище Піддубень. <...> на ім'я мене ніхто не називає, тільки Піддубок, Дуб, Гриб <...>» [10, с. 3], «Живу з бабусею та з дядьком Юрком. <...> А я живу лісом» [10, с. 4]; «До школи ходжу в сусіднє село через міст. <...> Для мене річка й ліс – як сім'я. <...> Пообіцяв – треба зробити» [10, с. 5]; «Думаю і думаю про Ростиславу» [10, с. 6] тощо. Наратор найчастіше заглиблюється у власний внутрішній світ, який обертається довкола закоханості в багату старшу за нього сусідську дівчину; «Думаю і думаю про Ростиславу. Як до школи йду, як сиджу на уроках, як на лижах до лісу біжу» [10, с. 6].

У творі «Нічого не трапилось» оповідь веде жінка. У неї хвора мати, вона прожила з чоловіком сім років. Оце і всі її зовнішні атрибути. Решта «матеріалу» пов'язана з тим, що оповідачка-героїня викрикнула «необачні слова і Господь їх почув». Коли «терпіння зносилося», «сказала з надрином:

– Господи, та забери його [шлюбного чоловіка] від мене!» [10, с. 10].

Ці слова-заклинання поза волею жінки «стали набувати змісту» [10, с. 10]: її чоловік упав у «бездонний колодязь» [10, с. 10].

Оповідачка наділена спроможністю передчувати біду, каятися у своїх учинках, молити прощення в Бога. Вона творить притчу про Слово, у якій синтезує реальне й надприродне, раціональний та ірраціональний початок. Притчова природа оповідання зумовлює його певну змістову нез'ясованість, незавершеність, проте це логічно, адже «притча у принципі не знає, що таке нестримне розгортання дії» [11, с. 6]. Таким чином, навіть конкретна героїня твору «Нічого не трапилось», яка веде оповідь, не тлумачить того, що відбувається, зокрема і з нею, а лише передає відчуття, уявлення, порухи «в колодязі <...> свідомості» [10, с. 10]. І все ж основне враження від оповіді – відчуття повної природності подій та вчинків.

Оповідач-персонаж «Фікусу» нагадує новітнього пророка, а сам твір «можна назвати нотатками з моралі, фрагментами недосконалості світу» [8]. А ще – одкровенням, за аналогією до біблійного пророцтва про кінець світу, бо втілює воно центральну ідею, співзвучну з ідеєю Апокаліпсису, – боротьбу Добра і Зла. Оповідач – «старий чоловік», «дід із білою бородою»; «йому ж вісімдесят сім», йому боляче і страшно, «чи буде завтра». Наратор-персонаж прагне, щоб люди збагнули себе у світі,

розділивши в ньому добро і зло. Реципієнт відчуває / бачить його самотність, страх, відчай, любов; його відчуженість в антигуманному просторі.

Цей старий, котрий слухає «серце Землі» [10, с. 41], творить новітню «книгу пророцьку», новітнє «об'явлення». Оповідач-персонаж як біблійний пророк застерігає людей від апокаліпсису – «кінця світу, загибелі всього живого на землі» [7, с. 36]. Він, до речі, *тричі* послуговується цим словом, уводячи його кожного разу в інший контекст: 1) про наближення апокаліпсису повідомляє преса, але «людство робить вигляд, ніби все гаразд» [10, с. 43]. Оповідач-пророк уболіває за всіх, хоче догукатися до них, щоб отямалися та задумалися, зупинили руйнацію; 2) безлад у місті («...сміття немає на чому вивозити» [10, с. 44]), де мешкає старий, нагадує «свій апокаліпсис» [10, с. 44]. Тож цей «вид» кінця світу можна легко відвернути, якщо обрати мера не «ідіота» [10, с. 48]; 3) розміркування про кліматичний апокаліпсис оповідач умонтовує в автобіографію («Я взявся писати свою біографію із сардонічними відступами про те, що коїться з навколишнім середовищем» [10, с. 45]). Через те, що всі «жруть, рвуть, риють, копають, рубають, підривають, стріляють» [10, с. 45], уважає він, Земля перестала родити. Необхідно припинити знищувати нашу планету – основний лейтмотив автобіографії оповідача.

В оповіданні «Зламана антилопа» оповідачка – розлучена жінка («Юра пішов від нас одинадцять місяців тому» [10, с. 83]), котра винуватить у своєму невдалому шлюбі суперницю – «...це стерво <...> цю паскуду» [10, с. 83], із якою «ніколи не бачились» [10, с. 83]. Розлучниця, переконана оповідачка, «існувала в іншому просторі» [10, с. 83], а вона, розлучена, мала свій, який іменувала «дика самотність» [10, с. 84]. Під кінець оповіді простори обох жінок зіштовхуються, й оповідачка бачить жінку в колясці, схожу на «велику закошлану антилопу» [10, с. 85];

3) майже в усіх творах книги нашої землячки можна спостерегти наявність художніх точок (натяків, пунктирних ліній, островків тощо). Ці точки можемо йменувати ще й мазками, адже, подібно до неоімпресіоністів у живописі, мисткиня від літератури «наносить» основні складники сюжету у визначених поєднаннях, які, склавшись у певну цілість, відіграють роль шляху до фіналу. Так, в оповіданні «Ковзанка для ластівки» авторка через невеликі текстові відтинки креслить пунктири, що у сприйнятті читача стають дорогою до загибелі головної героїні, тією дорогою, яка засвідчує: ластівці ковзанка не потрібна, адже вона мусить літати, вона – вільна.

Отже, пунктири твору «Ковзанка для ластівки»:

«Від нас до Удаю (курсив наш. – В. М.) – пода-ти рукою» – «Найбільше Ростислава любить річку» – «...покататися б на ковзанах» – «А ти рубав опо-

лонки?» – «Вона легка і граційна. Тоненька і гостра. Коли літає на *ковзанах*, то скидає руки, наче крила» – «Нарешті, нарешті це вже *ковзанка!*» – «По дорозі вирубую ще дві *ополонки...*» – «Вона добігла до *ковзанки*, а потім послизнулася біля *ополонки* і пішла під лід».

Окрім цих головних пунктирів, що йдуть відносно прямо, один за одним, віднаходимо додаткові пунктири-відгалуження, які виконують функцію зовнішнього декоду й доповнення до основної сюжетної лінії. Кажемо про 1) повідомлення-вкраплення, що стосуються нетутешнього (бо тутешнє – це село, де відбувається перебіг подій новели, це Удай, ліс, Долини, Рудьків, Новищина, Боса Гора) буття Ростислави-ластівки: «Її пів Києва знає, вона в таких компаніях зависа!» [10, с. 7]; 2) дядька головного героя-оповідача Юрка, який виступає «інформатором» про ту, київську, гілку життя дівчини і який теж у неї закоханий; 3) матір, котру згадує хлопець: «Мати народила мене в шістнадцять років. Коли я був немовлям, пішла купатися, стрибнула з мосту і розбилася об палю» [10, с. 4]; 4) фотоапарат («професійний „Олімпус-420“» [10, с. 5]) персонажа-оповідача, подарований на день народження дядьком, тощо.

Єднає головну та другорядні пунктирні лінії *ластівка*, творена авторкою багатоаспектно. Найперше – це та, реальна, яка «залетіла у веранду і билася об шибку» [10, с. 6] і яку спіймав хлопець. Він відчув, скільки «було сили в <...> маленькому тілі» [10, с. 6]. Інша – символічна, в основі якої – образ Ростислави. За текстом, Ростислава «старша на десять років» [10, с. 3] від закоханого в неї оповідача, найбільше любить річку, влітку купається на чистоводі, танцює на городі, закінчила університет, програміст, а ще – «легка і граційна. Тоненька і гостра» [10, с. 6].

Якщо пам'ятати твердження І. Качуровського, що образи «в художньому творі – це ті значення слів, котрі викликають уявлення про певні відчуття» [2, с. 6], то образ *ластівки* в оповіданні Любові Пономаренко пов'язаний із відчуттям свободи, простору, чистоти. Зіставлення з *ластівкою* пояснює причини загибелі дівчини.

У творі «Нічого не трапилось» роль художньої точки (пунктиру) виконує вода з усіма її атрибутами (головно – бездонна криниця):

«Але терпіння урвалося, мов старий конопляний мотузок, яким тягнуть *воду з колодязя*» (курсив наш. – В. М.) – «...щось обривається в *колодязі* нашої свідомості» – «Або ревтиме *вода*, провалюючи дах» – «Ми підбігли і побачили *водопровідний люк*» – «...то бездонний *колодязь*» – «Внизу під ринвою *бочка з водою*» – «Там, за шипшиною, закинений *колодязь*» – «...я зливаю йому з ковшика *воду*» – «...він розбризкує *воду*».

Першопочатком води як образу-точки, образу-мазка в оповіданні «Нічого не трапилось» було слово: «Усе почалося з того, що поза моєю волею

слова стали набувати змісту (курсив наш. – В. М.)» [10, с. 9]. Матеріалізація мовленого полягає в тому, що чоловік оповідачки, «товстий, сопучий, ненажерливий» [10, с. 12], зникає, аби явитися незабаром в її розбурханому світі-маренні. Порівняння «кричу, як *божжевільна*» [10, с. 12] – ключ до розуміння стану дружини, пояснення того, що відбувається після зникнення чоловіка.

У «Нічого не трапилось» наявні мозаїка образів та ліричний, епічний і драматичний початок, які дають можливість читачеві самому складати калейдоскоп подій і почуттів.

Ми не конкретизували стиль Любові Пономаренко-прозаїка. У цьому питанні дослідники не одностайні, що помічає й сама авторка: «Літературознавці по-різному визначають стильову належність моїх творів (наприклад, неоімпресіонізм, експресіонізм, орнаментальне бароко...), в аргументах кожного з них є щось раціональне і те, з чим можна посперечатися» [9, с. 11]. Ми лише розкрили провідні, за нашим переконанням, особливості нової книги авторки-землячки «Нехворощ», яку вона уклала самостійно. Це дозволило нам стверджувати, що творча манера письменниці вирізняється оригінальністю.

Література

1. Безугла І. Презентація нової книги [Електронний ресурс] / Інна Безугла. – Режим доступу : <http://misto-tv.poltava.ua/>. – Назва з екрана, 05.11.2016.
2. Качуровський І. Генерика і архітектоніка. Кн. II / Ігор Качуровський. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 376 с.
3. Кононенко П. Свято душі і таланту / Петро Кононенко // Пономаренко Л. Портрет жінки у профіль з рушницею / Л. П. Пономаренко. – К., 2005. – С. 5–9.
4. Костенко М. «Сине яблук» рідної літератури / Микола Костенко. – Полтава : Полтавський літератор, 2014. – 104 с.
5. Костенко М. Що на роду написано. Монологи критика. Доба полілогу / М. В. Костенко. – Полтава : Полтавський літератор, 2009. – 596 с.
6. Кузьменко В. Неоімпресіоністична новелістика Любові Пономаренко: специфіка ідіостилу письменниці / Володимир Кузьменко // Українська мова і література в школах України. – 2015. – № 5. – С. 3–7.
7. Куньч З. Універсальний словник української мови / Зоряна Куньч. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2007 – 848 с.
8. Лісан О. Проза відомої української письменниці з Полтавщини [Електронний ресурс] / Оксана Лісан. – Режим доступу : <http://poltava.to/project/1646/>. – Назва з екрана, 05.11.2016.
9. Любов Пономаренко [Біографічні дані] // Рідний край. – 2005. – № 2 (13). – С. 30.
10. Пономаренко Л. Нехворощ : новели та повісті / Любов Пономаренко. – Полтава : Дивосвіт, 2015. – 192 с.
11. Хоменко О. «Ласкаво просимо в пустелю реальності...» / Олександр Хоменко // Пономаренко Л. Ніч у кав'ярні самотніх душ / Любов Пономаренко. – Миколаїв, 2004. – С. 3–8.

Vira Meleshko

THE CONCEPT-ARTISTIC DOMINANTS
OF "THE NEKHVOROSHCH" PROSE
COLLECTION VOLUME BY LIUBOV
PONOMARENKO

The article is focused on the thorough investigation of the basic concept-artistic peculiarities of "The Nekhvoroshch", the newest prose collection volume by Liubov Ponomarenko, which was printed in Poltava. It was proven that the analysis of the contemporary writer's latest book makes further perspective for the academic vision of the author's idiosyncrasy and at the same time facilitates understanding of the fundamental characteristic features of the literary process in general.

In the outer structure of the book the role and semantic content of the headings are considered. The formal-content filling of the title of L. Ponomarenko's collection was explained. The chronotope of the works as well as the narrator's peculiarities are regarded as major features of the inner structure of the volume.

Key words: prose collection volume, outer and inner structure, narrator's role.

Вера Мелешко

ИДЕЙНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ДОМИНАНТЫ
СБОРНИКА ПРОЗЫ «НЕХВОРОЩ»
ЛЮБОВИ ПОНОМАРЕНКО

В статье определены ведущие идейно-художественные особенности новейшего сборника прозы Любви Пономаренко «Нехворощ», напечатанного в Полтаве. Автор доказывает, что анализ новой книги современного писателя расширяет прежде всего научное видение его идиостиля и одновременно способствует раскрытию ведущих качеств всего литературного процесса.

Во внешней композиции книги рассмотрены роль и смысловое наполнение заголовков и раскодировано содержательно-формальное наполнение названия сборника Любви Пономаренко. Во внутренней композиции в качестве главной характеристики определены хронотоп произведений, а также роль и свойства рассказчика.

Ключевые слова: сборник прозы, внешняя и внутренняя композиция, роль рассказчика.

Надійшла до редакції 07.11.2016 р.

УДК 821.161.2 «712»

Галина Білик

ФРОНТОВА ТВОРЧІСТЬ БОРИСА ГУМЕНЮКА

У статті схарактеризовано збірки «Вірші з війни» та «Блокпост» сучасного українського письменника-воїна, учасника АТО Бориса Гуменюка, осмислено їхній естетичний задум та особливості втілення авторської надії на всіх рівнях художнього цілого. Мовиться про жанрове новаторство збірок, їхнє мотивне виповнення, про тонку роботу митця зі словом, образом, ритмомолодом, пошуки в пафосній сфері.

Ключові слова: література про АТО, Борис Гуменюк, естетичний ідеал, поетика, художнє ціле.

Тема війни в літературно-мистецькому процесі України ще кілька років тому перебувала на далекій периферії, як і пов'язані з нею історичні факти, соціальні реалії тощо. Свідомість вітчизняного реципієнта завдяки важливому очисному впливу постмодерного світомишлення нарешті перестала сприймати її ідеологічно-заангажований формат – соцреалістичний і навіть національно-патріотичний, подеколи щедро приправлений тривіальним складником, а нового бачення цієї «вічної» теми вітчизняна культура (на відміну, приміром, від західноєвропейського кінематографа 2000-х років) виробляти не поспішала. Звичайно, була і залишається літературна класика – чи не від «Слова про Ігорів похід» і до чорнобильського вододілу – з її героїчно-романтичним, трагічно-екзистенціальним, поетично-експресіоністичним варіантами художньої інтерпретації проблеми; є Роман Іванчук

(1929–2016), Василь Кожелянко (1957–2008), Василь Слапчук (1961), Сергій Пантук (1966) та інші автори, які на межі XX–XXI століть актуалізували воєнну тематику в різних часових, територіальних, сенсових (провіденціальних, футурологічних) площинах. А все ж ця негерметична ніша в письменництві якщо й не «звелася до ролі тропу» [25], то донедавна мала дуже помірне коло репрезентантів і їхніх шанувальників, котрі у виборі книги для читання керувалися передусім симпатією, смаком, а не пошуком актуального змісту.

Сьогодні ж війна повернулася у свідомість українців у своїй антитетичній сув'язі з миром – як призвідниця жертв, руйнувань, утрат, деградації, як черговий прояв злочинної політики нашого історичного опонента-колонізатора. Вона підпорядкувала собі все суспільство, ставши нагальним викликом народно-державному й національному буттю, осмислити який та віднайти способи його подолання активно прагнуть і сучасники-літератори. Книги про Революцію Гідності і т. зв. АТО наразі не просто активно пишуться, а заповнюють духовно-комунікативний простір України як його важливі діяльнісні компоненти – інформаційні, аналітичні, етико-естетичні (див. [1]). «Чим прикметний нинішній бум воєнної літератури? – розмислює у зв'язку з цим дослідник письменства Я. Поліщук. – По-перше, він свідчить про мобіль-

ність сучасної культури слова (не лише художньої, а й нон-фікшн), її прагнення й уміння адекватно відповідати на виклики сьогодення. По-друге, ми вчимося писати про війну, хоча ще зовсім недавно цього не вміли й не вважали за потрібне. По-третє, тема війни заторкує цілу низку новітньої й задоволеної проблематики культури, що прагне всебічного й неупередженого осмислення, яке приведе до кардинальної зміни нашої культурної матриці. По-четверте, ті, хто пише про війну, виконують важливу терапевтичну функцію в масштабі цілого суспільства: вони інтерпретують сучасні події, установлюють причинно-наслідкові зв'язки, обґрунтовують болісне прощання з радянським минулим разом з успадкованими від нього міфами про дружбу народів, патріотичну героїку та комуністичні ідеали. По-п'яте, не менш важливе те, що такі автори намагаються нові підвалини, на яких слід будувати модель української культури у ХХІ столітті. Словом, ідеться про загальний перезапуск соціокультурної моделі – завдання найвищої ваги, яке, попри окремі зусилля, довгий час було в Україні симульованим, однак тепер постало перед сучасниками в усій драматичній гостроті» [22, с. 4]. Вирішенню справедливо окресленого вченим культуротворчого завдання, безумовно, сприятиме і той різноаспектний літературознавчий інтерес до художніх та художньо-документальних, художньо-публіцистичних творів зауваженої тематики, який нині спостерігаємо на сторінках академічного журналу «Слово і Час», іншої вітчизняної наукової та літературної періодики, на літературних порталах Інтернету. Аналітичне прочитання цих текстів дозволить побачити важку правду війни в її множинній інтерпретації, наскільки б «гібридним» цей катаклізм у новітній історії України не видавався; зауважити в них традиційне й новаторське – на рівнях жанру, поезики, стилю; досягнути їхнє потужне, глибинно-формульоване ідейне багатоголосся, пробуджене до життя генієм народу на екзистенційному зламі.

Одним із перших професійних письменницьких голосів зі східного фронту України став Борис Гуменюк (1965) – знаний майстер пера, котрому довелося, як про те свого часу поетично розмірковували Леся Українка, Олександр Олесь, Євген Маланюк та інші митці слова, поєднати в битві стилет і стилос. 22 червня 2014 року він – автор збірки віршів «Спосіб захисту» (1993), двох романів гатунку «Інша література» – рефлексії «Лук'янівка» (2005, серія «Excerptis excipiendo» – «усе, крім того, що варте винятку») [7] і «кількох деміургічних спроб» «Острів» (журнал «Київ», 5-6.2006; 2007) [8], фантастичної повісті «Та, що прибула з неба» (2009) [9], активний учасник національно-громадянського руху межі 1980–1990-х років, Помаранчевої революції та Революції Гідності – добровольцем вирушив у зону бойових дій, щоб захищати батьківщину від російської агресії. Із позивним «Кармелюк» воював спочатку в лавах спецбатальйону МВС України «Азов», а наприкін-

ці липня 2014 року був призначений заступником командира новоствореного батальйону «ОУН», який уже 12 серпня зайняв бойову позицію в селі Пісках поблизу Донецька. Загалом прослуживши на передовій понад рік, 1 серпня 2015 року на установчому з'їзді Української військової організації (УВО) Борис Гуменюк був обраний її головою. На той час фронтові шедеври письменника вже знала величезна кількість людей в Україні та зарубіжжі, його було вдостоєно низки високих відзнак – літературно-мистецької премії Ліги українських меценатів імені Володимира Свідзінського, медалі Святих Кирила і Мефодія, визнано «Людиною року 2014» рейтингу «Золота фортуна», а збірку «Вірші з війни» – кращою тематичною книгою року. 2015-го митець стає ще й лауреатом премії Всеукраїнського культурно-наукового фонду імені Тараса Шевченка «В своїй хаті своя правда, і сила, і воля», висувається Державним комітетом телебачення і радіомовлення України претендентом на здобуття Національної премії України імені Тараса Шевченка. 2016 року він отримує премію імені Якова Гальчевського «За подвижництво у державотворенні», медаль «За жертвовність і любов до України» тощо. Не надто публічний раніше Борис Гуменюк свідомо скоряється цій широкій популярності, хоч інколи на зустрічі-презентації й інші заходи мчить прямо з поля бою, адже так він інформує співгромадян про російсько-українську війну, сприяє народно-волонтерській допомозі його та іншим бойовим підрозділам, ушановує світлу пам'ять багатьох полеглих побратимів.

Відомо, що, вирушаючи на першу лінію оборони, літератор мав намір писати «по два репортажі щодня – вранці й увечері» [21], таким чином використовуючи унікальну можливість правдивого висвітлення війни. Проте – незрозуміло чому – почали народжуватися вірші, хоч до цієї форми організації художнього мовлення, як сам наголошує, не вдавався більше двадцяти років: «Поезія – це щось дитяче – так я собі легковажно думав, – а я ж серйозний письменник. Аж раптом із першого дня на війні, коли я ще толком не втямив, що зі мною і де я є <...> пішли оці незрозумілі тексти, писані наче у стані афекту» [24]. Надалі творчість, хоч це і «побічне» заняття на війні, не полишала митця. Звичайно, він намагався передусім бути добрим солдатом – тримати у справності зброю, влучати в ціль, ухилятися самому від кулі окупанта. Але як тільки «ловив ворога на мушку», тамував подих, стріляв – і потрапляв у «мішень», у ньому «прокидався літератор», котрий намагався розібратися в суміші почуттів, розповісти про них людям [10].

Творчість для Бориса Гуменюка – немов психотерапія або молитва [11], але водночас вона й літописання: «На війні всередині все рве. Ці емоції хочеться кудись викинути: або з автоматної черги, або через поетичні рядки. Мої вірші – це не література, це – війна, що постає у текстах і за текстами. Війна є тлом і суттю текстів. Суть кожної поезії – реалістична. Події, які відбувалися, запи-

сував віршем. Знав, що маю зафіксувати цю мить, щоб не забути самому і не дати забути іншим. Моя основна функція – свідчити. Через сто років ці вірші стануть документом теперішнього часу» [18]. Тож після боїв, коли друзі відсипалися, він «по гарячому сліду» нотував події, нерідко якимсь дивним чуттям уловлюючи ауру майбутнього вірша («...є вірш, але слів ще нема. Хоч я вже знаю, яким він буде» [28]), фіксуючи його в планшеті або на підручному папері. «Для мене писати про війну, – зазначає Борис Гуменюк, – це писати саме так, як іде танк. А він іде прямо, і в тому рухові немає ніякої метафори, яскравого образу. І часто той танк може переїхати тебе, або твого побратима. І ти бачиш, як прискає кров» [10]. Звідси його бентежне самоозначення: «...я поет і вбивця. І намагаюся робити це добре» [28], яке, шокуючи віддалену від жаху війни більшу масу народу, покликане зруйнувати її оманливе самозаспокоєння і потрясти усвідомленням усього трагізму подій сьогодення. Водночас письменник прагне донести співгромадянам чітку екзистенціальну настанову: «Якщо ми сьогодні підемо з поля бою, рятуючи власні шкури, то років через десять-двадцять на це поле повернуться наші сини і будуть робити те, чого не зробили ми. Будуть гинути, буде литися їхня кров. А через тридцять-сорок повернуться наші онуки. Ми маємо зробити свою чоловічу справу. Маємо воювати і маємо перемагати. Якщо доведеться, маємо гинути. Але краще – вижити і перемогти» [11].

Отже, за авторським задумом, його фронтова поезія, за всієї стихійності її появи, мусила стати і репортажем, і хронікою, і мозаїкою чуттів, і мартирологом; інформувати про війну, про людину та її довілля у війні, про потворність війни, а разом із тим улаштовувати воїна-захисника, народну єдність, мужність, жертвність як прояви патріотизму. Відтак у «Віршах з війни» – і універсальний трагічно-гуманістичний код «Герніки» Пабло Пікассо, і вкорінений у понад тисячолітню народно-національну історію код героїки, жаги до вільного життя, і незникмі за будь-яких обставин українські гумор, сатира тощо – репрезентанти комічного коду. На їхній узаємодії розбудовується містка пафосна сингармонія цілого, багатотональна в кожному своєму конкретному вияві. Саме завдяки високій концентрації художності цю книгу можна читати й перечитувати з неміліючою силою враження, що традиційно виявляється лише в стосунку до найвідоміших класичних текстів.

«Вірші з війни» прийшли до читача двома окремими виданнями: 2014 року побачили світ у «Видавництві Сергія Пантюка» [5], а 2015-го – доповнені – у видавництві «Ярославів Вал» [6]. Паралельно з'явилась і їхня кримськотатарськомовна версія – «Оженк Шиирлери». 2016 року тексти збірки втретє прямують до шанувальників творчості літератора, включені (із правками й заголовками) здебільшого в перший розділ його нової об'ємної книги «Блокпост», видрукованої ВЦ «Академія» [4]. Разом із тим їх цілком справедливо

називають першою в Україні поетичною збіркою «фейсбучної» генези, яка ще задовго до своєї паперової матеріалізації поступово компонувалася у свідомості реципієнта з нестандартних постів її автора в соціальній мережі.

Спочатку збірка містила 22 твори (4 із них складала цикл), написані впродовж 12.06.–19.08.2014 року; у другій редакції їх стало 34, і найпізніша поезія датована 05.01.2015 року. Не можна не спостерегти, що за своїм обсяговим форматом ця невеличка книжка дуже подібна до скромних поетичних видань українських революційно-воєнних років майже столітньої давності – пригадаймо ранні збірки Максима Рильського, Павла Тичини, Миколи Зерова й інших авторів доби Розстріляного Відродження. Утім, як справедливо зауважує Борис Гуменюк в одному з інтерв'ю стосовно суспільної затребуваності й визнання його фронтового доробку, «якщо брати [до уваги] 2014–15 літературний сезон, то у „Віршів з війни“ конкурентів немає» [24]. Наклади збірки сягнули неймовірних сьогоднішніх 25 тисяч примірників; за зізнанням письменника, лише за три дні на Львівському форумі видавців (2014) він продав своїх книг на мільйон гривень, за які потім «купував військові джипи, бронезилети, каски, тепловізори – і все це їхало на фронт»; не менш успішно поширювалася збірка й за кордоном, також приносячи фінансову допомогу воїнам України. Автор цілком свідомий того, що його книгу придбавали не лише з інтересу до художнього слова, «бо, коли чоловік приносить тисячу доларів і бере книжку, то він не книжку купує», а відтак митець удачно наголошує: «„Вірші з війни“ зіграли свою роль не тільки в літературному процесі, а, що важливо для мене, – у добровольчому русі» [24].

Ця по-справжньому історична з'ява в українському письменстві перших десятиліть ХХІ століття привернула до Бориса Гуменюка широку мас-медійну, наукову й мистецьку спільноту: так, жваво публікуються журналістські розмови з ним (Альони Гулай, Наталі Дудко, Нінель Кисілевської, Жанни Куяви, Роксолани Савич, Ніни Скочко, Атанайї Та, Світлани Хитрової, Людмили Яновської та ін.), одна за одною друкуються рефлексії, рецензії, різноаспектні аналітичні статті про збірку (Ніни Головченко, Тетяни Джулайко, Олега Коцарева, Петра Кралюка, Тараса Пастуха, Ярослава Поліщука, Олега Солов'я та ін.), театральні діячі (як-от Володимир Петранюк – художній керівник київського театру української традиції «Дзеркало», постановник вистави «Блокпост Україна») замислюють сценічне утілення високохудожнього й актуального змісту книги «першого фронтового поета незалежної України» [15].

Літературно-критичний дискурс, який вибудовувався на сьогодні довкола «Віршів з війни», фіксуючи перше читацьке сприйняття книги, ще й уважно простежує її мотивно-ідейну сферу, звертає увагу на тонку роботу автора зі словом, образом, ритмом, жанровими формантами.

Так, філософ, письменник, публіцист Петро Кралюк одним із перших поділився своїм глибоким враженням від збірки, яка «більше нам розповість про війну на Донбасі, аніж численні повідомлення РНБО, військових речників, експертів тощо»: «Ця невелика книжечка довго „тримає“. І – що головне – змушує по-іншому поглянути на світ. Подивитися на нього очима людини, що дивилася в очі смерті» [16]. Критик акцентує змістову «спресованість» тексту, де кожна сторінка важить наравду тисяч сторінок, кожен вірш вартий роману, повісті, книги есе. Також він указує на розмисливу молитовність окремих творів, їхню релігійну образність, ніжно-душевне (а не примирливо-байдуже, як це починає проявлятися в суспільстві) ставлення автора і його текстового alter ego до змалювання поранених або полеглих героїв. Уразила рецензента і щира, по-доброму «рустикальна» позиція суб'єкта художнього мовлення: своїм відкритим селянським серцем він воліє обійняти увесь світ, усовістити навіть супротивника. Разом із тим Петро Кралюк зауважує і викривальну гостроту книги – таврування письменником «тилових пацюків», передусім зрадників-шкідників із різних ешелонів влади – аж до найвищих постів.

Критик і письменник Олег Коцарев відзначає загальну змістову «стильність» (попри окремі редакторські недогляди) цієї «першої книжки української війни 2014 року», її пафосну помірність, несподівану співчутливість, задумливість, медитативність, яскраву й переконливу образність, неймовірну зворушливість [14]. Власне Гуменюкову манеру показу війни він убачає в індивідуалізації зображеного: «У поезіях Гуменюка фігурує окрема людина в шалених обставинах війни, і це, як на мене, головний стрижень, сенс книги. Він виявляється навіть потужнішим за безперечно присутній тут патріотизм, елементи пропаганди» [15]. «Швидше за все, – твердить рецензент, – подальші зразки лірики з передової та взагалі поезії мілітарного характеру (майже немає сумнівів, що її ще буде чимало) порівнюватимуть саме з цією книгою. І змагатись із спокійним напруженим тоном, почуттям гумору на тлі сентиментального смутку та яскравими влучними образами Бориса Гуменюка їм буде, відверто кажучи, вельми непросто» [15].

Натомість літературознавець Олег Соловей уважає, що до справді новаторської поезії про війну Україна ще мусить доростати, тексти ж зі збірки Бориса Гуменюка міцно вкорінені в традицію і – як це парадоксально не прозвучить – у традицію епічну: «...верлібр, який здебільшого практикує поет, є радше згустками майбутньої прози (ліричними нотатками на берегах повсякденно загроженого людського життя), аніж власне поезією. Та й саме звернення до поезії замість більш звичної для цього письменника прози (зрештою, і в цій збірці посеред віршів незрідка трапляється проза, – коротка та експресивна, але все-таки проза), швидше за все, диктують умови, у яких наразі живе і воює доброволець батальйону ОУН Борис Гуменюк»

[26]. Утім «напівпоетичність»/«напівпрозорість» не заважає книзі бути помітним мистецьким явищем, більше того – сягати вершин майстерності: «Саме таке письмо і варто визначати як віртуозне, поготів, якщо пам'ятати про контекст сьогодення. Мабуть, саме такі от тексти переживуть цю війну й будуть вивчатися нащадками сьогоднішніх героїв» [26]. Науковець відзначає прозору метафоричність і дошкульну іронічність текстів, талант автора містифікувати оповідь, не затушовуючи при цьому реального плану зображення, його вміння злагоджено оперувати «я-» і «ми-» суб'єктами висловлювання, провадити в тексті настанови на діалог і об'єднувальні мотиви. Щиро вражає критика хист Бориса Гуменюка увиразнювати художню образність, наповнювати її значущістю й емоційністю. Як один із прикладів Олег Соловей наводить факт стилістичного обігрування письменником образу землі, в якій риють окопи воїни: «ненависної донецької землі» – «черстої закам'янілої землі» – «дорогої української землі» – «солодкої ласкавої землі» (поезія «Заповіт»). Урок, який несуть «Вірші з війни» читачеві, – висновує вчений, – це високий гуманізм, що репрезентує українську «сторону добра» в нав'язаному нам воєнному протистоянні.

По-своєму тонко сприйняла книгу журналістка й письменниця Жанна Куява, буквально відчувши крізь її текстову оболонку, «як б'ється серце сучасного фронтового вірша» – зі стихеним ритмом (щоб добре чулося), без пунктуації та римування (щоб не відволікатися й не прицінюватися). Тільки так, наголошує рецензентка, можемо зосередитися на головному, а головне в книзі – це зміст, найсуттєвіше – правда, найзначущіше – ціна, яку ми платимо за свободу свою й України [17]. Авторка статті підкреслює, що для Бориса Гуменюка ціннішими на війні є солдатська мужність і честь, гідне, гуманне поводження бійця навіть за найскладніших обставин. Тож висновується думка про лицарсько-романтичну тенденцію збірки, опoетизування воїна-захисника, який із глибини віків – через майдани, і **цей конкретний Євромайдан** (бо звідки ж на передовій стільки знайомих?!) – прийшов добровольцем на фронт, щоб «вигнати ворога зі своєї землі й узятися наводити лад у рідній країні» [17].

Надзвичайно глибокий, концептуально визрілий авторський погляд на «Вірші з війни» Бориса Гуменюка пропонує літературознавець Тарас Пастух. Опонуючи Олегові Солов'ю, він обстоює жанрову самтотожність значної частини збірки, а саме її поетично-верліброву природу (не заперечуючи наявності в книзі і прозових узірців), та акцентує свіжу, новаторську техніку конструювання художнього світу автором. Зокрема, дослідник висловлює думку, що творчим методом письменника-воїна є спонтанне представлення життя з установкою на «форму оповіді в стилістиці реаліті-висловлювання»: «Йдеться про акцентовану деталізовану й пролонговану в часі представлення певної події; таке представлення, яке створює ефект „прямого

зображення” із експресивним естетично-смісловим промовлянням того, що власне і становить предмет репрезентації» [19]. Такий художній хід митця в поєднанні з інтертекстуальністю як проявом традиції дозволяє йому досягнути, на переконання вченого, не «імітації», а «репрезентації» дійсності: «Цей рівень досягається за екстремальних умов війни, коли наявний культурний досвід є неспроможним адекватно передати новопостале відчуття та осягнення життя, й автор послуговується тими образними формами, які відразу ж „спадують на думку”. Також „Вірші з війни” засвідчують те, що найбільше занурення у стихію життя відбувається на його межі, так само як життя найбільш проживає той, хто його не цінує» [19]. Тарас Пастух слушно підмічає прояв у «Віршах з війни» «трьох важливих ідейно-сміслових тенденцій. Війна несе смерть, розпад, знищення; вона є шокуючим та страшним життєвим досвідом, який „випалює” людське в людині і який <...> неможливо адекватно передати в образному слові. Війна народжує воїнів, які опановують професійне вміння вбивати; і водночас вони не є вбивцями, а є власне воїнами – з відповідним кодексом честі та поглядами на життя. Війна хоч і ознаменовує тотальну смерть, знищення людського в людині, та щось живе та людяне таки залишається; залишається із надією „прорости” у майбутньому. Остання тенденція заперечує абсолютність першої. Навіть у топосі найбільших „жнив” смерті життя утверджує себе, свою волю до подальшого тривання» [19]. Такі «месиджі» літератора читачам науковець вважає доволі прозорими, а їхню щільну емоційну оболонку розцінює як особливо могутній фактор впливу на аудиторію. Це й робить «Вірші з війни» «одним із вершинних здобутків української поезії нашого часу» [19].

У жанрово-тематичному контексті соціальної поезії розглядає збірку Бориса Гуменюка літературознавець Ярослав Поліщук. Учений наголошує, що популярності книги посприяли і «гаряча» актуальність її змісту, і «знакова постава автора» – воїна-добровольця, котрий промовляє за все своє фронтове товариство [22, с. 6]. Цю «тінь колективного голосу, що вгадується за авторськими текстами Гуменюка», науковець вважає головною прикметою збірки й найвагомішим фактором її впливу на читача. Крім того, на думку дослідника, письменникові для оприявлення художнього задуму вдалося віднайти «адекватну» мову: його тексти – «свідчення людського переживання війни», «рефлексії воєнного часу й побуту», висловлені гранично відверто і щиро максимально об’єктивованим ліричним суб’єктом-митцем, – уподібнюються до речитативних сторінок давніх лицарських романів і до «нерівного, переривчастого дихання, ураженого спазмами»: «Не гладка, правильно заримована поезія, не класичні строфи, позначені досконалістю й викінченістю форми. Зате вільні вірші (верлібри) близькі до прози, проте неодмінно зберігають у собі нерівну, ніби пульсуючу ритміку, яка все-таки зраджує в них поетичний первень. <...> така

форма найвідповідніша» [22, с. 7]. Композицію книги вчений також означає як нерівну, переривчасту, фрагментарну, що досягається чергуванням віршформ із прозовими уривками, розщепленням суб’єкта мовлення на ліричного героя і наратора. Художню образність збірки він трактує з огляду на фольклорну, романтичну, християнсько-релігійну, екзистенціально-філософську традиції. Вступаючи в діалог із Тарасом Пастухом, котрий підкреслює «реаліті-формат» книги, Ярослав Поліщук акцентує бажання письменника «підвестися над побутом заради того, щоб побачити Людину» [22, с. 10], себто мовить про ідеалізацію зображеного. Можливо, що саме цим принципом художнього узагальнення й зумовлене те, що літературознавець озвучує як закид письменнику – «розглянута візія війни дещо спрощена <...> для глибоких і тонких рефлексій над мілітарною темою слід шукати, певно, інших авторів та творів», роблячи зрештою слушний висновок: «Ефект такої поезії – закличний, мобілізаційний», вона нагадує про скінченність людського буття, «допомагає відділити справжнє від фальшивого, а щире від лукавого» [22, с. 10–11].

Отже, критики мовлять про інформативність, душевність, трагедійність, урівноваженість збірки, відзначають її ідейну зрілість, гуманістично-ціннісну тенденційність, викривальність, віртуозність на всіх рівнях мистецького цілого. Як принципи художнього творення називають ідеалізацію, індивідуалізацію, типізацію, об’єктивізацію, драматизацію, інтертекстуальність, а відтак простежують ознаки сентиментального, романтичного, реалістичного, модерністичного – й неомодерного та постмодерного художнього мислення. На наш погляд, за всіма вирізненими прикметами проявляється ще й класична стильова формула «шляхетної простоти і спокійної величності», естетично значуща для творчого доробку Бориса Гуменюка.

Утім цілісного сприйняття збірки «Вірші з війни» не досягнемо, не простеживши природу малих прозових форм у її системі, яким літературознавці поки що не приділили належної уваги. Водночас саме вони є питомим зчепленням цієї та наступної книг письменника.

Звичайно ж, про жанровий характер представлених у збірці вірців, які сам автор у назві означає як «вірші», а в деяких інтерв’ю кваліфікує як цілком новаторські синтетичні речі: «Не вірш, а текст: за формою – верлібр, за змістом – новела. Іноді виходить верліброновела, іноді – новеловерлібр» [3], ішлося не раз. І цікаво, що Борис Гуменюк давно шукає цей новий спосіб висловлювання, щоб уникнути «штучності», показного естетизування, які асоціюються в нього з «бубабізмом» – збірним образом постмодернізму, котрому – як історично віджилому – митець опонує: «Можливо, я справді поет, – читаємо в його дещо іронічному інтерв’ю 2008 року, – можливо, як дехто каже, й найкращий поет нинішнього часу, але саме тому, що я найкращий поет, я не пишу вірші, що, можливо, й справді підтверджує те, що я – великий поет»

[2]. Усе ж основна маса з репрезентованого в книзі текстового матеріалу має фіксований рядок, відображає дійсність через емоції, переживання, роздуми суб'єкта мовлення, надає слову характерної змістової ємності, робить його фокусом чуттєвості, поетичності, організатором ритму, генеруючи в підсумку «епічний, широчезний, багатослівний і риторизований верлібр» [14], «нарративний верлібр розмовною мовою» [3].

Осібнo сприймаються «замальовки, більше схожі на прозу, ніж на вірші» [14] – їх у другому виданні збірки 12: «Сиджу на березі моря...», «Я цього не бачив...» (уміщує ще й поезію як ілюстрацію творчості героя оповіді), «Під Слов'янськом бої...», «Час на війні...», «„Сивий“ – „Кармалюку“», «„Тополя“ – „Кармалюку“», «„Малий“ – „Кармелюку“», «„Мольфар“ – „Кармелюку“», «Місто нагадує...», «Учора вранці...», «Оце ж приїдять...», «Сидимо в бліндажі...». Автор не виокремлює ці змістоформи з нефіксованим рядком самостійним блоком, а розташовує їх у різних місцях укладеної за хронологічним принципом збірки – відповідно до дати написання. Відтак на рецепцію їх мимоволі накладається верліброва інтонація сусідніх текстів, унаслідок чого можлива хибна кваліфікація творів як поезій у прозі. Проте відомо, що ознаками поезій у прозі, навіть за активного тяжіння їх до вирівнювання ліричного й епічного генетичних компонентів, є незначний обсяг із тенденцією до моделювання абзаців-строф, занурення автора в душу ліричного героя і традиційне проектування світу на себе, перенесення зовнішнього у внутрішнє, філософування, акцентування на психологізмі, настроєвості (елегійність), асоціативність, імпульсивність, музичність, декоративність, інколи словесний футуризм тощо. Натомість прозові сегменти в корпусі поетичної збірки Бориса Гуменюка більш об'ємні – як правило, до кількох сторінок, що прикметне для новелістики; домінують у них оповідність і фіксація факту, добре прочитується конфліктність і сюжетика, наведені до зовнішніх обставин, у яких суб'єкт-наратор здебільшого перебуває серед людей. Водночас жанрово споріднює малі епічні твори зі збірки й поезії в прозі емоційність, актуалізована художня мова, описовість, синестетизм, що, проте, вмотивовано скеровує нас долучити сучасного автора до плеяди майстрів ліричної прози модерного й неомодерного періодів вітчизняного письменства. Із-поміж новелістичних форм збірки простежуємо окремі різновиди, як-от *епістола* («Сиджу на березі моря...», добровольці пишуть ФБ-листа українському народові), *історія* («Я цього не бачив...» – про віднайдений розповідачем «списаний аркуш» – «першу літературну пробу» – в кишені пораненого снайпером українського бійця: «...розірвав мені душу. // То нехай і вам розірве» [6, с. 16]), *поетичний репортаж*, що ввібрав ознаки билини, казки, замітки («Під Слов'янськом бої...»), *подорожній репортаж*, розбудований через драматичне багатоголосся («Час на війні...»), *діалог* (цикл розмов із «Кармелюком»), *алегорія*

з відтінком апокаліптики («Місто нагадує...»), «*усмішка*» («Учора вранці...», з циклу про дідів Миколу, Василя, Кліма – «„Правий сектор“ з нашого кутка» [6, с. 107]), *сатирична замітка* («Оце ж приїдять...» – із «філологічним ухилом»: про виключне право небагатьох обраних писати вірші [6, с. 113]), «*анекдот*» («Сидимо в бліндажі...» – з акупунктом «побачити – і спалити Москву» [6, с. 121]). Малі епічні форми гармонійно вписуються в поетичний контекст збірки верлібрів своєю художністю; водночас вони засвідчують динаміку ідіостильових домінант творчості письменника-воїна – від тонкого ліризму до проникливої сатири, від художнього слова до публіцистичного.

Книга «Блокпост» прихилиє до себе читачів Бориса Гуменюка, зокрема, тим, що вона принципово відмінна від попередньої, хоч текстуально й увібрала її всю. Тут письменник уже не робить акцент на поезії чи прозі, увиразнюючи переживання події, а вдається до цілком нового для себе жанру щоденника, або, точніше, роману-щоденника. Маємо справу із суто чоловічою ідеологічною літературою, за духом своїм близькою до козацьких літописів XVIII століття – синтетичних воєнних хронік про добу Хмельниччини, Руїни, гетьманування Івана Мазепи. Тільки наразі фіксує вона фабулу новітнього російсько-українського протистояння, зовнішньо укладаючи її у два розділи – «2014. Революція гідності. Перший рік війни» та «2015. Революція гідності. Другий рік війни», а внутрішньо komponуючи за хронологічним принципом із підкресленням документального складника – датування текстів-фрагментів (22 січня 2014 року – 3 січня 2016 року) перенесене з прикінцевого в надзаголовне. У цей спосіб митець і справді відходить від «красного письменства» (у сферу non-fiction), а проте не ставить собі за мету цілком подолати літературність. Аргументують твердження – два різновиди текстофрагментів у творі: нотатки і власне художні, де функція перших – фіксувати події (Майдану, війни) і в їхньому контексті – дії, роздуми, оцінки, коментарі, застереження, прогнози тощо суб'єкта мовлення, формуючи таким чином сюжет оповіді; а функція других – відігравати роль позасюжетних елементів: ліричних, публіцистичних, філософських відступів, автобіографічних та історичних екскурсів, вставних новел, оповідань. Цікаво, що видавець знайшов оригінальний поліграфічний спосіб маркування цих літературно-художніх змістоформ (у книзі їх понад 190), указуючи в нижньому колонтитулі сторінки їхню назву, тоді як загальне тло – власне записи – подане наскрізним текстом. Зауважимо, що художній компонент якраз і трансформує жанрові рамки «камерності» щоденника, виносячи текст на широку аудиторію й закладаючи в ньому «ефект враження», адже, проектуючись на загалом відоме історичне тло сьогодення, твір захоплює читача, тримає його в емоційному піднесенні та напрузі. Цей естетичний потенціал досягається завдяки натуральному плану зображення й відкритості оповіді до реальності (себто

опорою на можливість їх «упізнання» реципієнтом, накладання на його власний досвід, спогадування пережитого), потужності самого суб'єкта мовлення, котрий приваблює і як наративна постать, і як мистецька особистість, зацікавлює аудиторію суто авторською точкою зору, своєю візією-інтерпретацією подій [12].

Тематика «Блокпост» – Революція Гідності та «гібридна» російсько-українська війна, що розпочалася 2014 року. Центральний образ книги – блокпост (який у своєму денотативному значенні практично не фігурує в тексті) – не лише реальна фортифікаційна споруда, оборонне укріплення в умовах протистояння, а узагальнене бачення образу українського народного опору – через мирний протест Євромайдану, саможертвний добровільний і волонтерський рух, непоступливу збройну боротьбу тощо – деґуманізації суспільства й руйнуванню державності. Автор обстоює ідеологію Майдану, героїзує народ і тлумачить демократію як найбільш гідний політичний уклад. Світоглядними для нього є образи людини-патріота, чоловіка-лицаря, воїна-захисника, котрі усвідомлюють свою «чоловічу роботу» – державотворчу місію мужності в суспільстві, а відтак стоять непереможним блокпостом на сторожі таких онтологічно (не лише екзистенційно) значущих категорій, як народ, нація, держава.

Важливо відзначити, що і для збірки «Вірші з війни», і для роману-щоденника «Блокпост» Бориса Гуменюка прикметна така змістово-композиційна деталь, як використання прикінцевого твору-пунта – за Іваном Франком, виразника основної суті [23]. У першому випадку це верліброва трагедійно-ідилічна поезія «Заповіт» [6, с. 132–135], у другому – глибоко драматичний монолог «Померла мама» [4, с. 335], які, певною мірою ангажуючись у літературну традицію та в приватне життя митця, висловлюють квінтесенцію його фронтової творчості – усвідомлення надзвичайно великої ціни миру в країні; переконаність у готовності українських воїнів самовіддано боронити рідну землю; нагадування про болюче сирітство людини в «безлюдному, неприкаяному світі» без держави-материзни.

Отже, сучасний письменник Борис Гуменюк своїми книгами «Вірші з війни» і «Блокпост» суттєво збагатив корпус української воєнно-патріотичної літератури, у високохудожній формі актуалізувавши неперехідні цінності суспільного буття – гуманізм, демократизм, патріотизм, увиразнивши мужню постать народного воїна-захисника як гаранта державності й миру. Його доробок підкреслює неперехідну відданість основної маси українців життєствердним ідеалам Майдану і волю до їх захисту попри підступний внутрішній опір і відверту зовнішню агресію, упевненість у досягненні накреслених державотворчих і націєтворчих цілей. Талант художника слова проявився через пошук адекватної форми промовляння до читацької аудиторії, яка б не поменшувала трагізму зображуваної війни (натуральне («реаліті») письмо; синтез поезії

та прози; різнотипні жанрово-стильові зрощення), через уміння не просто опертися на національну духовнотворчу словесну традицію, а спрямувати її семантичний, емоційний, естетичний потенціал до резонансу у власних текстах, завдяки чому читання їх несе катарсис, інтелектуально організовує, надихає.

Книги митця дають широкі можливості для подальшого літературознавчого пошуку – як в аспектах жанрової трансформації та стильової взаємодії, розробки форм комічного, виявлення нових принципів зображення й конструювання художнього цілого, мовомислення у творах, так і в цілісному контексті творчості їхнього автора, у жанрово-тематичному контексті материкової та діаспорної української писемності тощо.

Література

1. Війна на сході України в культурі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Війна_на_сході_України_в_культурі. – Назва з екрана, 04.11.2016.
2. Гайдук С. Борис Гуменюк: «Письменник завжди пише про те, що знає, тобто – про себе» [Електронний ресурс] / С. Гайдук ; Б. Гуменюк // ХайВей, 09.04.2008. – Режим доступу : <http://h.ua/story/93240/#ixzz41VRduXdy>. – Назва з екрана, 04.11.2016.
3. Головченко Н. Наративний верлібр розмовною мовою [Електронний ресурс] / Н. Головченко // Жінка-УКРАЇНКА, 25.10.2015. – Режим доступу : <http://ukrainka.org.ua/node/6262>. – Назва з екрана, 04.11.2016.
4. Гуменюк Б. Блокпост : Вірші. Новели. Публіцистика / Борис Гуменюк. – К. : ВЦ «Академія», 2016. – 336 с.
5. Гуменюк Б. Вірші з війни : поезії / Борис Гуменюк. – К. : Вид-во Сергія Пантюка, 2014. – 88 с.
6. Гуменюк Б. Вірші з війни : поезії / Борис Гуменюк. – К. : Ярославів Вал, 2015. – 136 с. – (Серія «Сучасна поезія»).
7. Гуменюк Б. Лук'янівка : роман-рефлексія / Борис Гуменюк. – К. : Факт, 2005. – 808 с. – (Excerptis excipienda).
8. Гуменюк Б. Острів : роман / Борис Гуменюк // Київ. – 2006. – № 5. – С. 15–58 ; № 6. – С. 54–95.
9. Гуменюк Б. Та, що прибула з неба : повість / Борис Гуменюк. – К. : Вид-во Сергія Пантюка, 2009. – 128 с. : іл.
10. Гулай А. Борис Гуменюк: «Якщо РФ ув'яжеться в повномасштабну війну з Україною і розміняє 150 тисяч своїх військових – їй кінець» : інтерв'ю [Електронний ресурс] / А. Гулай ; Б. Гуменюк // Politeka, 25.08.2016. – Режим доступу : <http://politeka.net/ua/288232-yakshcho-rf-uvyazhetsya-v-povnomasshtabnu-viynu-z-ukrayinoyu-i-rozminyaye-150-tysyach-svoyikh-viyskovykh-yiy-kinets/>. – Назва з екрана, 04.11.2016.
11. Дудко Н. Борис Гуменюк: «Якщо ми сьогодні підемо з поля бою, то потім туди повернуться наші сини і внуки» / Н. Дудко ; Б. Гуменюк // Ратуша. – 13.11.2014. – Режим доступу : <http://ratusha.lviv.ua/index.php?dn=news&to=art&id=3793>. – Назва з екрана, 04.11.2016.
12. Качак Т. Його правда... / Т. Качак // Українська літературна газета. – 2016. – 27 травня (№ 10).
13. Кисілевська Н. «Кров'ю можна забруднитись, а можна очиститись», – заступник комбата, письменник Борис Гуменюк [Електронний ресурс] / Н. Кисілевська ;

Б. Гуменюк // Укрінформ, 19.09.2014. – Режим доступу : http://www.ukrinform.ua/rubric-iac/1709107-krovuu_mog-na_zabrudnitis_a_mogna_ochistitis_zastupnik_kombata_pismennik_boris_gumenyuk_1973997.html#.WAS-ofM-P8k.facebook. – Назва з екрана, 04.11.2016.

14. Коцарев О. Війна на Донбасі у вільних віршах [Електронний ресурс] / О. Коцарев, 21.10.2014. – Режим доступу : http://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/38583/. – Назва з екрана, 04.11.2016.

15. Коцарев О. Поезія фронту. Поети ідуть на війну і постять вірші у Фейсбуку [Електронний ресурс] / О. Коцарев // Тексти.org.ua, 06.10.2014. – Режим доступу : http://texty.org.ua/pg/article/textynewseditor/read/56130/Pojezija_frontu_Poety_idut_na_vijnu_i. – Назва з екрана, 04.11.2016.

16. Кралуєк П. Очима людини, що дивилася в очі смерті : рецензія на книгу Б. Гуменюка «Вірші з війни» [Електронний ресурс] / П. Кралуєк, 15.09.2014. – Режим доступу : <http://portala4.pl.ua/kultura/knyhy/2228-ochyma-liudyny-shcho-dyvylasia-v-ochi-smerti-retsenziia-na-knyhu-borysa-humeniuka-virshi-z-viiny>. – Назва з екрана, 04.11.2016.

17. Куява Ж. Поет і воїн Борис Гуменюк: «Справжній солдат має бути готовим померти» [Електронний ресурс] / Ж. Куява // Оксамит, 19.01.2015. – Режим доступу : <http://www.oksamyt.org/publik/personali/818-190120151>. – Назва з екрана, 04.11.2016.

18. Мої вірші – не література, це війна [Електронний ресурс] // Буквоїд, 11.02.2015. – Режим доступу : <http://bukvoid.com.ua/digest/2015/02/11/122714.html>. – Назва з екрана, 04.11.2016.

19. Пастух Т. «Вірші бачили все...» [Електронний ресурс] / Т. Пастух // ЛітАкцент, 23.12.2015. – Режим доступу : <http://litakcent.com/2015/12/23/virshi-bachylyvse/>. – Назва з екрана, 04.11.2016.

20. Петруньок Н. Поезія з фронтів [Електронний ресурс] / Н. Петруньок // Буквоїд, 01.12.2014. – Режим доступу : <http://bukvoid.com.ua/digest/2014/12/01/103846.html>. – Назва з екрана, 04.11.2016.

21. Письменник Борис Гуменюк приєднався до батальйону «Азов» [Електронний ресурс] / 24.06.2014. – Режим доступу : <http://vsiknygy.net.ua/news/36673/>. – Назва з екрана, 04.11.2016.

22. Поліщук Я. Ars masacrae, або про те, чи є поезія на війні / Я. Поліщук // Слово і Час. – 2016. – № 7. – С. 3–11.

23. Рідкісні українські слова [Електронний ресурс] // Мислене древо. – Режим доступу : <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Linguistics/RareWords/P3.html>. – Назва з екрана, 04.11.2016.

24. Скочко Н. Борис Гуменюк: «Мені хочеться дати прикладом в зуби всій сучасній літературі» : інтерв'ю [Електронний ресурс] / Н. Скочко ; Б. Гуменюк // Українська літературна газета, 16.08.2016. – Режим доступу : <http://litgazeta.com.ua/interviews/borys-gumenyuk-meni-hochetsya-daty-pryklyadom-v-zuby-vsij-suchasnij-literaturi/>. – Назва з екрана, 04.11.2016.

25. Слапчук В. Війна як дискурс [Електронний ресурс] / В. Слапчук // ЛітАкцент, 17.02.2015. – Режим доступу : <http://litakcent.com/2015/02/17/vijna-jak-dyskurs/>. – Назва з екрана, 04.11.2016.

26. Соловей О. Війна і вірші [Електронний ресурс] / О. Соловей // Буквоїд, 04.12.2014. – Режим доступу : <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2014/12/04/073709.html>. – Назва з екрана, 04.11.2016.

27. Та Атанайя. Перший фронтовий поет України Борис Гуменюк: «Якщо йдеться про вибір між країною і поезією, я оберу країну» : інтерв'ю [Електронний ресурс] / Атанайя Та ; Б. Гуменюк, 16.02.2015. – Режим доступу : <http://vsiknygy.net.ua/interview/40455/>. – Назва з екрана, 04.11.2016.

28. Яновська Л. Борис Гуменюк: «Доки не привіз на передову „Вірші з війни“, там не знали, що я письменник» [Електронний ресурс] / Л. Яновська ; Б. Гуменюк // Урядовий кур'єр, 18.10.2014. – Режим доступу : <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/boris-gumenyuk-doki-ne-priviz-na-peredovu-virshi-z/>. – Назва з екрана, 04.11.2016.

Halyna Bilyk

FRONTLINE CREATIVITY OF BORYS HUMENIUK

In the article the author described the collections “Poems from War” and “Checkpoint” by the modern Ukrainian writer-soldier, participant of ATO (Anti-Terrorist Operation) Borys Humeniuk, comprehended its aesthetic conception and peculiarities of implementation of the author's super-idea at all the levels of artistic wholeness. The researcher also tells about the genre innovation of collections, their motive fulfillment, about the writer's delicate work with the word, image, rhythm and harmony and his search in the pathetic area.

The talent of the master of the word was displayed through his search for the adequate forms of appealing to the audience that would not degrade the tragedy of the depicted war (natural (“reality”) writing, synthesis of poetry and prose, different types of genre and stylistic fusions), through his ability not to just rely on the national spiritual creative verbal tradition, but to direct its semantic, emotional and aesthetic potential for resonance with his own text, due to which reading them brings the catharsis, intelligently organizes and inspires.

Key words: literature about ATO, Borys Humeniuk, aesthetic ideal, poetics, artistic wholeness.

Галина Билык

ФРОНТОВОЕ ТВОРЧЕСТВО БОРИСА ГУМЕНЮКА

В статье охарактеризованы сборники «Стихи с войны» и «Блокпост» современного украинского писателя-воина, участника АТО Бориса Гуменюка, осмыслен их эстетический замысел и особенности воплощения авторской сверхидеи на всех уровнях художественного целого. Говорится о жанровом новаторстве сборников, их мотивах, о тонкой работе художника со словом, образом, ритмом, поисках в пафосной сфере.

Талант художника слова проявился через поиск адекватной формы обращения к читательской аудитории, которая бы не преуменьшала трагизма изображаемой войны (натуральное («реальности») письмо; синтез поэзии и прозы; разнотипные жанрово-стилевые сращения), через умение не просто опереться на национальную духовнотворческую словесную традицию, а направить ее семантический, эмоциональный, эстетический потенциал к резонансу в собственных текстах, благодаря чему чтение их несет катарсис, интеллектуально организует, вдохновляет.

Ключевые слова: литература об АТО, Борис Гуменюк, эстетический идеал, поэтика, художественное целое.

Надійшла до редакції 09.11.2016 р.

Микола Степаненко

ЛИСТОВНА РОЗМОВА ПОЛТАВСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ З ОЛЕСЕМ ГОНЧАРОМ

...озиваються до нас із минулого дорогі листи, і їх нічим не замінити, а тільки доторкнутися до них, як до святині, перед якою сповідаємося.

Ярема Гоян

Гончар із тих письменників, до яких ми завжди повертатимемося, аби зрозуміти. Насамперед себе. У просторі і часі.

Євген Баран

Домашній архів Олеса Гончара, який упорядковує його дружина, без щонайменших перебільшень – невичерпна духовна скарбниця. Особливу цінність становлять листи, адресанти яких – державні та громадські діячі, майстри пера, літературознавці, прості шанувальники слова, усіх не перелічити. З-поміж кореспонденції немає чогось несутнісного. Від одних послань віє теплом, щирістю, добротою, від інших (їх небагато) – холодом, заздрістю, злобою. Усі позитиви й негативи пройшли крізь серце й душу Олеса Терентійовича, майже на все це дано короткі й розлогі, сухі й емоційно напружені відповіді. Зміст листів – важливі штрихи до понад шістдесятилітньої історії, що вершилася в 40–90-х рр. непростого ХХ століття в Україні радянській і незалежній, у тодішньому Союзі РСР й у всьому світі, якому добре було відоме ім'я класика української літератури Олеса Гончара.

Систематизований епістолярій, над яким із дозволу Валентини Гончар випала змога працювати авторів цих рядків, неодмінно має вилитися в багатотомне видання. Воно, нікого в цьому не треба переконувати, привабить до себе – і змістом, і формою – увесь небайдужий люд, а ще стане багатющим джерелом знань про епоху, в яку жив і творив видатний письменник Олесь Гончар.

Особливу зацікавленість викликають листи, яких набралось на кілька книг, від колег. Дві з них упорядковано й підготовлено до друку¹. Плекаємо надію, що невдовзі вони побачать світ.

Епістолярна спадщина, про яку йдеться, є надзвичайно важливим і цінним документально-літературним свідченням доби. За нею можна встановити, як велося письменникам у різних куточках України в 50-х, 60-х, 70-х, 90-х рр. збіглого століття. На тодішній літературний процес посутньо впливав Олесь Гончар – як голова правління Спілки письменників України (1959–1971 рр.), секретар правління Спілки письменників СРСР, депутат Верховної Ради СРСР та УРСР (1959–1986 рр.), Голова Українського республіканського комітету захисту Миру, член Всесвітньої Ради Миру (від 1973 р.), депутат Верховної Ради України (1990–1994 рр.) і просто як талановитий майстер слова, до голосу й думки котрого прислухалися найвищі державні посадовці, якого цінували й любили мільйони людей за прекрасні романи, за мудру літературно-критичну творчість, за стійкість життєвої позиції.

З Олесем Гончаром активно листувалися письменники Полтавщини. Зі своєю малою батьківщиною, «однією з найкрасивіших земель планети» [щоденниковий запис від 28 липня 1973 року], де «зелень м'ясиста, сита, мовби вся налита, набрякла зеленим соком» [діарійна нотатка, датована 15 травня 1949 року], він ніколи не поривав зв'язку. Олесь Терентійович радо відгукувався на звернення земляків, робив усе можливе, щоб у рідному краї не зникали села, хутори, не закривалися школи, не принижувалася людська гідність, щоб з'являлися

¹ Листи до Олеса Гончара / упорядник, автор передмови, приміток і коментарів Микола Степаненко. – Кн. 1. – 736 с. ; Кн. 2. – 736 с. Зміст книг – майже 900 листів, тек-

сти яких подано за автографами й лише незначну частину – за публікаціями в газетах і журналах.

культурні заклади, усюди лунало рідне слово, шанувалася минувшина.

Серед тих, хто листовно звертався до Олесь Гончара, – його наставники (Остап Вишня, Андрій Головка, Олександр Ковінька), ровесники або трохи старші чи молодші колеги (Федір Гарін, Анатолій Дімаров, Павло Загребельний, Борис Левін, Григорій Майфет, Феодосій Роговий, Петро Ротач, Григорій Тютюнник, Олександр Чуча, Олесь Юренко), молодша зміна, якій він допомагав уходити в літературу (Василь Захарченко, Борис Олійник, Григорій Тютюнник, Валентин Чемерис), а пізніше – Віктор Баранов, Михайло Шевченко, Володимир Шкурूपій. Є з-поміж адресантів і відомі літературознавці, публіцисти (Іван Пільгук, Семен Шаховський, Леонід Новиченко, Іван Бокий). Долітали до Києва вістки і від тих країв, які не з власної волі опинилися далеко від України (Дмитро Нитченко [Чуб]).

Окрилив молодого Олесь Гончара лист-підтримка Остапа Вишні, датований 11 липня 1947 року:

Олесеві Гончарові

Пробачте, що я звертаюся до Вас із цим листом.

Ви ввійшли в літературу як справжній, хороший, ласкавий письменник.

Дозвольте мені, старому робітникові на цій ниві, потиснути Вашу руку і, коли Ваша на це буде ласка, – обняти Вас і поцілувати.

Я хочу, щоб Ви знали, яка радість обгортає мене, коли мені довелося жити в той час, як живе на світі Олесь Гончар.

Тисну Вашу руку.

Любіть літературу, Андрія Малишка і Платона Воронька.

Взагалі треба, по-моєму, любити справжніх людей і справжніх талантів.

Ваш

Остап Вишня

11.VII.47

У щоденниковій нотатці від 22 лютого 1994 року О. Гончар пише, що майже через півстоліття готовий до деталей відтворити, як усе було: липневого дня року 1947 він зайшов до Спілки письменників і почув від секретарки: «Оце залишив Вам Павло Михайлович [Остап Вишня]... Не знаю – чому?»

А він пише: „Я хочу, щоб Ви знали, яка радість обгортає мене, коли мені довелося жити в той час, як живе на світі Олесь Гончар”. (Це золоті для мене слова...) Як жаль, що я мало, мало чим віддячив йому! Такі були люди на світі».

В іншій діарійній нотатці, датованій роком раніше – 8 січня 1993 року, О. Гончар ділиться великою для нього радістю: видавництво «Дніпро», випускаючи в «Золотій бібліотеці» «Тронку» й «Собор», винесе

сло на обкладинку найдорожчі – тільки-но цитовані – слова з листа Остапа Вишні, які ніколи не зітруть із пам'яті ні жорстокі випробування долі, ні зливи щирих похвал та заялжених панегіриків із вуст усесвітньо відомих письменників, діячів культури: «...Який то щедрий був аванс! І яку велику віру треба було мати в молодого письменника... Ніби з того світу долунує до мене голос мудрого Остапа Вишні... Все життя працюю так, щоб виправдати його сподівання. Намагаюсь ніде ні в чому не схибити. Та чи відроблено той великий аванс, наданий молодому автору устами Вишні мовби від усього Розстріляного Відродження. Може, й не повністю відроблено. Може, й не вистачить для цього життя».

* * *

Олесь Гончар високо цінував творчість Андрія Головка. Єднали цих двох талановитих письменників і земляцькі зв'язки. Ще далекого 1947 року, 20 листопада, Андрій Васильович надіслав авторові майбутніх «Прапороносців» такий офіційний лист-прохання:

Шановний Олесею Терентійовичу!

«Україна» в додатку до свого журналу «Україна» має ще цього року видрукувати Ваш роман «Голубий Дунай»¹. Мені Петро Йосипович [Панч] пропонував бути його редактором (цього роману). Причому у понеділок (1 неділя жовтня) маю вже здати. Прохання до Вас, як до автора, передайте мені чи т. Панчові для мене 2 примірники цього твору Вашого в останній редакції.

З пошаною

А. Головка

20.XI.47

¹ Ідеться про майбутнє видання: Гончар О. Голубий Дунай. – К. : Рад. Україна, [1948]. – 115 с. – (Б-ка журн. «Україна» : дод. до журн. на 1947 р. ; № 6).

Відомо, що Андрій Головка підготував до 50-літнього ювілею Олесь Гончара промову, яку йому не вдалося виголосити на урочистому вечорі, що відбувся 3 квітня 1968 року в Київській консерваторії. Її текст друкується вперше:

Шановні товариші!

Слова, які я хочу сказати, або точніше – яких я не можу не сказати сьогодні дорогому ювілярові Олесею Гончару, видатному українському письменникові, в оцей урочистий день його п'ятдесятиліття, це слова щирої любові, глибокої пошани, великої подяки йому за все те, що він, як письменник, уже зробив до сьогодні для нашого народу; за те, що ось вже впротяз чверті сторіччя з такою душевною щедрістю він обдаровує нас, мільйони читачів і шанувальників його могутнього таланту, своїми чудовими творами, сповнени-

ми глибоких і чесних дум про нашу радянську дійсність, про наших людей і наше майбутнє.

Далебі, не буде аніяким перебільшенням, коли я скажу, що мало не кожен його твір (йдеться, звичайно, про основні, капітальні його роботи) завжди ставав визначною подією, а то і справжнім святом у нашому літературно-громадському житті.

І це – впротяг усього його письменницького шляху, починаючи від уславленої трилогії «Прапороносці», написаної по свіжих слідах Великої Вітчизняної війни, і до останнього чудового роману «Собор», який щойно з'явився на стелажах наших книжкових крамниць і який напевно теж не залежить на них, отак саме, як не траплялося цього досі з попередніми Гончаровими книжками.

Відтак цілковито природне питання: в чому ж «секрет» такої виняткової цікавості читачів та їхнього захоплення творами Гончара?

Я, певна річ, не зроблю тут ніякого відкриття, вже хоч би через те, що про це вже чимало говорено й написано ретельними дослідниками творчості Гончара. І все ж, – така моя думка, принаймні, – що про це зовсім не є зайвим хоч би й повторити, не без користі – особливо нашим молодим письменникам, у яких, на відміну од нас, людей старшого віку, все ще попереду, котрі перебувають іще в пошуках кожен самого себе, у процесі формування своєї творчої особистості.

Отут постать письменника Олеся Гончара та його творчий шлях багато в чому для нас і показові, й повчальні.

Як відомо, писати Гончар почав був (і друкуватися) ще до Великої Вітчизняної війни. Але сформувався як викінчений майстер художньої прози уже в роки війни – у трудних походах, в тяжких боях з фашистською навалою.

Саме ці кілька років і були визначальними в житті письменника Гончара.

І справа тут не тільки в тім, що війна стала для молодого письменника водночас суворою і мудрою школою життєвого досвіду, що тут, як, може, ніколи раніше в житті (бо на війні діють децю інші закони, за якими людина тут, перед лицем можливої щогодини смерті, розкривається скоріш і повніш), Гончар здружився, збратався із своїми товаришами-соратниками по бойовій звитязі, котрі стануть потім і літературними героями його першого великого твору, і навіть не одного. Згадаймо його роман «Людина і зброя» та ряд прехороших новел про пам'ятні події тих років.

Але, повторюю, справа не лише в цьому.

Велика Вітчизняна війна була для письменника іще й школою його ідейного гарту, школою, в якій виховувався й мужнів його талант, у якій досягало в душі почуття своєї причетності та

громадянської відповідальності за все, що діється навкруги. І не тільки на своїй Батьківщині, але на цілій планеті нашій, яку не кому ж іншому, а саме нам, радянським людям, випало, визначено було всім ходом історичного розвитку врятувати від чорного фашистського мракобісся.

Отже, тільки все це, разом узяте, і обумовило перший великий успіх Гончара при створенні «Прапороносців», трилогії про високі моральні якості й душевну красу радянських людей, вірних синів багатонаціональної, але єдиної, як моноліт, соціалістичної Вітчизни.

Потім, коли вже й скинув солдатську шинель та звернувся до інших, «мирних», тем, Гончар лишається завжди собою – достойним прапороносцем високих Ленінських ідей і ленінської непримиренності до всього, що стоїть на заваді, що гальмує величний поступ нашого кількасотмільйонного народу до ясних обріїв комунізму.

От за це і люблять, і шанують Гончара мільйони читачів: за те, що в кожному творі б'ється його палке серце і чесна напружена думка, що в кожному творі він порушує важливі громадські питання, які цікавлять і хвилюють радянських людей; за те, кінець кінцем, що з кожним новим твором Гончар, як і кожен справжній художник, «підкреслює» нам... даруйте мені оцей дуже прозаїчний, сказати б, «комунгоспівський» термін, але ж він дуже точно визначає основну соціальну функцію художньої літератури, яка саме і полягає в тім, що письменник (коли він справжній художник, спроможний розкрити душу людини, змусити читача полюбити своїх героїв, зріднити їх із читачем) цим самим, мовби «підселяє» їх у наше особисте, інтимне життя. І стають вони рідними нам, часом навіть ріднішими за кривих родичів; і ближчими за деяких багаторічних і цілком реальних сусідів по комунальній квартирі, з якими роз'їхалися по різних будинках, то, буває, не відчуваєш ніякої потреби навіть хоч би зустрітися з ними, коли-не-коли. А художній образ, що запав тобі в душу із книжки, – повік із тобою, як твій друг і порадник у найтяжчі години твого життя, як мудрий співбесідник і добра душа, на яку хочеться бути хоч трохи подібним...

І Гончар якраз великий майстер по отакому – ще раз даруйте мені – «ущільненню» душ наших своїми героями.

Плодотворне навчання у класиків виявляється в творчості Гончара у глибокому проникненні його в психологію людей, у майстерному володінні словом, у лаконізмі, у відразі до марнослів'я, у простоті (але не тій, що від бідності, а тій, що навпаки – од багатства, од прозорої ясності думки), про яку колись мріяв отакий велетень російської літератури, як Лев Толстой, коли записував у свій

щоденник: «Простота – вот качество, которое я желаю больше всего».

І що особливо радує нас, – це те, що від твору до твору майстерність Гончара зростає. І зараз – до свого п'ятдесятиліття – він приходить у повному розквіті своїх творчих сил.

А попереду – друге п'ятдесятиліття. І знову – натхненна і нелегка письменницька праця.

Отож побажаємо, товариші, нашому дорогому ювілярові, Олесю Гончару, міцного і доброго здоров'я, отак необхідного йому для плідної праці. І нехай оминають його стороною всякі незгоди і навіть просто прикрощі, які, дарма що тільки прикрощі, але й вони ранять вразливе серце кожного з людей, серед яких і письменник, далєбі, не становить собою ніякого винятку.

І великого щастя Вам, дорогий Олесю Терентійовичу! Щастя, яке, звичайно, складається з багатьох компонентів, але серед яких два (для нашого брата письменника) обов'язкові: це постійний творчий неспокій, по-перше, і по-друге, хоч коли-не-коли, хоч вряди-годи відчувати повнотою творче задоволення наслідками своєї праці.

Щастя Вам!

(Підпис)

3 квітня 1968 р.

А. Головка

У кінці друкованого тексту рукою А. Головка дописане таке: «Виступ не відбувся з суугобо „технічних” причин та внаслідок неорганізованості – моєї в першу чергу, але і в якійсь мірі голови вечора шановного Миколи Платоновича [Бажана] теж. Копію я передав у газету „Літературна Україна”. Проте, чи побачить вона світ (знову ж таки з причин технічних), хтозна. Тому даю Вам, Олесю Терентійовичу, на всякий випадок у машинопису

(Підпис)».

* * *

Про теплоту взаємин, які існували між Григорієм Тютюнником і Олесем Гончаром, дізнаємося з листа автора «Виру» від 20 листопада 1957 року:

Дорогий друже!

Надсилаю тобі «Хмарку...»¹. Може, коли буде вільна хвилинка, то переглянеш. Як ти мені порадив, – я так і зробив², тобто – скоротив її та й чималенько, відразу зазвучала по-інішому. Але щиро тобі признаюся, що коли я прочитав її вже в книжці, то багато знайшов такого, що мене аж пересмикнуло, сварив себе і за вуха скуб, та ба! Пізно вже. Однак повість одержує позитивні рецензії... Це мені якось дивно. До цього мене більше лупцювали, я вже «втягся», понашивав добрячі лубки, щоб не так дошкуляло, і враз – хвалять. Ніяково, і приєм-

но, і страшноувато. Зараз працюю над (говорити вже, так говорити)... романом³. Робота посувається, але дуже повільно; коли «Хмарку» я писав сміливо, то роман якось «назирцем», напишу, погляну, відійшовши від столу, на рукопис – і знову за роботу... Що з того вийде – покаже майбутнє. Живу я, як і раніше, на Львівщині, в Кам'янці над Бугом. Часто буваю у Львові. Здоров'я значно покращало після того, як вицупили з мене уламок вагою в 30 грам... Трохи довелося постогнати, та, як говорив мій дід, – сількись, – тепер живу спокійніше. Головне – можу писати, а це для мене все. Отак і проходять мої дні: пишу, читаю, їжджу на села. Останнім часом прочитав «Кров людська – не водиця» – і не знаю, що й сказати; річ, звичайно, хороша, сильна, однак дивувався з того, що такий майстер прози в багатьох місцях пише так, що за красивістю фрази не можеш побачити того, що автор описує. Ось дивись: «Галина, поправивши під хусткою вагу (??!) своїх кіс, іде в глибін (?) діброви». Або: «З-під срібного (!) холоду ранкового туману виходять тополі і сонце». Може, це в нього такий стиль? Але годі, не мені, грішному, судити.

З нетерпінням чекаю на «Перекоп». Так мені здається, що він уже піде в третій книзі «Вітчизни». Як же я його буду читати уважно! Залпом, одним ковтком поглину. Уривки, що друкувалися, свідчать, що роман має бути прехорошим.

Олесю, надсилаю тобі своє фото. Може, коли глянеш – і пригадаєш, як ми в Харківському «пасажі» – їли пончики з медом. Колись у незабутню студентську весну, коли ми були ще такими молодими та веселими парубками...

Наприкінці, дозволь звернутися до тебе за порадою: до кого стукати в двері, щоб перекласти повість на російську мову, якщо, звичайно, вона того заслуговує. Я б, може, і не клопотався про це, та на Україні мені не пощастило – повість видана тиражем 6.900. А мені так хотілося добратися до широкого колгоспного читача, для якого я й трудився... Та, бач, не довелося. Занадто обережні видавництва. Пригодницькі повісті такими тиражами шпарять, що аж страшно, а тут – побоюються. Отже, якщо це тебе не затруднить – порадь. Я чув, що рекомендацію дає президія Спілки. Якщо так, то я б звернувся з листом до старших товаришів. Але, мабуть, цього не зроблю... Соромно якось... «Лізе, скажуть, і в двері не постукавши». У Москву б звернувся, але хто мене там знає? От так і сиджу собі. Ну, гаразд, наговорив багато, пора закінчувати.

Міцно тисну твою робочу руку, зичу здоров'я та веселого, радісного життя.

Григорій Тютюнник

20.11.57

Кам'янка-Бузька

¹ «Хмарка...». – Йдеться про повість Г. Тютюнника «Хмарка сонце не заступить».

² «Як ти мені порадив, – я так і зробив...». – 15 березня 1955 року О. Гончар у листі до Григорія Тютюнника висловив такі міркування: «...багато в ній (повісті. – М. С.) такого, що по-справжньому хвилює щирістю й глибиною почуття, драматизмом, поетичною схвильованістю. Чудово написані пейзажі, багата народна мова (хоча інфінітиви – -ть-, -ить, -и і т. д. – звучать як нічим не виправдані діалектизми). І все ж в цілому повість справляє враження далеко ще не закінченого твору. В ній багато зайвин, особливо розтягнуті діалоги та „філософські“ відступи. Діалог потрібен лише тоді, коли він допомагає розкривати характер або рухає дію вперед, в тебе ж він часто виконує лише інформативну роль. Скорочуй безжалюбно все, що тільки можна скоротити, стискуй цілі абзаци в одну міцну фразу – від цього повість одразу зазвучить інакше...»

Прошу не дивитись на ці зауваження, як на якийсь остаточний „присуд“ – щоб об'єктивно оцінити твір, його повинні прочитати принаймні кілька різних людей.

³ «Зараз працюю над (говорити вже, так говорити)... романом». – Мовиться про роман «Вир», до якого О. Гончар написав передмову, коли твір виходив у Москві в «Роман-газеті». У ній він характеризує Григорія Тютюнника як цілком самобутнього письменника, митця зі своїми свіжими барвами, неповторною поетикою, власними оригінальними знаннями і своєрідним баченням світу.

* * *

Виняткову роль у духовному житті Полтавщини зіграли письменники Олександр Ковінька, Борис Левін, Олександр Чуча, Феодосій Роговий. Гуморист Олександр Ковінька звертався до Олеса Терентійовича з різними проханнями, що стосувалися долі письменників-краян, їхніх дітей, увічнення пам'яті предтеч-полтавців:

Дорогий Олесю Терентійовичу!

Вітаю Вас тепло і щиро. Вітаю і сердечно радію з Вашого творчого успіху.

Олесю Терентійовичу! Я вже, мабуть, надочував Вам із своїми просьбами.

Але ще єсть одна. Оце її на Вашу адресу посилаю.

Справді, чого ж не видати вибраних творів талановитих і прекрасних письменників Петра Ванченка і Юрка Жилка¹.

Це ж збагачує нашу радянську літературу і затуляє оту дірку, яку ми скромно уживаємо білим «п'ятном...»

Друге – у Полтаві живе старенька дружина письменника Петра Ванченка – Ірина Андріївна Кравцова (Полтава, вулиця Нижнє-Фабрикантська, 29).

Живе вона поганенько, бідненько. Пенсію Кравцовій призначили – 29 карбованців на місяць. Я не знаю, формально, може, це й так, а по суті... Чи не можна їй трохи підсобити?

Третє – чому багатьох українських радянських письменників нема в УРЕ? Нема, скажімо,

Ванченка, Жилка... Нема Гаріна Федора Захаровича. У поета Гаріна єсть і таке, і сяке... Але єсть і чудові твори.

Немає і Бабанського Пилипа Дмитровича, автора багатьох хороших книг, написаних про нашу радянську молодь. Остання його повість про учнів ремісничої школи просто радує своїм свіжим художнім вітерцем². Чесно скажу, рівної я доки що (на ці теми) не бачу на книжковій полиці.

Чому це так? Можна було хоч коротенько і згадати. Можна ж без «ущербу» потіснити трохи в бік усяких там австралійських гадюк, зміюк, граків, їжаків і віддати належне вищому, суцшому...

Вибачайте за турботи. Але, як ото кажуть, душа не спить.

Низенько кланяюся і передаю своє вітання Вашій славній родині.

Ол. Ковінька

28 лютого 1962 р.

¹ «Справді, чого ж не видати вибраних творів талановитих і прекрасних письменників Петра Ванченка і Юрка Жилка». – Йдеться про жертв сталінських репресій полтавських поетів П. З. Ванченка (1989–1937), автора збірок оповідань і повістей «Жива реклама», «Мужність» (1928), «Обов'язок», «Три пальці» (1929), «Клопіт циркульника Емілія Термана», «Повість без назви» (1930), «Онопрій Кудь» (1933), та Юрія Жилка (1898–1942, за ін. дан. 1938), автора збірки віршів «Полустанок» (1930), одного з організаторів філії Спілки селянських письменників «Плуг» у Полтаві.

² «Остання його (Пилипа Бабанського. – М. С.) повість про учнів ремісничої школи просто радує своїм свіжим художнім вітерцем». – Мовиться про повість «Із днем народження» (1961), персонажами якої є учні ремісничого училища, котрі самотужки звели першу будівлю для місцевого господарства.

Дорогий Олесю Терентійовичу!

«Літературна Україна» сповістила – Ви голова комісії по відзначенню 125-річчя Панаса Мирного.

Йй-бо, вельми радий. Та хіба тільки я?

Коротенько: у Полтаві (вул. Леніна, 2) живе єдиний син Панаса Мирного – Михайло Панасович Рудченко, якому пішов вісімдесят перший, старенький, кволенький...

Років три чи чотири тому назад я звернувся з проською до Волі Василівни Цвівиної¹ – як виправити. Рідному сину класика установили невеличку пенсію. Спасибі Волі Василівні – чудесна культурна жінка – підсобила. Дали персональну пенсію².

Восени минулого року – Олександра Чучі не було тоді в Полтаві, ми, поет Федір Гарін і я, одвідали у лікарні сина Панаса Мирного, принесли квіти, подарунки й тепло привітали з 80-річчям!

До слова – полтавська молодь мило-симпатична – у цей день ювіляра сердечно вітали й подарунками та квітами шанували.

Обласні газети чомусь утрималися, хоч би ще-потом цю подію ізгадали.

Олесю Терентійовичу! Може б, Ви подзвонили Волі Василівні чи Олександру Григоровичу [Чучі], хай вони на місці потурбуються – як нині живе син Панаса Мирного. Може, що й допомогти?

Щиро і приязно до Вас

Ол. Ковінька.

Р. С. Олесь Терентійовичу! Я ж мав щастя декілька разів бачити великого Панаса Мирного. Син Михайло – копія.

Ол. К.

9.III.1974 р.

¹ Воля Василівна Цівина. – Заступник голови Полтавського облвиконкому.

² «Дали персональну пенсію» [синові Панаса Мирного Михайлові Рудченкові]. – У 1970 році О. Гончар звертався з листом до заступника голови Ради Міністрів УРСР Григорія Івановича Шевчука, у якому від імені правління Спілки письменників України просив «встановити синові корифея української літератури М. П. Рудченку персональну пенсію республіканського значення».

Добрий день, дорогий Олесю Терентійовичу!

З великою приємністю припадав радісним зором до Вашого вдумливого і пізнавального про нашого великого земляка Миколу Гоголя у „Л. У» [«Літературній Україні»], журналі «Радуга», а найповніше й чарівніше повіяло із сторінок «Радянське літературознавство»¹.

Спасибі Вам велике за майстерно-правдиве освітлення епосу землі й роду, яка і нас народила.

Олесю Терентійовичу! У селі Яновщина, нині Гоголеве, Шишацького району мають реставрувати хатину, де жив і мережив нев'янучу сатиру Микола Гоголь².

Ініціатором оцієї славної акції стала республіканська туристська база. База асигнувала на це симпатичне діло десять тисяч. Але коли почали підбивати фінансові потреби, вроді, цієї суми не хватало.

Ви питаєте – чому туристська база першою озвалася?

До Гоголева хотять вистелити туристську стежу з усіх міст і країв Радянського Союзу.

Іще про одне: ми – Олександр Чуча і я – щоб ознайомитися – що, коли і як – одвідали колишній маєток дворянина-мецената Трощинського Степана Трохимовича (село Яреськи Шишацького району).

Децицю, але не дуже виразну, нам показали, те місце, де Трощинські збудували театр для одвідувачів³ – поневолених кріпаків.

П'єси, власне – інтермедії, комедії для театру, писав Василь Гоголь.

Навідувався у цей театр і Микола Гоголь. Театр узивали Гоголівський.

Батьківська народно-комедійна наука, мабуть, в певній мірі сприяла народженню безсмертної п'єси «Ревізор».

Будинок, де жили Трощинські, повністю уцілів. Нині це школа-десятирічка. В садку, недалеко від школи, стоїть стрункий та високий дуб, який власноручно посадив Микола Гоголь.

У дні, коли ось-ось з рідного краю вигнали люто-фашистську зграю, а не було ще чимсь топити, хотіли зрубати дуб на дрова.

Дак педагоги і учні взялися за руки, обступили дуба і гукали батькам: «Не дамо ганьбити нашу славу, нашу гордість! Не допустимо до гоголівського дуба!» І не допустили.

(Із розповіді старенького-старенького педагога, заслуженої вчительки УРСР Євгенії Іванівни Корніяш, кавалера ордена Леніна, Трудового Червоного Прапора, «Знак пошани».)

Нині дуб з любов'ю і ніжністю дбайливо обєрігається, огорожений доволу, пахтливо квітують різнобарвні квіти, а на дубі височенько майорить меморіальний знак: «Дуб посадив великий Гоголь».

Хочеться ізгадати і Вам передати про першого літературного вчителя Миколу Гоголя, про письменника-сатирика Наріжного Василя Трохимовича.

Наріжний Василь народився в селі Устивиці Великобагачанського району в 1780 році. (В 1980 – виповниться двісті років від дня народження.)

Микола Васильович Гоголь сатирою Наріжного – з народного переказу – вельми втішався, особливо сатиричним романом «Російський Жітбляз».

За цим, як і завжди, з глибокою повагою до Вас

Ол. Ковінька

23.VIII.1976 р.

¹ «З великою приємністю припадав радісним зором до Вашого вдумливого і пізнавального про нашого великого земляка Миколу Гоголя у „Л. У», журналі „Радуга», а найповніше й чарівніше повіяло із сторінок „Радянське літературознавство». – Йдеться про публікацію «Гоголь і Україна» (Радянське літературознавство. – 1976. – № 7. – С. 28–35; Радуга. – 1976. – № 7. – С. 126–132). На початку квітня 1976 року у Венеції відбувся міжнародний симпозиум на тему «Гоголь і європейська культура». З доповіддю «Гоголь і Україна» виступив О. Гончар, який входив до складу делегації Спілки письменників СРСР.

² «У селі Яновщина, нині Гоголеве, Шишацького району мають реставрувати хатину, де жив і мережив нев'янучу сатиру Микола Гоголь». – 1 квітня 1984 року в селі Гоголеву Шишацького району Полтавської області відкрито Заповідник-музей Миколу Гоголя.

³ «...Трощинські збудували театр для одвідувачів...». – Йдеться про домашній театр П. Д. Трощинського у його маєтку (с. Кибинці на Полтавщині). Діяв близько 1812–1814, 1822–1825 рр. Одним із керівників театру був батько М. Гоголя – В. Гоголь.

Вельмишановно-дорогий
Олесь Терентійовичу!

Привіт Вам, привіт! Вітаю й теплу просьбу
посилаю. Сюжет – постановою ЦК Компартії
України і Ради Міністрів УРСР від 17 червня 1979
року, № 353, схвалено: у селі Гоголево Полтавської
області спорудити заповідний музей М. В. Гоголя.

Село Гоголево – це колишня назва села Василів-
ки, де в хатині, на краю села, Микола Васильович
провів дитинство, складав й склав овіяну чудесно-
народним сміхом повість «Сорочинська ярмарка»
(флігель цієї хати зберігся).

Уставами, як ото кажуть, душею й тілом
величаво-грандіозну постанову партії і уряду, спо-
чатку взялися обома руками – спорудимо заповід-
ний музей геніальному сатирику Гоголю, на взірєць
Пушкіно-Михайловське.

Згодом чи переходом все затихло.

Єдині – це обласне управління культури, музей
імені Гоголя у селі Великі Сорочинці (він у новий
музей входить на правах відділу) і два ентузіасти:
директор нового музею і начальник адміністра-
тивно-господарської частини енергійно і невтом-
но копошаться...

Зібрано чимало експонатів, зв'язаних з іменем
Гоголя. З них двадцять охотливо запропонувала
племінниця сестри письменника Анни Василівни –
С. Н. Данилевська.

На сесії обласної Ради народних депутатів я
порушив – чому сіє величаво дороге діло – вишу-
вання великого українця, геніального російського
сатирика Миколи Гоголя – затихло?

Голова планової комісії облвиконкому Безверх-
ній Вілен Миколайович мені відповів – ні, не затих-
ло. На спорудження музею ми виділили гроші.

Та й усе.

Шанувальники Вашого іскрометного талан-
ту, тримаючи у серці Вашу чудову й пречудову мо-
нографію про велета сміховинно-сатиричної поезії
Миколу Гоголя, опубліковану після Вашого повер-
нення з Італії, просили мене звернутися до Вас з
просьбою – допоможіть!¹

Хай засіяє пам'ятно-меморіальна споруда
імені велета безсмертного сміху.

Щиро і сердечно до Вас –

Ол. Ковінька

Р. С. Пищу і посилаю з лікарні.

(Підпис)

19.V.1980

¹ «Шанувальники Вашого іскрометного таланту, три-
маючи у серці Вашу чудову й пречудову монографію про
велета сміховинно-сатиричної поезії Миколу Гоголя, опу-
бліковану після Вашого повернення з Італії, просили мене
звернутися до Вас з просьбою – допоможіть!» – О. Гончар
увійшов до складу делегації Спілки письменників СРСР, яка
брала участь у роботі Міжнародного симпозиуму «Гоголь і

європейська культура» (Венеція, 7–14 квітня 1976 року),
організованого за участю італійського наукового центру
«Фонд Чіні» і Спілки письменників СРСР; 8 квітня висту-
пив з доповіддю «Гоголь і Україна», що лягла в основу стат-
ті з такою самою назвою. Ця стаття спочатку була опублі-
кована в журналах «Радянське літературознавство» (1976.
– № 7. – С. 28–35), «Радуга» (1976. – № 7. – С. 116–123), а
згодом в інших виданнях.

З-поміж тих, хто високо оцінив роман Олесь
Гончара «Собор», був і Олександр Ковінька. Його
коротенький лист, відправлений із Полтави після
прочитання твору, який тільки-но прийшов до чи-
тача, вражає щирістю, задушевністю:

Дорогий Олесь Терентійовичу.

Прочитав Ваш роман «Собор». Читав, хвилю-
вався і невимовно радів. Ви створили чудовий лі-
топис про славних людей славної землі української.

Велике Вам спасибі!

Із щирою до Вас повагою

Ол. Ковінька

25 січня 1968 року

Безпосередніми, наповненими особистою ін-
формацією є листи від полтавського поета Федора
Гаріна, з яким Олесь Гончар приятелював упро-
довж багатьох років:

Вітаю, Олесе Терентійовичу!

До ювілею – оцей пакет. «Проліски»... давно
збирався послати. Та якось незручно було відволі-
кати увагу.

А «Олесь Гончару» Федора Сухова довелося
читати у «Лит[ературной] России»? Цей поет
дуже шанує українську мову. Я з ним подружив у
Піцунді і Ялті, переписуюсь зрідка. Він писав мені,
що Олесь Гончар – не з апломбом, а простий і лю-
дяний, що зустрічі з тобою у Прибалтиці для ньо-
го – подія.

Переді мною – збірка «Літературна молодь»,
Київ, 1938 р., яку я після війни купив на товкучці,
де дві твоїх новели «Майстер щита» і «Чорт в ар-
тілі».

Земля полтавська, як ти хороше писав, наро-
джує поетів. Чи звернув увагу на «Лит[ературну]
Україну» від 10 березня цього року, де про реабі-
літованого поета Юрія Жилка?¹ Надсилаю і ви-
різку із «Зорі Полтавщини» про нього². Блискучий
лірик! А мова! І таку людину – замучили. Відгукну-
лася його дружина (жива!), якій... 91 рік. Живе з
дочкою 64-річною Надією Юрійовною під Києвом:
с. Поділля Баришівського р-ну Київської області.
Обидві – колишні вчительки, а зараз – пенсіонер-
ки. О, якби гордість літератури і народу Олесь
Гончар хоч два півслова – написав. Це додало б їм
здоров'я, продовжило б їх життя...

Найкраще до ювілею Олесь Гончара написав у «Літ. Україні» та в «Советской культуре» Борис Олійник – з глибини серця³.

*З весною –
73-річний юнак Федір Гарін
5.IV.1988
Полтава*

¹ «Чи звернув увагу на „Літ. Україну“ від 10 березня цього року, де про реабілітованого поета Юрія Жилка?» – У цьому числі газети опубліковано статтю «Віра в комуністську землю» Федора Гаріна в рубриці «Сторінки призабутої спадщини». Подане також фото поета Юрія Жилка і цикл його віршів, надрукованих у 1923–1927 рр.

² «Надсилаю і вирізок із „Зорі Полтавщини“ про нього» [Юрія Жилка]. – У родинному архіві не вдалося віднайти надіслану вирізок (Гарін Федір. Поезія нового життя: до 90-річчя від дня народження Ю. З. Жилка. – 1988. – 5 березня).

³ «Найкраще до ювілею Олесь Гончара написав у „Літ. Україні“ та в „Советской культуре“ Борис Олійник – з глибини серця». – Йдеться про публікацію: Олійник Б. [Олесеви Гончару] // Літературна Україна. – 1988. – 31 березня; Чистые криницы // Советская культура. – 1988. – 2 апреля.

Полтава 30.XII.89 р.

Дорогий Олесю Терентійовичу!

З Новим 1990 роком!

Оце побачив фото у «Л. У.» [«Літературній Україні»]¹ – і склалось:

*Хто час великих змін спина, –
Той сам від того гине.
Олесь Гончар сів на коня,
Мчить творчістю без спини.*

*Немов ковбой, що у степах
Ласо кида на роги,
Щоб, забуваючи про страх,
В нові рушать дороги.*

*А скільки тих було доріг!
А скільки їх ще буде,
Та збереже, як і зберіг –
Правдиве серце людям.*

Ще в жовтні було мені – 75. Дала «Літ. Україна» (ну, це по обов'язку), «Рад[янська] Україна» (по поводу душі), інші².

Твоє особливо для мене рідне. Його зачитали на ювілейному вечорі.

Надсилаю «Комсом[олець] Полтавщини»³. «Лаура днів моїх», то коротке з того, що написано мною за 30 літ. Цю річ пишу і писатиму до останнього подиху. Хай галасують про інших. Але «Лаура» – не помре. Вже склалось до 3 тис. рядків.

Твій Федір Гарін

¹ «Оце побачив фото у „Л. У.“...». – Йдеться про публікацію «Запрягайте, хлопці, коней!» (Літературна Україна. – 1989. – 28 грудня. – С. 8), у якій уміщено гумористичне вітання з Новим 1990 роком – роком коня, а також фото, на яких зображено відомих українських письменників (Олесь Гончар, Дмитро Павличко, Роман Лубківський, Олександр Сизоненко, Юрій Мушкетик, Василь Юхимович) на конях і біля коней.

² «Дала „Літ. Україна“ (ну, це по обов'язку), „Рад. Україна“ (по поводу душі), інші (публікації)». – Йдеться про такі публікації: Дяченко А. Федору Гаріну – 75 // Літературна Україна. – 1989. – 26 жовтня. – С. 6; Бокий І. Любить душа не перестане // Радянська Україна. – 1989. – 7 жовтня. – С. 4; Дяченко А. Нестаріюча поетична ліра: [Поету Федорові Гаріну – 75] // Комсомолец Полтавщини. – 1989. – 7 жовтня. – С. 6.

³ «Надсилаю „Комсом. Полтавщини“». – У родинному архіві О. Гончара цей примірник газети не вдалося віднайти.

Борис Левін невтомно працював над дослідженням життєвого і творчого шляху Івана Котляревського, над уславленням імені Миколи Гоголя. Про ці грані діяльності Бориса Наумовича йдеться в таких листах:

Дорогий Олесь Терентійович!

Хоч Ви переобтяжені і, може, тому Вас цікавить мало робота полтавців, зокрема, таких, як автор цього листа, і все ж не можу не надіслати Вам свої книжки про Івана Петровича Котляревського¹. І не тому лише, що Ви земляк автора «Енеїди», але й тому, що, не знаючи Вас так близько, як інші полтавці, завжди шанував Ваш труд, Вашу невтомну щедру працю на ниві красного письменства. Книга писалась російською, це потім перекладалась (до того ж самим автором), цю подвійну роботу виконав в зв'язку з обставинами, які від мене не залежали. В Росії поки що не поспішають з виданням. Так здається, що декому з «Сов. писателя», зокрема, ближче німці, англійці, американці (письменники, звичайно), ніж людина, що є епохою цілого братнього народу, великим гуманістом, за що шана йому від народів світу навіки. А він чекає на це слово ось уже близько 175 років. Але що зробиш? Мої доводи сприймаються як особисте зацікавлення.

З цим листом надсилаю Вам ще одну невеличку літературну працю – відгук на книгу Малиновської М. Ю. Даруйте, що вийшов він таким невеликим – в редакції, як звичайно, скоротили і «підправили», але я тут, мабуть, винен сам, слід було забрати і надіслати в інше видання, хотілося, однак, щоб відгук цей з'явився в полтавській газеті².

Поздоровляю Вас з наступаючим святом – Великим Жовтнем! Він уже на порозі. Щастя Вам і родині Вашій, радості і головне – здоров'я, нев'яжучого натхнення!

*Щиро Ваш Борис Левін
23.10.1972
м. Полтава*

¹ «...і все ж не можу не надіслати Вам своєї книжки про Івана Петровича Котляревського». – Мовиться про першу книгу Б. Левіна «Веселий мудрець» (1972). Друга книга прийшла до читача 1978, третя – 1987 року.

² «...відгук цей з'явився в полтавській газеті». – Йдеться про публікацію «Приємне знайомство» в обласній газеті «Зоря Полтавщини» (1972. – 19 жовт. – С. 4. – Рец. на кн. : Малиновська М. Олесь Гончар. – К. : Дніпро, 1971). «Книга, – наголошує Б. Левін, – не новела, не повість, а літературний портрет, праця суто дослідницька. <...> Авторка <...> досконало знає творчість і розповідає про неї в приємній їй манері – лаконічно і строго, ніде не похибивши проти головного – правди».

Вельмишановний Олесь Терентійович!

Звертаюсь до Вас з листом, можливо, на Ваш погляд, незвичайним.

У Полтаві задумано і вже почалась попередня робота по укладенню збірки – «Вінка Гоголю» з нагоди його 175-річчя.

Полтавський «Вінок» має стати не лише суто полтавським – до участі в ньому запрошуються письменники та науковці братніх країв та республік, а також Москви і Ленінграда. І все ж він буде полтавським, бо в Полтаві робитиметься, Полтава ж відкриває обійми усім, хто поділяє з нею любов і шану до пам'яті великого полтавця.

Кожен справжній твір займе в «Вінку» своє належне йому місце. Ви – автор нарисів «Шляхами Гоголя», і, ми певні, він прикрасив би ювілейне видання, та без дозволу взяти його не можемо. Тому-то, користуючись наданими мені повноваженнями, звертаюсь до Вас і прошу дозволити передрук нарисів «Шляхами Гоголя» для полтавського «Вінка»¹.

З повагою

Борис Левін

05.04.1982 р.

Полтава

¹ «Тому-то, користуючись наданими мені повноваженнями, звертаюсь до Вас і прошу дозволити передрук нарисів „Шляхами Гоголя“ для полтавського „Вінка“». – Олесь Гончар у листі-відповіді, датованому 11 квітня 1982 року, пише, що пропозиція дати в полтавський «Вінок» нарис «Гоголівськими шляхами» – «заперечення не викликає. І самий задум видати такий збірник заслуговує цілковитої підтримки». У 1984 році колективний збірник «Вінок Гоголю», присвячений 175-річчю від дня народження М. В. Гоголя, побачив світ. До нього ввійшли нарис «Гоголівськими шляхами» О. Гончара, «Гоголь у Римі» І. Золотуського, «На хуторі поблизу Диканьки» В. Лиса, вірші Б. Олійника, І. Драча, Я. Шутька, С. Баруздіна, статті літературознавців М. Храпченка, Н. Крутікової, А. Тюніна, Н. Марченко, спогади С. Данилевської, стаття «Гоголь і Україна» О. Гончара, в основу якої покладено доповідь письменника на Міжнародному симпозіумі у Венеції (1976), й інші розповіді та есе про минуле й теперішнє полтавського краю, який дав світові геніального художника слова (Х. : Прапор, 1984. – 152 с.). Працівники Заповідника-музею надіслали цей збірник О. Гончару з таким написом: «Олесь Терентійовичу

в пам'ять про відвідини Заповідника-музею М. В. Гоголя. с. Гоголево. 7.07.1984 рік».

Олександр Чуча, який упродовж 1966–1989 рр. був керівником Полтавської обласної організації Спілки письменників України, також не раз листовно звертався до Олесь Гончара в різних письменницьких – і не лише – справах:

Любий Олесь Терентійовичу!

Велике до Вас прохання – підтримайте своїх земляків у зростанні їх поріділих та постарілих письменницьких рядів. Там на прийомі в нас є кілька справ, але я просив би найперше розглянути такі:

Володимира Мирного, хорошого молодого поета, автора книжки «Криниця», яка є справді чистою криницею людської душі і одержала багато схвальних рецензій і хорошиї суспільний резонанс,

Григорія Терещенка¹, прозаїка, автора п'яти книжок прози, зокрема хороших повістей про робітничу молодь і її перші кроки в житті. Підполковник, командир частини, голова Кременчуцького літоб'єднання, великий ентузіаст літератури. Правда, у Павла Архиповича Загребельного є до Терещенка антипатія за той горезвісний фейлетон В. Брюггена, в якому молодого письменника хотіли звинуватити в плагіаті. Але, як показав час, Терещенко став наївною жертвою хитрої кололітературної інтриги. Він сам у минулому артилерист, у повісті про артилеристів-ракетників, в Харкові, на людях, вичитуючи у видавництві верстку своєї книжки, вніс кілька специфічних уточнень у свою книжку з чужої, що й дало матеріал для бойкого фейлетоніста. Справа ця в свій час розглядалася і по військовій, і по партійній лінії, і всі визнали – дитяча наївність і не більше. Нащо ж такий жорстокий остракізм у ставленні до письменника?

Терещенка, з-поміж інших, рекомендує до Спілки і Володимир Канівець. Він його добре знає, а ми всі шануємо і знаємо Канівця і його авторитет.

Оце такі наші справи і прохання. Нас заювілейло зовсім. Котляревський, Мирний, Ковінька, а це в травні – Григорій Тютюнник. Буде в його селі вечір², може, школу його ім'ям назвемо, вулицю в Зінкові і Полтаві. Не хочемо галичанам Грицька віддавати.

У хатину Котляревського продовжується людське паломництво³ – велике діло було зроблено. Юренко уже щось хниче в Миргороді – мало запалу в чоловіка. Видавництво «Радянський письменник» так і досі крутить з виданням книжки Ю. Андруценка.

Ну, оце і все.

Всього Вам найкращого!

Ваш –

Ол. Чуча

29/III – 70.

Полтава

¹ «Там на прийомі в нас є кілька справ, але я просив би найперше розглянути такі: Володимира Мирного... Григорія Терещенка...». – Володимира Мирного, автора поетичних збірок «Криниця» (1970), «Матюли» (1970), «Вечірнє поле» (1973), прийняли до Спілки письменників 1973 року, а Григорія Терещенка, автора повістей та оповідань «Утраченные слова» (1959), «Одноклассница» (1963), «Взрыв» (1964), «Великий вибух» (1968), – 1971 року.

² «Буде в його (Григорія Тютюнника. – М. С.) селі вечір...». – Ідеться про село Шилівку Зіньківського району Полтавської області, де народився письменник.

³ «У хатину Котляревського продовжується людське паломництво...». – Мовиться про садибу-філіал Полтавського літературно-меморіального музею І. П. Котляревського, яку відновлено 1969 року до 200-ліття від дня народження письменника. До етнографічно-меморіального комплексу ввійшли повітка, комора, колодязь-журавель, будинок із п'ятьма кімнатами (кабінет, вітальня, світлиця, опочивальня, кухня). У стелю кабінету та вітальні вмонтовано автентичні сволоки з дідівської хати І. Котляревського, на одному з них зберігається різьблений кирилицею старослов'янський текст: «Создаєсь домъ сей во имя Отца и Сына и Святого Духа Аминь Року 1705 месяца августа 1», а в сінях – старе дерево, що вціліло впродовж двох із половиною століть.

⁴ «Юренко уже щось хниче в Миргороді...». – О. Юренко працював тоді директором Миргородського літературно-меморіального музею Давида Гурамішвілі. Він один з організаторів цього культурного закладу.

Добрий день, дорогий Олеся Терентійовичу!

Сердечно вітаю Вас, Валентину Данилівну і всю Вашу родину з наступаючим Новим роком, бажаю всім вам щастя, здоров'я, душевної сили, і хай нові романи і повісті Олеся Гончара радують людей...

Олеся Терентійовичу! Хочу порадитись з Вами. Мені думається, і цю думку підтримують інші товариші, зокрема М. М. Алексєєв (редактор журналу «Москва»), що було б у вищій мірі справедливо прийняти Федора Трохимовича Моргуна до Спілки письменників. На мій погляд, його книжки, особливо остання – «Хліб і люди», – зразок сучасної проблемної художньої публіцистики. Ф. Т. Моргун як ніби Овечкін сьогодні – село, партійні і господарські проблеми, гострота постановки питань... І характери людські вимальовуються в його творах, а образ оповідача, самого автора – це цікавий і живий образ сильного, діяльного і мужнього комуніста-сучасника.

Я мав розмову з Ф. Т. на тему про вступ до Спілки¹. Як людина скромна, він замахав руками і розсміявся. А ще сказав, що коли приймуть – буде вважати за честь для себе і послався на Вас, на Ваш авторитет і підтримку. Як це все зробити, Олеся Терентійовичу? Заяви та анкети заповняти він, звичайно, не буде поки що. Може, президія СПУ прийняла б його, а потім уже постфактум провести документальне оформлення? Талановита, чутлива і дуже добра людина, Федір Трохи-

мович і нас тут не кривдить, все талановите підтримує, то якби й його підтримати?

Чекаю Вашого слова.

З великою повагою –

Олександр Чуча

25/XII.1973

Полтава

¹ «Я мав розмову з Ф. Т. на тему про вступ до Спілки». – Мовиться про Федора Трохимовича Моргуна, автора книжок «Совхоз в борьбе за хлеб» (1957), «Будни целинного совхоза» (1959), «Думы о целине» (1968), «Хлеб и люди» (1973). Федір Трохимович вступив до Спілки письменників у 1974 році.

Шановний Олеся Терентійовичу!

Гарно і вчасно Ви виступили з оповіданням «Чорний Яр».

Так тримати!

Доброго Вам і Вашій родині Новоріччя!

З повагою

Ол. Чуча

м. Полтава,

25/XII-1985 р.

Нелегка життєва доля випала Феодосіївському. Він учителював у сільській школі, був відірваний від обласного і столичного мистецького життя. Цьому письменникові складно було видавати свої твори. Листи автора роману-епопеї «Свято останнього млива» до Олеся Гончара – це щира, позбавлена меркантильності духовна сповідь майстра перед майстром:

Вельмишановний Олеся Терентійовичу!

Разом з редакційним листом свого Вам пишу. Можливо, це не до діла (неетично навіть), та все ж наважусь слати свою оповідку «Стахановець»¹. Прочитайте, будь ласка, свою думку про неї навіпісля виповіши. Для мене це буде он яким святом і своєрідним орієнтиром.

Щиро прихильний до Вас

Ф. Роговий

Р. С. Коротко про себе. За фахом я вчитель. Оце лише другий рік в газеті. Пишу несміливо і тяжко. Децо, мабуть, вдається, бо друкували в наших українських журналах та газетах. А все ж несміливо і тяжко...

Не вважайте за нахабність. Можете – поверніть рукопис.

Ваш (Підпис)

Моя адреса: м. Полтава,

вул. Ватутіна, 3

редакція газети «Комсомолец Полтавщини»

Роговому Феодосію Кириловичу

2.III.1968 р., Полтава

¹ «Можливо, це не до діла (не етично навіть), та все ж наважуюсь слати свою оповідку „Стахановець”». – Разом із листом надіслано рукописний текст оповідки «Стахановець» (6,5 сторінок), який зберігається в родинному архіві О. Гончара.

Як то гарно звертатися до Людини, як до Мудрості, як до Простоти!

Прийміть, будь ласка, дорогий Олесе Терентійовичу, мої новорічні вітання і побажання добра, здоров'я та ласки – пошли Вам, Доле, в Новому, 1985 році.

Якби-то збулося давнє моє, тривожливе бажання стрітися в цьому році з Вами, поговорити про земне-щоденне. Потвердити себе чи заперечити в думках своїх та помислах – пошли, Доле.

*Ваш Роговий
з Устимівки*

19 ~~XII~~¹⁵ 84, субота

Дорогий Олесе Терентійовичу!

Звертаюся до Вас («О, милосердя людське, прийди на поміч!»), звертаюся до Вас як до свого (і нашого) духовного Батька (даруйте за підозрілі слова мої безкорисливо щирі), бо інакшої ради не видиться.

Я пам'ятаю (і дякую), що писали мені і (як читач) ждали (ждете) моїх книжок – якраз про другий (після «Свята останнього млива») роман. Я й хотів було після повернення – оце зовсім недавнього повернення з Києва – наговорити Вам купу свого невдоволення станом видавничих походеньок своїх (ось-ось два лежить роки ні читано, ні рецензовано) – хотів було... та, слава Богу, осінила голову думка: писання твоє буде безпредметне, як і сама просьба.

Краще пошли тому чоловікові «Поруки для батька» і довіряйся Його Мудрості¹.

В один і той же день, разом з оцим листом, я й посилаю Вам свій роман (пробачте уважливо, що роблю це без попереднього прося). Прочитайте, будь ласка, за коли встигнете. Якщо прочитаєте до з'їзду письменників України – передасте, будь ласка, чи якимось по-іншому повернете: я буду як делегат від Полтавщини.

І ще одне: у варіанті для «Радянського письменника» слово «севеушник» (через нього, либонь, «Вітчизна» за доброї рецензії Мих. Слабошпицького... відмовилась його опублікувати – так те слово повсюдно замінено «супостатом», інакше мовби зовсім «не буде діла» (гадають, хто читав його: Дімаров і Харчук).

Бажаю Вам добра од життя і ласки –

Ваш Роговий

19 ~~III~~²⁷ 86, четвер

315967, село Устимівка

Глобинського району

Полтавської області

Роговому Феодосію Кирил.

Р. С. Пробачайте за поганий машинопис.

Підпис

¹ «Краще пошли тому чоловікові „Поруки для батька” і довіряйся Його Мудрості». – Над цим романом Ф. Роговий працював упродовж 1982–1984 рр. У 1988 році твір вийшов окремою книгою, яку відзначено Всеукраїнською премією імені Андрія Головка.

Дорогий Олесь Терентійович!

Сердечно вітаю Вас з Новим, 1987, роком!

Бажаю здоров'я і найкращих успіхів у творчості. Мені чітко пам'ятається наша зустріч на з'їзді і кожне слово нашої тоді розмови¹. Пошли, боже, повторитися нашим зустрічам і розмовам.

Щодня, щомиті передумую, як би найкраще скласти свою книжку, яку пишу, яку хочу написати.

З Новим роком, з новим Словом будьте здорові!

Роговий

26.XII.1986

¹ «Мені чітко пам'ятається наша зустріч на з'їзді і кожне слово нашої тоді розмови». – Йдеться про зустріч О. Гончара з Ф. Роговим на IX з'їзді письменників України, що відбувся на початку червня 1986 року.

*Вельмишановний Олесе Терентійовичу,
совісте нашої духовності!*

Я радий і сьогодні, через кілька років, що на Україні знайшлися добрі люди і з їхньою поміччю вдалося опублікувати мій перший роман¹. Дякую і дякуватиму також Вам за Ваші високі оцінки мого «Свята останнього млива», про яке Ви говорили не тільки студентам Київського держуніверситету імені Т. Г. Шевченка – відчуйте, будь ласка, в цих словах мою щирісіньку щирість, не подумайте про лестощі й запобігання, і не треба мені кращого.

Днями я одержав з Москви кілька перекладів² (прийміть, будь ласка, один з них) і разом з ними листа моєї перекладачки. Ось рядки з нього: «Послідуйте моему совету, обратитесь к Гончару с просьбой поддержать Вас в вопросе напечатания романа в „Роман-газете”. Заместитель главного редактора этого издания Семён Михайлович Борзунов так мне и сказал: „Гончар – член редколлегии, он представляет Украину, и от его слова многое зависит”».

Не знаю, що говорити далі: гублюся в плутанині почуттів.

Бажаю здоров'я, благополуччя –

Ф. Роговий

15.V.1987, п'ятниця, Устимівка

¹ «Я радий і сьогодні, через кілька років, що на Україні знайшлися добрі люди. Із їхньою поміччю вдалося опублікувати мій перший роман». – Ідеться про роман «Свято останнього млива» (1982). О. Гончар високо оцінив цей твір, що засвідчують такі щоденникові нотатки: «Читаю й радію: яка мова! Які характери!.. Не знаю, чи це роман, але що це непересічне явище в нашій сучасній прозі – безсумнівно. Читаю і ще раз переконуюсь: талант – це такі рідкість» (18 грудня 1982), «Дочитую „Свято ост[аннього] млива” Феодосія Рогового. Книга прощання і нічим не поступається перед „Матґорою” (роман Валентина Распутіна „Прощание с Матёрой”. – М. С.)» [щоденникові записи від 18 грудня 1982, 6 березня 1983]. У листі до Ф. Рогового, датованому 18 грудня 1982 року, О. Гончар, пише, що «„Мливо” чудове, радує в ньому багато що: і глибоко відтворені картини народного життя, і колоритні характери, і ця багатуша наша полтавська мова».

² «Днями я одержав з Москви кілька перекладів...». – Мовиться про переклад роману «Свято останнього млива» («Праздник последнего помола»), який вийшов друком у московському видавництві «Советский писатель» 1987 року. Перекладач – Ніна Василівна Рогова.

Дорогий Олесю Терентійовичу!

Сьогодні, тобто другого листопада цього року, ми з дружиною ходили на збирки (даруйте за останній заземлений початок: збирки – це коли поля, приміром, кукурудзяне вже скошене, зібране, і всі, хто бажає, вільно йдуть збирати (дозбирувати) погублені качани. І не тільки погублені. Буває, комбайн, роблячи зачіпки, столочує всі чотири рядки – ламай у відро, а потім у мішок, а потім... на велосипеді, на багажнику або просто на плечах – додому)...

Зійшов я з клунком на бугор – зупинило мене щось таке... щемливе, глибоке, мабуть, первородне, ще первісне. Глянув понад землею аж до самої межі мого зору і не зчувся, коли... заплакав. Заплакав легкими схлипами – по всьому полю ворушились – то схилиючись, то розпрямляючись селянські мої люди... Їм дозволено, вони, не крадучись, дозбирують ними надбане... їм дозволено, їм повернено можливість... вони вже (я також) і цьому раді... «Як же занедбано їхню гідність!..» – подумав я гірко і оглянувся, чи ніхто не підслуховує моєї думки...

Йду поволеньки, піддаючи сам собі клунок, перекладаючи його з плеча на плече, аби не мліли руки, і закликаю сам себе молитися, встаючи й лягаючи, за ті праведні (суспільні) сили, котрі ні за яких (паралітичних) умов не витрачають себе і борються... борються до того аж моменту, поки не прозріють обмануті... заїлюзовані... здатні хоч на маленький порух... може, совісті, може, честі... може, звичайного інстинкту рухатися до самоврятування.

Духовних праведників було чимало і серед людей нашої (уповільненої) нації. Вони, зрештою (і тільки вони!), уповільнили і дураків, не давши їм розруйнувати (розвіяти) доценту Собори нашого

духу, нашої історичної Пам'яті з Запорожсям на чолі...

Пошли їм, боже, вічності.

Нехай і ми, малі, проростем (бодай, хоч рощками!) своїх великих предків. Залишимося хоч єдиним словом у цьому круто задуманому абзаці продовження нашого.

Прийміть, будь ласка, вельмишановний Олесю Терентійовичу, мої щирі побажання здоров'я і добра в цей світлий час, що настає для Нас Світанком Розуму, Совісті й Честі.

З Великим Жовтневим святом будьте здорові.

Ваш Роговий

Р. С. Пробачайте за виправлення: пишучи, так хвилювався!.. Так щиро хотілося передати Вам свої почуття... Роговий

19 ⁴/_{XI} 87, у середу.

Дорогий Олесю Терентійовичу!

Посилаю Вам з рідної сторони добрі почуття й побажання благополуччя й здоров'я на довгі роки життя.

Оце зовсім недавно бував у Омельничому – в селі, що за два кілометри лівіше, якщо їхати до Полтави поїздом. Побував, бо там проживає моя рідна тітка Наталка на дівоче прізвище Копил. Вельми забажалося побачити, почути й відчути людину, якій уже дев'яносто третій рік. В неї, до речі, знайшлися сподобні старі книжки, яким я чомусь довіряюся щиріше, ніж пребагатьом сучасним...

Ходили-їздили по довколишніх селах і між Василівкою та цим же таки Омельничим, набачилось мені чомусь не зоране поле... Трішки-трішки перейнявся уявою. Як по ньому заворушилися, зашпішили, як перед дощем, жнивні люди. Вони брали по два-три снопи попід плечі і несли їх до початих полукіпків... Ще трішки зумовних зусиль – і ті люди, либонь, щойно зійшли – зійшли-вийшли з «Далеких возниць», щоб у робочому, вічноселянському поспіху та в поті порятувати за години святий хліб – таке привиділось. Вчувались голоси безпечної молодості – ген як далеко до них вертатися! Вчувались і никли, щоб колись знову зазвучати сурмами пречистої печалі...

Ви знаєте, Олесю Терентійовичу, я найдужче боюся оглядатися. Мені щоразу вважаються стерні... і стає страшно... коси... якоїсь демонічної коси, котра стинає все живе, що тримається за землю, на якій проросло і найперше возрадувалось... оте живе, що так стенається під косою («Ой лугами йду – луги розвиваються, берегами йду – береги стенаються»¹).

З Новим роком, будьте здорові, дорогий Олесю Терентійовичу!

Посилаю Вам ще і ще здоров'я для боротьби, для утвердження і розвитку нашого роду, нашої рідної землі.

Ваш

(Підпис)

25.XII.1987, у п'ятницю, з Устимівки

¹ «Ой лугами йду – луги розвиваються, берегами йду – береги стенаються». – Народна пісня.

Будьте здорові, Добрий Чоловіче!

Дякую Вам всі три рази, дякую, дорогий Олесю Терентійовичу, за сприяння... за те, що пам'ятаєте про мене, затвірника сільського. «Скільки-то напастей і спокус зазнавали святі, не про себе кажучи, затворники від лукавих чортів, перевтілених у багатих вельмож з повними жменями золота»¹ (і від себе додаю – узурпованої власності).

Ваша прихильність кожен раз розчулює мене до сліз, як і цього разу. В ті найщасливіші моменти я готовий казати, розводити сентименти аж до раболіпного (цур йому!) схиляння – отак мені, вже старому, хочеться, мов дитині, милосердної ласки... а правдивіше буде – до щему хочеться нелюдяного людського спочування, якого зазналося так небагато...

Щодо романгазетівського крутіїства – чиста Ваша правда²; і цього року «за мене» – добре знаю – багато, сотні читацьких побажань (ось

урипочок із листа оренбурзького Равіля Єнакаєва, зі мною не знайомого:

«...в Москву отправлены по несколько открыток – из Оренбурга, Казани, Пензы, Москвы, Уфы. Пусть все будет хорошо!»

Подібні звістки є з областей України, з Молдавії, а як воно складеться – один бог відає. Та згадувані крутії.

Забарив я Вас, Олесю Терентійовичу, забарив... О, як-то прагнеться в усьому Совісті і Благородства!

Ваш Роговий

13.V.1989, у суботу з Устимівки

¹ Використана в листі цитата «Батечки, скільки-то напастей і спокус зазнавали святі затворники від лукавих чортів, перевтілених у багатих вельмож з повними жменями золота й самоцвітів» належить українському письменникові Петру Козланюкові.

² «Щодо романгазетівського крутіїства – чиста Ваша правда...». – Роман «Свято останнього млива» Ф. Рогового в перекладі російською мовою в журналі «Роман-газета» так і не з'явився.

Не міг Олесь Гончар виконати прохань і побажань усіх, хто звертався до нього листовно – й не тільки. Треба прожити не одне життя, аби звершити все те, чого від нього чекали люди. Земний шлях письменника повен світла й любові. Віриться, що й небесна дорога патріарха української літератури осяяна зорями, які розсипають навсбіч добро.

Світлана Луцій

ІСТОРИЧНІ РОМАНИ МИКОЛИ ЛАЗОРСЬКОГО

Микола Лазорський по праву займає почесне місце серед видатних культурних діячів Полтавщини. Він любив це місто, знав його історію, часто Полтава була в центрі подій у його історичних творах, про що свідчить передмова до роману «Патріот», який і починався описом Полтави: «На початку XVIII віку Полтава все була тиха та затишна, як і колись за гетьмана Богдана Хмельницького: квітуча, вся у вишнях та веселих гайках. Місто суто степове, на одшибі, ближче до старого, як світ, Муравського шляху та й недалеко від принадної столиці козацького народу – Києва. Розбудована на мальовничій рівнині, вона поволі ширилася на схід сонця та на південь до своїх чепурних сел й хуторів...» [5, с. 5]. У романі також згадуються вулиці та церкви цього славного міста, палаци полтавських магнатів В. Кочубея та І. Абази, маєтки різних старшин.

Життя Миколи Лазорського (1890–1970, справжнє прізвище Коркішко) – дуже непросте й тернисте. Активний учасник культурних і громадських перетворень 1920-х років, він, як і більшість національно свідомих однолітків, пройшов сталінські концтабори, а згодом його шлях проліг на еміграцію.

Народився Микола Панасович у Полтаві 27 жовтня 1890 року. Навчався в Полтавській учительській семінарії. Вищу освіту здобув у Харківському університеті, юридичний факультет якого закінчив 1914 року. Університетські роки засвідчили неабияке прагнення М. Лазорського до знань. Інтереси студента були надзвичайно різнобічні: він активно студіював право та гуманітарні науки.

Після закінчення навчання в Харкові повернувся до Полтави, де працював і в земстві, і в музеї. Протягом 1916–1917 років редагував у Полтаві «Журнал губернского присутствия».

1920-ті роки закрутили його у вирі культурної та громадської діяльності. М. Лазорський знову рушив до Харкова – одного з центрів мистецького життя, де працював у Державному видавництві

України (ДВУ). Тут виходять такі його науково-популярні праці, як «В надрах землі», «Моря та океани», «Географічні етюди» та ін. У журналах «Знання», «Нова громада» також друкують науково-художні етюди.

1929 рік став для М. Лазорського фатальним: безпідставний арешт і заслання назавжди змінили життя письменника. Після трьох років заслання він повернувся до Полтави. Там знову був арештований і засуджений уже на 10 років. 1944-го назавжди виїжджає на Захід.

На еміграції М. Лазорський активно друкувався в часописах «Голос», «Неділя». 1946 року розпочав роботу над романом «Гетьман Кирило Розумовський».

1950 року він виїхав до Австралії на постійне місце проживання. За даними дослідників діаспори, українці з таборів Ді-

Пі роз'їхалися аж на три континенти: «...у країнах Північної Америки поселилося 150–175 тис., Південної Америки – 35–40 тис., Західної Європи – 65–75 тис., Австралії – 25–30 тис. осіб» [1, с. 83].

М. Лазорський брав участь у громадському та культурно-мистецькому житті українців Австралії. Був членом письменницької організації «Слово». В Австралії написав два романи. Помер 13 березня 1970 року, похований у Мельбурні. Після його смерті вийшла книга «Світлотіні. Збірник історичних нарисів, оповідань, статей, спогадів» 1949–1969» (1973). Працював також над монографією «Полтава за сто років».

Відомості про творчі задуми прозаїка, про сприйняття його творів українськими читачами

Микола Лазорський (Коркішко, 09.11.1884, м. Полтава – 13.03.1970, м. Мельбурн) – український письменник, журналіст, географ.
Фото – https://uk.wikipedia.org/wiki/Лазорський_Микола_Панасович

зберігають щоденникові записи земляка – полтавця Олексі Ізарського (справжнє ім'я та прізвище Олексій Григорович Мальченко). Так, 8 лютого 1963 року О. Ізарський занотував: «М. Лазорський написав, що починає книгу про Полтаву і полтавців» [2, с. 46].

О. Ізарський одним із перших ознайомився з текстом історичного роману «Гетьман Кирило Розумовський» (1961). Він стежив за рецензіями та відгуками про твір, опублікованими в пресі. 18 квітня 1962 року зробив у щоденнику такий запис: «Послав М. Лазорському останній номер „Сучасності“ з рецензією на його роман» [2, с. 41]. Ідеться про рецензію на роман «Гетьман Кирило Розумовський».

Згадуваний твір М. Лазорський розпочав писати 1946 року в Німеччині, 1961 року в Австралії завершив його. Окреслюючи жанр роману, літературознавець О. Мишанич – дослідник та активний популяризатор творчості М. Лазорського – в передмові «Історичні романи Миколи Лазорського» писав: «Це роман-хроніка XVIII ст., головними лицедіями якого є останній гетьман Кирило Розумовський (1728–1803)...» [7, с. III]. До речі, стараннями О. Мишанича в Україні в київських видавництвах були перевидані всі три історичні романи М. Лазорського: «Степова квітка» і «Патріот» 1992 року, а «Гетьман Кирило Розумовський» перевиданий пізніше – 2003 року – видавництвом «Обереги».

Роман «Гетьман Кирило Розумовський», який було закінчено 12 березня 1961 року, письменник присвятив дружині – Лідії Лазорській.

У своїх статтях про твори М. Лазорського О. Мишанич указував насамперед на їхню історичну достовірність: «...його диалогія „Патріот“ і „Гетьман Кирило Розумовський“ може без застережень вважатися мистецьким еквівалентом історії» [8, с. 631]. Дослідник ретельно вивчив ті історичні праці, які використав письменник, готуючись до написання роману «Гетьман Кирило Розумовський». Це монографія А. Васильчикова «Семейство Разумовских» (1880), «Історія русів», «История Малой России» Д. Бантиш-Каменського, «История Малороссии» М. Маркевича.

М. Лазорський зобразив не лише портрет останнього гетьмана, а подав розлогі замальовки його доби, згадавши також видатні постаті цього часу: Г. Сковороду, І. Котляревського, О. Безбородька, Д. Трошинського, В. Капніста, Г. Полетику та ін.

Однак у центрі твору – життя Кирила Розумовського, пов'язане з долею українського та російського суспільства XVIII століття. Воно розпочалося з Чернігівщини (село Лемеші), а далі були Петербург, Ніцца, Капрі, Батурин тощо. Примарні плани гетьмана про реформи в політичній та куль-

турній сферах виявилися нездійсненими. Україна потерпала від утисків свого сильного сусіда – Росії. Вибори гетьмана 22 лютого 1750 року нагадували фарсове дійство, як, власне, і саме гетьманування Кирила Розумовського. За 14 років гетьманування він не виявляв інтересу до справ у своєму краї. Гетьманщина потерпала від жорстокості російських посадовців та байдужості власної козацької старшини, а Кирило Розумовський був бездіяльним.

У післямові до роману О. Мишанич слушно зазначав, що для М. Лазорського Кирило Розумовський був «українським міфом, символом тих ілюзій і можливостей, що ніби відкрилися перед Україною з приходом до влади Єлизавети Петрівни» [8, с. 641].

Річ у тім, що чимало історичних та художніх джерел активно культивували міф про те, що за часів гетьманування Кирила Розумовського існувала, хоч і обмежена, але автономія України. У цілому М. Лазорський також поділяє цю думку.

Аналізуючи історичну прозу М. Лазорського, О. Мишанич слушно стверджував: «Його можна вважати письменником однієї теми, яку він ретельно опрацьовував в різних часових і просторових вимірах та культурно-громадських зрізах, але з провідною метою – викликати у сучасного читача інтерес до національно-визвольних змагань народу і його боротьби за державність» [7, с. III]. М. Лазорський був справжнім майстром історичної прози: він умів глибоко й переконливо окреслити епоху, відобразити історичне тло та видатних історичних осіб з усіма їхніми перевагами й недоліками.

Роман «Степова квітка» письменник завершив 1963 року, а опублікував 1965-го (Мюнхен, видавництво «Дніпрова хвиля»). Образ дружини Сулеймана Блискучого – Роксолани, який перебуває у центрі уваги прозаїка, – надзвичайно поширений в українській літературі. До нього зверталися такі письменники, як О. Назарук, Л. Старицька-Черняхівська, Д. Січинський, П. Загребельний та ін.

М. Лазорський дає свою рецепцію цього образу. За його версією, Роксолана – не Настя Лісовська з Рогатина, а Настя Висовська із Санджар – донька сотника Дороша Висовського.

Він творить міф про те, що Роксолана була заступницею українського народу. Саме за наказом Роксолани Сулейман намагався взяти Відень. Так Роксолана відволікала турецького володаря від рідних земель. О. Назарук – автор роману «Роксоліана, жінка Халіфа й падишаха» – також перебільшував вплив Роксолани на Сулеймана Пишного.

У романі «Степова квітка» М. Лазорський залишився вірним своїй художній манері, подавши історичний контекст. Його роман не лише про долю Роксолани, а й про історичну ситуацію в Україні та світі. Тому О. Мишанич справедливо спостеріг:

«Лише інколи вдаючись до невеликих історичних екскурсів, М. Лазорський художньо відтворив ту напружену обстановку в Україні середини й другої половини XVI ст., що привела до вибуху селянсько-козацьких повстань Косинського і Наливайка, готувала ґрунт для народно-визвольної війни під керівництвом Богдана Хмельницького» [7, с. VI].

Дія у творі відбувається в багатьох містах: Полтаві, Чернігові, Кракові, Москві, Бахчисараї, Варшаві й Стамбулі. О. Мишанич говорить про те, що автор не зловживає екзотичними описами під час розповіді про Стамбул та палац султана Сулеймана II. Його описи надзвичайно лаконічні. Письменник відбирає лише найбільш промовисті деталі, щоб відтворити колорит епохи й тієї чи тієї країни.

Історичні довідки в романі «Степова квітка» органічно вплетені в тканину твору, зокрема фрагменти про появу на Полтавщині татарських аулів після розгрому Золотої Орди руськими та литовськими князями, про боротьбу Селіма за владу після смерті батька – Сулеймана, про заснування Байдою Запорозької Січі, утворення Речі Посполитої, повстання Северина Наливайка та Криштофа Косинського, діяльність Мартина Лютера й Ігнатія Лойоли, відповідно про боротьбу католицької церкви з «єретиками», про релігійні міжусобиці в XVI столітті. Ці історичні довідки стають цілісними фрагментами тексту. Автор розповідає про життя і побут таких провідних родин України, як Сангушки, Семашки, Вишневецькі, Глинські, Загоровські та ін. Він аналізує жіночу місію у світовій політиці: йдеться про долю Олени Глинської та Насті Висовської. Олена Глинська стала Московською царицею, а Настя – султаншею.

Попри зраду частини української еліти, яка пішла на службу до ворогів України, роман закінчується оптимістично: «По селах, містах козацтво жадібно вдивлялося в обрій, шукало там того казкового лицаря, що вже, кажуть, летить на вогненному коні на захист-порятунок невільників. Всі ждали чуда. На всю Польщу густою пеленою падала грізна тінь великого гетьмана Богдана Хмельницького» [6, с. 313].

У «Степовій квітці» є фрагмент, що свідчить про народження в Україні нової національно свідомої еліти, яскравим представником якої був козак Небаба. Він розповідає пану Вишневецькому про навчання в бурсі Гальшки Гулевичевої, вразивши пихатого магната своєю ґрунтовною освітою: «Там добре вчать греків та латинів, ще риторика та всякої військової штуки. Тямили, як годиться, Юлія Цезаря, вчили „Іліаду” та „Одіссею”, Вергілія і добре товмачили Плутарха... Щоб вміти правити та бути добрим дипломатом, бо доходили ж і до Платона і до Аристотеля... В бурсі, як бачите, ясний пане, не гуляли...» [6, с. 238].

Єдиним недоліком цього справді цікавого історичного роману були певні мовні огріхи. Так, Оксана Барат, розповідаючи Роксолані про змову, що готується проти неї та султана, кинула репліку: «Слухаю *сузубо* уважно» [6, с. 173]. Або: «Пан Небаба тим часом *уконтетувався*, витер вуса й низенько вклонився: адже був й тому добре навчений ще в бурсі ретельним паном ректором» [6, с. 229], «А тепер вже йдете і проти польського короля? – запитав *зірито*вано князь» [6, с. 239].

У своєму щоденнику О. Ізарський згадував про завершення роботи над цим романом та про його сприйняття українськими читачами: «Лазорський закінчив роман „Степова квітка”. Це 16 сторіччя, заснування Січі, здається. М. Лазорський повідомляв, що „Книгоспілка” відмовляється видавати роман „Степова квітка»» [2, с. 49]. У записі від 30 жовтня 1965 року він зафіксував таку інформацію: «Дочитав „Степову квітку” й написав М. Лазорському листа на дві сторінки. – Багато католиків відвернеться від твору, багато захоплених „панськістю” його „Розумовського” знайдуть у „Степовій квітці” своєрідне народництво, мужицьку Україну. – Вцілому книжка корисна „для народного читання”. Цікава спроба розгорнути казки про Роксолану й пісню про Байду Вишневецького. Це традиційно українське писання. Та ще зовсім відверта скидка на некультурність читача: так автор скрізь у дужках пояснює читачеві чужі слова» [2, с. 84–85].

У кожному із трьох історичних романів М. Лазорського головною є проблема поступової втрати української еліти, без якої національно-визвольна боротьба українського народу була приречена на поразку. Ця проблема переходить із твору у твір автора. Така позиція М. Лазорського легко пояснюється, адже творці історичної прози завжди обирають предметом зацікавлення певну епоху та певні постаті, які її репрезентують. У статті «Історична проза як дискурс оприявлення автора» літературознавець Л. Тарнашинська так прокоментувала подібну ситуацію із творчої лабораторії письменників: «...Протягом усього свого життя автор пише одну свою книгу, адже всі попередні, і навіть нереалізовані задуми, „нарошують” наступні, весь раніше напрацьований матеріал глибинно присутній у кожному новому романі чи повісті» [9, с. 143].

XVIII століття – період, який особливо цікавив М. Лазорського. Це час активних пошуків шляхів відновлення державності. Полтавська битва 27 червня 1709 року завершилася поразкою. Починання Івана Мазепи та Пилипа Орлика продовжив Григорій Орлик. Але їхня справа була приречена від самого початку: перед сильною Росією запобігали європейські держави; хоч вони й симпатизували Україні, але втручатися в українсько-російські відносини не наважилися.

До роману «Патріот» М. Лазорський поставив промовисту присвяту: «Українській молоді – найкращим синам Батьківщини присвячую цей твір». Історія української боротьби за визволення з-під влади Москви розглядається в контексті визвольної боротьби інших народів. Із «Переднього слова» до твору чітко постають промовисті паралелі. Історичні екскурси потрібні письменникові, щоб обґрунтувати політичні прийоми радянської Росії, які беруть свій початок із давніх часів: «Історія світова давно вже зганьбила ненаситну жадою московських царів гарбати не тільки чужі землі, ба навіть ковати й чужі держави, прикриваючи ті злочини дивними причинами» [5, с. 7]. «Мир і тишина наставали вже після витереблення мільйонів нічому неповинних поляків, кавказьких народів, туркестанських народів, хивінців, бухарців, азербайджанців, білорусів, українців...» [5, с. 7].

У цьому творі, як і в інших романах, М. Лазорський удається до історичних екскурсів та коментарів. Історичні коментарі прозаїка завжди виправдані. Детально розповідаючи про швидке зміцнення позицій Московської держави після перемоги над Швецією, він готує читачів до думки, що щирі задуми Григора Орлика – сина славнозвісного Пилипа Орлика – так і залишаться нереалізованими. Водночас автор ставить Україну в центр європейської політики. Він намагався з'ясувати роль Григора Орлика в міжнародній політиці, як-от його відносини із Францією та курфюрстом Саксонським, із польським королем Станіславом Лещинським, донька якого була дружиною французького короля Луї XV.

Г. Орлик прагнув у еміграції виховати національну військову еліту, яка братиме участь у визвольних змаганнях свого народу, тому заснував школу для українських юнаків-емігрантів. Однак наміри та сподівання його виявилися марними. Відвідавши Україну, Г. Орлик дійшов такої думки: «Бачу, все те насправді святе діло треба робити дома, тільки дома і такими вояками, що родилися й вирости на рідному ґрунті й знають достеменно, як важко живеться і хто винен в тій їхній біді» [5, с. 304].

Історичні романи М. Лазорського – помітне явище великої прози діаспори. Ці твори згадував у літературному огляді «Українська еміграційна проза за 1965 рік» [3] критик діаспори Г. Костюк. У щоденниковому записі від 14 липня 1966 року О. Ізарський занотував основні думки цієї публікації, вміщеної на сторінках журналу «Нові дні» (ч. 197) за 1966 рік. Окреслюючи стильову палітру

історичних романів, критик зараховує М. Лазорського до «групи реалістів побутовців».

Сюжети для своїх творів М. Лазорський брав із вітчизняної історії. Серед модифікацій історичного роману прозаїк надавав перевагу історико-біографічному та роману-хроніці. Автор подає процес випробувань героїв, зображає зв'язок долі особистості з історією.

Усі три романи письменника охопили значний проміжок часу. «Степова квітка» – другу половину XVI століття, «Гетьман Кирило Розумовський» та «Патріот» – період від 1702-го до 1803 року.

М. Лазорський узяв для відтворення найяскравіші й разом із тим найтрагічніші моменти вітчизняної історії, про які не могли правдиво писати в радянській Україні. Розмисли Григора Орлика, змушеного проживати далеко від рідного краю, були близькі багатьом українцям діаспори: «Щасливі ті, хто живе у своєму добрі, у своєму краю, не никає по чужих хатах, як оце никаю я» [5, с. 151].

М. Лазорський сумував за своєю Батьківщиною, але духовну Україну він віднайшов у творчості. Про це свідчать і його романи, і монографія «Полтава за сто років». Очевидно, до рідного міста – Полтави – письменник повертався подумки до останнього подиху.

Література

1. Заставний Ф. Українська зарубіжна діаспора / Ф. Заставний // Дзвін. – 1991. – № 8. – С. 83–88.
2. Ізарський О. «Висмики» з щоденників. 1940–1980-і роки / О. Ізарський. – Полтава : Динамік, 2006. – 392 с. (*У цитатах із діаспорних видань орфографію залишаємо незмінною, пунктуацію уніфікуємо за сучасним правописом.*)
3. Костюк Г. Українська еміграційна проза за 1965 рік / Г. Костюк // Нові дні. – 1965. – Ч. 197.
4. Лазорський М. Гетьман Кирило Розумовський. Роман-хроніка 18 віку / М. Лазорський ; післямова О. Мишанича. – К. : Обереги, 2003. – 656 с.
5. Лазорський М. Патріот. Григор Орлик (1702–1759). Історичне оповідання / М. Лазорський. – Мюнхен : Дніпрова хвиля, 1969. – 312 с.
6. Лазорський М. Степова квітка / М. Лазорський. – К. : Україна, 1992. – 314 с.
7. Мишанич О. Історичні романи Миколи Лазорського / О. Мишанич // Лазорський М. Степова квітка / М. Лазорський. – К. : Україна, 1992. – С. III–VI.
8. Мишанич О. Післямова / О. Мишанич // Лазорський М. Гетьман Кирило Розумовський. Роман-хроніка 18 віку / М. Лазорський. – К. : Обереги, 2003. – 656 с.
9. Тарнашинська Л. Історична проза як дискурс оприлюднення автора / Л. Тарнашинська // Презумпція доцільності: Абрис сучасної літературознавчої концептології / Л. Тарнашинська. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 134–144.

Ольга Орлова

ІВАН ДОЛЮК: ПОЛІТ НАД ЛЬОДОВИКАМИ ТА ДОЛИНАМИ

Людина нібито не літає...

Ліна Костенко

Хто в молодості не писав вірші? Через це пройшла кожна людина, коли відчула, що в душі вирують почуття та просяться на волю. Але бувають інші історії, коли почуття і слова настоюються, як добрі вина, і з'являються у світ дрібними рядочками в саморобних товстених зошитах. Поетичний – один із талантів Івана Долюка, якому на роду написано вдихати життя в неодоухотворені речі: механізми, дерево, коріння, гілки, папір. Адже в одній людині співіснують винахідник, науковець, червонодеревець, поет, скульптор. Чи всі названі? Не здивуюсь, якщо невтомні руки майстра завтра знайдуть нову справу, й оживуть голоси, здавалось би, безмовного матеріалу.

Іван Петрович Долюк народився 20 травня 1940 року в багатодітній сільській родині на Хмельниччині. Татусь (так називали батька в сім'ї) у свої 23 роки був призначений керівником новоствореного колгоспу («Або ти з завтрашнього дня голова колгоспу, або... Сибір»), а було на той час уже четверо дітей у сім'ї... На цій посаді, за перервами на війни, Петро Петрович працював до кінця свого життя. Він загинув на третій для нього війні 1944 року, з якого для родини розпочався відлік напівсирітського тяжкого існування. Мудре мамине серце зі сльозами на очах, працюючі руки всієї родини не зробили й найменшого натяку на те, що хтось із малолітніх дітей у післявоєнні роки може виховуватися поза сім'єю:

Що даліше від пори тієї, то тим важче.
Згадаєш – і стискається душа,
Бо серцем, пам'яттю навіки бачиш
Натруджені жіночі руки, слізоньки в очах.

*(«Чотири тривожних пори року
далекого дитинства»)*

Біль, що залишився від трагічних воєнних подій, від трьох років окупації, від злиденних післявоєнних років і голодних 1946–1947 років живе в багатьох творах Івана Долюка, спалахуючи проти забуття та байдужості:

Я не дитина – сирота війни.

Я проклинаю нищівну машину!

Дзвони, безмежна пам'ятє, дзвони

За мого татуса, за твого, земле, сина!..

Дитинство, як і в багатьох ровесників.

Дитинство...

Свист куль, вогонь, заліза скрегіт,

гул літаків, воронки...

Зірки на танках, мат... І похоронка...

А далі – то без крил політ над

льодовиком голодним...

«Наобшихоснованьях» сиротинство...

(«Я не дитина – сирота війни», 2010)

Талановита, дружна, співоча родина Долюків пережила політ над «льодовиком голодним» повоєнних років. Могутнє родинне дерево від діда Петра Петровича, прадіда – теж Петра Петровича, дало міцні паростки замість одрізаних війною. У поемі «Протокол століття», присвяченій найстаршому братові – Петру, постають драматичні події, через які пройшли молодші Долюки: колективізація, голодомор 1932–1933 років, страшні роки фашистської окупації, концтабір, рабська праця в Німеччині, втеча з полону (коли довелося живим двічі побувати в могилі), пекло війни, післявоєнні принизливі перевірки. Маючи неймовірні здібності до наук, Петро не зміг їх реалізувати – завадили поранення та контузії. Загалом усі діти в родині Долюків відзначалися швидким розумом, блискучою пам'яттю, потужним потягом до освіти. Найстарший брат був свого часу переведений із першого класу зразу до третього, одна із сестер – Галя, була прийнята зразу до другого класу, вчилася з дітьми на два роки старшими від неї. Ще один брат, на «відмінно» закінчивши семирічку й технікум, без екзаменів вступив до інституту, де з першого курсу був долучений до науки, став усевітньо відомим ученим... А ці рядки – про найменшого улюбленця родини:

Ріс Іванко-лоботряс тонким, дзвінким,
світлим,
Взимку сидів на печі, у бур'янах літом,
Грався з хлопцями в війну – в справжню,
а не в жарти,
Не було нестачі в зброї, пошукать лиш варто.
(поема «Протокол століття», 2004)

Із малих років Іван виділявся поміж однолітків, був допитливим і непосидючим. Його цікавило все: природа, техніка, книжки, навчання. У школі йому було навіть нецікаво вчитись – утрачався дра-

Батьки і діти Долюки: в центрі Петро Петрович і Євгенія Якимівна; їхні діти (зліва вгору і праворуч) – Марія, Катерина, Роман, Галина, Іван, Леонід, Ольга.
Фотоколаж

матизм ситуації, бо, маючи проміжні лише «відмінно», інших підсумкових оцінок чекати не доводилося. Дружня родина, де старші горою стояли за молодших, на все життя проросла в серці глибокими почуттями взаємодопомоги, поваги, любові та співчуття до ближнього. У першому класі, коли вчилися рахувати на паличках, Іван нарізав їх із вербової лози і приніс у клас повну сумку, щоб вручити кожному однокласнику. Одного разу друг серйозно травмував ногу, стрибаючи з «несанкціо-

нованої» яблуні, але Іванко не розгубився, відірвав від полотняних штанів смужку, хоч це були єдині штани, і зупинив кров, перев'язавши ногу вище рани. Ще епізод: двоє сусідів-ровесників часто ображали безбачченка, при цьому їхня мама, спостерігаючи, сміялась. Набридло бути ображеним – сконцентрувався і обох «героїв» по черзі кинув у річку. Ось тоді вже тітка з горбочка і «бандитом», і «куркульським вилупком» обзивала. Був епізод із більш дорослого життя. П'ятеро хуліганів, знаючи, що в нього в кишені є гроші (хотів купити якусь одяжину), оточили й почали активно «оглядати». Юнак побачив солдата з перев'язаною рукою, котрий проходив неподалік, гукнув його, назвавши першим-ліпшим ім'ям, відштовхнув одного з нападників, і, коли вони замешкалися, звільнився з полону...

Закінчивши на «відмінно» сільську семирічку, володіючи природними здібностями художника, Іван вступив до Яворівської школи художніх ремесел (Львівська область), де здобув спеціальність столяра-червонодеревця. Із цією спеціальністю Іван Долюк пішов у доросле життя, ніколи не полишаючи можливості самовдосконалення. Працював столяром у Хмельницькій меблевій артілі та навчався у вечірній школі, яку закінчив зі срібною медаллю. Пізніше у Львівському лісотехнічному інституті здобув спеціальність інженера-механіка. Декілька місяців за направленням працював конструктором меблевої фабрики при виправно-трудовій колонії в місті Актюбінську (Казахстан), водночас викладаючи у профтехучилищі. Служив в армії в місті Мари та закінчив курси з підготовки офіцерів запасу в місті Ашхабаді (Туркменія).

1967 року отримав повторне направлення на роботу в місто Полтаву, де працював інженером, головним інженером, директором на деревообробних підприємствах, інженером, старшим інженером, головним спеціалістом, науковим співробітником, провідним конструктором у наукових і проектних організаціях. Із Полтавою пов'язане все подальше життя – робота, яка вимагала постійних творчих і організаторських зусиль, родина, що теж народилася в Полтаві. На сьогодні це дружина, троє дітей і четверо онуків.

Творчий підхід до роботи й відповідальність – головні риси Івана Петровича Долюка, які проявилися із самого початку його трудової діяльності. У 18-річному віці йому довірили навчати столярної справи ровесника, у 27 років призначили головним інженером заводу, у 30 – директором. У зрілому віці вирішив остаточно перейти на творчу роботу, яка завжди вабила можливістю втілити власне бачення проблеми, виявити природні здібності, творчість своєї душі. Іван Петрович виконував найскладніші проекти, майже всі роботи завершувалися на рівні

винаходів. Якщо стояв підпис Долюка, то проекту довіряли без додаткових перевірок, навіть на рівні міністерства давали «зелену вулицю» до впровадження, яке обіцяло державі багатомільйонний економічний ефект. Винаходи Івана Долюка впроваджені як в Україні, так і в інших республіках колишнього Союзу. Дві його роботи експонувалися на ВДНГ у місті Москві й отримали диплом, срібну та бронзову медалі, одна робота посіла перше місце в обласному конкурсі. Значна частина трудової книжки Івана Петровича Долюка – це записи про заохочення за успіхи у праці, у всесоюзному змаганні і в громадській діяльності: подяки, грамоти, премії, медалі і спеціальні знаки, занесення на Дощку пошани. Про його творчу діяльність писали газети, чимало його наукових статей надруковано в спеціальних виданнях. Багато років І. П. Долюк був кращим винахідником інституту. Він має чотири десятки авторських свідоцтв і патентів на винаходи, впровадив у виробництво немалу кількість рацпропозицій. А ще за десятки років наукової діяльності виховав плеяду науковців-конструкторів, передав їм власну невтомну енергію, творчий вогонь:

Конструктор – творець, если труд ему в радость.
Не в счет здесь и сумма протертых штанов,
Длина бороды или лысины зрелость,
Солидность в походке, в размере груди...
Конструктор – борец, хладнокровный
и смелый,

С таким хоть сегодня в атаку иди.

(«Мысли вслух», 1990)

Працюючи на одному з полтавських заводів, Іван Долюк помітив, що п'ятдесят верстатів, виготовлених за проектом головного конструктора, не здатні навіть самостійно запускатися без підштовхування. Вивчивши кінематичну схему конструкції, він виявив, що при проектуванні порушене одне з основних правил теорії машин і механізмів і запропонував просте рішення – змістити на 5 мм убік одну з осей. Усі полегшено зітхнули. Автору пропозиції за таке «просте» рішення забулися подякувати, очевидно, щоб не принизити автора конструкції.

Нерідко доводилося захищати свої технічні рішення в Інституті патентної експертизи (Москва), де народився вірш «Кадровым экспертам и внештатным», у якому з гумором і водночас із неприхованим болем викрите ставлення до людей творчої професії. На жаль, «кадрові експерти» і дотепер вирішують долі. Спілка винахідників і раціоналізаторів (якої, до речі, давно вже нема) свого часу подала через облдержадміністрацію документи на присвоєння І. П. Долюкові звання «Заслу-

жений винахідник України». Загубилося, мабуть, десь те подання, заблукало в кабінетах... А можливо, і зараз ще промишляє вузькими коридорами гоголівська героїня – бура свиня, що поїдає важливі документи.

Іван Долюк із донькою Наталею та сином Сергієм.
Фото. 1974 р.

До речі, щоб отримувати «наукову» пенсію, довелося Іванові Петровичу впродовж чотирьох із половиною років доводити (навіть у судах), що ліквідована в 1990-ті організація, де він працював 20 років, була науковою. Драматизм цієї боротьби у хронологічному порядку викладено в документальному детективі «В борні за науковий стаж». Обурюючись бездушністю, бездіяльністю (ба навіть шкідництвом), непрофесіоналізмом надмірно громіздкого і розгалуженого бюрократичного апарату, автор пише:

За час такий Велику світову війну
Туди й назад, вмираючи, прогнали по Європі...
Та я розкрию очі, звірю свої думи з Небом!
Чи не багато вас по всій Вкраїні розвелось?!
Віднині я – пенсіонер зі стажем науковим.
А чи могло б це статись, як належить,
кілька літ назад?..
Тому й аптек багато, бо росте потреба
не в «сокирах гострих», а у «Валідолі»,
Ми ж – кожен про своє: про крайню хату,
про приватних
солов'їв, про свій вишневий сад...

(«В борні за науковий стаж», 2007–2008)

У 1990-ті роки, в період глибокої економічної кризи, І. П. Долюкові довелося паралельно певний час працювати у приватній фірмі керівником конструкторської групи, але запису про це в трудовій книжці не зроблено. У вірші «Скажи недолі: „Годі,

І. П. Долюк (у центрі) зі співробітниками – К. Р. Бессарабом і О. П. Гладким. Фото. Полтавський ПКТІ. 1983 р.

я прозрів!» автор досить гостро порушує проблеми тіньової економіки, акцентує на безправному становищі жертв цього явища, закликає до боротьби з цим злом (узявши за епіграф слова Валерія Гужви «Гляди, щоб не колінкував ні перед ким!»):

Не колінкуєш ти, а опустився нижче:
ти – плазуєш.

А ти ж не гадина, не вуж, ти ж не черв'як!!!
Ти не радієш, навіть не сумуєш,
Бо ти – Ніхто, і звать тебе – Ніяк...

Тож випрямся і заяви недолі:
«Годі, я прозрів!...

Не допущу, щоби і з сина виріс раб,
Щоб лялькою донька служила за бугром,
Щоб дитсадок на молочко копійчки не мав,
А вчитель засинав голодний за столом!...

(«Скажи недолі: „Годі, я прозрів!»», 2009)

Іван Долюк – поет-лірик, лірична тема присутня майже в кожному його творі. Так, у вірші «Жінці слава» від першого до останнього слова звучить глибока любов до жінки, яка варта живих почуттів, живих квітів, адже саме жінка приносить у світ нове життя:

Даруйте жінці, хай польову, але живу, квітку,
справжнє лагідне слово,
натуральний гарячий поцілунок
в міцних обіймах...

(«Жінці слава», 1998)

Творча натура Івана Долюка, його життєва активність і небайдужість до найменших проявів несправедливості та бездуховності постійно розширює овиди його поезії. Смугастою пам'яттю називає він життя свого покоління, де перемишлялися суворі випробування з проникливими почуттями любові до рідного краю, рідних людей:

Моя смугаста й різномаста
пам'яте,
Ти – свідок довгих літ бурхливого
нестримного життя...
А краплі безсоромних сліз, що
щиро так на роки падають –
Уклін матусі і синівське запізнiле
каяття.

(«Смугаста пам'ять», 2005)

Через життя проніс Іван Долюк свою національну ідентичність, він відчуває себе не просто частиною народу, а носієм найвищих патріотичних цінностей:

Ми – нескорена країна, горда!
Неба синь і золоті пшениць
На поталу не дамо нікому –
Ні синів, ні кришталю криниць.

(«Я – українець!», 2008)

У січні 2015 року в обласній газеті надруковано вірш, у якому автор відгукнувся на події сьогодення. Як писав колись Павло Тичина, «не можу про калину я співати, коли на світі стільки чорноти...». Іван Долюк пророкує загибель «чорноти», відродження чистого цвіту України:

Близький вже день –
імперія впаде,
Розсиплеться
гібрид антинародний.
Люде-сусіде!
Підіймайся!
Світ гуде.

Проснися, мудросте!
І поможи нам,
Боже!

(«Близький вже день – розсиплеться гібрид антинародний», 2015)

Своєму синові поет заповідає найдорожче – гідність, яка вимірюється справами. Бути українцем, патріотом означає для Івана Долюка самовіддано і натхненно працювати, не думаючи про власну користь. Лише так можна заслужити повагу від людей, а для власної душі мати задоволення і відряду:

Хай буде так завжди, а отже, вічно буде:
Хай збудеться все те, про що ти мрієш,
Хай не бояться руки мозолів,
хай поважають люди.
Збираєш бо лиш те, що сам посієш...

(«Синові»)

2010 року вийшла книга І. Долюка «У колі друзів і рідних» (перевидана 2011 р., 2015 р.), яка об'єднала вірші різних років. Письменник і журналіст Микола Дорошенко писав про цю збірку: «Наскільки плідно працює останнім часом автор, можна пересвідчитись з останньої збірки. На її сторінках допитливий читач знайде у декількох вдало визначених розділах близько двохсот віршів – повчальних, гостросюжетних, гумористичних, ліричних та інших жанрів». У книзі відтворено генеалогічне дерево-гай великої та древньої родини Долюків – біля двохсот осіб, а також створено герб родини. Автор пише: «Хотілося б, щоб рідні сприйняли Герб родини, цей знак, що відображає родинні цінності, не лише як художнє зображення чогось, а подальшим своїм життям підтверджували і розвивали те найкраще, що досягнуто нашими предками. Це стосується не лише тих, у кого прізвище Долюк, або ще й виходець з Кульчинок, а тих, у кому тече кров наших предків, незалежно від прізвищ і місця народження...».

Гордість автора за свою чудову родину – талановиту, велику, працювиту і співочу – зачаровує. А любов до рідного краю, до малої батьківщини – славного села Кульчинки – захоплює.

Бо сняться джерельця й струмочки...
Хочеться сон вгамувати
Ковточком живої води,
Щоб знову школяриком стати
Й навік там корінням вrostи,
Рідні горбочки й долини
Серце забрали моє.

(«Герб родини», 2010)

На відкритті однієї з виставок авторської лісової скульптури прозвучало кілька пісень відомого полтавського композитора на слова Івана Долюка. У пісні «Кульчинківський вальс» є такі слова:

Під небесами прозорими
Милі долини й горбки –
Наче художником створене,
Славне село Кульчинки.
Моє серце прикуте до долі,
Тут майбутнє моє і батьки,
Незабуті минулого дзвони...
Рідне село Кульчинки.

(«Кульчинківський вальс», 2010)

Земляки сприйняли вірш як гімн рідного села. 2014 року митець надрукував збірку «Я тебе знаю (поетичні загадки-етюди для школярів-ерудитів)», що вмістила 150 авторських загадок. Видання вдало проілюстроване випускницею Полтавського національного педагогічного університету. Загалом книжку полюбили викладачі університе-

тів, студенти, вчителі й учні шкіл, вихователі дитячих дошкільних закладів, батьки та діти, бабусі й дідуся. «Ця книга потрібна для дітей від п'яти- до дев'яностоп'ятирічного віку», – висловився відомий український науковець.

Іван Петрович продовжує творити, пише вірші, працює над лісовою скульптурою, творчо захоплюється садівництвом і городництвом. До речі, впроваджена ним агросистема (відмова від перекопування землі, грядки, мульчування міжрядь) гарантує багаті, сталі врожаї. «Земля – це живий організм», – не втомлюється повторювати Іван Петрович.

Постачальником вихідних матеріалів для створення лісової скульптури є природа: це те, що вже віджило – гілки, коріння рослин, – але що може

перетворитися з часом у прах, якщо не вдихнути в нього нове життя, а такого «матеріалу» на нашій планеті безмірна кількість, тим більше, що охочих підбирати його небагато. У кращому випадку він потрапляє в багаття. Іван Петрович стверджує, що інколи «вихідний матеріал» уже надходить від людей, які відвідали виставки.

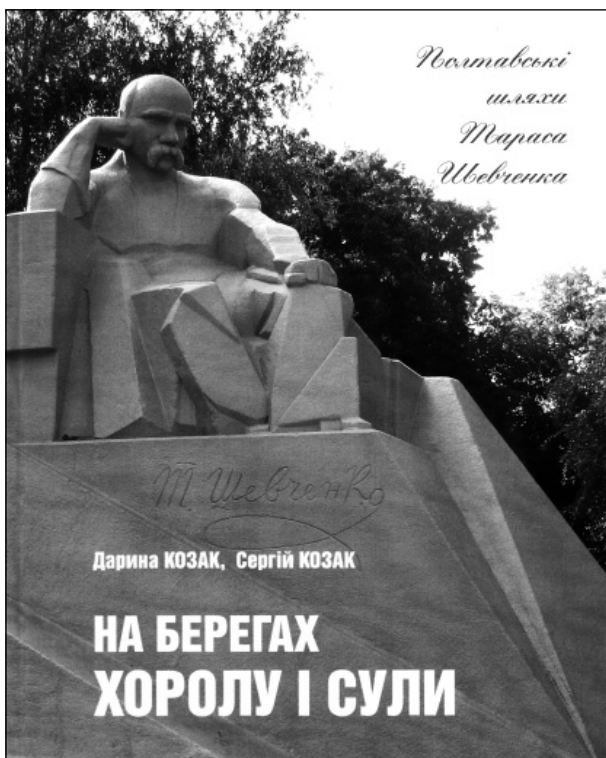
Символічно, але першу композицію автор назвав «Скарбник». Що ж накопичив цей «персонаж»? Років зі п'ять він був єдиним, згодом додалося ще двійко, за ними була довга перерва (накопичення матеріалу!) аж до виходу автора на пенсію. А далі... Зараз у колекції майстра більше 50-ти робіт.

Нелегким, але цікавим і плідним видалося життя Івана Петровича Долюка. Щасливим, бо

плоди його творять добро, вселяють упевненість у щасливе майбутнє, виховують у людей любов до природи, до своєї рідні та батьківщини. На останній сторінці каталогу «Чарівна лісова скульптура» вміщено вірш – життєве кредо автора, який робить усе, щоб мелодія землі не замовкала, незважаючи на природні й людські аномалії:

Коли щебечуть крильця
з гілочок зелених,
Коли закохану мелодію
дарують солов'ї,
Коли чарує щастям світ
майбутня ненька –
Ідилію земну порушити не смій!
(«Немає у життя-ідилії ціни»)

ПРЕЗЕНТУЄМО НОВЕ ВИДАННЯ

Козак Д. На берегах Хоролу і Сули : полтавські шляхи Тараса Шевченка / Дарина Козак, Сергій Козак. – К. : Літ. Україна, 2016. – 132 с. : іл.

Від зустрічі до зустрічі, від твору до твору, від оселі до оселі, від малюнка до малюнка веде читача духовним і водночас географічним сюжетом перебування Тараса Шевченка на Полтавщині книжка-альбом «На берегах Хоролу і Сули». Читаючи її, вдивляючись у розкішні розсипи ілюстрацій, часом відчуваєш, як подих перехоплює від захвату, – який масив матеріалу на цю тему, яке густе, «суцільне» покриття Полтавщини Шевченковими думою і долею, його дорогами і словом!.. Побувши в мудрій тиші з цим альбомом, і собі стаєш мандрівником у просторі й часі. Авторки книжки – Дарина Козак і Сергій Козак – переконали: Полтавщина стоїть на сторожі Шевченка – якось дуже просто й щиро береже його для всіх нас. Видання наділене творчою силою пильнувати оту особливу – Тарасову – Полтавщину.

Видано за сприяння Фондації імені Івана Багряного.

Для шанувальників української літератури, культури й духовності.

Володимир Подрига

ОБРАЗ ЛУБЕН У ТВОРАХ ВОЛОДИМИРА ЛЕОНТОВИЧА (до 150-річчя від дня народження прозаїка)

Лубни охудожнені у творах українських письменників різного часу. У «Повісті минулих літ» Нестора-літописця, «Повчанні дітям» Володимира Мономаха місто тлумачиться оборонним пунктом Київської Русі, в літописах Самовидця, Григорія Граб'янки, Самійла Величка, «Історії русів» наголошено, що це важливий населений пункт Гетьманщини, де відбуваються доле-носні події української історії. У поемі Євгена Гребінки «Богдан», Пантелеймона Куліша «Великі проводи», романі Івана Нечуя-Левицького «Князь Єремія Вишневецький», Олекси Стороженка «Марко Проклятий», Данила Мордовця «Сагайдачний» Лубни – осередок життя й діяльності низки гетьманів, полковників, сотників, а тому вони змальовані козацьким поселенням, центром Вишневецьчини зі славним і ганебним минулим, непростим тогочас-сям, ілюзорним майбутнім.

Долучився до наявної в національній літературній традиції зображати давні населені пункти Полтавщини й Володимир Леонтович, а тому в повістях «Старе й нове» (1898), «Дитячі і юнацькі роки Володі Ганкевича» (поч. 1930-х), прозовому триптиху «Образки стародавнього життя» (поч. 1900-х) розкрив багатогранний образ провінційних Лубен, зосередивши увагу на розвитку підприємств (швальень, млина), розоренні ремісників (кравців), занепаді соціальної сфери, аморальності й денационалізації міщан, поширенні згубних для українців соціалістичних ідей, узаєминах представників різних етнічних груп, верств суспільства кінця XIX – початку XX століть тощо. І це не дивно, оскільки прозаїк тривалий час навчався, працював, займався громадськими справами в місті,

тому був добре обізнаний із його історією, особливостями розвитку, долею багатьох жителів.

Зображений у названих вище творах реалістично-натуралістичний образ Лубен характеризується не стільки узагальнено-символічною, як узагальнено-типовою конкретикою, що виявляється в детальних розповідях про минуле, про економічний, соціальний розвиток, у точних описах природи, облаштування, в інтерпретації біографій жителів, місцевих подій, чуток.

Знайомлячись із творами Володимира Леонтовича, читач, обізнаний із місцем розташування, історією Лубен, за окремими деталями з'ясує, що мовиться саме про них.

Для літератора місто – це не лише вулиці, будинки, заклади освіти, підприємства, а передовсім жителі, які стали прототипами персонажів. В оповіданнях і повістях він часто змальовував образи своїх земляків, ідентифікувати яких сьогодні важко, проте можливо.

Так, у повісті «Старе й нове» мовиться про годинникаря Рахманного, на квартирі якого збираються прихильники соціал-демократичних ідей. І хоч майстер відмовляв товаришів від погрому, не брав у ньому участі, усе ж влада заарештувала його, бо вважала небезпечним. З історико-краснознавчого нариса Петра Білого «Лубни» довідуємося про годинникаря Живова, який на початку XX століття підтримував соціал-демократичний рух, навіть приймав у себе вдома його діячів [1, с. 35]. У цій же праці знаходимо й прізвища господарів млина Аронова і Каганова [1, с. 28], що стали прототипами власників «парової крупчатні» – Мордох Бороховича, Менделя Абрамовича. Прообразів інших персонажів, наприклад, Заріжного, Івашка,

Кибця, Розенбаха, Тарноручького, Чаплія, ідентифікувати наразі не вдалося.

Нелегко з'ясувати й прототипів твору «Повітовий сатир», дія якого відбувається в Лубнах, – подружжя Рунковських. На їхньому прикладі автор резюмував, що деякі міщани втратили одвічні національні цінності (вірність, скромність, культуру), бо віддали перевагу розпусті, перелюбу, масній їжі й випивці.

Так само важко дізнатися справжні імена персонажів оповідання «Совість», у якому мовиться про процес «в окружному суді невеликого повітового городу N...» [3, с. 189], тобто Лубен. М'якосерді присяжні виправдали немолоду покритку, яка, народивши дитину, задушила її, адже впевнені, що не їм «судить», «хай сама карається! Буде їй того каяття і без нашого суду!» [3, с. 194]. Юрист Володимир Леонтович обирався почесним мировим суддею, присяжним засідателем Лубенського окружного суду, тому був добре обізнаний з особливостями повітового судочинства, окремі риси якого й утілює у творі.

Прототипом головного персонажа психологічно-автобіографічного оповідання «Гинуть мрії» (1918) став сам літератор. У творі він не назвав Лубен, однак їх образ розкривається з розповіді оповідача, який зізнався, що покинув у селі господарство, утікає від безчинств озброєних банд до міста, що було зайняте більшовиками, рятуючись від насильства, однак і тут мав бути насторожі, щоб не наразитися на небезпеку, бо нетверезі озброєні чужинці могли пограбувати й убити будь-кого.

Так само й письменник із родиною восени 1918 року вирушив з Оріхівщини (тепер – Оріхівки) до Лубен, які згодом змалював у творі: «У город ми над'їхали, [як] вже стемніло. Незвичка і чогось страшна темрява оповила його, ліхтарі не світяться, вікна з усіх поверхів дивляться на вулицю темними баньками, хіба вряди-годи мигне в якому світло й сховається, як злякана мишка... На вулицях пуста, городяни потаїлися по хатах, лише подекуди тиняються купки людей у солдатському вбранні, п'яні, неохайно вдягнені, зухвалі й нахабні, з виразом нестямної і їм самим незрозумілої лютої, що позначається в кожному руху, в кожному слові... Знов нікого на вулиці, темрява і тиша сторожка, нашорошена, і раптом серед неї розітнувся постріл, ще і ще. Десь далеко чути нелюдський скрик, наче рев хижого звіра, і разом чийсь довгий повний одчаю зойк... Ось з темряви виступає руїна великого будинку...» [3, с. 204–205]. За допомогою цього детального похмурого і моторошного опису белетрист увиразнив образ міста як центру руйнування усталеного мирного способу життя хліборобської провінції, скупчення горя, насильства, беззаконня.

Як переконуємося, місцеві події, що схвилювали Володимира Леонтовича, лягли в основу його творів «Повітовий сатир», «Совість», «Гинуть мрії», у яких замість топоніма «Лубни» він використав криптоніми «N», «Л.», кальку «гóрод». Проте ідентифікувати населений пункт складно, адже в оповіданнях немає специфічних художніх деталей, що свідчили б про реальний просторовий об'єкт, а розповідається про випадки із життя персонажів, які ґрунтуються на історіях лубенських мешканців, відомих лише очевидцям, одним із яких був письменник.

Натомість у повістях «Старе й нове», «Дитячі і юнацькі роки Володи Ганкевича», прозовому триптиху «Образки стародавнього життя» місто зображене детально.

У повісті «Старе й нове» Володимир Леонтович створив образ Дубнів, змалювавши його з реальних Лубен. Оповідаючи про них, він зазначив, що це невелике поселення перебуває в стані соціально-економічних перетворень, бо тут занепадає малопродуктивне кустарне й зароджується високوپрибуткове промислове виробництво, тому назирає класове протистояння, що характеризується міжособистісною (чвари між Чаплієм і Кибцем) і міжстановою (жорстоке ставлення працедавців до робітників) неприязню.

Значну увагу майстер слова зосередив на міжособистісних стосунках міщан-українців Чаплія і Кибця, справника й Чаплія; міжетнічних взаєминах українців та євреїв Чаплія і Розенбаха, Кибця й Тарноручького, відставного генерала Заріжного і Тарноручького; а також узаєминах багатих і бідних, влади і простолуду.

На думку автора, причиною зубожіння дубнівських міщан була їхня недолугість, що призвела до чвар. На прикладі взаємин Кибця і Чаплія він опрацював мотив занепаду споконвічного укладу життя городян, які, доводячи власну правоту в тогочасних бюрократичних судах, позбулися майна, і з кравців перетворилися на робітників, задешево наймаючись на працю до багатих підприємців. В образах цих персонажів утілювалися риси поміркованого й стихійного бунтаря.

Прозаїк неодноразово звертав увагу на проблему перетворення господаря-ремісника в несвідомого робітника, якого нещадно експлуатували промисловці, схилиючи тим самим до стихійних протестів. Безправність, штрафи, мала платня, праця понад норму штовхали працівників на дрібні злочини (крадіжки зерна), сприяли ворожнечі, що виявлялася в некерованому безладі.

Дубни – осередок зародження й розвитку стихійного бунту найманих робітників, які не могли жити в умовах постійної жорстокої експлуатації, мізерної платні, непосильних штрафів, відсутності соціального захисту, а тому вдавалися до спротиву,

спрямовуючи свої дії не на боротьбу з Російською імперією, що стала призвідцею хаосу в країні, а на власників приватного капіталу, які, як наприклад Тарноручський, поводитися з робітниками «дуже суворо» [2, с. 261]: на його підприємстві «робітникам було заборонено навіть співати і гомоніти вголос <...>. Кінчали роботу пізно, починали рано <...>. Майстерня була наче льох, трохи не вся у землі; з вечора темніло у ній зарання... Тоді запалювано лампи, що звисали посеред хати понад низький стіл; лампи були маленькі, закурені, дуже чаділи і негаразд світили... Повітря у сій хаті завше було важке, стеля почорніла, по кутках зацвітала вогкість» [2, с. 261]. Жахливі умови праці дубнівських майстрів – типові для того часу. Проблема нелюдського ставлення до робітників порушена в багатьох творах українських письменників кінця XIX – початку XX століть, зокрема п'єси Івана Карпенка-Карого «Хазяїн», бориславському циклі оповідань Івана Франка тощо.

В аналізованому творі більшість дубнівських пролетарів підтримувала радикальний шлях змін у суспільстві, тому вдавалася до спонтанного погрому. Володимир Леонтович, акцентуючи на безчинствах робітників, передав загальну атмосферу збурення того часу, проте відстоював поміркований еволюційний шлях суспільного розвитку, бо для нього, як і для будь-якого хлібороба, неприйнятні нестабільність, безлад.

Прозаїк зобразив процес визрівання соціальної свідомості частини робітників Дубнів, які прилучилися до діяльності соціал-демократичного гуртка. Змалювавши погром у місті, він мовить про хибність такого шляху розвитку хліборобського суспільства, тому відстоює потребу виховання думаючої особистості, яка вирішить проблеми свого часу мирним шляхом.

Белетрист, оповідаючи про життя Лубен кінця XIX століття, використав символічну й містку назву Дубни, правдиво відобразив особливості міського життя (невдоволення робітників, погром, зібрання соціал-демократів, арешти), окремі події якого лягли в основу сюжету, проте не типізував місця розташування реального населеного пункту, тому характерною рисою твору є скрупульозність зображення природного ареалу, своєрідних топонімів: «Крім заможнішої частини Дубнів, на горі, де містилися казенні будівлі, крамниці, панські, крамарські та заможнішого міщанства горниці та оселі, де було і спродане тепер Чаплієве дворище, значна частина городу містилася по узгір'ю, що спускалося уступами до річки, та по кількох ярах, з яких інші починалися у самому городі, а інші обходили поза городом, наче оточували його... Ближче до річки та по широким гирлах ярів містилися хоч прості, та більші – у дві, три кімнати – хати; сливе біля кожної з них були садки й огороди... Найбезта-

ланніша голота тулилася вище по ярах, а вже надто на найвищій на усю околицю горі, так званому Замчищу, що виступала до річки наперед усього кряжа, на якому стояли Дубні, та у вузькому, глибокому яру, що починався у городі і робив кілька крутих зворотів, обходячи те Замчище з трьох боків. На самому злобку сеї гори справді здійсмалися вгору, наче корона, високі вали якогось давнього городища. Тут, між валами, по крутих узгір'ях Замчища, на розкопаних у горі маленьких площинах і у самій глибині яру, у страшній тісноті та бруді, стовпилися обідрані халупки найбіднішого дубенського міщанства. Низом по яру ледве струмився смердючий потічок, подекуди розливаючись калюжами; уся гора рябіла попелястими та рудими смугами і плямами від смердючої покиді, що викидали чимбарі, від попелу, гною та сміття, що ними забивали мешканці весняні та дощові вимоїни» [2, с. 223]. Детальний опис розташування Лубен (Дубнів) – реальний, а також доволі символічний, адже відображає соціальний контраст міста, в якому мешкали щасливі заможні й загорьовані злидарі. Моделюючи просторову вертикаль згори донизу, белетрист акцентував на катастрофічному становищі міщан, більшість із яких у силу різних обставин, як наприклад Чаплій, позбулася власності, й змушена переселитися в передмістя, тобто скотитися на соціальне дно. Маєтні родовиті дубнівці, як і лубенці, мешкають зверху, на горі, ближче до освіти, культури, кращих соціальних умов, бідні ж – унизу, посеред бруду, що свідчить про соціальну незахищеність, неосвіченість, безкультур'я.

Окрім ґрунтового опису особливостей розташування міста, письменник використав повідомлення-деталі, які додатково ідентифікують Лубни: за «дворищем починалися вже ліси, які приступали під самі Дубні» [2, с. 249], «Дворище Гицеля стояло саме понад проваллям, яке, починаючись з города, йшло до річки. <...> Провалля було глибоке й стрімке; <...> вода, вирізуючи яр, відголила тут колишні, дуже давно вже роблені льохи <...>; трохи не всі Дубні стояли на таких льохах» [2, с. 270], «Під Замчищем зараз біля мосту <...> скупилось кількись шинків; тут <...> завше гуляє та бенкетує дубенське гультяйство, тут обмірковує воно свої заходи, сюди зношує і зароблене, і накрадене. Вище, по крутому узбіччю Замчища, аж до валів колись славетного козацького городу, де тільки ледве можна було, попритулялися обшарпані хибарки – житла лубенських босячок та гультяйного дівоцтва...» [2, с. 267], «...Кибець надумавсь піти до монастиря, що був верстов за десять біля Дубнів» [2, с. 243].

Як переконуємося, Володимир Леонтович, змалювавши в повісті «Старе й нове» низку типових просторових об'єктів, розкрив образ провінційних Лубен кінця XIX століття, у яких заро-

джувався пролетарський рух, керований популяризаторами соціал-демократичних ідей, відбувалися погроми підприємців, що виникли через визиски й безправ'я найманих працівників. Прозаїк був добре обізнаний із лубенськими подіями, тому згадав про прокладену поблизу міста залізницю, розвиток швейної і переробної промисловості, безладдя, зчинене робітниками, приїзд у місто військових, арешти й залагодження проблеми.

У першій частині прозового триптиху «Образки з стародавнього життя» – нарисі «Лубні» – розкривається образ міста як другого за величиною і значимістю на Полтавщині. Письменник звернув увагу на його економічний розвиток, промисловість, соціальні умови життя міщан, освіту, ярмарки, типи лубенських обивателів, заможних міщан, а також безініціативних і малодієвих чиновників-бюрократів, які не опікувалися благоустроєм свого населеного пункту. Закінчуючи оповідати про Лубни, він зазначив, що тут мешкали українець і єврей, які власною працею розбагатіли.

У другій і третій частинах триптиху – «Опанас Олексійович Свербій», «Хапкович» – Лубни зображені містом необмежених можливостей працьовитих і думаючих членів суспільства, які досягли значних успіхів, однак вони – й місце духовної деградації багатіїв.

Свербій і Хапкович (справжні прізвища встановити не вдалося) щоденною працею здобули мільйони, а втім гроші не зробили їх щасливими. На прикладі цих персонажів автор доводить, що, дбаючи про прибутки, нехтуючи любов'ю рідних, моральними цінностями, можна втратити людську подобу, залишитися самотнім, зазнати недоброї репутації.

В «Образках з стародавнього життя» Володимир Леонтович створив реалістичний образ Лубен, що економічно і соціально розвиваються, а на прикладі Свербія й Хапковича засвідчив, що надлишок грошей призводить до духовного зубожіння людини, непорозуміння із рідними та співвітчизниками.

У повісті «Дитячі і юнацькі роки Володи Ганкевича» Лубни – центр освіти повіту, денаціоналізації гімназистів, свавілля зросійщених учителів, формування нового покоління в середовищі гімназистів, які, ознайомившись із модними на той час ідеями, вважали, що лише вони зможуть урятувати «світ, а всі старі та середнього віку люди – темні й нездатні ні до чого» [4, с. 87].

Прозаїк зазначив, що в Лубнах кінця XIX століття освіта остаточно занепала, а місцева чоловіча гімназія «пробувала тоді в стані повної анархії і не мала, та й не могла мати, жодного виховного впливу на учнів, морально їх дисциплінувати» [4, с. 83]. Усунення з посади інспекторів і педагогів українофільського спрямування, як наприклад відомого перекладача, педагога Пилипа Морачевського,

не сприяло прогресивній діяльності й директора Матвія Симонова, котрий, позбувшись підтримки однодумців, утратив контроль над підлеглими викладачами через те, що вони були байдужі до вчительської діяльності, переймалися власними проблемами, не любили вихованців, знущалися з них.

Літератор пригадав п'яничку-самодура – вчителя латинської мови С., лютого ревнивця Р., безправного «обрусителя» українців учителя-поляка З., учителя історії й російської мови манкурта Кострубенка (Кострубйонкова). Усі вони сприяли вихолощенню душ юних лубенців, які, бешкетуючи, виливали злість на безпорадному вчителеві-німцеві М., котрий мало що розумів по-російськи, тому не справлявся із класом, терпів галас на лекціях, глузування тощо. І хоч автор змалював позитивний тип учителя математики естонця Якова Вінклера, усе ж передав дух цілковитого занепаду місцевої чоловічої гімназії, акцентував на безвольності директора, свавіллі й некомпетентності педагогів.

Увиразнюючи образ провінційних Лубен як локального осередку російщення і денаціоналізації нашого народу, прозаїк відтворив низку притаманних їм пейзажів: «По весні лубенські гімназисти сливе кожної неділі чи свята ходили гуртками на прогулянку в ліси, що обступали довкола Лубень і починалися зразу за містом» [4, с. 86]. Варто зазначити, що ліси навколо Лубен, про які мовиться, були вирубані більшовиками на початку 1920-х років.

Типовими для міста того часу є й розлогі описи вулиць: «Будинок Фохтів був від неї далеко, на самому краю Лубень, на Монастирській вулиці. На тій вулиці домів мало, де-не-де тягнуться один за одним великі сади, обгороджені здебільшого не парканами, а ровами, на вулиці часто й душі не видно... По весні в садках було так гарно, літало стільки пташок та метеликів, кортіло заглянути через рів, пригадуватися та прислухатися до таємничого життя в гушині дерев та кущів. У вузькому бічному провулку видно залиті білим цвітом, наче зачаровані, садки, з яких ледве визирають заховані в них хатки та маленькі будинки лубенських міщан <...>. Коли розтануть сніги, на Монастирській вулиці довго, майже до осені, стояли дві великі калюжі-озерявини, востають вони по краях болотяними бур'янами...» [4, с. 89].

Як переконаємося, письменник сприймав Лубни двояко: з одного боку, він милувався ошатним степовим поселенням, окрасою якого була розмаїта природа, а з іншого – мовив про занедбаний владою брудний провінційний населений пункт, у якому гімназійна освіта стала засобом перетворення українців на громадян Російської імперії, готових бути рабами, маленькими людьми провінції.

Отже, Володимир Леонтович у прозових творах розкрив поліобраз провінційних Лубен, у яких відбувався економічний і соціальний розвиток, за-

гострювалися стосунки багатих і бідних, зчинялися погроми («Старе й нове»). Він удаю підмітив, що Лубни – місто, де кожен житель може досягти матеріального благополуччя («Образки з стародавнього життя»), усе ж це типове провінційне поселення з неповторною природою, занедбаними владою вулицями, відсталою освітою, насильством над гімназистами, які денационалізуються й російшаться («Дитячі і юнацькі роки Володі Ганкевича»).

Література

1. Білий П. Х. Лубни : [історико-краєзнавчий нарис] / П. Х. Білий. – Харків : Прапор, 1971. – 92 с.
2. Леонтович В. Зібрання творів : у 4 т. / Володимир Леонтович. – К. : Сфера, 2004. – Т. 1. – 356 с.
3. Леонтович В. Зібрання творів : у 4 т. / Володимир Леонтович. – К. : Сфера, 2004. – Т. 2. – 356 с.
4. Леонтович В. Зібрання творів : у 4 т. / Володимир Леонтович. – К. : Сфера, 2005. – Т. 3. – 336 с.

Владислав Смирнов, Олександр Руденко

АКАДЕМІК ТРЬОХ АКАДЕМІЙ ПОЛТАВЕЦЬ ЮРІЙ ОЛЕКСІЙОВИЧ МИТРОПОЛЬСЬКИЙ (1917–2008)

До 100-річчя від дня народження

Із прадавніх часів люди в різних куточках планети використовували при лічбі та обчисленнях певні системи правил, які згодом були об'єднані в універсальну науку – математику. Саме універсальність математики надихнула славнозвісного англійського філософа епохи Середньовіччя Роджера Бекона на висновки про те, що всі інші науки прогресують лише тоді, коли їхні факти відповідають принципам математики. Блискучий німецький математик Карл Гаусс називав математику царицею наук. Але вже наприкінці ХХ століття намітилося зміщення основних зусиль математиків у середовище природничих і технічних наук, що на той час склалися. З'явилися нові напрями математичних досліджень, викликані потребами насамперед фізики, електротехніки, радіотехніки, а також сучасного машинобудування, у тому числі будівництва гребель, хімічних та атомних реакторів, вентиляційних шахт, сховищ і т. ін. Сьогодні, мабуть, кожен школяр пам'ятає почуту на уроках фізики бувальщину про те, як військовий загін, ідучи «в ногу», спричинив руйнування мосту. Відтоді, долаючи мостові споруди або крокуючи всередині будівель, військові «в ногу» не ходять. Явища, до яких належить і хрестоматійна пригода з мостом, називаються резонансними. Давно встановлено, що всі тіла, які нас оточують, непомітно для нас коливаються. Коливаються будинки і дерева, коливаються фундаменти машин і турбіни гідроелектростанцій, коливаються стовпи, встановлені вздовж доріг, і гребні вали підводних човнів. Навіть звуки, які ми чуємо, – це коливання, що

поширюються від мовця до слухача. Світ, у якому ми живемо, можна назвати світом коливань. І кожна коливна система за певних умов може

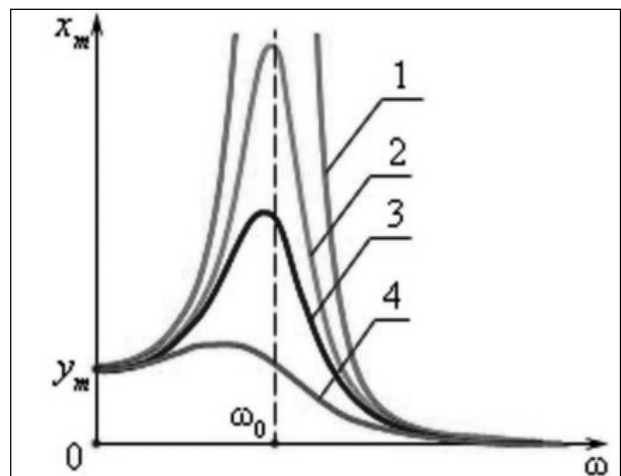

Рис. 1. Резонансні криві при різних рівнях затухання: 1 – коливальна система без тертя: при резонансі амплітуда x_m вимушених коливань необмежено зростає; 2, 3, 4 – реальні резонансні криві для коливальних систем із різною добротністю: $Q_2 > Q_3 > Q_4$. На низьких частотах ($\omega \ll \omega_0$) $x_m \approx y_m$. На високих частотах ($\omega \gg \omega_0$) $x_m \rightarrow 0$.

резонувати. Резонанс може бути причиною руйнування мостів, будинків та інших споруд, якщо власні частоти їхніх коливань збігаються із частотою періодично діючої на них сили.

На початку 30-х років ХХ століття авіатори зіштовхнулися із загадковим явищем, названим **флатером** (від англ. *flutter* – дрижання, вібрація): літак, що спокійно здійснював горизонтальний політ, знемацька починав вібрувати з такою силою, що розва-

лювався в повітрі на фрагменти. Однак ніяких слідів вибуху – кіптяви – на упалих уламках не було. Пілоти, яким пощастило вижити в таких аваріях, говорили про появу перед катастрофою інтенсивних вібрацій наростаючої амплітуди. Радянським ученим, академікам Сергію Чаплигіну (1869–1942) та його учневі Мстиславу Келдишу (1911–1978) удалося з'ясувати, що причиною флатера був резонанс, подібний до того, що викликав обвалення висячих мостів. Виявлена подібність допомогла розрахувати критичну швидкість, при якій відбувається розгойдування крил літака, і надалі уникати аварій.

Резонанс може бути корисним (про такий випадок його застосування співається, скажімо, у славнозвісній російській народній пісні «Дубінушка»), а може – небезпечним, якщо надмірне розгойдування системи, яке супроводжується швидким зростанням амплітуди коливань, призводить до небажаних наслідків. Щоб запобігти руйнуванню машин і механізмів, треба точно добирати необхідні розміри їх, а також матеріали, з яких вони будуть виготовлюватися. З огляду на значну увагу до коливних процесів, нагальною є проблема створення математичної теорії коливань, яка має об'єднати в собі математичні, фізичні та інженерні дослідження. Вивчити коливальні рухи – означає довести існування саме тих коливань, які властиві цій системі (турбіні, гребному валу, атомному реакторові тощо), відшукати диференціальні рівняння, які описують ці рухи, знайти розв'язки цих рівнянь і дослідити поведінку решти розв'язків щодо цих коливань. Піонерами в царині теорії коливань були голландський фізик і математик Балтазар Ван дер Поль (1889–1959), французький фізик, математик, астроном і філософ Анрі Пуанкаре (1854–1912), російський математик і механік Олександр Ляпунов (1857–1918) та багато інших відомих учених. У 30-ті роки минулого століття радянський академік, завідувач кафедри математичної фізики Академії наук УРСР Микола Крилов (1879–1955) і видатний математик, академік, професор Київського університету імені Тараса Шевченка Микола Боголюбов (1909–1992) заснували в столиці України – місті Києві – наукову школу з теорії нелінійних коливань, започаткувавши таким чином нову галузь науки – нелінійну механіку. Чільне місце серед науковців у новоствореній галузі посідає один із найвидатніших математиків сучасності, академік **Юрій Олексійович Митропольський**.

Учений-математик,
академік, Герой України
Юрій Олексійович
Митропольський (1917–2008)

Ю. О. Митропольський разом зі своїми учнями і послідовниками розвинув оригінальні асимптотичні методи розв'язання систем диференціальних рівнянь із малим параметром, серед яких особливе місце посідає метод осереднення. Розв'язуючи задачі винайденим методом, він не тільки отримувач результати своїх досліджень у вигляді математичних формул, а доводив їх до математичних моделей, необхідних проектувальникам і конструкторам. Тепер інженери можуть, не заглиблюючись у математичні тонкощі, передбачити наслідки коливних процесів у системах при нестационарних режимах, зокрема і при проходженні через резонанс.

Глибоко опанувавши математичні премудрості, Ю. О. Митропольський відчув у собі сили «підправити» самого Карла Гаусса. «Хочу уточнити, – писав він в одному з творів, – математика не тільки царює, як стверджував Гаусс. Вона ще й служниця, служниця багатьох наук. Нині не знайти такої галузі науки і техніки, яка б могла обійтися без її послуг. Усі головні напрями прогресу так чи інакше пов'язані з успіхами математики. Аналізуючи явища природи, люди здавна хотіли узагальнити свої уявлення про них. Спочатку у вигляді описів, потім – моделей. Згадайте моделі атома Резерфорда і Бора, модель періодичної системи хімічних елементів Менделєєва. А от відповідь на те, чи вірною є модель, дає експеримент. Якщо хімік в лабораторії оперує реактивами, то лабораторія математика – його голова. І в цій лабораторії дослідник може йти навіть далі за природничі науки».

Ким була ця непересічна людина, яка відчувала в собі сили «доповнювати» самого Гаусса? Сухі анкетні дані: Юрій Олексійович Митропольський – доктор технічних наук, професор, дійсний член (академік) Національної академії наук України, академік Російської академії наук, іноземний член заснованої 1711 року Болонської академії наук (Італія) – однієї з найдавніших академій Європи, іноземними членами якої були М. Ломоносов, П. Чебишев, Д. Менделєєв, І. Мечников, Н. Бор, М. Кюрі, Д. Гілберт, А. Пуанкаре та інші всесвітньо відомі вчені. А до цього – ще й академік Академії наук СРСР. Удостоєний високих звань заслуженого діяча науки УРСР (1967), Героя Соціалістичної Праці (1986), Героя України (2007). За досягнення в розвитку математичних наук, активну педагогічну, науково-організаційну та громадську

діяльність Ю. О. Митропольського відзначено багатьма державними нагородами, зокрема орденами князя Ярослава Мудрого V та IV ступенів. Йому також присуджено Державну премію України в галузі науки й техніки (Указ Президента України від 11 грудня 1996 р.) за цикл праць «Нові математичні методи в нелінійному аналізі» – разом з Анатолієм Самійленком, Юрієм Теплінським та іншими науковцями. Також нагороджений Золотою медаллю імені В. І. Вернадського Національної академії наук України (2006).

Народився майбутній академік 3 січня 1917 року в селі Чернишівці поблизу Шишак. Хрестили його в селі Шишаках Полтавської губернії, відразу було складено й метричне свідоцтво. Тому часто його місцем народження називаються Шишаки.

Не відомо, чому Шишаччина завжди притягувала до себе вельми поважних, освічених людей. Тут жили, працювали, сюди приїжджали на відпочинок учені, лікарі, юристи. Найбільш відомі серед них – це професор, якому пізніше судилося стати академіком, першим президентом Української Академії наук (УАН), Володимир Вернадський, письменник Володимир Короленко, лікар Володимир Яковенко, адвокат Микола Дмитрієв. Усі вони не тільки любили літній відпочинок в Україні, а й мріяли про власну оселю в цих місцях. В. І. Вернадський з'явився в Шишаках 1913 року, тільки-но ставши академіком Петербурзької академії наук. Він купив 12 десятин землі на лівому березі річки Псла, на так званій Бутовій горі, і відразу почав споруджувати власний будинок. Неповдало, на цьому ж хуторі Бутовій горі, із 1906 року жив висланий сюди за антиурядову діяльність учений, лікар-психіатр В. Яковенко (1857–1923), уродженець цих місць. На той час він уже встиг закінчити Військово-медичну академію в Петербурзі, відпрацювати земським дільничним лікарем у Кременчуцькому та Миргородському повітах і навіть відкрити психіатричну лікарню в селі Покровсько-Мещерське (тепер це відома на весь світ Московська обласна психіатрична лікарня № 2 імені В. І. Яковенка). Поруч із цими петербуржцями на хуторі Хатки (тепер це село Ковалівка) щоліта відпочивав і працював на своїй дачі В. Г. Короленко. Тут він писав «Історію мого сучасника». А за 9 кілометрів від Шишак, у славнозвісних Яреськах, де свого часу народилася мати М. В. Гоголя, мав будинок український громадський і культурно-освітній діяч, літератор, полтавський адвокат Микола Дмитрієв (1867–1908), співредактор журналу «Рідний Край», засновник полтавського видавництва «Український учитель». Щоб дістатися до своїх

осель, їдучи з Полтави, кожен із них неодмінно проїздив через село Яківці, котре славилось тоді садибою Скліфосовських. Видатний хірург, один із піонерів черевної хірургії, антисептики й асептики Микола Скліфосовський (1836–1904) постійно жив тут із сім'єю, починаючи від 1900 року. Усі ці славні люди щиро любили наш край, який зігрівав їх своїм теплом. *«Переїзд у Полтаву, – згадувала дочка В. Г. Короленка Софія, – був щасливою подією в житті нашої сім'ї... Після Петербурга з його дощами і туманами Полтава здавалася нам новим чудовим світом».*

Упорядковуючи свої оселі, колишні петербуржці запрошували для виконання робіт фахівців своєї справи. Будинки адвоката М. Дмитрієва й академіка В. Вернадського були збудовані в українському архітектурному стилі за проектами українського живописця й архітектора Василя Кричевського (1872–1952), відомого полтавцям як автора спорудженого в місті будинку Полтавського губернського земства (нинішнього Краєзнавчого музею). Господарювати на землі прибули також уміли. Найкраще це вдавалось Скліфосовським.

У шишачькій краї Митропольські перебралися з охопленого революційним безладом Петрограда і зробили це зовсім не випадково. Дід Юрія Олексійовича по батьковій лінії, Сава Олексійович Митропольський, закінчив у Петербурзі Військово-медичну академію, а потім усе життя прослужив у Михайлівському артилерійському училищі. 1906 року він вийшов на пенсію в чині генерала. Батько майбутнього вченого – Олексій Савович (1883–1936) – після закінчення гімназії вступив до Петербурзького університету на фізико-математичний факультет, але згодом перейшов на юридичний і закінчив його 1906 року. 1914 року Олексій Савович пішов у Російську армію добровольцем і після закінчення Пажеського корпусу пробув у ній уся Першу світову війну, діставши чин полковника. Пізніше, після створення Червоної армії, служив у її рядах до 1926 року. Одружився генеральський син Олексій Митропольський із Вірою Василівною Чарниш (1885–1947). Вона хоч і не належала до петербурзької аристократії, але походила зі знаного в Україні козацько-старшинського роду Чарнишів, відомого на Полтавщині від XVII століття.

Федір Чарниш, як і його батько, брав участь у Чигиринських боях 1677–1678 років. Син його Іван Чарниш був полковником гадяцьким і генеральним суддею. Нащадки Івана та його брата Тихона утворили дві лінії роду Чарнишів: гадяцьку і миргородську. Правнук Івана Чарниша Василь (1759–1822) – учасник Полтавського па-

тріотичного гуртка (кінець XVIII – перша чверть XIX ст.) і масон, був полтавським губернським маршалком шляхетства (1801–1820, із перервами). По миргородській лінії Петро Чарниш – полтавський війт (1777), згодом полтавський повітовий маршал (1793), належав до українського оточення князя О. Безбородька. Нашадки братів Чарнишів були земськими діячами на Полтавщині у XIX–XX cc.

Прадід Віри Василівни Іван Васильович Чарниш був маршалом (проводирем) дворянства Полтавської губернії. Його онук, батько матері Юрія Олексійовича, Василь Миколайович Чарниш у 17-річному віці добровольцем пішов на фронт під час Російсько-турецької війни й боровся за звільнення болгар від османського ярма. 1878 року в битві під Плевною він був важко поранений, через що помер 1906 року (мав 46 років).

Батько Віри Чарниш Василь Васильович (1759–1821) очолював Полтавське дворянство впродовж 1809–1812 років. Він був правнуком генерального судді Івана Чарниша¹. Службу розпочав 1775 року, а 13 квітня 1784 року з військових товаришів Гадяцького полку був підвищений у бунчукові. 1797 року його обрали маршалом Гадяцького повіту. 1803 року призначили генеральним суддею 1-го департаменту. Це був багатий поміщик, який мав 1952 душі в Гадяцькому повіті. Дата його смерті достеменно невідома. В архіві є лист генерал-губернатора М. Репніна від 1819 року, в якому він вибачається за те, що не заїхав до В. Чарниша під час об'їзду губернії, а від 1822 року є лист удови Чарниш до князя Репніна про надсилання їй алмазних знаків Анни 2 ступеня, пожалу-

ваних Чарнишу 1822 року. Тож Василь Чарниш помер 1821 або 1822 року².

Поміщику Василю Чарнишу належали кілька сіл поблизу Шишак, зокрема Товсте й Чарнишівка (Чернишівка). Полтавська дослідниця біографії М. Гоголя Рената Смирнова у своєму монографічному дослідженні «М. В. Гоголь: маловідомі сторінки біографії» (2009) повідомляє про тісні зв'язки письменника з Чарнишами. Не менш цікавими є повідомлення дослідниці про те, що сімейство Чарнишів було знайоме з Тарасом Шевченком. Більше того – великий Тарас навіть намалював аквареллю портрет Віри Чарниш, подруги сестер Гоголя. Протягом багатьох років він був відомий як «Портрет невідомої в блакитній сукні».

Тарас Шевченко. Портрет невідомої в блакитній сукні (акварель, 1845–1846)

Пошуки Р. Смирнкової привели її до академіка Ю. Митропольського, який одразу впізнав на ньому свою маму. На жаль, архівних матеріалів у родині вченого майже не збереглося – у вірі революційних подій не документи, а життя доводилося рятувати.

– Я дуже ціную вашу діяльність з відновлення історії жителів Полтавської губернії з близького оточення Гоголя! – відповідав Ренаті Смирновій академік. – Щиро вдячний Вам за фотографію моєї мами, Віри Василівни Чарниш. На жаль, я маю дуже мало документів нашої сім'ї. Все загинуло в роки революції! Але я передаю в повне Ваше розпорядження копію фотографії 1850-х років Василя Івановича Чарниша, прадіда моєї мами.

Академік Ю. Митропольський за радянських часів не дуже афішував свою належність до аристократичного родоу. На те були вагомі причини. Але він гостро переживав віддалення від малої батьківщини. Біль від втрати родового гнізда був настільки

Василь Іванович Чарниш.
Фото 1850-х рр. З особистого архіву
академіка Ю. О. Митропольського

дуже афішував свою належність до аристократичного родоу. На те були вагомі причини. Але він гостро переживав віддалення від малої батьківщини. Біль від втрати родового гнізда був настільки

¹ Про родину Чарнишів див. працю В. Л. Модзалевського – «Генеральный судья Чарныш и его род» («Киевская Старина», 1904, март и май).

² Архив Полтавского губернского правления, 1819, № 59; 1822, № 496.

пекучим, що навіть на відвідини рідних місць не вистачало сил.

...Але тоді, на початку ХХ ст., переїзд із Петрограда на Полтавщину поважного столичного лікаря – відставного генерала Сави Митропольського – й облаштування ним будинку в Чернишівці були цілком природними. Родове гніздо Чарнишів (із якими судилося поріднитися Митропольським) – Чернишівка, розташувавшись зовсім поруч із Шишаками, було тоді невеликим селом. На 38 господарств (35 із них належали селянам) не було ані млина, ані крупорушки. Два теслі, один швець, один чоботар, один столяр, двоє осіб «інтелігентних занять». Серед мешканців села немає жодного коваля, ніхто із селян не візникує. Тихе, спокійне місце... У Чернишівці в Олексія та Віри народився син Юрій. Церкви в селі не було, тому хрестили хлопця в найближчому храмі в Шишаках. До речі, на той час у Шишаках було дві церкви, обидві дерев'яні: старіша Преображенська, зведена ще 1792 року, і Христо-Різдвяна, побудована 1891 року. Церкви були окрасою Шишак, центром суспільного життя містечка. При Преображенській церкві діяла бібліотека, при Христо-Різдвяній – братство святого Пантелеймона та опікунство, дві земські та церковнопарафіяльні школи. У якій із них хрестили 1917 року Юрія Митропольського, – сказати важко, бо метричні книги не збереглися.

На жаль, Митропольським, як і їхнім сусідам, не судилося розбудувати на Полтавщині своє родове помістя. Невдовзі країною напливами пішли революційні події, ламаючи усталений життєвий устрій. Свавільля та беззаконня обрушилися й на наш край. Ущент було порушено «Полтавську Швейцарію» – садибу Скліфосовських у Яківцях. Сам Микола Васильович пішов із життя 1904 року, а от його дружину та дочку було вбито «партизанами» із загону якогось Бібіка, котрий «наступав» на Полтаву. Полишивши свій шишацький будинок, що невдовзі був пограбований і спалений, і В. І. Вернадський терміново переїздить до Полтави, а восени 1918 роки назавжди покидає Полтавщину. Невдовзі буде знищено і будинок-красень М. А. Дмитрієва. Востаннє приїде влітку 1919 року на свою дачу в Хатках В. Г. Короленко...

Як і багато інших інтелігентних сімей, відчуваючи реальну загрозу бути пограбованими, а то і вбитими, Митропольські вирішують залишити свою оселю. Вони прямують до великого міста, в якому сподіваються знайти захищений притулок. Таким їм уявлявся Київ. Тут 1932 року Юрій Митропольський закінчив семирічну школу, після чого впродовж чотирьох років працював на Київському консервному заводі. 1936 року він іде до 9-го класу Київської середньої школи № 70,

закінчує її з відзнакою (1938) й одразу вступає на механіко-математичний факультет Київського університету. Одночасно з навчанням наполегливий студент Митропольський устигає працювати ще й шкільним учителем. Навчання, втім, було перерване війною: після закінчення третього курсу юнака призивають до лав Червоної армії. Наказ Верховного головнокомандувача від листопада 1941 року надав можливість студентам 4-5 курсів закінчити навчання, тож Ю. Митропольський, перебуваючи тоді в Алма-Аті, отримує відпустку для закінчення університету. Його зарахували на п'ятий курс Казахського університету, а після одержання диплома цього вишу він одразу ж закінчив ще й Рязанське артилерійське училище.

Із 1943 року командир взводу артилерійської розвідки Митропольський – на передовій, на Курській дузі. Свій перший бойовий орден Червоної Зірки він отримав за визволення Риги, другу Червону Зірку – за участь у розгромі Курляндського угруповання німецько-фашистських військ.

Після демобілізації (1946) Ю. О. Митропольський повернувся до напівзруйнованого Києва. Тут його очікує подія, що визначила все подальше життя: він зустрічається із 35-річним професором Київського університету Миколою Боголюбовим (1909–1992), неперевершеним дослідником у галузях варіаційного числення, диференційних рівнянь, теорії динамічних систем і багатьох інших розділів сучасної механіко-математичної науки. Під впливом М. Боголюбова колишній фронтний офіцер Юрій Митропольський почав займатися проблемою дослідження резонансних явищ у нелінійних коливальних системах, використовуючи для цього асимптотичні методи, відомі як методи Крилова-Боголюбова.

Юрій Митропольський першим з учених описав електромагнітні поля складної конфігурації, що створюються навколо потужних турбогенераторів і трансформаторів і які також можуть резонувати, призводячи до небажаних наслідків. У його працях подальший розвиток одержали не тільки метод усереднення, а ще й метод інтегральних многовидів, метод прискореної збіжності, одночастотний і багаточастотний методи, градієнтно-голономний метод тощо. А перша самостійна робота Митропольського-науковця була надрукована на початку 1950-х років. Подані в ній математичні результати дали можливість розрахувати резонансну і шумову розкачки синхротронних коливань при проектуванні та спорудженні унікального синхрофазотрона на 10 ГеВ. За допомогою методів Ю. Митропольського була виявлена найбільш небезпечна складова гармоніка, що могла призвести до суттєвого розкачування фазових коливань. Запобігши її виникненню, 1957 року в Об'єднаному інституті ядерних

досліджень у Дубні під Москвою синхрофазотрон удалося побудувати, причому конструкція виявилася настільки вдалою, що працює і досі. Відтоді Ю. Митропольський є визнаним лідером створеної М. Боголюбовим і М. Криловим наукової школи з нелінійної механіки. Захистивши 1948 року підготовлену в короткий термін кандидатську, а 1951-го

наприклад, Ейнштейн. Після теорії відносності (він її створив зовсім молодим), учений, власне, нічого не довів до кінця. Хоч усе життя намагався створити єдину теорію поля.

...Некомпетентній людині може здатися, що математика дуже далека від життя. Це не так. Просто математика в своєму абстрагуванні фактів йде далі за інші науки.

Абстрактність математики, вважав Ю. Митропольський, не означає її ізоляції від нагальних інженерних проблем. Більше того, сфера застосування результатів математичних досліджень, на думку академіка, повсякчас розширюється. Про це свідчить постійна увага до робіт Ю. Митропольського та його учнів у провідних країнах світу. 1961 року Юрій Олексійович уперше побував у США і виступив з доповідями в університетах у Балтиморі та Берклі, в Математичному інституті імені Р. Куранта. Доповіді були присвячені асимптотичним методам у теорії нелінійних ко-

ливань систем із параметрами, що змінюються поволі. Із доповіддю «Метод інтегральних многовидів у теорії нелінійних коливань» він виступив на пленарному засіданні Міжнародного симпозіуму з теорії нелінійних диференціальних рівнянь і нелінійної механіки (Колорадо-Спрингс). До цього, у 1956–1960 роках, академік побував у Румунії, Польщі, Англії, Китаї, Італії, де читав лекції в університетах і виступав із доповідями на міжнародних конгресах із математики (Единбург, 1958), теоретичної механіки (Стреза, 1960).

**Почесний знак
Ленінської премії (СРСР)**

Наприкінці 50-х років минулого століття Юрій Олексійович спільно з провідними вченими академії наук кількох країн Європи ініціював систематичне проведення міжнародних конференцій із нелінійних диференціальних рівнянь і нелінійних коливань по черзі (через кожні три роки) у СРСР, Німеччині, Польщі, Чехословаччині. Першу з конференцій за пропозицією IUTAM (Міжнародного союзу з теоретичної і прикладної механіки) Юрій

**Корифеї математики України (зліва направо):
академіки Віктор Михайлович Глушков, Юрій Олексійович Митропольський,
Микола Миколайович Боголюбов. Фото. 1970-ті рр.**

– докторську дисертацію, із 1950 року він працює в Інституті математики Академії наук УРСР (згодом – НАН України), обіймаючи посади наукового співробітника, завідувача відділу, заступника директора, а згодом, протягом 30(!) років, – директора інституту. Незважаючи на завантаженість адміністративною роботою, Ю. Митропольський ніколи не зупинявся в науковому пошуку, у творчій діяльності. На запитання: «Як приходять до науковця нові, оригінальні ідеї?» він дає таку відповідь:

– *Ідеї приходять при роздумах над конкретним завданням. Спочатку треба усвідомити, чого ти прагнеш, адже абстракція породжує лише абстракцію. У мене, мабуть, ніколи не було якогось раптового осяяння. Була наполеглива щоденна праця. Поки був молодшим, працював і ночами. Опублікував кілька монографій, організував в Україні школу з нелінійної механіки...*

...Рівняннями можна описати навіть ходьбу людини, роботу серця, рух крові по кровоносній системі. Але розв'язати такі рівняння важко, надзвичайно складно. Це збоку здається: сидить спокійно людина і вкриває папір знаками. Та це страшенне навантаження на мозок, це дуже втомлює. Часом легко виходять викладки (от, гадаєш, швидко впораюся!), а потім – ані з місця. Чистий папір лежить на столі годинами, днями, роками... Тоді переключаєшся на іншу проблему. Буває, людина розв'яже одне-єдине завдання, але яке! Ось,

Митропольський провів в Україні (Київ, 1961 рік). Окрім аналітичних і якісних методів теорії нелінійних коливань, що є серцевиною наукової проблематики конференції, значна увага надавалася і проблематиці, пов'язаній із застосуванням методів цієї теорії. Для прикладу, на конференції серед інших виступили з доповідями й науковці з американського центру розробок міжконтинентальних балістичних ракет і космічних кораблів, головним конструктором якого в ті часи був відомий німецький (а згодом – американський) учений у галузі ракетобудування Вернер фон Браун (1912–1977). Найцікавіші доповіді американців були при-

свячені проблемі дослідження динамічних властивостей нелінійного шугання ракетних полозок, виявленню та дослідженню нелінійності та параметричного збурення в динаміці супутника. Менше, ніж через вісім років потому американський «Аполлон» здійснив удалий політ на Місяць. Отже, апробація наукових пошуків в інституті Митропольського

була для американців чимось на зразок іспиту: «А чи правильним шляхом ми йдемо, Юрію Олексійовичу?» Виявилось, що правильним. І відтоді вплив Київської наукової школи з нелінійної механіки на подальший розвиток природничих наук і техніки є загальноновизнаним і незаперечним. Уже багато університетів різних країн світу запрошували Ю. Митропольського читати лекції та виступати з науковими доповідями. За кордоном неодноразово видавалися і перевидувалися 18 із його 27-ми монографій. Наукові досягнення Ю. Митропольського високо поціновані й на Батьківщині. За цикл праць із теорії нелінійних диференціальних рівнянь і теорії нелінійних коливань 1965 року йому була присуджена Ленінська премія. Потім були премія імені М. М. Крилова, премія імені М. М. Боголюбова, Золота медаль імені О. М. Ляпунова, премія імені М. О. Лаврентьєва, дві Державні премії України (остання – 1996 року). 1986 року Ю. О. Митропольський був удостоєний найвищої нагороди тодішньої держави – звання Героя Соціалістичної Праці. За часів незалежної України він одержав високі відзнаки Президента України – Орден князя Ярослава Мудрого V і IV ст.

2007 року видатному вченому було присвоєне звання Героя України.

Багато зусиль Ю. О. Митропольський віддав педагогічній діяльності, підготовці і вихованню молодих поколінь математиків. Одночасно з науковою й науково-організаторською роботою в Академії наук він чимало років працював у Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка доцентом (1949–1951), завідувачем кафедри (1951–1953), професором кафедри диференціальних рівнянь (1954–1989), читав лекції та керував аспірантами. Ним підготовлено 100 кандидатів і 25 докторів фізико-математичних наук. Особливо

Президент України В. А. Ющенко нагороджує академіка Ю. О. Митропольського орденом «Золота Зірка».

Фото. 2007 р.

інтенсивною ця робота була впродовж 1961–1993 років, коли він працював академіком-секретарем Відділення математики АН УРСР (АН України), був, так би мовити, головним математиком держави. Тоді, за ініціативою академіка, виникли перші літні математичні школи, куди запрошували найбільш обдаровану шкільну молодь із різних куточків країни. У ці ж роки активно запрацювали студентські математичні олімпіади.

Істотні переваги вітчизняній фізико-математичній освіті надавали літні математичні школи. Під час їх проведення відбувалася популяризація найвищих наукових досягнень і підвищення кваліфікації фахівців. До запровадження у СРСР літня школа як нова форма контакту між ученими вже витримала випробування часом: у Франції літні фізичні школи проводилися щорічно, починаючи з 1951 року, в Італії літні математичні школи вже проводилися 10 років поспіль. У Радянському Союзі подібні школи були започатковані в Академії наук Вірменської РСР: то були літні фізичні школи з теорії елементарних

частинок, що мало величезне значення для поширення знань серед фахівців у галузі теоретичної фізики.

Знаючи про цей досвід колег, Ю. О. Митропольський запропонував проводити літні математичні школи і в Україні. Спочатку місцем проведення був обраний Канів (Черкащина), а потім їх було вирішено проводити в Кацивелі (Крим). Організаторами виступили президія АН УРСР, а також Інститут математики АН УРСР та Інститут імені В. А. Стеклова АН СРСР, провідна і всесвітньо znana академічна установа в галузі математики.

Перша літня математична школа була проведена в Каневі 1963 року – з 15 червня по 15 липня. Місячний термін проведення школи дозволяв читати спецкурси і проводити семінарські заняття, охоплюючи доволі широку тематику, що включала актуальні питання функціонального аналізу, диференціальних рівнянь – звичайних і в частинних похідних – геометрії й топології, а також із прикладної математики й теоретичної фізики.

На першу математичну школу для читання спецкурсів і проведення семінарських занять Юрієм Олексійовичем Митропольським були запрошені академік М. М. Боголюбов (Москва), професор М. І. Вишик (Москва), член-кореспондент АН УРСР М. Г. Крейн (Одеса), професор О. А. Ладиженська (Ленінград), член-кореспондент АН УРСР В. А. Марченко (Харків), професор А. Д. Мишкіс (Харків), професор М. М. Постніков (Москва), доктор фізико-математичних наук І. Т. Тодоров (Дубна Московської обл.).

Як слухачі були запрошені кандидати наук О. Березовський, Б. Волков, В. Гачок, К. Гасанов, В. Гузарій, К. Задирака, І. Іохвидов, О. Ликова, К. Маслов, Л. Нижник, Н. Польський, Д. Петрина, В. Фодчук, Ф. Рофе-Бекетов, О. Філатов, О. Шарковський, І. Юхновський, А. Яблонський та ін., а також Р. Амбарцумян, М. Горбачук, Н. Курпель, Л. Пастур, А. Самійленко, В. Фушич, Є. Хруслов, В. Шелест та інші. Усі вони невдовзі (тому що їм були запропоновані тематика й напрямок науково-дослідної роботи) зуміли успішно захистити докторські дисертації, а деякі з часом стали членами-кореспондентами й академіками (Д. Петрина, О. Філатов, О. Шарковський, І. Юхновський, А. Яблонський, М. Горбачук, Р. Амбарцумян, Л. Пастур, А. Самійленко, В. Фушич, Є. Хруслов, В. Шелест).

Досвід проведення літніх математичних шкіл показав, що місяць занять у літній школі дає можливість молодим фахівцям швидко увійти в коло найактуальніших проблем сучасної на-

уки, і це досягається в першу чергу завдяки тому, що тут є всі можливості та сприятливі умови для тривалого й невимушеного спілкування вчених із молоддю – це істотно відрізнялося від спілкування на різних конференціях.

Наступним заходом, спрямованим на надання допомоги молодим математикам, була організація за ініціативою Ю. О. Митропольського загальноміських наукових конференцій із математики, на яких мали виступати з доповідями всі без виключення дослідники, які брали в них участь (матеріали доповідей друкувалися у збірнику конференції, що мало неабияке значення для вчених-початківців).

Надзвичайно важливим заходом, спрямованим на підняття рівня викладання математики в школах, було систематичне читання самим Юрієм Олексійовичем Митропольським вузлових розділів математики під час зимових канікул у школах. Його слухачами були вчителі математики старших класів, а також усі бажаючі. Академікові також вдалося організувати в очолюваному ним Інституті учнівський університет, який працював раз на місяць (у неділю) і де детально, окремими главами, розглядалася математика для школярів старших класів (в основному відмінників навчання). Довідка про навчання в цьому університеті давала абітурієнту перевагу при вступі до «справжнього» університету. Пропаганді улюбленої математики чимало сприяло систематичне (особливо під час так званих «Днів науки») читання Юрієм Олексійовичем Митропольським майже в усіх областях держави лекцій про визначальну роль математики в науково-технічному прогресі, про роль математики в підвищенні культури й т. ін.

Ю. О. Митропольському належить ще одна реалізована на практиці ініціатива: в його Інституті математики також у неділю працював університет для викладачів математики в технічних та економічних інститутах, де читалися деякі найсучасніші розділи математики, не відображені в навчально-методичній літературі.

Гаслом цих неформальних університетів можна вважати вислів, що належить самому Ю. Митропольському: «Сила математики – в її практичному застосуванні».

Пам'ятним для Ю. О. Митропольського був 1986 рік, коли він відвідав рідний полтавський край. Нагода для цього була вельми знаменною: на сільському цвинтарі в селі Пашенівці Козельщинського району відбулося вшанування пам'яті видатного математика XIX століття, котрий також народився на Полтавщині, засновника Петербурзької математичної школи, академіка Петербурзької та кількох

іноземних академій наук Михайла Васильовича Остроградського (1801–1861). 1986 року на його могилі було встановлено гранітний надгробок із бронзовим барельєфом ученого. Тоді до Пашенівки завітав і Юрій Митропольський. Принагідно згадалося про часи, коли територіальна громада більш уважно ставилася до вшанування пам'яті своїх видатних синів. 1901 року на честь 100-ліття від дня народження М. В. Остроградського у Першій чоловічій гімназії міста була запроваджена стипендія його імені, а міська управа навіть відкрила до ювілею початкове училище.

Значну частину творчого доробку Юрія Олексійовича Митропольського становить розвиток теорії нелінійних коливань і диференціальних рівнянь. Результати цих досліджень узагальнені у 300-х наукових публікаціях у вітчизняних і закордонних журналах, а також у 30-ти індивідуальних і колективних монографіях. Наукові результати вченого увійшли в численні фундаментальні вітчизняні й закордонні видання. Одне з останніх досягнень вченого – книжка «Методи нелінійної механіки», що вийшла друком 2005 року у видавництві «Наукова думка». У передмові до праці академік підкреслює особливу заслугу в її підготовці наукового співробітника Інституту математики НАН України Євгена Мейнаровича, який допоміг йому у відборі найточніших українських математичних термінів і здійснив літературне редагування рукопису. У багатьох роботах Юрій Митропольський часто згадує свого вчителя, який консультував його при підготовці як кандидатської (1948), так і докторської (1951) дисертацій, – академіка Миколу Боголюбова. У першій книжці математика Юрія Митропольського – «Нестационарні процеси в нелінійних коливальних системах», що вийшла 1955 року за редакцією М. М. Боголюбова, досліджувалися питання теорії регулювання, теорії гіроскопів та інші, зловідомі для тодішньої техніки. А своєю найбільш прочитуваною працею академік Ю. О. Митропольський уважав написану у співавторстві з академіком М. М. Боголюбовим книжку «Асимптотичні методи в теорії нелінійних коливань», що чотири рази видавалася в СРСР, а згодом увійшла в багатотомники праць академіка М. М. Боголюбова. Захоплений математикою, Юрій Митропольський

написав понад 50 книг. Серед них – «Проблеми асимптотичної теорії нестационарних коливань», що вийшла 1964 року, а вже наступного (1965) була відзначена Ленінською премією. Поміт-

ний слід у науці залишили «Нестационарные процессы в нелинейных колебательных системах» (1955), «Асимптотические методы в теории

нелинейных колебаний» (1955), «Проблемы асимптотической теории нестационарных колебаний» (1964), «Нелинейная механика. Одночастотные колебания» (1997), «Метод усреднения в нелинейной механике» (1971) та ін. Наукові результати, отримані Ю. О. Митропольським, увійшли в такі фундаментальні вітчизняні та зарубіжні монографії, як «Вибрации в технике» (1978), «Асимптотические методы нелинейной механики» (1969) тощо.

...Зі своєю обраницею і сокурсницею Олександрою Іванівною (у дівочтві Лихачовою) Юрій Олексійович побрався, тільки-но закінчивши

3-й курс університету. Це відбулося 22 червня 1941 року – в день нападу на Радянський Союз нацистської Німеччини. Протягом понад 60-ти років Олександра Іванівна була йому вірним другом і помічником, надією та опорою в житті. Вона народилася 1920 року в Білій Церкві, де її батько Іван Васильович Лихачов (випускник історико-філологічного факультету Санкт-Петербурзького університету) був директором гімназії, а мати

Надія Олександрівна Лихачова (Кипарисова), закінчивши вищі жіночі курси в Санкт-Петербурзі, викладала в гімназії математику.

Юрій Олексійович та Олександра Іванівна народили і виховали двох дітей. Їхній син Олексій (1942) нині знаний в Україні та за її межами вчений у галузі морської геології, геохімії та

Могила Юрія Митропольського на Байковому кладовищі в місті Києві. Фото

геоекології, доктор геолого-мінералогічних наук, професор, лауреат академічної премії імені академіка В. І. Вернадського, Державної премії України в галузі науки і техніки, член-кореспондент НАН України, заступник директора з наукової роботи Інституту геологічних наук НАН України. Олексій Юрійович Митропольський добре відомий науковій спільноті як дослідник дна акваторії Світового океану, автор численних наукових праць у різних напрямках геологічної науки, які стосуються про-

блем у галузях геохімії та гідрохімії донних відкладів, седиментології, ландшафтознавства, стану забруднення морських акваторій. Його прізвище в переліку вчених, які розбудовували морську геологію в АН УРСР (НАН України), – серед перших. Їхня дочка Надія (1948) – кандидат біологічних наук, старший науковий працівник відділу мікології Інституту ботаніки імені М. Г. Холодного НАН України.

...Юрій Олексійович болісно переживав втрату дружини, яка пішла із життя в листопаді 2001 року. Та до останнього свого дня він продовжував працювати – почесним директором Інституту математики НАН України, директором Міжнародного математичного центру НАН України, членом бюро відділення математики і радником Президії НАН України, завідувачем відділу математичної фізики й теорії нелінійних коливань.

Своїми працями він збагатив українську науку результатами найвищого світового рівня. Корицею математики, талановита, працелюбна і віддана справі людина – двічі Герой, академік трьох академій наук – Юрій Олексійович Митропольський і пам'ять про нього заслуговують на значно більшу увагу з боку краян, заслуговують на нашу вдячність і за виявлену в боях мужність, і за величезний внесок у дослідництво, що на весь світ славить Полтавщину, славить нашу велику Батьківщину – Україну.

Відзначаючи 100-ліття від дня народження видатного земляка, пригадаймо його математично чітко вивірений вислів: *«Проходячи крізь сухі математичні формули, думка людини перетворюється в героїчну пісню творчої праці»*. Чи не дороговказ це для нині суших і прийдешніх поколінь науковців, викладачів, студентів, котрі торують сьогодні шлях до суспільства знання (knowledge-based society)?

І тут знову про резонанс. Видатний український філософ Сергій Кримський зазначав, що «для українського менталітету взагалі характерний діалог із буттям. Завжди є резонанс буття на голос творця». Усе складне і драматичне життя Ю. О. Митропольського, його наукові здобутки є яскравим прикладом «резонансу буття» на коло-сальні, часто трагічні виклики часу, в якому йому випало жити.

Галина Полянська

ПРОФЕСІЙНІ КОМПОЗИТОРИ ПОЛТАВЩИНИ

Сфера художньої культури нескінченно різноманітна. Завдяки науковому та технічному розвитку постійно з'являються нові й нові види та жанри мистецтва, народжуються нові імена і твори. Полтавщина здавна славиться своїми досягненнями. Серед найяскравіших сфер – живопис, музика, література: «І «Енеїди» владний сміх, і струни Лисенка живії...». Нам би пишатися творчістю земляків, знати їхні імена, однак перепороною до знайомства часто стає відсутність інформації. Пропонована стаття частково знімає цю проблему в галузі сучасної професійної діяльності композиторів Полтавщини.

Серед старих, поживклих від часу паперів мені випадково потрапив на очі листок, набраний ще на друкарській машинці і датований 1998 роком. На ньому значилося: «Протокол установчих загальних зборів Полтавської обласної організації Спілки композиторів України». Не така вже й глибока історія, але він нагадав про те, що від створення композиторського осередку минуло вже понад півтора десятиліття. Що знає шановна громада про творчу спілку професійних композиторів Полтавщини?

Тоді, 1998-го, серед запрошених на установчі збори були: член Спілки композиторів України Тетяна Георгіївна Хмельницька, начальник управління культури облдержадміністрації Петро Карпович Бондаревський, заступник начальника управління культури Ольга Василівна Білько і тодішній директор музичного училища імені М. В. Лисенка Віктор Петрович Кучер.

Для музичної спільноти не були ані порожнім звуком, ані забутою історією пісні Марусі Чурай, опери Миколи Лисенка, мелодії братів Майбород. Тому на порядку денному стояли питання про створення Полтавської обласної організації Спілки композиторів України; прийняття Положення творчої організації; вибори голови та затвердження відповідального секретаря.

Першого червня 1998 року «з метою розвитку музичної культури України, підтримки вільного розвитку різноманітних творчих напрямків, індивідуальних художніх та наукових пошуків у галузі музичного мистецтва» ухвалою установчих зборів

Полтавська обласна організація Спілки композиторів України була створена.

Головою організації тоді обрали Олексія Івановича Чухрая, заслуженого діяча мистецтв України, композитора-пісняра, автора Гімну Полтави і багатьох відомих мелодій. Його приватне помешкання по вулиці Пушкіна в Полтаві на кілька років стало адресою нової творчої організації.

До осередку на час створення також належали члени Спілки композиторів України: композитор Тамара Георгіївна Парулава, музикознавець Галина Миколаївна Полянська і Тетяна Георгіївна Хмельницька – композитор, яка невдовзі виїхала до Харкова. Ці імена й залишилися в історії як імена засновників обласного осередку. Проживала (і живе понині) в Полтаві й Олександра Сергіївна Цалай-Якименко, також член Спілки композиторів України, музикознавець зі світовим ім'ям, тоді ще доцент Львівської музичної академії, доктор мистецтвознавства. Неодноразові пропозиції на її адресу прилучитися до новоствореної інституції позитивного результату не дали. Мудра жінка, зваживши на своє мандрівне життя (Полтава – Львів – Київ – Європа), тривалий час залишалася «приписаною» до Київської організації, хоч радо допомагала «неофітам» порадами, професійним досвідом, авторитетом.

Передбачалося, що новий осередок одразу почне бурхливу діяльність, що ця діяльність вплине на культурне життя міста, збудить його, додасть динаміки та розмаїття. Замість цього кожен з організаторів продовжував жити, творити і працювати (усі були викладачами Полтавського музичного училища імені М. В. Лисенка), як і раніше, абсолютно буденно. Разом намагалися довести до рівня юридичних вимог статутні документи і «відкритися офіційно». На той час це було серйозною проблемою. Комп'ютери ще не стали загальнодоступними, й усі документи робилися і безліч разів перероблювалися на друкарських машинках. Кожна довідка вимагала хоч і дрібних, але коштів, а допомогти в цьому ніхто не міг: Спілка композиторів України мала право допомогти лише юридичній одиниці, а спонсорство перебувало в зародковому стані. Так би й ходили організатори по колу,

якби не посприяли керівники відділу культури облдержадміністрації й телерадіокомпанії «Лтава». Завдяки П. К. Бондаревському та М. І. Ляпаненку замкнене коло було розірвано й осередок отримав юридичний статус. У періодичній пресі з цього приводу з'явилося кілька повідомлень, але на рівні міста ніяких культурних потрясінь не трапилося. На виправдання зараз можна пригадати важкий економічний стан країни, інерцію мислення адміністративного прошарку, провінційність і відсутність академічних колективів та інші негативи нашого спільного минулого.

Проте авторські концерти – звіти композиторів, що відбувалися ще з 1995 року, – стають регулярним явищем. Пісенна творчість О. Чухрая, посилена виконавським талантом Раїси Кириченко, набувала популярності у всій країні, а Т. Парулава, натхненна місцевим фольклором та легендами, 1999 року завершує кількарічну монументальну роботу – оперу «Маруся Чурай» за романом Ліни Костенко. Того ж року до спілки композиторів вступила музикознавець Л. Я. Івахненко. А коли Головою осередку стає енергійна Т. Парулава, його чисельність збільшується регулярно: у грудні 2005 року став членом СКУ фольклорист П. Бакланов, 2006-го – композитор В. Карлаш, 2007-го – музикознавець О. Чепіль, 2008-го – композитори Ю. Корженко, С. Горюнович, В. Скакун. Започаткований з ініціативи осередку фестиваль молодих композиторів, що проводився раз на два роки, було скасовано, натомість з'явилися щорічний фестиваль «І струни Лисенка живії», фестиваль «Дні Миколи Лисенка на Полтавщині», де з успіхом звітували і члени полтавського осередку.

Напевно, про перші роки життя нової організації варто було пам'ятати в подробицях і фіксувати численні творчі події, але цього ніхто так і не зробив. Поштовхом до зібрання й оформлення матеріалів стала трагічна подія. Пішов із життя фольклорист, аранжувальник, палкий ентузіаст народної пісні **Павло Олексійович Бакланов** – заслужений артист України, хормейстер, аранжувальник і автор обробок народних пісень. Скупа біографічна довідка з особової справи зберігає лише об'єктивні факти: він народився 14 липня 1948 року в місті Дрогобичі Львівської області, 1968 року закінчив Таганрозьке музичне училище і з 1965 року тривалий час працював там керівником самодіяльних гуртків різних напрямків. У довідці зазначена військова служба в Ансамблі пісні і танцю Північнокавказь-

кого військового округу (м. Ростов-на-Дону), робота із самодіяльними музичними колективами Ростовської області й навчання в Саратовській державній консерваторії імені Л. В. Собінова на відділенні керівників народного хору у класі Л. Л. Христіансена (1972–1977) і в наступні три роки – в аспірантурі. Далі документально наводиться невеликий перелік місць роботи фольклориста:

– керівник народних хорових колективів м. Енгельса та м. Саратова (Росія);

– викладач російської народної музичної творчості та розшифровки фольклору на кафедрі історії музики Саратовської державної консерваторії;

– головний хормейстер Державного Омського російського народного хору (Росія);

– головний хормейстер Заслуженого народного шахтарського ансамблю пісні і танцю «Донбас», м. Донецьк (Україна);

– художній керівник пісенно-танцювального ансамблю «Полтава» Полтавської обласної державної філармонії;

– керівник фольклорного ансамблю «Жива вода» Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

У стислих рядках інформації вмістилося життя людини. Однак поза датами та записами в трудовій книжці залишається доробок музиканта. Педагогічна діяльність не була для нього цікавою. Професор Лев Христіансен «інфікував» своїх учнів ентузіазмом практичної діяльності: запис та збереження народної пісні стали метою життя і для Павла Олексійовича.

Дитинство та юність майбутнього музиканта пройшли на Донеччині, а роки навчання – в Росії. У Саратовській консерваторії він здобув фундаментальну освіту керівника народного хору і фольклориста, опанував сучасні методи розшифровки, здійснив низку фольклорних експедицій (спочатку по Ростовській, потім по Белгородській області Російської Федерації), які значно поглибили його науково-практичні знання і допомогли в підготовці наукового дослідження.

У 1980-х роках займався записами і розшифровками фольклору в селах України, а коли став головним хормейстером Державного Омського російського народного хору, зробив численні записи і в регіонах компактного проживання вихідців з України. Там же вийшли друком його перші збірки розшифровок.

Після повернення в Україну П. О. Бакланов 10 років (1991–2001) натхненно працював керівни-

Павло Бакланов. Фото

ком пісенно-танцювального ансамблю «Полтава» Полтавської обласної державної філармонії. У цей період він активно цікавиться фольклором, записує і розшифровує більше ста пісень різних регіонів Полтавської області (с. Веселий Поділ та с. Гаївка Семенівського району).

2005 року вийшла друком збірка «Пісні села Веселий Поділ», у якій розшифровані та записані пісні з репертуару народного самодіяльного фольклорно-етнографічного ансамблю «Криниця» Веселоподільського сільського будинку культури Семенівського району. Із понад 60-ти пісень різних жанрів, записаних у жовтні 1997 року, до збірки ввійшли лише одна балада, 12 побутових та одна авторська пісня, складена в колективі. Фольклорист був водночас добрим науковцем: він узагальнив свої спостереження, відмітив високу виконавську майстерність співачок і при розшифровці намагався якомога точніше передати особливості виконання – імпровізаційність і свободу мислення, барвистість вокальної мелізматики. Дослідник звернув увагу на те, що кожна молода співачка виконує свою партію дуже просто, а з часом, при зростанні майстерності, її манера набуває все більшої імпровізаційної свободи. У розшифровках фольклорист детально розписував глісандо, вказував точність інтонації до чверті тону, манеру поведінки, поставу, жести виконавців.

В останні роки життя Павло Олексійович керував фольклорним ансамблем «Жива вода» Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Те, що йому вдалося зробити зі студентським колективом, викликало захоплення. На жаль, останньою датою його життя стало 3 квітня 2010 року. Тепер уся його діяльність нагадує збережену естафету, підхоплену із заповітів Є. Ліньової, Л. Куби, Г. Хоткевича і передану учасникам гурту «Жива вода» та їхнім слухачам – нам із вами.

Наступним (за алфавітним принципом) членом полтавського осередку є **Сергій Афанасійович Горюнович** – піаніст-імпровізатор, композитор, хоровий диригент, аранжувальник, лауреат міжнародних джазових фестивалів, організатор і директор арт-клубу «Du Talon» (м. Кременчук).

Його батько був військовим офіцером, а мати – швачкою, що «творила» розкішні жіночі вбрання. По лінії батька рід мав білоруське коріння, материнський рід – латиське. Рідний брат бабусі композитора – Ян – був професійним музиком. Він грав на домрі і під час війни виступав у складі квартету імені В. Андрєєва. Дід по матері – Степан Макарович Супрун – українець, родом із міста Кременчука. Батьки майбутнього музиканта познайомилися 1947 року на Західній Україні й після демобілізації (1956) також переїхали до цього наддніпрянського міста. Тут 11 липня 1960 року й народився Сер-

гій Горюнович. Музикою він почав займатися із 6 років. Постійно слухаючи мамині пісні, хлопець намагався їх повторювати. Батьки, помітивши музичні здібності сина, запросили для навчання його гри на фортепіано домашнього вчителя – Людмили Петрівну Бережну.

Семирічним юний музикант уступає до Кременчуцької дитячої музичної школи № 1 імені П. І. Чайковського в клас фортепіано Олександри

Сергій Горюнович. Фото

Георгіївни Скрипник (Спішевої). Приблизно через рік починаються виступи в загальноосвітній школі із сольними вокальними номерами. Він міг легко підібрати будь-яку мелодію і співати її, акомпануючи собі на фортепіано, добре виходило наслідування голосів та манери виконання відомих співаків: М. Магомаєва, М. Сліценка, К. Огнєвого. Значну роль у розширенні музичного кругозору відіграла сестра Сергія Тетяна. Саме вона познайомила хлопця із творчістю О. Вертинського, С. Адамо, Т. Хампердинка, Е. Хіля, Е. П'єхи, В. Ободзинського, ансамблів «Бітлз», «Ролінг Стоунз» та ін. Із того часу починається захоплення філофонічним колекціонуванням. Спочатку збиралися магнітофонні записи, а згодом – диски всіх рок-груп, що існували на той час і були доступними для придбання.

Успіхи в музичній та загальноосвітній школах у хлопця були посередніми. Але він не відмовляв собі в радості співати в хорі, часто виступав як соліст, доволі рано проявив себе як музикант і організатор. Спочатку створив у школі вокальне тріо. Згодом – як піаніст і органіст – був учасником цілої низки вокально-інструментальних ансамблів. Так тривало аж до 1978 року, коли він вступив на другий курс диригентсько-хорового відділення Полтавського музичного училища в клас викладача Неллі Миколаївни Шейко. Тоді на гастролі

до Полтави приїхав видатний азербайджанський композитор і піаніст Вагіф Мустафа-заде зі своїм ансамблем. Перша зустріч із «живою» джазовою музикою вразила. У грі маестро він почув те, що було близьке серцю із самого дитинства, – вільні фортепіанні імпровізації, аналогічні мовним (вербальним) одкровенням. Навчитися цього мистецтва стало заповітною мрією юнака.

Після закінчення училища С. Горюнович два роки студіював композицію в Харківському інституті мистецтв у класі професора Володимира Максевича Золотухіна. Але його цікавило мистецтво імпровізації як концертно-виконавської композиторської діяльності, а відповідей на свої запитання в Харкові він не знаходив. Виїхавши до Ленінграда, музикант брав приватні уроки у викладача Ленінградського джазового училища Сергія Істрашкіна, вивчав джазову імпровізацію й джазове аранжування, регулярно відвідував джаз-клуб, на фестивалях «Дні фортепіанного джазу» слухав сольні програми імпровізаційної джазової й авторської музики І. Бриля, Уно Найссоо, Рейна Раннапа, Д. Крамера, Л. Чижики. Як щасливі миті життя композитор згадує можливість співати в хорі Ленінградського університету під керівництвом Г. М. Сандлера. Щоб займатися улюбленою справою, сплачувати за навчання, житло й мати гроші на харчування, музикант був змушений працювати дворником, сторожем, мийником бань. Жив без прописки, під чужим ім'ям, однак примудрився орендувати однокімнатну квартиру в центрі міста й узяти в прокат піаніно. Найпрестижнішою роботою того періоду вважає місце гардеробника в Будинку культури імені Першої п'ятирічки, де можна було побачити спектаклі найкращих драмтеатрів колишнього Союзу, послухати виступи найпопулярніших рок-груп.

1985 року С. Горюнович уступив на виконавський факультет Білоруської державної консерваторії у клас викладача Тамари Гаврилівни Слободчикової за спеціальністю «Хорове диригування». Уже через рік він отримав звання лауреата VII Міжнародного конкурсного фестивалю піаністів-імпровізаторів у Вільнюсі (Литва), після якого в Мінську, у великій залі консерваторії, відбувся перший сольний концерт молодого піаніста, що зразу приніс йому визнання.

1987 року Сергій Горюнович стає лауреатом Міжнародного фестивалю сучасного мистецтва в Алма-Аті (Казахстан) і, натхненний успіхом, того ж року організовує джаз-тріо «Білгосконсерваторії», з яким виступає на кількох джазових фестивалях, організованих мінським джаз-клубом. Грав колектив джазові стандарти й авторські композиції.

Ще студентом консерваторії С. Горюнович посідає місце соліста Криворізької філармонії, і ця діяльність тривала до 2003-го, тобто 15 років. Право укласти договори на проведення сольних концертів залишилося за ним до сьогодні.

Але паралельно в біографії музиканта сформувалася інша лінія. 1990 року, після закінчення консерваторії, його запросили на посаду регента Свято-Успенської церкви міста Кременчука. Запрошення було прийняте. У результаті виникла низка творів для мішаного хору *a cappella* для Божественної літургії. Згодом він пояснить таке неочікуване відхилення від світу інструментальної імпровізації: «Інтерес до церкви був викликаний не зверненням до Бога, а цікавістю музиканта до теологічних проблем. Для того, щоб написати хорову композицію, необхідно знати біблійний контекст тієї події, що покладена в основу твору»¹. Через вивчення Біблії прийшла Віра. Уже через рік у Вільнюсі (Литва) він закінчив біблійну школу. Виконуючи пастирське служіння, 2000 року подолав ще один щабель – закінчив Українську євангельську семінарію богослов'я в місті Києві, а 2003-го, навчаючись заочно, отримав ступінь бакалавра теології «Vision International University» в Каліфорнії (США). Того ж року випустив пісенний альбом «Sokhof» на біблійну тематику.

Про музику він каже словами архімандрита Авакума: «Музика – це богослужіння без слів, це відзвук гармонії небесних сфер».

Пояснюючи свій прихід до протестантизму, композитор пише: «На початку 90-х років закінчувалася епоха СРСР, і на території пострадянського простору з'явилася маса проповідників і місіонерів з Європи та США. Вони принесли доступне біблійне вчення. Разом із тим у музичному прославленні протестантських церков широко використовувалася популярна музика, джаз, рок та інші стилі. На моє здивування, у музичних групах і оркестрах євангельських церков я побачив цілу низку джазових музикантів зі світовими та європейськими іменами. Так, наприклад, керівником оркестру протестантської церкви у Вільнюсі був знаменитий джазовий піаніст і композитор, професор Вільнюської консерваторії Гінтас Абарюс, мій добрий знайомий. Його композиції, такі як «Ісус та Каїафа», «Сліпий Вартимей», написані у джазовому стилі, мене просто вразили»². Так через професійну цікавість хорового диригента і музичну мову імпровізатора-інструменталіста в житті однієї людини відбулося щасливе злиття двох культурних форм: релігії і музики.

¹ Із листа С. Горюновича до авторки статті.

² Із листа до авторки статті.

1992 року з ініціативи та за активної участі С. Горюновича в його рідному місті виник арт-клуб «Du Talon», діяльність якого спрямована на концертну пропаганду творів різних музичних напрямків. В арт-фестивалі 2000 року брали участь художники-авангардисти і представники сучасної музичної імпровізації. 2006 року пройшов суто музичний фестиваль «Наш джаз», а наступного року – Всеукраїнський арт-фестиваль «Кременчук – 2007». Гостями арт-клубу, крім українських музикантів, були представники різних країн: Росії, Норвегії, США, Німеччини, Куби, Ізраїлю.

Особливо важливим для творчого росту композитора і виконавця є співробітництво як піаніста з групою «АМА-jazz», що стає регулярним із 1997 року. Завдяки цьому колективу перед музикантом із наддніпрянського міста відкрилися двері у світ нової імпровізаційної музики, знайомства і спільні концерти з відомими музикантами, серед яких Владислав Талабуєв, Олександр Брикін, Валерій Жилін, Хайнц-Еріх Гедеке, Юрій Зморевич, Марк Токар, Юрій Яремчук, Ольга Войченко та ін.

На формування власного стилю композитора вплинули Вагіф Мустафа-заде, Уно Найссоо, Рейн Раннап, Міхаїл Чекалін, Адам Макович, Сесіл Тейлор, група «АМА-jazz», Владислав Макаров, Юрій Яремчук, Алекс фон Шліппенбах, Еван Паркер, Ентоні Брекстон, Орнет Коулмен та ін.

Не полишаючи пастирське служіння у євангельській церкві, С. Горюнович творить і світську музику. Його хорові обробки народних пісень і авторські твори прикметні цікавою гармонічною колористикою і акварельною прозорістю. Однак останні півтора десятиліття в житті музиканта домінує концертна діяльність: сольні й ансамблеві виступи з фортепіанними імпровізаціями; проведення концертів арт-клубу «Du Talon», участь у джазових та ART-фестивалях. Менше часу приділяється студійній роботі та майстер-класам. Гастрольні поїздки ідуть одна за одною, сотні концертів відбуваються в навчальних закладах і концертних залах, а географія пострадянського простору періодично миготить «відхиленнями» до міст і містечок європейських країн: Білорусь, Україна, Росія, Казахстан, Литва, Латвія, Польща, Німеччина. Перелік фестивалів останніх десяти років, де так чи так (в авторському чи виконавському амплуа) звучало ім'я композитора з Кременчука, не вміщується на друкованій сторінці формату А-4. Знайти алгоритм виступів неможливо. Міста України: Черкаси, Біла Церква, Суми, Київ, Полтава, Кременчук і Запоріжжя вільно чергуються з назвами польських та німецьких міст. Переважають джазові фестивалі. Але що далі, то ширшим стає жанрове коло ви-

ступів. 2011 року Сергій Горюнович бере участь у III Міжнародному фестивалі класичної музики в Москві (Росія), того ж року виступає в Білій Церкві на XIX Міжнародному фестивалі органної та камерної музики «Золота осінь». Із 2011 року його твори звучать на міжнародних фестивалях академічної музики в столиці України «Музичні прем'єри сезону» та «Київ Музик Фест»; а в нашому обласному центрі – у програмах традиційних «Днів Миколи Лисенка у Полтаві» та на хоровому фестивалі «Імені Твого ради» (2013).

У 2014–2015 роках, перебуваючи в Німеччині, український музикант часто виступав з авторськими концертами в столичному SchlossFriedrichsfelde та InternationalGospelCenter, а відвідуючи польські міста, брав участь у майстер-класах. І чи то останній факт, чи роки (а музикант на спринтерській швидкості вже «промчав» півстолітню вікову дистанцію), наворачують його на педагогічну стезю. З'являються учні, результати навчання радують і надихають на творчість.

Як і раніше, він багато часу присвячує студійній роботі, але відкриваються й інші напрями діяльності. Не зникає ідея театралізації нових задумів. 2012 року в Києві на матеріалі музичних аранжувань С. Горюновича була показана моно-вистава за творами О. Вертинського «Прощальний ужин». Відкривши в архівах ім'я земляка – американського композитора Дмитрія Тьомкіна, С. Горюнович започатковує фестивальний захід «Тьомкінські дні у Кременчуці» і 2016 року виступає на ньому з прем'єрою музичної поеми «In Memoir of DimitriTiomkin». А ще 2013 року в Полтаві мистець презентував брошуру «Перша консерваторія в Російській імперії», що теж є результатом архівних досліджень.

У планах на найближчий час – творчі проекти сучасної музики і видання книг: автобіографічної «Шлях до вершини» і теоретичної «Мистецтво імпровізації». Композитор вважає себе щасливою людиною, бо його творчість і робота – це єдине ціле.

У доробку музиканта сьогодні – композиції для фортепіано («In a Sentimental Mood»); фортепіано і скрипки; фортепіано і віолончелі; для голосу і фортепіано («Cugano de Bergerac»); інструментальні – тріо, квартети, квінтети сучасної музики для випадкових складів; у супроводі фортепіано («Пливе кача»); хори а cappella («Нынє отпускаеши»); аранжування творів Дж. Гершвіна для жіночого хору, соліста і джаз-тріо; пісенний цикл «Sokhof»; обробки та аранжування українських народних пісень; танцювальна музика; джазові аранжування для фортепіано й оркестру.

Лідія Яківна Івахненко вступила до композиторського цеху як музикознавець людиною зрілого віку. Вона журналіст і педагог, піаніст і лектор, член Національної спілки композиторів України та Національної всеукраїнської музичної спілки, ветеран війни і праці. Народилася в місті Полтаві 5 квітня 1929 року в сім'ї службовців. Рід був великим і охочим до музики. Батьки Ліді, Яків

Лідія Івахненко. Фото

Мефодійович та Олександра Миколаївна, співали в хорі кафедрального Свято-Успенського собору, дідусь Микола Литовченко був відомим гармоністом, дядько Яків навіть співав у 1920-ті роки на сцені Полтавської опери. Дитячі та юнацькі літа дівчинки пройшли в рідному місті. Мати запрошувала для неї вчителів зі скрипки та фортепіано, але серйозне навчання почалося лише в шкільні роки. Середню школу (№ 10) і дитячу музичну по класу фортепіано (викл. А. Корсаюцький) закінчила перед війною. У роки окупації життя міста не припинялося, і Ліда брала приватні уроки в Ніни Данилівни Брайер-Юхновської, у якої після визволення Полтави, 1944 року, вже навчаючись у музичному училищі, продовжувала опановувати фортепіано. Теорію музики в училищі тоді викладав О. Важнін, випускник Петербурзької консерваторії, учень М. Римського-Корсакова, А. Лядова та Ф. Блуменфельда, людина великих знань і беззаперечного авторитету.

В останні роки війни (1944–1945) Лідія Івахненко у складі концертної бригади з обслуговуван-

ня військових частин виїждить у шпиталі й на підприємства, а після третього курсу училища стає студенткою Київської державної консерваторії імені П. І. Чайковського. Там у 1946–1951 роках вона навчалася по класу історії музики в знаменитого професора П. О. Козицького та по фортепіано в доцента Б. Міліча. Це був цікавий курс. Старе чорно-біле фото зберегло пам'ять про консерваторію. На світлині Лідина постать спирається на стілець, а поряд Ніна Герасимова – нині професор НМАУ, Олена Маркова – професор Одеської консерваторії, Михайло Бялик – відомий музикознавець. Здібна студентка була рекомендована до аспірантури Київського університету імені Т. Шевченка (філософський факультет, відділ естетики). Але життя будувало власні плани: з 1949 року почалася її трудова діяльність. У навчальних закладах Полтави і Києва – музичних школах та училищах – вона викладала історію музики та естетику, вела клас фортепіано і працювала концертмейстером. Деякий час працювала методистом Центру естетичного виховання Міністерства освіти УРСР. Згодом закінчила народний університет при Київській організації журналістів, і з 1956 року почали з'являтися виступи Л. Івахненко-журналістки. Зараз у її доробку близько 200 друкованих праць різноманітної тематики: громадської, патріотичної, історичної, мистецької тощо. Виступала вона й на наукових конференціях у Полтаві, Києві, Ужгороді, багато уваги приділяла дослідженню історії культури України й, особливо, полтавського регіону. Її публікації знаходимо в енциклопедичному довіднику «Полтавщина» й Українській музичній енциклопедії; їй належать монографії про М. Фісуна, А. Коломійця, О. Білаша; статті в журналі «Музика», присвячені В. Шаповаленку, В. Кирейку, В. Кабачку, В. Щепотьєву, численні виступи в «Українській музичній газеті»; телепередачі про В. Кирейка та В. Косенка; радіопередачі, присвячені О. Чухраю, В. Опеньку, М. Жорновому та ін. Її потужна творча енергія спрямована в русло просвітництва.

Активна праця ветерана не залишилася непоміченою: діяльність Лідії Івахненко неодноразово відзначали грамотами, подяками, нагородами.

Володимир Григорович Карлаш – композитор, виконавець-гітарист і педагог – народився 9 липня 1952 року в селі Іваново-Селище Глобинського району Полтавської області. Його батько – Григорій Карлаш – на той час працював директором районного Будинку культури. Коли енергійному керівникові запропонували місце соліста-вокаліста в Полтавській обласній філармонії і родина переїхала до обласного центру, його син уже досяг шкільного віку, став учнем середньої школи № 5 і музичної школи № 1. Дитинство майбутнього композитора пройшло у творчому оточенні. Співи

в родинному колі, вокальні дуети з батьком сформували в дитини міцний голос, добрий музичний слух, чисту інтонацію. Навчання в музичній школі давалося здібному хлопчакowi легко, він швидко писав диктанти із сольфеджіо, запам'ятовував мелодії. У віці десяти років уже пише свої перші пісні на вірші товаришів. Перехід батька на роботу до Полтавського музично-драматичного театру імені М. В. Гоголя відкрив широкі можливості для знайомства з українським мистецтвом. Після занять у музичній школі хлопчина заходив до театру і, чекаючи батька, дивився репетиції всіх вистав, що тоді йшли. А це була українська класика – «Наталка Полтавка» М. Лисенка, «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Катерина» М. Аркаса, ішли оперети І. Кальмана... Співакові притаманно «переживати» голосовим апаратом вокальну інформацію – так засвоюється типова інтонація. Тому, коли 1969 року навчання в музичній і загальноосвітній школах було завершено, в нього вже не було сумніву щодо вибору професії³. Без вагань юнак подає документи до Полтавського музичного училища імені М. В. Лисенка.

Після складання іспитів, як абітурієнт, що вже має середню освіту і достатню музичну підготовку, Володимир Карлаш був зарахований одразу на другий курс. Але це мало й негативні сторони. Учні, що при вступі до середнього спеціального навчального закладу вже мали середню освіту, не звільнялися на час навчання від служби в армії. Тому по завершенні 1 курсу, восени 1970 року, баяніст Володимир Карлаш на два роки став до армійських лав. Тоді радянські війська знаходилися в багатьох країнах Східної Європи – Польщі, Румунії, Німеччині, Чехословаччині. В одну з таких частин і потрапив музикант.

Місцем служби Володимира став військовий оркестр Берлінської мотострілкової бригади. Там він опанував новий інструмент, тенор, і познайомився з усіма інструментами духового оркестру, з особливостями гри на них. На базі оркестру було створено і джазовий колектив, у якому В. Карлаш міг грати на гітарі.

Під час служби він постійно відвідував концерти академічної музики, оперні спектаклі, фестивалі. Маючи вільний час, брав приватні уроки композиції та гри на гітарі в німецьких викладачів. Власне, це і стало виконавською освітою гітариста – можливості використати ситуацію для професійного вдосконалення були реалізовані вповні.

Після служби в Німеччині Володимир повертається до Полтави і продовжує перерване навчання в музичному училищі. Він відвідує клас

баяна Ю. І. Рябухи та диригування – Г. Д. Замає. Цілеспрямований потяг до творчості реалізується в низці вокальних та інструментальних творів. Закінчення навчального закладу (1974) змінюється трирічним періодом роботи викладачем Великобагачанської музичної школи. Паралельно він студіював теорію композиції, музичну форму, створював власні опуси для гітари: навчальні та концертні твори, збірку етюдів на різні види техніки; п'єси для фортепіано, акордеона, пісні, партитури для естрадного ансамблю. Відомого в районі музикан-

Володимир Карлаш. Фото

та почали запрошувати до складу журі на різні фестивалі. Це давало надзвичайну можливість вивчати народне мистецтво. Із глухих сіл приїздили невеликі інструментальні ансамблі, що продовжували традиції «троїстих музик». Володимир Карлаш захоплювався зразками автентичної музики, високо оцінюючи окремі колективи. Не дивно, що згодом це захоплення викликало появу циклу електронної музики під назвою «Сільська музика». Програма до цього твору, складена «з натури» й усно переказана автором, запрошує слухачів у сільський клуб 70-х років минулого століття, де проходить репетиція місцевих музикантів. Інструментарій таких клубів був обмежений і примітивний. Туба – як залишок духового оркестру повоєнних років; акордеон або примітивний електроорган, списаний із балансу районного Будинку культури, та колекція випадкових ударних інструментів. Але для сільських аматорів то було безцінним скарбом і єдиним способом самовираження. І вони натхненно музикували,

³ Згадаймо, що аналогічні «університети» проходив у С.-Петербурзькому оперному театрі І. Стравінський, батько якого виконував провідні басові партії на імператорській сцені.

вдобиваючи з цих умовно-музичних інструментів звуки, що вповні передавали їх світосприйняття й емоції. Музика цього твору місцями вражає своєю грубою конкретністю, але й захоплює глибоким проникненням в емоційний світ народу, повертаючи слухача до витоків національної культури.

Треба відзначити виняткову складність у написанні подібного виду музики. Це не є музика для електроінструментів. Вона створюється з використанням генераторів, фільтрів, модульовальних пристроїв, що поєднуються у студійних чи портативних синтезаторах, електронних носіїв та динаміків. Окрім музичних знань, тут потрібні і знання комп'ютера, великої кількості музичних програм, основ роботи звукорежисера. У світовій практиці дуже мало музикантів, які пишуть у цьому жанрі. Можна згадати лише імена К. Штокхаузена, С. Губайдуліної, Е. Денісова, А. Шнідке та деякі інші. Електронна музика є самостійним і унікальним жанром мистецтва, і музикант із глибокої провінції не шукав легкого шляху.

1977 року В. Карлаш учергове повертається до Полтави і знаходить місце гітариста у вечірній музичній школі, яка на той час працювала з різними за віком полтавцями. Активна робота викладача привернула до себе увагу, і він невдовзі отримав кілька запрошень до співпраці. Відомий у місті хоровий диригент Г. С. Левченко запросив Володимира Карлаша працювати солістом-вокалістом у хорі «Горлиця», що на той час базувався у приміщенні Будинку культури бавовнопрядильної фабрики. Але Володимира Григоровича більше приваблювала інструментальна музика. В оркестровій групі хору було вільне місце сопілкаря, і музикант, ще не досить упевнено володіючи цим інструментом, вирішує ризикнути. І що то талант! За тиждень він уже брав участь у концертах. Партії в більшості творів Володимир писав для себе сам, а іноді імпровізував, додаючи оригінальні пасажі. Але керівник хору не відмовився від ідеї використовувати голос сопілкаря, адже той успадкував від батька міцний тенор із широким діапазоном і приємним тембром. Тому на концертах можна було побачити, як музика залишає інструмент, виходить до мікрофону і співає.

Згодом він отримує запрошення на роботу до Полтавського педагогічного інституту. Ректор І. А. Зязюн мав задум відродити оркестр народних інструментів, який існував ще в повоєнні роки. Музичні інструменти збереглися, і затримка була лише за диригентом. В. Карлаш приймає і це запрошення: йому подобалося розмаїття музичної діяльності. Після перебування у Великій Багачці він був у захваті від можливості повністю зануритися у світ мистецтва і залишав собі лише кілька годин для відпочинку. Скрізь, де б не працював, досягав успіхів, про що свідчать численні грамоти і дипломи.

У музичній школі, крім викладання гітари, він організував квартет сопілкарів, ансамбль гітаристів, а також грав у джаз-ансамблі. У цей час у нього з'явилася велика кількість перекладів та обробок для народного оркестру, ансамблю сопілкарів, ансамблю гітаристів, низка п'єс та етюдів для гітари та кілька пісень. Наприкінці 1970-х років до педагогічного інституту приходить на роботу для організації народного хору Г. Левченко, який одразу ж запропонував В. Карлашу посаду керівника оркестрової групи⁴. І хоч обсяг роботи значно збільшився, музикантові було цікаво. Доводилося робити велику кількість аранжувань: оркестрова група не тільки акомпанувала хору, а й виконувала суто інструментальні твори. Крім того, Володимир, не полишаючи роботи в хорі, стає студентом. Колектив досить швидко здобуває звання народного, багато гастролює в Україні, співпрацює з відомими українськими митцями. Зокрема, для Р. Кириченко композитор пише пісню «Теплий дощ» на вірші Анатолія Лихошвая, що була записана на обласному радіо й надовго увійшла до репертуару співачки.

На початку 1990-х років вечірня музична школа була закрита, і В. Карлаш переходить на роботу в дитячу музичну школу № 1. Із характерним для нього завзяттям береться до роботи на новому місці. Із викладачем школи А. Гринем створює дует гітаристів. Репертуар для нього добирав самостійно, перекладаючи відомі класичні та джазові твори, а також створюючи власні композиції. За короткий проміжок часу він також написав кілька концертних п'єс для конкурсного виконання, серед яких Фуга сі мінор, сюїта «Зоопарк» та інші.

1998 року на запрошення кіностудії ТІВА – FILM (Німеччина) В. Карлаш брав участь у створенні музичного оформлення до фільму «Спалене дитинство». І хоч до фільму ввійшли невеликі фрагменти, виконані на гітарі, досвід, отриманий при виконанні цієї роботи, був неоціненним: нові друзі, нові враження, нові творчі задуми... Перебуваючи в Німеччині, музикант постійно відвідував різноманітні виставки, музеї, концерти класичної та популярної музики, оперні вистави, а у 2000–2001 роках прослухав курс лекцій «Сучасна музика». Поїздки до Європи, що стали з тих часів регулярними, спричинили помітний вплив на життя і творчість композитора. Серед найзначніших композицій цього періоду – «Christmas – concert» ля мажор для флейти і струнного оркестру. Головною ідеєю твору було вшанування пам'яті німецьких композиторів-класиків: Моцарта, Гайдна, Бетховена. Оригінальні авторські теми, створені в межах стилістики віденської школи, полегшували учням сприйняття і вивчення твору.

⁴ У майбутньому – «Калина».

Інший вид діяльності композитора поєднує його виконавську майстерність із навичками роботи звукорежисера. Самостійно, без сторонньої допомоги В. Г. Карлаш записав кілька компакт-дисків з авторським виконанням різних програм. Так, 2003 року було записано компакт-диск із творів італійського композитора Фердинандо Карулі. Восени 2005 року була закінчена робота над авторським диском композитора, до якого ввійшли твори для класичної гітари, написані в різні періоди творчої діяльності. Також був записаний окремий диск електронної музики із сюїтами «Сільська музика» та «Космічний мандрівник». 2008 року В. Карлаш здійснив запис диску із творів відомих гітарних композиторів у власному виконанні і відеозапис виконання своїх творів. Концертна діяльність музиканта не припиняється донині, вона проходить як у складі різних колективів, так і з сольними програмами. У його репертуарі власні твори, переклади, а також гітарна класична музика композиторів світу.

Із кінця 1970-х до початку 1990-х років В. Карлаш був постійним учасником фестивалів гітарного мистецтва в Москві, Донецьку, Маріуполі, Комсомольську, Миргороді, Полтаві як композитор та гітарист. Там відбулися його зустрічі з народним артистом України, солістом Київської філармонії В. Петренком, гітаристкою, заслуженою артисткою України, лауреатом міжнародних конкурсів, диригентом Вікторією Жадько, артистами Полтавської та Донецької філармоній – гітарним дуєтом Павла та Аркадія Іванникових. Знайомство з музикою полтавського маестро зробило цих музикантів щирими прихильниками і пропагандистами його творів.

Пісні Володимира Карлаша виконуються відомими співаками – заслуженою артисткою України Т. Садохіною («Три верби»), народною артисткою України Н. Ножиною («Романс») та іншими виконавцями.

Сам автор у своїй творчості виділяє п'ять основних напрямків:

- твори для класичної гітари – концертні та навчальні;
- класична музика для симфонічного оркестру;
- українська естрадна пісня;
- електронна музика;
- обробки, аранжування, переклади.

Не так давно композитор завершив кілька великих циклічних творів. Один із них – «Поетичний концерт для гітари і симфонічного оркестру»

(2005–2007) – був представлений на творчому звіті композитора 2007 року. Соло на гітарі виконував сам митець. На заключному концерті фестивалю «Дні Миколи Лисенка у Полтаві» (2010) звучала оркестрова сюїта в чотирьох частинах. Останній твір продемонстрував значну еволюцію композитора у сфері музичної мови, що доводить результативність його роботи в плані вдосконалення професійної майстерності. Останнє десятиліття принесло достаток нових творів. Серед них: симфонічна поема «Океан» (2012); музика до лялькової вистави «Чумацький шлях» (прем'єра відбулася в Полтавському театрі ляльок 2011 року); концерти для гобоя і струнного оркестру та для віолончелі і струнного оркестру (2015), дві прелюдії для фортепіано «Rhythms and feelings» (2014), низка п'єс та сюїт «Три акварелі» для гітари.

Викладач-гітарист із величезним стажем і досвідом роботи, В. Карлаш зважився й на методичну роботу, 2011 року завершивши практичний посібник «Вдосконалення майстерності гри на класичній гітарі».

Сповнений юнацької енергії, Майстер продовжує свій шлях до вершин, не полишає виконавської діяльності, планує нові творчі проекти.

Юлія Корженко. Фото

Юлія Олександрівна Корженко народилася в місті Полтаві 10 грудня 1975 року

в інтелігентній родині. Її батько був випускником Новосибірського інституту інженерів геодезії, аерофотозйомки і картографії, а мати закінчила Харківський педагогічний інститут. Саме вона була першим слухачем і чуйним радником на творчому шляху. Увесь рід по материнській лінії, пов'язаний із центральними областями України, пережив усі страхиття нашої історії. Це важливий факт, він може дати пояснення спонтанних проявів у творчості композиторки трагедійних мотивів, таких нехарактерних для молодого покоління і жіночого еста автора. Рід був музично обдарованим. Його представники танцювали, грали на різних музичних інструментах, самі виготовляли скрипки, балалайки, сопілки; складали і підбирали пісні, виконували їх. Творчий сімейний колектив запрошували односельці на різні святкові події – весілля тощо.

Майбутня композиторка в дитинстві дуже любила читати і малювати. Увесь світ здавався їй казкою, а люди – героями цієї казки. Близькими «по духу» були герої творів П. Бажова, котрі розуміли природу і вміли з нею спілкуватися. У дитячих спо-

годах залишилися самостійні мандрівки до річки, співи «для квітів і пташок» і радість від упевненості в порозумінні з ними. Невеликий епізод, що «між іншим» вплив у розмові, підкріплює і пояснює такий «первісний синкретизм» маленької людини і великої природи: дівчинці дуже довго не давався у вимові звук «р». І не те, щоб вона страждала від того чи комплексувала, але, вже школяркою років семи-восьми, дуже хотіла висловлюватися «без проблем». Допомогла їй таки ж природа. У дитячій схованці, десь на гаражному даху, прикритому гілками могутнього дерева, у її мрії влетіла ворона. Влетіла абсолютно реально, голосно про щось віщуючи. Птаха була, як тоді здалося, дуже великою і старою. Чорна-чорна, з розтріпанним пір'ям і проникливим поглядом, вона зирнула в очі дитині і голосно промовила: «Кар-р-р». Крутячи головою, наче обурюючись «непотрібною» на даху з'явою, ворона досить довго повторювала на різні лади своє «чарівне слово», і дівчинці дуже схотілося їй відповісти. Не передражнити. Не прогнати. Пояснити зрозумілою вороні мовою свою присутність на її, ворониній, пташиній території. І зовсім просто, через кілька «ка-л-л-р», «кар-л-л», порозуміння відбулося. Юля «злетіла» з даху, чимдуж прибігла до мами і з порога закричала: «Мамо, я вже можу „р-р-р-р“», а далі – за відомим усім сценарієм: «р-р-риба, бар-р-р-рабан, тр-р-рактор»... Дивні ситуації трапляються з нами в дитинстві. Найчастіше ми забуваємо їх, як сни. Але хто сказав, що вони не формують характер, не впливають на підсвідомість?!

У семирічному віці дівчинку хотіли віддати в художню школу, але там для початку запропонували малювати геометричні фігури, і дитяче бажання швидко зів'яло (проте не зникло назавжди), бо ж хотілося відтворювати фарбами природу.

За деякий час з'явилася тяга до музики, й надалі біографія Юлії Корженко в загальних рисах не відрізняється від біографій більшості професійних музикантів пострадянського простору. Музична школа, де вперше проявилася усвідомлене бажання створити «гарну мелодію», опанування фортепіано, перші записані твори (у її випадку це була невеличка п'єса «Жарт») і цілеспрямований рух до вершин майстерності.

Під час підготовки до вступу в музичне училище її малюнки й музичні ілюстрації (або навпаки – музичні замальовки та живописні коментарі) помітила викладач теорії музики Л. І. Бернікова. Вона познайомила абітурієнтку з Т. Г. Парулавою, і з цього моменту, як вважає Юлія Олександрівна, розпочався її творчий шлях.

Навчання в музичному училищі було і радісним, і водночас дуже важливим. Вона пам'ятає своїх учителів – В. Т. Нагорну, В. М. Солнцева, Т. Г. Олійник, В. С. Літвінову, Н. М. Сидорук... Пам'ятає всіх, хто сприяв її професійному фор-

муванню, але особливі враження залишилися від «казкових» уроків музичної літератури, які проводила Г. Д. Смолова, й уроків фортепіано Т. Д. Карпенко. Саме на індивідуальних заняттях з фортепіано були засвоєні необхідні знання про формування, мелодику, інтонацію, вироблялися професійні навички.

У період навчання в музичному училищі було відкрито факультатив із композиції, який вела Т. Г. Парулава. Розпочалися систематичні серйозні заняття, і дівчина остаточно переконалася, що творчість – це її головне життєве завдання, а відтак вища освіта має бути музичною. По закінченні училища почалися часи мандрів: Харків – Полтава – Київ. Навчаючись на композиторському факультеті Харківського інституту мистецтв (спочатку у В. М. Птушкіна, потім у І. А. Гайдена), студентка опанувала сонатну форму, розпочала роботу над оперою «Астрея» (за грецькою міфологією на власний сюжет). Опера не була завершена. Натомість з'явилися два струнних квартети, романси на вірші Т. Шевченка, Лесі Українки, К. Бальмонта; прелюдії, токати, варіації для фортепіано. Серед викладачів харківського періоду найбільш запам'яталися Н. Виногляд (фортепіано), Т. Кравцов (поліфонія), І. Приходько (гармонія).

Навчання продовжувала в Києві, у Національній музичній академії України в класі професора Л. Колодуба (спеціальність та інструментування), Ю. Ішенка (аналіз симфонічних партитур). Там, за спогадами, вона відчула подих творчої свободи. Згодом Київ став рідним, усе там надихало і спонукало до творчості, особливо Києво-Печерська лавра.

У той період були написані перші симфонічні твори: п'єси для оркестру «У монастирі», «Силуети весни», «Випробування». Дипломною роботою стала симфонія. Перше виконання твору симфонічним оркестром відбулося під орудою В'ячеслава Костянтиновича Блінова. Досвідчений диригент із першої репетиції зрозумів прагнення молодої авторки, відчув усі творчі побажання: трапився щасливий випадок тонкого мистецького контакту. На державному іспиті симфонія прозвучала яскраво і мала безперечний успіх. Після виступу не знайомі раніше люди підходили зі щирими вітаннями, обіймами... Для молодої авторки то були щасливі часи. Пам'ять про них і вдячність талановитому диригентові та чудовим виконавцям вона зберегла назавжди.

Після закінчення навчального закладу (2004) почалися будні. Період навчання і певних творчих обмежень змінила повна свобода. Наступні кілька років Юлія Олександрівна згадує лише з радісною, теплою посмішкою. Вона працювала в Київській ДМШ № 36, викладала фортепіано. Напевно, це був подарунок долі, бо колеги, адміністрація, учні, приносили лише позитивні емоції. Негатив крився

в побуті. Відсутність власного помешкання змушувала кочувати по найманих квартирах, і це не сприяло душевній рівновазі.

Проте побутові проблеми не затьмарювали творчих обріїв, і нові музичні опуси продовжували народжуватися. 2006 року, вступаючи до спілки композиторів, Юлія Корженко винесла на розсуд старших колег вокальний цикл для голосу і камерного оркестру «Я как сон пред тобой» на вірші К. Бальмонта та «Драматичну поему» для симфонічного оркестру. Тоді ж почала працювати з літераторами. Так, за текстами київського поета написаний твір для соліста, хору та камерного оркестру «Три мініатюри на вірші І. Лапінського» (І ч. «По изгибу птичка ходит», ІІ ч. «Ливень», ІІІ ч. «Гильотина»). Він виконувався у Києві в рамках фестивалю «Київ Музик-Фест» камерним оркестром під керівництвом В. Матюхіна. Співпраця з полтавським поетом Є. Ніколенком, що продовжується і нині, покликала до життя твір для солістки, мішаного хору та симфонічного оркестру «Чорнобиля гіркий полин», а також романс для жіночого та чоловічого голосів «Єдиний мій». Тоді ж з'являються перші хорові твори: «Мені принесли крашанки» (слова Н. Матвієнко), «Херувимська» (на біблійний текст) і низка мініатюр на власні вірші: «Чари ночі», «В танці», «Сосна», «Осінь замріяна». Деякі з них виконувалися студентським хором під керівництвом диригента Наталії Кречко (Київський національний університет культури і мистецтв).

Із 2008 року композиторка мешкала в Полтаві, працювала в ДМШ № 1 імені П. Майбороди викладачем теоретичних дисциплін, фортепіано й композиції. За родом діяльності відкривається новий напрямок її творчості – дитяча музика. Твори радо виконують учні, вони звучать на академічних концертах і звітах композиторської організації. Так знайшли своє місце в педагогічному репертуарі цикл мініатюр для співу і гри на фортепіано «Весняна казка» (на власні вірші) і варіації на теми двох українських пісень для струнного квартету.

У 2008–2009 роках разом із Раїсою Едуардівною, прийомною дочкою Віктора Косенка, Юлія Олександрівна впорядковувала його архів.

У травні 2009 року під керівництвом диригента Полтавського музично-драматичного театру імені М. Гоголя В. Скакуна в залі ОЦЕВУМу відбулася прем'єра другої симфонії під назвою «Симфонія-лірика», яку тепло сприйняла публіка. На звітному концерті полтавських композиторів у квітні 2010 року (в рамках фестивалю класичної і сучасної музики «Дні Миколи Лисенка у Полтаві») виконувався хоровий триптих на вірші І. Лапінського. Філософська, трагічна музика викликає захоплення і здивування. Захоплює професійність володіння оркестром, формою, уміння розвивати драматичний план. Дивує емоційна сфера. Як і в другій симфонії, у «Триптиху» сконцентровано стільки

душевного болю, стільки напруження і водночас моральної сили, що цілком переймаєш хвилювання автора. Такі драматичні концепції не створюються штучно, інтелектуально, через розрахунок тембрів, тонів, сполучень. Вони виношуються в душі і серці і, вже готові, фіксуються мовою звуків.... Вочевидь, у фізичній оболонці тендітної жінки живе потужна душа художника! Недарма її улюблена пісня – «Капітан» І. Дунаєвського, а життєвим девізом неочікувано звучить «І один у полі воїн».

У 2010–2013 роках Ю. Корженко працювала в Києві концертмейстером у класі класичної хореографії Естрадно-циркової академії, одержуючи 1300 грн. заробітку (майже мінімалку). Виживала. Але там – у Феодосіївському монастирі – виконувалися її духовні твори, і це надихало на творчість.

Із 2014-го – знову Полтава. Зараз мисткиня розподіляє свої творчі інтереси в кількох напрямках. Один із них – духовні хорові твори (для мішаного хору). Тут з'являються – «Богородице, діво, радуйся» і «Достойно є» (2013), «Царю небесний» (2014), а 2015 року – «Псалом № 28». Пов'язана з викладацькою діяльністю у Полтавській дитячій музичній школі № 1, 2010 року авторка створює збірник дитячих пісень «Малюта-музичата» на власні слова, а 2016 року – збірник «Маленька бджілка» на слова Валентини Корженко (мами). Із 2014 року в роботі є навіть дитяча опера «Добрий муравейко» – на текст Кайсина Кулієва; цей твір педагог сподівається побачити у виконанні своїх учнів. Третій напрям репрезентують ліричні та філософські полотна інструментального чи вокально-хорового складу, такі як «П'єса» для струнного оркестру *Allegro con fuoco* (2012), фортепіанні п'єси «Михайлівський карільон» та «Блакитні сни», вокально-інструментальний твір «На зустріч долі» у 3-х частинах на вірші Л. Костенко для мішаного хору, скрипки, флейти та трикутника, обробка пісні Г. Сковороди «Всякому городу нрав і права» для хору хлопчиків, чоловічого хору і бубна (2016).

Ім'я молодшої авторки поступово стає відомим. Її цінують старші колеги, визнають київські «авторитети». У Полтаві відбулося вже два авторських концерти, які збирають чималу аудиторію шанувальників.

Зараз композиторка перебуває на підйомі творчої активності. Вона сповнена різноманітних планів і для втілення їх шукає «своїх» виконавців, солістів і оркестровий колектив, що в умовах провінції становить серйозну проблему. Водночас великим щастям Юлія Олександрівна вважає співпрацю із камерним хором «Гілея» Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. За вісім років цей колектив виконав вісім хорових полотен, і, як уважає мисткиня, із точним розумінням її задуму. Радують виконавці – блискуча піаністка Олена Матвієнко й вокалісти

Лідія Кретьова (ліричне сопрано) та Віталій Ландар (баритон). Нові твори у їхньому виконанні надихають на подальшу творчість.

Тамара Георгіївна Оскоменко-Парулава народилася в місті Полтаві 22 лютого 1952 року. Її шлях у мистецтво починався в тісному спілкуванні з народною музикою. У традиціях родини були поетичні пісенні зібрання. Мати походила з відомого роду Білокурів, і, можливо, це вплинуло на здібності дітей: малювання та спів були улюбленими серед дитячих розваг. Старший із братів згодом обрав фах режисера, а молодший лише випадково не став професійним співаком. Про голос діда по батьковій лінії Антона Оскоменка, який співав у церкві, згадують і досі.

На свій десятий день народження дівчинка одержала жаданий подарунок – баян. Із ним закінчила школу, музичне училище, інститут мистецтв у Харкові. Цілеспрямовано й наполегливо вона долала роки життя, наче виконувала програму, ніби зна-

Тамара Оскоменко-Парулава. Фото

ла, що чекає її попереду. Уже в дитинстві з'явився контрапункт. Не те, щоб таємна, але не афішована тема, прихований мотив. Років із десяти-дванадцяти Тамара стала грати «своє»: невеликі інструментальні п'єси, пісні, імпровізації. Вона нікому їх не показувала і не намагалася фіксувати. Це було як «мова», але своя, власна. Нею треба було навчитися висловлюватися.

Минув час. Створивши сім'ю, вона опинилася на Кавказі викладачем Сухумського музичного училища. Активно вживалася в нове національ-

но-культурне середовище, вивчала мову, прислухалася до народних пісень, намагалася зрозуміти традиції. Перші оприлюднені твори виникли як необхідність: студентський ансамбль абхазьких народних інструментів терміново потребував адаптованого репертуару. Замість того, щоб оркеструвати для оригінального складу заявлені твори педагогічного репертуару, майбутня композиторка пропонує свої. Без авторства. Згодом позитивний відгук викладача училища Петра Петрова і схвальна оцінка відомих грузинських музикантів – Сулхана Цинцадзе та Одісея Дімітріаді – спрямували думки на опанування складної творчої професії. Вона зважується на новий крок – курс композиції в Ростовському музично-педагогічному інституті. Міцна професійна база та неабиякі творчі здібності студентки заявили про себе одразу. Як молодий митець вона бере участь у Міжнародному фестивалі «Донська весна», презентуючи там «Тріо пам'яті жертв землетрусу у Вірменії». Її дипломну роботу – симфонічну поему «Камачіч» за романом Дмитра Гуліа – включає до свого репертуару Ростовський симфонічний оркестр.

Цей період життя приніс низку творів, написаних за кавказькими мотивами: «Абхазьку сюїту» для баяна, хоровий цикл «Кавказ», Concerto grosso № 1, присвячене місту Сухумі, та інші. Творчість композиторки набуває все більшої популярності. Вона вступає до Співки композиторів Абхазії. Доброзичлива преса надихає на нові задуми, але... Настав 1992 рік, а з ним «збройний конфлікт» у Абхазії: розкидана сім'я, спалений будинок, обгорілі віти саду. Робота? Творчість? Усе зробилося неможливим. Водночас посивіла... Жінка повертається до батьківської оселі – в Полтаву.

Після пережитої трагедії її муза довго мовчала. А коли скресла крига болю, стали з'являтися невеликі твори: вокальні мініатюри, обробки народних пісень, згодом – і великі полотна, характерні для авторського світосприйняття.

В Абхазії, судячи з відгуків преси, особливо популярними були вокальні цикли авторки. Цього разу до життя її теж покликала поезія – сонети Шекспіра в перекладі С. Маршака. Для слухачів Полтави перший вокальний твір став своєрідною візитною карткою композиторки. Критики відзначили мелодизм, пісенність, відчуття форми і водночас – жорстку гармонічну мову, напружений драматизм, рефлексію.

Перша ж хорова обробка української народної пісні «Сирітка», а згодом маленький шедевр «Нащо мені женитися» того ж жанру показали авторське знання фольклору й шанобливе ставлення до його законів. Надалі українська народна основа на ладовому та інтонаційному рівнях стає невід'ємною ознакою авторського стилю Т. Оскоменко-Парулави. Як продовження вокального циклу «Пісні на тексти жінок-поетес» для голосу і фортепіано,

створеного 1984 року, 2015 року з'явилися нові відкриття в цьому жанрі: «Будь сонцем» на слова Лариси Журенкової, «Почуй мене, весь світ, я – Українка» на вірші Надії Ковалюк, «Нам випав бій на жеребі судби» на слова Марії Бойко.

Значну творчу увагу майстрині привертають історико-трагедійні мотиви. Цією темою поєднані пасіони «Тридцять третя сльоза України», написане до 10-ї річниці Чорнобиля «Адажіо» для струнних, опера «Маруся Чурай» за романом Ліни Костенко, опера-сцена «Рогнеда» на тексти Інни Дідик та літописні фрагменти. Майже вся ця музика належить до великих форм і для виконання потребує значних професійних сил, що в умовах периферії завжди проблематично. Полтава, яка вважається джерелом духовності України, за останні сто років утратила багато культурних надбань. Які вже тут великі форми! Опера «Маруся Чурай», завершена 1999 року, кілька разів з'являлася на полтавських сценах у фрагментах, а на повний прем'єрний показ чекала дев'ять років. Спектакль пройшов у переповненому залі, говорили про повторні вистави, але втрутилися зовнішні обставини: кінець сезону, пожежа в приміщенні театру... Прагнення до реалізації задумів у сценічних формах спонукало мисткиню до створення студентського театрального колективу.

2001 року на базі Полтавського музичного училища імені М. В. Лисенка виник Молодіжний музичний театр «ПарМіКо». Дивна, на перший погляд, назва утворилася з початкових літер прізвищ трьох засновників колективу. Т. Г. Парулава стала художнім керівником молодого театру; викладач акторської майстерності, народний артист України, актор і режисер В. П. Мірошніченко доклав своїх сил до сценічних вирішень студентських робіт, а поет С. А. Коломієць був автором текстів кількох вистав. Так склалася абревіатура – «ПарМіКо». До складу виконавців увійшли студенти музичного училища й педагогічного інституту (нині ПНПУ імені В. Г. Короленка) – молоді люди віком від 16 до 21 року. Серед них були майбутні професійні співаки, актори, музиканти-інструменталісти та композитори, а також ті, хто хотів спробувати свої сили в режисурі, поезії, драматургії, хореографії тощо. Не нав'язуючи ролей і функцій, колектив давав можливість молодим людям знайти своє місце в атмосфері театру. Вони виступали на ярмарку у Великих Сорочинцях, на днях захисту дітей у парках Полтави, перед учнями шкіл-інтернатів області, у лікарнях і сиротинцях, брали участь у всеукраїнських та міжрегіональному театральних фестивалях у Прилуках, Миколаєві, Очакові, де здобули заслужене визнання і кілька дипломів.

Для цього колективу Тамара Парулава написала кілька музично-сценічних композицій. Серед них – рок-опера містерія на тексти С. Коломійця «Храм Прозріння» (2001), вистава-мюзикл

до 100-річчя Полтавського музучилища «Музичне диво» (2003), «Листи до коханої з фронту» (2005), «Хатка Птаха» (за авторським сценарієм 2011 року), «День Янгола у Храмі днів Яготина, присвячений 200-річчю Тараса Шевченка» (на тексти С. Коломійця 2014 року).

2005 року в репертуарі театру з'явилася вистава на документальній основі – «Листи до коханої з фронту». Музичний план, укладений із пісень воєнних років та музики Д. Шостаковича, відтворював звукову ауру епохи. Спектакль був відзначений дипломом як кращий твір патріотичного спрямування на II Міжрегіональному фестивалі молодіжних театрів у місті Миколаєві (2006). Вистава з авторською музикою композиторки «Гримаси часу» дозволила колективу двічі стати дипломантом усеукраїнських фестивалів (у Прилуках 2005 року та в Очакові 2006 року).

Серед проектів театру значну роль посідає громадянська тематика. Кілька років поспіль у дні пам'яті Голодомору в Україні члени творчої організації проводять уроки-реквієми в загальноосвітніх школах міста, де показують музично-поетичну композицію «Тридцять третя сльоза України» на музику Т. Парулави та вірші українських поетів.

Започаткована ще в останній рік навчання пані Тамари лінія інструментально-симфонічної творчості проявилася в її поліфонічній сюїті «Шляхетний дует» для фортепіано (2006), симфоніях «Монолог», № 2 – «Гоголіада XXI» (2009), № 3 – «Сповідь» (2012), № 4 – «Українська» (2016), симфонічних фресках «Сади Полтави» (2015), п'єсах «Серпнева мелодія» для скрипки і фортепіано (2006), «Біганина» для струнного оркестру (2007), у «Мелодії» для скрипки і струнного оркестру (2012), двох фортепіанних мініатюрах для дітей – «Весна прийшла» і «Весняна пісня» (2011).

2013 рік приніс нову тематику в хоровій творчості: з'явився духовний триптих «Бог у сонмі богів» на канонічний текст для мішаного хору а capella і «Між царями» (Псалом № 81) на слова Т. Шевченка з циклу «Псалми Давидові» – для мішаного хору а capella.

Для композитора надзвичайно важливо донести свої задуми до слухача. У цьому Т. Парулава – щасливий автор. Її твори постійно виконуються. Звичайно, не всі. Щось набуває архівного статусу (вокальний цикл «Хуртовина айстр» на вірші Л. Костенко), щось активно змінюється і повторюється («Купальська сюїта», Concerto grosso № 2), щось провокує нові образи. Але – музика звучить! У Полтаві її виконують солісти та колективи філармонії, музичного училища, театру імені М. В. Гоголя, камерний хор «Гілея», у Києві – Муніципальний камерний хор «Хрещатик», ансамбль солістів «Благовіст». Крім того, фестивалі класичної і сучасної української академічної музики «Дні Миколи Лисенка у Полтаві» і «Київ Музик Фест» уже

багато років не обходяться без музики, створеної мисткинею-полтавкою.

Її енергія практично безмежна. Вона встигає і на просвітницькому шляху, активно публікуючи коментарі, анонси і звіти про досягнення свої та колег на офіційному сайті Національної спілки композиторів України, шпальтах обласної періодики («Зоря Полтавщини»), сторінках наукових видань («Слов'янський збірник»).

Період становлення особистості та професійного формування композиторки вже відбувся. Крім власної творчості, вона опікується обласними конкурсами юних композиторів, спостерігає за розвитком молодих талантів, веде факультативний курс композиції в Полтавському музичному училищі. Уже багато років її вихованців радо зустрічають музичні навчальні заклади України. «Ми продовжуємо себе в дітях», – писав Василь Сухомлинський. У Тамари Парулави – гарне продовження. Композиторська молодь – посіяні зерна, майбутні парості. Їхня творчість – то майбутнє нашої культури.

Галина Миколаївна Полянська – мистецтвознавець, народилася 3 листопада 1953 року в місті Сумах у сім'ї службовців. Із 1961 року й понині мешкає в місті Полтаві. Закінчила фортепіанне відділення Полтавського музичного училища (1973). Вищу освіту здобула на музично-теоретичному відділі Харківського інституту мистецтв. Дипломна робота («Образ Дон Кіхота М. Сервантеса у світовій музиці») була спрямована до проблем видового синтезу мистецтв і висвітлювала окремі аспекти взаємодії літератури та музики.

Упродовж 1979–2009 років викладала курс музичної літератури в Полтавському музичному училищі імені М. В. Лисенка. Брала участь у журі обласних конкурсів «Створюємо музику», «Журавлиний ключ», «І струни Лисенка живі!». У 2001–2006 роках була пошукувачем Національної музичної академії України. Виконала наукове дослідження, присвячене проблемі жанрового синтезу в музичному театрі ХХ ст., на матеріалі хореографічних партитур класика української музики Віталія Губаренка.

Із 2007 року Г. М. Полянська працює на посаді доцента кафедри культурології Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Авторка монографії «Людина з Ламанчі» (К. : Музична Україна, 1984), музикознавчих і краєзнавчих статей у загальнодержавній та місцевій

періодиці, фахових виданнях («Культура України», «Українське музикознавство», «Науковий вісник НМАУ», «Мистецтво та освіта сьогодення» тощо).

Композитор, диригент і педагог **Віталій Михайлович Скакун** став членом

Галина Полянська. Фото

Національної спілки композиторів України 2011 року, вже здобувши визнання своїм вагомим внеском у розвиток мистецтва й культури. Митець народився 22 лютого 1950 року на хуторі Ново-Петрівка (село Анастасівка) Роменського району на Сумщині. Першою вчителькою співів була його бабуся. Неграмотна жінка знала безліч українських пісень, засвоювала їх на слух, зберігала в пам'яті і співала двом своїм онукам. Музикант вважає, що гарний слух у нього – саме від неї. Коли батьки купили гармошку – радості не було меж. Певний час брати грали на ній по черзі, потім одному з них це заняття набридло, й інструмент перейшов у повну власність Віталія. Сільський побут відтоді не обходився без музики. Бабуся всякчас співала, а внук підбирав за нею на слух супровід. Однак бажання навчитися грати *по-справжньому* було нав'язливим і постійним. Сьогодні диригент згадує, яким недосяжним був для нього баян. Один-єдиний такий інструмент мав хлопець із сусіднього села, і за можливість потримати його в руках, хоч трішки пограти, Віталій носив йому той баян по три кілометри від села до села.

Учитись музики його ніхто не примушував. Сам хотів грати й отримував від цього величезне задоволення. Перші успіхи прийшли ще в підлітковому віці. Старші хлопці часто просили батька Віталія відпустити його «погуляти». Батько, людина сувора, відпускав, бо «гуляли» сусідські хлопці й дівчата, а його син «працював» – грав, супроводжуючи співи й танці молоді. Успіх сина був батькові приємним, тож босого хлопчину саджали на раму велосипеда, позаду припасовували гармошку і їхали звеселяти сільську молодь.

Кажуть, нічого в житті не буває випадкового. Тож, напевно, не випадково, відпочиваючи в піонерському таборі, Віталій Скакун почув від музичного керівника, що в Гадячі можна навчатися музики «серйозно». Вирішено – зроблено. І він став учнем Гадяцького культосвітнього училища. Щоправда, на виконавське відділення його не взяли – не було музичної освіти. Натомість «щучу кинули у річку» – він потрапив на диригентсько-хоровий факультет. Ніколи в житті музикант про це не по-

шкодував. Зі щирою повагою він завжди згадує вчителів, серед яких Л. Я. Москаленко, І. У. Тендітник, А. І. Федій, відзначає їхню педагогічну мудрість, самовідданість, проникливість. Це вони змогли розгледіти талант підлітка. І він не зрадив сподівання наставників – 1968 року став першим випускником Гадяцького культосвітнього училища, котрий вступив до Київської державної консерваторії імені П. І. Чайковського.

Столичний період життя (1968–1973) – зовсім нова сторінка біографії. Безліч нових знайомих, друзі, до яких треба було «тягнутися», концерти, виступи... Віталій жив в омріяній мистецькій атмосфері, «дихав» музикою. Навчання на диригентсько-хоровому факультеті в класі заслуженого артиста України Д. Завадинського йшло добре, і випускникові була надана честь на екзамені диригувати симфонічною поемою Д. Шостаковича «Казнь Степана Разина». Відповідальність – надзвичайна, адже солістом-вокалістом виступав ректор Київської консерваторії, народний артист СРСР Микола Кондратюк...

Після закінчення консерваторії були три роки роботи викладачем хорових дисциплін у Северодонецькому музичному училищі (Луганщина). Потому життєва стежка знову привела його до Києва. Музикант уступає одразу на другий курс консерваторії, але вже до класу оперно-симфонічного диригування професора, народного артиста України Вадима Гнедаша. Навчання триває впродовж 1976–1980 років. Старанного й успішного студента ще на четвертому курсі запросили диригентом до Київського оркестру народних інструментів. Цьому колективу Віталій Михайлович віддав тринадцять років життя. Разом із видатними солістами А. Солов'яненко, Є. Мірошніченко, А. Мокренком, Д. Гнатюком, М. Кондратюком, М. Стеф'юк, К. Огневим вони об'їздили з концертами майже весь Радянський Союз.

Були гастролі і в Полтаві. Концерти організовувалися в приміщенні театру імені М. В. Гоголя. Дивно, але замечене тоді снігом місто чомусь справило на диригента незабутнє враження. Тому, коли 1991 року йому запропонували роботу в Полтавському музично-драматичному театрі, він дав згоду. З погляду пересічної людини, зовсім не зрозумілий крок: ну хто з доброї волі змінить київську облаштовану квартиру, налагоджений побут і пристойне місце роботи на невідомість у провінції? Але на те були свої причини: старенька мати, до якої хотілося бути ближче, а головне – в Полтаві не було симфонічного оркестру. І він його створив. Важко, повільно, але оркестр сформувався і зазвучав – через сто років після славетного оркестру Ахшарумова Полтава знову могла пишатися атрибутом цивілізованого міста. Зараз про його колектив знає вся Україна. До заслуг музиканта належить і розкішна симфонічна бібліотека, зібрана завдяки

його наполегливості та бажанню. Цьому сприяло й особисте знайомство з багатьма українськими диригентами, які ділилися різноманітними матеріалами.

Кілька разів оркестр виїжджав за кордон. В один із приїздів до Італії, наприклад, було зіграно сорок шість концертів. Колектив має великий ре-

Віталій Скакун. Фото

пертуар світової симфонічної музики, з ним охоче виступали видатні професійні музиканти світу – виконавці та диригенти. Особливою гордістю музиканта став виїзд оркестру до Москви на музичний фестиваль «Єврооркестр-2010». Полтава на ньому представляла саме симфонічну музику, і полтавці взяли участь у заключному збірному концерті, де виступали музиканти відомих московських оркестрів.

А от струмиськом композиторської творчості виявився зворотно пропорційним диригентській діяльності. У період, коли маестро не мав свого оркестру, він шукав вихід творчому потенціалу: писав музику, пісні його звучали. Коли ж з'явився оркестр, усе інше відійшло на другий план. Однак сьогодні в доробку Віталія Скакуна є різножанрові твори: музика до вистав «Енеїда» І. Котляревського (1995), «Ніч перед Різдвом» (1996) та «Сорочинський ярмарок» (2005) М. Гоголя, симфонічна картинка «Весна» (2001), оркестрова сюїта з музики до драми «Енеїда» І. Котляревського в 6-ти частинах для великого симфонічного оркестру (2011). Не була забута й перша спеціальність музиканта. Йому належать хорові композиції «Ода Полтавському краю» для солістів, хору й оркестру (2003) й «Україно моя» для солістів, хору й оркестру (2005). Пісенна ж творчість, із якої він починав, не припинялася і знайшла продовження в романсах на вірші В. Тарасенка «Моя земля», «Лелечата», «О, як би я тебе кохав» (2004–2005), піснях «Поєма про матір» на слова Марії Бойко (2003), «Ти чуєш, як серце

співає», «Ковил-трава» й «Осінній вальс» на слова Є. Ніколенка (2008–2009) і «Танго» (для вокального дуету) на слова Леоніда Вернигори (2010). 2011 року з'явився невеликий вокальний цикл на вірші В. Тарасенка «Три романси любові» для баритона і фортепіано. Композитор схильний до класичної традиції української музики, застосовує також елементи сучасної музичної мови, прекрасно володіє можливостями симфонічного оркестру, тонко відчуває природу вокального і хорового мистецтва. Він вважає, що композиторська практика допомагає в розкритті чужої музики.

Значний внесок Віталія Скакуна у культурно-мистецьке життя країни був оцінений кількома відзнаками. 1999 року йому було присвоєне звання заслуженого артиста України, а через десять років – народного артиста України. Окрім того, музикант ушанований обласними мистецькими преміями імені Панаса Мирного (2009) та імені Івана Котляревського (2010).

Диригент і композитор продовжує плідно працювати: 2015 року він подарував світові спільноті прем'єру оркестрової сюїти «Енеїда», що прозвучала в концерті симфонічного оркестру на XXVI Міжнародному фестивалі «Київ Музик-Фест-2015».

Ольга Чепіль. Фото

Музикознавець і краєзнавець, педагог і лектор **Ольга Василівна Чепіль** народилася 1 листопада 1954 року в містечку Березниках Пермської області (Росія). Батьки дівчинки були палкими прихильниками мистецтва, зокрема музики. Мама – вчителька географії – життя присвятила самодіяльній сцені, а

тато – геолог – завжди був її вдячним слухачем та шанувальником. До піаніно «Кама» всі ставилися як до члена родини. Пісні Ф. Шуберта, романси М. Глінки, оперети І. Кальмана та І. Дунаєвського були «колисковими» дитинства, тож не випадково юну Ольгу віддали до музичної школи – вчитися грі на фортепіано. Закінчила теоретичний відділ Артемівського музичного училища й історико-теоретичний факультет Донецького музично-педагогічного інституту (клас доцента О. І. Журавльової). Працювала в загальноосвітній та музичній школах міста Донецька, в Артемівському музичному училищі, Полтавському педагогічному інституті. Багато років життя віддала відділу музичної літератури і фольклору Полтавського музичного училища імені М. В. Лисенка і стала символом пропаганди музичного мистецтва й узагалі української культури в нашому місті. Довгий час вона регулярно й успішно читала лекції мистецько-історичної тематики для студентів і культурної громадськості, регулярно виступала в періодиці зі статтями про актуальні мистецькі події та рецензіями на концерти й вистави. Останнім часом до кола її інтересів долучилася краєзнавча тематика, яка, проте, подається нею в культурологічному ракурсі. Із 2004 року за сумісництвом працювала на ОДТРК «Лтава», де вела цикли радіопередач «Світ класичної музики», «Вулицями старої Полтави», «Роде мій красний», «Музичний календар», що мали особливу популярність. Донині вони викликають численні позитивні відгуки і досягають своєї мети: закривають «білі плями» нашої пам'яті, формують шанобливе ставлення до національної культури, пробуджують гордість за рідне місто і, врешті, виховують патріотизм. О. Чепіль має публікації у всеукраїнській та місцевій пресі, в наукових збірниках. Веде лекторій для учнів шкіл міста «Подорож у світ музики», що відбувається в Галереї мистецтв імені М. Ярошенка, а її монографія «Вулицями старої Полтави» мала вже два видання.

Олексій Іванович Чухрай – заслужений діяч мистецтв України, композитор, педагог, виконавець-баяніст, лауреат обласної премії імені Панаса Мирного, літературно-мистецьких премій імені Д. Луценка та імені П. Артеменка, член попечительської ради Українського фонду культури. Володар Гран-Прі Міжнародного конкурсу композиторів у номінації «Фольклорна музика» в рамках II Міжнародного фестивалю «Світ музики» в місті Фівізано (Італія, 1999); лауреат Міжнародного відкритого рейтингу популярності та якості «Золота фортуна» (2001), Голова Полтавського обласного осередку НСКУ (1998–2004).

Народився майбутній митець у селищі Нижній Лані Карлівського району Полтавської області 5 травня 1939 року. Походить із династії сільських музик, які не тільки володіли музичними інстру-

ментами, а й майстрували їх. Упродовж 1959–1962 років служив у лавах Радянської армії. Закінчив Полтавське музичне училище по класу баяна та відділ народних інструментів Донецького музично-педагогічного інституту (1971). У різні роки був керівником гуртка художньої самодіяльності Ланівського хімкомбінату, викладачем музичних шкіл Полтави, баяністом-концертмейстером обласної філармонії, художнім керівником ансамблю народної музики «Карусель». Із 1974 року – викладач відділу народних інструментів Полтавського музичного училища імені М. В. Лисенка. Серед його вихованців – лауреати всеукраїнських та міжнародних конкурсів баяністів і акордеоністів. Тривалий час О. Чухрай працював у складі журі обласних конкурсів «Юний композитор», «Створюємо музику» учнів початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів, шкіл естетичного виховання, конкурсів виконавської майстерності учнів «Юний віртуоз Полтавщини», виконавської майстерності викладачів «Серце, віддане дітям».

Основним жанром його творчості є пісня, що виросла з народного мелосу (збірки «Намисто росяне», «Сонечко любові», «Не розгубить підкови, коні»). Серед інших робіт – поема «Дума» для баса, хору та симфонічного оркестру, сюїта «Ярмаркові замальовки» для ансамблю народних інструментів, обробки народних пісень, інструментальні п'єси, музика до театральних вистав та фільмів. Мелодії пісні «Моя Полтава» О. Чухрая стала позивними Полтавського міського радіо.

Пісняр полтавського краю має в доробку серйозну дискографію. Записані альбоми «Сонечко любові» – 20 пісень у виконанні Раїси Кириченко (2007), «Невгамовні солов'ї» – пісні на вірші Д. Луценка (2007), «Світанкова зоря» на слова В. Котляра, «Не розгубить підкови, мої коні» на слова Л. Вернигори та відеоаудіоальбом «Любові ніжна моя» на слова М. Ляпаненка (2008).

2009 рік приніс кілька вагомих робіт, з-поміж яких – музика до телефільму «Дороги Гоголя», створеного ОДТРК «Лтава». На XX Міжнародному музичному фестивалі «Київ Музик Фест» прозвучали його твори для голосу з оркестром народних інструментів – «Не журись, коханий» на слова Д. Луценка і «Балада про синів» на слова Л. Вернигори. 2010 року на фестивалі «Дні Миколи Лисенка у Полтаві» оркестр народних інструментів обласної філармонії «Мамай» під орудою диригента – заслуженого працівника культури України Миколи Жорнового виконав «Пісню кошового

отамана» О. Чухрая на слова Л. Вернигори. У рамках цього ж фестивалю 2011 року у виконанні тріо баяністів-студентів музичного училища прозвучала інструментальна п'єса «Веснянка». У вересні 2011 року вийшла друком (разом із компакт-диском)

нова збірка пісень на слова Д. Луценка «Про любов наспіватись не можна». 2014 року в залі ОДТРК «Лтава» в концерті «Мелодії Шевченкового слова» ювіляр презентував збірку на слова Тараса Шевченка «Утоптала стежечку», а у жовтні 2015 року – у Великій залі Полтавського музичного училища імені М. В. Лисенка – збірку пісень на слова Б. Олійника «Освідчення».

Пісенні твори композитора для дітей залюбки виконує малеча. Так, 2010 року

у виконанні учнів Полтавської міської школи мистецтв «Мала академія мистецтв» імені Раїси Кириченко звучали його «Чомучка» на вірші Ольги Бовдур, «Тітонька сова» та «В морі синім» на вірші В. Слепцова; «Батьківська хата» на слова В. Слепцова і В. Тарасенка. 2014 року митець підготував збірку пісень для дітей «Пильна сорока», що вмістила 21 твір.

У листопаді 2016 концерт патріарха пісенної творчості зібрав переповнену залу Полтавського академічного обласного українського музично-драматичного театру імені М. В. Гоголя. Аншлаг був показовим – музика композитора залишилася актуальною для сучасників.

Пісні Олексія Івановича Чухрая в різні роки виконували народні артисти України В. Шпортко, О. Василенко, В. Бокач, заслужені артисти України О. Калінчук, П. Дука, В. Колісник, пісенно-танцювальний ансамбль «Полтава», Черкаський народний хор, народний хор Київського національного університету культури і мистецтв, а інструментальну музику – Національний оркестр народних інструментів та Оркестр народної та популярної музики Національної радіокомпанії України.

У цьому нарисі неможливо поставити крапку, оскільки композитори Полтавщини активно продовжують свою творчу діяльність, а посяяні ними зерна таланту неодмінно даватимуть нові сходи.

Олексій Чухрай. Фото

Михайло Шкурка

«ДЕ ТИ БРОДИШ, МОЯ ДОЛЕ? НЕ ДОКЛИЧУСЬ Я ТЕБЕ!»

Драма останнього Шевченкового кохання

*Поставлю хату і кімнату,
Садок-райочок насажу.
Посижу я і похожу
В своїй маленькій благодаті...*

Т. Шевченко, «Л.»

*Посажу коло хатини
На wspomин дружині
І яблуньку і грушеньку,
На wspomин єдиній!..*

Т. Шевченко, «Подражаніє Едуарду Сові»

Ода самотності

Людська душа за своєю суттю – глибинно незміренна. Особливо, коли це стосується інтелектуально обдарованих особистостей – поетів, музикантів, художників... Їх приватне життя й уподобання настільки втаємничені, що в спілкуванні з друзями, колегами, навіть із членами родини часто обмежуються загальними фразами або жартами.

Якось на балу в Мойсівці 1843 року Тарас Шевченко з першого погляду до безтями закохався в молоду красуню – власницю маєтку в Березовій Рудці Ганну Закревську. Її чоловік – полковник у відставці, на двадцять два роки старший від дружини, увесь вечір провів у грі в карти з друзями. Молодь по-своєму розважалася, танцювала. І Тарас не відходив від Ганни. Під час танцю він, непомітно для Ганни, взяв собі одну голубу квіточку з її зачіски. Наступного дня на спільній прогулянці в парку товариш побачив у Тараса цю квітку і зразу ж завів розмову про Ганну, провокуючи поета на відвертість, але у відповідь отримав неочікуване – «така собі жіночка та й більше нічого». Той зразу ж перевів розмову на іншу тему. А говорити було про що, адже природа наділила Тараса «вразливою на любов» душею.

Ще у 13-річному віці він закохується в сусідку-однолітку Оксану Коваленко. Їхні дружні зв'язки перервалися з переїздом місцевого поміщика Енгельгарда в місто Вільне. Невдовзі в Польщі почалося повстання, і пан зі своєю челяддю терміново виїхав у Петербург. Щойно Тарасові виповнилося 14 років, пан надумав залучати його до роботи. Ураховуючи неабиякий хист хлопця до малювання, віддали його на заробітки до петербурзького маляра Ширяєва. А проте ночами майбутній митець ходить у Літній сад, де змальовує античні скульптури. У тому парку випадково знайомиться із земляком Іваном Сошенком, який невдовзі вво-

дить Шевченка в коло своїх друзів – художників, письменників. Чутки про талановитого кріпака дійшли аж до всесвітньо відомого Карла Брюллова...

22 квітня 1838 року Тараса викупили з неволі. Свобода і слава окрилюють молодого митця. Він – бажаний гість петербурзьких літературних салонів, стає представником українського земляцтва в столиці, має глибоку пошану. Воля вносить суттєві корективи і в особисте життя поета. Як писав Іван Франко, з часом проявляється «надзвичайно зворушлива» Шевченкова любов і пошана до жінок.

Скільки представниць прекрасної статі надихали вразливу душу поета, достеменно не відомо. Але в літературних джерелах згадуються десять пасій. Це Оксана Коваленко, Ядвіга Гусиковська, Маша, Ганна, Варвара, Агата, Катя, Марія, Харитя і Ликера. У дитячі й підліткові роки Тарас закохується у свою землячку Оксану Коваленко; з переїздом у Вільне – у полячку Ядвігу Гусиковську. У Петербурзі Оксана та Ядвіга ще довго не виходили з його пам'яті, та крутоверть столичного життя поступово розпорядилася по-своєму.

1843 року в його житті з'явилася Ганна Закревська... Їхні зустрічі, спілкування перервав арешт Кобзаря як учасника таємного Кирило-Мефодіївського братства, а далі, як відомо, царський уряд засудив Тараса Шевченка на десять років солдатчини в казахських пустельних степах. І тут він звертається до коханої в поетичній формі під криптонімом: «Г. З.»:

*...І ти, моя єдина,
Встаєш із-за моря,
З-за туману, слухняная
Рожевая зоре!
І ти, моя єдина,
Ведеш за собою
Літа мої молодії...*

Це єдина жінка, палку любов до якої Тарас проніс через усе своє життя. Він мріяв про неї в довгій розлуці, втрачаючи роки і здоров'я, але зберігаючи надію...

Повертаючись із заслання, Тарас вимушено зробив зупинку в Нижньому Новгороді. Десять років муштри не дозволили йому швидко ввійти у вир цивільного життя великого міста. Щоб надолужити втрачене, не гаючи часу, Кобзар відвідує нижньгородські ярмарки, налагоджує втрачені зв'язки зі своїми друзями, робить замальовки пам'яток архітектури, ходить на вистави місцевого драматичного театру тощо. На одному із спектаклів закріпив молоденьку актрису Катерину Піунову. Він пильно стежить за її грою на сцені, йде на зближення з родиною дівчини, робить урешті їй пропозицію руки і серця... Це перший випадок у житті Тараса, коли, як то кажуть у народі, дівчина йому «піднесла гарбуза». Та й чи могло бути інакше, адже йому виповнилося 43 роки, а Катерині Піуновій – лише 17. Рішення Піунової було остаточним; ані вмовлення, ані обіцянки письменника познайомити її з видатним російським актором Семеном Щепкіним не прихилили її серце.

Відвідуючи 1859 року в Україні сім'ю троюрідного брата Варфоломія, Тарас уподобав іншу молоду дівчину – служницю в братовому домі. Повернувшись у Петербург, він буквально бомбує родича проханнями одружити його з Харитиною. Варфоломій робив спробу поговорити про це з нею, але та – як відрізала: «Що це ви видумуєте?.. За такого старого і лисого?!» У відповідь Тарасові Варфоломій злукавив, мовляв, до Харитини вже посватався якийсь хлопець, і вона дала згоду на шлюб. А отже, і це сватання Шевченкове виявилось невдалим, як у пісні: «Оце тобі, старий діду, молоді дівчата». Одначе він не полишає думки про одруження, про створення власної сім'ї:

Ні. Треба одружитись.
Хоча б на чортовій сестрі!
Бо доведеться одурить
В самотині...

Тим часом образ майбутньої дружини вимальовує його уява. Вона повинна бути за віком не старшою двадцяти років, походити з кріпаків, вміти говорити по-українськи, бути красивою та охайною... І тут несподівано на життєвій дорозі поета з'являється Ликера Полусмак.

В. Відеречко. Тарас Шевченко і Ганна Закревська на прогулянці в Березоворудському парку. 30х40. Туш, перо

Лебедина пісня Тарасового кохання

Т. Шевченко. Портрет Ликерії Полусмакової. Літо 1860 р.

Останньою юнкою, якій український геній запропонував свою подружню любов, була кріпачка Ликера Полусмак. Ось що про неї знаємо: «Полусмакова (Полусмак) Ликера Іванівна (1840–1917), наречена Шевченка, народилася в селі Липів Ріг Ніжинського повіту Чернігівської губернії, сирота, була кріпачкою поміщиків Макарових. Привезена до Петербурга в 1857 році й відпущена на волю, слугувала в домі В. Я. Карташевської». На початку 1860 року доля звела їх із Шевченком. І хто б не запевняв Тараса, що його рішення поспішне – тут і вікова різниця, і низький інтелектуальний рівень нареченої, і натяки на її небагопристойність... Але поет стояв на своєму. Письменниця Наталка Полтавка згадує: «Одного разу, з'явившись до нас у звичний час, він раптом оголосив матері, що любить Лукер'ю і хоче одружитись на ній. – Боже мій – вигукнула вона здивовано, –

що ви задумали, Тарас Григорович, невже ви не знаєте, що таке Гликера?!

І тут же розповіла про Ликеру все, що знала недоброго, і стала відмовляти, щоб він облишив свій дивний намір. Тарас дуже розгнівався на матір і в запалі їй відповів: – Хоч би й батько мій рідний устав із домовини, то і його я б не послухав!» Багатьом видавалося, що Шевченкові – мов «пороблено» з тим коханням...

27 липня 1860 року Тарас попросив Ликеріної руки, і та відповіла взаємністю. Засліплений любов'ю до дівчини, він малює її портрет, присвячує натхненні поезії:

Моя ти любо! Мій ти друже!
Не ймуть нам віри без хреста,
Не ймуть нам віри без попа
Раби, невольники недужі!

Моя ти любо! усміхнись,
І вольную святую душу,
І руку вольную, мій друже,
Подай мені...

(«Ликері. На пам'ять 5 августа 1860 г.»)

Могила першого поховання Тараса Шевченка на Смоленському цвинтарі в Петербурзі. Фото.

Відчувши на початковому етапі знайомства згоду Ликери одружитися, Тарас починає активно готуватися до юридичного скріплення шлюбних відносин. Він наймає для Ликери в Стрельні квартиру, домовляється з учителем – репетитором, який би дав дівчині бодай початкову освіту, купляє для

нареченої вишукане весільне вбрання, обдаровує її подарунками... Та, поки він клопотався підготовкою до весілля, Ликера обдумувала свої меркантильні плани, не цураючись «крутити любов» з іншими чоловіками.

Тарас часто навідувався до Ликери, проводячи вечори в любих і ніжних розмовах. Проте стали закрадатися сумніви щодо щирості нареченої. А якось застав майбутню дружину в обіймах... репетитора. Попередні підозри таким чином підтвердилися, і поет не стерпів образи – наказав Ликері негайно вибратися з квартири. Через кілька днів Шевченко зайшов до своєї знайомої Надії Забіли, щоб поділитися з нею новиною про розрив із Ликерою.

«Зайшла в кімнату і Ликера, Тарас її й питає:

– Скажи правду, чи я коли вільно обходився з тобою?

– Ні! – тихо відповіла Ликера.

– Може, я сказав тобі яке незвичайне слово?

– Ні!

І, розлютившись Шевченко підняв руки вгору, затупотів ногами і не своїм голосом закричав:

– Так геть же від мене, а то я тебе задушю. Усе верни! До нитки верни! І старих порваних черевики тобі не подарую!...»

Тарас Григорович упадає у відчай, адже це напевне була його остання спроба одружитися, провести решту днів у сімейному затишку. На жаль, не склалося.

Здоров'я письменника з дня у день підупадає. Вразлива його душа не може пережити нахабну зраду коханої, а десть через півроку омріяне будівництво «хати і кімнати» на своїй Батьківщині трагічно закінчилося тимчасовим будівництвом «хати» на чужині – на Смоленському цвинтарі в Петербурзі.

Спокута, або запізніле покаяння Ликери Полусмак

10 березня 1861 року відійшов у вічність батько української нації, наш геній Тарас Григорович Шевченко. Серед багатолюдної процесії, яка супроводжувала митця в останню путь, не було тільки однієї особи – жінки, яка присягалася бути йому вірною дружиною, а в останні дні поетового життя підступно зрадила. Не було Ликери Полусмак. Вона все ще розгулювала по Стрельні, мовби нічого й не трапилося. Знайомі та друзі Шевченка, знаючи про підлий проступок, відмовлялися брати її в служниці.

Ликера шукала пристанища в передмісті столиці. Нарешті знайомі влаштували її в салон жіночої моди. Як майстер-білошвейка дівчина швидко стає на ноги. Невдовзі одружується з перукарем Ніколаєвим, купує будинок, народжує дітей... Але

за зраду рано чи пізно слідє розплата. Так сталося і з Ликерою. Як тільки повиростали діти й покинули матір, а чоловік допився до білої гарячки, спалив будинок і взимку по дорозі з трактиру додому впав і замерз, вона пізнала самотність, увесь її страх на схилі літ. Тепер щоночі їй сняться сні про молодість, про щасливі дні, проведені з Тарасом Григоровичем. Тарас її кличе до себе...

1904 року Ликера вперше приїжджає до Канева на могилу Шевченка, проводить там усе літо й осінь. І так щороку. 1911 року Москва відзначала 50-річчя із дня смерті Кобзаря. Запросили й Ликеру Полусмак. Наслухавшись виступів видатних літераторів – цінителів Шевченка, Ликера зрештою зрозуміла, кого вона втратила. Терміново від'їжджає в Петербург, розпродує все своє майно і переїздить назавжди жити в Канів. Свого помешкання там не мала, поневірялася по чужих хатах, виконуючи господарям їхні швейні замовлення.

Місцеві жителі добре запам'ятали Ликеру й залишили нащадкам про неї свої спогади. Так, канівчанка Варвара Степаненко занотувала штрихи до портрета Ликери Іванівни: «Одягалась вона завжди в чорну довгу по кісточки спідницю чи пальто. Носила чорний мусліновий платок або чорний шарф, або чорну шапку. Була високою, худенькою, прудкою навіть у похилому віці. Бувало, підніметься на могилу, схилиться на білий хрест і плаче-плаче. І так весь день, лиш увечері йде додому».

А ось спогади ще однієї канівчанки Тетяни Майданник: «Ходила вона на могилу влітку і взимку щодня. Бувало, вранці приходить – і весь день там. Приблизно ввечері – тьютю, тьютю, ви ще й додому не йшли? – Попрошаюсь та й піду. Не чіпайте тут нічого, дітки. Обніме пам'ятник, нахилиться до могили низько, щось говорить, ми ледь чуємо: – Прощай, Тарасе, голубчику Григоровичу. Я вже пішла. Завтра прийду, голубе мій. Навіщо ти мене покинув? – І так щодня...»

1914 рік став переломним у житті Ликери Полусмак. Із початком Першої світової війни всіх чоловіків мобілізували, в селах почалося напівголодне існування. І не стало замовлень на пошиття одягу. Не було іншого виходу старій жінці, як переселитися (до кінця життя) в містечку – вельми злиденну – богадільню. Ось що згадує В. Ф. Бубликівська: «Боже мій, яке жалюгідно ганебне для великої Росії видовище – ця канівська богадільня для безпритульної самотньої старості».

Здоров'я колишньої Кобзарєвої нареченої поволи зникало, а розум згасав. До останніх днів Ликера марила Шевченком. Відчиняла двері палати – «чекала його», казала: «Він прийде! Правда прийде! Скажіть йому – я його чекаю». І плакала тяжкими гіркими сльозами. Не дочекалася... 17 лютого 1917 року Ликера Іванівна Полусмак померла. Її поховали в Сільці, тепер це околиця Канева.

Багато років вона була чи не єдиним живим свідком, який зберіг у пам'яті зовнішність Тараса, манеру його спілкування з людьми, характерне ставлення до жінок. Тому дослідники й митці – Олена Пчілка, С. Нехоршев, К. Широцький, М. Біляшевський, артисти із труп Саксаганського і Кропивницького, Людмила Старицька й інші – зверталися до Ликери Іванівни як до першоджерела. Із присвячених їй публікацій відзначимо статтю К. Широцького в книзі «Спогади про Шевченка» (1958) – «Шевченкова наречена». 1910 року літературознавець записав

від Ликери такі свідчення: «Шевченкові Ликера стрінулася в останню пору його життя, по повороті

Л. І. Полусмак (Яковлєва) у дні відзначення 50-річчя від дня смерті Кобзаря в Москві. Фото. 1911 р.

Могила Ликерії Полусмак (Яковлєвої) в м. Каневі. Фото його з другого заслання, тоді як він носився з мрією про свій куток (купував ґрунт і збирався класти хату) й родинне життя. Се останнє кохання блис-

нуло йому радісною прощальною усмішкою після довгих життєвих страждань...» [2; 5; 7].

Привертає увагу й думка сучасних учених щодо відносин Шевченка й Ликери, передусім дослідження Зінаїди Тарахан-Бережи – провідного науковця Національного духовно-культурного центру «Тарасова Гора» в місті Каневі. Оpubлікована нею монументальна монографія «Святиня» [6] – науково-історичний літопис місця, де, згідно із «Заповітом», навечно упокоївся прах Тараса Шевченка. У розділі «Скорботна постать на могилі поета» Зінаїда Панасівна чітко й виразно змальовує постать несправдженої нареченої Ликери Полусмак, її життя в Каневі та щоденне доглядання за Тарасовою могилою, поневіряння в канівській богадільні. Зінаїда Панасівна знайшла на кладовищі в Сільці занедбану могилу Ликери Полусмак, належним чином її впорядкувала.

Зінаїда Тарахан-Бережа – відомий сучасний шевченкознавець. Фото

нього як живу людину – зі своїми вподобаннями і слабінками. Бо й справді Тарас любив у міру вжити міцні напої, як і не міг не помітити красивої жінки, хоч юнки, а хоч заміжньої... Сучасне шевченкознавство не цурається цієї правди, водночас рішуче відкидаючи тези про виключну революційність, атеїзм поета тощо.

Знайшла новітню мистецьку інтерпретацію й остання любов Генія – до Ликери Полусмак – у всій своїй трепетно-безнадійній драматичності. Із винятковою майстерністю цю тему розіграно творчим колективом Київського театру української традиції «Дзеркало», що діє вже близько тридцяти років під орудою талановитого режисера, актора, драматурга, педагога, великого патріота свого ремесла й рідної України Володимира Петранюка.

До 200-річчя від дня народження Кобзаря улюбленими багатьох заядлих театралів було поставлено

Театральна спроба по-новому прочитати історію кохання Тараса й Ликери

Тарас Григорович Шевченко – це велична постать, яка вже третє століття височіє над людством. Сотні українських і світових учених, письменників, скульпторів, художників, музикантів осмислюють творчий феномен нашого генія. І праця це невичерпна. В одній із пісень Юрія Рибчинського є такі промовисті слова:

...Ой червона рута на чолі твоїм,
Ой крута та круча, де Тарас стоїть,
Ой крута та круча, де стоїть Тарас
І крізь роки кличе, кличе, кличе нас!..

Хто бував у Каневі, той пересвідчився, що гори, на яких здіймається монументальний образ Тараса, справді високі. Та не всім удається переїнятися духовною величчю цього святого місця, відчутти потребу прийти туди і вклонитися, а разом набратися волі й насаги на діяльне життя. Гідний син нації завжди залишатиметься для нас, українців, джерелом натхнення...

В останні роки вітчизняні інтелектуали роблять активні спроби по-новому прочитати життєпис Т. Г. Шевченка, його творчі й особистісні виміри. За радянських часів комуністична ідеологія вбачала в поетові передусім революціонера-демократа, борця за соціальну свободу і справедливість. Водночас свідомо замовчувалась інформація про

п'єсу на одну дію із промовистою назвою – «Полусмак останнього кохання». Головним режисером, постановником і виконавцем головної ролі (Тараса

Шевченка) став художній керівник театру Володимир Петранюк, а пару йому склала молода обдарована актриса Ліана Книгницька-Морковська (*Ликера Полусмак*). Півторагодинне дійство підпорядковане меті – відкрити завіси останньої пристрасної любові великого митця, а zarazом показати нерівність душ, що зійшлися на перехресті життя.

«Дія відбувається в Стрельній під Петербургом в кінці літа 1860 р. Історія, оповіdana в п'єсі, не є строго документальною, але належить до певної версії одної з сторінок біографії Тараса Шевченка» [3, с. 2], – зауважується в ремарці на початку сценарію.

Як уже можна було зрозуміти, дійових осіб у творі тільки двоє:

«**Він** – харизматичний чоловік 50-ти літ в білому лляному одязі і капелюсі.

Вона – приваблива панянка років 20-ти в українському городському вбранні» [3, с. 2].

Постанова розбудована в десять яв з епілогом. Її сюжет розгортається від монологу-розмислу про істинного Шевченка, якого ми лише беремося пізнавати, виписування «таємничої постаті» жінки в чорному в Каневі й на горі біля поетової могили – і лінійного представлення розмов-залицянь знано-

В. Відеречко. Віршавія. 30х40. Гуаш, перо

го Кобзаря й сироти-служниці, супроводжуваних роздумами героїв і про героїв (коли актори мов-

лять «над роллю»), читанням віршів, написанням портрета любої дівчини, прилученням її до книг і світу культури в цілому; освідчення Тараса й Ликери

Тарас і Ликера.

Сцена із п'єси «Полусмак останнього кохання»

риної згоди на одруження, їхніх мрій про майбутнє родинне життя; втручання Тарасових «сердечних друзів» у його стосунки з обраницею; шаленого змалювання митцем образу Ликери-Віршавії; критики низького й лукавого петербурзького салонного «недосвіту»; «розцурання» недавніх закоханих через розгульну натуру «каторжної Луцьки» («**Вона**. Я не бажаю раю! Я хочу жити на землі. Я проста дівка, а ви геній!») та чергового (рамкового) повернення до образу Ликери, її долі після Тараса, по його смерті – як розпуки і каяття. По суті, твір є історією любові, котра переростає в історію двох розбитих сердець і зруйнованих – через багато обставин – долі.

У статті М. Поливач наведено розмисли Володимира Петранюка про особливості сприйняття ним своєї ролі: «Я переживаю роль Шевченка, як свою долю, яка вкладається в візерунок та силует нашого пророка, який є дзеркалом нас усіх і нашої української нації загалом! Тому всі його історії є співзвучними. Ці історії викликають в моєму серці відгук, який я шукав все життя. Ми зараз шукаємо живого Шевченка, адже бронзовим чи кам'яним його зробили вже давно, років зі 150-т. Зараз, завдяки майданівській революції, почалося пробудження людей, повернення живого, геніального

Тараса Шевченка! Шевченка ми лиш починаємо відкривати для себе і світу зараз, в ХХІ сторіччі. І ця, майже детективна історія його останнього кохання живе тому підтвердження» [4].

Театральна вистава йде на сцені з незмінним аншлагом від 2014 року. Вона, зокрема, захоплює цілком модерним виведенням образу Тараса Шевченка, який, у режисерській інтерпретації, – справжній інтелігент-європеєць, інтелектуал-філософ, митець глибинного хисту, надричний, занурений у ментальний світ українства, таємничий «малоросійський Граф Монтекрісто», а водночас – і жартівник, і пуританин-ревнивець, і глибоко нещасний одинок. Твір став безумовною перлиною в репертуарі славного театру [1].

Література

1. Іванов М. Шевченко по-новому: Полусмак останнього кохання / Микола Іванов // Літературна Україна. – 2016. – 5 травня. – С. 16.
2. Ковтун Ю. Кохані жінки Шевченка / Юрій Ковтун. – К. : Україна, 2004.
3. Петранюк В. Полусмак останнього кохання. Історія любові Т. Шевченка на одну дію : [сценарій] [рукопис] / В. І. Петранюк. – Архів автора.
4. Поливач М. Про «Полусмак останнього кохання» Т. Шевченка розповідає театр «Дзеркало» [Електронний ресурс] / Марія Поливач. – Режим доступу : <http://dzerkalo.kiev.ua/полусмак-останнього-кохання.html>. – Назва з екрана, 14.10.2016.
5. Сокур В. Мій, твій, наш Шевченко / Василь Сокур. – К. : Фенікс, 2014.
6. Тарахан-Бережа З. Святина. Науково-історичний літопис Тарасової Гори / З. П. Тарахан-Бережа. – К. : Родовід, 1998.
7. Шевченківський словник : у 2 т. – К. : УЛЕ, 1976.
8. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 6 т. – Т. 2. Поезії 1847–1861 / Т. Г. Шевченко. – К. : Вид-во Академії наук, 1963.

Олексій Вертій

ХАРАКТЕРНИК ІЗ ЛАВІРКОВОГО

(Матеріали до життєпису кобзаря Ігоря Рачка)

Ігор Карпович Рачок – представник славної когортки роменських кобзарів. Здавен тут побутовали українські народні думи, історичні пісні, відтак кобзарсько-лірницький звичай завжди був складником духовного життя краю. Тут на ярмарку в Ромні Остап Вересай зустрів кобзаря Євхима Андріяшівського і став навчатися в нього. Та коли через рік Євхим Андріяшівський помер, Остап Вересай пішов у науку до Семена Кошового із села Голінки поблизу Ромна. З Антоном і Трифоном із Великих Бубнів Роменського повіту та Потапом із Нової Греблі Лохвицького повіту (тепер Роменський район) підтримував зв'язки Іван Кравченко-Крюковський. 20 липня 1832 р. поблизу Ромна від кобзаря Івана Стрічки Платон Лукашевич записав думу «Самійло Кішка», а 22 липня 1845 р. у шинку в Борзенці під Ромнами думу «Удова» від Каленика Рожка записав Пантелеймон Куліш.

У кобзаря М. Кравченка навчався Андрій Волошенко (Волощенко) (1883–1983) із Процівки, в репертуарі якого були дума «Про трьох братів Азовських», пісні «Нема в світі ніде правди», «Про Почаїв» та інші твори. Знаними на Роменщині та далеко за її межами були й кобзарі Іван Запороженко (1872–1932), Григорій Спиця (1911–1971), Іван Петренко (1886–1969), Євген Адамцевич (1904–1972), Валентин Заворотько (1925–2008).

Цілком зрозуміло, що ці звичаї викликали неабиякий інтерес до кобзарства й у Ігоря Карповича.

Нашадок давнього козацького роду, він завжди залишався вірним йому, його життєвим принципам та ідеалам, його духовним цінностям, його громадянській національній позиції, і сам став узірцем духовної досконалості української людини, незламності її Духу, взірцем того, як проста людина за нелегких життєвих обставин підсовєтської дійсності може не лише зберегти, а й примножити ці звичаї та цінності.

Народився І. К. Рачок 25 лютого 1937 року на хуторі Лакизин (тепер Лавірів) Бацманівської сільської ради Талалаївського району Чернігівської області. Його родовід по батьківській лінії ведеться від давніх часів козацького Запоріжжя, виходець із якого нібито й заснував село Бацмани (тепер Роменського району Сумської області), адже першим поселився на нинішній його території і був заможною та шанованою в краї людиною. «Це, – згадує Ігор Карпович, – засвідчують дані архівів Харкова, на які покликався відомий фольклорист П. Гнідич, працюючи над упорядкуванням кількатомного збірника «Матеріали по народній словесності Полтавської губернії. Роменський уезд (1915–1916)». Тож родинні звичаї відіграли винятково важливу роль у становленні характеру, духовного світу та світогляду загалом майбутнього кобзаря. Його дядько Степан Пантелеймонович Рачок у складі Армії УНР брав активну участь у національно-визвольних змаганнях 20–30-х років ХХ століт-

тя. У родині по лінії батька Карпа Пантелеймоновича Рачка та матері Мотрони Олексіївни Рачок (із роду Хачко) завжди панував український дух, свято берегли українські національні звичаї, національні духовні та ідейні цінності. «Кобзар» Т. Шевченка, твори П. Куліша, І. Нечуя-Левицького, Б. Грінченка, С. Руданського, Панаса Мирного та інших письменників, література з історії України завжди були в родинній бібліотеці Рачків, їх читали й перечитували не один раз. У храмові дні збирався весь рід, співали стародавні козацькі пісні, вели розмови про українську старовину, про Т. Шевченка, обговорювали твори інших українських письменників. Особливо багато козацьких пісень знали і виконували батько Карпо Пантелеймонович та дядько Степан Пантелеймонович. Батько декламував напам'ять «Катерину», «І мертвим, і живим, і ненарожденним...», поезії про Суботів Т. Шевченка. Гірко сумували над долею дівчат, образи яких виводили ці письменники, адже сприймалися вони як символи поневоленої москалем України, яку потрібно визволити від окупанта. Грамотною була й баба по матері Марія Гарань. Уже в похилому віці вона не полишала читання книг, заохочувала до цього дітей і внуків. Тому, йдучи до Малобубнівської семирічки в перший клас, малий Ігор уже знав напам'ять майже половину «Енеїди» І. Котляревського, багато творів із «Кобзаря» тощо.

У дитинстві він пильно придивлявся до життя. Буваючи з батьком у Ромні на базарах, захоплювався мовою, одягом, поведінкою селян, спостерігав за їхнім побутом. Усе те глибоко западало в душу. Його дитяче ество ображалось, коли бачив якихось пишно одягнутих пань, котрі говорили московською мовою, що так контрастувала із загальною атмосферою цього торговища, типово українським укладом життя роменців та жителів околиць сіл і хуторів. Це викликало в душі малого хлопця протест, формувало питому національний духовний світ і питому національну громадянську позицію, сильний і вольовий характер. У пору дитинства Ігоря Карповича в краї зберігали і примножували кобзарські звичаї Віктор Сологуб із синами Володимиром, Миколою та Михайлом, якого двічі арештовували і судили за «економічний саботаж», так званий «зрив хлібопоставок», та за підозрою в антирадянській діяльності і, зрештою, 19 листопада 1937 року засудили до розстрілу, а 27 листопада вирок виконали (докл. про це чит.: Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. — Львів : Галицька видавнича спілка, 2011. — С. 241). На все життя запам'яталася Ігореві й невимушена зустріч із кобзарями в повоєнні роки, коли навчався в 7-му класі Малобубнівської семирічної школи, не раз доводилося слухати на роменському базарі і Є. Адамцевича. «Запорізький марш», пісні «Про Хортицю», «Славно твоя кобза грає»,

«Євшан-зілля», «Розмова Шевченка з дубом» глибоко западали в душу і серце, викликали в них бурю таких близьких, рідних і бентежно-хвилюючих почуттів, переживань та роздумів.

*Кобзар Ігор Рачок із батьком Карпом Пантелеймоновичем, матір'ю Мотроною Олексіївною та сестрою Катериною.
Фото, село Лавіркове, 7.09.1974 р.*

1964 року він придбав бандуру. За 20 кілометрів їздив велосипедом після роботи в науку до колишнього учасника Київської капели бандуристів Федора Співака, який проживав у селі Березівці Талалаївського району на Чернігівщині. Таку само відстань долав у протилежному напрямку — до Ромна, де в кобзарів І. Петренка та Є. Адамцевича переймав репертуар і манеру виконання. Опанував нотну грамоту. За книгою Ф. Колесси «Мелодії українських народних дум» вивчив, виконував і виконує думи «Про Марусю Богуславку», «Невільницький плач», «Думу про Олексія Поповича». У його репертуарі — історичні пісні «Про Саву Чалого», «Про зруйнування Січі Запорізької», «Про Хортицю». Спілкувався з Петром Гузем, від якого «на слух» перейняв думу «Олексій Попович», із Михайлом Полотаєм та іншими кобзарями.

Родинні звичаї, характер і світогляд І. Рачка позначилися й на подальшому формуванні його репертуару. Коли самодіяльним і професійним художнім колективам послідовно нав'язувалися тво-

ри про Леніна, компартію, «щасливе» життя під зорями Кремля, Ігор Карпович, оволодівши старосвітською бандурою, яку замовив у відомого майстра Василя Сніжного, виконував заборонені тоді народні пісні, як-от «Пісню про Конотопську бит-

Кобзар Ігор Рачок на подвір'ї у краснавиця Феодосія Сахна в селі Смілому Роменського району Сумської області. Фото. 70-ті рр. XX ст.

ву», яка побутувала в краї, певне, століттями, адже її співали по селах ще в кінці XIX – на початку XX ст., а також «Із-за гори, з-за лиману (Про руйнування Січі)», «Ой ішли наші славні запорожці», «Про повстанців», «Мазепине поле» (слова П. Ротача, муз. І. Рачка) тощо, за що зазнавав утисків і переслідувань. Так, наприклад, у селі Локні Роменського району Сумської області співав:

Пішла мати на село,
А на селі пусто.
Ні пшениці, ні муки
Лиш сталінські образки.
Зібралися у сільраді –
Всі ледарі дуже раді:
Будем багатих ділити
І нічого не робити.

Почувши це, перелякані вчителі повтікали геть. А кобзар продовжував співати:

Гоп, мої гречаники
Комуністи начальники...

та інші антисоветські пісні.

Співробітники советського КГБ та їхні таємні агенти, зокрема секретар Талалаївського райкому компартії Фесак, перешкоджали виступам кобзаря у школах, сільських клубах, улаштовували провокації, щоб потім звинуватити в хуліганських нападах на них і арештувати. Передбачливо відчував і розумів це, тому й не піддавався на такі провокації. Двічі приїздив до нього додому в Лавіркове полковник КГБ Герасименко з Чернігова, який арештовував Л. Лук'яненка. Звичайно, не на гостину, а з чітко визначеним завданням – знайти антисоветські «вивихи» кобзаря і взяти його під слідство, потім віддати під суд. Урятувала так звана горбачовська перебудова. Після всього того, як той козацький характерник, несподівано з'являвся то в Смілому, то в Ромні, то в Талалаївці, то на батьківщині Петра Калнишевського в Пустовійтівці та інших селах і, всупереч утискам та переслідуванням, знову виконував там заборонені пісні та думи:

Ой із-за гори, з-за лиману,
Вітер повіває,
Кругом Січі Запорізької
Москаль облягає.
Облягає москаль Січу,
Таборами стали.
Вони свого генерала
Три дні дожидали.
Метнулися по куренях
Запасу шукати,
А московська вся старшина
Церкви оббирати
Та беруть срібло,
Беруть злото,
Ще й воскові свічі.
Зостається пан кошовий
З писарями в Січі, –

виспівував перейняту від І. Петренка пісню про руйнування московським військом Запорізької Січі «Ой із-за гори, з-за лиману», нагадуючи слухачам наше історичне минуле, щоб завжди пам'ятали й не забували про нього, щоб гартували у своїх душах волю до свободи. А другого дня в іншому селі, зібравшись навколо кобзаря, молодь і люди старшого віку слухали в його виконанні «Пісню про повстанців»:

Що за військо іде,
Що за пісню веде,
Що за прапор
Над вітром лопоче.
То повстанці-орли
Попід гаєм ішли,
То їх пісня
На серці лоскоче.
Не кидають квіток
Під їх кований крок,
Не сплітають
Віночки дівчата.

Бо їх батько – то ліс,
А їх мати – то ніч,
Україна – уся їхня хата...

Чи то:

Я не боюсь тюрми і ката
Вони для мене не страшні.
Страшніш тюрма у рідній хаті,
Неволя в рідній стороні...

Або ж:

На вас, розумні юнаки,
Майбутнє України,
Кладу найкращі думки,
Мої сподіванки єдині...

Зрозуміло, що за обставин підсоветської дійсності ці рядки також формували опозиційність до влади, гуртували і героїв-повстанців, і слухачів в одну-єдину українську родину, руйнували нав'язувані московськими окупантами та комуністичною ідеологією уявлення про бандерівців як запеклих ворогів українського народу.

Не раз гостював у Смілому Роменського району в краснавиця Феодосія Сахна й на його подвір'ї – біля встановлених господарем наперекір місцевій владі погрудь Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки – збирав односельців-смілян і гостей послухати «Мазепине поле» чи «Думу про голод», уселяючи їм волелюбний дух, не даючи згаснути козацьким звичаям непокори злу й насильству, пробуджуючи в них почуття національної честі та гідності.

Щоб якось узяти Ігоря Карповича під свій контроль, нав'язати йому советський репертуар, не дати можливості бути самим собою, тобто народним співцем-музикантом, комуністичні чиновники від культури з Чернігова запропонували йому навчання нібито на курсах керівників ансамблів бандуристів. Швидко збагнув суть цього хитрого задуму й рішуче відмовився від нього. Ось так в усьому дотримувався звичаїв непокори ворогам України, звичаїв свого батька Карпа і дядька Степана, свого козацького роду.

Уважає себе віруючою людиною. На цій підставі завжди був в опозиції до комуністичної влади. Начитаний релігійно-християнських книг, зокрема Біблії, хоч на сповіді на пропозицію священника прощати і своїм ворогам може відповісти: «Я то можу сказати, що погоджуюся з Вами, але в душі – ні, адже тоді потрібно прощати й Сатані та любити його!», чи то розповісти бувальщину про те, як піп разом із наймитом у піст, працюючи в полі, підкріплялися салом, адже, як відповів піп на вагання наймита, мішків за нас ніхто не носить.

Із часом Лавірів хутір став своєрідною школою кобзарського мистецтва, питомо українським центром духовної культури. Сюди до Ігоря Карповича не раз приїздили відомий кобзар Георгій

Ткаченко, етнограф Іван Гончар, журналіст Ренат Польовий, бандурист Микола Товкайло. З ним листувався наш земляк, фольклорист, літературознавець і письменник із села Артюхівки Роменського району Григорій Нудьга, інші діячі культури й мистецтва. Ось що писав йому у своєму листі ще в 70-х роках ХХ ст. учитель англійської мови зі станції Очеретине Донецької області: «УКРАЇНЕЦЬ! Якщо ти НЕ СПІЛКУЄШСЯ українською мовою, ти – раб (можливо, добровільний). НЕ ДУ-

Вояки-петлюрівці. Зліва направо: Демид Федотович Ткаченко і Степан Пантелеймонович Рачок (дядько кобзаря Ігоря Рачка)

МАСШ українською мовою, ти – подвійний раб і вже перебуваєш на межі зради України. НЕ ВИЗНАЄШ СЕБЕ УКРАЇНЦЕМ, ти – відступник і ворог українства. НЕ ДОПОМАГАЄШ Україні, українству, ти – злочинець проти своїх батьків, братів, сестер, дітей, онуків. Не ДБАЄШ про Україну і не ВИТЯГАСШ з біди українство – прокляття долі падає на націю, на голови нащадків твоїх, і будуть у муках жити вони. НЕ СТАВИШ інтереси України, української нації вище від своїх інтересів – страждає вся українська людність не тільки морально, а й матеріально». Так у надрах советської імперії, у мороці комуністичного всевладдя справжні українські патріоти зберігали волелюбний дух сво-

їх предків і передавали його своїм нащадкам. Це становило національну сутність їхнього внутрішнього єства, було їхньою повсякденною потребою, що внутрішньо-духовно гуртувало їх в один рід. Перейняти і примножувати ці звичаї – наш невідкладний обов'язок.

Зі здобуттям Україною незалежності в краї, як і по всій Україні, стало активно відроджуватися кобзарське мистецтво. Отож по науку до кобзаря приїжджають молоді хлопці з Києва, Переяслава-Хмельницького, Харкова, Ромна. Олександр Триус, Тарас Силенко, Юрко Кочержинський, Юрко Авдеєв, Василь Жованик стали його учнями і примножують духовні цінності нашого народу, кобзарську славу України. Сам Ігор Карпович, незважаючи на свій похилий вік, виступав на святі Конотопської битви в Соснівці та Шаповалівці, на «Калнишевій раді» в Пустовійтівці Роменського району Сумської області, брав участь у різного роду кобзарських зборах тощо, щедро передаючи свій досвід новим поколінням кобзарів, бандуристів та лірників, молоді загалом, пробуджуючи в їхніх душах і серцях почуття причетності до національної історії, почуття відповідальності перед нею. Завдяки турботі М. Товкайла та братчиків із Київського кобзарського цеху в Роменському районному будинку культури було врочисто відзначено 75-річчя від дня його народження.

І. Рачок завжди був і залишається вірним звичаям свого козацького роду й народу, свято оберігає їх, про що він також розповідає в документальному кінофільмі «Дороги кобзарські» (Укртелефільм, 1988). На хресті, який заповів поставити на його могилі, власноруч витесав «Він любив Україну!» Ось такий характерник живе на хуторі Лавірівковім.

Далі подаємо кілька матеріалів до його життєпису. Вони також характеризують Ігоря Карповича як людину старосвітських українських звичаїв. Такий він у всьому: у внутрішньому оформленні своєї хати, у гостинності, з якою зустрічає і проводить тих, хто приїжджає чи то взяти уроки гри на бандурі, перейняти його репертуар, чи то просто відвідати його. Гостинність ця – у розмовах про історію України, кобзарство, у турботі про збереження національних духовних цінностей. І він щедро наділяє усіх такими уроками, розмовами, турботами. Тому й мають нестримну потребу заїхати чи написати йому листа і старосвітський кобзар Г. Ткаченко, й етнограф І. Гончар, і викладач Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича Ніна Козачук та вчителька-землячка Світлана Шурхало, краєзнавці П. Ротач із Полтави та книголюб зі Жданова (тепер Маріуполя) П. Дубинка, журналісти Р. Польовий із Кубані та Г. Сидоренко з Талалаївки. Кожен із них у тих зустрічах та листуванні свого часу знаходив і знаходить те, що турбувало і турбує його, а саме – доля України, доля національної духовності, історична

пам'ять українського народу. Вчитайтесь, скажімо, в рядки спогадів Світлани Шурхало, Тетяни Коробейник, листів Петра Ротача, Ярослава Гамзи, і ви самі душею та серцем відчуєте це. Тож цілком зрозуміло, що Ігоря Карповича радо запрошують на різні заходи до Опішного на Полтавщині, Прилук Чернігівської області, до Києва тощо.

* * *

Світлана ШУРХАЛО,
вчителька-пенсіонерка

У гостях у кобзаря Ігоря Рачка

Так склалося, що доля закинула мене на Буковину, де я прожила майже сорок років, а повернулася до Ромен тоді, коли вже вийшла на пенсію. Отож не дивно, що в тому зеленому чудовому краї в мене залишилися друзі, з якими я й досі підтримую тісні зв'язки.

Кілька років тому приїхала до мене з Чернівців разом із дочкою моя подруга, кандидат філологічних наук Ніна Володимирівна Козачук, яка працює в Чернівецькому національному університеті імені Ю. Федьковича. У розмові з'ясувалося, що Ніна Володимирівна ніколи не чула наживо співу кобзарів (на Буковині їх немає) і дуже хотіла б познайомитися зі справжнім народним музикою.

Ми звернулися до відомого роменського краєзнавця Григорія Володимировича Діброви, і він, спасибі йому, взявся організувати нам цю поїздку.

І ось сонячного літнього ранку легковик везе нас старовинним Прилуцьким шляхом до села Лавірівкового, пригальмовує біля затишного будиночка із садочком. Заходимо стежиною до двору й зупиняємося вражені: на одній стіні літньої кухні – козак Мамай із кобзою в руках, а на другій – у червоних шароварах, із шаблею на поясі та люлькою в зубах сам верховода троянців Еней – герой поеми Івана Котляревського. Одрразу ж стало ясно, що тут живе не проста людина. Як з'ясувалося потім, ці картини намалював Феодосій Сахно зі Смілого Роменського району, завітавши на гостини до господаря.

Нас зустрів літній чоловік із козацькими вусами, одягнений по-робочому, бо саме працював на городі. Це і був кобзар Ігор Рачок.

Він запросив нас до невеличкого столика в саду, пригостив запашним медом зі своєї пасіки. Розповів трохи про своє життя, господарство, про колишні та сучасні назви навколишніх сіл, а після того, переодягнувшись, узяв до рук бандуру і залунало Шевченкове:

Б'ють пороги,
Місяць сходить,
Як і колись сходив...

Ніна Володимирівна швиденько ввімкнула магнітофон. А далі бандурист співав народні пісні, думи...

Ми незчулися, як пролетів час, коли водій машини сказав, що йому пора вже їхати додому, де його чекають. Довелося хутенько розпрощатися з Ігорем Карповичем, подякувати за гостинність і швиденько від'їхати. Дорогою спочатку мовчали під враженням від такого хвилюючого концерту, а пізніше бурхливо обговорювали все, що побачили й почули.

Мені ще пощастило слухати народного співця Ігоря Рачка в Роменському краєзнавчому музеї, коли відзначали 110-ту річницю із дня народження Євгена Олександровича Адамцевича. А Ніна Володимирівна тепер використовує магнітофонні записи його пісень у роботі зі студентами Чернівецького університету.

* * *

Василь ЖОВАНИК,

*студент Київського національного
університету імені Т. Г. Шевченка,
учень Київського кобзарського цеху,
старосвітський бандурист*

Зі столиці на хутір по науку до кобзаря

Про Ігоря Рачка я чимало чув під час навчання в майстрів кобзарського цеху. Вдалося мені послухати його співогру із записів у мережі Інтернет та з аудіозразків, люб'язно наданих Олексієм Вертієм. У шкільні роки кілька разів отримував запрошення поїхати до Ігоря Карповича, проте, на жаль, зробити це тоді не зміг.

Уперше в Лавіркове вдалося поїхати взимку 2014 р. разом із моїм учителем Ю. Кочержинським та знайомими.

Був холодний зимовий ранок, коли ми вирушили авто від станції метро «Лісова». Їхали швидко, незважаючи на несприятливі погодні умови. По дорозі вдалося відвідати кілька цікавих місць, зокрема маєток відомого мецената Павла Галагана. За певний час ми прибули до затишної оселі Ігоря Карповича, Ю. Кочержинський та я заколядували, і почалася розмова...

Не за великий час і не за малу годину перейшли, власне, до співу. Звучали старовинні пісні «Ой поїхав лебеденко», «Ой не спав я нічку» та інші, більшість із яких не знайти в пісенниках. Попри хворе горло, всі озвучені Ігорем Рачком речі звучали колоритно, природно, без будь-якої сценічної постановки. На жаль, співав він небагато, більше говорив, розпитував про нинішню політичну ситуацію та ін. Усі присутні намагалися ввічливо кожен момент спілкування, фіксували озвучене на фонографи, відеокамери.

Завдяки Юркові Кочержинському вдалося почути від Ігоря Карповича старі пісні, які співав

батько кобзаря, насамперед «Пісню про Конотопську битву», перейняту ним від учителів у місцевій «Просвіті», «Ой, ковалю-коваленку, чом не куєш залізо тоненько». Це унікальні речі з помітно вираженими діалектними й інтонаційними особливостями, унікальною мелодикою, яка не побутує нині.

Трохи пограли на бандурі, яку я тоді прихопив із собою. Приємно було бачити, як уважно слухає нас старший чоловік. Зміст цього слухання полягав, певно, не в пошуку естетичної, моральної чи будь-якої іншої насолоди, а у ширій радості, що наші інструменти звучать, не лише «щоби порушувати силою звукової хвилі повітряні коливання, а насамперед як важлива національна складова, не менш вагома за прапор і герб». Час промайнув непомітно, і ми рушили додому. Усі учасники експедиції мали піднесений настрій, сили й натхнення для нової роботи.

Варто зауважити, що Ігор Рачок мешкає в батьківській хаті на межі Сумської та Чернігівської областей – у селі, що раніше було хутором Лакизин. Нині там майже ніхто не проживає, нема магазинів, дрогового телефонного зв'язку, жодних ознак цивілізації (крім електрики). А найголовніше, в криницях немає води через неправильний видобуток корисних копалин неподалік. Найближчі магазини знаходяться за 5-7 км у селі Малих Бубнах Роменського району Сумської області та селі Харьковому Талалаївського району Чернігівської області. Найближче місто – літописний Ромен, розташований на берегах річок Сули та Роменки. У часи Київської Русі воно було одним з оборонних межових міст-фортець. Через Лавіркове проходить сумська автомагістраль.

Удруге до Ігоря Рачка я поїхав самотужки влітку 2015 року. Маршрут розпочався з автостанції «Чернігівська». В обідню годину талалаївський автобус, що мав прямувати через село Харькове, розпочав рух. Було спекотно, і час тягнувся вельми довго. Слід зазначити, що дороги в Чернігівській області, напевне, одні з найгірших в Україні, отже, везучи молоко, можна привезти масло. Зійшовши в Харьковому на повороті на Талалаївку, до Лавіркового я рушив пішки. Відстань, що мала бути подоланою (згідно з мапою – 7-8 км), насправді виявилася довшою. Цього разу я прямував із наплічником та бандурою власної роботи, щоб поцікавитися думкою щодо її звуку, тембру та інших характеристик.

Удалося застати Ігоря Карповича вдома. Він якраз господарював на подвір'ї. Почалася неспішна розмова, потім співи, обговорення новин і таке інше. З особливим зацікавленням слухав я розповіді кобзаря про його батька Карпа Пантелеймоновича й дядька Степана Пантелеймоновича. Батько був активістом місцевої «Просвіти», всіляко протистояв новоявленій московсько-більшовицькій владі. Коли на хутір прийшов Денікін, батька за-

брали на допит. Там його катували, а потім хотіли повісити, але він якось вирвався з лабет окупантів і пішки подався до Києва, де переховувався в монастирі. Не краща доля спіткала й дядька Степана. Той також був змушений переховуватися то в копиці сіна, то на горищі чи деінде. Мене, молоду людину ХХІ сторіччя, вражала в тих розповідях моральна стійкість простих українських селян у боротьбі за незалежну Україну, те, що вона не була якимось стихійним виявом ненависті до ворога, а природним складником національної свідомості й національного укладу життя українців того часу. Відчував у тому щось зворушливо-трепетне, якусь нестримну жагу слухати і слухати кобзаря, знати про ті часи і тих людей усе більше й більше. Тривало наше спілкування майже до 4-ї години ранку... Наступного дня також удалося багато поговорити. Цікаво, що старий чоловік, який не вивчав «високих наук», є цікавішим співрозмовником, аніж більшість людей із вищою освітою. Добре знає історію, культуру, традиції, і не лише українського, а й багатьох інших народів (у родинній бібліотеці Рачків мали навіть твори Гегеля). Цікавиться всім – від археології до останніх технічних новинок. Удалося почути багато філософських міркувань щодо нинішньої ситуації в суспільстві, економіці, політиці, військовій галузі тощо.

Клімат у місцевості, де проживає І. Рачок, за останні десятиліття вельми змінився. Через сильну посуху зникли птахи, тварини, рослини, які споконвічно жили і росли тут.

Окрім бажання показати нову бандуру, я мав на меті записати матеріал для виконання діалектологічної практики. Це було літнє завдання з університету. Як виявилось згодом, мені вдалося виконати його якнайкраще.

Після кількох днів гостини я вирушив до Ромна, щоб відвідати темного на очі братчика Київського кобзарського цеху Олександра Триуса. Попри відсутність регулярного транспорту та незнання шляху, мені вдалося дістатися до міста. Переночувавши в О. Триуса та поспілкувавшись із ним, я вирушив додому.

Ця подорож була незабутньою, надихала на нові відкриття, мандрівки та спілкування, яких так не вистачає жителям великих міст...

Восени 2015 року ми зі ще одним учнем кобзарського цеху Юрком Єжемем зібралися провідати Ігоря Рачка. Склали все необхідне – подарунки, харчі, інструменти... Пізньою осінню рушили авто з Борщагівки. По дорозі заїхали в Прилуки на кладовище, аби вшанувати нещодавно відбулого товариша, чудового коваля, борця за волю України Григорія Матяша. І продовжили рух далі. Сонце котилося на захід, коли ми прибули до гостинного подвір'я. Ігор Рачок був дуже радий бачити нас. Після спільного приготування вечері почалися розмови. Певно, нескінченні й незбагненні. Варті пе-

реосмислення ще й донині... Наступного дня вирішили разом поїхати в Ромен на базар. Придбавши все необхідне, намагалися відвідати краєзнавчий музей, проте він виявився зачиненим із невідомих причин. Невдовзі рушили до славнозвісного дуба Верещаки, цієї унікальної нерукотворної пам'ятки. Далі поїхали в село Малі Бубни, щоб уладнати деякі невідкладні справи. Потому повернулися на ночівлю. Наступного дня багато грали і говорили, співали і слухали... Ще раз переночувавши, вирушили додому. По дорозі заїхали до маєтку Галаганів, інших попутних пам'яток. Нам тоді також удалося не лише поспілкуватися, а й записати «для науки» деякі пісні з репертуару кобзаря.

Відбулася й четверта поїздка – 2016 року, зовсім спонтанно. Холодної зими, після Різдва, я рушив громадським транспортом до села Харькового. Прибувши туди, йшов швидко, майже біг, щоб не замерзнути. Падав лапатий сніг, якого й до цього було ледь не по пояс. За короткий час я подолав необхідну дистанцію. Зустріч була неочікувана, адже за такої погоди доїхати було найменш імовірно. Я не брав бандури, тому довелося грати на тій, яку Ігорю Рачку подарував майстер Ілько Чернецький із Києва. На жаль, поспілкуватися, як це було в попередні рази, майже не було часу, адже в мене почалася зимова сесія. Я благополучно дістався до Ромна, на годинку заскочив до Олександра Триуса і поїхав електричками на Київ. Дорога була непевна. Давали про себе знати сильний мороз і сніг, але все склалося добре.

У червні 2016 року, ще до літньої сесії, отримав запрошення відвідати Батурин. Це містечко – колишня гетьманська столиця – знаходиться на Чернігівщині. На жаль, наша транспортна система не настільки розвинена, щоб можна було дістатися до Батурина вчасно, тож я не встиг... Довелося вертатися з Талалаївки до Харькового і прямувати на старі, безлюдні хутори. Цього разу я мав бандуру роботи Миколи Будника, яку не встигли забрати власники після чергового фестивалю «Етносвіт», де вона була на виставці інструментів кобзарського цеху...

Ігор Рачок мене радо зустрів, хоч і зовсім безсилий від важкої польової роботи. Цього разу були лише розмови і пісні, що я озвучив. Була критика і похвала, як чорне і біле, що оточує нас завжди і всюди. Було радісно і водночас прикро, що такі люди на старості років навіть не мають із ким поговорити, не те що отримати належну фізичну, моральну чи матеріальну допомогу від ближніх. Ігор Карпович скаржився на погане самопочуття і здоров'я загалом. Казав, що «вже прийшов його час» тощо. На бандурі не грав і не співав. Зі сходом сонця благословив мене в дорогу, і я рушив... Рушив, маючи одночасно різні почуття, але враження найкращі...

Доки є такі люди, як І. К. Рачок, доти живе народний дух, самобутній колорит, джерела внутріш-

ньої непереборної енергії, які відкриваються лише тим, хто щиро і совісно чинить, нехтуючи нівелюванням морально-етичних норм, економічних виликів та політичного підлабузництва наших днів!

Сподіваюся ще не раз відвідати Ігоря Карповича, перейняти його мудрість, філософські настанови та непереборну любов до України, всього національного, справжнього, не спотвореного.

Раджу всім не прогавити такої нагоди. Куйте залізо, доки гаряче, ріжте дерево, доки вологе, шукайте правди, доки не загубились у брехні, – і буде все гаразд.

* * *

Тетяна КОРОБЕЙНИК,
науковий співробітник Роменського
краєзнавчого музею, пенсіонерка

Мої зустрічі з Ігорем Рачком

Пригадую, що мої зустрічі з Ігорем Карповичем почалися десь із 1975–1976 років.

Роменський художник Валерій Купріянович Зосенко запропонував мені відвідати його товариша, котрий проживав у селі Харьковому і працював там дорожнім майстром.

Слова Валерія «познайомлю зі справжнім українським козаком, бандуристом і великим патріотом» цілком справдилися за час нашого спілкування впродовж майже 40-річного нашого знайомства...

Зустрів на подвір'ї із приємною посмішкою гарної спартанської статури років 35-ти чорнявий вусань. Цвіли садки, буяла весна, господар займався пасікою.

Дуже зрадів зустрічі, мовив, тепло привітавшись: «Друже, запрошую до господи, дорогими гостями будете». Відразу повіяло від нього великою добротою і приязню.

У хаті зустрілися з батьками Ігоря Карповича: старенькі сиділи на печі і грілися. На стінах висіли портрети Тараса Шевченка, Івана Франка, Пантелеймона Куліша. Біля пічки – великий піл (місце для відпочинку замість ліжка), на почесному місці – бандура.

Ігор Карпович гостинно запропонував нам чай із чебрецем і медом. А потім почалося свято для душі: майже годину господар виконував на бандурі думи та українські народні пісні, які тоді співали лише справжні українські патріоти.

Нехай нас мучать і катують,
Та слова правди не уб'ють.
Нехай кати ще бенкетують,
Час прийде – разом пропадуть...

Ще не встигали до кінця осмислити почуте, а він продовжував:

Хай стоголовий кат
Лютує, біситься щоднини,

Повстане ще наш темний брат
По всіх куточках України...

Відчували, що знаходимося в іншому часі, в іншому просторі, в іншому ідейному і духовному світі, адже кобзар називав речі своїми іменами: з його пісні Советський Союз поставав не як хвалена країна свободи і демократії, про що ми щодня чули по радіо, читали в газетах, вивчали в школі, а як країна неволі, необмеженого деспотизму, бо ж, як співав він, «ми всі тепер живем в тюрмі». Разом із тим приходило усвідомлення, що це гірка правда і що так жити далі не можна. Від того співу в душі пробуджувалося щось досі не усвідомлене, щось бунтарське, що нагадувало нам про козаччину, про національно-визвольні змагання 20–30-х і 50–60-х рр. XX ст. під проводом С. Петлюри та С. Бандери.

Зачарував нас і спів його стареньких батьків, які виконували українські пісні. Ігор Карпович дуже схожий на батька. Мабуть, і хист до музики та співу перейняв від нього.

Колись, під впливом настрою, Ігор Карпович поділився сокровенним... У кінці 1960-х чи на початку 1970-х років за патріотичну позицію його переслідувала місцева влада, тому змушений був проживати не в рідному селі, а на Кавказі, де й понині мешкає його рідна сестра Надія... Того дня він повів нас у кінець городу, де була похована ще одна його рідна сестра, яка маленькою захворіла і померла. Ці два гіркі моменти у своєму житті Ігор Карпович згадував із великою тугою.

Від часів першого знайомства з Ігорем Карповичем ми з Валерієм завжди, за першої ж можливості, відвідували його садибу, відчуваючи спорідненість наших душ. А твори на бандурі в його виконанні нас окриляли і зачаровували.

У вільний від роботи час Ігор Карпович брав бандуру, сідав на велосипед і їхав по навколишніх селах, записував з уст старожилів українські народні пісні, сам неодноразово грав. А слухачів було доволі. Можна лише уявити, як спрагло вони слухали хоч би ці рядки з «Пісні про повстанців»:

Подивіться на них,
На орлів молодих,
На їх вітром
Обпалені лица.
Усміхаються нам,
Та страшні ворогам,
А в очах їх
Завзяття іскриться.
Десь далеко рідня
Дожидає щодня
І чекає дівчина русява.
Та рідніший той дім,
Що потрібен усім –
Українська Соборна Держава.

Ось такий у моїх очах образ Ігоря Карповича Рачка. Людини національно свідомої, принци-

пової, з чіткою життєвою позицією, справжнього українця і патріота.

І стає спокійно і впевненіше на душі, коли знаєш, що в Україні є такі особистості.

* * *

№ 1

Дарчий напис на фотолистівці до 162-х роковин із дня народження Т. Г. Шевченка:

«Дорогому Ігореві Карповичу на спомин про 162 роковини з дня народження Т. Шевченка від автора монтажу, фотокопія якого на звороті. Хай наш скромний дарунок нагадає світлій родині І. К. Рачка про славного сина нашого народу Т. Шевченка, котрий возвеличив наш народ і нашу культуру в масштабі Всесвіту. **Дубинка П.Г.**, прихильник мистецтва».

№ 2

Туга давнього ударить
В серце – рани розтривожить.
Розганяє пісня хмари,
Дужа пісня сили множить.

Грай, кобзарю! Думам тісно.
І видзвонює на волі
Шлях Роменський, як та пісня,
За Лавірквим у полі...

Петро РОТАЧ

Полтава, 27. IX. 78 р.

№ 3

Полтава, 15. X. 78 р.

Вельмишановний Ігор Карпович,
листа одержав, дякую. Це Ви його переклеювали,
чи хтось інший цікавився?

Гарно написали Ви про зустріч з Петренком.
Я живо уявив і його самого, і його оселю. Якби
знати, до кого звернутись, щоб зібрати про нього
спогади, – я б написав листа. З часом все забува-
ється...

Чи не поласте мене, що я подарував Я. Гамзі
копію фото Вашого (з подарованого мені). Він ніби
збирався влітку заїхати до Вас і шкодує, що не за-
їхав.

Я знайшов у старому збірнику Ф. Колесси (за
1920 р.) ноти думи про Федора Безрідного. Наді-
слати?

Як Вам моє творіння?

А кобза як? Часто граєте? Для Вас вона як най-
дорожчий друг – чи не так?

Привітайте К. П. Буду радий, якщо надішлете
мені свої записи.

З пошаною – **Петро РОТАЧ**

№ 4

Полтава, 9 листопада 78 р.

Добридень, Ігор Карпович!

Спасибі за листа Вам, а Карпові Пантелеймо-
новичу дяка за переписану пісню та колядку.

Шкодує, що Ви не написали ширше про візит
Сахна і його друзів. Де тепер Ф. І. працює, яка в
нього адреса? Запитав би я в нього про Петренка,
але куди писати?

Посилаю Вам «Хведора Безрідного», вирі-
заного мною з моєї власної книжки: Ф. Колесса.
Українські народні думи, Львів, 1920. Я вирішив
зробити саме так, бо переписувати зовсім нема
можливості, тим більше, як Ви знаєте, я не спеціа-
ліст. Перепишете і повернете мені. А я знову вклею
цю сторінку в книгу (вона в ній остання). Думу, як
Ви бачите, записав М. Лисенко.

Останнім часом я часто писав Вам, а тепер це
стає «недозволеною розкішшю». Справа в тому, що
в мене має початись напружена робота в інституті,
і я вже не зможу ні займатися своїми улюбленими
ділами, ні писати листи друзям. До весни, до літа.
А там знову вільніше буде. Отже й вам набридати
своїми листами не буду.

Бажаю Вам всього найкращого!

Вітайте К. П., нехай здоров буде.

Щиро Ваш земляк – **Петро РОТАЧ**

№ 5

Добрий день, Ігор Карпович!

Давно знаю про Вашу творчість, але ніяк не
можу зустріти офіційного матеріалу, в якому б були
відомості про репертуар, про те, де й коли висту-
пали на авторитетних форумах бандуристів і т. д.
Черкніть, будь ласка, коротенько.

Був час, коли я вам писав. Це було років 15
тому, якщо не помиляюсь.

Ви повинні вести свій щоденник, в якому ба-
жано нотувати: хто запрошував на концерт, коли й
де відбувся концерт і т. д. На дрібницях не треба зу-
пинятись, а писати те, що являє собою авторитетне
для громадськості, для кобзарства, для культури.

Я пишу листа не випадково, до речі. Спра-
ва в тім, що мені про Вас казали працівники з
музею краєзнавства Роменщини. Там, в музеї, Вас
добре знають, призиблюють про Вашу творчість
матеріали.

Цікаво писали про Вашу творчість в журналі
«Народна творчість та етнографія». Це авторитет-
ний журнал, який висвітлює відомості про кобза-
рів. Я про Вас напишу, якщо Ви надішлете. Бажано
до листа додати якусь цікаву афішу та фотопортрет
з бандурою. В цьому журналі працює авторитетна
людина з Менщини – Дей Олексій Іванович. Саме
йому я буду адресувати матеріал про Вас.

На все добре!

З повагою –

ДУБИНКА Павло Григорович, книголюб

6/VI – 84

341024 Жданов – 24,

просп. Металургів, 170, кв. 25

Дубинці П. Г.

№ 6

Шановний Ігор Карпович!

Роменський краєзнавчий музей і районний Будинок культури запрошують Вас на літературно-мистецький вечір, присвячений великому українському поетові-демократу Т. Г. ШЕВЧЕНКУ, який відбудеться в Будинку культури 28 лютого 1988 року о 18 год.

№ 7

Шановний товаришу!

Запрошуємо Вас на свято «ДЕНЬ ГОНЧАРЯ», яке відбудеться 19 червня 1988 року на стадіоні селища Опішня Полтавської області. Початок о 10 години.

ОРГКОМІТЕТ

№ 8

УРСР
Чернігівське обласне управління культури
ОБЛАСНИЙ
науково-методичний
ЦЕНТР
народної творчості
і культурно-
освітньої роботи
250027 м. Чернігів,
вул. Шевченка, 54,
тел. 3-81-82
22.02.89

УССР
Черниговское областное управление культуры
ОБЛАСТНОЙ
научно-методический
ЦЕНТР
народного творчества
и культурно-
просветительской работы
250027 г. Чернигов,
ул. Шевченко, 54,
тел. 3-81-82
№ 38

ШАНОВНИЙ ІГОР КАРПОВИЧ!

12 березня в м. Прилуки відбудеться обласний конкурс кобзарських колективів та окремих виконавців – народних кобзарів та бандуристів.

На цей конкурс запрошуються члени республіканського журі для відбору на Республіканське свято кобзарського мистецтва, присвяченого 175-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка.

Ласкаво запрошуємо Вас взяти участь у цьому конкурсі. Як одного із когорти далеко відомих на Україні народних кобзарів.

З повагою
директор ОНМЦ Е. М. Чеканова

№ 9

Полтава, 10.10.2000 р.

Дорогий Ігоре Карповичу!

Час швидко і нестримно летить уперед, але не стирається світле, приємне враження від короткої зустрічі з Вами влітку цього року в Лавірковому. На жаль, не було коли запитати Вас про все, що мене цікавить. Якщо можна, напишіть про своє життя: чи живе Ви взимку в своїй хаті, чи виїжджаєте до Ромна; чи виступали і виступаєте будь-де, чи запрошують Вас на виступи в Талалаївку, в села,

в Сокиринці, в Ромен? Чи поповнився репертуар, який я знав раніше?

Не було змоги, тобто часу, записати від Вас тексти пісень, які Ви нам співали, а тому просив би Вас переписати і надіслати мені пісні «Послухайте, добрі люди», «А у созі при дорозі», «Стугонить Дніпро по скелях», «Відлітають роки...». Гарні то пісні, гарно Ви їх виконусте. Вони пробуджують сумління наших перевертнів, будять сплюх. Виступайте частіше, взимку час буде.

Григорій Пилипович випросив у Чернявського негатив і прислав мені декілька кадрів. Я надсилаю Вам дві фотокартки. На жаль, було багато сонця, тому фото в житті вийшло погане, розмите, темне, обличчя не видно. Але нехай буде пам'ять.

Шкода, що я вже став старий і виїжджати з дому нелегко. А так хочеться ще походити по рідних стежках, погостити з Вами про нещасну долю України, послухати Вашу кобзу. Будемо сподіватись, що Бог подарує нам ще таку зустріч, як влітку цього року, – будемо чекати наступної весни.

Бажаю Вам здоров'я і тепла в хату, щоб пережити зиму.

Чи жива Ваша сестра і чи приїздила вона до Вас цього року?

І ще одне цікаве питання: чи є, крім Вас, в нашому районі кобзарі? Чи навчаєте Ви кого-небудь, як Вас навчали Ф. Співак чи Є. Адамцевич?

Вітаю з Покровою. Колись у Слобідці це був храмовий день. Був на вигоні ярмарок, і співали заходжі кобзарі. Де все це поділось? Глухо! Слобідка вимирає. А Лавіркове?

Здоров'я Вам і всього найкращого.

Ваш Петро Ротач.

№ 10

Поштівка. Без дати

Дорогий і незабутній друже Ігоре!

Пробачте, що порушую Вам спокій. До цього примусила мене радіопередача, де йшлося про вшанування пам'яті кошового отамана Петра Калнишевського в Ромнах. Там добрим словом згадали кобзаря Ігоря Рачка. Прийміть і мою повагу і подяку.

Щиро – Я. Гамза

На титульній сторінці – портрет І. Франка і рядки з його поеми «Мойсей»:

Та прийде час – і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,

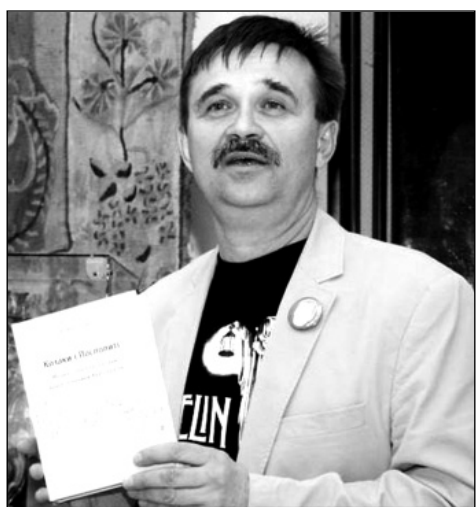
Покотиш Чорним морем гомін волі
І глянеш, як хазяїн домовитий
По своїй хаті і по своїм полі, –

із написом: «Видано в 50-ліття смерті Українсько-американською спілкою в Чикаго».

Сергій Шебеліст

«МАЛОРОСІЙСЬКИЙ ПАТРІОТИЗМ БУВ ПРЕДКОМ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ»

Інтерв'ю з істориком Юрієм Волошином¹

Професор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка Юрій Волошин навесні 2016 року презентував монографію «Козаки і посполиті: міська спільнота Полтави другої половини XVIII століття». Її виходу передувало впорядкування та коментування праці «Місто Полтава в Румянцевському описі Малоросії 1765–1769 рр.», багатой на відомості про особливості міського простору, системи врядування, статеві-вікової структури населення та побутування окремих його прошарків. Спираючись на це джерело й інші архівні документи тієї доби, вчений узявся написати книгу про ранньомодерну Полтаву. Професор присвятив їй кілька років ретельної праці, й у підсумку постало якісне наукове видання, цікаве не лише для спеціалістів з історичної демографії та мікроісторії, а й ширшого читацького загалу.

Юрій Волошин підкуповує читача тим, що пише про полтавців і Полтаву доби Гетьманщини, не впадаючи в козакофільський пафос і не претендуючи на повноту й усеохопність запропонованої ним картини міського життя. Маємо ще одну гарну книжку та добру нагоду поговорити про неї і не тільки.

Не битвою єдиною

– Що спонукало Вас, історика церкви, взятися за дослідження міської спільноти Гетьманщини та зосередити увагу саме на Полтаві?

– У мене не було такої різкої еволюції від історика церкви до історика Полтави. Але поступовий перехід усе-таки відбувся. Моя докторська дисертація була присвячена не стільки Північній Гетьманщині, скільки закритій релігійній спільноті російських старовірів та їхнім анклавам на території Гетьманщини. Коли я завершив цю роботу, колега Оксана Коваленко показала мені відфотографовану книгу Румянцевського опису Малоросії. Це одне з небагатьох джерел, яке нам дуже багато говорить про людей і суспільство Гетьманщини. Мої наукові пошуки й методологічна еволюція привели мене до того, що я почав досліджувати соціум козаць-

кої України загалом і Полтави зокрема. Я вирішив спробувати показати, якою була міська спільнота Полтави XVIII століття.

– Наскільки важко було розгледіти й описати Полтаву доби присмерку Гетьманщини, вийшовши при цьому за рамки панівного імперського наративу, згідно з яким Полтавська битва 1709 року проголошувалася центральною подією в житті міста?

– Коли починаєш писати якусь роботу, потрібно читати всю літературу, дотичну до теми дослідження. Панівний історичний дискурс стосувався виключно політичних подій: про Полтавську битву, візити імператорів, великих вінценосних осіб і полководців. Але про суспільство Полтави практично не писали, за винятком хіба що «Історії міст і сіл Української РСР» (1967). Загалом російський імперський наратив не висів наді мною. Я спокійно працював і не дуже на нього зважав.

¹ Уперше опубліковано у виданні Zaxid.net 2 червня 2016 р.

Про Полтаву є різні міфологеми, зокрема про те, що Воскресенську церкву за власний кошт побудував полтавський бурмістр, виходець із купців Павло Руденко. А виявляється, є джерела, які говорять про велику релігійну громаду, члени якої давали гроші на це будівництво. Отже, в Полтаві були спільноти, про які історики і краєзнавці писали вкрай мало.

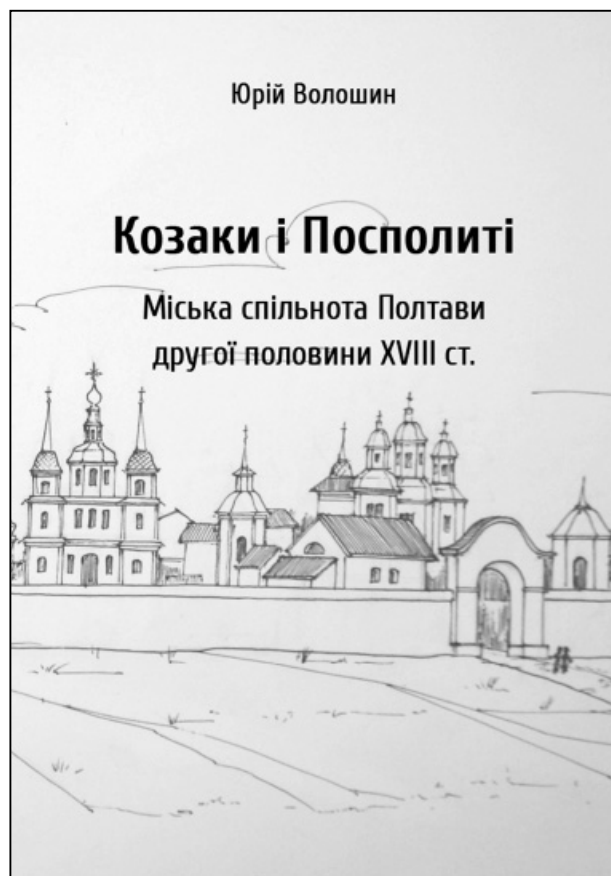
– «Головним героєм» Вашої книжки є суспільство Гетьманщини, а тогочасні органи міського управління перебувають на другорядних «ролях». Утім без розуміння особливостей роботи козацької полкової адміністрації та магістрату картина була б неповною. Як цей дуалізм влади позначався на житті Полтави?

– У критичні для життя міста моменти дуалізму влади не було. Один із параграфів своєї книжки я присвятив «конфліктній взаємодії», бо коли в магістрату не було грошей на побудову мостів, їх зводили коштами полку. Але певні тертя все ж таки були. Насамперед ідеться про прагнення полкової адміністрації опанувати місто. Козацька старшина хотіла мати «свого» війта. Проте, щойно козаки, в широкому сенсі слова, ставали на чолі Полтави, вони починали відстоювати інтереси міста, яке жило за рахунок сплати податків. Козаки їх не платили. XVIII століття відзначалося постійними війнами і потребою виставляти війська. Козаки не надто хотіли воювати, а поповнювати лави необхідно було, і тому дуже часто козацький стан приростав за рахунок міщан. Унаслідок цього був великий конфлікт, коли війт намагався «розкозачити» міщан і довести, що вони незаконно записалися в козаки.

– Чи передалися сучасній Полтаві традиції «конфліктної взаємодії» між органами місцевого самоврядування та виконавчої влади?

– Раніше це протистояння було відчутним, зараз – меншою мірою. За часів президентства Віктора Ющенка в Полтаві був конфлікт між міською радою та обласною державною адміністрацією, між мером Андрієм Матковським і «губернатором» Валерієм Асадчевим. Ілюстрацією цього протистояння є візуальні речі. Наприклад, бюст шведського короля Карла XII експонується не в музеї Полтавської битви, підпорядкованому міському управлінню культури, а в краєзнавчому музеї, за який відповідає обласна адміністрація. Другий приклад – установлення пам'ятника Іванові Мазепі, коли обласна влада просуvala цю ідею, а міська – впиралася до останнього. Думаю, якби нині до справи не підключився президент Петро Порошенко, цього монумента в Полтаві й не було б. Третя ілюстрація. За часів мерства Матковського непо-

далік майбутнього пам'ятника Симонові Петлюрі почали будівництво православної церкви Московського патріархату. Міська влада обурювалася, що обладміністрація без погодження з нею встановила там символічну дошку, та ще й над важливими комунікаціями. Незабаром комунальники вивезли її невідомо куди...

– Полтава, очевидно, стала найдальшим містом Східної Європи, якому указом гетьмана Кирила Розумовського 1752 року було надане магдебурзьке право. Наскільки міцно ця самоврядна традиція прижилася й укорінилася в місті, адже на Заході вона на той час уже занепадала?

– Думаю, що магдебурзьке право надали Полтаві постфактум. Це була фактична легалізація не стільки того, що було, скільки того, чого хотіли люди. Багато елементів магдебургії в Полтаві вже діяли. Цей статус не дав можливості полковій адміністрації поглинути й узурпувати міську владу, що відповідало прагненням міщан, соціальної верхівкою яких були купці. Є загальний радянський міф про те, що вони торгували з Росією. Насправді ж у більшості випадків торгівля велася з Польщею, зокрема, переганяли худобу на Сілезію. Купецтво бачило і знало європейські традиції. Плюс були свої

звичаї урядування. Тому магдебурзьке право було органічним для Полтави. Навіть якщо дещо різнилося від свого аналога в Західній Європі.

Шляхетські ідеали Гетьманщини

– Козаки були провідною соціальною групою Полтави статусно і чисельно. Нерідко полтавські міщани записувалися в козаки, одружувалися з козацькими доньками. У чому полягав феномен популярності козаків і «покозачення» як певного соціального ліфту?

– Козаки і справді були провідною верствою в Полтаві й Гетьманщині взагалі. Безумовно, козацька старшина була відокремленою, замкнутою, клановою частиною суспільства. Але «покозачення» міщан відгравало роль таки соціального ліфту. По-перше, це означало належність до «політичного народу». По-друге, давало право підсудності козацькому судочинству. По-третє, звільняло від сплати частини податків. Є приклади дуже стрімкого злету, коли дід був міщанином, а вже його внук ставав військовим товаришем. Або коли Пасько, ошляхетнюючись, ставав Паскевичем.

– Якою була ідентичність полтавців у XVIII столітті? У ній домінували регіональні чи станові критерії? Як тоді розуміли поняття «нації»?

– На початку XX століття Полтавська вчена архівна комісія розіслала питальник «О племени их». І виявилося, що мешканці колишніх південних сотень Полтавського полку (наприклад, Кобеляцького повіту) сказали, що вони... запорізькі козаки. Решта жителів губернії відповіли, що вони малоросійські козаки. Дехто говорив, що вони тутешні. Як на мене, у XVIII столітті полтавці ідентифікували себе як людей «малоросійської породи». Навряд чи вони називали себе українцями. Вони радше відносили себе за соціальною приналежністю до козаків, міщан або посполитих. Тоді термін «нація» існував у домодерному значенні та був пов'язаний із територією – Польщі, Литви чи Швеції. Етнічних білорусів називали людьми литовської нації, а, наприклад, один козак із Канева, який позначався як представник «польської нації», мав «дуже» польське ім'я та прізвище – Сава Медведищенко.

Гадаю, що відомий малоросійський патріотизм будувався на козацьких законах. Він напевно не має нічого спільного з малоросійством у негативному значенні слова. Цей патріотизм був предком українського націоналізму. Власне, історик Роман Шпорлюк сформулював добру тезу про те, що українським П'ємонт є не Галичина, а колишні Малоросія та Слобожанщина. Там виник український романтизм. Звідти почалося зацікавлення українськими подіями, що перенеслося на Захід.

Ясна річ, регіональний патріотизм був притаманний насамперед освіченій козацькій старшині та їхнім нащадкам, а звичайні люди переважно не замислювалися над питаннями власної ідентичності.

– Соціальним ідеалом для козацької старшини і простих козаків була шляхта Речі Посполитої, в якій Гетьманщина перейняла не лише лицарські звичаї, але й правову культуру. Чи не є це черговим підтвердженням популярної тези про те, що кордони демократичної, просвітолюбської України збігаються з кордонами Першої Речі Посполитої та Гетьманщини, за межами якої – Дике Поле?

– Я згоден із цією тезою, про яку багато писав публіцист Микола Рябчук. Якщо подивитися на карту електоральних уподобань українців 2004–2010 років, коли Партія регіонів активно ділила нас на «сорт», то справді можна помітити, що межі демократично налаштованої України в принципі збігаються з кордонами Давньої Речі Посполитої та Гетьманщини. Там було міське самоврядування, діяли норми Литовського Статуту й жили ідеали шляхетської держави, хоч вона й недовго проіснувала на території Полтавщини та загалом аморфного Задніпров'я. Уся Гетьманщина жила ідеалами Речі Посполитої. Наприклад, аналіз документа «Права, за якими судиться народ малоросійський» цілком підтверджує, що його положення були майже ідентичними з нормами III Литовського Статуту.

Столиця (без)духовності

– Чи нині в Полтаві, на Ваш погляд, культивується міф про колишню козацьку славу міста, чи й досі в «духовній столиці України» експлуатується імперський дискурс про «город славы русского оружия» та «поющую и пляшущую Малороссию»?

– У Полтаві немає як такої культурної політики. Попередній міський голова Андрій Матковський – людина навіть не російської, а швидше радянської культури. І що ми маємо? На паралельних вулицях у центрі Полтави є два пам'ятники – Миколі Гоголю та Іванові Котляревському. До 200-річчя ювілею Гоголя впорядкували сквер, відремонтували лавки й установили скульптури героїв із творів письменника. І подивіться, що ми маємо позаду найбільш знакового монумента в історії української культури – пам'ятника Котляревському. Лавки вгрузли в землю, алея не впорядкована, клумб немає, парк занедбаний.

Але ж українська література почалася не з Гоголя, а з Котляревського. Як була вона для міських очільників меншовартісною, такою і залишилася. Крім того, пам'ятник Котляревському – це ж не

просто пам'ятник письменникові чи літературі; це пам'ятник тому рухові, з якого виросла модерна українська нація. Саме його відкриття 1903 року було знаковою подією. Чи всі в Полтаві це усвідомлюють?

Це, як на мене, промовиста ілюстрація до запитання, чи є в Полтаві українська культурна політика. Її немає. Тут узагалі не культивується Гетьманщина. Звісно, «круто», що біля музею-садиби Котляревського зробили парковки для велосипедів, але і 250-річчя, і 260-річчя надання Полтаві магдебурзького права міська влада проігнорувала. Думаю, чиновники про це просто не знали, а от до святкування 300-ліття Полтавської битви вони готувалися заздалегідь. Це тому, що для постімперської культури битва ближча, ніж європейські традиції міського самоврядування.

Наступник Матковського на посаді міського голови Олександр Мамай – не набагато кращий за свого попередника. Він є людиною, м'яко кажучи, специфічної пострадянської культури, яка керується знаннями, набутими у школі, й не хоче знати більше. Але, крім мера, мусить бути команда, котра опікується культурною політикою, а її, знову ж таки, немає...

– Як думаєте, нещодавнє відкриття пам'ятника гетьманові Мазепі й перейменування на його честь вулиці Красіна стали маркерами певних ментальних змін полтавців? Чи це все відбувається через адміністративне насадження?

– Про «адміністративне насадження» українства насамперед говорять представники старшого покоління і члени ветеранських організацій. Я не знаю, ветеранами яких воєн є ті люди. Коли під час засідань однієї з робочих груп із питань перейменування вулиць вони трясли своїми орденами, ми запитали, скільки їм років. Виявилось, що чоловікові, який найголосніше кричав, що він «проливав кров'я за Родину», було 70. Де і за яку «Родину» він воював, невідомо. Але для покоління, котре народилося в 1990-х роках або читало видані тоді книжки, не є подразником постать гетьмана Мазепи.

Ті, хто не хотів приймати і сприймати нібито націоналістичне трактування певних постатей і подій, не змінили своєї думки. Чим, зокрема, користуються місцеві політики, які купують такий електро-

рат, роздаючи йому цукор, гречку й аптечку. Наші полтавські політики такі ж «старі», попри свою відносну молодість. Їхні політтехнологи вчилися переважно на Сході й орієнтуються на ініціативи, умовно кажучи, Гліба Павловського. За рік-два схема з роздаванням цукру вже не буде спрацьовувати. Зміняться покоління.

Не думаю, що встановлення пам'ятника гетьманові Мазепі чи перейменування вулиць викликає великий конфлікт у Полтаві. Що більше про це будуть фахово писати і пояснювати, а не розводити демагогію на тему «А як вам нова назва міста

Юрій Волошин презентує монографію «Козаки і посполиті. Міська спільнота Полтави другої половини XVIII ст.» у Полтавському краєзнавчому музеї. Фото, травень 2016 р.

Комсомольськ – Горішні Плавні?», то менше буде міфів і спекуляцій. Монумент Мазепі є свідченням того, що Полтава принаймні рухається в напрямку того, щоб не втрачати оту славу «духовної столиці України», хоч для мене саме це поняття дуже проблемне. Але поступ у місті є.

Водночас біля пам'ятника є міні-пам'ятник, і на ньому вигравіровані імена меценатів, завдяки яким установлений монумент і впорядкована територія навколо нього. Мій молодший колега Ігор Сердюк метафорично говорить, що це ніби гирька на ланцюгу, котрий прив'язаний до ноги Мазепи. Це свідчить про те, що ми досі не можемо позбутися радянської спадщини. От вона так і чіпляється за нас у вигляді совкової показушності, хоч уявляю, що подібне порівняння для наших великих патріотів прозвучало б як образа. Так само на деяких книжках портрет мецената видання може бути більшим за фото автора. Прагнення вписати себе в історію викликане побоюванням, що тебе забудуть.

УДК 323.12:94(477.43) «1650/1657»

Ірина Діптан

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ПРО НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНУ ІДЕЮ В ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (ХМЕЛЬНИЧЧИНА, 1650–1657 РОКИ)

«І коли ми тепер наново підносимо прапор свободної... України... – чи не чуємо ми, як через століття в'яжуть нас моральні зв'язки з... великим народним рухом, зв'язаним з іменем Богдана?» [3, с. 335–336].

У статті проаналізовано бачення істориком Михайлом Грушевським ідеї національно-державного буття українства за доби Хмельниччини, зацентоване в низці його праць.

Ключові слова: М. Грушевський, Б. Хмельницький, Українська революція XVII ст., Хмельниччина, козацтво, Річ Посполита, Ян II Казимир, Іслам-Гірей III, українська державна ідея, українсько-московський договір.

М. Грушевський у передмові до першої книги дев'ятого тому «Історії України-Русі» так визначає зміст своєї праці: «В фокусі панорами стоїть великий політичний переворот: перехід України з-під влади Польської Річипосполитої „під високу руку“ московського царя...» [7, с. 6]. Учений, ставлячи головним завданням дослідження ролі мас «у сім великим зламі українського життя», зауважує нестачу безпосередніх джерел. А тому він більше відтворює «розвій політичних подій, які в кінцевім рахунку означали дальші напрями народного життя» [7, с. 6]; «зріст свідомості в громадянстві і масах: їх усвідомлення соціальне і політичне, державне і національне» [7, с. 6–7].

Об'єктом нашого розгляду є ідея національно-державного буття українства за доби Хмельниччини в науковому доробку М. Грушевського, а предметом – вияв її (зрідка – виразно, частіше – фрагментарно, пунктирно) у перетрактаціях

*Михайло Сергійович Грушевський
(29.09.1866–25.11.1934) –
український історик, громадський
і політичний діяч*

гетьманських дипломатів із послами сусідніх держав, угодах Війська Запорозького з ними впродовж 1650–1657 років¹.

Завдання нашої історіографічної розвідки зумовлюються тими питаннями, що, як вузлові, постають у двох книгах дев'ятого тому «Історії України-Русі», в синтетичних працях і низці статей ученого з означеної теми. Наріжною, згідно з істориком, є проблема українсько-московського договору 1654 року («Переяславської умови»). Висвітлюючи її в доробку М. Грушевського, дотримуємося його ж застереження-побажання: «...як можна судити українських політиків 1654 року

<...>: Та се й не наше діло: читати їм мораль; нам треба перед усім зрозуміти ситуацію і в зв'язку з нею діло, що було її витвором» [7, с. 784]².

Відтак маємо зреалізувати низку завдань.

¹ Ця історіографічна розвідка є логічним продовженням двох попередніх, опублікованих у виданні: Сіверянський літопис. Всеукраїнський науковий журнал. – 2015. – № 5. – С. 84–102; 2016. – № 3. – С. 119–140.

² В. Смолій і В. Степанков, мовлячи про дослідження М. Грушевського в царині Української революції XVII ст., підкреслюють, що вони й «по сьогодні не втратили свого непересічного значення як своєрідної „енциклопедії“ знань з історії боротьби і створення національної держави» [27, с. 19].

По-перше, розкрити засадничі принципи дипломатії Б. Хмельницького після Зборова й до Переяслава. Задля цього виокремлюємо найважливіші зовнішньополітичні акції Чигирин в оцінці М. Грушевського. Йдеться передусім про вересневий молдавський «бліцкриг» 1650 року; турецьку карту як козиру в «дипломатичній колоді» Богдана (формальне сприйняття на початку 1651 року турецької протекції; ймовірність чергового визнання васальної підлеглості Війська Запорозького Оттоманській Порті влітку 1653 року); Білоцерківський договір 1651 року; геополітичний вимір одруження Т. Хмельницького та Р. Лупул; молдавські походи гетьманіча як провал планів Б. Хмельницького опертися на Туреччину та її васалів у протистоянні з Річчю Посполитою; воєнно-політичні наслідки Жванецької кампанії 1653 року тощо.

По-друге, проаналізувати, згідно з М. Грушевським, московську політику Війська Запорозького та, відповідно, українську – Царства до «Переяславської угоди» 1654 року.

По-третє, з'ясувати чинники, котрі, на думку вченого, зумовили московський вибір Чигирин на початку 1654 року.

По-четверте, висвітлити погляди М. Грушевського на «Переяславську угоду» (українсько-московський договір 1654 року): форму, зміст, політико-правовий статус Війська Запорозького згідно з трактатом; відображення в «статтях» Б. Хмельницького рівня державницького мислення козацько-старшинської еліти.

По-п'яте, виокремити помилки в царині як зовнішньої, так і внутрішньої політики гетьманської адміністрації, що їх учений вважає фатальними для долі Козацької держави.

По-шосте, розкрити історичне значення Української революції («чари Хмельниччини»), діяльності її керманіча в інтерпретації М. Грушевського³.

Зборівська угода 8 (18) серпня 1649 року – суперечлива у своїй сутності, обкрито ратифікована вальним сеймом, не оприлюднена перед козацьким загальом і не стверджена не скликаною Військовою радою – таїла в собі неминуче воєнне зіткнення Речі Посполитої й Війська Запорозького [12, с. 186].

Коронний гетьман М. Потоцький закликав шляхетство не довіряти Б. Хмельницькому, ратував

«за єдиний спосіб розв'язання козацького питання – затупити польські шаблі на козацьких шиях...» [7, с. 12]. Натомість старий воєвода-миротворець А. Кисіль просив «зріктися претенсій на доходи з української людности, приборкати жовнів...» [7, с. 24] (добре розумів, що розкріпачене українське селянство «ніякими карами на горло не можна загнати назад в передреволюційне ярмо, і сей „плебс“ або знайде собі іншого протектора, або вивтікає за кордон Річипосполитої» [7, с. 21]. Конституючи знеохоченість поспільства до Корони, А. Кисіль уважав за можливе порозумітися з гетьманом і старшиною; треба «тільки піти на зустріч її вимогам: їй до Польщі ближче як до Москви» [7, с. 38]. У головах прибічників «партії миру» відроджувався давній план Володислава IV – Є. Оссолінського – роз'єднати козаків із татарами та спрямувати «сваволю» на Туреччину. А. Кисіль заохочував Б. Хмельницького разом із Польщею воювати Москву. М. Грушевський вважає прихильно-чемні відповіді гетьмана доказом його майстерного лицедійства [7, с. 33, 39, 40]. Насправді ж у цей час Чигирин задумав план розчленування Речі Посполитої, котрий зреалізовуватиметься 6-7-ма роками пізніше: «...московський цар візьме Литву, Швеція Прусію, Ракоцій Краків і т. д.» [7, с. 32].

Учений, акцентуючи на доволі активних дипломатичних контактах українців і московитів, задається риторичним запитанням: «...якою б то дорогою пішли справи, якби московське правительство справді послухало тоді козацьких рад і пішло на розрив з Польщею, і Україна перейшла під протекторат Москви три з половиною роки скорше, ще не обезкровлена війнами і еміграцією 1651-3 років?» [7, с. 45]. Та Московія цікавилася боротьбою Хмельницького передусім із перестороги: «...щоб <...> не звернувся проти неї, як то скільки разів вже було протягом XVII в. з українськими козаками. Коли показалося, що Хмельницький <...> шукає опори в Москві, <...> заспокоїлась, не жалувала йому компліментів і соболів, <...> але <...> боялася зривати „вічну згоду“ з Польщею, і ніякі улещування Хмельницького, ніякі перспективи Царгорода і Єрусалима не могли її звабити» [18, с. 478]. До того ж Московія не наважувалася прийняти під свою протекцію Україну, бо надто боялася війни з Польщею [17, с. 320].

Отже, «ліга православних» під проводом московського царя виявилася не на часі: завадили як привид «смутих часів», так і справа Т. Акундінова, та й польські інспірації стосовно готовності Б. Хмельницького разом із Ісламом-Гіреєм III іти на Москву мали вагу. Відтак гетьман (хай позірно) змушений був рахуватися з Варшавою, Венецією (посол другої А. Віміно сподівався на козацько-татарську підмогу в боротьбі зі Стамбулом).

³ Із проблематики теми є кілька спеціальних розвідок. У праці Л. Мельника [22] розділ 3 присвячений висвітленню державотворчої діяльності гетьмана в оцінках М. Грушевського [22, с. 42–47] та В. Липинського. Важливою є неодноразово цитована нами в попередніх статтях робота В. Смоля і В. Степанкова [26]. Опосередковано, в контексті оглядів вітчизняної історіографії з'ясовуються погляди М. Грушевського в дослідженнях Я. Качмарчика [20], В. Кравченка [21], С. Плохія [24], В. Смоля і В. Степанкова [25] і [27], Т. Чухліба [28] і О. Яся [29], які вміщені в академічному збірнику [23].

Та насправді вже влітку 1650 року «Хмельницький, – наголошує М. Грушевський, – притакуючи польським плянам, весь час шукав опертя проти Польщі, і після того як Москва відновила свою „вічну згоду” з Польщею, більш – ніж коли небудь почав працювати над скріпленням своїх зв’язків з Отоманською Портою і перетворенням їх в правно-державний союз: в підданство султанові і перехід України до категорії таких турецьких васалів як кримський хан, воєвода молдавський, мунтянський, князь семиградський» [7, с. 53]⁴. Історик стверджує, що козацько-турецькі перетрактації увінчалися «на початку 1651 року <...> формальним признанням України васальною державою <...> й інвестицією гетьмана знаками сього васальства» [10, с. 54] (султанська грамота отримана в лютому 1651 року)⁵. Набута протекція формально вводила Військо Запорозьке до підданців султана й мала забезпечити приязне ставлення Криму, Валахії, Молдавії та Трансильванії до України. Хоч і надалі Порта реальної участі в протиборстві з Короною не брала, все ж для гетьмана вельми важливим «був вплив через Константинополь на хана, <...> хоч хан і не показував ніколи особливої пильності в виконанні султанських розпоряджень» [18, с. 478]⁶.

Ключовою подією 1650 року був козацько-татарський похід у Молдавію. М. Грушевський, висвітлюючи різні версії – старшинську, татарську, польську, молдавську, австрійську – щодо його причин, подає власну інтерпретацію збройної акції [7, с. 82–84]. «Взагалі Хмельницький, – уважає вчений, – вчинив свій похід на Волощину без попередньої дипломатичної підготовки. Не тільки для його послів, висланих на початку серпня с. с. до Царгороду, але і для всієї старшини, і для нього

самого сей похід був несподіванкою, викликаною непередбаченим рішенням хана, <...> що замість походу на Черкесів <...> визначив козацькому війську похід на Москву» [7, с. 85]. Гетьман, розраховуючи на потенційну підмогу Царства в боротьбі з Польщею, вирішив спрямувати татарську експансію на Волощину, господар якої Лупул надто заприязнився з М. Потоцьким (історик трактує лист останнього до Б. Хмельницького від 3 серпня як програму «нового приборкання козаччини» [7, с. 74]. Походом на Молдавію гетьман «ратував <...> Москву, як будучого союзника...» [7, с. 85].

Вересневий молдавський «бліцкриг» не лише збагатив переможців, а й «осліпив» сучасників імовірними політичними наслідками. На думку М. Грушевського, складалася «дуже цікава комбінація, не просто династична, а й політична в повній мірі» [7, с. 93]. По-перше, «оженення гетьманича з господарівною» надавало домові Хмельницького певні права на яський трон (щоправда, він купувався на султанському дворі). По-друге, Лупул мусив переорієнтуватися з Варшави на Чигирин. По-третє, Я. Радзивіл бачився «природним» союзником як провідник протестантської партії, толерантної до православних, сепаратистськи налаштований «некоронований король» Литви та швагр Богдана (одружений із домною Оленою – старшою донькою В. Лупула). Для Хмельницького зазначене – підстава сподіватися на нейтралітет Литви в черговому польсько-українському протистоянні (в оцінці М. Грушевського, цей гетьманський задум був політично перспективним, як переконливо засвідчили події 1655–1656 років) [7, с. 93–94]. По-четверте, союз швагрів міг, з одного боку, зміцнити становище Литви, а з другого – «скріпити союз православних України-Білоруси з цілим євангеліцьким союзом, представленим в Литві-Польщі <...> Янушем Радивилом, а на західній границі Польщі – Семигородом (Трансильванією), Бранденбургом, Швецією. Сей союз <...> [у] козацькій політиці <...> лежав здавна...» [7, с. 94]. На переконання дослідника, задум «не був цілком фантастичним», але виявився «за тонкий і складний як на такий час!» [7, с. 95]. А наразі Б. Хмельницький заспокоював усіх володарів, дотичних до «молдавського епізоду» (пропозиція «ліги дунайських князівств»; «замирення» з Польщею після «згідливого» листа М. Потоцького до гетьмана) [7, с. 98–99].

Московія посідала важливе місце в дипломатії гетьмана. Справа самозванця Т. Акундинова була для Б. Хмельницького одним із засобів впливу на позицію Царства в українському питанні. Марно домагалися московські посланці видачі авантюриста [7, с. 110–120]. Знаково, що, відмовляючи цареві, гетьман опосередковано (через А. Суханова) 9 (19) листопада 1650 року звертався до самодержця із

⁴ М. Грушевський указує на козацько-турецькі дипломатичні взаємини вже «по зборівському замиренню», посольство до Стамбула і у відповідь – на початку 1650 року; говорить про заявку гетьмана на турецьку протекцію (одержана в Стамбулі 27 квітня 1650 року); про прибуття турецького посольства до Чигирин в липні 1650 року [7, с. 53–54; 60, 61–62].

⁵ В. Смолій і В. Степанков не погоджуються з тим, що в листопаді 1650 р. було вирішено питання про васалітет Хмельницького, який було оформлено на початку 1651 р. султанською грамотою. Підтримують І. Крип'якевича: «...гетьман погодився на підписання з Туреччиною договору <...> як володар незалежної держави» [25, с. 235]; вважають, що Хмельницький «ставати васалом Туреччини <...> не збирався» [25, с. 234].

⁶ Я. Качмарчик стверджує: «...якщо в Москві Хмельницький шукав передовсім військової допомоги, то в Стамбулі мусив отримати гарантії неповторення Зборова, коли татарська зрада врятувала Яна Казимира й Річ Посполиту. Козацький гетьман усвідомлював <...>, що хан є надто потужним союзником, щоб рахуватися з козацькими інтересами» [20, с. 201].

проханням-застереженням: «...щоб з нами милостиво поступив, прийняв нас під свою державу і поміч нам дав, а я йому буду служити. Нехай нас не пускає до бісурмен! <...> А коли государ нас не пожалує <...>, що йому буде, як я зложуся з Турками, з Татарами, з Волохами, Мунтянами, Венграми, та піду і землю його спустошу так як Волоську?» [7, с. 122].

Отож, володар Козацької держави, прагнучи її легітимізації, незалежнення, вдається до варіативної тактики в пошуках «доброго» сюзерена: щодо царя – запобігання його протекції; в разі відмови – «примучування» до її надання (турецька карта – козирна в боротьбі за «московську ласку»). Зважаючи на «чесність» Москви в дотриманні Поляновського миру 1634 року, гетьман наголошував на «лядському лукавстві» й переконував Олексія Михайловича: «...коли папа <...> відступник благославляє і розгрішає ляхів <...>, то наскільки більше <...> можуть розгрішати государя наші благочестиві патріархи...? Особливо в такім добрім ділі, що ми благочестиві будемо об'єднані і визволятимемо з неволі церкву божу і християн!» [7, с. 123]. Суттєво, що «інтереси <...> православної віри, – неодноразово підкреслює М. Грушевський, – мали служити покривкою політичних комбінацій, і в недалекій будучності <...> оправдати перехід козаччини під московський протекторат» [7, с. 24].

Натомість польські розвідники передали цареві кілька копій гетьманських листів до султана, щоб переконати у зрадливості козацького керманича, неможливості сполучення України з Московією [7, с. 132–133]. В одному з листів йшлося про те, що Б. Хмельницький «піддався цісареві турецькому і иншого пана над собою не знає: держить закон Магометів, а не грецький – так казав йому при смерті батько...» [7, с. 134]⁷.

Турецьке підданство Б. Хмельницького сполюшило монарші двори Європи. Зокрема, австрійський посол до султана барон Шміт так лаконічно схарактеризував сутність нових українсько-турецьких узаємін (березень 1651 року): «...цісар

турецький проголосив гетьмана Хмельницького князем, з повною свободою від дани, з різними привілеїями і наданнями, але з обов'язком посилати своє військо, куди султан схоче, і держати Чорне море безпечним і чистим від усяких нападів» [7, с. 135]. У цій же реляції Шміт згадує зізнання константинопольського патріарха Партенія про те, «що гетьман хоче покористуватися турецькою помічю тільки для скріплення свого становища проти Польщі (розуміти – не проти православних!)» [7, с. 137]. Проаналізувавши донесення австрійця, М. Грушевський висновує: «...об'являючи себе підданцем турецького султана, Хмельницький разом <...> зав'язував зносини з патріархатом <...> і немов під його протекторат віддавав свої відносини до Порти <...>. Назверх можна було похвалитися певною координацією козацької політики з інтересами православної церкви» [7, с. 137].

А між тим геополітичні потуги Б. Хмельницького змобілізували Річ Посполиту, котра вже з осені 1650 року готувалася до превентивної війни (по раптовій смерті Є. Оссолінського 9 серпня 1650 року «все голосніше стали лунати голоси прихильників безоглядного реваншу...» [7, с. 140]). Водночас Варшава не погоджувалася діяти з відкритим забралом, а тому впродовж осені 1650 – весни 1651 років «ведеться гра хитрощів против хитрощів...» [7, с. 144]. Принагідно зауважимо, що супротивники вбачали в Хмельницькому нового Макіавеллі, «пекельного монстра, чоловіка проклятого, злого, фальшивого...» [7, с. 141]. Тому при варшавському дворі вкотре згадали про А. Кисіля.

На гадку М. Грушевського, уряд не втаємничував старого дипломата у свої плани, позаяк можновладці «Кисілеві не вірили, вважали лукавим зрадником, <...> провідником <...> українсько-православної акції». Насправді ж воєвода, спираючись «на єрархію і старшину – роздмухуючи їх олігархічні потяги», намагався звести «уступки признані урядом українській стороні». Історик переконаний, що «миротворець» мав рацію: ігнорування його пропозицій – «фатальна помилка тодішньої польської дипломатії». Друга помилка Речі Посполитої полягала в тому, що вона задержала «на козацькім фронті зненавидженого Потоцького, хоч вважала його тактику супроти козаччини <...> майже провокаційною» [7, с. 145].

М. Грушевський, оповідаючи про екстраординарний Варшавський сейм (5–24 грудня (н. с) 1650 року), наголошує на європейському контексті українських подій (можливість збройного конфлікту між країнами різних релігійно-конфесійних таборів). Кінцево сейм відкинув проект А. Кисіля і санкціонував нову війну з Україною [7, с. 152, 161, 177].

⁷ С. Плохій зауважує, що «на початок Хмельниччини козаччина не приховувала толерантності у своїх поглядах стосовно релігійної належності потенційних партнерів та союзників» [24, с. 775]. Історик, говорячи про формальне сприйняття (після поразки під Берестечком) протекції Османської Порти, вважає, що «тільки неготовність Османів підтримати цей акт військовою силою та надати дієву допомогу <...> козацькому гетьманові у <...> боротьбі з Польщею зупинила Україну на шляху до подальшої політичної інтеграції з імперією<...>. Цей шлях полегшувався тим <...>, що в релігійній політиці Османи толерували православ'я та протестантизм своїх східноєвропейських підданих, протиставляючи ці релігійні конфесії католицизмові головних суперників Порти в Європі – Габсбургів» [24, с. 776].

За два місяці потому, 19 лютого 1651 року, Земський собор у Москві благословив царя «прийняти в підданство козаків і тим нарушити союзний договір, <...> очевидно, – уточнює М. Грушевський, – <...> в інтересах православ'я» [7, с. 208]. Учений, аналізуючи ухвалу собору, констатує: «...в березні 1651 р. московський уряд мав в кешені <...> постанову про війну з Польщею і приймлення козацького війська під царську руку – <...> і не зробив з цього вжитку» [7, с. 210], навіть не повідомив про це Б. Хмельницького.

М. Грушевський розмірковує над тим, чому тільки навесні 1653 року посольство Рєпніна-Оболенського виставило ультиматум Короні й поновило соборне рішення? Можливо, «в московських колах <...> перебували під враженням польських успіхів смутного часу, довго не зважувалися розірвати „вічний мир” з Польщею» [16, с. 306]. Імовірно, Москву «збентежив <...> нещасливий оборот весняної кампанії <...> і вона захотіла почекаати, чим <...> скінчиться, а після Берестечка вважала Козаччину розбитою...?» Безперечно, стривожив союз із Портою, «злякав можливими ускладненнями з Туреччиною та її васалами?» Напевне, що комплекс чинників зумовлював таку вичікувальну тактику Москви, але це «дійсно зарізало кампанію 1651 року та й українську справу взагалі...» [7, с. 212].

Не тільки Московія, а й інші потенційні партнери гетьмана поводитися далеко не гречно. Я. Радзивіл своїми діями супроти козаків на землях Білорусі та Сіверщини показав, що «скінчилась литовська нейтральність» [7, с. 228]. Принагідно зауважимо, що «козацький білоруський фронт» породив в українського уряду «переконав, що Білорусь <...> мусить бути включена в рамки Козацької Республіки...» [7, с. 218]. Гетьман переконався, що «ніхто з <...> союзників <...> не хотів прийти з реальною поміччю. Хана не можна було дочекатись. Москва віддячувала „милостивими словами” та соболями. Ракоцій все обіцяв, а на границю не йшов. А <...> військо нудилося, тільки об'їдало непотрібно край і ситуація <...> гіршала з кожним днем» [7, с. 255].

Певною втіхою була відсутність дієвих союзників у Речі Посполитій. Зокрема, Венеція підставою для фінансування військових витрат Корони вважала її напад на Туреччину; папа обмежився освяченням королівського меча і шолома, наданням золотої рожі та частки святого хреста в золотій скринці для королеви [7, с. 230]; ізсередини Польщу тривожило повстання під орудою Костки Наперського [7, с. 266–267].

Велику увагу в розвою Української революції М. Грушевський надає Берестецькій битві (18 (28) червня – 30 червня (12 липня) 1651 року), її перед-

історії, перебігу подій, наслідкам. Зупинімося на деяких оціночних судженнях ученого.

На його думку, «Хмельницький <...> тягнув – поки прихід хана не змусив його нарешті кинути банк, і програти його – через нову зраду того ж хана» [7, с. 275–276]. Підступність Іслам-Гірея III мала ту ж мотивацію, що й під Зборовом: «...ханові й Татарам, коли вони стали на віч перед перспективою великої рішучої розправи козаків з Поляками, здалось зовсім неінтересним своєю участю <...> послужити на знищення котрого небудь з сих противників, <...> в їх інтересах була певна рівновага і ворожнеча між собою Польщі й України» [7, с. 288; також 14, с. 400]⁸.

Відсутність гетьмана у війську дослідник вважає одним із чинників поразки козаків, але самі відомості про полон, ув'язнення в кайданах, обставини визволення поціновує дуже скептично. По-перше, відкидає версію Освенціма та Гонсевського: «...Хмельницький з Виговським і кількома повірниками втікли з ханом тому, що боялись, аби поспільство їх не видало королеві» [7, с. 289]. По-друге, виїздив гетьман «з табору <...>, – розмірковує вчений, – не для того щоб рятуватися з нього. Але вернутись до війська він не міг з голими руками» [7, с. 289]. По-третє, оповіді про тривале і примусове утримання Хмельницького ханом історик називає «фантастичними і тенденційними вигадками <...>. В дійсності він зіставався у хана мабуть недовго і стільки, скільки сам хотів» [7, с. 306]. Тобто недотримання ханом обіцянки про зворотний рух під Берестечко (дана 30 червня, та Орда дійшла тільки до Вишнівця), унеможливило своєчасне повернення гетьмана до табору [7, с. 307]⁹.

Аналізуючи сприйняття вислідів Берестецької битви, М. Грушевський виокремлює дві лінії: в польських колах «її оцінювали, як <...> реванш по всіх пониженнях понесених Поляками від козаків»; у козацьких – «як компромітацію козащини, козацької старшини, і її голови – самого гетьмана персонально» [7, с. 300], позаяк «берестецька трагедія» породила зневіру, ворожнечу.

⁸ В. Смолій і В. Степанков: «Іслам-Гірей не збирався доводити справу до розгрому польської армії й напередодні вирішальної битви увійшов у контакт із королем» [25, с. 262]; поведінка хана під Берестечком «була логічним завершенням його політики стосовно війн України з Польщею» [25, с. 265].

⁹ Я. Качмарчик наводить різні версії щодо зникнення Б. Хмельницького з-під Берестечка: бажання повернути Іслам-Гірея III; викрадення ханом гетьмана і генерального писаря, за голови яких польський король вибачив би татарам їхній союз із козаками; гетьман тікав, бо побоювався, що чернь видасть його в руки короля. «За такої великої розбіжності джерельних переказів, – підсумовує історик, – усталення справжніх обставин і мотивів залишення Хмельницьким поля битви видається неможливим» [20, с. 206–207].

Польські політики, котрі «будували свої плани повного приборкання України <...> на сих моментах <...> знеохочення до козацького проводу» [7, с. 318], уважали, що «чернь» задовольниться амністією, а «політична роля Хмельницького» [7, с. 319] скінчилася. Знали у Варшаві, що Чигирин не отримає підтримки ззовні: після Берестечка «московські політики передбачали повний розвал і ісход козацького війська і менше всього мали охоту тепер вязатися з ним» [7, с. 314]; у серпні 1651 року у Стамбулі стався дворцевий переворот, який «змів саме найближчих протекторів Хмельницького і козаччини» [7, с. 317]; 4 серпня 1651 року Я. Радзивіл узяв Київ [7, с. 330]. Справді, для України не було заслонів ні від Польщі, ні від Литви [7, с. 321]. Та попри всі нездоланні перешкоди гетьман і старшина впродовж місяця опанували ситуацію. Вже наприкінці липня польська шляхта зрозуміла: «Знову встала Україна!» [7, с. 320].

М. Грушевський розмірковує над тим, чому поляки утрималися від остаточного розгрому козацького війська. Вчений виокремлює такі гальмівні чинники: по-перше, недовіра до короля в значній частині шляхетства (пішли «поголовки, що король був куплений козаками за великі гроші»); по-друге, негативне для Корони пророцтво астрологів; по-третє, «небажане шляхетського „посполитого рушення” йти далі на Україну». Тож «король був ображений на шляхту, шляхта на короля <...>, і се обопільне відчуження мало неабиякий вплив на дальший фатальний для Польщі розвій політичних подій» [7, с. 335]¹⁰. У підсумку королівсько-шляхетського розбрату польське військо, кероване М. Потоцьким, скоротилося з 30 до 12 тисяч найманців із додатком «волонтерів». Стомлене, зголоділе, невдоволене, воно рухалося руйною волинсько-подільського прикордоння, південною Київщиною (північна – спустошена литовцями).

Деморалізація війська та неспростовні дані про підхід орди перетворили коронного гетьмана в прибічника щирого «пацифікатора» А. Кисіля. 22–23 серпня 1651 року були започатковані польсько-українські переговори, що увінчалися (не без драматизму!) підписанням 18 (28) вересня Білоцерківського договору [7, с. 340–355].

Згідно з документом (автентичний – відсутній), юрисдикція гетьмана поширювалася тільки на територію та людність Київського воєводства;

реєстр скорочувався до 20 тисяч; козацьке військо – лише в королівщинах Київщини; жовніри могли прибути в Брацлавське та Чернігівське воєводства по складанню реєстру (після Різдва); тоді ж і приватні власники мали змогу повернутися в маєтності й збирати податки; Чигирин надавався на гетьманську булаву; права православної церкви мали б пошановуватися (про скасування унії не йшлося); оголошувалася амністія для шляхти та міщан, які в час протистояння перебували у Війську Запорозькому; євреям дозволялося мешкати й оренди тримати у маєтностях королівських і шляхетських; Хмельницький зобов'язаний був або привести татар до союзу з Річчю Посполитою, або ж розірвати спілку з ханом і разом із королем вирушити на Крим [7, с. 365–366]. Коронне військо мусило відступити до зложення реєстру, а козацьке – розійтися по домівках; орда – відійти з володінь Речі Посполитої, не завдаючи шкоди [7, с. 366–367; також 14, с. 402].

М. Грушевський указує на чинники українсько-польського «порозуміння». Для Польщі «замирнення з козаками було річчю неминучою і невідкладнопекучою». Але що ж штовхнуло козацький провід «на такі значні уступки против Зборівських пактів, в супереч волі і настроєві <...> мас...» [7, с. 370]? На думку вченого, «Мара „Руїни” мусіла вставати перед очима керманічів України...» [7, с. 371]. Дослідник, визнаючи складність «вилучення» інформації із джерел про рефлексії козацтва та поспільства на «фінал кампанії», все ж указує на враження «революції» [7, с. 374]. «Обкромлені зборівські статті в формі Білоцерківської умови, – підсумовує історик, – не могли утворити тривкої згоди, коли не могли зробити сього в своїй повній формі» [18, с. 477; також 12, с. 186; 6, с. 291].

Контраверсійним залишається питання, чому після Білої Церкви гетьман і старшина споглядали, понад те – влаштовували «кари смерті над непослушним селянством, що не хотіло миритись ані з поворотом панів, ані з жовнірськими „консистенціями”, тероризування маси...» [18, с. 477]? Не виключено, що Хмельницький підозрював річпосполитський уряд у підступних намірах знищити його руками повстанців, поклавши нездійсненні обов'язки скорочення козацтва та недоторканості панського володіння. Історик припускає, що гетьман міг «протиставити макіявелізм макіявелізмам: польськими руками знищити опозицію, і до останньої міри роздражену панськими і жовнірськими претензіями, здирствами, екзекуціями українську масу вивести знову на знищення панської Польщі» [7, с. 400]. Учений нагадує, що козацький керманіч «проходив подвійну школу тонкої інтриги: єзуїтську й орієнтальну!» [7, с. 390–391]. Імовірно, просто вичікував... І все ж, попри численні відомості

¹⁰ Я. Качмарчик виокремлює ті чинники, котрі «перекреслили воєнне значення берестецької перемоги»: десятиденна облога козацького табору; король усвідомлював необхідність негайного походу вглиб України задля приборкання козацької сваволі, та шляхта відмовлялася від чергового посполитого рушення; повстання селян у Польщі (ймовірно, спровоковані Хмельницьким) спонукали шляхетство до повернення в свої маєтності [20, с. 210–213].

про «бунти» антигетьманські, з'яву самозванців, «ніякого конкретного <...> повстання не було відомо...» [7, с. 393].

20 листопада 1651 року у своєму подільському маєтку помер М. Потоцький, який із «провідника пімсти і рішучого приборкання козаків <...> зійшов <...> на речника трівого замирення і обопільних уступок» [7, с. 394]. По його смерті всі «способи консервування спокою», запропоновані сеймові А. Кисілем, були «підміновані – невдалими розпорядженнями польської сторони, з одного боку, а з другого – рішучою опозицією мас» [7, с. 397].

Згодом зникли юридичні перешкоди для недотримання обопільно взятих зобов'язань: березневий сейм 1652 року відкинув Білоцерківський договір («ліберум вето» Січинського) [18, с. 477]. Тож чигиринська рада козацьких старшин і татарських послів санкціонувала розрив із Польщею та звернення за татарською підмогою у «волоській» справі.

«Ясський кидок» Б. Хмельницького зумовлювався передусім тим, що В. Лупул «грав роль вірного союзника – секунданта Польщі» [7, с. 428], усіляко дискредитував гетьмана перед ханом і султаном, налаштовував литовське магнатство супроти козацького реґіментаря.

Переможна битва під Батогом (2–3 червня (н. с.)), одруження Тимофія з Розандою – шаблі Богданового успіху після Берестечка [14, с. 403]. М. Грушевський, характеризуючи геополітичний вимір шлюбу в Яссах 1 вересня 1652 року, порівнював системи союзів у Центральній і Південно-Східній Європі до і після нього. До з'яви нового династичного зв'язку «Волощина в особі Лупула спиралася на магнатську <...> Польщу, <...> на дві могутні династії: Радивилів і Потоцьких. Натомість Валахія <...> і Семигород <...>, – побоюючися амбітних плянів <...> Лупула, шукали опертя у противників Польщі: у Хмельницького і через нього у хана, з одної сторони, у протестантської ліги, з другої. Ракоції, самі кальвіністи, являлися природними противниками польського короля й німецького цісаря, що в інтересах католицизму підтримував Польщу. Таким чином творилася така система: Польща, Волощина, Німецький цісар, і – папа, по одній стороні; Україна, Крим, Валахія, Семигород, протестантська ліга (Швеція, Бранденбург і т. д.) – з другої» [7, с. 484].

Із пошлюбленням Тимофія та Розанди постає дилема: «...хто кого потягне в свій бік – Лупул Хмельницького перекине в бік Польщі, чи навпаки: Хмельницький наблизить Лупула до Криму, до протестантської ліги від Польщі відтягне і поставить в позицію нейтральну, а навіть неприхильну, замість теперішньої союзної?» [7, с. 484].

У поновлених (за посередництвом В. Лупула) перетрактаціях (вересень 1652 року) поляки волі-

ли повернення до Білоцерківської, українці ж – до Зборівської угод. Я. Радзивіл актуалізував ідею компромісу – «замість розриву України з Польщею перенести розрив на український ґрунт: відірвати козацьку верхівку від мас, притягнувши її до правлящої польської верстви» [7, с. 466]. Традиційно розважливим був А. Кисіль, який закликав Корону прийняти «під свою протекцію сей новий династичний зв'язок, коли не вміла йому запобігти» [7, с. 485].

На загал українсько-польські взаємини були вкрай анемічними. Корона не готова була діяти енергійно; на заваді – «роз'єднання двору з шляхетським громадянством, утома і вичерпання від попередньої війни», пошесть, «що навістила Польщу і Україну» [7, с. 449]; «незаплачене військо не хотіло йти в похід і грозило конфедерацією» [7, с. 491]. Усе ж у другій половині березня 1653 року коронний гетьман С. Потоцький почав воєнні дії, зважаючи на втрати козацтва від чуми та сварки в середовищі старшини [7, с. 492].

Чигирин, дотримуючись стратегії незалежності Війська Запорозького, розігрував одночасно всі карти дипломатичної колоди. «Відносини з Портою, – мовить М. Грушевський, – зіставалися дуже добрими, навіть сердечними»; «царгородський диван в усім підтримував козацькі побажання перед ханом...» [7, с. 468].

Останнє непокоїло Московію. Вона побоювалася «глибшого входу України в політичну систему Отоманського протекторату», перетворення зі спасенного буфера на «серйозну і необчислену в своїх наслідках небезпеку» [7, с. 452]. Зважаючи на цей царський страх, гетьманський посланець С. Богданович заявив у Москві (грудень 1652 року): «Коли цар <...> прийме <...> під свою руку, то військо зараз відстане від Орди» [7, с. 470]. «Так військо, – коментує дипломатичний хід Б. Хмельницького вчений, – віддавало в руки цареві рішення дальшої своєї політики: з Москвою чи з „бісурменами“? <...> се була ціна, за яку козацьке військо годилося розірвати свій союз з Ордою. Инакше союз повний і абсолютний – хоч би й против Москви» [7, с. 471].

Обережно-ухильна відповідь московських дипломатів 27 грудня 1652 року змінилася принциповим рішенням земського собору 3 березня 1653 року: «...або добиватись козакам від короля зборівських умов (сим разом під контролем царя – так як під Зборовим <...> поруку брав на себе хан), або прийняти козаків під царську руку і воювати за них з королем» [7, с. 488]. Але від ухвали собору до її реалізації – цілий рік!

3 травня 1653 року в Бересті помер А. Кисіль. М. Грушевський характеризував його як останнього учасника «великої парламентарної боротьби, котрою українсько-білоруська шляхта силкувалася

розв'язати національну проблему, доки сама не розплилася в новому „плебейському морі”. Кисіль пережив сю парляментарну боротьбу – і не знайшов собі місця в нових умовах революції» [7, с. 509]. Польська магнатерія не готова була до порозуміння з козаччиною (визнання її рівноцінною православною шляхтою); новопостала українська еліта вже не вдовольнялася дешицею королівської милостині, позаяк боролася за власну Річ Посполиту.

Улітку 1653 року Чигирин змушений був перейматися молдавськими справами (на початку червня Лупул уже повернувся до звільнених Тимошем Ясс), але подальша «мунтянська авантюра» гетьманича, віроломна поведінка татар (учений припускає, що понад Бугом «хан домагався від гетьмана не просто союзної, а васальної» угоди [7, с. 664]), «викликали сильне незадоволення на гетьмана і трохи не привели до одвертого бунту в війську» [7, с. 545]. А тому Б. Хмельницький удався до радикальних засобів самозбереження: «...тихенько, по східньому зробив кінець кільком найбільш небезпечним провідникам опозиції і помирившись з Виговським, рішив зліквідувати неприємну і небезпечну ситуацію і раптово обірвав невдалу кампанію, щоб почати заново» [7, с. 559].

На липень 1653 року «Хмельницький і старшина, – констатує М. Грушевський, – опинилися в незвичайно складній і трудній становищі»: поперше, «дозрівала справа московського протекторату і воєнного союзу України і Литви против Польщі» [7, с. 559]; по-друге, «перспектива польської кампанії <...> і криза волоських плянів більше ніж коли небудь вимагали від гетьмана заховання приязних відносин з Туреччиною й Кримом <...>. Порта так невчасно зажадала оформлення васальних відносин гетьмана...» [7, с. 559]^{11, 12, 13}.

¹¹ Турецьке посольство приїхало в Україну наприкінці квітня або на початку травня 1653 року, і, мабуть, за травень-червень до Чигирина прибуло кілька посольств зі Стамбула [7, с. 536–537].

¹² Т. Чухліб уважає, що відмова Генеральної ради (кінець червня – початок липня 1653 року) легітимізувати попередній українсько-турецький договір зумовлювалася не надмірними вимогами Туреччини, а тим, «що переговори про османський протекторат були лише певним відволікаючим маневром української дипломатії». (Щоб відвернути увагу Речі Посполитої від головного – московського – на пряму зовнішньої політики Чигирин і, водночас, «заохотити» царя «вступитися» за «одновірців») [28, с. 769].

¹³ В. Горобець виокремлює низку чинників, які зумовили несприйняття Б. Хмельницьким турецького протекторату у травні-червні 1653 року: релігійне протистояння християнського та мусульманського світів; ненадійність турецького васала – Кримського ханства, збройні сили якого мали стати головним складником військової допомоги Порти; мілітарна слабкість Османів, котрі в той час вели затяжну війну з Венеційською республікою. Дослідник висловує, що гетьман намагався (і це йому вдалося) «успішно розіграти турецьку карту в політичній грі з Москвою» [2, с. 758].

Дипломатичним порятунком для гетьмана став «миролюбний жест у бік Польщі» [7, с. 559–560]: сприйняття посередництва московитів у справі польсько-українського замирення (цар устами своїх «великих послів» погоджувався пробачити Короні всі образи в титулах у разі повернення до Зборівського компромісу).

По від'їзду місії А. Матвєєва (після 16 липня 1653 року) до Чигирини прибув стольник Ладигенський із царською грамотою (від 22 червня (с. с.)), у якій «заявлялось, що цар приймає Запорозьке військо під свою зверхність і збирає військо для оружної інтервенції...» М. Грушевський характеризує декларацію як «важний акт», що «становив дійсно епоху історії Східної Європи, не тільки <...> України» [7, с. 569]. Учений уважає, що 20 липня (н. с.) у Чигирині обговорювалася перспектива московсько-українського виступу, план «білоруської кампанії» [7, с. 570].

Та знову нагальною стала «волоська справа»: «...воєнний союз Польщі з Ракоцієм против Лупула і Хмельницького...» [7, с. 577]. Вона мала особисто трагічний фінал – загибель 2 (12) вересня Тимофія (жаданого спадкоємця булави) [7, с. 589; 14, с. 403]. Водночас були й далекосяжні наслідки: «...смерть Тимоша, капітуляція Сучави, підтвердження на господарстві воеводи Стефана – означали <...> провал <...> пляну: опертя на Отоманській Порті та <...> її васалах <...> Хмельницький опинився в ворожих відносинах з господарями молдавським і мунтянським і князем трансільванським, <...> його волоська інтервенція <...> прохолодила відносини з ханом» [7, с. 609; див. також 8, с. 1498].

Саме останнє було для Війська Запорозького найнебезпечнішим, позаяк кримсько-польський союз ставав реальною перспективою. Тож перед козацтвом постала дилема: або капітуляція перед магнатерією, або ж протекція Царства. «Можна думати, – розмірковує М. Грушевський, – що гетьман і старшина не виявили б такої згідливості супроти московських вимог <...> в переговорах 1654 р., коли б відносини з Кримом не були так простужені, як се сталося під час осінніх кампаній і грудневих переговорів 1653 р.» [7, с. 610].

«На щастє чи нещастє України» [7, с. 610] і московський уряд стривожився: «...а що буде, як Хмельницький стратить можливість опиратись на маганням Польщі, і ся страшна коаліція – Польщі, України й Криму – впаде на Москву?» [18, с. 478]. До того ж у Московії «неудачи, которые терпела Польша в борьбе с казаками, возбуждали <...> желание воспользоваться ее затруднительным положением, чтобы вознаградить себя за утраты, понесенные в эпоху Смутного времени» [12, с. 187]. Тому царські посланці були частими гостями в Чигирині, активно діяли у Варшаві.

Московсько-польські переговори (3–21 (н. с.) серпня 1653 року) «за кілька днів безвихідно застрягли між протилежними позиціями <...> в козацькій справі» [7, с. 619]. Зрештою послі пересварилися; «одвітне письмо» Яна II Казимира Олексієві Михайловичу було підставою для розриву взаємин. На думку М. Грушевського, «король не схотів московського посередництва <...>. Хотів <...> пройти до Києва, розложити військо за Дніпром і безповоротно продиктувати козацтву свою волю» [7, с. 650].

Після тривалих вересневих перемовин українських і московських дипломатів Земський собор у Москві 1 (11) жовтня 1653 року ухвалив рішення: про початок війни з королем (за «царську честь»); «...гетьмана ж Б. Хмельницького і все військо Запорізьке <...> з городами й землями прийняти під свою високу руку задля православної віри і святих божих церков» [10, с. 648]. М. Грушевський наголошує на тому, що все було «поставлено <...>, по давнім звичаям, на релігійний ґрунт...» [6, с. 292]; «...гетьман і його однодумці старанно підчеркували релігійний мотив боротьби з польським клерикальним магнатством. Інтереси козацької верстви маскувались інтересами всіх православних <...> України і Білоруси, Московщини і Балканських країв» [7, с. 466]. Щоправда, московські владомощі й не приховували першопричини ухвали: «...щоб не допустити їх [козаків] в підданство турецькому султанові або кримському ханові...» [7, с. 648].

М. Грушевський лаконічно розкриває політичний сенс ухвали Земського собору 1(11) жовтня 1653 року: «Формула «велѣл их принять под свою государеву высокую руку» означала переведення до присяги цареві гетьмана і війська і надання їм інвеститури від московського царя замість тої що гетьман і військо мали досі від польського короля (і від турецького султана останніми часами!)» [7, с. 649].

«Запорозьку посилку» (царське посольство до Війська Запорозького) було відправлено якнайшвидше – 19 жовтня; грамоту гетьманові й секретний наказ надано навздогін, наступного дня, а «інвеституру» (клейноди) – ще пізніше¹⁴. «Завданням було, – коментує вчений, – привести до присяги гетьмана, військо, духовенство і городи, а в подробицях <...> все полишалось розсудові послів...» [7, с. 649]. Через тиждень – призначено воєвод у Київ (боярина, князя Ф. Куракіна та боярина, князя Ф. Волконського); 2 листопада (н. с.)

¹⁴ Склад посольства: очільник – ближній боярин Василь Бутурлін («намісник тверський»); Іван Олфер'єв («намісник муромський») – окольничий; думний дяк Ларіон Лопухин; 9 стольників; 3 стряпчих; 7 дворян; 11 піддячих; стрілецький голова Артамон Матвєєв із двома сотнями стрільців [7, с. 649].

1653 року Московія офіційно оголосила війну Речі Посполитій.

Остання поспішила замиритися з Ханатом. М. Грушевський виокремлює такі чинники кримсько-польського компромісу 5(15) грудня 1653 року: «...ханові треба було утримати в можливій рівновазі Польщу і Україну, тим більше що українсько-московське порозуміння не лишалось для нього секретом» [7, с. 701]. До того ж цього жадав турецький диван. Позаяк Кам'янецька угода – усна домовленість, зміст її «можна собі уявити тільки приблизно...» [7, с. 711]. На основі повідомлень сучасників, учений висновує: «...основою порозуміння хана з королем було відновлення Зборівського трактату» [7, с. 713–714], формальним поручителем якого був Іслам-Гірей III^{15, 16}.

М. Грушевський звертає увагу на специфіку поведінки Б. Хмельницького після Кам'янця порівняно з його діями після Зборова. По-перше, різке відмежування від угоди 5 (15) грудня 1653 року. За зізнанням гетьмана, «з королем і з Ляхами у нього ніяких переговорів <...> не було, порозумівався з королем кримський хан...» [7, с. 697]. По-друге, «в 1653 р. Хмельницький і його військо досить старанно відмежувались від татарської облави на українську людність, санкціонованої королем і сенатом Річипосполитої» [7, с. 716]. Тобто Богдан уповні засвоїв гіркі уроки 1649 року.

У тлумаченні М. Грушевського, воєнно-політичні наслідки Жванецької кампанії (попри заяви козацьких очільників) залишалися контраверсійними. По-перше, вчений вважає ймовірним, що, «при крайній перфідності Яна-Казимирового договору і чисто орієнтальній безоглядності в таких справах двору гетьманського, <...> якесь тайне порозуміння у гетьмана з королем <...> сталося» [7, с. 718]. По-друге, дослідник припускає збереження контактів гетьмана з ханом хоч би й для того, аби «не допустити <...> польсько-татарського союзу проти

¹⁵ На думку В. Горобця, Кам'янецька угода «лише в деяких своїх положеннях відбивала зміст Зборівського договору 1649 р., а натомість ігнорувала питання збереження адміністративно-територіальної автономії Війська Запорозького, заборони для стацій коронним військам на Подніпров'ї, задоволення потреб православної церкви тощо. Угода передбачала негайну окупацію козацької України польськими військами, повернення туди шляхти і, відповідно, поновлення старих повинностей селян і міщан» [2, с. 759].

¹⁶ В. Смолій і В. Степанков вважають, що Кам'янецька угода не передбачала відновлення Зборівського договору, «оскільки обидві сторони зуміли знайти компромісні рішення без надання автономії козацькій Україні» [25, с. 350]. Натомість Я. Качмарчик вважає, що суть Кам'янецької угоди 5 (15) грудня 1653 року «полягала в підтвердженні Річчю Посполитою зборівських умов. Це стосувалося як <...> польсько-татарського трактату, так і „Декларації милості Й. К. М. шляхетному гетьманові і Військові Запорізькому”» [20, с. 249].

Козаччини і побору ясиру з козацької території» [7, с. 718]. По-третє, «ні Хмельницький ні Виговський <...>, – уже категорично стверджує історик, – зовсім не думали про розрив з ханом <...>. Поки Москва не була випробувана в ролі союзника-протектора, було б абсурдом відпихати від себе старого союзника...» [7, с. 720].

Загалом же «1653 рік, – за оцінкою вченого, – був одним з найбільш похмурих на небозводі сеї кампанії, й інтервенція Москви була незвичайно потрібна, щоб переплисти се Mare Tene-Gratum (море мряки)» [8, с. 1495]. А тому «цілком байду-же сипали вони обіцянками, аби тільки прискорити московську інтервенцію – зовсім не журячися тим, як то прийшлося би здійснювати ці обіцянки на практиці» [8, с. 1495].

Відтак московська карта, котра «була тільки одною з карт в його [Богдана] зручній і скомплікованій політичній грі» [18, с. 485], стала на цьому етапі Національної революції визначальною й «доленосною», започаткувавши відлік «пропащего часу» (за М. Драгомановим) для українців під Московським царством¹⁷.

31 грудня 1653 року (10 січня 1654 року), саме тоді, коли «Москва виповідала війну Польщі, віздила до Переяслава надзвичайна московська місія – Бутурлін, Алферьев, Лопухин для полагождення „великого земського діла“...» [7, с. 728].

М. Грушевський наголошує на винятковій цінності для дослідника текстів «церемоніальних промов» і «присяжних записів». Для Московії процедура й тексти мали величезне значення, адже йшлося про «об'єднання під рукою <...> царя всіх володінь старої Руської, Київської системи – спадщини Володимира Великого <...>. Політична гадка московських політиків напружено працювала, силкуючися вложити в ці тексти промов і присяг далекосяглий зміст, котрий потім можна б було як найповніш використати в інтересах московської політики» [7, с. 729].

6 (16) січня до Переяслава прибув гетьман, а 7 (17) січня – генеральний писар. За підрахунками вченого, «в актах 8 (18) січня брало участь від війська коло 200 – коло 100 сотників, коло 100 ріжної старшини і козаків від полків – небогато...» [7, с. 736; також 14, с. 404]¹⁸.

¹⁷ В. Горобець переконаний, що «за тих умов, які склалися на кінець 1653 р., прийняття протекції російського царя ставало чи не єдиним шляхом виходу зі скрутного становища» [2, с. 760].

¹⁸ В. Смолій і В. Степанков, беручи до уваги підрахунки М. Грушевського, стверджують, що Переяславська рада не була «всукраїнською» (за територіальним представництвом) і «всенародною» (за соціально-становою репрезентативністю) [25, с. 367]. На їхню думку, «формальне рішення приймалося розширеною козацькою радою, оскільки в ній дозволялося брати участь усім присутнім на той час в Переяславі...» [25, с. 358].

У неділю, 8 (18) січня, вранці відбулася таємна нарада в гетьмана з полковниками, судьями та військовими осавулами, котра дала згоду на прийняття царської протекції. О другій годині дня – рада на майдані [7, с. 736–737]. Опісля – до «збірні», де В. Бутурлін передав царську грамоту гетьманові та Війську Запорозькому. А потім – знаковий інцидент у соборній церкві Переяслава, викликаний відмовою В. Бутурліна присягнути за царя, «що він государ, гетьмана Б. Хмельницького і все військо Запорозьке польському королеві не віддасть і за них буде стояти, вільностей не порушить, хто був шляхтич, козак або міщанин і взагалі в яким будь стані до сього часу був і маєтности мав, щоб так був і далі...» [7, с. 739; також 13, с. 9; 14, с. 404]. У розгляді інциденту вчений відзначає посутнє: «...тут стрінулось два політичних світогляди: козацький – по-теперішньому <...> конституційний і московський автократичний» [18, с. 481; 5, с. 238]¹⁹.

Незгода В. Бутурліна вмотивовувалася самодержавством царя, котрому піддані присягають, а навпаки ніколи не буває [5, с. 239; 12, с. 188; 6, с. 294]. Б. Хмельницький опинився перед дилемою: розрив з Олексієм Михайловичем і війна з антиукраїнською коаліцією або ж – одностороння присяга України з подальшим юридичним оформленням взаємин із Московією. Козацька еліта обрала другий варіант. М. Грушевський убачає в цій поступливості як тиск неприхильних обставин, так і «вплив політичного виховання в порядках Польської корони. Вирішивши в державі без ексекутивної власті, де закон і суд не мав сили, особливо, «яко на Україні», <...> старшина привикла легковажити <...> правну сторону, уважаючи лише на фактичні відносини <...>, і се <...> перенесла в нові відносини з державою <...> іншого типу, з сильною ексекутивою, з дріб'язковим педантизмом і формалізмом бюрократичної машини» [18, с. 481].

Історик, аналізуючи реляції московських послів, виокремлює засадниче: визнання всенародного характеру гетьманської влади та репрезентативності козацької верстви (надаючи протекцію гетьманові та козацтву, цар приймав увесь край); дії царя легітимні, бо – в інтересах «єдиної праведної православної релігії, в обороні котрої <...> повстало козацтво, <...> покликала до помочі, як зверхника <...> московського царя» [7, с. 751]²⁰.

¹⁹ С. Плохій уважає, що інцидент у соборній церкві Переяслава засвідчив декларативну «єдність обох сторін на основі спільної релігійної традиції, з одного боку, а з іншого – різне сприйняття характеру єдності на правовому рівні...» [24, с. 779–780].

²⁰ С. Плохій уважає, що український «офіційний (з особливими наголосами на православній єдності) погляд на угоду був продуктом, виготовленим переважно „на експорт“, і лиш „ситуативно“ вживався гетьманською адміні-

М. Грушевський, характеризуючи стратегію поведінки Москви на переговорах у Переяславі, вказував на такі складники: «...традицію попередньої, польської державности <...> старалася <...> ослабити або й розірвати. Підчеркувала, що король цареві не приклад, як невірний і обмежений конституційний монарх („не самодержець”), так само польські порядки – не пара новим порядкам під московською зверхністю»; над «Військом Запорозьким» «хотіла мати як найбільше свобідну руку <...> в дальшим порядкуванні українських справ» [7, с. 751].

Учений, переймаючись відсутністю українських документів про перебіг переговорів у Переяславі, висловлює сумнів стосовно правдивості московських звідомлень (Бутурлін і його товариші запобігали перед царем). Контраверсійними, на думку історика, залишаються такі питання: «...чи справді переяславський договір обійшовся без присяги з московської сторони...»; «...чи був момент договору в Переяславських переговорах, чи скінчилось на повній капітуляції української сторони...?»; «Чи була кінець кінцем переяславська умова, договір, чи були тільки переговори, котрими московські послы в останнім результаті „одговорили” <...> гетьмана і військо від яких небудь умов і звели все в річище чолобиття цареві...?» [7, с. 752].

Відповідаючи на сформульовані запитання, дослідник проводить аналогію між Зборівською 1649-го та українсько-московською 1654 року угодами. Нагадує, що під Зборовом козаки ставили умову у формі петиції до Яна II Казимира; натомість отримали відповідь у формі «деклярації ласки на пункти прошення війська Запорозького». «На сій підставі, – коментує М. Грушевський, – польські політики позволяли собі говорити <...>, що Зборівського договору ніколи й не було – був тільки акт королівської ласки, вчинений на проханне кримського хана, а з Хмельницьким, як своїм підданим, король не входив і не міг входити в ніякі договори. Але фактично вся Польща й інші, заграничні політики знали, що з Хмельницьким був договір...» [7, с. 756]. Історик, згадуючи зборівські перетрактації 1649 року, висновує: «Подібно із переговорами 1654 р. Дарма, що вони велися після того як українська сторона вже зложила присягу, і згідно вимогам Москви прибиралися в форму „чолобить” цареві, – і українська, і московська сторона дивились на них як на договір, двустороннє

страцією. <...> Саме через зазначену „ситуативність” православної риторики Хмельницького, спрямованої до Москви, в його політиці мирно вживалися і кинутий ним <...> заклик до царя створити всесвітню православну монархію, і його постава в Переяславі, де Хмельницький вимагав присяги від імені царя...» [24, с. 789–790].

порозуміннє, почате в Переяславі на присязі, продовжено в пізніших переяславських переговорах, завершене московськими резолюціями, прийнятими українською стороною лише постільки, поскільки вони відповідали її пропозиціям» [7, с. 756]²¹.

М. Грушевський, розшифровуючи сутність переяславських перемовин, говорить: «Так, Україна просилася. Але московському правительству було звісно, що свій перехід під царську зверхність вона не мислить інакше, як тільки в формі договору. <...> Те що мало бути в Переяславі в січні 1654 р. московське правительство так і представляло собі як умову <...>. І гетьман <...> те що було в Переяславі 8 січня <...>, теж називав „трактатами”, і посилаючися на дані там царським іменем обіцянки допевнявся тільки реалізації царськими привілеями того запевнення вільностей українських, яке було вже приобіцяно українській стороні перед її присягою» [7, с. 756–757; також див. 13, с. 17].

Для поціновування рівня державницького мислення тодішньої козацько-старшинсько-шляхетської еліти вельми важливо співвіднести її вимоги-клопотання з реальним політико-правовим статусом «Війська Запорозького» на час укладання українсько-московського договору. «Фактично від 1648 року Україна, – стверджує М. Грушевський, – користалася всіма функціями самостійної держави <...>. Зійти на становище простої провінції Москви з переходом під протекторат царя – сього не мали на думці не тільки українські провідники, але й самі московські політики – хоча й висували помаленьку ідею повернення до царя його старих „отчин” – спадщини великого Володимира» [7, с. 757].

Учений, аналізуючи звідомлення В. Бутурліна, вказує на характеристичний московський аргумент взяття України «під високу государеву руку» – «забезпеченне від утиску православної віри» [7, с. 757]. Натомість гетьман педалює на сакраментальній формулі «непорушимості вільностей українських!». «В данім випадку, – пояснює дослідник, – вона означила <...> захованне всього політичного і соціально-економічного надбання української революції: української державности, горожанських і економічних привілеїв, всього політичного і соціального укладу українського життя...» [7, с. 757]²².

²¹ О. Апанович підкреслює, що «не існувало ні Переяславської угоди, ні переяславського договору 1654 р. Відбулася <...> малочисельна Переяславська рада, яка носила репрезентативний, декларативний характер» [1, с. 17].

²² В. Кравченко вважає, що «козацька адміністрація <...> в ідейному обґрунтуванні російської протекції робила наголос на двох взаємовиключних поняттях – православної релігійній спільності та юридично обґрунтованому

Не домігшись взаємоприсяги, свою «підданську присягу гетьман і військо зложили на певних умовах, на виразні запевнення царських уповноважених – <...> се був цілком виразний договір <...>. Тому гетьман з старшиною й уважали сі переяславські переговори основним моментом в процесі усталення нових відносин: їх пізніше пункти і царські резолюції тільки розвивали і конкретизували <...>. Тому <...> справді можна весь сей складний договірний процес <...> означати назвою „Переяславської умови”, чи „договору”» [7, с. 758]. І все ж М. Грушевський визнає, що, попри неодноразові спроби, «тільки дуже рішучого запевнення „слова царського” добився в Переяславі гетьман» [7, с. 759], «формальної присяги з московської сторони таки не було» [13, с. 10]. Так само відмовив В. Бутурлін у писаній декларації²³.

Чи стривожила, збентежила непоступливість, упертість московитів гетьманський осередок? Чи відчув він подих абсолютизму? Чи усвідомив, що «вступив у цілком новий політичний світ», де мало важитиме «політичний і дипломатичний досвід, здобутий в <...> анархічний єзуїтсько-шляхетській республіці...»? Чи не легковажили «північними варварами», переоцінивши свою хитрість людей «західної культури»? На думку М. Грушевського, козацькі провідники «мало значіння надавали таким зверхнім формам, а покладалися на те, що реальні взаємини сил і обставин визначають фактичні взаємовідносини» [7, с. 759] України і Московії.

Учений закидає Б. Хмельницькому «необережність» у розмовах із московитами в Переяславі, небезпечні «аванси», надані для майбутніх узасмин: «...дають обіцянки і навіть присяги, цілком не задумуючись над їх виконанням, і дискредитують себе на кожному кроці» [8, с. 1498]; «Хмельницький <...>, очевидно, не думав зовсім

принципі станових прав і свобод, успадкованих, відповідно, з часів Київської Русі та епохи Речі Посполитої» [21, с. 465]. Тобто у світогляді та практиці козацької еліти поєднувалися візантійська та західна традиції політичної культури. Візантійська – запрограмовувала історико-політичну єдність «всього православного східного слов'янства на чолі з царем-самодержцем і передбачала визнання патримоніальних прав останнього на всі давньоруські, а в подальшій перспективі – візантійські володіння». Західні традиції «ґрунтувалися на договірному характері взаємин монарха з підданими, чітко окреслюючи права та свободи соціальних станів-корпорацій» [21, с. 465].

²³ В. Смолій і В. Степанков схилиються до думки, «що хоча в Переяславі договору як такого не було підписано, все ж по суті Переяславський акт <...> виступав договором, оскільки кожна із сторін брала на себе певні зобов'язання, а його специфіка полягала у тому, що спочатку одна сторона (український уряд) в усній формі заявила про визнання свого підданства другій (російському уряду), в чому й присягнула за усної обіцянки визнати її права, які пізніше були оформлені другою стороною у формі „пожалування”» [25, с. 358].

про якісь тривкі зв'язки з Московією, а хотів лише досягнути моментальну ціль – втягнути Москву в війну з Польщею» [5, с. 238], «и для достижения ее он не находил нужным считаться с обещаниями и заглядывать в далекое будущее» [12, с. 188]. Історик вважає, що гетьман не вповні усвідомлював «елементи внутрішньої слабости свого режиму на Україні і всі небезпечні можливості, які тепер могли виникнути на ґрунті тіснішого зближення з Московією і її протекторату» [7, с. 759]; не враховував зміцнення Царства за ослаблення Гетьманщини протягом останніх п'яти років. Натомість царські «политики, – підкреслює дослідник, – схватились за заявление Хмельницкого, неосторожно сделанное им в том смысле, что московское правительство должно утвердить сословные привилегии казачества, шляхты и православного духовенства, а в остальном может править Украиной, заняв место правительства польского» [12, с. 188–189].

Розглядаючи національну минувшину у європейському контексті, М. Грушевський указує на незреалізовану альтернативу: «...весь хід історії Східної Європи міг би взяти інший і кращий напрям, колиб Україна ввійшла в політичну унію з Московією в початках своєї боротьби з Польщею, іще повна сил, повна людности не зневіреної в своїх провідниках і в піднятім ним ділі, здатною бути опозицією Москві <...> і не дати собі зіпхнути на становище провінції» [7, с. 760]. Учений підкреслює зумисність, підступність царських політиків, які «дали поборюкатись українській козащині з Польщею й дійти майже до останнього обопільного знищення <...> аби вийти з свіжими силами між сих обезкровлених противників і взяти козачину вже не в ролі рівнорядного союзника, а підручного – котрого б можна було звести до ролі прислужника, підданого, „холопа”» [7, с. 760].

М. Грушевський, аналізуючи переяславські перемовини, підмічає «епізодичність», «припадковість», другорядність обговорюваних питань, які мали б вирішуватися гетьманською владою, та чомусь передбачалася санкція московської. Все це – «незмінно принижуючи авторитет гетьмана як зверхника української держави» [7, с. 765].

Учений із жалем констатує: «...старшина не знайшлася в ситуації і не була на висоті в сих переговорах <...>. Вона не витримувала ролі правителів України, хоч би козацької тільки <...>. Не зіставлялася на рівні всенародної репрезентації, хоча часом і маркувала таке значінне козацького війська як політичного поняття тотожного з цілою країною» [7, с. 765]. Вона не повинна була б допускати ніяких безпосередніх утручань московських урядовців між собою, як адміністрацією (не лише військовою кастою) краю та його людністю; мала би «все перепускати через свій політичний

осередок...» [7, с. 765]. Натомість козацька старшина «в переговорах 1654 р. ще виступає з сильно зазначеним характером верстви» [18, с. 483]²⁴.

М. Грушевський подає глибоке прочитання політично наївної, догідливої поведінки ново-посталої української еліти. Козацтво «відпольщилось» політично, та натомість знайшло собі нового пана – московського царя. «Варшавське правительство, – пояснює вчений, – давніше регулювало відносини козацької верстви до інших верств і станів, означало становище козацького війська, правило через своїх урядників справами загальної адміністрації, збирало доходи на <...> державні потреби <...> – тепер ся роль буде належати московському урядові» [7, с. 765–766]. У процесі революції старшина не спромоглася абсолютно виключити королівський уряд від адміністративних компетенцій у землях гетьманської юрисдикції. Сприймавши московський протекторат, «вона <...> не знаходила мотивів для того, щоб відмовити московському урядові того, що <...> признавала польському...» [7, с. 765–766]²⁵.

Революційна практика перетворила старшину в державне керівництво («...військові урядники фактично зайняли місця функціонерів королівських, панських і церковних-р.-католицьких, перебрали їх функції, обернули доходи до військового скарбу і т. д.» [7, с. 766], але колишня передреволюційна конституція Речі Посполитої диктувала «православному лицарству» прогнозовану поведінку²⁶.

²⁴ В. Горобець вважає, що Богдан Хмельницький не вповні уявляв характер союзницьких відносин із Московією. Попереднього дипломатичного досвіду гетьманові «було <...> замало для вирішення принципово нових завдань. Саме тому <...> на переговорах, у Переяславі <...> гетьман і старшина <...> порушили чимало таких питань, які були рудиментами політики козацького автономізму, не відповідали потребам того часу, а тому не лише стали зайвими з огляду на загальнодержавну репрезентацію керівництва Війська Запорозького, але й створювали досить небезпечні прецеденти для майбутніх відносин з царем» [2, с. 762].

²⁵ В. Кравченко наголошує на заувазі М. Грушевського про нездатність гетьманського уряду «забезпечити за собою роль єдиного репрезентанта суспільства, дозволивши зробити рівноправним учасником переговорного процесу міщанство» [21, с. 465].

²⁶ О. Ясь акцентує на впевненості М. Грушевського, що саме станова обмеженість політичних поглядів гетьмана апіорно зумовлювала відповідну соціальну локалізацію договірних статей; указує на соціально-психологічний вимір Переяслава в баченні М. Грушевського (вважає «такий підхід дослідника до аналізу передумов та наслідків Переяславської злуки <...> цілковою новацією для свого часу...» [29, с. 551]; підкреслює, що узалежненість, згідно зі статтями, інших станів від Москви, «була наріжнем каменем, на який спирався московський наступ на Гетьманщину» [29, с. 552].

М. Грушевський, характеризуючи поведінку козацької старшини в переяславських перемовинах, із сумом констатує: «Одні йдуть в <...> уступках з своєї державної позиції далі, другі більш обережні <...>. Але не видно, щоб знайшовся хоч один, який би крикнув: Стій! по сей дуб миля! тут межа української державності! В свідомості правлячої верстви ся державність, видко, ще не глибоко сиділа...» [7, с. 766].

Як же «фактично відбувся сей перехід козацької України під московський протекторат» [7, с. 767]? Упродовж січня-лютого московити побували майже «в 200 містах і містечках, привели до присяги і списали на йменні реєстри 2 тис. старшини, 63 тис. козаків, 64 тис. міщанської людности, і наробили <...> переполоху...» [7, с. 776]. Брутальність, погорда московських дворян, їхнє невігластво вражали; перепис у поєднанні з присягою лякав...

Позаяк протектор відмовився «зафіксувати загальну формулу ненарушимості українських прав, вільностей і володінь» [7, с. 784] (негативна відповідь В. Бутурліна), гетьман і старшина впродовж січня-лютого 1654 року працювали над розробкою проекту договору (козацька петиція у 23-х пунктах, яка була подана адресатам 14 (24) березня; оригінал не зберігся, а тільки московська копія, з дописаними дяком царськими резолюціями до деяких статей) [7, с. 785]²⁷.

М. Грушевський, скрупульозно аналізуючи козацьку чолобитну, відзначає її безсистемність. Пояснює це тим, що документ зазнав «ріжних перерібок і доповнень, які були результатом довгих і змінних в своїм складі нарад, що відбивали на собі ріжні погляди, настрої і течії в війську» [7, с. 789].

П'ять пунктів клопотання (1-й – козацькі, 3-й – шляхетські, 4-й – міщанські привілеї; 7-й – маєткові права козацтва; 13-й – непорушність прав і надань духовного та мирського станів) «становлять, – на гадку вченого, – основу петиції, можливо її перший начерк. Він <...> розвивав переяславську умову в тіснішій значінню» [7, с. 789]. Два пункти мали конституційний характер: «...право вільного вибору гетьмана військом (п. 6) і право гетьмана вести заграничні дипломатичні зносини (п. 14)», в пунктах 14–17 «ясно відчувається <...> напрям:

²⁷ М. Грушевський шкодує, що «оригіналів обох козацьких декларацій [від 14 і 21 березня, с. с.] досі не опубліковано – першу видано в московському перекладі, з актів старого Посольського приказу, другу <...> тільки в московській переробці – чорновику (брульоні), вироблені <...> Алмазом Івановим <...>. З брульону видно, що дяки робили вибірку з декларації козацьких послів, і в такій вибірці, з царськими відповідями сі „статті“ були дані послам разом з жалуваними царськими грамотами і різними листами до гетьмана, 27 березня...» [13, с. 11].

зробити з України замкнене державне тіло, васальну державу під протекторатом московського царя, закриту для всяких вміщань московського уряду та його агентів до внутрішніх українських справ» [7, с. 790].

Поряд із суттєвими статтями – однозначно другорядні, зайві, що були «архаїчним пережитком колишніх „ординацій війська Запорізького”. Відтак <...> перейшли до Зборівського трактату, <...> примішалися і до переговорів старшини з Москвою» [7, с. 789] (це – пункти 2, 5, 8, 9, 10, 11, 12; 21 і 23 – мабуть, додані пізніше).

Але чому ж у петиції залишилися поруч і вимоги державного характеру, і «дрібні виторгівування для війська, для старшини різних мало-важних уступок з будучого московського режиму, що має <...> вийти <...> у всі подробиці місцевих відносин» [7, с. 790–791]? На думку дослідника, конформізм козацького генералітету зумовлювався або ж його нерішучістю, непослідовністю, або ж відсутністю підтримки у впливовій частини своєї верстви, котра не бажала сваритися з Москвою (імовірно, сподівалася, що реально царський «уряд своїх централістичних, окупаційних плянів здійснити не зможе, отже нема чого утрудняти відносини даного моменту задля фікцій, які однаково не здійсняться?») [7, с. 790].

М. Грушевський закидає козацтву, що, «взявши <...> в свою опіку інші верстви, <...> поминуло тільки „свою праву руку” – селянство, „поспільство”: воно зіставлялось при давніших обов’язках, змінивши лише „власника»» [18, с. 483]. Тобто «поводирі козаччини, – підсумовує дослідник, – не мали ані в гадках якоїсь соціальної революції» [18, с. 483].

Насамкінець учений висновує, що «статті були складені поспіхом, без розважливого вивчення справи, тому численні питання залишилися без відповіді» [17, с. 320], узагалі, «петиції не заключали в себе никакой продуманной программы <...>, многое вошло сюда просто по традиции из договоров с польским правительством» [12, с. 189]. Історик вважає, що петиції не вповні відображали політичні устремління старшини, позаяк «не договаривали до конца очень многого, чтобы не расстраивать только что налаживавшихся отношений» [12, с. 190].

17 (27) лютого складено козацьку петицію до царя (23 пункти); 20 лютого (2 березня) – депутація в дорозі. Суттєво, що, крім «Прошення», українські послы привезли дві грамоти: одна – від гетьмана, друга – рекомендувала цареві уповноважених від городян Переяслава (себто громада міста не визнавала «свого підрядного становища» стосовно війська). На думку вченого, в основі «переяславського прецеденту» – польське державне право, згідно з

яким «Запорозьке військо і котра небудь громада міського права були <...> підпорядковані королеві в двох різних вертикалях. Тепер місце короля займав цар в ролі верховної влади...» Знаково, що московити, котрі заперечували польську державну традицію, вхопилися за допущений гетьманом прорахунок – «звертання українських громад безпосереднє за підтвердженням своїх прав і привілеїв, ще перше ніж були уставлені взаємовідносини <...> України в цілості до її нового протектора» [7, с. 794–795].

У міжчасі царські вповноважені в Києві отримали монаршу інструкцію про засади «воєводського правління на Україні». Інструкція – доволі характеристична, позаяк визначала обов’язки воєвод у Гетьманщині: «...по-перше – комендантів київської кріпости і московської залоги, по-друге – охорони київської околиці (уїзду) і порядкування певних справ, в її межах, і по-третє – функції представництва московського уряду в розмірах всеукраїнських (козацької чи „черкаської” території): пильнування безпечности, українсько-польських і українсько-татарських відносин, і взагалі московських інтересів на Україні» [7, с. 798]. Таємно воєводі доручалося розвідати про колишні королівщини, володіння католицької церкви, шляхти задля подальшого оподаткування та збагачення казни. Та первісно воєводи в своїх діях не були безконтрольними, ба більше, повсякчас (не завжди успішно) зверталися за підмогою до гетьмана.

Між тим козацька депутація прибула до Москви 12 (22) березня; наступного дня відбулася усна нарада українських і московських послів. Учений, аналізуючи записи московських дяків, акцентує на намаганні козацьких дипломатів «якось відкараскатися або до найменших розмірів звести інститут <...> воєвод <...> і повернути до необмеженого гетьмансько-військового правління» [7, с. 803].

14 (24) березня бояри отримали петицію на 23 пункти, із гетьманським підписом і печаткою Війська Запорозького. У висліді нарад, обговорень у думі з’явилися резолюції царя та бояр на гетьманське звернення. Були вони загалом позитивні, проте відхилялося побажання Б. Хмельницького доручити збір обумовленої данини до царської скарбниці українським урядовцям і право вільних дипломатичних зносин (натомість – «А з турецьким султаном і польським королем без царського указу зносин не мати» [7, с. 809]); невирішеним залишилося питання про платню козацькому війську.

19 (29) березня козацькі послы мали прощальну аудієнцію в Олексія Михайловича, вислухали промову думного дяка Алмаза Іванова – найосвіченішої державної особи в Московії [7, с. 810]. По сій промові – царська грамота послам, обід у патрі-

арха; «конференція з боярами, що обявили їм на їх статті государев указ» [7, с. 811].

М. Грушевський стверджує, що на основі переговорів бояри підготували власну редакцію статей: «...виключивши те, що могло бути означене окремими жалувальними грамотами, дяки звели зміст козацьких петицій в 11 пунктах <...>. Пропущено <...> і деякі особливо дражливі пункти <...> (про вибори гетьмана, про воєводів і їх відносини до місцевого правління). На всі інші пункти дано царські резолюції...» [7, с. 812].

Михайло Грушевський скептично-саркастично висловлюється про «сі славні «Статті Богдана Хмельницького»; називає їх хаотичними, непродуманими, «політичними гадками»; «тимчасовою канцелярською одпискою», відмовляє їм у конституційності. Учений підкреслює, що «вони не заховалися для нас в оригіналі, а тільки в московським чорновику, що лежить в актах посольського приказу разом з чорновиками царських жалувальних грамот 27 с. с. березня» [7, с. 812]. Дослідник переконаний, що статті в 11-ти пунктах не відповідають гетьманській петиції: «...се московська перерібка матеріалу, зроблена в зв'язку з виготовленням жалувальних грамот...» [7, с. 813].

Історик полемізує з російським дослідником Карповим, який останньою офіційною редакцією вважав ті статті, що були оприлюднені при обранні гетьманом Ю. Хмельницького в жовтні 1659 року (свого часу «затаєні» Богданом). Натомість М. Грушевський переконаний, що 14 пунктів «Переяслава-2» – фальсифікат, «вони не могли бути зроблені в березні 1654 р. Життя їх висунуло пізніше, і накинути їх старшині і війську московським політикам удалося тільки після упадку Виговського» [7, с. 813]²⁸.

Учений наполягає, що 11 статей «були передані послам на виїзді разом з жалувальними грамотами; самостійної дати не мали, і їх властиво треба назвати статтями 27 березня – як датовані жалувальні грамоти: днем фактичного, а не етикетального відпуску послів...» [7, с. 819].

М. Грушевський характеризує царські документи, котрі регламентували політико-правове становище Козацької держави в спілці з Московією.

Аналізуючи привілей Війську Запорозькому, вчений підсумовує: «...у вступній частині <...> зісталась ще ся ідея, що військо репрезентує всі верстви України <...>, але у головній частині <...> уряд налагоджує тільки справи військової верстви...» [7, с. 824]. Шляхетський привілей – незре-

алізований, та вже видання його мало принципове значення. Дослідник акцентує на тому, «що шляхта тут явно не зараховується до війська Запорозького, ані не стоїть під його владою: військо Запорозьке і шляхетська верства входять в поняття Малої Росії як складові частини, одна від одної незалежні» [7, с. 825]. Військо (його адміністрація) клопочеться про права шляхетства не як його протектор, а посередник між царем і «Малою Росією». Тому й вагалися С. Богданович-Зарудний і П. Тетеря: де їм корисніше числитися (шляхта перебувала в присуті білгородського воєводи) [7, с. 826]. Привілей митрополитові та київському духовенству – затримано (хай упертий Сильвестр Косів сам уклінно прибуде до Москви). Інші привілеї – маєткового призначення. Окрім них – грамоти до Хмельницького, до митрополита; офіційне повідомлення про війну з Річчю Посполитою та участь у ній козацького контингенту [7, с. 828–829].

На той час до царя прибули гінці з Чигирини, що передали листи від старшини, гетьмана, генерального писаря; переслані універсали Яна II Казимира та Я. Радзивілла до української людності (заклики до повернення в лоно Речі Посполитої) [7, с. 835–837]. Тобто Б. Хмельницький та І. Виговський, покладаючись на запевнення В. Бутурліна в Переяславі, нагадували Олексійові Михайловичу, що той «мусить примножити вільности всякого стану людей і не допустити ніякої „досади“ з боку своїх воєводів і зборщиків» [7, с. 837]. Інакше маси відвернуться від гетьмана і царя, підуть до короля.

Цар уважно поставився до гетьманської перестороги (надіслано 10 грамот від 12 (22) квітня), проте «допустив тільки як тимчасовий стан ту державну незалежність і фактичну повноту влади гетьмана, що виробилася в часі війни, і не схотів зріктися вже здобутої позиції – московських воєвод в Києві...» [7, с. 837].

Раніше (зокрема у процесі переяславських переговорів) для Москви право козацтва представляти всі стани України було беззаперечним. Підґрунтя цього переконання – в ототожненні «руського» народу з православ'ям, із територією замешкання. «Коли козаки підняли боротьбу за стару віру, – роз'яснює М. Грушевський, – ясно, що вони вели боротьбу в інтересах цілого народу й землі, й мали тим самим право їх іменем говорити й їх долю рішати. Вони вирвали сю землю з-під власті невірних латинників, вони „відвоювали“ сю землю від польських королевят – тим самим вони стали його панами, правом завоювання» [7, с. 842]. Москва – щиро чи удавано, догідно для себе – розглядала українсько-польську боротьбу як релігійну (пам'ятаємо, що й Б. Хмельницький «захист православ'я» висував як головний аргумент долучення до неї). Відтак В. Бутурлін і його товариші не вважали за потріб-

²⁸ М. Грушевський подає зміст 11-ти пунктів як у чернетковому варіанті, так і у власному перекладі [7, с. 814–819]; датує статті 27 березня (с. с.) – днем фактичного відпуску послів.

не, хоч би про людське око, скликати якесь зібрання представників різних станів України (щось на кшталт земських соборів Московії). Для московитів раз «гетьман з старшиною присягали, значить мусіли присягти всі, інакше се був би бунт против козацької влади і козацького права» [7, с. 843].

Учений закидає новопосталій національній еліті її заикленість на обстоюванні «старовинних прав і вольностей» козацтва, тоді як треба було вже в Переяславі «забезпечити правно свою козацьку гегемонію, патронат і зверхність <...> над іншими верствами України...» [7, с. 843]. Адже, по-перше, «козацька Україна рішуче відгороджувалася від Польщі і відкривала свою границю Московії», котра мала інші політичні устої. По-друге, «козаччина <...> відслужила своє <...> в справі <...> визволення і оборони <...> [Наддніпрянської Русі], і як кожний вислужений, коли не подбав про своє забезпечення, мусив наново доказувати своє право на існування» [7, с. 843]. Інші верстви вже не потребували її патронату; понад те, в іпостасі патронеси виступала Московія, за допомогою котрої деякі стани «підіймалися <...> витягти з-під сих молодців [козаків] дещо, що вони присіли...» [7, с. 843].

Учений називає іронією долі те, «що поставивши Москві як умову <...> послуху їй і служби – підтвердження стародавніх прав, вольностей, свобод і дібр всякого стану, козацька старшина бачила себе зобов'язаною клопотатися перед московським урядом за ті стани і організації...» [7, с. 843–844]. Переяславський, київський, ніжинський і чернігівський магістрати вже під час записування отримали згоду В. Бутурліна на підтвердження своїх гідностей. Але «в системі <...> прав і привілеїв, що мали надаватися на царське затвердження за рекомендацією козаччини, – наголошує М. Грушевський, – в тім <...> світі, опертим на традиціях XV–XVI і ще старших століть, не було місця для козацького режиму...» [7, с. 844]. Лише через декілька десятків літ козаччина «не стільки виробила собі місце в суспільній ерархії, скільки зайняла порожнє місце шляхетської верстви, поглинувши її наявні елементи і ототожнивши з нею в ретроспективній перспективі» [7, с. 844].

У взаєминах із царським урядом козацтво завжди бачилося інородним тілом, з інтересами якого наразі рахувалися. Та з надходженням до московських приказів старих грамот і привілеїв, нагромаджувався «матеріал дуже неприязний державним аспіраціям козаччини <...> і ставав <...> серйозним аргументом против <...> української держави як такої» [7, с. 844].

Первісно царські грамоти, надані на прохання гетьмана та старшини, були стримано-обережни-

ми, не передбачали втручання в козацьке урядування. Все ж уможлилювали вилучення міської громади з-під козацького правління, безпосередньо пов'язуючи з царським. Відтак «міщане надалі крім царя і його агентів уже ніяких інших панів не хочуть мати, ані їх слухати!» [7, с. 846]. Принагідно зауважимо, що така поведінка городян була не випадковою, позаяк міста безспідставно побоювалися адміністративно-фінансового тиску козацьких урядовців. М. Грушевський проводить аналогію між реакцією поспільства і городян на державно-організаційні заходи Чигирини: «...селянство тікало за кордон, міщанство тікало з-під влади гетьманського уряду» [8, с. 1503].

Отже, за виїмкою козацтва, «інші суспільні верстви введені в безпосередні відносини і залежність від московського уряду» [18, с. 482]. Згодом це стало запорукою успіху в реалізації Царством політики «розподіляй і володарюй», позаяк уже за життя Б. Хмельницького «всякі незадоволені старшиною елементи пробували опертися на Москві» [18, с. 485]. Остання ж прагнула «расширять со временем свое непосредственное участие во внутренних отношениях Украины, превращая ее постепенно в обыкновенную провинцию Московского государства» [12, с. 190].

Завершальним кроком у затвердженні станових привілеїв була проща до Москви київського духовенства (липень 1654 року). На думку М. Грушевського, попри те, що в статтях Б. Хмельницького про залежність київської митрополії від московського патріархату не йдеться, «балачки про се таки велися» [7, с. 853]. У Московії патріарх – «другий великий государ», а тому царські політики вважали, «що коли Україна переходила під протекторат світської московської влади, вона мусить невідмінно признати також і зверхність духовної». Уже з літа 1654 року «церковний двійник» самодержця «прийняв титул патріарха Московського і всеї Великої, Малої і Білої Росії...» [7, с. 854].

Київська митрополія, фактично автономна, вповні усвідомлювала небезпеку московської церковної диктатури. Тому прагнула втримати владний «козацький осередок, щоб <...> не давав авансів коштом духовенства» [7, с. 854]. С. Косів зумів переконати Б. Хмельницького в недоцільності своєї поїздки до Москви. Понад те, не надіслав рекомендацій гетьмана до патріарха (не тільки тому, що в них останнього титуловано «зверхнійшим пастирем» України, а щоб унеможливити з'яву питання про церковне підпорядкування Києва Москві) [7, с. 855–857].

28 липня (с. с) депутація, очолювана І. Гіземлем, була прийнята в царському таборі під Смоленськом. У супліках митрополита все було «покрите загальним постулятом потвердження церковного

імунітету, церковних юрисдикцій і церковних надань і свобод» [7, с. 861]. М. Грушевський вважає, що на киян чинився «сильний натиск <...>, щоб українське духовенство признало зверхність московського патріярха. Але Гізель рішучо <...> став на тім, що заховання зверхности царгородського патріярха являється першим постулятом potwierдження прав...» [7, с. 863]. Царський уряд змушений був тимчасово відступитися й «обмежитися тільки potwierдженням за духовенством тих маєностей, котрими воно фактично володіє» [7, с. 863].

Позитивний (для Києва) вислід складних церковних переговорів зумовлювався, на думку М. Грушевського, кількома чинниками. По-перше, вчений віддає належне політико-дипломатичному хистові українського духовенства, що так твердо й мудро оберігало свою автономію («Косів, Тризна, Гізель, Сафонович, Старушик, що стояли на чолі київського духовенства <...> – се ж був цвіт тодішньої київської інтелігенції»). По-друге, посли київського митрополита «мали за собою досвід попередніх депутацій – козацької і двох міських». По-третє, «потреба рахуватися з тими частинами території і установами, що зісталися під владою Річипосполитої...». По-четверте, заступництво «начальника і повелителя нашої землі», «нашого гетьмана» (С. Косів про Б. Хмельницького) за права Київської митрополії. Водночас учений із гіркою зауважує, що «сі політики і патріоти також не могли стриматися, щоб не вмшати нового протектора, котрого так нерано приймали, до внутрішніх справ України...» [7, с. 864] (ідеться про маєткові інтереси київського духовенства).

Напрочуд глибокими, зваженими є погляди М. Грушевського на форму, історико-правове підґрунтя та політико-юридичну сутність українсько-московського трактату 1654 року²⁹.

Історик зауважує, що в сучасному сприйнятті міжнародний договір – це «конвенція, яка нормує становище двох самостійних, незалежних держав, що входять в умову між собою, конституційна хартія...» [13, с. 5]. Але в ранньомодерну добу міждержавні угоди укладалися в інших формах. Козацтво послуговувалося річпосполитською практикою: у взаєминах із Короною посилялося «на вольності і права, признані їй королями, <...> в дійсності не <...> закріплені <...> сеймовими постановами чи

королівськими привілеями, а були витвором <...> козацької займанщини». Контрагент козацтва – «московське правительство, <...> в зносінах з новими підданцями царя <...> силкувався <...> прищепити їм <...> поняття, що цар стоїть понад правом, що кожний акт його – се ласка, пожалування, що в зносінах його з людьми, які піддаються, не може бути відносин рівного з рівним» [13, с. 5–6].

У баченні М. Грушевського, договір як «акт об'єднання Української держави з державою Московською» мав такі підстави: «...усна умова гетьмана і війська з царськими послами, скріплена царським словом, переказаним <...> В. Бутурліним. „Статті Б. Хмельницького“, себто домагання, поставлені військом до царського правительства, в формі петицій до царя і його резолюцій на сі петиції. Жалувана грамота царська Запорозькому Війську, в котрій коротко збиралося і затверджувалося головніше, до чого царське правительство договорилося з козацьким посольством щодо дальших відносин України і Москви» [13, с. 6]³⁰.

Із трьох складників угоди для української сторони найповажнішою була усна домовленість Б. Хмельницького з В. Бутурліним. Знаково, що, коли навесні 1657 року В. Бутурлін дорікав козацькому володареві, ніби той не дотримується московських (тобто – «березневих») статей, «гетьман доволі рішуче дав зрозуміти, що він вважає <...> [їх] обов'язковими лиш постільки, поскільки вони згідні з Переяславською умовою». Позаяк статті, «на погляд української сторони, – не розгорнули сеї умови відповідно <...> проголошені війську вони не були, зісталися в гетьманському архіві до смерті Б. Хмельницького, прочитані були тільки на раді при виборі Виговського, а в ширший ужиток увійшли в новій редакції, від часів Ю. Хмельницького, <...> як затерлася пам'ять про зміст Переяславської умови, а поширилися нові статті...» [13, с. 8]³¹.

М. Грушевський називає ті пункти, котрі, в розумінні козацького генералітету, порушували «Переяславську умову». По-перше, обмеження активності дипломатії Чигирини через заборону «зсилатися з турецьким султаном і польським королем, – <...> найважливішими контрагентами української політики, – без царського дозволу». По-друге, «на-

²⁹ В. Кравченко вважає, що М. Грушевський не надавав особливого значення питанню про юридичний статус українсько-російських взаємин після Переяславської угоди [21, с. 407]; високо поцінуючи загальну картину Переяславської угоди, створену М. Грушевським, усе ж стверджує, що «концепція, сформульована автором, не повною мірою відповідала потребам тогочасного етапу національного руху. Вона, як і вся народницька історіографія, була позбавлена <...> історичного оптимізму...» [21, с. 497].

³⁰ В. Горобець наголошує, що «наявні документи свідчать про договірний характер українсько-російського об'єднання» [2, с. 760].

³¹ Т. Чухліб підкреслює, що «сюзеренно-васальні домовленості з царем (як перед тим із султаном) так і не були затверджені найвищим законодавчим органом Української держави й не легітимізовані з точки зору правових норм, які склалися на середину XVII ст. в Центральній-Східній Європі. А тому можемо говорити лише про їхній номінальний характер» [28, с. 772].

гляд за фінансовою управою України», позаяк Москва відкинула сприйнятну для українців форму – виплачувати певну суму для царської казни (взамін за військову допомогу і царську платню козацькому війську) – запровадивши різні податки. По-третє, сумнівною залишалася автономія української церкви. По-четверте, небезпека запровадження воєводського правління «всупереч виразно заявленій позиції українського правительства, що московські урядовці на Україні не бажані» [13, с. 12].

Б. Хмельницький і старшина не рахувалися з царськими обмеженнями: «...гетьман вів зноси ни з усіма сторонніми державами <...>; Україною правив не допускаючи ніякої участі в тім московського правительства, збираючи всі доходи і не передаючи з них нічого до царської казни...» [13, с. 12]. Натомість Московія, ігноруючи «переяславські трактати», посилювалася на «московські статті» (насправді ж – «царські резолюції, які розминалися і з гетьманським листом, і з статтями, предложеними козацькими послами...» [13, с. 13]³².

Вагоме місце в дослідженнях історика надається з'ясуванню державно-правного характеру «Переяславської угоди». Передусім М. Грушевський окреслює політичний статус Війська Запорозького на час переяславських перетрактатів: «Козацька Україна в 1648–1654 рр. дійсно була фактично незалежною державою, і як така входила в сих літах в договірні відносини з Туреччиною, Кримом, Польщею, Москвою» [13, с. 18]. Вона зорганізувалася під верховенством гетьмана і його найближчих помічників в управлінні – генеральної старшини й полковників [16, с. 306].

М. Грушевський застерігає від поверхової оцінки «Переяславської угоди» (козацькі чолобитні, петиції, статті й у відповідь – царські резолюції – укази, жалувані грамоти); наголошує на договірному характері відносин між Україною і Московією «аж до Петра», позаяк царський уряд усі «обмеження українських прав і вольностей» проводив «не інакше, як в формі <...> договору – нехай примусового в дійсності, але обостороннього по формі, котрим обидві сторони одмінiali умову попередню» [13, с. 19]. Дослідник зауважує, що навіть Петро I після свого «Полтавського триумфу» «не вжився заперечувати конституційних прав України <...>. І <...> посадовивши на шию гетьманському правлінню „Малоросійську кол-

легію», <...> заявляв гетьманові, що сій колегії „велено все чинить по трактату, учиненному съ Хмельницькимъ”; Катерина II, котра зліквідувала гетьманство й українсько-московську угоду, все ж згадає про неї як „уговорні пункти Б. Хмельницького»» [13, с. 20]³³.

М. Грушевський акцентує на тому, що «піддаючися „під високу руку” московського царя, Україна зрікалася своєї незалежності, але заховувала виразні прикмети своєї державності...» [13, с. 22]. Учений підкреслює, що більшість повноважних дослідників визнавали це, а «розходились тільки в виводах, під яку з форм державних сполучень <...> належить Україну підвести» [13, с. 22]: унія персональна чи реальна, конфедерація, васальство-протекторат, конфедерація [7, с. 867].

Перед обґрунтуванням власної точки зору М. Грушевський розкриває сутність поглядів авторитетних російських правників на означену проблему [15, с. 17–18; 24, 25]. Принагідно відзначає, що «як російські, так і українські теоретики державного права ніколи не змогли дійти згоди у справжній суті юридичних відносин <...> за договором 1654 р.» [17, с. 320]. Покликається на професора В. Сергеевича, цитує його: «Малоросія не з'єдналася з Московською державою, а тільки признала своїм государем государя, що царював в Москві, з його потомством» [13, с. 22]. «Сергеевич, – уточнює історик, – <...> бачить в зв'язку України з Москвою персональну унію – найбільш слабку з усіх форм державних сполучень» [13, с. 22 ; також див. 7, с. 867 ; 15, с. 24].

На противагу В. Сергеевичу інший фахівець – Н. Коркунов – стверджував, що «унія <...> – се сполучення двох зовсім незалежних держав наслідком одності особи правителя <...>. Малоросія не стояла в рівноправних відносинах до Росії; вона підлягала їй <...>. Се <...> васальна залежність, а не персональна унія» [13, с. 22–23 ; також 7, с. 868].

Академік М. Дьяконов відкидає дві попередні оцінки. «Васальна <...> залежність, – роз'яснює вчений, – буває там, де між володарем-сюзереном і людністю васальної держави нема безпосереднього зв'язку, між ними стоїть особа правителя-васала. Людність присягає на вірність своєму сюзеренові. Людність же Малоросії вчинила присягу (в'єру) на вічне підданство московському государеві, а гетьманові ніякої присяги не складала. І – треба б при-

³² В. Горобець вважає, що «загалом угоди Переяславсько-московського договору 1654 р. не перекреслювали досягнень української еліти в царині державотворення <...>. Ратифікаційні акти царського уряду, якими утискалися прерогативи гетьманського правління, Хмельницький не допускає до оприлюднення в Україні та намагається всілякими способами уникнути виконання накинених в екстремальних умовах обмежень суверенітету» [2, с. 762–763].

³³ В. Кравченко констатує, що в зображенні М. Грушевського Переяславська угода «осмислювалася в контексті реальної політики і <...> двосторонніх взаємин <...>, в якій кожна сторона переслідувала власні <...> інтереси» [21, с. 465]; «...на Переяславську угоду історик дивився одночасно крізь призму конфлікту державних інтересів, у тому числі зовнішньополітичних, і різницю політичних культур двох народів» [21, с. 495].

знати прилучення Малоросії до Москви на основі „статей Богдана” за унію реальну» [13, с. 23; також 7, с. 868; 15, с. 24].

М. Грушевський підкреслює, що судження провідних російських спеціалістів із конституційного права різняться в зарахуванні до типу державного співжиття Війська Запорозького та Царства; натомість вони суголосні у визнанні «за Україною після її сполучення з Москвою прикмети <...> державного існування» [13, с. 23]. Лише дехто з них, зважаючи на успіх московського централізму в протистоянні з козацькою автономією аж до її ліквідації, кваліфікував «Переяславську умову» як інкорпорацію, хоч і не повну (І. Розенфельд) [15, с. 18–28], або прилучення зі збереженням автономії (Б. Нольде) [15, с. 26; 7, с. 867; також 13, с. 24]³⁴.

М. Грушевський виокремлює ті характерні риси політико-правового облаштування Війська Запорозького після укладення договору 1654 року, котрі засвідчували збереження його як держави [13, с. 24–25].

По-перше, «територія України мислиться як <...> „Черкаські городи”, відділені митними і політичними кордонами від Московського царства. Її людність стоїть під протекторатом війська <...>. Митрополит зве гетьмана „начальником і повелителем нашої землі”». По-друге, «всенародний характер гетьманської влади <...> підчеркує московська формула інвеститури гетьмана». По-третє, «кустрій Україні основується на своїм власнім праві, забезпеченім договором з Москвою». По-четверте, «автономність українського суду – сеї найбільш яскравої в старім світогляді функції правління». По-п’яте, «розподіл людности між суспільними верствами <...> [є] функцією <...> правління <...> гетьманського». По-шосте, «свого гетьмана виби-

рає військо без усякої участі московського уряду і тільки сповіщає про довершений вже вибір». По-сьоме, «військовими силами гетьман розпоряджається вповні незалежно». По-восьме, «московського воєводу гетьман допускав тільки в Києві, як маніфестацію воєнної підтримки, <...> не хотів мати воєводів більше ніде». По-дев’яте, право закордонних зносин Чигирин. Суттєво, що царські обмеження в цій сфері ні гетьман, ні старшина не визнавали. По-десяте, козацькі можновладці «не допустили на практиці ніяких вмішань московського уряду в сферу українських фінансів...» [7, с. 867].

З огляду на фактичну повноту збереження національної державності М. Грушевський уважає «українсько-московські відносини найближчими до васальства» [7, с. 868]. На думку вченого, гетьман брав за взірць вибудовування своїх взаємин із самодержцем ті принципи, котрі панували між Оттоманською Портою і васальнозалежними від неї Кримом, Молдавією, Валахією та Трансильванією; «вихваляв ті пропозиції, які йому робив султан, і ставив їх в приклад цареві» [7, с. 868]. Понад те, Б. Хмельницький уважав поєднання московського і турецького протекторатів над Військом Запорозьким імовірним, оскільки «Порта і Московщина не стояли в ворожнечі між собою» [7, с. 868]³⁵.

Яскравим виявом полівасалітетності Б. Хмельницького було його чергове посольство до Стамбула 21 квітня (н. с.) 1654 року. Гетьманські дипломати мали запевнити, «що піддане <...> під московський протекторат не повинно нічого змінити в приязних відносинах Оттоманської Порти й її васалів до козаків, се була сумна неминучість, викликана тим, що хан не дотримав свого союзу з козаками в останній війні з Поляками: гетьман був тим змушений пошукати помочи против Польщі у московського царя. Але не вважаючи на се гетьман і військо Запорозьке хочуть далі зіставатися під зверхністю Оттоманської Порти, в союзі з ханом та іншими її васалами» [7, с. 781].

Московія за життя Б. Хмельницького позірно рахувалася з реальною державністю козацької України, проте пам’ятала, «що се були князівства Київське і Чернігівське <...> – з числа тих отчин <...>, що їх стільки вона вже зібрала і перетворила в свої провінції, і так само мусить перетворити і сі» [7, с. 868].

Тож, оповідаючи про надскладну дипломатію Чигирин упродовж квітня 1654 – липня 1657 року,

³⁴ О. Ясь стверджує, що «переяславські сюжети, представлені в інтерпретаціях М. Грушевського наприкінці XIX – на початку XX ст., мають чимало спільного з поглядами В. Антоновича (військово-політична кон’юнктура як головна причина українсько-московської злуки, станова обмеженість договору, обстоювання автономістських прав козацтва і шляхти та ін.). Проте реконструкція М. Грушевського виглядає рельєфнішою та масштабнішою. Крім того, вона містить кілька важливих новацій: 1) вплив соціально-психологічної мотивації та політичної культури сторін на процес укладання Переяславської угоди; 2) питання про юридичне визначення договору. Остання ідея була запозичена з російської історіографії, <...> у спробах історико-правничого визначення договору вчений був українобе-режним як на ранньому етапі своєї творчості, так і пізніше» [29, с. 553–554]. Учений уважає, що «студії Б. Нольда та І. Розенфельда не минули безслідно для М. Грушевського, а стали своєрідним каталізатором для його роздумів щодо державної організації за доби Хмельниччини <...>. Отже, якщо молодий М. Грушевський наголошував на домінуючому характері автономістських змагань української старшини з перспективи станових інтересів, то у 1915 р. він віддавав належне ідеї еволюції державних устремлінь...» [29, с. 559].

³⁵ На думку В. Смолія і В. Степанкова, «гетьман <...> домагався <...> створення на основі Переяславського акта своєрідної конфедерації Російської та Української держав під скіпетром російського царя» [25, с. 363]. Учені не погоджуються з тим, «що, пішовши на угоду з Росією, він [гетьман] начебто позбавив Україну незалежності й, якби не ця його „фатальна помилка”, Україна процвітала б самостійною державою» [25, с. 365].

про розчарування гетьмана у своєму новопридбаному союзникові, М. Грушевський із розумінням ставиться до зовнішньополітичних (не завжди вдалих) акцій Б. Хмельницького. Дослідник стверджує, що не можна звинувачувати козацьких керівників, за те, «що вони в хвили, коли московські „дільці” звичним і акуратним рухом накинули їм на шию хорошу московську удавочку, конвульсивно задрігали ногами, силкуючись на шось опертись і не повиснути в повітрі – навіть з небезпекою розійтись з чином присяги...» [7, с. 784]. У розумінні та практиці «козацького війська [договори підданства] не мали в'язати його свободного розпорядження собою, і по стороннім державам <...> не перешкоджали трактувати військо як самостійну політичну силу...» [15, с. 23]³⁶.

Витоки козацької полівасалітетності й суверенності – не в добі Б. Хмельницького. «Від Дмитра Вишневецького <...>, – пояснює дослідник, – у козаків закорінилося поняття, що військо козацьке може продавати свою службу кому хоче з сусідніх держав, <...> вести свою заграничну політику, не оглядаючись...» [15, с. 21].

Українсько-московський договір 1654 року був одним із «трактатів підданства» Б. Хмельницького; «для сучасників <...>, – припускає М. Грушевський, – не мав зовсім такого переломового характеру, якого надають йому ретроспективно дослідники...». Водночас «він фактично, – визнає вчений, – став вихідним моментом повільного обмеження української самостійності...» [15, с. 23–24]; «...з політичного союзу, що мав для його автора лише тимчасове, хвильове значіння, утворилися політичні відносини на довгі віки [18, с. 487], і зрештою набув зловісного значення для українства»³⁷.

Доволі швидко Б. Хмельницький «відчув, який нерозважний крок зробив <...>, ув'язавши себе з Москвою, і став шукати нових опорних точок» [18, с. 486]³⁸. М. Грушевський наголошує, що гетьман,

як «доста свідомий носитель державної української ідеї <...> став в рішучій опозиції московській політиці: ухилявся від спільних операцій з московськими військами; відмовляв українські міста <...>, аби не піддавалися на московське ім'я <...> і рішуче говорив перед старшиною, що з Москвою треба розірвати і шукати собі іншої протекції і помочі» [11, с. 202]. Передусім поновив союз з Туреччиною та Кримом (1655); наприкінці наступного року – з трансільванським князем Д'єрдем II Ракоці; налагодив виразні воєнно-дипломатичні взаємини з Карлом X Густавом «і хотів із шведською допомогою утворити цілком незалежну самостійну Українську державу» [10, с. 307]. Для гетьмана «союз з Швецією – державою далекою, яка через те не страшила ніякими мішаннями у внутрішні українські справи, ані претензіями на українські території» [19, с. 128], був надважливим. «Таким чином, – наголошує дослідник, – Хмельницький потроху створював собі нову політичну систему» [18, с. 486], спрямовану проти Речі Посполитої, спілником якої було тепер Царство [16, с. 307]³⁹.

«Заручившись новими союзниками, – висловлює здогад учений, – он, очевидно, решился освободиться от своей зависимости от Москвы и занять положение вполне самостоятельного государя» [12, с. 192–193] («конституційною хартією» називає історик грамоту гетьмана, надану в червні 1657 року шляхті Пінського повіту, котра засвідчувала, «что Хмельницкий в это время считал себя уже вполне государем Украины» [12, с. 193]).

За такого геополітичного розкладу «розрив між Московією і Україною, – переконаний М. Грушевський, – був неминучий». «Розпочата з 1657 роком спільна кампанія України, Швеції й Семигороду против Польщі була <...> повною емансипацією України від Москви» [11, с. 203], і лише «смерть Хмельницького <...> зіставила Україну зв'язаною з Московщиною» [18, с. 486–487]. Тож «узол, зав'язаний ним на швидку руку, лишився нерозв'язаним» [5, с. 239].

Звернімося ж до прискіпливого, надкритичного, всебічного аналізу вченим набутку Великого Богдана як державного політика.

Передусім історик стверджує, що гетьман мало керував політикою (десь із середини 1651 року нею відав політик-європеець І. Виговський, «тим часом як Богдан – стихійна сила <...> просто таки азійського характеру» [8, с. 1497]). Дослідник закидає Б. Хмельницькому низку фатальних поми-

³⁶ На думку Т. Чухліба, «визнання українським гетьманом номінальної васальної залежності від московського царя <...> не стримувало Хмельницького проводити самостійну зовнішню політику, яка досить часто розходила з планами Москви» [28, с. 770].

³⁷ О. Апанович характеризує договір як «військово-політичний союз України і Московщини», складений для забезпечення української державності, проте став пасткою для неї. «І все ж, – акцентує історик, – Переяславська угода не була для України ні трагедією, ні ганьбою. Історик не може оцінювати подій їх наслідками – лише причинами» [1, с. 92].

³⁸ Я. Качмарчик стверджує, що людяність українська незабаром якнайтрагічнішим чином переконала в хибності орієнтації на Москву. «Адже Переяславська рада не закінчила, а розпочала найкривавіший етап боротьби. Наслідком її стала польсько-московська війна, а польсько-татарські війська, здійснюючи акти помсти, винищать Україну, перетворивши її на згарище» [20, с. 271].

³⁹ В. Кравченко стверджує, що, на думку Грушевського, Переяславська угода була глибокою помилкою Б. Хмельницького, і гетьман, усвідомивши це, йшов до розриву з Московією, орієнтуючись на Швецію [21, с. 496–497]. Суголосно розмірковує Л. Мельник [22, с. 55].

лок у царині як зовнішньої, так і внутрішньої політики⁴⁰.

По-перше, глибокої осені 1648 року «козаччина легкодушно пройшла повз тих можливостей в політиці супроти Польщі, котрих потім шукала так жадібно і даремно пізніш...» [8, с. 1497].

По-друге, влітку 1653 року, «після того як господарство волоське <...> повернене Лупулові, і Тиміш став фактичним співрегентом <...> треба було тільки закріпити корисний стан речей, а замість того розпочато війну з Валахією, спровоковано Ракоція, утворено тим польсько-дунайську лігу і тріскучо провалено справу...» [8, с. 1498].

По-третє, у московській політиці Чигирин – «ніякого сліду послідовного переведення української державної ідеї, повне свідоцтво її убожества» («замість політики – дипломатія самої невисокої марки...») [8, с. 1497].

По-четверте, М. Грушевський наголошує, що в розвою революції козацтво «стало представником інтересів свого народу й прийняло на себе державне будівництво України» [9, с. 266], а тому «тільки повною байдужістю до державних аспірацій Козаччини» можна пояснити «депутації українських станів до Москви по потвердження прав, <...> вислані за згодою і підтримкою козацького уряду». «Се були голоси минулого століття, – висновує історик, – подані <...> новому протекторові в такий критичний момент» [8, с. 1498].

По-п'яте, у формуванні шведсько-семигородсько-дунайської ліги – «брак ясної платформи, різно поставлених домагань...» [8, с. 1498]. Водночас учений визнає, що за тодішніх геополітичних реалій проводити програму єдиної України було надскладно.

По-шосте, дослідник указує на нерозважливість політики гетьмана супроти Московії, позаяк, зорганізовуючи нову антипольську (почасти – й антимосковську) коаліцію, він не поривав із царем. Цим «дали Москві можливість супроти таких брехливих союзників уважати себе свобідною від усяких союзних зобов'язань...» [8, с. 1498–1499].

⁴⁰ На гадку В. Кравченка, учений «не завжди дотримувався позиції стороннього спостерігача <...>. Академічний історик-позитивіст у його творах постійно <...> змагається з політичним і громадським діячем...» Історик говорить про «попемічно загострену антипольську налаштованість» М. Грушевського, унаслідок чого «він не бачив можливостей для українсько-польського порозуміння в рамках тогочасної Речі Посполитої» [21, с. 495]. В. Кравченко на сторінках своєї статті цитує виїмки з робіт М. Грушевського, в яких йдеться про докори вченого на адресу козацьких керівників у ході як переяславських перемовин, так і складання петицій [21, с. 495–496]; у негативній оцінці Б. Хмельницького вбачає безпосередній зв'язок поглядів М. Грушевського з ідеями його попередників, починаючи від Т. Шевченка.

По-сьоме, найганебнішою стороною Хмельниччини М. Грушевський називає «сферу відносин козацько-татарських». «З дивним засліпленням <...>, – із гіркотою констатує історик, – Хмельницький і К° дивляться на Кримську Орду як [на] свою двірську гвардію, <...> а в дійсності зробили з них рішаючий чинник української політики» [8, с. 1499] (у 1653–1654 роках хан пропонував гетьманові стати васалом Криму). На гадку дослідника, союз із ханом був потрібний для Війська Запорозького 1648 року, а після Зборова, Берестечка та Жванця – ілюзорно-наївним. М. Грушевський упевнений, що, за бажання, маючи за собою Москову (Польща – вкрай знесилена), Богдан міг би «пройти Крим здовж і поперек, <...> поставити на чолі <...> приборканої Орди вірних приятелів, в ролі фактичних васалів <...>, а не протекторів» [8, с. 1500]. Натомість гетьман запобігав кримській ласки і в 1656–1657 роках був цілком зв'язаний у своїй політичній акції непевністю Криму», прагнучи незалежності в зовнішній політиці, «змушений був бити чолом за московською поміччю супроти кримського наступу» [8, с. 1500].

По-восьме, стверджуючи, що «в сфері державної політики величатись Хмельниччині трудно», М. Грушевський пояснює це «недостачею ясного політичного плану, державної ідеї, політичного проводу...» Зазначене зумовлювалося тим, що керівники української революції були людьми річпосполитської системи, а тому «найменше були здатні творити новий державний лад» [8, с. 1500]. Козацькі старшини «занадто <...> були замариновані в соціальній, політичній і культурній укладі Річпосполитої <...>. Свідомо чи несвідомо <...> жили під домінуючою ідеєю дати реванш всім тим, хто викривив їх кар'єру <...>, на злість їм <...> утворити нову „вільну Річпосполиту“ на взір і подоби її ж» [8, с. 1501]. «Над розваленням Польщі, – повторює історик, – працювали люди, що виховались на суспільно-політичних ідеях самої ж Польщі й не представляли собі інакшого суспільного устрою» [18, с. 487]; «...их чувство оскорблялось только тем, что господами были поляки, люди чужой народности и веры, или тем, что претендовали на панство люди худородные, не заслуженные» [12, с. 201].

По-дев'яте, вчений вважає слабкою стороною гетьмана «нерозуміння потреб народних мас, несвідомість потреби опертись щиро на сі народні маси, для них із їх становища, не з становища козачої верстви, будувати суспільний політичний устрій» [18, с. 488] (це відобразилося в ігноруванні запитів поспільства в Зборівському та Білоцерківському договорах, у козацьких петиціях до царя в часі творення українсько-московського трактату тощо).

Водночас дослідник зважено-поміrkований у своїх закидах на адресу Б. Хмельницького; пояснює, що гетьман просто «стояв на рівні з усією сучасною інтелігенцією». «Можемо жалувати, – розмірковує М. Грушевський, – що в таку рішучу для нашого народу хвилю не найшов він провідника, котрий піднісся би над поглядами свого часу і повірив у будущину, тільки ж того ні від кого й не вільно вимагати» [18, с. 488].

Зазначаючи як хибу соціально-політичного облаштування Війська Запорозького невизнання у формально-юридичному сенсі фактичного розкріпачення селянства, дослідник усе ж не звинувачує в цьому Богдана. Принагідно зауважує, «що поняття свободного селянства для тих часів було занадто радикальним, <...> реальний факт його існування не міг влізти в старшинські голови і в них усвідомитись як щось дане і управлене до існування і консервування» [8, с. 1502].

По-десяте, якщо вади гетьманського врядування в селянському питанні були, на думку вченого, історично зумовленими, то взаємини козацького генералітету з містами – найнебезпечніша помилка «в будові гетьманської України». Історик підкреслює вагомий внесок міщан у розвій визвольної боротьби: «...міста дали величезні контінгенти козацтву і старшині; <...> своєю інтелігенцією, організаційною ініціативою й енергією вони відіграли величезну роль в формуванні нового ладу» [8, с. 1502]. Козаччина віддячила: «...навалилася на міське життя <...> безпардонно. Гетьманський уряд так <...> брався до експлуатації міського промислу і торгівлі індуктою і евектою, – що міста першим ділом постарались забезпечити себе царськими привілеями від претенсій Війська» [8, с. 1502–1503].

По-одинадцять, відзначаючи принади козацького устрою за часів Б. Хмельницького (чіткість роботи козацької машини, що є унаочненням талантів гетьмана як військового керівника), М. Грушевський зауважує брак «великої конструктивності». Вчений указує на незмодифікований полковий устрій («полковники зістались полковниками, прилучивши до того виморочні функції старостів <...>, з перевагою функцій поміщицьких над адміністративними. Гетьманський осередок майже не виліз з функцій штабу армії» [8, с. 1503–1504]. Хиткість конструкції такої мілітарної держави полягала в тому, що «інші верстви <...> не чули над собою опіки Української держави <...> уставляли відносини до Гетьманщини як війська» [8, с. 1504]. Пізніше в такі шпарини державної структури України спритно вліз московський централізм. Водночас дослідник визнає, що наявні недоліки державного облаштування можна було би виправити, «коли б Гетьманщина дістала якісь спокійніші часи, років

на кількадесят; коли б їй дали змогу спокійно подумати над своїми порядками і справами в 1650-х роках...» [8, с. 1503].

По-дванадцять, усупереч старій українській традиції, котра звеличує Б. Хмельницького «в заходах коло реституції національних прав», М. Грушевський уважає, що і в цій царині – «мало будівництва, <...> багато механічних повторень старих гасл релігійної боротьби XVI–XVII вв.!» [8, с. 1504]. Аналогічна ситуація в культурництві: «...будування церков, потвердження володінь монастирям, додавання нових...» [8, с. 1504].

І насамкінець, зовсім песимістичний висновок автора: «...десятилітте Хмельниччини не було добою будівництва, не визначилося творчою і конструкційною ініціативою державного, гетьманського осередку на полі культури – так же як у справах економіки, колонізації, господарства» [8, с. 1504].

М. Грушевський указує на «два найтяжчі моменти» в діяльності керівного осередку Гетьманщини – «занедбанне і знищення західного пограниччя і руїни марші татарської орди навіть через суто козацькі території» [8, с. 1504]. Як наслідок – «бунти 1653 року», на які Богдан «відповідав терором, потайним душенням помічених в бунтівництві...» [8, с. 1505].

М. Грушевський не погоджується з тими, хто вважає гетьмана «унікумом державно-будівничих здібностей», який через передчасну смерть не зміг «викінчити монументальної старшинсько-національної української держави від фундаментів до шпилів». На думку вченого, «мало є підстав на те, щоб протиставляти се Богданове будівництво Руїні його наступників, солідарність і консолідацію всіх верств і течій України за Хмельниччини – пізній розтічі, дезертирству і партизанству» [8, с. 1505].

Гетьман умирає 27 липня (6 серпня) 1657 року від апоплексії, зумовленої звісткою про заколот старшинських верхів супроти Ю. Хмельницького. «Ся смерть, – констатує дослідник, – не була фатальним нещастем, що перервало будівництво, творчу працю великого гетьмана – се був вияв тої страшної руїни, розвалу української революції, що вже зазначився...» [8, с. 1506]. Тож для репутації Б. Хмельницького «було щастем, що він відійшов в сей мент, і <...> упадок Гетьманщини <...> впав цілим тягарем на рахунок його епігонів» [8, с. 1506].

Дорікаючи Богданові за суттєві помилки володарювання, історик водночас указує і на об'єктивні чинники Руїни, котрі в їхньому зловісному переплетінні запрограмували могилу національної державності.

По-перше, «нешаслива географія України», тобто – «відсутність природних границь української території, відкриті фронти на всі боки <...>.

Фронт польський, московський і татарсько-турецький, – пояснює М. Грушевський, – не давали змоги українському громадянству і його політичним провідникам хоч на хвилю скупити увагу на своїм внутрішнім будівництві...» [8, с.1507].

По-друге, «дефективність» українського соціуму: «...недорозвиненість українського міста, слабосилість міської верстви, інтелектуальна і чисельна слабина інтелігенських верств...» [8, с.1507].

По-третє, культурна особність України. Приналежна в минулому до візантійської культури, вона «не знаходила опертя в якимсь новім культурнім ціклі: ні в католицьким, ні в протестантським. Для одного і для другого являлась вона тільки „стороннім слухачем”, <...> ішла з опізненням <...> за католицькою реакцією сучасної Польщі» [8, с.1507].

За таких несприятливих умов надскладно «було, – на думку М. Грушевського, – досягти чогось великого, і нам треба дивуватися здібностям і енергії як нашої етнічної маси, так і її провідних елементів, що все таки <...> творились <...> соціальні і культурні вартости, <...> національна традиція» [8, с. 1507].

Попри те, що керманічі Української революції «зовсім не одушевлялись народними змаганнями – економічного і суспільного визволення, знищення привілеїв станів та запровадження рівності в громадських відносинах, права праці в економічних» [18, с. 488], усе ж набутки «великого руху» були вагомими.

У чому ж «чари Хмельниччини»?

По-перше, зі звільненням з-під Речі Посполитої було ліквідовано старий шляхетський лад: «...зникли <...> перегорожі привілеїв клясових і прирощених, і перед „простим чоловіком” простелилась можливість переходу в ряди „лицарства”, промоції на уряди в міру енергії, здібности і заслуг, без передумов уродження, протекції, багатства і виховання» [8, с.1508].

По-друге, «від Хмельниччини, – підкреслює М. Грушевський, – веде свій початок <...> український конституціоналізм і автономізм, що жив в козацькій старшині дуже довго і мав свою роллю як одна з складових частин в генезі Нового українського націоналізму» [18, с. 488]. Породжені та стверджені революцією «ідеї політичної свободи, непорушності народних прав, краювої автономії» [18, с. 488] стали засадничими в дипломатичній практиці спадкоємців гетьманської бурави (втілені в пунктах Гадяцької унії 1658 р., Жердівських статтях 1659 р., українсько-шведському альянсі 1708–1709 рр., «Конституції» 1710 р., петиціях шляхетсько-козацької еліти 1763 р.), відображені в програмних документах Кирило-Мефодіївського товариства тощо. Народна пам'ять про перемоги «в минулості світила поколінням <...> в пітьмі неволі й пониження як заповідь такої ж перемоги –

але вже перемоги тривкої, не скороминущої в будучності» [3, с. 335].

По-третє, зініційований православним лицарством і активно сприйнятий поспільством «козацький міф» України став утіленням «ідеї свободи, і народна пам'ять <...> законсервувала сю ідею, доки козацька традиція не знайшла дороги в свідомість нової українсько-руської інтелігенції, що розвинула вложені в неї ідеї рівності і свободи вже відповідно народним вимогам без історичних козацьких огранічень» [18, с. 488].

По-четверте, визвольна боротьба українства сприяла його національній самоідентифікації, бо ж «рух, соціально-економічний в основі, був сильно перейнятий національною красою – се була боротьба пригноблених руських верств і груп проти гнобительських польських» [18, с. 488–489]. Тодішнє націєтворення сфокусувалося в «ідеї етнографічної України-Русі в її цілості», що прозвучала вже 1649 року в переяславських «дезидератах» Б. Хмельницького, відтоді ця «ідея етнографічної території України жила в старшині...» [18, с. 489].

По-п'яте, Українська революція мала яскравий гуманітарний вимір, адже це «велике потрясіння» високо підняло «простих людей»: «...дало їм почути себе людьми – не простими, а повноправними. Ожило <...> потяг до відзискання свого людського стану не на коротку хвилю, а „навіки”» [8, с.1508].

М. Грушевський, виступаючи проти нездорової ідеалізації доби й гетьмана, водночас наголошує, що «від Хмельниччини веде свій початок нове українське життя <...> І Хмельницький як головний потрясатель зістанеться героєм української історії» [8, с.1508].

* * *

Аналіз поглядів ученого на вузлові проблеми Української революції (Хмельниччина в 1650–1657 роки) уможливило низку висновків.

По-перше, М. Грушевський переконливо стверджує, що «прилучення України до Москви було лише однією з ниток тієї дипломатичної сітки, яку плів Хмельницький на Польщу» [18, с. 477]. Православний чинник мав для гетьмана виразний політичний підтекст: оборона грецької віри як засіб легітимізації власної боротьби з католицькою Річчю Посполитою та залучення до неї Московії. Натомість «святий обов'язок боротьби з мусульманським світом не перешкоджали йому бути повним індиферентистом в сих справах», і «він був би, – вважає вчений, – твердим прихильником Отоманської системи, якби вона могла послужити для нього твердою політичною базою» [8, с. 1494]. Але тодішня Туреччина не була таким оперттям, і, не зрікаючись султана, гетьман звернувся до царя. «...Хмельницький і К^о, – неодноразово повторює

дослідник, – зовсім не відчували епохального, фатального значіння цього акту [українсько-московського договору]; для них це був цінний в даних обставинах мілітарний союз, ще оден в додаток до союзу з Татарами, з Турками, з Молдавою» [8, с. 1494–1495], «щоб заховати і примножити для себе і потомства <...> за помічню Божою зброєю здобуту і кровю <...> вернену свободу...» [4, с. 387]⁴¹.

По-друге, в розумінні М. Грушевського, «Переяславська умова» (об'єднання України і Московії) включала такі складники: усна домовленість гетьмана та козацького генералітету з московськими послами, скріплена царським словом, переказаним В. Бутурліним; «статті Б. Хмельницького», тобто вимоги, сформульовані у формі петицій до царя та резолюцій (указів) останнього на ці чолобитні; монарша жалувана грамота Війську Запорозькому.

Учений шкодує про відсутність автентичних «статей Б. Хмельницького»; не має сумніву стосовно чигиринського авторства 23 пунктів, поданих козацькими дипломатами 14 березня (с. с.); водночас уїдливо саркастично говорить про 11 пунктів від 21 березня (с. с.); трактує останні як «московську перерібку», зроблену дяками у зв'язку з виготовленням жалуваних грамот (дає ці «11 статей» 27 березня (с. с.) – днем від'їзду гетьманських послів).

По-третє, М. Грушевський вважає, що переяславсько-московський договір 1654 року передбачав відносини, котрі є «найближчими до васальства». Водночас історик визнає наявність однієї «прикмети», котра заважає класифікувати їх як класичний васалітет – безпосередня присяга української людності перед московськими урядовцями. «Але відносини сполучених держав, – розважливо продовжує вчений, – взагалі настільки різноманітні, комбінації настільки змінні, що нелегко укласти їх в ті кілька форм, прийнятих наукою державного права...» [13, с. 23]. Дослідник аргументовано доводить, що об'єднання України з Московією було союзом із «задержанням державного права і після сполучення» [13, с. 23]⁴².

⁴¹ В. Горобець сприймає договір 1654 р. як логічний «результат розвитку українсько-російських політичних взаємин 1649–1653 рр., <...> [який] враховував конфігурацію регіональної міжнародної взаємодії <...> у Центрально-Східній Європі. Разом із тим укладання договору не варто сприймати як прояв жорстко детермінованого <...> процесу. Адже зміна будь-якого компоненту міжнародної взаємодії <...> могла призвести до того, що справа визнання Військом Запорозьким протекції російського царя стала б неактуальною» [2, с. 763].

⁴² М. Грушевський називає вчених, які характеризують взаємини між Московією і Чигирином як сюзеренно-васальні: О. Коркунов, В. Сокальський, В. Мякотін, М. Покровський, М. Слабченко [15, с. 25; 13, с. 23].

По-четверте, вчений наполягає на необхідності розрізняти реальний статус Війська Запорозького в 1648–1657 роках із формальним, юридичним, який устаткувався різними договорами. Зокрема, «буква статей 1654 р. далеко розходила з фактичними відносинами, утвореними актом 1654 р.». Гетьман і старшина вважали, що «московські статті» не відповідали «переяславським домовленостям». «Статті 1654 р., – підкреслює дослідник, – не були проголошені на Україні і не введені в життя...» [15, с. 28].

По-п'яте, згідно з козацьким правом (тобто – річпосполитською традицією), договір, підписаний/сприйнятий гетьманом або ж його уповноваженими, обов'язково мав бути схвалений Генеральною радою. Оскільки «московські статті і грамоти українською стороною не були прийняті», – констатує М. Грушевський, – «гетьман сих <...> статей не об'явив війську, так як не об'явив свого часу зборівського договору – тому що одно і друге не відповідало бажанням його і війська, і він не вважав їх для себе обов'язковими» [7, с. 866].

По-шосте, М. Грушевський солідаризується з тими російськими вченими (П. Шафранов, Б. Нольде, І. Розенфельд), які кваліфікували 14 пунктів 1659 року («переяславські статті-2», подані О. Трубецьким під час обрання Юрія Хмельницького гетьманом) як «новотвір» [13, с. 15], «довільну перерібку-фальсифікат» [7, с. 866]. Іронією долі стало те, що у зв'язку з успіхами московської централізаційної політики («їхала на швидкім коні, раз у раз щось урізуючи з українських прав»), «фальсифікат 1659 року» став документом, на котрий старшина посиалася «в своїй боротьбі з новими обмеженнями українських вольностей» [13, с. 16]. Натомість справжній українсько-московський договір 1654 року, не знаний і юридично не легітимний, вийшов з історико-правової свідомості українського громадянства.

По-сьоме, вчений зацентровує, що «взяття України під високу государеву руку» не знівелювало її суверенності загалом і в царині дипломатії – зокрема. Зовнішня політика Чигирини традиційно базувалася на засадах полівасалітетності. Так, у квітні 1654 року, перед турецьким султаном «Хмельницький старався довести, що <...> „союз” з Москвою тільки політичний маневр, який нітрохи не перешкоджає йому бути далі васалом Оттоманської Порти. <...> Москву запевняв, що він тільки з політичної необхідності підтримує добрі союзні відносини з Портою й Кримом, і вони не стоять в суперечності його підданству Москві...» Дослідник спростовує звинувачення в аморальності козацьких керманичів. «Се <...> не була зовсім чиста політична гра, – погоджується він, – але звичайна в політиці, відколи існує політика; під-

німати тут мову про її моральність чи неморальність цілком недоречно» [7, с. 784; також 5, с. 238]. Спадкоємці гетьманської булави «на взір старого Хмельницького пробували опиратися на всі можливі міжнародні комбінації і фактори – Москву, Швецію, Туреччину, Крим» [4, с. 392] – задля унезалежнення України. Зокрема, аналізуючи українсько-шведський союз 1709 року, історик акцентує на історичних аналогіях: «Все, що планувалося правительством Хмельницького і не дійшло до кінця тоді, спало як моральний обов'язок на його потомків, старшину 1700-х років» [19, с. 127]. І перші українські політемігранти у своїй «славній хартії» 1710 року пов'язували «союз Мазепи і Карла XII з старим союзом з-перед п'ятдесяти літ» [19, с. 129] і «вважали себе <...> продовжателями Богдановими, виконавцями історичного заповіту великого гетьмана – визволення України і народу українського» [11, с. 203].

По-восьме, М. Грушевський закидає Великому Богданові те, що він, «як оборотний дипломат, вихований у найвищій школі дипломатії – орієнтальній, <...> не робив скрупулів в обіцянках і формах, якими позискує собі союзників. Змушений зрадою татар до трактатів з Польщею, він <...> признає себе підданим польської республіки, zarazом укладає умови з Турцією, де за обіцянку помочі і пресії на татар признає над собою зверхність Оттоманської Порти...» [5, с. 236]. Москва хотіла прилучення, признання власті московського царя – *sit tibi [от тобі й на!]* <...> очевидно, – розмірковує вчений, – він однаково не надавав значіння ані тому васальству, ані тому підданству щодо самої речі» [18, с. 479]. Тож усі гетьманські «трактати підданства» (полівасалітетність) – як тактичні ходи задля унезалежненої й соборної України. Але Московія вправно використовувала не лише всяку документально зафіксовану похибку (легковажність гетьманських уповноважених), а й багатообіцяючі спокусливі заяви Хмельницького як юридичне підґрунтя для своєї експансії, обмеження/нищення козацької державності. Гетьман «перечислився, – вважає дослідник, – міряючи відносини до Москви практикою своїх відносин до безсильного правительства анархістичної Польщі» [5, с. 238]; доволі швидко усвідомив помилковість своєї чергової дипломатичної комбінації. І національно-визвольна боротьба, котра «розпочалась розривом з Польщею, мала закінчитись, – упевнений історик, – розривом з Московією; але в тім моменті вмер Хмельницький, зіставивши все в непевності» [18, с. 487].

По-дев'яте, у змалюванні непересічних постатей національної минувшини М. Грушевський завжди керується принципом: історик – не іконописець, а прискіпливий і чесний дослідник. У своїх синтетичних працях, історичних розвідках він ви-

ступає проти нездорової «ідеалізації доби й індивідуальності Хмельницького» [8, с. 1507], закидає йому низку фатальних помилок, визнаючи, що чимало з них – об'єктивно зумовлені. «Український народ, – категорично висновує вчений, – не пережив свого раю в часах Богдана – ні в іншій добі <...>. Наші соціальні, політичні й культурні ідеали лежать перед нами, а не за нами» [8, с. 1508].

По-десяте, порівнюючи ролі народних мас і їхніх керманичів у національно-визвольних змаганнях, М. Грушевський уважає, що «Хмельницький і К^о пустилися поправляти свої соціальні позиції в Річипосполитій і непомітно проробили з народніми масами <...> ту величезну революцію, що стала підставою Нової України і перерисувала карту Східної Європи» [8, с. 1501]. Учений підкреслює, що козацький генералітет не прагнув революції, а тому й не здатний був порухатися з її значенням і наслідками.

По-одинадцять, М. Грушевський закликає «не піднімати його [Б. Хмельницького] на якусь недосяжну височину над наступниками – так як і над <...> сучасниками – товаришами недолі...» [8, с. 1507]. Історично необґрунтованою є думка про наявність у Богдана плану побудови «монументальної старшинсько-національної української держави від фундаментів до шпилів» [8, с. 1505]. (Великий гетьман, мовляв, «забрав <...> секрет з собою в могилу», а недолугі наступники кинули Україну в тридцятиліття Руїни). Натомість учений стверджує, що «Руїна починалась уже за Хмельницького <...> крива революції заломилася під Зборовом; з моменту, коли шведський король утік від Ракоція і козаків, провалилась остання політична комбінація Хмельниччини й почалася руїна в повній формі. Москва вважала себе звільненою з усяких зобов'язань супроти гетьманського уряду <...>. З ханом знову конфлікт. На Запоріжжю бунти. В війську повстання. Треба було знову стинати, давити або ластитись і упокорятися; клеїти угоду з Беньовським, робити уступки Москві. Се було вже чисто Вигівщина – але вона почалася за Хмельницького» [8, с. 1496].

По-дванадцять, гіперкритично поцінуючи гетьмана та його добу, історик кінцево висновує: «...Хмельниччина була все таки великим етапом в поході Українського народу <...> до своїх соціальних, політичних, культурних і національних ідеалів» [8, с. 1508], а Хмельницький «лишається не тільки <...> репрезентантом найважнішої епохи в життю нашого народу – найбільшої революції ним пережитої, – але і великим діячем, головним актором її, людиною дійсно великою своїми

індивідуальними здібностями і можливостями» [8, с. 1507]⁴³.

Говорячи про трагедію Б. Хмельницького, «розбитого невдалими наслідками політичного виволонення перед смертю», вчений закликає закінчити її, «осудивши помилки й хиби, оцінити те, що було в ній і в його діяльності близького, рідного й дорогого нам» [3, с. 334].

Література

1. Апанович О. М. Українсько-російський договір 1654 року. Міфи і реальність / О. М. Апанович. – К. : Варта, 1994. – 96 с.
2. Горобець В. Переяславський вибір Богдана Хмельницького 1654 року / В. Горобець // Переяславська рада 1654 року (Історіографія та дослідження) / редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. – К. : Смолоскип, 2003. – С. 747–763.
3. Грушевський М. С. Богданові роковини / М. С. Грушевський // Твори : у 50 т. / М. С. Грушевський ; редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2005. – Т. 2 : Серія «Суспільно-політичні твори (1907–1914)». – С. 332–337.
4. Грушевський М. С. Виговський і Мазепа / М. С. Грушевський // Твори : у 50 т. / М. С. Грушевський ; редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2005. – Т. 2 : Серія «Суспільно-політичні твори (1907–1914)». – С. 386–396.
5. Грушевський М. С. 250 літ / М. С. Грушевський // Твори : у 50 т. / М. С. Грушевський ; редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2002. – Т. 1 : Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». – С. 236–241.
6. Грушевський М. С. Ілюстрована історія України / М. С. Грушевський; АН України, Ін-т укр. археографії, Ін-т історії України. Вступна стаття В. А. Смоля, П. С. Соханя. – К. : Наук. думка, 1992. – 544 с.
7. Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1996. – Т. 9, кн. 1. Хмельниччина роки 1650–1654. – 880 с.
8. Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський ; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1997. – Т. 9, кн. 2. Хмельниччина роки 1654–1657. – 776 с.
9. Грушевський М. С. Козацтво на Україні / М. С. Грушевський // Твори : у 50 т. / М. С. Грушевський ; редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2009. – Т. 9 : Серія «Історичні студії та розвідки (1917–1923)». – С. 266–277.
10. Грушевський М. С. Короткий огляд української історії / М. С. Грушевський // Твори : у 50 т. / М. С. Грушевський ; редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2007. – Т. 8 : Серія «Історичні студії та розвідки (1906–1916)». – С. 303–321.
11. Грушевський М. С. «Мазепинство» і «Богданівство» / М. С. Грушевський // Твори : у 50 т. / М. С. Грушевський ; редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2005. – Т. 2 : Серія «Суспільно-політичні твори (1907–1914)». – С. 199–206.
12. Грушевський М. С. Очерк истории украинского народа / М. С. Грушевский ; сост. ист.-биогр. очерк Ф. П. Шевченко ; В. А. Смолия ; примеч. В. М. Рычки ; А. И. Гуржия. – К. : Лыбидь, 1990. – 400 с.
13. Грушевський М. С. Переяславська умова України з Москвою 1654 року. Статті й тексти / М. Грушевський // Переяславська рада 1654 року (Історіографія та дослідження) / редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. – К. : Смолоскип, 2003. – С. 5–54.
14. Грушевський М. С. Про батька козацького Богдана Хмельницького / М. С. Грушевський // Твори : у 50 т. / М. С. Грушевський ; редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2009. – Т. 9 : Серія «Історичні студії та розвідки (1917–1923)». – С. 267–402.
15. Грушевський М. С. Сполучення України з Московщиною в новітній літературі / М. С. Грушевський // Твори : у 50 т. / М. С. Грушевський ; редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2009. – Т. 9 : Серія «Історичні студії та розвідки (1917–1923)». – С. 17–35.
16. Грушевський М. С. Україна. Історія / М. С. Грушевський // Твори : у 50 т. / М. С. Грушевський ; редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2009. – Т. 9 : Серія «Історичні студії та розвідки (1917–1923)». – С. 274–335.
17. Грушевський М. С. Українська справа в її історичному розвитку / М. С. Грушевський // Твори : у 50 т. / М. С. Грушевський ; редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2007. – Т. 8 : Серія «Історичні студії та розвідки (1906–1916)». – С. 312–338.
18. Грушевський М. С. Хмельницький і Хмельниччина. Історичний ескіз / М. С. Грушевський // Твори : у 50 т. / М. С. Грушевський ; редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2002. – Т. 6 : Серія «Історичні студії та розвідки (1895–1900)». – С. 466–490.
19. Грушевський М. С. Шведсько-український союз 1708 року / М. С. Грушевський // Твори : у 50 т. / М. С. Грушевський ; редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2007. – Т. 8 : Серія «Історичні студії та розвідки (1906–1916)». – С. 123–134.
20. Качмарчик Я. Гетьман Богдан Хмельницький / Я. Качмарчик. – Перемишль – Львів, 1996. – 328 с.
21. Кравченко В. Концепції Переяслава в українській історіографії / В. Кравченко // Переяславська рада 1654 року (Історіографія та дослідження) / редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. – К. : Смолоскип, 2003. – С. 463–523.
22. Мельник Л. Г. Гетьман Богдан Хмельницький у вітчизняній історіографії / Л. Г. Мельник. – К. : РВЦ «Київський університет», 1997. – 72 с.
23. Переяславська рада 1654 року (Історіографія та дослідження) / редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. – К. : Смолоскип, 2003. – XX+890 с.
24. Плохій С. Переяслав 1654: православний дискурс та політична культура / С. Плохій // Переяславська рада 1654 року (Історіографія та дослідження) / редкол.

⁴³ В. Смолій і В. Степанков у висновках до своєї монографії дають високу оцінку постаті та діяльності Б. Хмельницького як політика, фундатора Козацької держави, дипломата, воєначальника [25, с. 485–487].

П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. – К. : Смолоскип, 2003. – С. 775–795.

25. Смолій В. А. Богдан Хмельницький (Соціально-політичний портрет) / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К. : Либідь, 1993. – 504 с.

26. Смолій В. Проблеми Української революції XVII століття у висвітленні Михайла Грушевського / В. Смолій, В. Степанков // Український історик. Журнал історії і українознавства. – 1998. – № 1–4 (136–139). – С. 122–134.

27. Смолій В. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.) / В. Смолій, В. Степанков. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 447 с.

28. Чухліб Т. Проблема ратифікації Переяславсько-московських домовленостей 1654 року / Т. Чухліб // Переяславська рада 1654 року (Історіографія та дослідження) / редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. – К. : Смолоскип, 2003. – С. 764–774.

29. Ясь О. Образи Переяслава в українській історіографії академічної доби (початок XIX – кінець 80-х років XX століття) / О. Ясь // Переяславська рада 1654 року (Історіографія та дослідження) / редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. – К. : Смолоскип, 2003. – С. 524–604.

Ірина Диптан

**МИХАИЛ ГРУШЕВСКИЙ
О НАЦИОНАЛЬНО-ГОСУДАРСТВЕННОЙ
ИДЕЕ В ПЕРИОД УКРАИНСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ
(ХМЕЛЬНИЧЧИНА, 1650–1657 ГГ.)**

Объектом рассмотрения является идея национально-государственного бытия украинства в эпоху Хмельниччины в научном наследии М. Грушевского, а предметом – воплощение ее в перетрактациях гетманских дипломатов с послами соседних государств, соглашениях Войска Запорожского с последними в течение 1650–1657 годов. Научная значимость и актуальность наследия выдающегося отечественного историка обосновывается сравнением его суждений и выводов с размышлениями авторитетных современных исследователей эпохи Богдана Хмельницкого.

Ключевые слова: М. Грушевский, Б. Хмельницкий, Украинская революция XVII в., Хмельниччина, казачество, Речь Посполитая, Ян II Казимир, Ислам-Гирей III, украинская государственная идея, украинско-московский договор.

Iryna Diptan

**MYKHAILO HRUSHEVSKYI ABOUT
A NATIONALLY-STATE IDEA IN A
PERIOD OF UKRAINIAN REVOLUTION
(KHMELNYCHCHYNA, 1650–1657)**

The object of consideration is an idea of nationally-state existence of Ukrainians in a day of Khmelnychchyna in M. Hrushevskyi's scientific work, and the subject – its display in hetman's and his diplomats' interpretation with

the row of encroachments of the other states, in agreements of Zaporizhian Host with the last-mentioned states during 1650–1657 years.

The analysis of scientist's vision on the key problems of Ukrainian revolution of the determinate period enables the row of conclusions. Firstly, M. Hrushevskyi convincingly affirms that the "Muscovite vector" was one of the directions of B. Khmelnytskyi's multivectorial diplomacy that in the geopolitical situation of that time became determinative. Secondly, in scientist's understanding "The Treaty of Pereyaslav" (association of Ukraine and Muscovy) included such constituents: the hetman's and the cossack generals' verbal arrangement with the Muscovite ambassadors, clamped by the tsar's word, retold by V. Buturlinthe "B. Khmel'nitskyi's articles", id est the requirements set in the form of petition to the tsar and resolutions (decrees) of Oleksiy Mykhailovych on these petitions; monarch given charter to Zaporizhian Host. Thirdly, a historian considers that Pereyaslav-muscovite agreement of 1654 foresaw relations which were the nearest to vassalage. Fourthly, a scientist insists on a necessity to distinguish the real status of Zaporizhian Host in 1648–1657, with formal, legal that was equipped by different agreements. Fifthly, according to the Cossack right (Polish-Lithuanian Commonwealth tradition), agreement signed by a hetman or his authorized persons certainly had to be approved by General Council (General Rada). As a hetman did not promulgate the "articles" then legally an agreement was invalid. Sixthly, M. Hrushevskyi considers 14 points of 1659, given by O. Trubetskoy during Yu. Khmelnytskyi' selecting as a hetman, new "formation", "counterfeit" which forced out this real Ukrainian-muscovite agreement of 1654 from historical legal consciousness of Ukrainian citizenship. Seventhly, scientist accentuates "that taking Ukraine under a high sovereign hand" did not level its sovereignty in general, and in the area of diplomacy – in particular. The foreign policy of polyvassalage was traditionally based on principles of polyvassalage. Eighthly, in the depiction of outstanding figures of the national past M. Hrushevskyi always follows principle: a historian is not an icon-painter, but captious and honest researcher. In his synthetic works, historical secret services he argues against the idealization of epoch and B. Khmelnytskyi's individuality, pelts him the row of fatal errors, acknowledging that quite a bit of them – were objectively predefined. Ninthly, hypercritically evaluating the hetman and his time, historian certainly concludes: B. Khmelnytskyi remains not only the representative of determinate epoch in life of Ukrainian people but also its main actor, a man really large by his capabilities and acts.

Key words: Hrushevskyi, Bohdan Khmelnytskyi, Ukrainian Revolution of the XVII the century, Khmelnychchyna, the Cossacks, Polish-Lithuanian Commonwealth (Pol. Rzeczpospolita), Muscovy, Ukrainian state idea, Ukrainian-muscovite agreement ("The Treaty of Pereyaslav") of 1654.

Надійшла до редакції 20.10.2016 р.

До трагічних роковин Розстріляного Відродження

Ганна Радько

АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ У ЛЕЩАТАХ БІЛОПОЛЬСЬКОЇ ДЕФЕНЗИВИ ТА РАДЯНСЬКОЇ НКВС

Трагедія роду Крушельницьких – це трагедія всієї української інтелігенції радянської доби. Винищувалися цілими родинами, як родина Зерових з Полтавщини, так і родина Крушельницьких з Підкарпаття.

Тим громадянам України, хто сьогодні «молиться» на Москву, хочеться ще раз – через 80 років – нагадати про страшну жорстокість, із якою винищувався український народ у 30-х роках ХХ століття. А всім українцям представити непересічну інтелігентну родину (на жаль, на сьогодні маловідому) західноукраїнського письменника і педагога, громадського діяча, соратника Івана Франка Антона Володиславовича Крушельницького.

Погляньмо на фото, зроблене до виїзду на радянську Україну, на якій ще всі живі. Батько Антін Володиславович, мати Марія Слободівна, сини Іван, Богдан, Тарас, Остап, невістки Галя та Наталя, донька Володимира та внучка Лариса.

Трагедія родини Крушельницьких, обдарованих, талановитих, здатних працювати задля свого народу людей, вражає і сьогодні жорстокістю, беззаконням і ненавистю сталінського режиму

до тих, хто любить свій народ і віддає свої знання та хист на його розвиток.

Тоді, у 30-х роках ХХ століття, ця трагедія вразила широку громадськість не лише західноукраїнських земель, а й багатьох країн світу. Про неї повідомляла зарубіжна періодика. Їй присвятили вірші Богдан Лепкий, Богдан-Ігор Антонич, а Олександр Олесь за кілька днів, у січні 1935 року,

Родина Крушельницьких. Сидять (зліва направо): **Володимира, Тарас, мати Марія, внучка Лариса** (донька Івана та Галі), **батько Антін**. Стоять (зліва направо): **Остап, невістка Галя, Іван, невістка Наталя** (дружина Богдана), **Богдан**. Фото. Початок 1930-х рр.

написав п'єсу «Земля обітована», у якій відобразив і загублені мрії професора Шушицького (маючи на увазі А. Крушельницького), і розправу над ним та його родиною, затаврував режим, здатний на такий злочин. Про Антіна Крушельницького маємо літературно-критичний нарис М. Дубини [2]. 1960 року, вже в часи «хрущовської відлиги», видана книга прози А. Крушельницького, до якої увійшли дві повісті – «Буденний хліб» та «Рубають ліс» [9]. Із 1934 року (із часу загибелі) і до 1957-го (року посмертної реабілітації) не згадували й сина – поета Івана Крушельницького, твори його не видавалися до 1960-х років. Тому подією стала поява «Вибраного» (Пісня про руки. Вибране. – К. : Наук. думка, 1964). Але сьогодні ще важко віднайти його твори.

Крушельницький-старший належав до того покоління письменників, яке заявило про себе наприкінці XIX – на початку XX століття і започаткувало в літературі новий напрям художнього мислення. Антін Крушельницький – автор шести збірок оповідань, нарисів і замальовок, більше десяти томів повістей і романів, низки перекладів із польської, німецької, російської та інших літератур, кількох широких літературознавчих досліджень і статей. Його повісті «Буденний хліб», «Рубають ліс», «Гомін галицької землі», романи «Змагання», «Перемога» у 1920-х роках мали по кілька видань у Львові, Полтаві та Києві, а комедію «Орли», яка стала справжнім тріумфом драматургії на початку XX століття, І. Франко опублікував окремою книжкою у видавничій спілці «Літературно-науковий вістник» та високо оцінив у рецензії на сторінках однойменного журналу (див. [2, с. 3]).

Тож погляньмо на генезу роду Крушельницьких. Народився Антін Володиславович на Підкарпатті в мальовничому повітовому містечку Ланцуті, розташованому на захід від Львова, між Сяном і Віслою, 4 серпня 1878 року в родині дрібного чиновника податкової канцелярії. Рід Крушельницьких давній, сягає XIV століття і «пов'язаний з місцями на західноукраїнських землях, які викликають глибокі історичні асоціації». 1395 року польський князь Володислав Ягайло подарував своїм «вірним слугам» Іванові та Дем'яну «село в Тустанській волості Крушельницю». Згодом у Крушельниці виділяються два великі роди – Чулевичі та Ставниковичі. «Рід Дідуня, – пише у спогадах Лариса Іванівна Крушельницька, – походить із перших, а, наприклад, рід Соломії Крушельницької – із других. Ще їх діди підписувалися: „Крушельницький де Чу-

левич“, „Крушельницький де Ставникович“. Але ці дві гілки не раз сходилися через шлюбні зв'язки. Так сталося і з нашими сім'ями – деś на початку XIX ст. Цікаво, що прізвища-придомки залишилися у селі Крушельниці понині» [4, с. 21].

У Перемишлі (нині Польща) збігла гімназійна юність, а вищу освіту Антін здобув на філософському факультеті Львівського університету. Самостійно поповнював знання з української, російської, польської, чеської та західноєвропейської культур.

На зароблені перекладами та репетиторством гроші передплатував журнали «Зоря», «Правду», «Життя і слово». У бібліотеках Львова студіював психологію, філософію, естетику. Автор нарису М. Дубина зазначає, що «культурно-освітній рух Галичини у 80–90-х рр. XIX ст., який не виходив за межі ліберальних вимог, стара австрійська школа, родинний побут не сприяли виробленню в юнака ширшого, радикальнішого світогляду, не додали йому сміливості вийти за межі цісарсько-

королівської лояльності» [2, с. 4–5].

Коли на західноукраїнських землях поширюється робітничий та селянський рух, А. Крушельницький захоплюється ідеями революційної демократії: відвідує драгоманівські гуртки, цікавиться закордонною соціалістичною літературою, вивчає марксистську теорію, читає в робітничих аудиторіях лекції на суспільно-політичні теми.

Услід за дослідниками життя і творчості А. Крушельницького [2, с. 9], зауважуємо, що значний вплив на формування його ідейно-естетичних поглядів зробили І. Франко, М. Павлик, О. Терлецький, В. Навроцький. Антін Володиславович був знайомий із ними ще зі студентських років. Постійна увага, поради Івана Франка допомогли, як стверджують біографи, молодому письменникові визначитися у творчості [2]. Реалізм стає визначальним літературним напрямом А. Крушельницького.

Письменник показує найболючіші сторони галицької дійсності, розкриває характерні для того часу конфлікти. Реальні картини національного нігілізму («Серед шляху»), соціального приниження («На заробку»), урядової несправедливості («У вогні»), відсутності в демократичній Австрії елементарних прав для людини із третього стану («Два світи», «Побіда», «Дуст»), де все вирішують гроші, титули, посади – невід'ємні чинники тогочасного життя.

Письменника запрошують до співпраці в журналі «Літературно-науковий вістник», а 1900 року,

на час відсутності Івана Франка, – навіть очолити редакцію видання. Тоді ж Антін Володиславович стає членом Наукового товариства імені Тараса Шевченка, а згодом – заступником секретаря товариства.

У жовтні 1901 року А. В. Крушельницький одружується з Марією Слободою, вже відомою артисткою театру «Руська бесіда», письменницею (див. [1; 2]). М. Дубина наводить споми́ни внучки Марії Слободівни – Лариси Іванівни Крушельницької: *«Вона (Марія Слобода. – Г. Р.) тоді залишилася єдиною кормилицею великої сім'ї: якраз помер батько. Її мати була хворовитою і досить таки незарадною, один з братів напівінвалід з дитинства, а ще троє дітей – молодші від неї. Амбіцією бабці було „вивести їх у люди”. Знаю, що погодилася вийти заміж лише після того, як Антін підписав у нотаріуса зобов'язання, що допоможе „вивчити усіх її кровних”»* [2, с. 20].

Узяте зобов'язання вимагало від А. В. Крушельницького ширших матеріальних можливостей. Тому він перейшов із низькооплачуваної редакторської на педагогічну роботу. Залишила активну театральну справу і Марія, хоч сезонно грала в театрі ще до 1905 року, а потім брала участь в організації культурних заходів і виступала в аматорських трупках тих міст, де працював її чоловік.

Педагогічна діяльність Антіна Володиславовича тривала понад 30 років – учителював у Ярославській гімназії (саме в цей період, 1903 року, народилася дочка Володимира), Коломийській та Рогатинській гімназіях (у місті Рогатині 12 листопада 1905 року народився син Іван), а згодом був директором Станіславської, Рогатинської та Городенківської гімназій (тоді Крушельницькі стали батьками ще трічі – Богдана (1907), Тараса (1909), Остапа (1918)).

Антін Володиславович був у дружніх стосунках із Василем Стефаником, Лесем Мартовичем, Ольгою Кобилянською, Наталею Кобринською. Атмосфера інтелігентної і творчої сім'ї мала вплив на формування поглядів та інтересів усіх його дітей. Володимира, найстарша, стала лікарем, фахівцем зі шкіряних захворювань, кандидатом медичних наук, працювала в Харківському венінституті, готувалася до написання докторської дисертації та подальшої наукової кар'єри. Іван – відомим поетом, драматургом, графіком і мистецтвознавцем. Навчався у Віденському і Празькому університетах, був інтелектуально розвиненою людиною з широким західноєвропейським світоглядом. Працював у Харківському інституті матеріальної культури в секції капіталістичної культури, керував аспірантами. Побічно працював у видавництві «Мистецтво». Богдан став економістом, Тарас – скрипалем (писав і художні твори), а найменший – Остап, не

встигнувши зробити життєвий вибір, у 19-річному віці загинув на будівництві Біломорканалу.

Читацькій громадськості А. Крушельницький більше відомий як прозаїк, драматург, перекладач, журналіст. Однак після вивчення його педагогічної діяльності, публікацій про нього [2; 5] переконуєшся, що й вона займає далеко не другорядне місце поміж здобутків української педагогіки початку ХХ століття.

Завантажений педагогічною, видавничою і громадською роботою, Антін Володиславович на якийсь час відійшов від активної художньої творчості. Він заснував у селах осередки «Просвіти», став ініціатором створення педагогічного товариства «Учительська громада», організував спортивно-молодіжну філію «Лугу», «Сокола», часто виступав перед громадськістю із суспільно-політичними і культурно-освітніми промовами, обирався членом крайової Шкільної ради, депутатом до галицького сейму, радником Коломийського магістрату.

Коли почалася Перша світова війна і російські війська підійшли до Городенки, родина Крушельницьких на якийсь час перебралася до Відня, але незабаром повернулася додому [3, с. 4]. Події Першої світової, потяг молоді до самоусвідомлення, формування легіону «Українських січових стрільців» (усусів), куди записалися навіть М. Павлик та І. Франко [2, с. 23], фронтове страхіття, кров невинних людей, жах біженщини, масова депортація інакомислячих – усе це змусило А. Крушельницького взятися за перо. Він сподівався на зміну ситуації у зв'язку із проголошенням у Галичині 13 листопада 1918 року Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), але після дев'ятимісячної героїчної боротьби та кривавих жертв новоутворена республіка перестала існувати. Як стверджує М. Дубина, А. Крушельницький *«радів, що ЗУНР встигла возз'єднатися з Українською Народною Республікою в січні 1919 р. Тепер надіявся на УНР. Бився, як риба об лід. У скрутний для народу час не міг лишитись осторонь подій. Крушельницький шукав себе, свої дороги. Ні з ким було порадитися, нізвідки чекати допомоги: пішов із життя І. Франко, з голоду помер М. Павлик, а білопольська окупація західноукраїнських земель ставала реальністю»* [2, с. 23–24].

Навесні 1919 року він виїхав із Городенки до Кам'янця-Подільського, і там його, як авторитетного культурно-освітнього діяча, керівництва УНР призначило міністром освіти. На новій посаді прагнув служити своєму народові, але невдовзі залишив пост і в жовтні 1919 року разом із сім'єю емігрував до Австрії. Дослідник життя і творчості М. Дубина пише про розчарування Антона Володиславовича українською владою, і як наслідок –

еміграцію до Австрії [2, с. 24]. Літературознавець М. Ільницький висловлює іншу думку: Крушельницького з родиною послано до Праги та Відня з педагогічною місією підготувати до друку шкільні підручники [3, с. 41].

Лариса Крушельницька у спогадах наводить фрагмент листа свого діда до Андрія Ключки в Китай – у листі відтворено тодішній стан А. Крушельницького: *«Я тепер сиджу у Відні і працюю над друком шкільних книжок для України, притому децю пишу»*.

Будував галицьку самостійну Україну і внаслідок того опинився я емігрантом. Був і міністром освіти і замість працювати в шкільництві дивився, як би забезпечувати для війська патрони. Один скандал! Вреши не міг витримати на такий розділений з потребами моєї душі позиції і виїхав друкувати шкільні книжки. І ось цілий рік добиваюся грошей і не можу їх вирвати в закордонних представників уряду. Нам треба патронів, а не книжок! – кажуть. Можє, й їх правда, але я дуже недобре почуваюся. Я тепер працюю як представник товариства Українська Книжка» [4, с. 25–26]. Щоб було чим платити за друкування підручників, *«Дідуньо їде до Бережан і продає своє останнє майно – парцелю (земельну ділянку), на якій мріяв побудувати колись будинок з великим садом»* [4, с. 26].

У Відні Антін Володиславович ближче знайомиться з Олександром Олесем, Михайлом Грушевським, Володимиром Винниченком. Відтоді, як стверджує М. Ільницький, він починає звертати свій погляд на УРСР, *«де в соціалістичній формі відроджується українське державне життя, розвивається культура, а також встановлює контакти з радянськими письменниками»* [3, с. 41].

Дослідники життя і творчості А. Крушельницького твердять про кардинальні світоглядні зрушення письменника, рішучу переоцінку ним цінностей, своїх дій у цей період. *«Мовчати годі: кричу, бо не знаю, що робити з собою. Сліпець і картяр, за галунами погнався, а людей не послухав і таємних пульсів душі не відчув. Мужик хоче землі, а пан не віддасть її йому: зробити це може революція. Ось корінь сучасного моменту, ось чого народу Галичини бажається мати»*, – писав він до родичів уже в грудні 1919 року, а в листі від 16 січня 1920 року захоплено додавав: *«Люд шукав своєї зорі – і треба думати, знайшов. На Україні Дніпрянській вона світитиме вічно. Лину душею туди»* [2, с. 24].

У статті «Письменник у соціалістичному устрої», написаній у квітні 1920 року, він скаже: *«Але оце наближається зміна капіталістичного устрою в соціалістичний. Поет із співця буржуазного громадянства стане співцем широких на-*

родних мас народу. <...> Письменник, який би не зрозумів своєї ролі в добі перестрою суспільства, уявляється мені мумією <...> людиною, яка не має права і не сміє називати себе вільною, як не може бути вольним той, хто не розуміє й не підмагає стремління робочого народу до визволення із капіталістичного підданства і духовної темноти» (цит. за [2, с. 24]).

Ці думки знайшли висвітлення і в прозі письменника тих років. Як і В. Бобинський у повісті «За Збручем сходить сонце», М. Ірчан у повістях «В бур'янах», «Трагедія Першого травня», А. Крушельницький різко виступив проти західноукраїнського «патріотичного» міщанства, галицьких «поводирів», зунрівських лідерів. У романі «Гомін галицької землі» він рішуче заявив, що суть їхньої «політичної програми» в ті буремні роки зводилася, власне, до того, щоб замість польської буржуазії встановити владу українських панів, однаково, на яких обкраяних територіях і на будь-яких умовах, що страх перед пролетарською революцією був у них більший за бажання створити «власну», «самостійну» державу [2, с. 25].

На думку сучасних дослідників, віденський період дуже активний і чи не найплідніший у творчості А. Крушельницького. Він написав і видав кілька романів про події в Україні 1918–1920 років. Це – «Змагання», «Перемога», «Хуртовина».

Сьогоднішній читач, мабуть, не зможе погодитися з усіма оцінками певних соціальних явищ та подій, змальованих у названих книгах (окремі з них досить великі за обсягом і складають кілька томів), проте твори, як указує дослідник спадщини письменника в 1960-х роках С. Трофимук (і ми поділяємо цю точку зору), – у яких брав верх над публіцистикою художник слова, не втратили досі свого гострополітичного, пізнавального й естетичного значення [9, с. 14].

Перебуваючи в еміграції, А. Крушельницький пильно стежив за розвитком подій на західноукраїнських землях і життям у Наддніпрянській Україні, за тими змінами, що принесла нова влада в побут, культуру людей. Він захоплювався українізацією, відбудовою господарства, введенням нових заводів, фабрик, гідроелектростанцій, усе більше вірив у те, що там народ став господарем своєї долі, що соціальне і національне визволення західноукраїнських одноплемінників також можливе лише як наслідок перемоги народної революції [2, с. 35–36]. Вірив – і фатально помилився.

У Відні сформувалося світобачення старшого сина подружжя Крушельницьких – майбутнього письменника Івана. Він завершив там середню освіту, вступив до місцевого університету. Але закінчував уже Карловий університет у Празі 1926 року (коли батько повернувся до Галичини).

У Відні Іван познайомився з модерними течіями в західноєвропейській літературі, театрі, образотворчому мистецтві. Як вільний слухач він відвідує Академію мистецтв, театральну школу. Шукає свій шлях у письменстві, графіці, критиці. Манили нові стилі: кубізм, експресіонізм, сюрреалізм. У поезії тоді працювали поети світової слави – Райнер Марія Рільке, перейнятий слов'янською релігійною духовністю, та Гуго фон Гофмансталь, із яким у хлопця склалися дружні взаємини, поезію якого він перекладав («Лірика», 1930). Усе це стало гарною школою для Івана. На думку Яра Славутича, якби життя юнака не обірвалось у страшному 1934-му на 29-му році життя, з нього міг би вирости визначний перекладач [8, с. 148].

Антін Володиславович мріяв переїхати туди, де, як писалось у пресі, *«кується доля звільненого народу»*, – на радянську Україну. І бажання його поділяла, на жаль, уся сім'я. Марія Слободівна в листі від 25 вересня 1923 року писала родичам у Коломию, що Крушельницький хоче стати *«літописцем вільної праці, п'ятирічок, змагань, величі планів»*, він на собі прагне відчувати, як *«прийшли вперше в світі розкріпачення праці, свобода ініціативи, свобода творчості в ній»* (цит. за [2, с. 36]).

На початку 1925 року А. Крушельницький повернувся в Україну, ще не в Наддніпрянську, а в Рогатин. Знову гімназія, на цей раз із польською мовою викладання. Знову підготовка та видання «Читанок», але тепер ця справа ускладнювалася. Та ж сама білопольська поліцейська опіка, невдоволення «діяльністю професора» з боку повітових керівників викликали бурхливу прилюдну реакцію протесту Антона Володиславовича і, як наслідок, – його ув'язнення 23 лютого 1925 року.

Арешт не злякав А. Крушельницького, а, як свідчить наступна діяльність, остаточно переконав письменника й педагога в необхідності активізації боротьби трудящих проти окупаційного режиму й політики Пілсудського. М. Дубина в нарисі покликається на свідчення професора Львівського університету Чайковського: *«Серед професорів і заслужених працівників культури в Галичині в II половині 20-х рр. виділявся А. Крушельницький. Людина ініціативна, знаюча, талановита, він вражав нетерпимістю до тогочасного режиму, до всього, що гнітило люд, його віковичний потяг до світла. Чи не тому не мав спокою від інспектури, просвітянських вершителей, став, власне, вчителем-мандрівником, бо часто переганяли його на якесь „звільнене” місце»* [2, с. 36–37].

Свою діяльність А. Крушельницький спрямовував проти винищення польськими властями української культури. Він закликав перебудувати українське професійне шкільництво, наблизити його до життя, до потреб народу. Критикуючи сис-

тему навчання в гімназіях, які стали недоступні українцям, на 90 відсотків пролетаріям чи спролетаризованим, він пише: *«...гнів спалахує в моєму серці на всіх тих керівників нашої освіти, що не хочуть і не вміють порвати із шаблоном минулої австрійської доби й замість кволих класичних гімназій не заложать вільної загальноосвітньої школи в сполучі з практично-професійною»* [5, с. 114].

На з'їзді українців у Львові (1 липня 1928 року) Антін Володиславович уніс пропозиції до попереднього плану вивчення української мови та літератури. Він вважав, по-перше, недоліком плану відокремлення усної народної творчості від письменства, по-друге, радив вивчення староукраїнської літератури обмежити до одного року навчання, видаючи її в найцікавіших зразках і найкращих перекладах, при цьому показуючи її місце поміж тогочасної європейської літератури. По-третє, вивчення української літератури нової доби пропонував розширити до трьох років шкільного навчання, аргументуючи це тим, що школа повинна *«випроводжувати молодь у злободенні життєві питання, щоб дати їй розуміння сьогодинського життя й на правильному розумінні сьогодинського життя й оцінюванні сьогочасних подій давати їй змогу творити влучні висновки на майбутнє, знаходити правильну орієнтацію та потрапляти на відповідний шлях у стремінні до майбутніх досягнень»* [5, с. 114]. По-четверте, хоч і був А. Крушельницький автором численних читанок, на його думку, єдиним способом оволодіння літературою є пошуки *«бажаних цінностей дослідним, творчим читанням, джерельним студіюванням творів письменства»* [5, с. 114]. Тому і відстоював думку про підготовку шкільних видань вибраних творів письменників із відповідними біографічними й історико-літературними статтями. По-п'яте, А. Крушельницький порушив клопотання про створення шкільної граматики української мови згідно із засадами Української Академії Наук, а з нею – і про прийняття правопису, ухваленого та затвердженого Українською Академією Наук. Як бачимо, деякі його освітні вимоги на часі й сьогодні.

Продовжувати педагогічну діяльність наприкінці 1920-х років стало неможливо, і весною 1929-го він полишив її назавжди. Тоді ж дефензива за «антиурядову діяльність» заборонила вчителювати й синові письменника – Іванові, який після закінчення університету два роки прослужив у Стрийській гімназії. Тут він разом із дружиною, відомою піаністкою Галиною Левицькою (яка до того ж видала кілька оповідань і книгу про М. Лисенка), вів агітаційну і культурно-освітню роботу серед населення, зокрема інтелігенції міста.

Тоді А. Крушельницький організував видання громадсько-літературного журналу: у травні 1929

року видрукувано перший номер антифашистського щомісячника «Нові шляхи» (виходив у Львові до кінця 1932 року). Видавала часопис кооперативна видавнича спілка, редагував його Антін Володиславович. На сторінках журналу друкувалися пролетарські письменники («горнівці» П. Бобинський, Я. Галан, М. Калиничук; політемігранти з літорганізації «Жовтнєве коло» Павлюк, П. Дереш; демократичні митці В. Стефаник, М. Черемшина, О. Кобилянська; «попутники» С. Черкасенко, А. Коломієць та ін.).

Як свідчать архівні матеріали, відповідальний редактор чуйно ставився до авторів і співробітників «Нових шляхів»: молодим допомагав кваліфікованими порадами, старшим – матеріально й морально [2, с. 38]. Редакція популяризувала новітню українську та зарубіжну літературу, зокрема друкувала твори М. Горького, В. Маяковського, С. Пилипенка, М. Бажана, Л. Дмитерка, П. Лісового, А. Моруа, І. Волькера, Г. Гофмансталя.

На сторінках цього журналу, а також у «Критиці» з публіцистичними та літературними працями виступав і А. Крушельницький. Так, у публікаціях «Слово до розгубленої молоді», «В обличчі нових подій», «Гітлерський фашизм розгортається» він викрикував жорстокість польсько-шляхетського окупаційного режиму на західноукраїнських землях, таврував «політичні маніфести» Гітлера і Муссоліні, які знайшли поміж окремих галичан співчуття і підтримку. Літературно-критичні праці присвятив творчості Т. Шевченка, І. Франка, М. Драгоманова, Б. Грінченка, М. Коцюбинського, В. Стефаника, М. Черемшини, Л. Мартовича, В. Щурата та ін.

До речі, А. Крушельницький висловлював думку про те, що тлумачити твори письменників професійно, аналізувати й оцінювати їх може той, хто сам пройшов шлях поета, прозаїка, драматурга; що критик мусить володіти знанням історії та сучасності, «технології літературної справи», а ще, як будь-який художник, – інтуїцією, сильною уявою, баченням композиції, пластичності, і, як письменник, – «відчуттям слова і багатством мови».

Унаслідок поглиблення світової економічної кризи у 20-х – на початку 30-х років ХХ століття життя на західноукраїнських землях ставало все напруженішим. Щоб згуртувати ліві сили навколо журналу «Нові шляхи», Антін Крушельницький виступив 1 травня 1932 року з листом-зверненням

«До літературної організації „Горно“, мистецького об'єднання „ЗУМО“, „Робітничого театру“, до редакції журналу „Вікна“, газет „Сили“, „Сель-Роб“, „Наша земля“, „Кооперативні вісті“». Об'єднання лівих мистецьких сил перед лицем фашизму на західноукраїнських землях відбулося 20 травня, а вже 5 червня 1932 року від імені об'єднання А. та І. Крушельницькі, С. Тудор, Я. Галан, П. Козланюк, О. Гаврилюк, М. Колеса (і ще 44 особи) звернулися до робітників, селян, трудової інтелігенції із закликом до боротьби «проти світової різни».

Письменник створив антивоєнний комітет і комітет допомоги сім'ям політв'язнів, сприяв зближенню із СРСР, радянською періодикою та видавництвами таких культурних і наукових діячів, як В. Стефаник, Ольга Кобилянська, М. Яцків, Олена Кульчицька, В. Щурат, М. Возняк, К. Студинський. У Києві та Харкові виходили друком їхні твори, митці отримували від уряду матеріальну допомогу, а вчені були вдостеєні високих наукових і громадських звань.

Як стверджує біограф М. Дубина, А. Крушельницький був «довіреною особою і близьким товаришем» радянського консула у Львові В. Радченка. Не раз вони спільно відпочивали сім'ями в родичів дружини Я. Галана в Нижньому і Верхньому Березові, Яблуневому.

Письменник листувався з М. Скрипником, М. Хвильовим, М. Семенком. А коли «в 1929 р. М. Скрипник як народний комісар освіти відвідав м. Львів, то зонайперше зустрівся з А. Крушельницьким» [2, с. 41–42]. Така діяльність культурно-освітнього діяча не могла не викликати відповідної реакції з боку окупаційних властей. Доноси, обшуки (часом по кілька на день) у помешканні Крушельницьких стали звичним явищем. Поліція неодноразово затримувала та заарештовувала і Антона, й Івана. Щоб уникнути чергового арешту, у вересні 1932 року син та дочка А. Крушельницького – Іван та Володимира – виїхали до Харкова.

Лариса Іванівна Крушельницька у своїх спогадах «Рубали ліс», розмірковуючи над тим, «чому ми виїхали», виділяє кілька головних причин, а саме: захоплення діда, яке передалося й синові Іванові, «українським ренесансом першого пореволюційного десятиліття». Крім цього, постійні цькування і звинувачення польською окупаційною владою, які супроводжували все життя, не даючи здійснити задумане, задовго до переходу на радянфільські

позиції. *«Найпершою причиною цькування діду-ня, – пише Л. Крушельницька, – було зміновіх-ство, йому закидали непослідовність позиції. Але тут немає відступництва: дідко Антін усе життя поклав на культурно-освітню діяльність, коли ви-никла перша ж можливість відродити українську культуру, дати її масам спраглому люду, то він, не вагаючись, ставав до однієї лави з визначними вченими і митцями. Пси-хологічно це тим більше зрозуміло, бо з багатьма з них були близькі сто-сунки з ранішніх часів, як-от з М. Грушевським чи В. Вернадським, який, до речі, організував у Ки-єві Академію наук за тих же обставин і в тому ж часі, коли дідунько був мі-ністром освіти»* [4, с. 74].

«Але, – зауважує вже М. Ільницький, – при твердому, зваженому по-гляді можна було перед-бачити, що чекає на них у Радянському Союзі після інспірованого суду над СВУ, – адже західноукраїнські академіки К. Сту-динський, М. Возняк, Ф. Колесса та В. Щурат перестали одержувати зарплату від радянського уряду» [3, с. 44]. Про боротьбу з «ворогами наро-ду», яка вже набирала обертів, про початок голо-домору 1932–1933 років Крушельницькі не могли не знати. М. Ільницький висловлює думку, що Антін Володиславович, мабуть, не хотів вірити в цей штучно створений голод. Він надто довіряв ра-дянському консулові Радченку, який і сам невдовзі став жертвою репресій. До того ж листи сина Іва-на до рідних були підбадьорливими, сповненими надії. Але, треба думати, що написати правду про побачене було вже неможливо, щоб не наразитися на небезпеку, припускає професор М. Ільницький [3, с. 44–45].

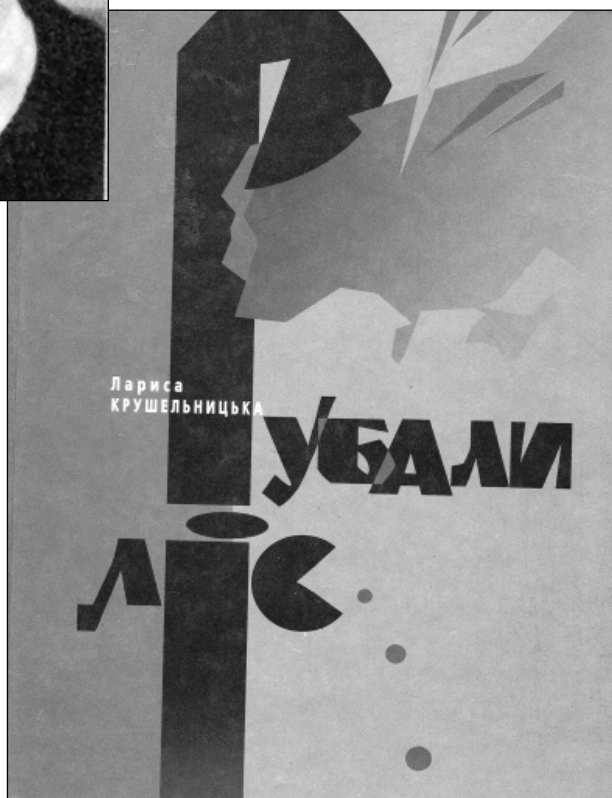
Восени 1932 року Антін Володиславович чер-говий раз опинився за ґратами львівської тюрми «Бригідки». Видання «Нові шляхи» було забороне-не. Вийшовши із в'язниці на початку 1933 року, він спробував ще відновити журнал, але нічого не йшло на лад. Тому рішення про переїзд до радян-ської України прийняла вся родина. (У Львові зали-шалася лише дружина Івана – Галя, оскільки була пов'язана концертними контрактами та хворобою.)

Усі Крушельницькі поселились у Харкові, у ві-домому будинку письменників «Слово» на вулиці Чернишевського, у квартирі зі спільною кухнею,

де не можна було розпакувати валіз. Однак, не зва-жаючи на побутові труднощі, вони працювали.

Як свідчить Лариса Крушельницька, там *«пра-цювали всі. Дідо писав повісті, тітка Стефа (дру-жина Тараса Крушельницького. – Г. Р.) виконувала обов'язки друкарки: вона передруковувала дідусеві твори. Якийсь літературний критик (Новицький чи Новиченко) щодня приходив і збирав готові фрагменти. Повість так і не була закінчена. Тарас займався пере-кладацькою роботою. Майже повністю переклав німецькою мовою книжку укра-їнського письменника Григорія Коцюби»* [4, с. 121]. Іван Крушельницький мав окрему квартиру і теж багато працював, хоч і часто хворів.

6 листопада 1934 року було зааре-штовано Антона та Івана Крушельниць-ких і звинувачено, як і багатьох інших

«західняків», в організації підготовки терористич-них актів проти керівників радянської влади. У по-станові оперуповноваженого II відділу СПО УДБ по Харківській області стверджувалося: *«Кру-шельницький Антін Володиславович є одним із ке-рівників створеного на Україні центру ОУН, який ставить своєю метою повалення Радянської влади в СРСР і підготовку терористичних актів проти представників партії і Уряду»* [6, с. 284].

Через тиждень були заарештовані сини Тарас, Богдан, Остап та дочка Володимира.

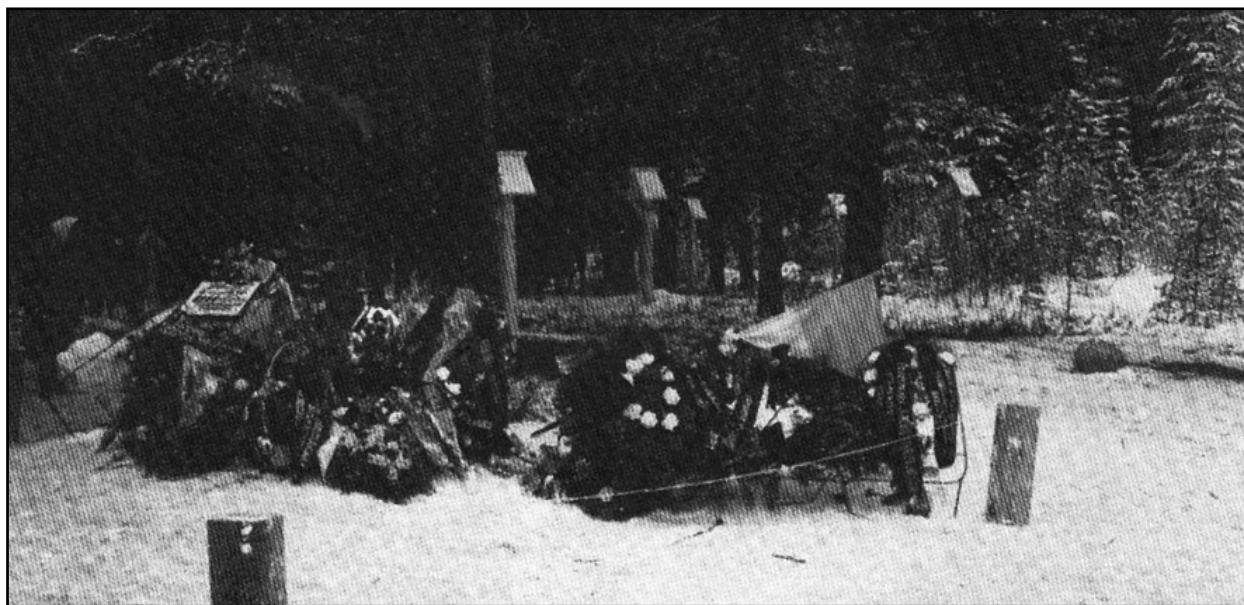
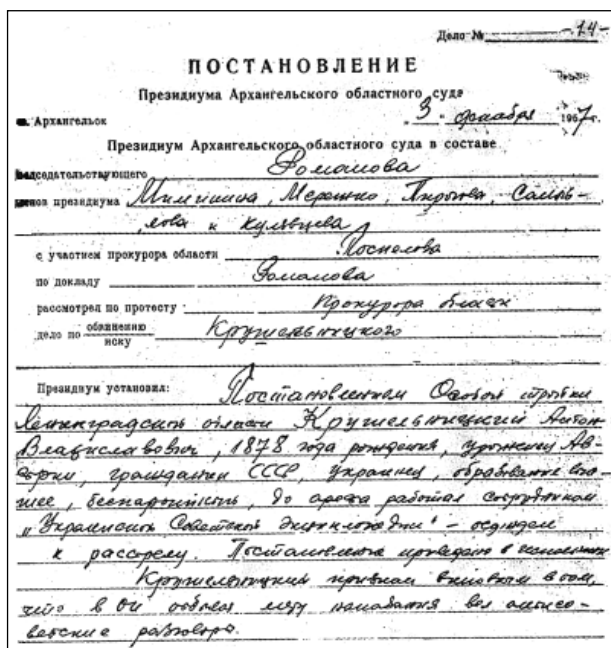
Під пресом морального терору та фізичних тортур на допитах Антін визнав себе винним у тому, що прибув у підрадянську Україну з метою проведення контрреволюційної діяльності. 15 грудня 1934 року він звернувся із заявою «До суду при НКВС УРСР», у якій просив дати йому змогу присвятити решту своїх сил «будуванню соціалізму й безкласового суспільства» [6, с. 284].

13 грудня виїзна сесія Військової комісії Верховного суду СРСР, що засідала в Києві, на підставі постанови Президії ЦВК СРСР від 1 грудня 1934 року засудила Івана й Тараса Крушельницьких (разом із Григорієм Косинкою, Дмитром Фальківським, Романом Сказинським, Олексієм Влизьком та іншими) до розстрілу. 14 грудня вирок було виконано [7, с. 88]. Відомо, що впродовж 13–15 грудня 1934 року в Києві виїзна сесія військової комісії Верховного Суду СРСР під головуванням В. Ульріха, у складі членів

звинувачених прибула в СРСР через Польщу, а частина через Румунію із завданням здійснити на території УРСР ряд терористичних актів. При затриманні звинувачених вилучені револьвери й ручні гранати... Вироки виконано» (цит. за [3, с. 45]).

Утім, є свідчення, що присуду не чекали, а розстріляли за день-два до вироку в підвалі Жовтневого палацу в Києві. Іванові Крушельницькому було всього 29 років, його братові Тарасу – 25 років. Де поховано розстріляних – офіційно було вкрито таємницею; правдоподібно, – пише Лариса Крушельницька, – їх поскидали до великої ями на Лук'янівському цвинтарі. Але ходити туди й шукати сліди страчених НКВС було для родичів смертельно

небезпечно. «Це робила подруга Тамари Михайлівни Стрілець, далека від політичних справ. Вона помітила приблизне місце братської могили – дець під парканом» [4, с. 90].

комітету Ричкова та Горячева, засудила до страти двадцятьох вісьмох українських письменників, звинувативши їх в організації терористичних актів проти радянської влади. Як зазначено в опублікованому повідомленні, «суд установив, більшість

Справу А. Крушельницького 28 березня 1935 року розглядала виїзна сесія Військової комісії Верховного Суду СРСР під головуванням В. Ульріха. Вирок: 10 років позбавлення волі з конфіскацією майна. Його дочку Володимиру, синів Богдана й

Остапа, як і самого А. Крушельницького, було десь у серпні 1935 року вислано на Соловки. За припущенням очевидців, спершу вони працювали на будівництві Біломорканалу (там їх бачив М. Чайковський, професор Львівського університету – теж «заключений концлагеря»), а згодом перевезли вглиб Соловків. Володимир залишили працювати лікарем у соловецькому кремлі. Там вона, за свідченням професора Ю. Чиркова, колишнього «зека», врятувала сотні хворих, незважаючи на виснажливу цілодобову працю, голод і переслідування; брала участь як акторка в табірному театрі, організованому Лесем Курбасом, і виявила при цьому неабиякі акторські здібності. Є відомості, що в театрі Володимира вийшла заміж за М. Ургана. Її, як і Л. Курбаса, М. Ургана та багатьох інших українських в'язнів, розстріляли після ще одного сфабрикованого суду, що відбувся 9 жовтня 1937 року.

А. Крушельницького спочатку залишили на острові Мала Муксалма, а згодом перевели на Сікірну гору в жахливий штрафний ізолятор – Вознесенську церкву, де він, імовірно, і загинув. 28-річний Богдан якийсь час перебував на Великій Муксалмі, а найменший – Остап – на найстрашнішому острові-каторзі – Анзерському. Обидва брати звідти не повернулися [2, с. 44–45].

Зі спогадів Лариси Крушельницької дізнаємося, що найдовше жив Антін Володиславович. *«Він не ходив на роботу. Виглядом і поведінкою виказував душевнохворого: ходив і говорив, що має страшенно багато роботи, просив паперу хоч яко-го – хоч газетного, на ньому можна писати поміж лінійки, – аби скінчити повість „Батьківщина”». Свідомість уже не могла переносити болю, і в хворому мозку вже не відбувався колообіг живої думки»* [4]. Його життя трагічно обірвалося 23 жовтня 1937 року після того, як був засуджений «трійкою» УНКВС Ленінградської області за 1-ю категорією, тобто до розстрілу. Із секретної записки тюремного управління НКВС від 16 червня 1941 року відомо, що в архівах управління зберігалася *«13 зошитів рукопису роману А. Крушельницького українською мовою „Батьківщина”*. На звороті цієї *„службової записки”* зазначено: *„Рукопис цього твору знищено шляхом спаління”*» [6, с. 284–285].

Горе, що звалилося на голову найстаршої із Крушельницьких, скосило її: Марія Слободівна потрапила до лікарні, де після тривалих мук і страждань 28 серпня 1935 року померла. Могила її знищена, як і могили інших українських діячів на харківському цвинтарі.

Її невісткам Стефанії та Наталі з онуками (Ларисі було 6 років, Аретта-Марійка тільки-но народилася) було наказано виїхати з Харкова.

Вони опинилися в Курську, а з ними і дочка Івана – Лариса. У пошуках притулку та роботи жінки і діти страшенно бідували. А тим часом Галина

Левицька – дружина Івана Крушельницького (що все ще перебувала у Львові), піаністка, а згодом професор Львівської консерваторії, кинулася рятувати свою дочку. Вона зверталася до відомих діячів Європи – Р. Роллана, Т. Масарика (голови Чехословацького уряду в 1930-х роках), але ті не змогли допомогти. Ризикуючи життям, Ларису врятовують вдова Ю. Пілсудського та дружина М. Горького – Катерина Пешкова. Контрабандою перевозять її з Москви до Варшави і вручають дитину матері. Дівчинка, нащадок родин Крушельницьких і Левицьких, вижила, стала археологом і у своїй книзі, яку опублікувала у Львові 2001 року, описала трагедію галицької інтелігенції ХХ століття, що відображена в жахливій долі її рідних. Вона вижила, щоб свідчити...

19 жовтня 1957 року Верховний суд СРСР скасував вирок у справі А. В. Крушельницького за відсутністю складу злочину. 14 січня 1958 року Військова колегія Верховного Суду СРСР переглянула і справу І. А. Крушельницького і вирок від 13 грудня 1934 року визнала нечинним.

Антін та Іван Крушельницькі реабілітовані посмертно. Осмислення трагедії родини Крушельницьких – це уроки нинішньої історії в боротьбі з путінською Росією. Жертви трагедії вимагають, щоб більшовизм був засуджений міжнародним судом так, як і фашизм.

Література

1. Громова В. Марія Слободівна – акторка і письменниця / В. Громова, М. Дубина // Український театр. – 1987. – № 5. – С. 24–25.
2. Дубина М. Антін Крушельницький. Літературно-критичний нарис / М. Дубина – К., 1993. – 48 с.
3. Ільницький М. Весняна пісня в чорному ореолі / Микола Ільницький // Слово і час. – 1993. – № 11. – С. 40–51.
4. Крушельницька Л. Рубали ліс... (Спогади галичанки) / Л. І. Крушельницька. – Львів : Львівська обл. книжкова друкарня, 2001. – 260 с. + 34 с. іл.
5. Панкевич Г. Антін Крушельницький-педагог / Г. Панкевич // Жовтень. – 1988. – № 7. – С. 113–115.
6. Погребенник Ф. Антін Крушельницький / Федір Погребенник // З порога смерті: Письменники України – жертви сталінських репресій / авт. кол. : Бойко Л. С. та ін. – К., 1991. – Вип. 1 [упорядн. О. Г. Мусієнко]. – С. 283–285.
7. Погребенник Ф. Іван Крушельницький / Федір Погребенник. // З порога смерті : Письменники України – жертви сталінських репресій / авт. кол. : Бойко Л. С. та ін. – К., 1991. – Вип. 1 [упорядн. О. Г. Мусієнко]. – С. 286–288.
8. Славутич Я. Іван Крушельницький / Яр Славутич // Розстріляна муза / Яр Славутич. – К., 1992. – С. 147–152.
9. Трофимук С. Антін Крушельницький і його повісті / С. Трофимук // Крушельницький А. Буденний хліб. Рубають ліс. Повісті / А. Крушельницький. – Львів, 1960. – С. 3–14.

Михайло Насенко

ВЕЛИКА СТРАДНИЦЯ, ВІРНА ДОЧКА УКРАЇНИ НАДІЯ СУРОВЦОВА

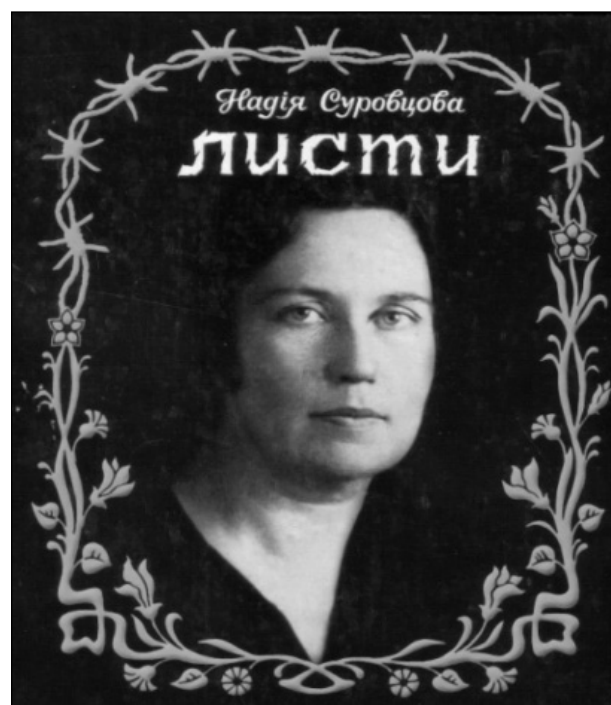
«Мені не треба пишних тих казок, / Що предків нам шукають десь за морем». Ці слова з «Ярослава Мудрого» І. Кочерги можуть звучати й так: героїв, а особливо героїнь, Україні не треба

шукати за морями-океанами. Звичайно, Антігона, Медея, Юдіф, завзяті Амазонки чи Жанна Д'Арк – великі фігури в історії людської цивілізації. Але в самій Україні їх не менше і вони не менш героїчні. Починаючи з Ярославни зі «Слова про Ігорів похід» та Анни-Регіни, що стала королевою Франції, пам'ятаючи Марусю Чурай і Лесю Українку, українські жінки в новіші часи теж уславили нашу історію постатями, якими може пишатися далеко не кожен народ. У ХХ столітті першість серед них належить, можливо, великій українці Надії Віталіївні Суровцовій. Її діди й прадіди походили з давнього козацького роду (родове коріння їх пов'язане з полтавським, а нині черкаським містечком Гельм'язів), вони мали козацьке прізвище «Сирівець», але в російсько-імперські часи, щоб пробитись у дворянський стан, їм треба було стати «Суровцовими». Дід Надії Суровцової жив у київському будиночку на Козиному болоті, де свого часу винаймав кімнатку молодий Тарас Шевченко, а нині там – Будинок-музей Великого Кобзаря. Народилася вона в іншому будинку київського центру (на нинішньому Ярославому Валу), але зберегла до тих місць (як

і до Гельм'язева, що на Полтавщині-Черкащині) найтеплішу любов. І пам'ять. Коли в будинку на Козинці відкриватимуть будинок-музей Кобзаря, то «саме з нею радитимуться, як ліпше відновити колишній вигляд хатинки... Повернувшись до України (після 30-річного ув'язнення та заслання. – М. Н.), вона приголомшить адміністрацію музею своїми знаннями про цю будівлю» (Марина Павленко. «Найнадійніша»).

Завдяки «козацько-дворянському» походженню Надія ще в так звані дожовтневі часи здобувала освіту на Вищих бестужевських курсах

Петербурга та в Київському університеті. У пору Української революції 1917–1918 рр. вона влилася у вир боротьби за незалежну Україну, виступала на робітничо-селянських сходках з агітаційними (за Україну) промовами, працювала в канцелярії Української Народної Республіки, в якій очільні позиції належали М. Грушевському, В. Винниченку, С. Єфремову, С. Петлюрі та ін. Займала також відповідальні посади в Міністерстві закордонних справ УНР та Гетьманату, а 1918 року виїхала у службових справах до Парижа (як учасниця конференції), але до столиці Франції не дісталася й на кілька років зупинилася в Австрії. Продовжила здобування вищої освіти європейського зразка

у Віденському університеті, отримала там ступінь доктора філософії, захистивши дисертацію на тему «Богдан Хмельницький та ідея української державності» (1920). У наступні роки побувала в багатьох європейських містах (Амстердам, Гаага, Дрезден, Париж, Фрайбург та ін.) як активний член Міжнародної жіночої ліги миру і свободи. Виїжджала і в заокеанські Америку й Канаду, вільно володіла кількома європейськими мовами, а коли радянські вожді дозволили таким «вимушеним емігрантам» повернутися в СРСР, вона їм повірила і знайшла

Одна із сибірських хиж, у якій Надія Суровцова жила під наглядом під час заслання. Фото

себе як освічений фахівець з історії та філософії в тодішній столиці України Харкові. Протягом майже трьох років працювала в різних видавництвах і в редакції РАТАУ, перекладала німецькою мовою українські народні казки, твори В. Стефаніка, В. Короленка тощо, займалася науковою роботою на академічній кафедрі української історії, якою керував академік Д. Багалій. Своє скромне помешкання в Харкові їй удалося перетворити на європейський салон культури і науки. У ньому «своїми людьми» були П. Тичина і М. Хвильовий, Михайло Ялович і Лесь Курбас, Остап Вишня і М. Куліш, М. Бажан і В. Сосюра. Останній спаленів був до неї такою любов'ю, яка надихнула його на створення кількох шедеврів української лірики. 1927 року Надію Суровцову, як і багатьох подібних до неї освічених людей, було звинувачено в шпигунстві на користь Польщі та Німеччини й посаджено за ґрати на майже три десятиліття. Насправді – за відмову бути секретним співробітником ГПУ, що пропонував їй навіть головний гепоушник СРСР Ягода, стежити за такими політичними діячами того часу, як Юрій Коцюбинський, Михайло Левицький та ін. Проводжаючи її з Харкова в московську Луб'янку, а потім у ярославські, зауральські та колимські ГУЛАГи, її мама (шкільна вчителька з майже 40-річним стажем роботи) тільки і встигла промовити: «Донечко моя...».

Усвідомлюючи незворотність вільного життя, Надія Суровцова, йдучи на каторгу, «наказала»

собі: «Обов'язково вижити!» Вона витримала найжорстокіші умови радянських казематів, внутрішньо переконала себе, що має велике щастя не тільки виживати, а й повноцінно жити, а в роки т. зв. хрущовської відлиги була звільнена з каторги і домоглася повної реабілітації та зняття з неї судимості. Виняткову роль у цій метаморфозі відіграли Павло Тичина як тодішній (у 50-х роках XX ст.) Голова Верховної ради України, та Остап Вишня, шляхи з яким у дивний спосіб перетиналися в неї не лише в харківські, а й у каторжанські часи. Третім тут міг бути й голова СП УРСР у 1950-х роках М. Бажан, але з відомих-невідомих причин він на «реабілітаційний» суд (як свідок) не з'явився.

Ставши відносно вільною, Надія Суровцова мала право на помешкання в Харкові, де її незаконно арештовували, але вона обрала місто Умань

Будинок батьків в Умані, де Надія Суровцова жила в останні свої роки і де нині музей її імені. Фото

(Черкащина), у якому минуло її зріле дитинство і в якому вона здобула гімназійну освіту. Батьківський уманський будинок на той час перебував уже у віданні радянського житлофонду, але їй удалося все-таки відсудити його собі як єдиній спадкоємниці родини Суровцових. Кімната, в якій жінка провела перших кілька днів і ночей після каторги, була зовсім голою, без жодних меблів та будь-яких інших житлових аксесуарів, але для неї це був справжній рай. В одному з листів до табірної подруги вона писала: «Перші дні я спала просто на підлозі й прокидалася від радості, що я „вдома”».

Упродовж наступних тридцяти років уманський будинок Надії Суровцової став і для неї, і для багатьох дисидентів-шістдесятників місцем таємних зустрічей та конспіративного опору радянській владі. У тому будинку побували Іван Світличний і Леонід Плющ, В'ячеслав Чорновіл і Євген Сверстюк, а сама вона періодично виїжджала до Києва, аби зустрітися зі знайомими ще з харківських часів письменниками (найчастіше з удогою Остапа Вишні Варварою Маслюченко, із якою особливо заприятлилася тоді, коли та приїжджала в архан-

гельські краї на побачення з ув'язненим своїм сатириком і гумористом) та з багатьма табірними побратими. Серед них був, зокрема, й один із

Надія Суровцова (крайня праворуч) у гостях у Бориса Антоненка-Давидовича. Фото

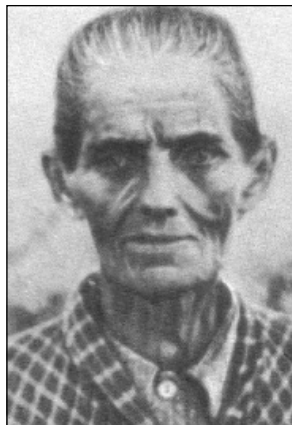
багатолітніх в'язнів радянських таборів, прозаїк і послідовний борець за чистоту рідної мови Б. Антоненко-Давидович.

Ради прожитку Надія Суровцова не цуралася «на волі» будь-якої праці, а найсвітлішими сторінками в її останні роки життя були робота в Уманському краєзнавчому музеї та проведення екскурсій у знаменитій уманській Софії. Весь інший вільний час вона віддавала написанню спогадів та впорядкуванню своєї літературної роботи.

У роки радянської стагнації, що офіційно іменувалася «розвинутим соціалізмом» (1970–1980-ті), будинок Надії Суровцової перебував під найпильнішим наглядом всюдисущого тоді КДБ. Зокрема й тому, що в ньому впродовж двох тижнів жив російський письменник-дисидент О. Солженіцин, який узяв зі спогадів Надії Віталіївни дуже цінний матеріал для написання свого «Архіпелагу ГУЛАГ». Не зафіксував він хіба що того, що зафіксувала Надія Віталіївна:

Ольга Зведринь до ув'язнення і після нього. Фото

радянська каторга робила із жінок не просто мерців, а живих мерців. Як, зокрема, з Надіїної подруги Ольги Зведринь, заарештованої у Прибалтиці після «визволення» її радянською імперією.

Надія Віталіївна в уманські роки сподівалася, що зможе врятувати рукопис своїх спогадів, здавши його в Київський архів-музей, який і нині міститься на території Софійського собору. Рукопис тих спогадів ще по дорозі до Києва «контролювали» опричники КДБ, а відтак частина його «переселилася» в застінки цієї «установи» – аж до здобуття Україною незалежності. Щоправда, останній розділ спогадів («Повернення») у тих застінках

І. Світличний провідав Н. Суровцову в Умані. Фото

Олександр Солженіцин у роки роботи над романом «Архіпелаг ГУЛАГ». Фото

перебуває до сьогоднішнього дня, хоч відповідальні працівники нинішнього СБУ переконують співробітників видавництва імені Олени Теліги, де публікувалися «Спогади» Н. Суровцової, і працівників сучасного Уманського музею, що «Повернення» десь загубилося. Не обійшлося і без літературного курйозу. Один із класиків радянської літератури ХХ ст. «запозичив» із рукописного варіанту «Спогадів» деякі відомості про молодого Павла Тичину і (трохи «вдосконаливши» їх) опублікував під своїм іменем

(«Кларнети ніжності») у книжці з дещо цинічною назвою «Неложними устами». Майже детективну історію цього «курйозу» розкрив у своєму дослідженні «Мародери» дисидент, політв'язень і «вишумшений емігрант» Леонід Плющ.

Природа наділила Надію Суровцову неабияким літературним даром. Ще перебуваючи в еміграції (1918–1925), вона опублікувала в різних закордонних виданнях близько сотні новел, етюдів і нарисів. 1927 року авторка збрала їх в окремий збірник, подала до одного з харківських видавництв, і рецензент (майбутній академік!) О. Білецький написав про нього схвальний відгук, наголосивши на літературній талановитості Н. Суровцової. Публікації цього збірника завадив арешт авторки того ж 1927 року. Через тридцять років (1957), здобувши офіційну волю, Н. Суровцова ще раз переглянула все написане нею в минулому

й подала його (як збірник «малої» прози) до київського видавництва «Радянський письменник». А тут на нього чигав видавничий рецензент, молодий співробітник академічного Інституту літератури Михайло Острик. Його рецензія на збірник була цілком негативною, оскільки, на його думку, імпресіоністична манера письма авторки з Умані ніяк не вписувалася в канон панівного тоді в літературі методу соціалістичного реалізму. На літературній долі письменниці, отже, було поставлено хрест. Вихід книжки міг би відкрити їй дорогу до членства в Спілці письменників, а тепер... Залишалося тільки стежити за літературним процесом в Україні, який, на її думку, з роками ставав дедалі потужнішим. Вона дуже уважно вчитувалася в публікації поетів-шістдесятників, а коли потрапило до її рук «Земне тяжіння» Василя Симоненка, то майже вигукнула: починається нова ера в українській літературі!

Про негативний відгук М. Острика на її прозовий рукопис Н. Суровцева при нагоді повідомила Миколі Бажану – тодішньому голові СП УРСР. Для неї він був не «Микола», а просто «Колька Бажан», бо ж, будучи молодшим на вісім років, він на уманських вулицях і в уманських дворах виростав у неї на очах. Вислухавши ситуацію, М. Бажан по-

не дає змоги думати про будь-які власні видавничі проекти.

І «Спогади», і «Листи» Н. Суровцової становлять собою унікальний документально-белетристичний матеріал про страдницьке, але й величне життя української жінки ХХ століття. Про нього існує чимала вже рецензентська література в Україні, він став і предметом дисертаційного дослідження, а один із варшавських театрів створив за ним дуже хвилюючий публіцистичний спектакль. Чому саме у Варшаві? Можливо, й тому, що саме там одне з емігрантських українських видань після арешту Н. Суровцової 1927 року опублікувало некролог про неї як розстріляну...

«Спогади» й «Листи» в українській мемуарно-епістолярній літературі цінні ще й тому, що в них «із перших уст» повідано про дитинство, гімназальне та студентське життя в Україні початку минулого віку, про часи Української революції 1917–1920 років, про вражаючий урбанізм Заходу того часу і найголовніше – про моторошні сцени радянського концтабірного жаху 20–50-х років ХХ століття. Водночас – це символ Надії з великої й малої літери; надії на те, що людство колись-таки стане людяним, а Україна зрештою стане такою європейською державою, про яку все життя мріяла одна з найгероїчніших її дочок. Себе Суровцова,

радив Н. Суровцевій «змиритися», активніше займатися перекладами й обов'язково «повернути» собі ті переклади, що публікувалися в час її каторги без її «арештованого» імені. Дещо справді вдалося зробити в цьому плані, але головним залишалися все-таки написання «Спогадів» та листування із друзями. «Я мушу написати ці тридцять років, а потім уже всю решту. Не для друку, але нехай буде зроблено», – писала вона в листі до однієї табірної подруги у жовтні 1957-го. «Спогади» вийшли у видавництві імені Олени Теліги через десять років після смерті авторки, а першу книгу її «Листів» те ж видавництво оприлюднило аж через п'ятнадцять років – 2001-го. До другої книги черга не дійшла і навряд чи й дійде; частина епістолярію дисидентки зберігається в «її музеї», скромний бюджет якого

проте, «героїчною» не вважала і навіть кепкувала з напису В. Сосюри на подарованій їй книжці лірики 1957 року. Той напис дослівно був таким: «Великій страдниці і героїні, вірній дочці України на добру згадку від автора». Надія Віталіївна прокоментувала його так: «Це, безперечно, поетичний перегин, але зворушив він мене ще більше, ніж поцілунки Тичини». А Павло Григорович щедро обсіпав її поцілунками після того, коли вона, через тридцять літ після особистого знайомства з ним, прийшла подякувати йому за допомогу в поверненні їй чесного імені та віри в справедливість. У листі до Генерального прокурора Союзу РСР Романа Руденка депутат Верховних рад УРСР і СРСР Павло Тичина писав: «До мене звернулася гр. Суровцова-Олицька Н. В. <...> з заявою, в якій просить підтрима-

ти її скаргу <...> про перегляд справи <...>. Вона була засуджена і вислана у віддалені місцевості СРСР; минуло багато часу; з неї знято судимість, але вона не може змиритися з несправедливістю; в неї совість чиста й незаплямована, вона хоче і просить, щоб було переглянуто те, що без усякої вини з її боку в неї забрано молодість і радість праці на користь Батьківщини...». До перегляду справи Н. Суровцової, який провадив через півроку після написання цитованого листа П. Тичини Трибунал Київського військового округу, долучалися письмові клопотання-свідчення П. Тичини й Остапа Вишні, і судову справу проти неї було припинено «за відсутністю складу злочину».

Одержавши таке рішення, Н. Суровцова в подячному листі П. Тичині писала: *«Нарешті раз після 30 років можу вже звернутися до Вас, як до товариша. Мені хочеться – хотілося б так Вас подякувати, щоб Ви відчули, наскільки повне буває людське серце вщерть радістю від усвідомлення, що от таке може бути. Зрозуміти це навіть Вам, мабуть, буде важко... Ви пробачите мені всі помилки – так не пише вже і школярка. Але я ніколи не вчилася в українській школі, бо коли прийшли ті школи, що ми їх прагли студентами, то мені довелося піти до більш суворої школи... Щоправда, мову я чула від початку до кінця. Аж надто часто вона зустрічається на півночі. Зрідка читала. Том Ваших віршів. Кілька журналів. Ну і „Кобзар”. Книжка Рильського... Ви пробачите мені цей лист... Це ж лист уже, так би мовити, з того світу, і все ж таки – від живої і вдячної Вам людини».*

Яким був «той світ», де Надія Віталіївна пробула майже тридцять літ, можна уявити бодай з одного її запису про... лікарню для малечі. В'язниця в'язницею, а дітки в ній усе ж народжуються. *«Там атмосфера постійно напружена. Тихі палати, білі ліжечка, завіски. І в ліжечках маленькі бідні тільця. Десь у тайзі пиляють ліс їхні матері, шиють у швейній, ліплять вегетаційні горшки, поливають парники, садять на полі картоплю, косять болотні купини на далеких луках... А вони кидаються тут у жару. Пересохлі ротики – як у рибок. Ось п'яту добу стоїть, тримаючись за перильця ліжечка, маленька Вірочка і кричить уже звирячим криком. Чорні очі горять, як вуглики. Вона вмирала і вмерла від голоду: будь-яка їжа верталась назад. Штучного харчування в перший рік моєї роботи лікарі не застосовували. Епідемія токсичної диспепсії забрала за півтора місяці сімдесят дві дитини. Так само, стоячи, вмер улюбленець групи Мишко Шифмахер, чорноокий, веселий; вмерла маленька принцеса Ізоolda з казковим іменем, котра давала цілувати свою ручку, два маленьких якутика». Витримати навіть таку «реальність» вартувало для засудженої і висланої Надії Суровцової неабияких зусиль. Дисидент і також в'язень*

радянських ГУЛАГів Леонід Плющ (ознайомившись зі «Спогадами» Н. Суровцової в рукопису) писав, що вона вистояла, можливо, ще й завдяки її філософському розумінню... сміху. *«Весь кошмар <...> лагерей и тюрем, – читаємо в його власних спогадах, – видится её глазами как трагикомедия, в которой побеждает человек благодаря его умению подняться над нечеловеческими условиями, – побеждает смехом и жизнелюбием духовно здорового человека... Наталья Витальевна, украинка по духу, языку, происхождению, показала мне, что мы имеем будущее, если умеем смеяться над собой, своей болью, своими кумирами, своими пороками и достоинствами».* Один зі штрихів, у якому Н. Суровцова намагалася перемогти неволю сміхом-гумором, пов'язаний із її... режисерською діяльністю: періодично вона ставила за ґратами в бараках якісь самодіяльні вистави (*«Ставили навіть Наталку Полтавку»*), де артистами виступали такі ж в'язні, як і вона. Одного разу складником такої вистави був... «цирк». Циркачка Маргарита (за ґрати її – стареньку медсестру із сочинського санаторію – кинули за розказаний анекдот) станцювала спочатку канатний танець (канат був протягнутий на холодній цементній підлозі), а потім, обвішавши себе різнокольоровими шарфиками і бантиками, запропонувала оригінальний номер із... балакучим папугою:

– Попочка, скажи щось приємне!

Папуга замахав крилами:

– Е-тап, е-тап!

Барак аплодував.

– Ну а тепер скажи щось бридке.

Знов знялися барвисті шарфики

і прозвучало понуро:

– Ко-ли-ма, Ко-ли-ма!

Барак сміявся. Основне було досягнуте. Танцювали «ведмеді», одягнута у вивернуту строкату шубу «морська свинка» витягала писком з шапки згорнуті трубочкою віщування: *«Остерігайся брюнета»... «Про вас думає тріфувий король», «Все скінчиться добре»... Цирк сподобався, і ми продовжували діяти... Дуже хотілося, щоб усе добре скінчилося.*

Як не дивно, але, незважаючи на нелюдські випробування, для Надії Суровцової все скінчилося дуже добре. Після тридцятилітньої каторги вона ще тридцять літ жила і працювала по цей бік ґрат, залишила по собі добру пам'ять у земляків-уманців та всіх тих, хто в хрущовсько-брежньовські часи виборював українську незалежність і тепер має змогу більше дізнатися про неї в уманському музеї, що носить її велике ім'я.

Іван Дичко

ПАМ'ЯТІ ТОВАРИША (МИКОЛИ ВАСИЛЬОВИЧА КОСТЕНКА)

*Внемли же мне, о слушай строки эти:
Я жил, я мыслил, я прошел, как дым...*

Валерий Брюсов

Пішов у Світ Вищої Реальності Микола Васильович Костенко, залюблений у степ лірик, талановитий поет, прозаїк, критик, літературознавець і публіцист, журналіст, автор понад 20 художніх і художньо-публіцистичних книг, редактор низки періодичних видань, лауреат семи літературних премій, член Національної спілки письменників України і Національної спілки журналістів України, людина чесна і відверта, відкрита перед совістю й Україною, дбайливий і щирий захисник нашої мови і культури. Не стало серед нас вірного товариша, щирого радника, мудрого і вдумливого наставника і друга.

Микола Васильович народився 19 березня 1939 року в селі Ісківцях Лубенського району. Закінчив Київський державний університет, працював викладачем цього університету, служив у війську кадровим військовим журналістом, до часу, коли підступна хвороба здолала його, активно працював у видавництві «Полтавський літератор» і Полтавській обласній організації Національної спілки письменників України, яку очолював тривалий час... Згадується його важке дитинство, голодні й босоногі шкільні роки, митарства сім'ї з переїздами до Абхазії, епізод, коли маленький Коля по приїзді наївся там на городі з голодухи сирої кукурудзи. Ледве тоді його врятували...

Енциклопедично освічений у найрізноманітніших сферах наукових знань, широко обізнаний у галузі вітчизняної і зарубіжної літератури, він був визнаним лідером полтавської літературної спільноти, дбайливим охоронцем нашої рідної мови, надійної і безвідмовної зброї в битві за виживання нашого народу. Його мучило слово, яке «забирає

твое ество. Сила слова співмірна з силою життя, вона загроза твоєї незалежності, але й утіха неяка, коли відчуваєш, що з ним ідеш пліч-о-пліч. Воно формує тебе за своєю містичною подобою»¹.

*Де слово плавиться й пече,
І не дає очей зімкнути,
Тяжке й солодке, як отрута.*

Він був мудрим керманічем для початківців у літературі. Його передмови до поетичних і прозових збірок (а благословив у творчу путь мало не кожного полтавського літератора) – то не лише вдумливий аналіз написаного, а й слушні поради, компетентне обговорення успіхів і промахів того чи того автора. Його літературна діяльність сприяла вихованню нашої молоді, протистояла руйнівному відчуженню її від героїчного минулого нашого народу, вона ефективний оберіг проти забуття наших національних мистецьких надбань, втрати нашої культури. Адже черговий віраж до історичного безпам'ятства – таки сьогодніна

жахлива реальність, що й потребує адекватної реакції всіх тих, кому не байдужа доля і проблема існування української нації. Завдання літератури полягає в тому, щоб молодь сприймала навколишню дійсність «не газетними чи телевізійними кліше, а пропускаючи через власне серце, вчитуючись у мотивацію їх (літературних персонажів. – І. Д.) думок і вчинків». Із цієї причини цілком виправдано звучить незаперечний посил Миколи Костенка колегам: «Нам слід послідовно ліквідовувати лакуни підступно організованого для нашої молоді історич-

Микола Васильович Костенко
(19.03.1939–14.04.2016) –
український письменник,
журналіст, громадський діяч

¹ Цитати, крім поезій, наведено за книгами М. В. Костенка «Над темним хлібом душі» і «Що на роду написано».

ко-патріотичного безпам'ятства, повертати великим іменам їх законну гуманістичну наповненість. За нас цього ніхто не зробить».

Він не був прихильником сучасних модерних тенденцій у письменстві, які характеризує, кажучи словами В. Базилевського, *«надзвичайна подрібненість почуттів і вражень, двоїстість мислення, втрата природної легкості вислову, а то й суцільна темрява понять, зближення абсурду з не розтлумаченим самому собі змістом явища... Для кого ці ребуси, де за чудесами метафорики вивихнута групова свідомість бачить більше, ніж там є насправді, і возводить це в абсолют?»* Та ще й, додамо від себе, докоряє іншим, що не досягли розуміння їхніх «одкровенень».

Микола Васильович був одним із фундаторів Полтавської спілки літераторів. Його енергія, ініціативність, неспокійний характер сприяли тому, що письменники-полтавці, незважаючи на непрості часи наші, жили і діяли, долали видавничі негаразди тощо. Його кредо, передусім сповідуване в роботі як критика, – «дійти до суті творчих замислів автора, окреслити неповторність стильового і мовного колориту та ліплення характерів». Із таким знанням справи і переконливістю написані всі його статті й передмови. Він не приховує від читача тих труднощів, які повинен здолати у своїй роботі серйозний критик: «Творчість письменника така ж плінна і випадкова, як і відрухи епох, як будь-який психологічний феномен, пов'язаний з незбагненною природою людини загалом. Ми можемо знати і вивчати лише уламки, мозаїку чужого мислення, частковості, найбільш явні моменти творчості... Література – алхімія добування небачених якостей матеріального світу. Тут більше помилок, ніж у будь-якому іншому виробництві. Більше стежок, ніж доріг. Більше бур'яну, ніж злаків. І більше ненависті, ніж любові».

Своїм власним баченням і відчуттям він досягнув той процес літературної творчості нашого краю, повертаючи йому мистецьку славу минулого, «де далеко не одні шароварщина, галушки і сало, де вкрай потрібно було – кожному посилено – високо нести справу Котляревського, Панаса Мирного і Короленка, до якої сьогодні немає діла цинічним київським матюкальщикам».

Після детального аналізу й роздумів, будучи безпосереднім учасником літературного процесу на Полтавщині в другій половині ХХ століття, автор обґрунтовано засвідчує: «Можна твердити, що в історії української літератури є такий значний розділ – Полтавський, і колись-таки „електорат“, зачумлений деструктивними „реформами“, схаменється і жахнеться своєму невігластву у тій гуманітарній галузі, яка є очима і вухами цивілізації і якою пишалися б інші народи, що не дозволяють манкуртам нищити справу вихователів суспільства». Скільки болю, скільки сили в цих словах, сказаних за всіх нас, хто, ясно розуміючи ситуацію, вимушений

жити заручниками одуреного і зомбованого засобами нинішніх наших ЗМІ «електорату», який покірно йде і голосує за владу, котру йому підсовують ті ж самі владці, що були вибрані ним раніше. Тому цілком зрозумілий його розпач, коли, звертаючись до М. В. Гоголя, єдиним подихом він прорікає: «Усе, як було, тільки ще гірше, безнадійніше. Бо немає просвітку там, де люди заблукали добровільно». У відчаї поет хапається за голову:

*Мамо рідна, Україно мила,
Як вирвати корінь твоєї біди?*

Миколі Васильовичу боліло, що занедбано традиції виховання дитини в сім'ї, які сповідувалися в таких визначних родинях, як Боровиковські, Яновські (родина М. В. Гоголя), Драгоманови (колишка Олени Пчілки й Лесі Українки), Старицькі, Лисенки та ін., де зросли видатні діячі культури, стали гордістю нації України, бо мали, за словами Олени Пчілки, «до того призвід у традиціях своєї сім'ї». «Жахливо аморальна, катастрофічна по суті, не контрольована громадськістю система раннього виховання наших дітей за димовою завісою чужоментального шкільного досвіду, а особливо чужорідного телебачення, є набагато впливовішою і результативнішою від будь-якої школи – не кажу вже про дошкільні заклади. Ніхто не дає собі клопоту розібратися нарешті, в чому полягає саме виховний процес того-таки телебачення для української дитини, ментальне коріння якої походить з іншого ґрунту – на противагу західноєвропейській, американській чи російській дитині. Безперервне, денне і нічне мелькання на телевізійних екранах гангстеризованих, тупокудратоголових чи якихось інших вульгарних і до ступору примітивних мізком героїв чомусь не знаходить жодної критичної оцінки в суспільстві», – наголошує М. В. Костенко-публіцист. І далі: «Ми що – змирилися з дебілізацією наших дітей? Хіба у нас немає щирих, добрих за самою національною суттю казок, оповідань чи кінострічок для найменшеньких? Де справді наші найщиріші, найтепліші за духом казки? Де державна воля у цій виховній справі?» У наших казках «по-новому відкрився б небачений світ благородства і непоказної турботи про дитину, без підозрілого вкидання в кінострічки раннього еротизму і явно аморальних учинків мальованих героїв на наших екранах, призначених, у перекладі, саме нашим дітям, – з якою метою? У нас інша ментальність, нашим дітям по суті нічого вчитись <...> на чужих екранах, окрім, хіба що, явно шкідливих навичок. Чи мало нам аморальних, підступних, зрадливих політиків домашнього розливу, яких уже навирощувано понад усяку міру? І це ж вони нині не дають жодної копійки отому самому режисерові, щоб він зняв пристойний фільм для дітей. Де тут національний ідеал – виховання юних козачат, маленьких свідомих українців, майбутніх будівників нової України?»

А чому тут дивуватися? Усе стає на свої місця, якщо збагнути, що ті «аморальні, підступні і зрадливі політики», переслідуючи свої шкурні інтереси, разом із тим виконують чужу злу волю на нищення нашої нації. Адже телебачення, як найголовніший засіб сучасного зомбування свідомості людей, у руках олігархів. Тому-то «сьогоднішній письменник ризикує остаточно втратити свій соціальний і національний статус духовного провідника народу, так часто кидаючись обслуговувати грошовий мішок новітньої буржуазії, впадаючи при цьому в фальш і лицемірство». Тільки справжній митець, тільки те, що написано від душі й серця, тільки справді народна література пробуджують почуття патріотизму, бо вони справедливо «підносять українців як один з найдревніших на планеті і найхоробріших народів». У зв'язку з цим із прикрістю доводиться констатувати, що за чиеюсь злою волею досі не ввійшли до підручників і практично замовчуються найновіші досягнення історичної науки про витоки нинішньої цивілізації із Причорноморського степу, де нашими далекими пращурами вперше було приручено вола, коня, винайдено колесо, плуга, започатковано і поширено по світу орне землеробство. Досі широкому загалу не відомі відкриття академіка Ю. О. Шилова про походження українців і слов'янських народів узагалі, видатного орієнталіста і шумеролога А. Г. Кифішина про те, що найдавніше (з відомих) на Землі письмо з'явилося у вигляді петрогліфів на стелах Кам'яної Могили поблизу нинішнього Мелітополя, і було воно започатковане набагато раніше від шумерського клинопису. Більше того, натеper мається багато аргументів на користь того, що шумерська цивілізація була заснована переселенцями з Причорномор'я, а петрогліфи Кам'яної Могили є, по суті, протошумерським письмом.

Особливо важливий для нас, українців, його аналіз «Велесової книги» – як унікального свідчення наших пращурів – великих патріотів волхвів, широко обізнаних у законах Космосу і людського духу. За словами М. В. Костенка, в цьому документі є все, що необхідне для виховання справжніх патріотів своєї Вітчизни. Потрібні лише світлі голови до неї. І голови є – додамо від себе, – та їм пов'язані руки.

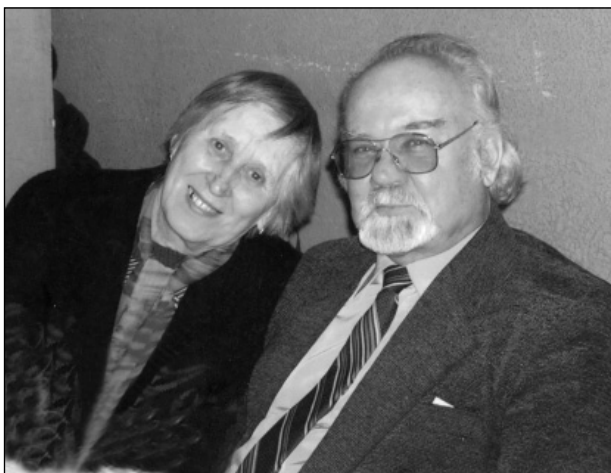
Він кликав учитися життєвій мудрості в наших далеких пращурів: «Сьогодні українцеві необхідно читати спецкурс „Етика і естетика войовничого волхвинства“...» А найважливішим завданням волхва – автора «Велесової Книги», – зауважує М. В. Костенко, – було «донести гірку правду віків до потомків, навчити слов'янина обожнювати рідне небо», що залишається кричущою злободенністю і на сьогодні. «У цьому розумінні „Велесова Книга” – апофеоз і вічний союз Божественного начала і Краси життя. Книги такої сили важливіші від армій, особливо коли йдеться про захист людського духу, як, скажімо, нині в Україні, де національні святи-

ні опинилися під загрозою їх повного знищення». Його історичний екскурс у ті прадавні часи нашого народу засвідчує: «Благородні кіммерійці і є прабатьками русько-троянських родів і племен, найпізнішими носіями Трипільської культури». А його один із кращих поетичних переспівів «Велесової Книги» українською мовою неможливо читати без душевного піднесення і хвилювання: «Як багато всього дивовижного у тій мегавіковій пільмі... Багато для нас нинішніх дуже віддаленого коріння тих вже міфічних народів. Та як славно, що вони були, з ними якось дихається легше, коли починаєш докопуватись до справжніх живодаєних джерел найнепокірнішого світового етносу – слов'янства, <...> до сонця і трав, квітів і всіх пахоців земного світу на степових обширах, де й нам випало народитися. І скільки ще там імен, прямо пов'язаних з нашою історичною пам'яттю. Наші степи досі плачуть за тими героїчними племенами, які стояли в обороні Трої цілих десять літ. Не їх вина, що врешті переміг молодий грецький пасіонарний етнос. Але відгомін тієї катастрофічної поразки досі бродить примарою слов'янської упослідженості, історичної пригніченості, що спалахує чи безмежною екзальтацією чужорідного християнства, чи поверненням до прабогів на стежках язичництва... Бо нині Україна, степова Еллада поезії, нагадує арену катастрофічних борін жерців духу з голодними титанами-монстрами, породженими пильмою вічної наживи й визиску, збиткуванням ситих над розтерзаним тілом власної Вітчизни».

«Відповідно наша історія, розпочинається не в IX–X cc. нової доби (як то значиться в офіційних підручниках для наших дітей. – І. Д.), а заходить вглиб старого, давнього, навіть дуже давнього часу – дотикаючись часів Трої, Енеєвих походів, заснування Риму нашими пращурами (*етрусками*, етнонім яких лінгвісти тлумачать: „із русів”. – І. Д.), Кріто-Мікенської культури тощо. Була б добра воля наших вчених, все це давно було б витягнуто на світ Божий і доведено належним чином. Тим більше, що свідчень саме слідів діянь наших предків розкидано видимо-невидимо у давніх європейських, арабських, перських, візантійських та інших вагомих джерелах. Варто було б перевірити історичним інструментарієм доказову базу Силенкової „Мага Віри” – там дійсно безліч посилань на авторитетні західні і азійські джерела. Так ні ж – мовчок! І кому цього разу ви догоджаєте, панове українські „книжкові черви”? Яку таку науку обслуговуєте? Утім, безбатченки-яничари – це так звично для вас...» Саме такі й подібні їм «власні перевертні і покручі, політичні блазні, посмітюхи на буржуазних звалищах Європи і Америки, які знову дружно кинули свій народ у прірву злиднів і національного розбрату», – причина наших бід.

Він закликав колег по перу «стилістичними засобами рідної мови передати найважливішу філософську думку: народ України незнищений, ві-

чний, як і його богодані землі. Що він зітканий з абсолютно непереборного матеріалу духовної могутності синів і дочок. Що він має космічний імператив для земного українства – за всіх нещасть підійматися з руїн і попелу, як той Фенікс із власного безсмертя. Що ми і маємо протягом принаймні останніх 600 років, і що самі ми ніколи не можемо стати ні піратами, ні колонізаторами чужих земель. За що і розплачуємося вилюдненням, підкоренням, вічними злиднями, віддаючи останнє сусідам. Як тій самій Польщі чи Туреччині, що немилосердно грабували Україну, заливали її кров'ю, витягували всі соки із землі і з її кметів. Але саме тут постало те легендарне визвольно-розбійницьке утворення, що дістало назву низового козацтва». Із гордістю за наше минуле автор наголошує: «Бо самим фактом, що запорожці утворили власну, першу в Європі демократичну республіку, тривалістю майже двісті років, українці постали перед світом як унікальна цивілізація».

*Микола Васильович Костенко
із дружиною Марією Іванівною. Фото*

Згадуючи Конституцію Орлика і зважаючи на нинішні часи, М. В. Костенко із прикрістю твердить: «Стався гіркий реванш великого сина України Пилипа Орлика. Але якби він бачив, на чому стоїть ця гомерично-хімерна новобудова. Вона, його омріяна сонцелика, гуманна, народолюбна Конституція – не працює. Вона мертва, від неї тхне пустою жакливого обману. Тхне великим гріхом. Ані вогника для пішого чи кінного, які прокляли „мерседеси“ з їхніми чорнозасксленими вікнами й тупоголовими мешканцями на колесах. Ані соломинки для потопаючого. Прах і тлін там, де мав би давно височіти авторитет власного трудівника-годувальника. Чорноземний „Титанік“, переламаний навпіл, повільно опускається в пільму псевдоцивілізації. 28 червня (день Конституції України. – *І. Д.*) Україна закам'яніла. А вони задоволені, оті, що обікрали Матір». Ось чому «німують степи наші, втікають від ганьби і голоду

поза кордони діти наші, дочасно згорають батьки. Поети українські, здається, вже замовляють собі бандури, щоб знову йти в широкий світ і скликати дець в уманських ярах нескорене товариство». «Прищеплена значній частині суспільства бездуховність, заохочення зневаги до особистості, потоптання порядності, ясна справа, поступово знеособили порядних і хоробрих, їх славу, посіяли байдужість до подвигу батьків-фронтовиків».

Нинішня ситуація безвиході була б неможлива, коли б у комуно-більшовицькому котлі не була знищена еліта народу.

*І страшних кладовищ неоглядні поля,
Де на має імен – номери на могилах...*

(«Воркута»)

Скільки їх, відомих і невідомих, який могутній потенціал відійшов у вічність із нездійсненою жагою віддати свої сили і життя на благо свого народу і своєї Батьківщини! І один із найяскравіших прикладів серед них, незрівнянний наш талант, замучений бездушною і бездуховною системою, – Олександр Петрович Довженко. «Кому ще так боліло наше довговікове страждання? Хіба що Шевченкові. Довженко – це натягнута до нестерпного стогону шевченківська струна... Це був новітній революціонер, Гойя безсмертного українського сарказму з його притіненою жагою бачити людину випростану, духовно вільну, розкуту, індивідуалізовану... У Довженкові кипіла за давнину українська образа за віковічне поневолення народу, і так чи інакше вона вибухнула вулканічною магмою його творчої уяви». Розпач і біль самого Довженка переконливо засвідчений у його «Щоденнику»: «Нема на світі другого народу з такою безмірно жакливою долею. Нема і не було в Європі великого пасинка другого, що так був би зневажений в усіх своїх правах на догоду підлих кон'юктур...» «А це ж і досі так», – підсумовує М. В. Костенко. Сьогоденна «новизна лякає чужинським ярмом, вічними боргами, безталанням дітей. Знову визиск, приниження, самота вдома й на людях, відсутність ідеалів у керманічів, безвір'я в народі, помножене на бідність більшості».

Та «лише гвалтовані душі, маючи отакий життєвий „гарт“, гартуються злиднями далі, день за днем складаючи образи до купи»... «Як засвідчила історія людства, жоден народ не мав перспективи, якщо не плекав власних героїв, не будував моральні засади на прикладах безкорисливої самозреченості». «Ми на своїй землі, на теренах сотень поколінь прашурів, котрі заповіли нам найкращі, найродючіші простори, вкриті їх славою, потом і кістками. Ми – досі жилаві, вперті, роботящі, талановиті чи не в усіх галузях цивілізації, нам все одно належить майбутнє... У нас є все своє: голови, руки, організаційні засади, навички, таланти... Ми просто приречені бути серед найпередовіших світових народів».

А ось – про нашого пророка Тараса Шевченка: «Шевченко дивиться на нас утомленими, сумними очима. Жорстока й темна правда світиться в них: його безсмертний дух чекав іншого від нас. Не справдилося чи не судилося? Серед народу українського розлита історичну гіркоту, у селі не чути рідної пісні, у місті не видно доброчинності, шинкарі і банкіри, митарі і фіскали вже складають чи не найважливішу верству... Народна представницька влада пішла в тінь, посіріла, поблякла. Ось ось визріє деспотичне страховисько, ознаки якого гарно висловив палкий російський правдошук Радішев: „Чудище обло, озорно, огромно, стозебно и лайй”. Тепер це чудище „рядиться в білу тогу респектабельності і ховає під нею чисті руки, які не краді”. Красти навчилися всі, і ні тоги, ні червоні сердечка не рятують українську суспільність від найбільшої череди – узаконених домашніх злодіїв... Сумно, батьку Тарасе, й до крику образливо».

Важливе значення у творчості Миколи Васильовича мають статті, спрямовані на захист наших національних надбань, нашої української культури від зазіхань «старшого брата». Особливо про «великого чарівника сцени Михайла Щепкіна»: «Син Росії, Щепкін свідомо гартував свою художницьку особистість українською культурою, середовищем передових її діячів того часу. Перейшовши до Московського театру, Щепкін серед перших спектаклів показав п'єси Котляревського. І назавжди залишив їх у своєму репертуарі, хоча п'єси довгий час не були дозволені цензурою... За будь-яких обставин часто-густо в кінці спектаклю свідомо доточував сцени з українських п'єс, і не було випадку, щоб вимоглива публіка громом оплесків не проводжала його».

Та й початок російської культури, як і сама історія Росії, виходить з України. У XVI–XVII cc. у Московському царстві шкіль майже не було, а сама наука вважалася за дияволів плід. У Москві була тільки одна друкарня, та й вона друкувала лише церковні книги. Письменні предки наші почали появлятися в Московії задовго до цих часів. Вони несли туди грамоту, ремесло, вчителювали, писали підручники, навчали музики і співу, говорячи сучасною мовою, поповнювали письменними кадрами чиновництво й духовенство. Та то була крапля в морі. 1698 року Петро I скаржився патріархові: «Священники у нас грамоты мало умеют... Ежели бы их в обучение послать в Киев в школы». У часи Пушкіна більшість викладачів Царськосельського ліцею були українцями. «Малороссы одолели, везде их слова», – жалівся він товаришам.

Мабуть, що зрілого Пушкіна уже не дратувала українська мова. «Олександр Пушкін, задумавши „Євгенія Онегіна”, довго міркував над власне ритмічним розміром роману» і врешті-решт віднайшов чотирнадцятирядкову знамениту онегінську строфу з чотиристопним ямбом. «Він, безперечно, знав, і знав добре, „Енеїду” росіянина Осипова і

таку ж перелицьовану – Котляревського. Бо Осипов був надрукований, а Котляревський довго ходив у списках по петербурзьких салонах. Гомеричний сміх, викликаний твором українця, – цим пересиченим добрим гумором твором, – не міг не хвилювати уяву такого вразливого творця, як Пушкін. І ось читаємо першу ж строфу роману: „Мой дядя самых

Зустріч Нового 2010 року. Зліва направо: Микола Костенко, Марія Ткаченко, Дар'я Горлиця (Людмила Ларіонова), Іван Дичко. Фото. Полтава, 25.12.2009 р.

честных правил”... Той самий чотиристопний ямб, що і в Котляревського: „Еней був парубок моторний”...» Ця деталь, на яку звернув увагу Микола Костенко, сама по собі показова, хоч її досі ніхто не помічав, а може, не хотів помічати. Прикро, але все це впродовж століть приховувалося від нас політикою великоросійського шовінізму – як царського, так і радянського періодів. Оригінальний погляд М. В. Костенка на творчість Пушкіна проявився також у його аналізі поеми «Полтава», хоч, очевидно, далеко не всі спеціалісти здатні розділити таку радикальну точку зору. «Пушкін зовсім не випадково взявся за український сюжет, він мучив його явною несправедливістю полтавської вікторії. Російський цар зазіхнув на те, що йому не належало історично і належати жодним чином не могло. Йшлося про суверенітет окремішнього, хоч і спорідненого за вірою народу... Відчувши цей історичний „поріг”, Пушкін поему не завершив. Ми відчуваємо це».

Варті пильної уваги і філософські екскурси Миколи Васильовича. «Безсумнівно одне: людина – першопричина своєї загибелі. У самій земній людині міститься своєрідний двигун, реактор

самознищення – надзвичайно виражена особиста і стадна агресивність, нещадність і байдужість до життя інших людей і всього тваринного світу. Не випадково на очах одного покоління зникають вид за видом живих істот...

Щось все це значить, але що?.. Десь якісь точки підходів маємо на інтуїтивному рівні. Один з під-рівнів – поезія, вібрація ритмічного слова, заснова-на на трансформованих вібраціях первісної музики (музики сфер?). Саме тому поезію визначено як вищий рід людського мистецтва. Очевидно, справа у проникненні інтуїції людини у власну підсвідомість, що геніально вгадали Юнг, Фрейд, Ніцше та інші найвищі земні розуми. Павло Тичина ці струми всесвіту назвав кларнетизмом. Його відкриття – це повернення українцям їх же пращурних ведичних знань про світобудову і закони її руху. Поезія і музика, йдучи пліч-о-пліч по життю, висвітлюють темні закутки людської душі, пригніченої необхідністю елементарного виживання, і звільнені струни пов'язують з найтоншими космічними вібраціями, котрі ми і називаємо музикою сфер. Саме ці взаємозв'язки і взаємозалежності найгірше вивчені і найпримітивніше розуміються. Ще гірше з їх при-стосуванням до з'ясування природи людини»...

І всупереч усьому цьому – з його природним оптимізмом – він любив життя, любив красу навколишнього світу, знав ціну кохання, любив і цінував жіночу красу:

*Люблю степи, і сліз тут не ховаю,
Шепчу молитву долам і ярам...
Люблю життя, і хай йому розвидниться,
І мить останню, як любов стрічатиму.*

В одній із рецензій, майстерно і дотепно написаній, Микола Васильович звертається до найзагадковішого явища Космосу – Жінки: «Книга – справжній вихор чоловічих почуттів... Завважу, ще й якогось ледь прихованого розпачу перед неможливістю ні серцем, ні розумом осягнути космічне безмежжя жіночого єства. Автор здогадли-во замислюється над зовні простим відкриттям: Жінка як найвищий вимір живої Природи в суті своїй – незбагненна. І тому вона була, є і залишається вічною таємницею для пізнання, зокрема і словом поета... А може, це і є закономірний наслідок нашого чоловічого призначення?» Можливо, що до таїни жіночого серця і жіночого єства здатні ми до деякої міри наблизитися, користуючись, як засобом, поезією жінки. Жінкам-поетесам, полтавкам і не тільки, присвячена добра частина відгуків і детальних аналітичних статей критика. Зокрема, в Раїсі Плотниковій він відкриває оригінальний шарм жіночої поезії, у якій «досить цікаво слідкувати за метаморфозами душі, що, вже й не кокетуючи, палко любить – далі вириває серце з корінням і – кається». Поетеса «своїй ліричній іпостасі віддає найлукавішу із жіночих здатностей – творити естетично бездоганну плотську втіху, здається,

прямо на очах заінтригованих обивателів. А це і є ота майстерність, така омріяна для кожної поетеси, котра береться за перо з рук самої Саффо». Ні заперечити, ні додати до цього...

Цим прощальним словом я хотів би нагадати літературній громаді Полтавщини й України, яку незвичайну людину, який талант ми передчасно втратили. Усе тут написане не схоже на некролог. Я умисно уникав слова «покійний», «покійник», бо «весь він не помер»! Він дарував нам суттєвий літературний доробок, його внесок цінним камінчиком увійде до скарбниці нашої національної культури. Його творчість стане складником того пам'ятника, який залишить нащадкам наша епоха. А душу його, певно, зустрічали на Челядній горі² бабуся Харитина, батько з матір'ю і братом. Щоб провести до Райських воріт.

Хай Земля тобі буде пухом, дорогий наш Друже. А душа твоя хай зазнає нових, ще щасливіших, реінкарнацій і лине в Україну – на благо нашої нації.

3 останніх нотаток Миколи Костенка

ДУША

Хтось гладив ниву... Бігли синюваті хвилі; плескав у долоні далекий вітер, морщився, наче старече обличчя; холодні сірі очі слідували за хвилями...

Наче я і не я стою на хвилі; все піді мною пливе, коливається; вже от ніби той човен, що на ставку був прив'язаний до верби. Човен, обсіпаний в'ялим листом, на дні одне весло... Хтось тихо засміявся.

Пісня про Гайявату... Суворі воїни пливуть рядами. Коні під сідлами, лунке далеке іржання. Незворушний вождь указує рукою вдалеч. Усе рухається, не торкаючись землі. Пилуґа – наче напнуте полотнище: індіанці провалюються в сіру товщу. Душно.

Вище і вище пропливає староруське військо, блищать шоломи, блищать щити, мовчазна суворість, величезна внутрішня сила. Чи то Ігор з дружиною, чи ще хтось... Слово про Ігорів похід.

Хтось... Немає імен, немає часу, немає живого. Тіні. Множинні маси тіней.

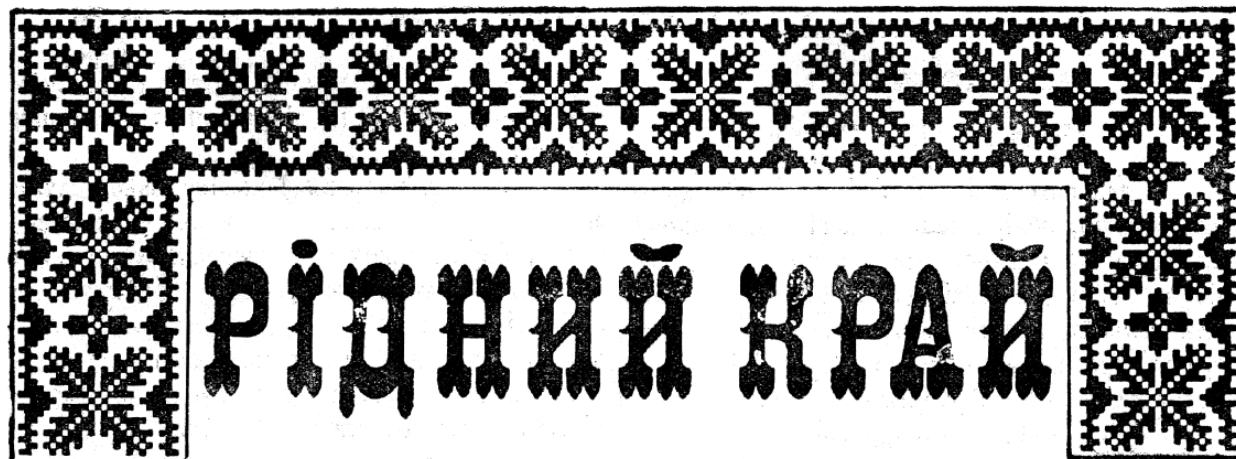
Хтось тихо плаче. І не плаче, а до сліз своїх тихо шепоче. Свіча тріпоче і тягнеться в той бік. Звідти пливе задуха. Щось вологе накриває обличчя. То руки дружини кладуть на голову вологий рушник. Руки її тремтять, рухаються по обличчю – рушника перегортають, щоб дихалося легше. Ці такі рідні руки.

Сутеніє. Вечір насувається тими ж хмарами-хвилями, наче туман котиться і западає вологою млістю в очі. Знову не заснути, ніч буде довга й морочлива – думки розповзаються і не тримаються купи, від них важко і тривожно. Хтось гладив ниву... Піднялася тишина, роздивляється на світ. Хмарно, сумно, сонце поза дзвіницями й мінаретами. Кудись утікає справедливість тепла.

² Челядна гора в селі Ісківцях. Уклін поета цьому куточку його малої батьківщини:

*І поцілую в лоб Челядну гору,
Де рідні тіні пращурів моїх.*

У «Рідному краї» про «Рідний Край»

Українська часопись, виходить у Києві.

Число 36. (Вийшло 17 Лютого 1910 р.).

(До рочнику 1909-го).

Ніна Степаненко

ЧАСОПИС «РІДНИЙ КРАЙ» (1905–1916) НА ВІСТРІ ЧАСУ

«Рідний Край», що виходив у світ з 1905 року до року 1916, – часопис поліфункційний: науковий, художній, економічний, політичний. Художня та наукова сторінки його знайшли своїх прискіпливих дослідників. Економічному й політичному змістові цього видання присвячено лише поодинокі праці. А тижневик, між тим, послідовно фіксував перебіг економічного й – особливо – політичного життя. За цим важливим виданням початку ХХ століття легко відтворюються тодішні досягнення і втрати в різних значущих для суспільства сферах. «Рідний Край» став справжнім ретранслятором усього, що діялося на той час в імперії й далеко за її межами. Обиралися різні форми донесення новин – повідомлення, аналітичні огляди, окремі рубрики, замітки, реклами тощо. Широту спектра всього повідомлюваного засвідчують заголовки, як-от: «Новий закон про вибори в Государственну Думу»¹

¹ Тут і далі збережено мовні оригінали текстів, надрукованих у тижневику «Рідний Край».

[1905. – Число 1], «Що діялося в Росії за останню половину минулого року» [1905. – Число 1], «З'їзд у Полтаві для вияснення справи про землю і про потреби селян» [1905. – Число 1], «Життя по інших державах» [1905. – Число 1], «До Полтавського Губернського Земського зібрання» [1905. – Число 1], «З життя в Росії» [1905. – Число 1], «Що діється по інших державах» [1905. – Число 1], «З життя на Україні» [1905. – Число 3], «Де-що про Галичину» [1905. – Число 4], «Полтава, 4-го марця 1906 року» [1905. – Число 9], «По Україні» [1906. – Число 9], «Посли до державної думи. Од Полтавської губернії» [1905. – Число 10].

Важливо, що видавці часопису тримали руку на пульсі доби, одним зі своїх основних завдань уважали висвітлення всього найсуттєвішого, що тоді відбувалося і впливало на розвиток суспільства. Особливу цінність мають публікації, у яких уміщено аналітичний опис збіглих подій певного періоду.

Так, у статті «Що діялося в Росії за останню половину минулого року», підписаної криптонімом Л. Ж. [1905. – Число 1. – С. 8–12], представлено «огляд подій минулого року з тією, яка межує сучасну Росію з порядками старого державного ладу». Мовиться, зокрема, про «закон 6 августа про Государственну Думу», яким «Царь признав неминучу потребу змінити державний лад». Наголошено, що новостворений документ не відповідав запитам освічених людей і народу загалом передусім тому, що Дума не мала анінайменшого впливу на які-небудь зміни в законі. Критично оцінено чинну виборчу систему: «...члени Думи повинні були вибиратися не усім народом, а де якими людьми: з панів, і купців – заможнішими, а з селян – тільки тими, що були-б наче просіяни через чотири сита... Не дано було ні свободи слова і печатання (друку), ні свободи зборів і союзів (спілок), а без сіх вільностей, усякий зна, неможливо упорядкувати життя людей і обстоювати як слід їхні права». Цю законодавчу колізію громадськість оцінила по-різному: на переконання одних, Думу «треба бойкотувати», варто «добиватися справжнього конституційного ладу», а це можливе за умови не сесійного, а всенародного голосування; інші свідомі того, що Дума має зберегтися, але неодмінно змінити свій уклад, «поширити свої права». Усі недобрим знаком уважали те, що «Думі не давалося право змінити уклад її». Автор статті констатує, що в імперії, яка позиціонувала себе демократичною, не було навіть натяків на демократію. Це промовисто підтверджує заява московського генерал-губернатора, з якою він звертається до земських і городських гласних. Через неї доведено широкому заголові, що «незабаром буде виданий закон про Государственну Думу, і що після об'яви того закону вже не можна буде прилюдно балакати про зміну державного ладу». Висловлено ще й таку категоричну вимогу: «...коли зійдуться у Москву земські і городські діячі з інших губерній <...> то він (генерал-губернатор. – Н. С.) розжене той з'їзд».

Ці диктаторські плани не були зреалізовані: з'їзд відбувся 12–15 вересня в Москві й ухвалив таке: Дума може й повинна змінювати та видавати закони; вибори до Думи повинні бути всенародними; мають запанувати «вільности слова, зборів, спілок і страйків (забастовок)»; треба наділяти землею безземельних і малоземельних селян, а також знижувати орендні ціни на землю. Та найосновнішим рішенням стало те, що «усяка країна російської імперії або народ иньшої, ніж великоруси, нації, має право здобути собі автономний уклад. Коли-ж край, або народ, має автономію, то він може і повинен завести собі порядки, які відповідають місцевим потребам, може скласти сейм з виборних від усього народу свого, а той сейм буде вже упорядкувати своїм краєм, видавати закони, які потрібні для краю,

розкласти податки і видатки, завести учення в школах на своїй мові і багато чого иньшого, що вимагає народ свій».

Це право, зрозуміло, повинна мати не лише Польща, Литва, а й Україна. Усім добре відомо, що демократичну норму, про яку йдеться, Російська імперія поклала під сукно. Пролежала вона там довго, власне, аж до кінця 80-х років ХХ століття, коли, здавалося б, незрушима імперія, переживши стадію, поіменовану СРСР, урешті-решт спочила в Бозі. Цей розпад покровоко наближали й ті події, які відбулися відразу після з'їзду земських діячів: усю Росію охопив страйк залізничників, який автор аналізованої статті називає дивом, «якого не бачила і не чула не тільки Росія, а навіть і по всій Європі не бувало такого». Царизм не хотів поступатися, але змушений був це зробити й видати маніфест, у якому задекларовано, зокрема, таке: цар «поклав в обов'язок начальству виконати його тверду волю: дарувати людям свободу віри, слова, зборів, спілок і недоторканність особи <...>, поширити виборче право, установить, щоб ніякий закон не видавався без ухвали государственной думи, і щоб дума мала право догляду за начальством, яке повинно все робити по закону». Перемогою страйкарів слід уважати з'яву невдовзі після маніфесту наказу про амністію політичних злочинів.

Особливістю розглядуваного тексту-повідомлення є й те, що в нього органічно вкраплено більшою чи меншою мірою суголосні основному змістові факти: замирення з Японією (з такою авторською оцінкою цієї історичної події: «мир був безславний, як безславна і уся війна»); розрухи в Польщі, Фінляндії, на Кавказі. Вияскравлено і ще одне важливе питання – прагнення всіх народів до автономії: «...як будуть вони самі упорядкувати своїм краєм, підлягаючи все таки Російській державі, то не буде там ні сварки між ними, ні здривства і утиску від чиновників з чужого народу набраних».

Проблему, винесену в заголовок статті – «Що діялося в Росії за останню половину минулого року», різновекторно висвітлено. У читача складається системне враження про все, що діялося в середині імперії й за її межами. Ознайомлення з цими й багатьма іншими матеріалами подібного змісту не залишило байдужим читачів. Маємо всі підстави твердити, що часопис формував громадську думку, гуртував люд, передусім простий, указував йому на можливі шляхи виходу із ситуацій, у яких йому випадало не з власної волі опинятися.

Серед публікацій чимало таких, які докладно характеризують події й супроводжуються ґрунтовними висновками. Наприклад, у замітці Григорія Коваленка (йде під криптонімом Г. К.) «З'їзд у Полтаві для вияснення справи про землю і потреби селян» [1905. – Число 1. – С. 14–17] у най-

конкретніших деталях висвітлено полісюжетну розмову, що відбулася між виборцями від селян і панами, у центрі якої – наболіле земельне питання: «Скільки треба землі, щоб дати її малоземельним і безземельним селянам; де взяти стільки землі, скільки потрібно, як саме взяти; яким способом віддавати землю селянам». Активні учасники полілогу-дискусії – селяни: Голтвяниця (від Байраківської громади), Олишенко (від Єлисаветинської громади), Лилаченко (від Свинківської громади), Блоха (виборний із Решетилівки), Кухарь (виборний від Диканської громади), Мороз (виборний від Демидівської громади). Щоб пересвідчитися в конструктивності пропозицій, які надходили від тих, хто ходив біля землі і мав сто рук, у сміливості висловлених думок, наведемо такий фрагмент із дискурсу, що утворює специфічну структуру («текст у тексті»), полтавця Григорія Коваленка: «Селянин Голтвяниця казав, що все нещастя виходить від панів-поміщиків, купців, чиновників-казнокрадів; вони „набастували” собі землі, будинків, грошей, усякого добра. „Подивіться, – казав він про панів, – вони повнови́ди і червоні, вони мають лакеїв і карети, а народ бідує і з голоду пухне”. По його думці, треба поперед усього зменшити арендну плату за землю. Народ тепер не може платити викупу за землю, хоч-би тую землю й дали людям на викуп. Далі Голтвяниця нарікав на духовних та монахів. У Києві, каже він, сидять монахи по 18 пудів ваги, а для чого вони здалися? Священники їздять тільки до багатих, цураються убогих, а справді мусили-б бути оборонцями убогих. Земські начальники теж тягнуть руку за панами. Народ проливає свою кров за отечество, а пани видумують „правовий порядок”, докладають цареві, буцім-то селяне-розбишаки і ще вимагають, щоб заведено було „усиленну охрану”».

Майстерно вклинювалися в розлогі та куці розповіді й охудожнені міні-дискурси, як ось цей: «Виборний від Грабінівської громади, Мороз, розказав, як тяжко жити у їх у селі: там платять по 6 рублів за випас на піску. А далі промовляв, що треба дати виборне право усім рівно, нікого не минаючи, щоб вибори були прямі і тайні.

– Значить, і всі жінки мусять вибирати? – спитав присутній Е. Ганько.

Люде озвалися: – Так, і жінки.

– І баби? – знов спитав п. Ганько.

На те люде озвалися, що жінки – такі самі люде».

Нарешті, подамо «вироблені і прийняті <...> постанови (резолуції)», аби ще раз переконатися у важливості й результативності власне просвітницької та просвітницько-політичної діяльності, яку вів «Рідний Край»:

«1. Для наділення селян землею треба, щоб землі казенні, кабінетські, удільні і монастирські перейшли у власність народу без плати, землі багатирів – на та-

ких умовах, які будуть вироблені державною думою.

2. Питання про землю може рішатися тільки думою, вибраною рівним для всіх, прямим і тайним голосуванням, а тим часом полегкість селянам у землі може бути заведена зараз змогою і згодою селян з панами, через те зібрані просять управу завести у кожній волості комісії для примирення селян і панів.

3. У такій великій державі, як Росія, треба завести, щоб кожна країна сама для себе могла видавати місцеві закони і вдовольняти місцеві потреби; через те Україна, як особлива частка держави, що одрізняється від других часток з боку етнографічного, побутового та економічного, мусить бути самостійною у своїх місцевих ділах, автономною часткою цілої держави.

4. Треба зараз відмінити „усиленну охрану” і вивести геть козаків.

5. Треба зараз визволити усіх тих, що покарані за політичні діла.

6. Треба завести рівний для всіх суд, а земських начальників щоб не було, також і поліції по селах.

7. Треба знищити усі перешкоди для заведення вільностей, написаних у маніфесті 17 октябрю: між иньшим, треба дати повну вільність для селянських спілок».

Якщо представити суцільний політичний дискурс тижневика з позицій його тематичного спрямування, то в ньому чітко вицлюються три основні сторінки: 1) «Україна», 2) «Росія», 3) «Інші держави». Перша й друга сторінки тісно пов’язані між собою, що є цілком закономірним, адже над усім повідомлюваним тягнеться традиція тодішньої імперії, у складі якої перебувала Україна. Не зайвим буде подати зразок першої сторінки з притаманною їй поліфункційністю в плані змісту й широтою географії:

«с. Сари. Гадяцького повіту. Після видання маніфесту 17 жовтня за короткі часи волі заворушилися і наші селяне, прокинулися від довгого тяжкого сну, почали думати та радитися про пекучі питання свого громадського життя. Під приводом молодого промовця, добродія І. саряне і крутьківчане стали збиратися на мітинги, де промовці виясняли людям значіння маніфесту і тих „свобод”, які в ньому обіцяні. На один мітинг заявився був і крутьківський батюшка, М. С., а бажанням сказати й свою промову, але не мав ніякого поспіху, бо селяне не вірили в його щирість. Батюшка мусив покинути зібрання і після нього в церкві почав „розносити” тих, що промовляли на тому мітингу. Не вважаючи на це, селяне, зібравшись, зробили постанову, в котрій між иньшим домагались Установчої Ради. На дворі стала темність, наступав вечір. Люди померзли, і через те рішили вибрати двох уповномочених – одного од Сар, другого од Крутьків, котрі повинні були носити по хатах листи з постановою і зібрати підписи. Після цього люди мирно розійшлися,

мріючи про кращу долю, про щасливу годину, котрої вони так довго ждали.

Тільки не так сталося, як жадалось... Незабаром темною хмарою насунула „усилена охрана” і щасливі мрії зникли... „Свободи” знищені, зісталася одна „крамола”, пронісся свист нагайки і <...> сумно стало на селі. Охранителі швидко взялись вигонити „крамолу”. Перш усього почали „тягати” уповноважених. Сарський одкараськався тим, що, довідавшись про те, що начальство вишукує постанову, він сам приніс її до пристава, за що і отримав прощення. Крутьківський же не злякався, не згодився йти з поклоном до начальства і цим накликав на себе несподівану біду. Щоб знайти „крамольника”, становий, зібрав крутьківську громаду до волості і почав різними засобами примушувати громадян видати „агітатора”, лякав їх козаками, казав, що як не послухають його, то будуть покарані всі. Довго міркували про між себе селяне. Що робити? Не видати всім буде горе, а видати буде зрада, буде велика неправда і гріх, бо чого ж один понесе кару за те, в чому всі винні? Нарешті страх перед нагайкою пересилив почуття правди. І страшене, вимушене слово „розпни його” пронеслось по рядах і заглушило слабенький протест де-яких одиниць, що не згоджувались з більшістю. Поліція вже лагодилась арештувати „агітатора”, коли рознеслась чутка, що приговор викрали з волості. Знов почалась колотнеча. Поліція примусила крутьків <...> писати другий приговор. Тим часом нещасливий „агітатор” встиг зникнути з села і ніхто не знає, де він тепер є і що з ним. Цікаво знати, які міри придумала поліція в такому незвичайному становищі? Чи не заставить селян знайти ще одного „козла отпущенія”?

с. Нова-Добранка (Херсонськ. губ.). Село наше маленьке, бідне. Народ смирний і з убожеством мирився б, якби податками не витягали й останньої кровавої копійки. Наприклад, оце недавно, 22 лютого, наш староста скликає сход і каже, що він одержав від старшини приказ „вигнати” дві повозки під козаків, що мають їхати з с. Ревуцького в с. Павлівське. Ну, нічого робити, обібрали двох чоловіків. Спитали скільки візьмуть. Вони й кажуть: як-же їхати, коли болото по самі маточини? Староста-ж відмовляє, що якось та треба їхати, нічого не поробиш, бо начальство велить везти козаків. Тоді ті відповідають: як дасте 30 карб., то поїдимо. Гомоніли, гомоніли, та нічого не подієш, як ніхто за менше не хоче везти. Таким чином і здерли з бідного й маненького (43 двори) села 30 карб. кривавих грошей на непотрібних нам козаків. А школи в селі немає. *Ів. Однокол-Звуковик*

Верходніпровський повіт (Катеринославщина). В студні минулого року тут почався аграрний рух, який захопив села: Дернівку, Куцозалівку, Успенське, Лихівку та інші. Селяне приїздили хурами в економію, запрягали панам коні і виряжали їх геть. Хліб і другі речі забирали. Скотину різали або виганяли в степ, а будівлі, сіно й соломі палили.

Багато при цім було нерозумілих жорстокостей. Так, в одній економії ніби-то спалено 150 штук свиней; по других містах повірізувано скотині язика. Розказують, що й досі по степу блукають цілі зграї захлявливих телят і иньшої скотини. Всіх економій в Катеринославщині спалено і зруйновано ніби-то більш сотні.

В початку січня цього року прийшла чутка, що з Катеринослава послані козаки. Як почули про це селяне, то піднявся такий рух, як в часи „руїни”. Тікали за Дніпро, ховались по лісах, та островах; при цім де-які позамерзали. Забрані в панів речі вивози й кидали, або по ярах, або в островах по Дніпру. Приїхали козаки, привезено де-кілько гармат і почалась розправа. Пороли жорстоко, немилосердно: пороли так, що стояла кров калюжами. Багато селян покалічили; попереламували руки, ноги, повибивали очі то-що. Оповідують про це селяне скрегочучи зубами, з сльозами на очах. В однім селі селяне повбивали тих втікачів, що повертались після розправи. По других селах теж наміряються повбивати втікачів, які повтікали від катування.

Такий спокій збудували нагайками. Чи на довго? *М. Дніпровий*

с. Мануйлівка (Катеринославської губ., Новомосковського повіту). За часів „воли”, в с. Мануйлівці люди трошки було заворушилися. По празникам збирались у школі, читали газети, співали українські пісні, закликали промовців-українців, котрі розказували про давню волю і долю народу українського і про теперішнє життя. Мануйлівці скинули старого старшину Коржа і настановили нового Л., щирого українця. Заснували українську бібліотеку і т. ин. Аж ось город Катеринослав і другі міська об’явили на воєнному стані і пішли арешти <...> арештовано у нас старшину Л., вчителя, ще чоловіка з десяти, котрі й досі сидять в острозі. На час воєнного стану в селі Мануйлівці все замерло. *Мусій Шило*

г. Катеринослав. Наш город, як і иньші міста Російської держави, за останні місяці багато де-чого пережив. Переживає тепер він воєнний стан, котрий задавив у йому і по всій Катеринославщині життя. Багато забрано людей і поховано по тюрмах.

Дякуючи лихій годині, тутешні українці, які наважились були один час заявити людям про себе замовчали. Засновано було літературно-артистичне товариство „Просвіта”, але воно ще нічого не робить. Давно вже йшла балачка про видання української часописі, та заведений військовий стан спиняв здійснення сього. Та от недавно все таки вийшла українська часопись, та аж дві зарозом. На жаль обидві skonфісковані, а одна кажуть, навіть зовсім припинена. *(В.)*

Суми Харківської губ. В перших числах лютого було увільнено з повітового земства по приказу генерал-губернатора 64 чоловіка „неблагонадежних” служачих, із котрих 4 канцелярських, а останні учителі й лікарі. Селяне в повіті zostалися без лікарів, а кіль-

ко шкіл zostались без учителів. Політичними набита повна тюрма і земські буцегарні.

На днях хоронили інтеллігента, що захворів у тюрмі і умер у Сумській земській лікарні. Труну несли кілька інтеллігентів і робітники. За труною, як звичайно, ішов піп місцевої церкви. Тихо ішла процесія, і тільки зрідка можна було розчути сумне „Святий Боже”, котре співали провозжати. Та на півдороги хтось із провозжаних заспівав „похоронний марш”. Піп зразу відмовився йти далі за труною і пішов до-дому, залишив мертвяка ховати тим, що виражали його на той світ. На другий день поліція арештувала де-кого з бралих участь у похоронній процесії.

с. Підлипне Конотопського повіту. Наші прихожани поставили в церкві нову кружку, на якій написали: „на користь сімейств борців, що померли в боротьбі за свободу голодного люду, робочих, що залишилися без заробітку й хліба й інших людей, що через події в Росії залишилися голодними й холодними”; і кружку цю обносять по церкві з 6 декабря 1905 року при кожній службі. А тепер єпархіальне начальство „предписало” благочинному „немедленно прекратить цей незаконный сбор”, а як прихожани не схочуть, то тоді припинять з підмогою громадянської влади, а винуватих у цій справі „арештувати і предати суду”. Та коли хотять знайти винних і арештувати їх, то прийдеться арештувати все село, бо всі винуваті в сій справі. *І. С. Ч.*

Конотоп Чернігівської губ. У нас до 17 октября 1905 року усе було тихо, хоч де-хто по закутках і балакав, що стало жити погано і що треба б жити на інший, кращий лад. А все-таки мовчали, а як почитали маніфест 17 октября і узнали, що цим маніфестом дається свобода слова, зібрань, недоторканність особи і інше, то тоді так і загули, як бджоли. В городі було зібралось більше 15 тисяч народу, ходили з червоним прапором з надписом „свобода” і служили благодарственный молебен. Військо і поліція не припинялися. Але ж скоро нагнали вгору козаків, драгунів і піших салдатів, був заведений військовий стан і стали розганяти всякі збори і сходки. Після 6 год. вечора не можна було вийти з двору, бо получиш козацької нагайки або кулі. Тим часом в селах ще вільно було зібратись і про все балакати. Сельські общества робили приговори, щоб всю казенну церковну і монастирську землю розділити на душі тим, хто її обробляє; щоб духовенству не давати руги, а платити жалування; щоб не було поставлених земських начальників і поліції, а щоб народ сам собою порядкував і наставляв собі начальство, яке буде потрібне, і хто до того буде годящий; щоб салдатам уменшили год служби; щоб дітей можна було вчить кожному безплатно і багато ще дечого. С. Підлипне перше зробило такий приговор, а за тим і другі; а як узнало про це начальство, зараз і в села нагнало козаків і зробило те, що і в городі. 16 декабря приїхали в Підлипне козаки й драгуни і стали громаду скликати до церкви на сход; зібралось мало що не все село; тоді козаки почали арештовувати лю-

дей, котрих указували шпиги і в’язали одним кінцем віжок за попереk чоловіка, а другий кінець прив’язували до сідла і так нав’язали 6 чоловік, а тоді стали їх вести в город (5 верст). Вели їх „собачою рисою”, себто вони мусили бігти, скільки ставало сили, щоб поспішати за кінями. Притягнуті таким робом в город, вони були посажені в Острог. І тепер ще арештовують багато де котрих. Як невелика Конотопська тюрма, а вже давно повна набита політичними. Уже і в Ніжині і в Чернігіві одправляли, а все ніде дівають арештованих, так тепер найняли ще баню у Кетхудова, і вже і в бані скоро буде повно. Козаки в городі постійно п’яні, роблять багато шкоди. Війська все прибавляється, ще й сьогодні прислали один 1/3 сотні Донських козаків.

Чернігівський Губернатор дав приказ Конотопському справнику „не допустити з’їзду крестьянского союза, котрий має бути на цих днях”. *І. С. Ч.*

Цю хроніку з інтересом читатимуть ті, хто нині мешкає в селах Сари, Нова Добрянка, Мануйлівка, у містах Суми, Конотоп і інших згаданих населених пунктах. Цінність же самих матеріалів ще й у тому, що вони різнобічно віддзеркалюють суперечності початку ХХ століття. Домінують тексти з негативною конотацією – такі тогочасні реалії. А ще вони заманіфестували правописні, лексичні, граматичні й інші тодішні норми української мови, зафіксували їхню непослідовність, що також є природним фактом: розвиток мови багатомільйонного народу гальмував горезвісний Валуєвський циркуляр, Емський указ. Імперія хоч і заявляла про якісь демократичні норми, цінності, однак насправді не бажала втрачати своїх позицій, навіть посилювала їх усіма правдами й неправдами.

Окремо слід сказати про матеріали, що надходили від «простого люду». Вони вражають своєю щирістю й правдою, мають специфічну структуру, позаяк максимально наближені до народно-розмовної стихії. Ось зболений лист, пересипаний інтертекстами, від мешканки села Семенівки Костянтиноградського повіту, дружини священика Костенка:

«Господи, де ж правда, де ж закон, коли люди, котрі пильнують його, роблять такі страшні беззаконня? „Май отмщение и Азь воздамъ”, кажеш Ти. Як же ж можна мовчати, як же ж можна стерпіть, коли власть, тобто приставлені, роблять не твою волю, а свою, до кінця зневажають Твій образ в чоловікові, ні за що глумляться з його і все се остається без усякої кари. Ні, не можу мовчати: совість, що Ти запалив, звеліла мені заступитись за кривно зневажених братів. Чутка про земельні безпорядки, як завірюха добігла й до наших сусідів поміщиків і відібрала й від них спокійний сон. Злякались вони дуже й почали підлещуватись до селян; почали вони вертати їм ті штрафи, що позабірали не тільки за сей рік, а ще за два за три роки до сього. Найбільш від усіх разщедрився поміщик с. Семенівки, Констант. повіту, пан Катеринич. Багацько

народу приходило до його, і всі поверталися від його дуже задоволені. Після пішли туди де які люди й з нашого села, Бердянки; забрали свої гроші і вернулися любенько до дому. У них і на думці не було, що те, що їм віддали, не своє, а неначе-б то чуже, крадене. Все це діялось в грудні місяці (декабрі), а в січні (январі) про це й думать забули. Коли, несподівано, 12-го січня проявились у нас салдати, справник, становий пристав і стражники.

Неначе грім вдарив в нас. Чутки про арешти винуватих і безвинних так налякали нас, що як побачиш кінного стражника, аж затремтиш. А тут, бачте, цілий отряд. „Господи, що ж се буде”, шепотіли селяне, тай зацікавили, як їх очі побачили щось дуже страшне, як почули вони не людський крик. Наші сільські стражники помогли тим, що до нас приїхали відшукать тих людей, що позабірали штрафи, і шість чоловік безвинних вигнали з лайкою на майдан, обступили їх тісно і почали команду: „Навколюшки! Шапки знять! Кланяйтесь до землі!” Всі нещасні, як один чоловік, без шапок, вдарили поклон до самої землі. По-між ними були й дуже старі.

Сльози показувались з під сивих брів, та ніхто не осмілювався плакати. „Що се ви <...> (далі така лайка, що й казати сором). Що се ви, хами – дуже сердито закричав справник. „Так вам штрафи брать”! „Давали, то й брали. Воно ж і пани з нас брали” почав казати Овчаренко, та й не скінчив бідолашний, бо розгніваний справник вихопив його з громади і почав бити прямисінько в лице. Далі пристав Назаренко прийшов йому помагати. Він схопив Овчаренка за волосся і підставляв його лице для побоїв доти, доки волосся не опинилось в його руках, доки не зомліла рука того, що так немилосердно розправлявся.

Під кінець сієї звірської розправи піднявся неймовірний крик. Багацько людей заголосило. „Давайте гроші”! почали знов команду. Та не знали люди, що будуть гроші править, не було із собою грошей, а де в кого і в хаті не було. „Женіть в кого єсть гроші, по хатам. По два стражники на чоловіка”! Скомандував справник. І погнали людей без жалю, гірш ніж женуть скотину, погнали нагайками і звеліли іти поруч з кіньми, погнали так, що у Василя Барабаша, хворого серцем, все лице покрилось глибокими шрами.

А останні стояли навколішках; в їх не було грошей. „Вставайте”, загадав і їм справник, тільки вже не так сердито, не так голосно. „Женіть всіх в економію”! Що було далі, як падали старі, літ по 50 люди, котрі не мали сили бігти за кіньми по кучугурам снігу, як вже не справник, а пристав держав біля себе 7 чоловік навколішках, як грубо розпитували мого чоловіка і про инш. не буду казати, не можу; при одній думці серце підпливає кров'ю, тіло тремтить.

Ось що діялось, дорогі брати, і де-ж се? В самім мирнім селі. Гнобили, зневажали, і кого-ж? Добрих, простих селян, тих, що люблять від щірого серця свою вітчизну і Царя, селян, котрі ще так недавно, під новий рік при всій громаді обіщались своєму священ-

нику не вступать в союзи, не бастувать, а дожидать терпеливо государственної думи. Так були нарушені всі закони і божеські і чоловічі, забута була правда, і хто ж се все зробив? Ті, що приставлені навчати других правді і закону. Боже правий! Люди добрі, порадыте скривдженим, як правди добитися, найти дорогу до суда!»

Окреме місце в «Рідному Краї» займають повідомлення про Галичину, яка, оголошено в одній із заміток, «лежить <...> в Австро-Венгрії», а не в Україні. Та в інших публікаціях звучать оптимістичні ноти. Важливішим, переконують автори тижневика, є не входження на початку XX століття й сторіччями раніше України до складу інших імперій, а те, що на українських землях «з давніх-давен живе наш український народ (коло 3 мільйонів), котрий говорить нашою мовою і відрізняється від нас тільки трохи по одежі» [1905. – Число 4. – С. 11–12]. Із таких національно-патріотичних позицій заявлено в журналі й про Буковину. Між рядками текстів на цю прямо-таки пекучу тему, які друкував журнал, прочитується патріотизм і відчувається намагання наших предтеч відновити історичну справедливість – розширити кордони України, допомогти їй вирватися з імперських пут. Ця проблема заслуговує на окреме фундаментальне дослідження за матеріалами аналізованого видання.

Що ж до іншої сторінки – «З життя в Росії», – то її основне призначення, як і попередньої, не уславлення тих або тих досягнень, а миттєве та ефективне реагування на наболілі проблеми. І незброєним оком можна помітити, що редакція, автори значних і коротких за обсягом дискурсів на боці простого люду. Дописи дають йому, простолудині, вичерпну відповідь на багато актуальних питань, точно документують усе, що відбувалося довкола. Потверджують сказане такі опубліковані матеріали:

«Більш як 40 тисяч робітників у Петербурзі не мають роботи і заробітку уже кілька місяців і терплять страшну нужду з своїми сім'ями. В останні часи почали збиратися і радитися про свою долю. Зложили вони вимагання до петербурської гор. думи, у якому написано: гор. дума мусить зараз же почати великі роботи (які вже давно намічені городом) і віддасть їх безробітним робочим. Які роботи доведеться віддати заводам, то дума мусить поставити умови, щоб заводи прийняли тих робочих, що останні місяці були вигнані з заводів. Далі робітники вимагають, щоб була обрана комісія з 12 гласних, до яких долучиться 12 виборних з робітників, і тая комісія мусить вдовольнити потреби безробітних. Разом з тим безробітні випустили відозву до всіх робітників Петербурга, просячи їх прийти їм на поміч в боротьбі. Дума вдовольнила бажання робітників, визначила 500,000 р. на роботи, обрала комісію і допустила в неї виборних

з робітників. Та петербургський градоначальник, по згоді з міністром внутрішніх справ, кажуть, не хотів стверджувати постанови думи, і се могло повести до великих клопотів і неспокою в столиці. Тепер чутки йдуть, наче вже градоначальник не буде перешкоджувати думі і робітникам в сій справі».

«Серед петербургських робітників склалися „трудова група“, яка має на далі перетворитись в політичну партію. До неї пристало багато робітників з тих, що раніш належали до соціал-демократичної партії. Трудова група увійшла в згоду (зав'язала блок) з партією „народних соціалістів“ на час виборів».

«Партія 17 октября жваво готується до виборів, скликає збори прилюдні, розповсюджує свої видозви, засновує комітети по багатьох городах, і наміряється розіслати своїх агентів для агітації по селах. Де хто сподівається, що на-далі вона увійде в блок з „союзом рускаго народа“ або як иньше називається ця партія – „істинно русских людей“. Поки ж з'ясувалось, що партія 17 октября входить в блок торгово-промисловою партією „Октябристам“ дуже легко ширить свою діяльність, бо ця партія дозволена начальством, і уряд догоджає їй. Головний діяч її, Гнучков, вславився тим, що в газетах висловив своє співчуття до теперішнього поведіння правительства, і виправдує заведення воєнно-польових судів. Через це иньші конституційні партії дуже обурені проти нього і його партії. Де хто з значних діячів вийшли з партії 17 октября і прилучилися до „мирного обновлення“ [1905. – Число 45. – С. 8–9].

Тематична сторінка «Життя по иньших державах» – це розповіді про «важніші справи по иньших сторонах закордонних, що викликають людність до більшої діяльності і жваво обмірковуються по ріжних часописах». Ці «інші сторони закордонні» – Франція, Германія (Німеччина), Англія, Австро-Угорщина й навіть Африка. Багато з повідомлюваних подій свідомо прив'язані до тих, які відбуваються в Росії (отже, і в Україні). Продемонструємо це хоч би таким аналітичним викладом:

«Робітники в західній Європі справляли свято 9 січня, на спомин того, як 9 січня 1905 року багато робітників у Петербурзі загинуло, домагаючись волі. В сей день в Германії, Бельгії, Італії, Франції та иньших краях збиралися народні віча. У самому Берліні (Пруській столиці) було 93 віча (мітинги), на їх промовляли видатні промовці, проводирі робітницької партії.

Берлінська поліція була на сторожі, але день той пройшов добре. 200.000 людей пройшло по городу, і поліція не мала приводу мішатися. Такі віча відбулися й по иньших містах Німеччини. В Італії сей день пройшов не так добре: великий натовп людей (тисяч

12) стріла кінна поліція і счинилася колотнеча; кілька людей ранено.

У Франції республіканці раді тому, що й селяне вітають нового президента Фальєра; бо й селяне стоять за республіку. Франція має клопіт з Венесуелою (республікою в південній Америці). Вийшло непорозуміння з президентом тієї республіки Кастро. До берегів Венесуели послані Французькі воєнні кораблі.

В Англії вибори послів до ради державної ще трохи не скінчилися. Велику перевагу взяли ліберали; такої переваги вони не мали вже давно. Не вибрані видні люди з консервативної партії, навіть ті, що досі були міністрами. Вибрано також чимало послів робочих. Тепер можна сподіватися, що англійський парламент (Рада Державна) поведе нові закони добрі для трудящих людей. І Бури в Африці, що їх звозили англійці років з 5 перед сим, – тепер надіються, що Англія дасть їм автономію і вільність.

Непорозуміння між Австрією та Сербією ще побільшало за сей тиждень: Австрія невдоволена з того, що Сербія увійшла в спілку з Болгарією, а се визнає, що сі маленькі балканські держави все більше та більше з'єднуються, як і личить братнім сусіднім народам. Австрія, як велика сусідня держава, звикла верховодити на Балканах; тепер їй неміло, що без неї завелася тая спілка. Нарікають в Австрії на свого міністра справ заграничних Голуховського, що не дгледів того, що діється на Балканах. Сербі вигодовують багато свиней на продаж і вивозять їх в сусідню Австрію і се для Сербів велика торгівля, з неї вони мають добовий прибуток. І ось тепера Австрія забороняє везти до себе, через свою границу, свиней з Сербії. Болгарія прирадила вивозити свиней до иньших країн через болгарські морські пристані.

В Японії, як і в Росії, не стає на сей рік грошей більше 400 мільйонів рублів, щоб задовольнити державні потреби» [1905. – Число 4. – С. 13–14].

Навіть побіжний аналіз сторінок «Україна», «Росія», «Інші держави» часопису «Рідний Край» дає право констатувати, що це видання зіграло велику роль у пробудженні свідомості народних мас, у виборюванні демократичних прав, у відстоюванні національної честі й гідності. Сучасні українці повинні віддати належну шану своїм попередникам, які в нелегких умовах виборювали нашу самостійність та незалежність. Основне сьогоднішнє завдання – довести справу тих, хто стояв на сторожі українського державотворення на початку XX сторіччя, до логічного кінця. Так має бути. Бо це, урешті-решт, і справедливо, і чесно.

Галина Білик

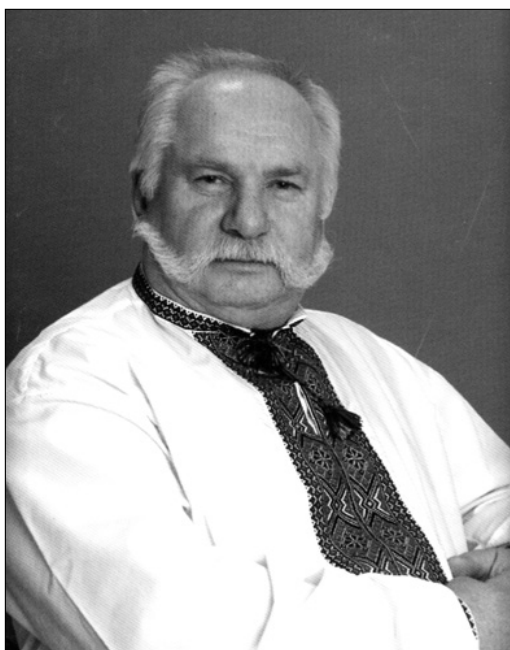
ІДЕАЛЬНІ КНИГИ ВОЛОДИМИРА КОСТЮКА

З і стрімким розвитком цифрових технологій не раз натикаємося на питання про майбутнє друкованих видань і власне книг: чи мають вони перспективу, чи витримає стандартний паперовий формат конкуренцію з електронним? Дивовижні шедеври, народжені творчою співпрацею митця Володимира Костюка й видавництва «КВІЦ» і «Майстерня книги», «Майстер книг» однозначно пересвідчують: книзі не просто БУТИ, а вона, спираючись на сучасний науково-технічний прогрес і смак та віртуозність її «зодчих», спроможна стати взірцем мистецтва й нести нам величезну насолоду, дарувати і знання, й емоції, і невичерпне естетичне враження. Безсумнівно, в Україні є великий потенціал до такого книговиробництва, і заснований він не лише на сучасних здобутках НТР, але й на вітчизняній віковій традиції краснопису та друку, на давніх поліграфічних установках щодо створення «продукту» для душі, оздобу повсякдення, культурного скарбу.

Гортаємо сторінки ошатних видань Володимира Костюка, в котрих усе збалансоване – і зміст, і форма, і духовна енергетика, яка особливо пильно сьогодні стоїть на сторожі українського буття, репрезентує найкраще в нашій нації, підтверджує самобутність і монолітність нашого народу, який пройшов палюче горнило своєї тисячолітньої історії.

Ось чотирикнижжя гадяцького циклу, приурочене малій батьківщині автора і створене під грифом її відродження. Зазначимо, що народився Володимир Степанович Костюк на Полтавщині в історичному козацькому містечку Гадячі 27 червня 1955 року. 1972 року закінчив Гадяцьку серед-

ню школу № 1, а 1977-го – режисерський факультет Гадяцького культурно-освітнього училища імені І. П. Котляревського. Подальшу освіту здобував на акторському факультеті Київського державного театрального інституту імені І. К. Карпенка-Карого, а з отриманням диплома – 1981 року – почав працювати актором кіностудії імені Олександра Довженка. Життя, крім творчої долі, дарувало йому ще і пристрасть колекціонера українських старожитностей, талант краєзнавця, проникливість дослідника, ініціативність і наполегливість громадського діяча, активне членство в Національних спілках кінематографістів та краєзнавців України. А також – важливу місію: очолити фундацію «Гадяч – гетьманська столиця».

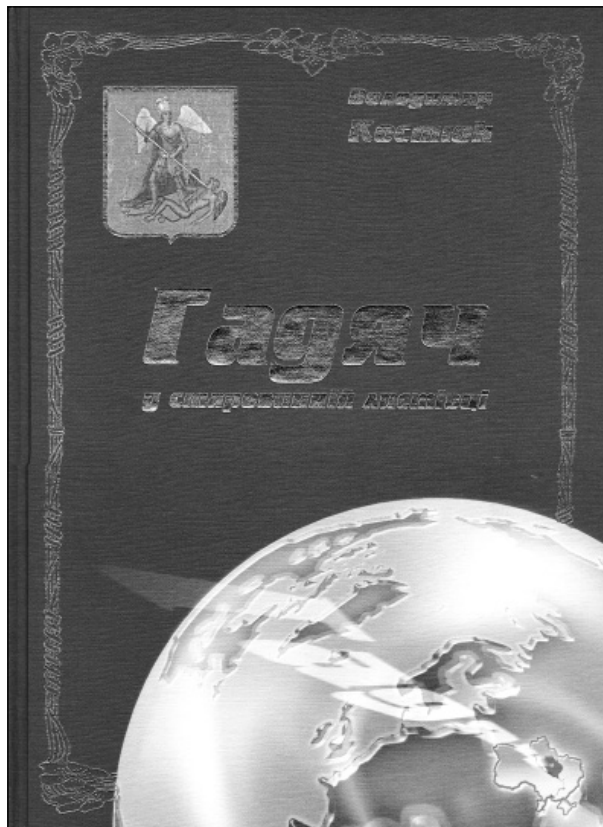

Володимир Костюк –
краєзнавець, колекціонер, митець. Фото

Перша книга циклу – «Гадяч у старовинній листівці» (2007) – ілюстро-

ване видання, в якому висвітлені «архітектура, побут жителів і пейзажі міста Гадяча Полтавської губернії кінця XIX – початку XX століття з коротким історичним описом подій, що безпосередньо пов'язані з історією міста Гадяча» [1, с. 2]. Володимир Костюк презентує в ньому листівки й історичні матеріали із власної колекції й адресує його колекціонерам, краєзнавцям, митцям, музейникам, науковцям, а також усім небайдужим до історії та культури колишнього полкового міста. «Скільки себе пам'ятаю, – зауважує автор у вступному слові, – був колекціонером, і до рук потрапляли різні документи, фотографії, листівки, газети, де згадувалося про Гадяч. За тридцять років зібралось чимало матеріалів. Однак справжньою несподіванкою стало те, що мій давній товариш, мистецтвознавець і відомий колекціонер старожитностей

Володимир Сова, допоміг мені придбати фотоархів відомого художника і фотографа Сергія Іларіоновича Каташова. Вивчаючи та опрацьовуючи масу документів, світлин, листів, спогадів, я зрозумів, що моїм маленьким пам'ятником рідному місту може стати книжка – фотоісторія Гадяча кінця XIX – початку XX століття. Таким чином я зможу віддати шану своїй малій Батьківщині, донісши до на-

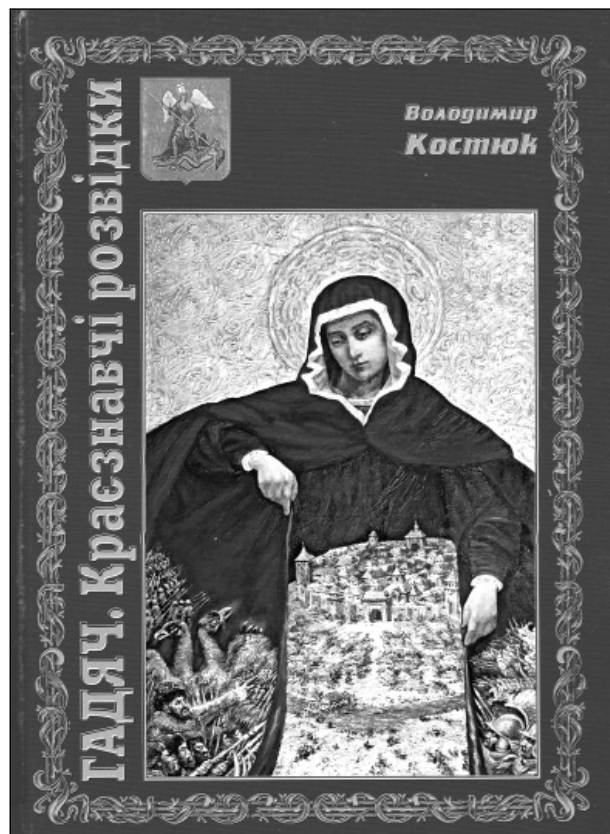

щадків зібраний безцінний матеріал» [1, с. 10–11]. А відтак краєзнавець-патріот запрошує земляків і всіх зацікавлених у «подорож містом із фото столітньої давності». Метою своєї праці він бачить пробудження історичної пам'яті й національної самосвідомості краян, ідейне згуртування їх для поступу й відновлення давньої слави Гадяча.

Відкриває книгу посвята («Рідному місту присвячую») та герб міста Гадяча [1, с. 3] – на червоному щиті світлий воїн, що перемагає демона, згодом конкретизований як архистратиг Михаїл, котрий «простромлює золотим списом чорного диявола» [1, с. 62]. Після короткої довідки про автора вміщено живописний літературний опис гадяцького краєвиду, здійснений колись Оленою Пчілкою, та яскравий пейзаж місцевого художника Михайла Позивайла, змальований із гадяцьких пагорбів. Добірка чорно-білих світлин репрезентує гадяцьку вітальну листівку, забудову центра міста, як-от земську управу, банк, аптеку, торгові будинки, гімназії, Соборну площу і ярмарки на ній, а ще залізничний вокзал, перший гадяцький потяг. Також на

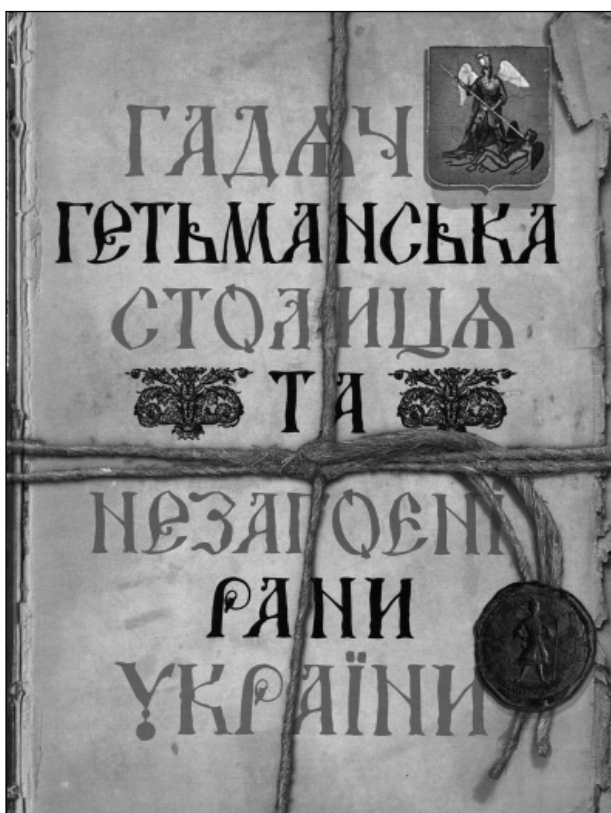
давніх фото є культові споруди, здебільшого зруйновані згодом за радянської влади, – Святоуспенський собор, Преображенська, Петропавлівська, Михайлівська церкви, синагога. Зображено вулиці, кутки, околиці й урочища давнього Гадяча – Галочку, Гончарівку, Драгоманову гору, Заяр, Підварок, Поділ, типові хати містян і дачі заможних людей у Зеленому Гаю, річки Псьол і Грунь, водяні млини поблизу них, водовозів, рибалок, візників тощо. Фотодокументальний ряд вдало доповнюють старі вклейки-карти, два пізнавальні нариси – «Історія поштової листівки» та «Історія краю», список бібліографічних джерел, що в цілісному сприйнятті забезпечують ґрунтовне засвоєння значного масиву інформації та формування відчуття глибинної прив'язаності до описуваної території.

Уже в першій книзі про Гадяч було анонсовано другу – про його жителів. Володимир Костюк запросив усіх охочих краян інформаційно долучатися до цього проекту, зокрема надаючи наявний у них маловідомий історичний фотоматеріал. Упродовж певного часу задумане видання старанно напрацьовувалося і зрештою побачило світ 2010 року під назвою «Гадяч. Краєзнавчі розвідки». Традиційно відкривають книгу герб і присвята; далі по-

дано коротку авторську передмову й кілька нарисів про колонізацію Гадяцького краю, походження назв Гадяч, Псьол, Грунь, про сутність і специфіку краєзнавчого пошуку, роль листівок і світлин у його здійсненні, про План міста Гадяча як джерело

історичних пошукувань тощо. Доповнюють виклад розлогий список тематичної літератури, задіяної в дослідженні, та додатки – Подвірний план Гадяча 1760-х років (авторства поручика Петра Кулябки; друкується вперше) і фото двох старовинних змійовиків, знайдених у Гадячі під час земляних робіт. Не зраджуючи своєму колекціонерському захопленню, Володимир Костюк долучає в цю книгу (як продовження попередньої) 62 світлини гадяцької тематики, з-поміж яких багато зображень річкових пейзажів, урочищ, церков, житлових помешкань та різних господарських епізодів із життя містян. І оскільки земляки щедро відгукнулися на його запрошення до співпраці, збільшивши за півроку архів дослідника мало не вдвічі, то деякі із представлених у книзі світлин мають відповідну паспортизацію стосовно джерела-власника.

Метою своїх розвідок науковець бачить, поряд із прищепленням одноплемінникам патріотичних почуттів через пізнання історії та культури рідного краю, – боротьбу із кремлівськими фальсифікаціями української минувшини, на які «радянсько-більшовицька влада як спадкоємниця московської» десятиліттями виділяла шалені кошти, змальовуючи українців «малоросами і зрадниками, тавруючи їх націоналістами лише за те, що вони прагнули служити своїй нації, а не прислуговувати, як більшовики, іншій державі» [6, с. 3]. Такі й подібні розмисли автора спонукають читачів книги більш активно вибиратись із зони життя-абсурду, адже акцентують надзвичайно

актуальні сьгодні тези, бо ж і справді, «як могло трапитися, що майже п'ятдесятимільйонний народ змушують забувати свою історію, традиції, звичаї, прагнуть відібрати [в нього] материнську мову та знищують [його] національну свідомість» [6, с. 3]. Володимир Костюк украї нетерпимий до усіляких «мазайлів»-перекинчиків, українофобів-торговців честю й мораллю, «заробітчани» на крові. Нам імпо-нує його твердження про те, що «краєзнавці повинні бути на рівні нації, котра мислить і прагне до знань» [6, с. 29] – із цієї основи, вважаємо, мусить стартувати сьгодні українська наука, освіта, культура в цілому.

Визнаючи, що історія Гадяча, як і всієї України, – «це історія суперечностей, піднесення та занепаду, поразок і перемог», Володимир Костюк усе ж хоче максимально наблизитись до її автентичної версії, представити події минулого на документально вивіреній доказовій базі, без «білих плям» і зумисних перекручень. Своїм найбільш бажаним союзником у цій справі краєзнавець бачить молоде покоління, яке мусить узятися і до правдивого відтворення історії, і до гідного творення сьодення. Відтак як послання передусім допитливій юні сприймаються епіграфи до завершених текстових компонентів видання – афоризми відомих діячів, власні умовиводи дослідника, цитати із праць учених: «Сфальсифікувати історію можливо, однак переробити – ніколи», «Хто не пам'ятає минулого – той приречений пережити його знову. Дж. Сантаяна», «Великий патріотизм українця починається з любові до своєї малої батьківщини, і та любов випещує той патріотизм», «Краєзнавство – це і наука, і мистецтво донесення до широкого загалу особливостей історичного процесу. Неможливо переоцінити виховну роль і моральну віддачу краєзнавства, адже це реальний інструмент концентрації суспільної енергії навколо пріоритетних завдань збереження історико-культурної спадщини та довкілля. П. Т. Тронько».

Володимир Костюк розбудовує текстовий виклад у науково-популярному ключі, в такий спосіб стаючи доступним широкий реципієнтській аудиторії, яку він буквально зачаровує своєю пошуковою заповзятливістю і манерою витлумачення фактів, намаганням якомога точніше виписати подію чи явище, інколи наводячи задля цього й по кілька версій пояснення. Для автора важливо, щоб і його читач розмислював, уступав у дискусію, прагнув виробити власну позицію щодо зацентрованих тез чи гіпотез, дошукувався істини.

Третя книга циклу – «Гадяч – Гетьманська столиця та незагоєні рани України» (2013) – вражає передусім концептуальним підходом до її оформлення. Це стилізація під давній рукопис, виконана зусиллями талановитого художника Костянтина Сачека: вишукана оправа, що нагадує стос аркушів козацького літопису, скріплений печаткою; «по-

жовклі» від часу сторінки; у темі їм заголовкові шрифти й інші поліграфічні деталі. Вагоме змістове навантаження несуть уже форзаці і початкові аркуші книги: бачимо малюнок звергнутої «корони» й поетичні рядки Тараса Шевченка, котрі виконують роль епіграфа до видання – «Що діялось в Україні, / За що погибала, / За що слава козацька / На всім світі стала!» Далі, як це примітно для стародруків, вміщуються герб (Гадяча), присвята, передмова. «Присвячую землякам, що брали участь у боротьбі за незалежність нашої Держави в часи Гетьманщини, та з нагоди 350-річчя перенесення столиці Лівобережної України в Гадяч», – пише автор Володимир Костюк. Анотація увиразнює його наміри щодо тематичного наповнення книги: «Історія життя міста та його жителів, які пройшли кризу пекло випробувань, жахи загарбницьких війн, у яких хоч і не перемогли, але вижили. Як і мільйони українців, гадячани мріяли про волю, боролись за неї, а опинилися разом зі всією Україною в колоніальному кріпацтві. Постійне перебування у вирі визвольних змагань допомогло їм вижити в цьому складному, не завжди зрозумілому і водночас прекрасному світі...» [5, с. 2].

Перед тим, як заглибитися в читання, прагнеш цю книгу погортати. Після вступного слова вміщено два розділи – «Гадяч за польської доби», «Гадяч у часи Гетьманщини», щедро оздоблені світлинами й документальними ілюстраціями – текстами, переліками, картами. Особливий інтерес викликає ретельно (на 121 позицію) укладений список використаної літератури, а це фактично вся найцінніша на сьогодні історично-краєзнавча бібліографія – від книжкових і періодичних видань XIX століття до найновіших праць сучасних українських і, зокрема, полтавських дослідників минулої нашої країни. Завершує видання чергове «Доповнення до книги Гадяч у стародавній листівці» – дев'ять фотофактів: вітальна поштівка Гадяча та види міста з Масюкової гори, Підварок, урочище Галочка, річка Псьол, Заяр, вулиця на Гончарівці.

У розлогіму передньому слові «Український погляд на краєзнавство та історичну науку без українофобства і фальшувань» Володимир Костюк щиро зізнається в любові до колиски його життя Гадяча – «одного з наймальовничіших куточків України», «безцінного національного скарбу», «міста-музею, заповідника» та ще й колишньої гетьманської столиці [5, с. 3]. Узаконення українською владою високого історичного статусу Гадяча дослідник наполегливо домагається, підпорядковуючи цьому прагненню і свої краєзнавчі розвідки. Водночас його турбує помітне зубожіння рідних земель, яке, з одного боку, посилює руйнування історичних пам'яток, а з другого – не сприяє вибудовуванню патріотичного форпосту, який би розвінчував старі імперські міфи-перебріхувачі історії України. «Нам потрібна така історія, – наголошує

автор, – де б історичний матеріал було подано за подіями і фактами, без прикрас і фальшувань, де немає правила: хто за нас – хороший, а хто проти нас – поганий» [5, с. 5]. У своїй книзі він наводить «понад тридцять ознак значущості міста, якими гадячани можуть пишатися і завдяки яким Гадяч знають у світі» [5, с. 5]. Допомагають у непростих пошуках науковцеві оптимізм, віра в краще, «у вищу справедливість, у те, що добро перемагає зло, у взаємну безкорисливу допомогу та підтримку, у благородство душі» [5, с. 5]. І хоч життя пересвідчує, що ідеалісти, як аналізований нами шановний автор, на жаль, першими гинуть на барикадах, – вони прочиняють двері іншим, виводять їх із п'їтьми на світло Боже. Тільки духовне самовдосконалення й історична пам'ять, переконаний Володимир Костюк, допоможуть нас стати гідними своїх героїв. Дискурс, у якому краєзнавець розгортає свої студії та міркування, є виразно антимосковський, антиімперський, далекий від марксистської ідеології та методології. Надзвичайно актуально прочитуються, приміром, такі прогностично-застережливі рядки дослідника, виголошені напередодні чергової брутальної атаки східного сусіда на нашу державу: «До сьогодні триває в Україні <...> розбрат: одні прагнуть незалежності, державності, європейського вибору, а прокомуністичні „руско-язичники“, „донецькі“ – до московського „раю“, чи „рейху“, у кремлівський хлів під назвою „Руський мір“, де українцям світить лише новітнє кріпацтво...» [5, с. 7]. І далі – «...можливо, для українців чужинська російська мова і є першопричиною раку душі, злостісною пухлиною для мрій про нормальне майбутнє?» [5, с. 12]. Лише спільне бажання розбудовувати незалежну Україну (без приватно-корисливих політичних маніпуляцій!) дає нам шанс на повноцінне державне пробування.

Своєрідною зав'язкою в книзі є таке твердження її автора: «Досліджуючи історію Гадяцького краю, я зрозумів, що вся вона вкрита білими плямами, а деякі події шито білими нитками, і що обмежена кількість оригінального історичного матеріалу та [непростий] доступ до нього створили в дослідників хибне уявлення про наше місто» [5, с. 11]. У цій розвідці задумано об'єктивно висвітлити історію Гадяча «від початку закладення на старому городищі нового міста і до ліквідації Гетьманщини, коли Україну зробили колонією Російської імперії» [5, с. 13]. Краєзнавець наголошує, що «зрозуміла, доступна, переконлива і цікава» «розповідь про рідний край» «формує обґрунтоване почуття гордості за свою Батьківщину» [5, с. 14], а це є важливою умовою для вироблення в людини почуття патріотизму.

Відтак у першому розділі своєї праці Володимир Костюк з'ясовує, яким було життя Гадяча «за польської доби»: згадує «польського магната, власника найбільшого та найприбутковішого в Ки-

ївському воеводстві Переяславського староства, брацлавського воеводу Лукаша Жулкевського» як такого, що ініціював соціально-економічне відродження краю [5, с. 15]; пише про внесок королівського уряду Речі Посполитої – безпосередньо коронного гетьмана Станіслава Конєцпольського – в розбудову місцевої промисловості, передусім селітроваріння, відкриття ним ремісничих цехів, активне протегування зведенню фортець, слобод, картографуванню місцевості тощо; висвітлює низку козацьких повстань 1630-х років проти покатоличення населення й колонізації краю, міграційні процеси українців до Московського царства, а також змагання Станіслава Конєцпольського та Яреми Вишневецького за володіння Гадячем і довколишніми землями. Важливим є авторове наголошення на тому, що саме за польської доби в Гадячі було зведено першу церкву – на пошану архистратига Михаїла: це, «очевидно, відіграло значну роль для подальшого розміщення на печатках гадяцьких урядовців цього архангела, який згодом перенесли і на герб міста» [5, с. 25].

Другий, значно об'ємніший, розділ книги висвітлює побутування Гадяча за часів Гетьманщини – впродовж 130 років від середини XVII століття. За твердим переконанням Володимира Костюка, його рідне місто стояло тоді «якщо не на самому перехресті доленосних для України подій, то дуже близько від того місця, де розгорталися події Гетьманщини» [5, с. 26]. Одним з аргументів тут послугує той факт, що власник Гадяча коронний хорунжий Олександр Конєцпольський підтримував чигиринського підстаросту Данієля Чаплинського в його кривдах тоді ще чигиринському сотникові Богдану Хмельницькому та його родині (1646–1647), що, зрештою, послугувало поштовхом до національно-визвольного руху під проводом новообраного гетьмана Війська Запорозького, розпочатого 1648 року. Краєзнавець із великою увагою випишує історію створення козацьких полків на Полтавщині, формування сотень Гадяцького полку, наводить витяг із «Реєстру усього Війська Запорозького після Зборівського договору з королем польським Яном Казимиром, складеного 1649 року жовтня 16 дня», де прописані дві гадяцькі сотні (сотники – Іван Богодун і Павло Макаренко) у складі Полтавського полку. Він майстерно оживлює перед читачем реалії тих героїчно-трагічних воєнних років, говорить про військові чини, обов'язки, реформи, розповідає про переможні битви й гіркі поразки та втрати, виводить постаті мужніх козацьких ватажків. Цікавими є свідчення про принаймні три відвідання Гадяча Богданом Хмельницьким: у червні 1650, 1653 («зустрівся з московськими посланцями, де провів переговори щодо підготовки й проведення офіційного акту приєднання України до Московського царства» [5, с. 36]), 1656 років; про злочинне присвоєння і

чиничне васальне «пожалування» царем Олексієм (грамота від 24 березня 1654 року) гетьманові та його нащадкам у довічне володіння міста Гадяча, сіл Вельбівки, Свинарного, Лютецьки, Будищ, Плішивця, Книшівки, Поділок, Капустинець, Сергіївки, Красної Луки, Липової долини, Крутьків, Млинів. Особливим боєм для автора є спотворена московитами Переяславська угода, яка надовго перетворила українців у рабів сусіда-деспота. Науковець мовить про загарбницьку, нелюдську політику колонізаторів, про розпалювані Москвою чвари в козацько-старшинському середовищі, про гетьманів-наступників Богдана Хмельницького, зокрема Івана Брюховецького, який і зробив Гадяч столицею Лівобережної України (1663–1668, фактично до 1670-го року), про визвольно-об'єднавчі прагнення Петра Дорошенка тощо. Паралельно – на фоні воєнно-політичних змагань – краєзнавець указує на тодішні доволі значущі кроки в культурно-адміністративній та господарсько-інфраструктурній розбудові міста: зведення нових храмів, вироблення атрибутики – герба, печатки, прапора, розвиток системи урядування, торгівлі. Зрештою він виводить на історичну сцену гетьмана Івана Мазепу, зауважує, що той неодноразово перебував у Гадячі – «одній з гетьманських резиденцій, де знаходилися великі склади господарського та армійського призначення» [5, с. 79], а саме в серпні 1687, лютому 1688 і 1690, серпні 1692, жовтні 1697, травні 1698, вересні 1703, жовтні-листопаді 1708 року. Тут гідний стерничий України видавав універсали, обговорював воєнну стратегію й укладав домовленості, виношував культурницько-просвітницькі проекти, рятував населення від природних катаклізмів та хвороб тощо. «Як меценат, – пише Володимир Костюк, – І. Мазепа залишив з усіх гетьманів найбільший слід у розбудові держави. Після нього і гетьмани, і козацька старшина, беручи з московитів приклад, дедалі менше проявляли меценатство, а все більше переймалися своїми статками та прибутками» [5, с. 80]. Відомо, що і сам автор книги слідує благодійницькій традиції славного гетьмана, намагаючись у такий спосіб сприяти піднесенню рівня духовності краян, понад 300 років тому важко підірваному «полтавською трагедією».

Читач віднайде в книзі й чимало іншої цікавої інформації, опертої на документи, вдало доповненої ілюстративним матеріалом – репродукціями картин, старими фото, списками, зокрема «Переліком гадячан, які вчилися в Києво-Могилянській академії, створили славу своїй державі та були причетні до величної історії краю» [5, с. 134–137]. Про долі багатьох із них Володимир Костюк розповідає в цій праці детально. Знову супроводжує основний текст видання доповнення до першої книги «Гадяч у старовинній листівці», в якому наразі подибуємо тематичну вітальну поштівку й вісім фотовидів на

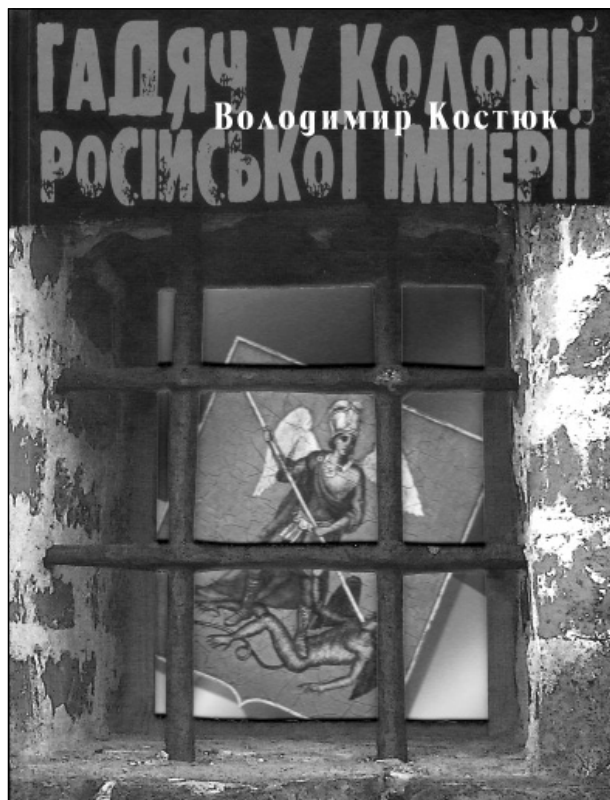
місто і його околиці. У цілому книга наснажує читача патріотичним духом, енергією любові до рідного краю.

Четверта розвідка про Гадяч – **«Гадяч у колонії Російської імперії»** (2015) – вийшла з-під пера Володимира Костюка після історично-зламних подій Революції Гідності й у самому розпалі «гібридної» російсько-української війни. Безумовно, писати її в такій ситуації було непросто, але тема, яку взявся був донести читачам краєзнавець, особливо резонує із трагічним сьогоденням, зриваючи давню полуду з очей наївних ошуканців-одноплемінників стосовно «добрих намірів» нашого східного сусіда (і це зобов'язувало науковця творити!).

У гостропубліцистичній передмові до видання – «Від автора про наболіле» – гнівно скидається фальшиво-привабна машкара з «усієї історії взаємовідносин між українцями і росіянами» й резонно акцентується, що так звані «старші брати» постійно демонструють лише схильність «до завоювання всього чужого», вони «отруєні імперським вірусом» і, можливо, «назавжди приречені жити у кремлівському смороді, погрожуючи усьому світові своєю атомною зброєю» [4, с. 11]. Спираючись на умовиводи багатьох світових діячів та висловлюючи власні розміркування щодо агресивного поведіння й аморальності Московщини-колонізатора, Володимир Костюк наголошує: «Росія – це одвічний ворог України і всього українського: вона за жодних умов, за жодних обставин не змириться з тим, що українці є також людьми, що вони мають таке ж саме право на свою самобутню мову, культуру, традицію, церкву. Росія – це хижак, який постійно потребує крові й сліз поневолених ним народів. <...> Уся історія існування України в якості колонії Росії, а потім – в СРСР під владою Кремля, – це історія катувань, заборон, фальшивих тез, які вбивалися в голови як українців, так і росіян. Це – історія геноциду, жорстоких репресій, тотальної русифікації, гоніння на все українське, осквернення наших національних героїв та возвеличення наших найбільших кривдників» [4, с. 13].

Автор свідомо підводить читача до висновку, що, від 1991 року розбудовуючи власну державну незалежність, ми, українці, сьогодні закономірно постали перед необхідністю збройно відстоювати свій самостійницький вибір, адже імперія і травмована нею людська свідомість «без крові» не відпускають. Утім йому важливо наголосити й на тому, що шлях нашого народу до свободи й державності насправді значно довший – він триває вже кілька століть і, описаний у цій книзі, зможе стати для сучасників – нового покоління героїчних борців із підлим загарбником – орієнтиром, досвідом, наукою. Першою ж – засадничою – тезою мудрого автора-патріота на цій хресній дорозі до визволення є така: «...нам і нашим нащадкам треба завжди пам'ятати головне, і ніколи цього не забувати: **ми**

і москалі – етнічно, культурно, цивілізаційно та духовно відмінні, наші долі – різні, а наші кровні узи – криваві» [4, с. 13]. Далі у книзі на матеріалі минувшини рідного Гадяцького краю розповідається про те, як упродовж століть «утягували» до «руського міра» історичні козацькі землі кремлів-

ські очільники. Водночас реалізовується намір дослідника розвінчати перебулих і новочасних «українських гнид» – «діагностувати ті хвороби, якими хворіли колись наші земляки, і зробити від тих кровоточивих болячок і від кремлівської брехні міцне щеплення, аби ми ніколи більше так не страждали» [4, с. 13]. А отже, праця є і краєзнавчо-історичною розвідкою, і настановою щодо творення кращого майбутнього для України та її народу.

Традиційно для більшості видань Володимира Костюка художнє оформлення книги здійснив високоталановитий живописець, дизайнер, фотограф Костянтин Сачек, і це черговий надзвичайний успіх майстра. Знову глибоко вражає обкладинка, задумана як в'язничне вікно: в її оптичній середині вирублено ґрати, із-за яких проглядає зображений на внутрішній сторінці архистратиг Михаїл, котрий протиінає списом демона-змія – зображення із герба міста Гадяча. Форзаци затоновано в кольори прапора України, на одному з них розміщено гриф Національної спілки краєзнавців України й палку авторську присвяту – «Присвячую землякам, гідним носити звання патріота України, які, виборюючи у нашого споконвічного ворога Росії свободу, зробили свій посильний внесок у здобут-

тя незалежності Української Держави». Скільки тих земляків ще поляже в жорстокому змаганні за вільну, щасливу Україну!.. А скільки їх уже поклало життя на страшних віражах історії!.. Більше про це дізнаємося з тексту, але вже до його початку автор – на семи аркушах фотоколлажів – візуально представляє нам своїх яскравих, миролюбних, відкритих, освічених, працьовитих, добросердних, творчих героїв. Такими постають вони з низки давніх світлин – родинних, дружніх, шкільних, службових тощо – культурно-громадських діячів, чиновників або і рядових мешканців Гадяцького краю. Гарно ілюстрований у виданні й розлогий текстовий масив: тут уміщено знімки карт, документів, марок, печаток, колишніх видів міста, ярмарків і споруд, зокрема культових, більшість із яких давно втрачені, та, звичайно ж, людей у різних життєвих сюжетах. Наприкінці книги знайдемо чималий список використаних джерел (на 115 позицій), який безумовно зацікавить істориків, краєзнавців, освітян та й інших культурних людей, небайдужих до своєї минувшини.

Нарис про колонізований Гадяч та адміністративно-територіально пов'язані з ним містечка й села – доволі об'ємний, адже викладає події за значний проміжок часу – від останніх десятиліть XVII століття до 1917 року. Це болюча розповідь про те, як українців заганяли в «московську стайню», в «тюрму народів», – одбираючи землю, вириваючи з національного лона найбільш обдарованих, знищуючи наймужніших і волелюбних, виселяючи громадян цілими селами на чужинні пустирища, формуючи з них військо для царських воєн, використовуючи на найважчих роботах в імперії тощо. Усе це кваліфікувалося як «реформи», котрими ліквідовували залишки автономії України-Гетьманщини й упроваджували новочасне рабство. «Закріпачений український люд, – пише Володимир Костюк, – перетворили на темну й забиту масу, а невелику частину козацької старшини зрівняли у правах з російським дворянством і почали їх обмосковлювати. Зросійщені українські дворяни стали служити російському самодержавству, зраджуючи власний народ. Москалі стали насаджувати думку і творити історичні фальсифікації, згідно з якими український народ оголошувався частиною „великоросів”. Неприятливі умови історичного минулого, руйнація державності привели до економічного, культурного та національного занепаду підмосковської частини України» [4, с. 22]. Разом із тим автор із гідністю наголошує, що ніколи українці не мирилися із приниженням людини та нації імперією, а силою свого духа помітно вивисувалися над усіма царями-«реформаторами». Завдяки цьому Україна і збереглася.

Документально точно Володимир Костюк описує територію, склад, види занять, статки населення, земельні та виробничі відносини, характер

правління тощо спочатку в Гадяцькому полку, а потім у новоствореному Гадяцькому повіті, багато уваги приділяє духовним запитам місцевих мешканців, поступовому зведенню в місті й довкола нього церков, монастирів, навчальних закладів, промислових об'єктів. Мовиться про багаті роди Масюків, Марульових, Чарнишів та інших, котрі долучилися до інфраструктурної розбудови краю; про тих, хто приніс йому культурну славу, – поета і вчителя М. Макаревського, родину Драгоманових із таким їй високообдарованим пагінням, як М. Драгоманов, Олена Пчілка, Леся Українка, про гадяцькі стежки майбутніх братів-письменників Івана Білика й Панаса Мирного, Амвросія та Семена Метлинських, про зв'язок із цим краєм багатьох українських і російських діячів мистецтва, науки, освіти. Не оминає дослідник і громадсько-політичного життя Гадяччини, зокрема поширення тут на початку XX століття самостійницьких ідей Миколи Міхновського, формування студентських революційних осередків, численні селянські повстання, до яких долучилися понад 20 тисяч осіб у 192-х селах [4, с. 164]. У ярмі валуєвських та емських циркулярів, у крові розстріляних царськими солдатами бунтівників виснажена економічно й фізично *«Україна не корилася, Україна боролася...»* [4, с. 165], – пише Володимир Костюк. Помітну активізацію національного життя в Гадячі та загалом на Полтавщині на зламі XIX–XX століть він пов'язує з іменами М. Дмитрієва, Д. Донцова, І. Зарецького, П. Капельгородського, Г. Коваленка, М. Міхновського, С. Петлюри, Олени Пчілки, І. Стешенка, Є. Терлецького, П. Чижевського та багатьох інших борців за волю України, якими сьогодні можуть пишатися нащадки [4, с. 165–166]. Глибоко схиляється і перед меценатськими стараннями статечних краян, і перед духовними силами високих служителів церкви, які завжди пам'ятали своє коріння, навіть полишивши малу батьківщину, і в різний спосіб підтримували краян. Пройшовши Першу світову війну та кілька революцій, гадячани, як і вся велика Україна, у лютому 1917 року заявили про цілковиту готовність повернутися до свого повноцінного національно-державницького буття. Яскраве підтвердження цьому – факт, до якого привертає увагу читачів Володимир Костюк: «У березні 1917 року в Гадячі вперше всенародно вшанували пам'ять Т. Г. Шевченка; тоді жителі міста і навколишніх сіл, та навіть військові, вийшли з українськими національними блакитно-жовтими прапорами» [4, с. 206]. На жаль, страдна путь до такої омріяної України тягнулася ще надто довго й украй тернисто...

Сподіваємося, шановний автор надалі продовжить свій Гадяцький цикл прецікавих краєзнавчих розвідок, започаткований 10 років тому. Направду, вони багато вартують у наші дні, адже повертають людині батьківщину, а батьківщи-

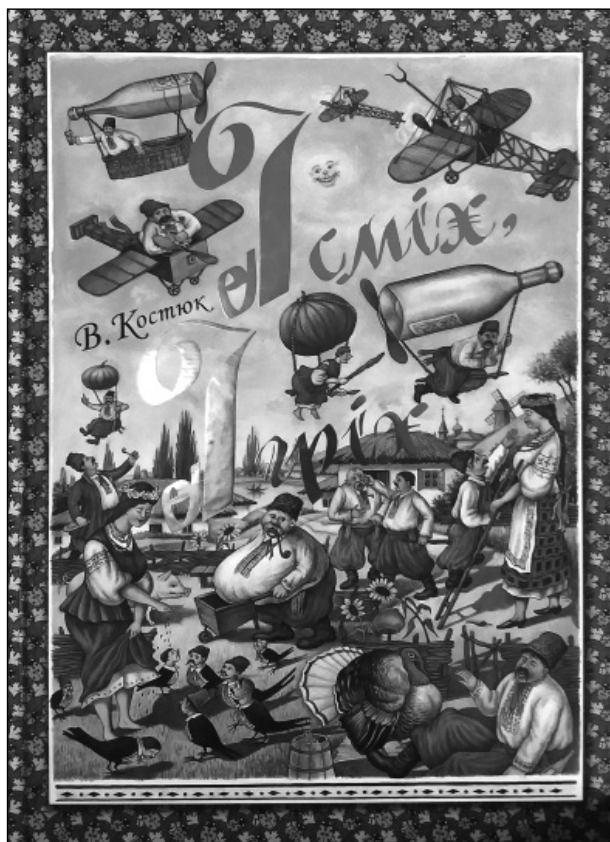
ні – людину, осяюючи їх зерном істини, кровного і законного права та обов'язку. Для цього зичимо невтомному дослідникові міцного здоров'я і невичерпного натхнення, а теми для фахової розробки його самі знайдуть.

Звичайно ж, не можемо не наголосити, що книжкова творчість Володимира Костюка не обмежується гадяцькою тематикою. Так, іще 2010 року він підготував до друку не менш унікальне, яскраве й патріотичне видання «І сміх, і гір» – каталог ілюстрованих листівок фактично невідомого сьогодні українського маляра (графіка-примітивіста, карикатуриста) початку ХХ століття В. І. Гулака – примітного явища того часу й історії вітчизняної листівкової естетики, живопису та культури в цілому. Книга містить вступне слово автора; передмову «Творець мініатюри з посмішкою» знаного українського письменника Миколи Шудрі; подяку тим, хто долучився до її виходу у світ; основну репрезентаційно-викладову частину – дванадцять тематичних добірок здебільшого жартівливих листівок Василя Гулака; розвідку науковця Галини Наєнко про українську мову на цих артефактах; традиційний для видавничих проєктів Володимира Костюка бібліографічний супровід. Саму появу цього ошатного фоліанта присвячено дружині та донькам краєзнавця-колекціонера.

У передньому слові до книги автор із прикриттю констатує, що художній набуток вельми талановитого і плодovitого українського маляра Василя Гулака (ім'я та прізвище, можливо, не справжні) на сьогодні не зібраний і не вивчений, а про нього самого маємо вкрай небагато інформації. Відтак цю свою працю упорядник позиціонує як пошукову – це не просто «каталог листівок окремого художника, а радше монографія, присвячена дослідженню творчої спадщини художника-графіка, який працював здебільшого у жанрі художньої листівки» [2, с. 5].

Краєзнавець шкодує, що не має фахової дослідницької освіти й достатнього досвіду, які б чітко зорієнтували його в інформаційному полі та допомогли віднайти хоч якість свідчення про особу митця, факти з його життєпису тощо. Втім проведена ним робота пересвідчує, що до своєї мети він ішов завзято, із ретельністю справжнього вченого: «Об'їздивши Київську, Полтавську, Черкаську, частину Кіровоградської і Херсонської областей, побувавши у понад сотні районних містечок, роздобувши сто двадцять вісім телефонних довідників і зробивши більше ніж півтисячі телефонних дзвінків усім на прізвище Гулак, я зрозумів – пошуки тільки розпочалися. Відтак були великі і малі села, в яких могли проживати нащадки роду Гулаків, зустрічі з краєзнавцями, музейними працівниками, художниками, колекціонерами, однофамільцями. Приблизно дві сотні листів – і так майже п'ять років, щоразу чіпляючись за бодай

якусь ідею-соломинку щодо відомостей про автора листівок. Записано сотні роздумів варіантів пошуку художника. Дуже хочеться, щоб на цьому етапі він не припинився, а був кимось продовжений, водночас я також маю намір не зупинятися на до-

сягнутому. Сподіваюся, що після виходу цієї книги хтось відізветься і допоможе встановити істину або виявить бажання пошукати одноосібно – я із задоволенням надам вичерпну інформацію своєї розвідки» [2, с. 7].

Отже, Василь Гулак і надалі залишається для нас загадкою. Відомо лише, що впродовж кількох років він активно співпрацював як карикатурист із низкою періодичних видань міста Києва – газетами «Киевская жизнь» (1906), «Киевская речь» (1906), «Киевская мысль» (1907–1908), а також друкувався в студентському літературно-сатиричному журналі «Гвоздь» Київського політехнічного інституту (1907). Науковець Є. Демченко вирізняла низку підписів художника, якими він супроводжував свої роботи [2, с. 10–11], а спостереження Володимира Костюка дозволили доповнити цей перелік ще двома. Краєзнавець розмірковує про можливий зв'язок митця з політехнічним інститутом (наприклад, він там навчався); замислюється, «чи вдалося йому вижити за радянських часів, чи пережив захоплення Києва більшовицькими військами Муравйова у 1918 р. і повалення українського уряду». Адже останні листівки, які вдалося авторові книги встановити, «вказують на те, що художник підтри-

мував Українську Народну Республіку, за що й міг скласти голову. Мало хто вижив би за слова, що надрукував В. Гулак на своїх листівках, а тепер – це слова Гімну України». «До речі, – робить примітку дослідник, – патріотичної української поштової листівки цього періоду, крім як у В. Гулака, більше не існувало» [2, с. 11]. Ще одне із припущень Володимира Костюка – ймовірна еміграція В. Гулака. У будь-якому разі після 1918 року ім'я його зникає з українського культурно-мистецького простору.

Відомо, що актуальні листівки-карикатури на побутову (залицання, подружнє життя, виховання дітей, пияцтво), соціальну (конфлікти, реформи, технічний прогрес), політичну (війна) тощо теми на початку ХХ століття були доволі популярними й активно тиражувалися друкарнями, котрі, зрозуміло, приохочували до цієї творчості художників, даючи їм можливість підробітку. У В. Гулака, як вважають сучасні мистецтвознавці, таких робіт близько 350 (мовлять і про понад 500). Це жартівливі тематичні серії «Десять заповідей молодим дівчатам»; «Десять заповідей нежонатим»; «Десять заповідей для жінок»; про женихання, подружнє життя і зраду, одвічне чоловіче-жіноче протистояння; про пияків; про нахаб-москалів; про військові чвари; про моральні хиби та погані звички; про літальні апарати; про основи (суто декларативних найчастіше) громадянських свобод; про Україну, її культуру, зокрема за мотивами творів Великого Кобзаря. Здебільшого це українськомовні листівки, які відображають реалії селянського побуту,

проте є і невелика кількість російськомовних із життя обивателя, чиновництва, актуальних політичних подій.

Листівки митця мають примітну стилістику, хоч і відображають у цілому стандарти народного лубка. На думку Миколи Шудрі, Василь Гулак упізнається за «особливою моделлю із неповторною зовнішністю – розфарбованим малюнком по туші, стилізованим під народну картинку з розгорнутими коментарями до малюнка». Письменник зацентровує і немалу вагу дотепного текстового супроводу до художнього матеріалу: «Часто ці підписи пояснюють не зміст малюнка, а розкривають його іронічну сутність. Із цією метою митець послуговується прислів'ями і приказками, уривками з народного гумору й окремими гумористичними висловами, схопленими із живих уст. Чимало текстівоч почерпнуто автором із літературних джерел, особливо з поетичних творів Т. Г. Шевченка, й народних пісень. Роботи відображали цікаву культуру, побут та багатство мови українців. <...> Поштівки не несуть негативу та мінору, радше оптимістичні з гарним фіналом і, крім розважальної мети, мають повчальний характер» [2, с. 14–15].

«Гортаючи сторінки цієї книги, – звертається у вступному слові Володимир Костюк до адресатів видання – науковців, знавців музейної справи, митців, колекціонерів і всіх, хто небайдужий до українського живопису, – Ви пересвідчитесь, що творчість В. Гулака – яскрава і неповторна віха в історії українського мистецтва початку ХХ сто-

ліття і художньої листівки як його окремого жанру. Національне забарвлення і життєрадісна сила творчості художника надають їй самобутності» [2, с. 4, 9]. І таке налаштування реципієнта, поділимося власним враженням, сповна справджується.

Ще одним дивовижним «дитям» краєзнавця, значною мірою пов'язаним із містом його юності, є велике двомовне (українсько-англійське) ілюстроване видання **«Ікони медоносного краю / Icons of the mellifluent land»**, випущене у світ 2012 року. Це книга-альбом одного іконографічного сюжету – про святих преподобних Саватія і Зосима, покровителів Соловецького монастиря, а в Україні – ще і бджільництва. Свою об'ємну, змістовну, естетично вивірену й натхненну працю автор-упорядник Володимир Костюк присвятив світлій пам'яті батька – Степана Кіндратовича Костюка (1926–1997), колись шанованого в Гадячі пасічника.

Композиційно книгу формують присвята, подяка помічникам, вступне авторське слово, три розділи основного викладу – «Дещо з історії українського бджільництва та традицій українських пасічників», «Коли і за яких обставин Зосима і Саватій стали святими та покровителями українського бджільництва», «Україна – країна шанування ікон», перекладна частина (передмова і розділи англійською), список ікон, представлених у праці (з наведенням параметрів їх опису; загалом 80 артефактів), список використаної літератури (на 66 позицій). Автором проекту і текстів є Володимир Костюк, загальна редакція належить Дмитрові Сте-

повику, літературне редагування здійснила Галина Наєнко, переклад – Вікторія Левченко, макетування й дизайн – Кость Сачек. Практично на кожній сторінці ліворуч (парній) у виданні розміщено текст, а пропорційно йому праворуч (на непарній) – репродукцію презентованої ікони. Загальним інформаційно-образним тлом цього пречудового фоліанта є світлини давніх бортів-дуплянок у природно-помісному старовинному антуражі, а його форзаци прикрашені золотисто-духмяними стиліниками і бджілками-трудівницями.

Оригінальність і надзвичайна цінність книги зумовлена її змістовою багатимірністю: тут і історія бджільництва в Україні, й іконографія, і віртуальна подорож крізь віки в Соловецький монастир на Далекий Півночі, і герменевтичне обстеження варіативного культово-малярського мотиву, і критика ерзац-атеїзму, і велика практична краєзнавча робота з ретельною фіксацією всіх зроблених відкриттів, уважним описом артефактів, і чіпке студіювання наукового гіпертексту з метою пошуку необхідної інформації та відповідей або принаймні підказок щодо назрілих питань.

Дослідницькі цілі Володимира Костюка чітко окреслені в анотації: «...ми простежимо за шляхом, який пройшли святі чудотворці Зосима та Саватій – від своїх героїчних подвигів до вшанування і визнання за ними права бути захисниками і покровителями пасічників» [3, с. 4]. Тут-таки зауважується, що використані у виданні ікони – «з приватної колекції, зібраної автором на Полтавщині

в межах її традиційних кордонів Українського Лівобережжя», а бажаними для науковця читачами будуть якнайширші кола зацікавлених темою – і профільні фахівці, і аматори-початківці та молодь, аби лише з відкритою до історії та культури України душею.

Відкриває книгу щемливе зізнання автора про його перший крок – несподіваний, неусвідомлений, як на 1960-ті роки, то і небезпечний – до колекціонування церковних реліквій: «Восени 1965 року мій сусід по кутку, дізнавшись, що я почав збирати монети та інші старожитності, йдучи на службу до війська, подарував мені, тоді ще третьокласнику, свою колекцію монет та ще старовинну ікону із зображенням двох святих на пасіці посеред вуликів. Що змусило його зробити цей вчинок – донині збагнути не можу, а може, з роками просто забув. Пам'ятаю, що звали його Сашко Дяченко. Після служби закінчив він медичний інститут, поїхав із рідного міста Гадяча, у вісімдесяти працював лікарем у місті Шостка, а потім виїхав до Лівану» [3, с. 6]. У дитинстві та юності Володі доводилося таїтися зі своїм скарбом навіть від близьких людей, адже тодішня політична система жорстоко боролася з «попівщиною», предметами культу, і виявлення їх у населення, крім вилучення самої речі, несло ще й різного роду покарання – до звільнення з роботи, виключення з навчального закладу тощо. Тому-то коротка родинна «презентація» ікони

відбулася лише тоді, коли Володимир і сам відбув військову службу. Одрразу ж її було знову добре заховано, оскільки у планах молодого чоловіка з'явився вступ до інституту... Проте старожитності поступово ставали все більшою любов'ю митця, інтерес до них спонукав його всіляко поглиблювати свої знання з цієї проблеми: відвідувати виставки, музеї, багато читати. І, звичайно ж, прагнулося віднайти самому давні й невмирущі реліквії, котрих так і не зумів знищити ідеологічний молох.

«Колекціонування дарує невичерпну можливість нового пізнання й пошуку, – мабуть, уперше так щиро говорить Володимир Костюк про цю справу у своїх працях. – Тримаючи в руках ікону, відчуваєш подих і запах історії, певний етап еволюції людських бажань. Адже ікони – це ще і прекрасний живописний образ, що дає духовну насолоду тому, хто дивиться на них. Це і розповідь про події неординарних, чудесних та унікальних для всього людства історій. Це особливий символ, який відображує минуле, теперішнє і майбутнє християнського світу. Це оберіг не лише будинку, помешкання, родини, а й кожної окремої душі. Мета колекціонера – це прагнення зберегти для нащадків глибинну історичну і духовну цінність експоната. Тому справжній колекціонер намагається дослідити ікону, визначити час її змалювання, якщо можливо, – встановити автора, міру його таланту. Реставрують ікони у професійних реставраторів, зберігають у спеціальних умовах, виставляють на виставках і музеях, пропагують свої колекції в різний спосіб. Саме життя доводить: збирачі й колекціонери українських старожитностей насамперед – це патріоти України» [3, с. 8]. Одрразу ж зауважимо, що засвідчені в аналізованій книзі іконописні пам'ятки ретельно опрацьовані їхнім хранителем. Зокрема, встановлено, що з-поміж 80 репрезентованих культових артефактів 1 належить до XVII століття, 1 – до кінця XVII – початку XVIII, 4 – до XVIII, 3 – кінця XVIII – початку XIX, 1 – до середини XIX, 29 – до кінця XIX, 37 – до XIX (за неможливістю більш точного встановлення дати виготовлення), 3 – до початку XX, 1 – до XX століття. Це роботи розміром у межах від 7х8,5 до 41х68, 56х32 см, але переважно вони вписуються в формати другого-третього (менші) і третього-четвертого (більші) десятків. Основна маса з них (62) виконані олією (чи іншою технікою) на липовій дошці, 10 – олією на сосні, 3 – на дубі, поодинокі – на груші, кипарисі, папері (з літографією), бронзі (емаллю), металі. Експонати було віднайдено в Гадячі, у селах Бобрик, Броварки, Веприк, Лютецька, Максимівка, Римарівка, Розбишівка, Сарі Гадяцького району, в деяких інших районах Полтавської області, у Кременчуці, Полтаві, а також у селах Київської, Сумської, Харківської, Черкаської, Чернігівської областей. Автори робіт установлені поодинокі, як-от вихованець Лаврської іконописної

майстерні Іван Сидорович Їжакевич [3, с. 177]. Це справді вишукана колекція надзвичайно потужної духовної енергетики.

А ще ж читача очікує солодке занурення в медову (у прямому розумінні) скарбівню рідного краю, відкриття для себе бортницького ремесла, ознайомлення з видатними знавцями цієї справи, центром якої справедливо вважається Гадяч із його науково-дослідницькими здобутками в галузі бджільництва. Також долучиться спраглий знання книголюб до повноцінного літературного розслідування з елементами середньовічної екзегетики (у стилі творів нашого сучасника Валерія Шевчука): полине на далекі Соловки в пошуках таємничого прочанина-богомаза, який, перебуваючи в холодній обителі, настільки засумував за любов'ю Україною, що запримітив на тамтешніх образах покровителів монастиря замість якихось елементів тла (віконниць абощо) сонячні вулики, запахи вони йому земним раєм, забриніли співучою бджілкою... Видно, доля зласкавилася над скитальцем, і судилося йому щасливе повернення додому. Так і народилася українська іконографічна традиція виписування святих Зосима і Саватія покровителями пасічникування. На жаль, злочинно усіяні українськими кистями імперсько-сталінські Соловки ніколи не були медом для мучеників-одноплеменників, а навпаки, як лютий монстр, вижирали найбагатшу кров із нашої Вітчизни... Такі страшні злами робить історія, коли люди підпадають під володарювання аморального деспота, покидька-безбожника. А отже, праця Володимира Костюка спонукає і до глибоких розмислів та правильних висновкувань із них.

У заголовку до статті ми назвали книги Володимира Костюка «ідеальними». Таке враження складається одразу, як тільки береш до рук ці ошатні, яскраві, майстерно змодельовані й на гарному, часто стилізованому під старовину папері видрукувані видання. Неймовірно задоволення несе й поринання у тло їхніх рядків – «чорне зерно на білому полі», у глибину авторового мислення й ту проблематику, яку він закликає читача пізнати. Тут уже естетичне замилювання по суті доповнюється інтелектуальним збагаченням, радістю відкриття нового, цікавого та корисного. Й особливо втішно, коли помічаєш, що ти з автором, як сьогодні часто говорять, – «в одному дискурсі», тобто стрічаєш людину близьких переконань, чистих устремлінь, відкриваєш для себе особистість, якою можна захоплюватися. Щоправда, не приховуймо, інколи такі хочеться, як філологів і редакторів, виправити якісь помилки в тексті, поділити великі розділи на дрібніші, адже такий формат науково-популярного видання краще сприймається і легше засвоюється реципієнтом, щось відкорегувати в бібліографічних посиланнях. І тоді ідеальні книги

Святі чудотворці-великомученики Саватій і Зосим.
Ікона XIX ст. Липова дошка, олія, дві поперечні пруги,
21х28, м. Гадяч Полтавської області. Подарована
В. Костюкові 1965 року земляком О. Дяченком.
Фоторепродукція взята з видання
«Ікони медоносного краю» (2012)

стали б ще ідеальнішими, бо, як відомо, немає меж досконалості. Думаємо, шановний автор зважить на це у своїх майбутніх зустрічах з удячною аудиторією читачів. А вони обов'язково мусять відбутися, бо ім'я Володимира Костюка тепер уже поміж найцікавіших, найавторитетніших, найшанованіших літераторів-краєзнавців Полтавщини.

Література

1. Костюк В. Гадяч у старовинній листівці (Книга перша) / Володимир Костюк. – К. : «КВІЦ», 2007. – 96 с. : іл.
2. Костюк В. «І сміх, і гріх». Каталог художніх поштових листівок художника В. Гулака з приватного зібрання автора / Володимир Костюк. – К. : ТОВ «Майстерня книги», 2010. – 192 с. : іл.
3. Костюк В. Ікони медоносного краю / Icons of the mellifluous land / Володимир Костюк. – К. : Майстер книг, 2012. – 186 с. : іл.
4. Костюк В. С. Гадяч у колонії Російської імперії (Книга четверта) / Володимир Костюк. – К. : Майстер книг, 2015. – 218 с. : іл.
5. Костюк В. С. Гадяч – Гетьманська столиця та незагоєні рани України (Книга третя) / Володимир Костюк. – К. : КВІЦ, 2013. – 150 с. : іл.
6. Костюк В. С. Гадяч. Краєзнавчі розвідки (Книга друга) / Володимир Костюк. – К. : КВІЦ, 2010. – 96 с. : іл.

Олексій Невмійко

КОЛИ ВИРОСТАЄ ДОБРО?

Рецензія на книгу: Горицвіт Т. Казка про шишку, яка мріяла стати їжачком :
казка для дошк. та мол. шк. віку / Тетяна Горицвіт. – Полтава :
Видавець Шевченко Р. В., 2016. – 100 с.

Чому світ дитинства називають чарівним? Безперечно, кожна дитина може розповісти, що її довкілля наповнене неповторним, тобто казковим життям. А що означає жити в казці? Наприклад, ніколи не відділяти квіти, дерева, сонце, річку, домашніх тварин від свого спілкування. І тоді в нашій уяві все навколо оживе й розумітиме мову людей.

Ось послухайте, що сказала Шишка з літературної казки письменниці з міста Полтави Тетяни Горицвіт «Казка про шишку, яка мріяла стати їжачком»: «Я хочу знайти свою дівчинку, – невелика соснова Шишка повідомила про своє рішення Пенькові, Світлячкам, Бджілкам, Вужам, Ласкам, Славкам, Вільшанкам, Зябликам, Дятлам, Камінчикам, Травичці, Гусеничкам, Ящіркам, Білочкам і Зайцям.

– Де ти її шукатимеш? – запитала у Шишки цокотлива і прудка Білочка.

– У місті, – відповіла Шишка. – Дівчинка приїжджала сюди з міста.

– У місті! – пирхнув Пеньок. – У місті! Та чи знаєш ти, що в місті людей, немов мурашок у найбільшому в лісі мурашнику, немов хвоїнок під найрозлогішою в лісі сосною, немов піщинок на березі найдовшої в лісі річки!

– Байдуже! – промовила Шишка. – Я все одно її шукатиму.

– Навіщо вона тобі здалася, та міська дівчинка? – підхопив речитатив Пенька полохливий Зайчик.

– Я хочу бути їжачком, – відповіла соснова Шишка. – Ми з моєю подружкою гралися, ніби я їжачок».

Отож, далі всіх малюків чекає захоплива подорож із сосною Шишкою, її чарівні перетворення, що відбувалися з допомогою добрих друзів. А справжня дружба всесильна, і про це знають не тільки діти, а й дорослі. Тому дружити – це означає спільно робити добрі справи. Про спільну справу дітей і дорослих чудово розповідається в літературній казці Тетяни Горицвіт: «Отож одного погострого дня вийшли діти і дорослі з лопатами, сапками, відрами, поливалками на берег.

Ліна тримала в руках свою Шишку. Нарешті Шишка розкрила широко свої лусочки і щедро висипала дівчинці в долоньки добірні зернинки, дбайливо збережені до цього часу.

– Які гарні! – захоплено загукали діти, що стояли навколо.

Потрапивши до теплої вологої землі, кожна насінинка прокинулася і напружилася, потягнулися вниз корінчики, а вгору зелені паростки. Затріпотіли на вітерцеві ще зовсім м'якенькі, мов голочки у новонародженого Їжачка, хвоїнки. А у городян заспівали серця від того, що вони зробили добру справу».

Через три роки, коли молоденькі Сосни дружно зеленіли на узбережжі, провідати Шишку прилетіла мудра Сова. Вона схвально оглянула молоді насадження, а затим протерла свої окуляри, наче пила їх собі на гачкуватого дзьоба і мовила: «Ко-

жен може стати тим, ким він палко прагне бути. Головне, прислухатися до Природи і сіяти Добро».

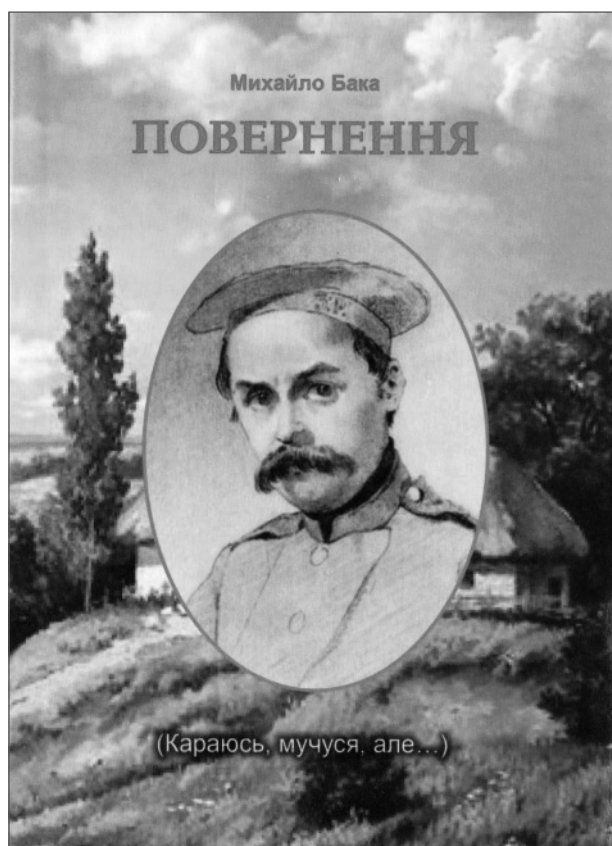
Любі діти! Ця казочка має щасливий кінець, бо всі її учасники допомагали один одному і прислухалися до мудрих порад.

А талановита письменниця насамкінець ще й напутнє слово сказала і дорослим, і дітям, поєднавши художню досконалість з естетичним, морально-етичним і дидактичним спрямуванням літературного твору: «Ті проблеми і труднощі, які поставали перед героями цієї казки, є зовсім не казковими. Хіба не дошкуляють нам у реальному житті пластикові пакети і пляшки, недбало покинуті будь-де, хіба не потерпають наші ліси від варварського ставлення до них?

А чи казковими є ті рішення, які знайшли герої цієї оповідки? Може, й так, бо ми не надто часто слідуємо їм у нашому повсякденні, а проте такі реальні й прості речі, як сортувати сміття, здавати макулатуру і пластик на переробку, не зривати лісові квіти, здатні привнести і в наше життя казкову радість від чистого повітря, прозорої цілющої води, гомінких пісень і міцного здоров'я».

Щоб переконатися в мудрій пораді, спробуйте також пожити в казковому світі, а початком цього дійства може стати книжка Тетяни Горицвіт для дошкільнят і молодших школярів «Казка про шишку, яка мріяла стати їжачком».

ПРЕЗЕНТУЄМО НОВЕ ВИДАННЯ

Бака М. Повернення : поема / Михайло Бака. – Полтава : Полтавський літератор, 2016. – 188 с.

Михайло Васильович Бака (13.01.1937, село Михайлівка Великобагачанського району Полтавської області) – знаний учений-історик, педагог, літератор, автор шести збірок віршів та оповідань.

Нова книжка письменника – це осмислення важкого і тривалого шляху Тараса Шевченка з чужини й солдатчини до рідної України, з царської неволі – до любої серцю материзни, проникливе пізнання Великого Кобзаря як поборника кращої долі українського народу, його Генія і Пророка.

Поема містить чотири частини («Пустельна Одиссея», «Невільна воля», «Твій, Україно, син!», «Дорога у вічність»), котрі писалися впродовж 2014–2016 років. Видання щедро проілюстроване тематичними світлинами.

Книга адресована широкій читацькій аудиторії, зокрема науковцям, учителям, студентам і старшокласникам.

Лілія Пархоменко

«КРАЩА КНИГА ПОЛТАВЩИНИ-2016»: ВІНШУВАННЯ ЛАУРЕАТІВ

Краще книжкове видання Полтавщини обирають уже вдесьте. Цьогоріч за перемогу змагалися 39 претендентів. Призові місця розподіляли у восьми номінаціях. Гран-прі здобула «Книга слави і пам'яті. Полтавська область». Один із її авторів Олександр Білоусько каже, що це вже сьома перемога. «У нас надзвичайно масштабні, монументальні проекти, – ділиться пан Олександр. – Окрім того, у нас є досвід створення таких видань: усе ж таки більше 50 років у цій темі».

Видавці говорять, що книжку видрукували накладом у сотню примірників. Ініціатором її створення став «Фонд інвалідів Чорнобиля». «Ця книжка буде корисна і для науковців, і для студентів, і для школярів. Там є документи, списки мертвих і живих», – розповідає голова організації Микола Дибін.

«Оцінювали книжки за трьома основними критеріями: зміст, поліграфія і художнє оформлення», – каже член журі Віктор Сердюк. Максимальна оцінка – п'ять балів. Особливістю цьогорічного конкурсу стало виокремлення додаткової номінації «Іміджеві видання».

Доцент Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка Леся Лисенко зауважує, що такими конкурсами Полтавщина може заявити про себе: «Нам не стільки бракує книг, як читачів. І, звісно, коли такі конкурси будуть зорієнтовані на ширшу аудиторію, то в нас все буде гаразд».

Конкурс «Краща книга Полтавщини» заснували 2007 р. Ідея його створення належить Полтавській обласній організації Національної спілки краєзнавців.

Переможці за номінаціями:

«Краще історико-краєзнавче видання»

1 місце – «Полтавський краєзнавчий музей: збірник наукових статей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. Випуск X»

(редколегія: Юрій Волошин та ін., видано та друк: ПП ХРА «Дивосвіт»).

2 місце – «Історія крізь долі» (автори: Ігор Козюра, Валерій Козюра, видано та друк: ТОВ «АСМІ»).

3 місце – «Постаті природознавства та музейництва Полтавщини (XIX–XX ст.)» (автори: Віктор Самородов, Світлана Кигим, видано та друк: ПП ХРА «Дивосвіт»).

«Краща університетська книга»

1 місце – «Молитва до Тараса під білоруським небом. Пошанування Т. Г. Шевченка в Білорусі на зорі XXI століття» (автор: Гліб Кудряшов, видано: Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, друк: ТОВ «АСМІ»).

2 місце – «Основи лідерства. Наукові концепції (від найдавніших часів до середини XX ст.)» та «Основи лідерства. Наукові концепції (середина XX – початок XXI ст.)» (автори: Олексій Нестуля, Світлана Нестуля, видано: Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»).

3 місце – «Селекційно-технологічний центр свинарства» (редактор: Василь Волошук, видано та друк: ТОВ «Фірма „Техсервіс“»).

«Краща поетична збірка»

1 місце – «Живиця» (автор: Наталя Баклай, видано та друк: Комунальне видавництво «Лубни»).

2 місце – «Які круті до щастя сходи...» (автор: Марія Бойко, видано та друк: ТОВ «АСМІ»).

3 місце – «Молюсь за тебе, Україно...» (укладач: Ганна Грибан, видано та друк: ПП ХРА «Дивосвіт»).

«Краще прозаїчне видання»

1 місце – «Добрий день хай буде вам...» Листи до Феодосія Рогового» (упорядник: Юрій Роговий, видано: ПП ХРА «Дивосвіт»).

2 місце – «Прости за все... Одинадцять сходинок у вічність» (автор: Лідія Віцень, видано: ПП ХРА «Дивосвіт»).

3 місце – «Не встигла сказати...» (автор: Ольга Гурба, видано та друк: ТОВ «АСМІ»).

«Краще видання для дітей та юнацтва»

1 місце – «Багацько вроди у природи» (автор: Володимир Слепцов, видано та друк: видавництво «Полтавський літератор»).

2 місце – «Сніговик з гарячим серцем» (автор: Віктор Сердюк, видано та друк: ПП ХРА «Дивосвіт»).

3 місце – «Журавлі-журавлики» (автор: Володимир Малик, видано та друк: видавництво «Полтавський літератор»).

«Культура і мистецтво»

1 місце – «Війна і мир. Фотопоема» (автор: Костянтин Бобришев, видано та друк: ТОВ «АСМІ»).

2 місце – «ПООНСХУ 45 років: альбом» (упорядники: Олександр Білоусько, Віталій Ханко, видано та друк: ТОВ «АСМІ»).

3 місце – «Українська вишивка» (автор: Григорій Кисіль, видано та друк: видавництво «Гадяч»).

«Іміджеві видання»

«Випускники ПУЕТ: історії успіху» (автори: Олексій Нестуля, Світлана Нестуля, Оксана Делія, видано: Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», друк: ТОВ «АСМІ»).

«Полтава – місто, в якому хочеться жити. Путівник» (автор: Віталій Павлов, видано та друк: ФОП Говоров С. В.).

Нагороду за кращу книгу в номінації «Краща університетська книга» отримує викладач ПНПУ імені В. Г. Короленка – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри журналістики Гліб Кудряшов. Фото, 2016 р.

Олена Білик

УШАНУВАННЯ 85-РІЧЧЯ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА НА ПОЛТАВЩИНІ

5 грудня 2016 року видатному українському новелістові Григорові Тютюннику виповнилося б 85 років. І хоч уже понад три десятиліття митець у кращому світі – пам'ять про нього жива, а твори – з-поміж улюблених у багатьох читачів, особливо, звісно ж, на малій батьківщині письменника.

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМЕНІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Г. КОРОЛЕНКА
ПОЛТАВСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ ІМ. М.В. ОСТРОГРАДСЬКОГО

ВСЕУКРАЇНСЬКІ
ТЮТЮННИКІВСЬКІ
ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВІ
ЧИТАННЯ

ДО 85-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
ЛАУРЕАТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРЕМІЇ УКРАЇНИ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА,
ВИДАТНОГО ПИСЬМЕННИКА-ЗЕМЛЯКА
ГРИГОРА ТЮТЮННИКА

5 ГРУДНЯ 2016 РОКУ

С. ШИЛІВКА, ЗІНЬКІВСЬКИЙ РАЙОН
М. ЗІНЬКІВ, ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСТЬ

Яскраво підтвердили це врочистості, які відбулися в ювілейні дні майстра слова в його рідному селі Шилівці та місті Зінькові на Полтавщині, а саме Всеукраїнські Тютюнниківські літературно-наукові читання й низка інших важливих заходів, котрі красномовно закріпили відкриття чергового (третього!) літературно-краєзнавчого маршруту з циклу «Земляки» в Полтавській області.

Програма свята передбачила кілька основних локацій: Шилівську загальноосвітню школу І–ІІІ

* Усі фото взято зі сторінок у соціальній мережі (відкритого доступу) учасників читань.

ступенів (директор Н. М. Кашченко) – відкриття там нової експозиції літературного музею братів Григорія та Григора Тютюнників і проведення екскурсій для учасників читань (доктор філологічних наук, професор О. І. Неживий); відкриття меморіальної дошки братам-письменникам на будівлі колишньої Шилівської школи (сільський голова В. І. Сивокінь); Шилівський сільський клуб, де виголошувалося слово пошани про Ювіляра, линули спогади друзів, колег, бриніли художні рядки та

ЗВЕРНЕННЯ УЧАСНИКІВ

ВСЕУКРАЇНСЬКИХ ТЮТЮННИКІВСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИХ ЧИТАНЬ

П'ятого грудня цього року виповнилося 85 років від дня народження видатного українського письменника, лауреата Шевченківської премії Григора Тютюнника. Творчість його – найцінніше надбання української літератури ХХ століття.

Всеукраїнські Тютюнниківські літературно-наукові читання відкривають перспективу створення в селі Шилівці Державного літературно-меморіального музею братів Тютюнників, який би став одним із важливих краєзнавчих центрів національно-патріотичного виховання учнів Полтавщини і всієї України. Сподіваємось, що незабаром, завдяки державній підтримці, з'явиться повне видання творів Григора Тютюнника та повноцінне видання роману Григорія Тютюнника «Вир», буде споруджено пам'ятник братам Тютюнникам у рідному селі, а Тютюнниківські читання стануть на Полтавщині традиційними.

Тому звертаємось до керівництва Національної спілки письменників України із пропозицією створити Комісію із творчої спадщини Григора Тютюнника та подбати про достойне увічнення його пам'яті.

Будівля колишньої Шилівської школи

музично-пісенні ритми, мерехтіли кінокадри (ведучий О. І. Неживий); Зінківську спеціалізовану школу І–ІІІ ступенів № 2 (директор Л. В. Литус), де також було відкрито музейну експозицію талановитих земляків Тютюнників.

Захід відбувся під егідою Національної академії наук України, Міністерства освіти України, Національної спілки письменників України, за підтримки Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, Полтавського національного

педагогічного університету імені В. Г. Короленка, Полтавського обласного інституту післядипломної освіти імені М. В. Остроградського, Полтавської

Відомо, що ідея літературно-наукових читань належить багаторічному дослідникові життєпису і творчості братів Тютюнників доктору філо-

Фрагмент оновленої експозиції літературного музею братів Тютюнників у школі в с. Шилівці. Фото, 5.12.2016 р.

обласної організації НСПУ, Полтавської обласної державної адміністрації та місцевого керівництва. Прибули гості – знані письменники, науковці, освітяни – з Києва, Харкова, Полтави, Лубен тощо, зібралася місцева громада – і старші люди, і юні школярі. Непересічну подію активно висвітлювали ЗМК, у полі зору її особливо пильно тримали вчителі-філологи, бібліотекарі, краєзнавці, молоді дослідники письменства, студенти-словесники, спрагли до нових знань і відкриттів.

У розмові з учасниками Тютюнниківських читань – викладачами Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка – ми намагалися осмислити вагу цієї пошанувальної культурно-освітньої акції, заглянути в її організаційне закулісся, поділитися враженнями й думками про непересічного різьбяр слова Григора Тютюнника.

логічних наук, професорові – донедавна кафедри української літератури ЛНУ імені Т. Г. Шевченка, а нині кафедри філософії і економіки освіти ПОППО імені М. В. Остроградського – Олексію Івановичу Неживому; він є і автором проекту експозиції оновленого музею.

Говорить **Людмила Нежива**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури ПНПУ імені В. Г. Короленка, дружина вченого:

– Олексій Неживий – людина зі світлою душею і великим серцем, де вмістилося щире й глибоке почуття любові до України, яка для нього починається з любові до мами, батька, вишитого мамою рушника, бабусині вишиванки, рідної хати, села та його мешканців. Тютюнниківське село та герої – це і є та Україна, яку любить Олексій, тож музей Тютюнників є справою його життя.

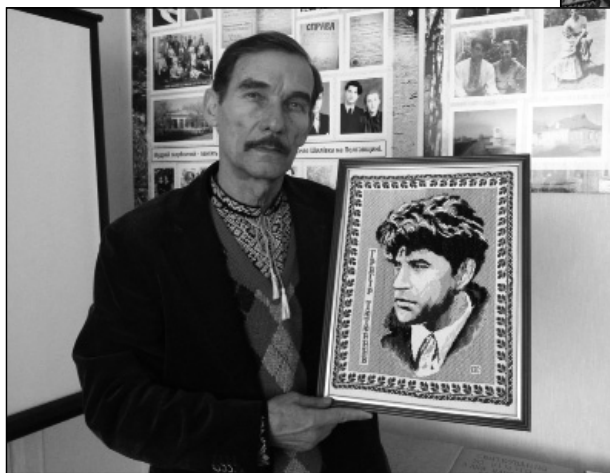
*Учений-літературознавець, письменник
Олексій Неживий*

Зацікавлення творчістю Григора Тютюнника зародилося в Олексія Івановича дуже давно. На початку 1980-х років, ще навчаючись у Луганському

Поетичний спогад про Григора Тютюнника виголошує вчений-мовознавець, письменник Володимир Калашиник (перший ліворуч)

(тоді Ворошиловградському) університеті, він багато говорив про новеліста з викладачами, особливо з Олексієм Андрійовичем Міхном, учивався в тексти письменника й розвідки про нього. А вже 1985 року опублікував першу власну статтю про творчість полтавця. 1986 року на Луганщині провели Тютюнниківські читання, 1988-го відкрили музей Григора Тютюнника в селищі Щотовому – школі № 12 міста Антрацита.

Портрет Григора Тютюнника роботи волинянина Юрія Савки дарує музеєві письменник Олександр Печора

Там облаштували кімнату-музей, якою досі опікується двоюрідна сестра Григора – Віра Филімонівна. Ініціатором і, фактично, творцем того музею був Олексій Неживий. Він доклав чимало зусиль, щоб зібрати матеріали, виготовити стенди; постійно відвідував його, навіть у ті роки, коли не від-

бувалися читання; підготував кілька телепередач про письменників – Шевченківських лауреатів, зокрема і про Григора Михайловича. Вагома риса вдачі Олексія Івановича – глибоко відданого науці вченого – опікуватися розпочатою справою, дбати, щоб традиції жилилися, розвивалися. Як текстолог, він постійно працює в архівах, фахово описує листи, нотатники, записники молодшого Тютюнника. І з не меншим ентузіазмом популяризує його набуток, оприявнює ще не знане, благословляє у світ новодруки... Від особистого інтересу до творів Григора Тютюнника, відчуття глибокого душевного контакту з митцем аж до мимовільного виучування напам'ять у процесі праці багатьох його творів Олексій Неживий зрештою прийшов до дисертаційної розробки творчого спадку новеліста. Не випадково кажуть, що він подвоїв написане Григором Тютюнником у друкованому вигляді, впорядкувавши та видавши його автодокументалістику, інші важливі матеріали (книги «Україна здавна і по сьогодні», «Щоб було слово і світло» та ін.). Досліджувати творчість Григора Тютюнника для вченого, за його словами, – уже не стільки мета, як стиль життя.

*Виступає голова
ПОО НСПУ
Наталія Кірячок*

Намір попрацювати з експозицією шкільного музею братів Тютюнників у Шилівці з'явився в Олексія Івановича давно, і він неодноразово відвідував село, привозив артефакти, книги. Реально ж зайнятися цією справою випало тоді, коли ми вимушено переїхали з Луганська до Полтави. Було ретельно переглянуто весь домашній архів, відібрано матеріали, які стануть музейними, виражатимуть творчість Григора Тютюнника і скеровуватимуть відвідувачів до порушуваних у його текстах проблем. У прагненні обладнати музей на найвищому рівні професора щиро підтримала родина, друзі й колеги і, безумовно, самі шилівці. Це додавало йому сил, натхнення, віри в успіх. І зі свята Тютюнникового ювілею Олексій Іванович повернувся з найкращими почуттями, адже справдилася одна з його мрій – музей Григорові Тютюннику відкрився і житиме надалі.

Про перебіг свята, його найбільш хвилюючі моменти розповідає кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української літератури ПНПУ імені В. Г. Короленка **Віра Мелешко**:

– Полтавська делегація прибула до Шилівки найраніше. Нас вітали в місцевій школі, де й відкрили оновлений музей. Насправді, неофіційно він існував із 1988 року, офіційно – із 2002-го, і цього року, завдяки Олексієві Івановичу Неживому, було оновлено повністю стени цього музею. Олексій Іванович Неживий три дні напередодні відкриття перебував у Шилівці й керував реставраційним процесом разом з учитель-

Неживий, Володимир Семенович Калашник, який ще й подарував усім присутнім свій талановитий вірш. Гідно тримали слово і представники місцевої влади, директор школи та інші учасники дійства.

Учений-мовознавець, письменник Микола Степаненко знімає покривало з нововстановленої меморіальної дошки братам Тютюнникам у їхньому рідному селі Шилівці. Фото, 5 грудня 2016 р.

Учасники Всеукраїнських Тютюнниківських літературно-наукових читань. Фото, с. Шилівка, 5 грудня 2016 р.

кою Зінаїдою Вербич. Удвох вони зробили музей незгірш, аніж у великих містах.

Наша громадка науковців, педагогів, письменників, журналістів першою оглядала музей уже в оновленому експозиційному представленні. На цьому заході були й учні школи, і професор із Харкова Володимир Калашник. Діти майстерно читали вірші-присвяти Григорові Тютюннику; щирі й змістовні промови виголосили Олексій Іванович

Володимир Калашник багато згадував про свої зустрічі із Григором Тютюнником, адже народився він у тому ж селі, звідки походила Григорова

дружина Людмила Василівна Корецька. Він озвучив надзвичайно цікаві факти, зокрема й той випадок, коли прозаїк уперше приїхав у гості до коханої в Мануйлівку Козельщинського району, а мати дівчини, Ніна Дмитрівна – завуч, відмінник освіти, сказала, що Людмилі ще рано заміж: вона на третьому курсі, а Григир – лише на першому (хоч йому і було вже 27 років)... Тоді гордий парубок став на порозі і

сказав, що не будь він Тютюнник, якщо до них не повернеться зятем. Через півроку Григир таки повернувся...

Потім приїхала делегація з Києва, до складу якої входив побратим Григора Тютюнника – Петро Петрович Засенко, який також багато згадував про свої зустрічі з письменником. Лейтмотивом цих споминів була фраза про те, що Григир часто рівнявся на свого старшого брата Григорія: про що

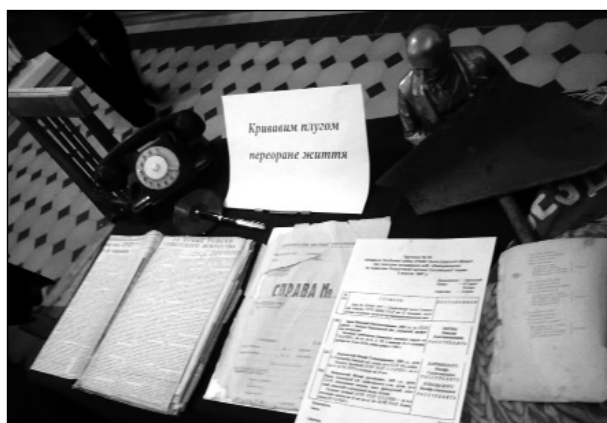
б не говорив у товаристві, постійно зауважував: «Отак казав Григорій, а отак мені радив Григорій, а

оце я почув від Григорія». Я багато раніше читала про братів Тютюнників, але про таку близькість, покликання Григора на Григорія почула вперше.

Також до київської делегації входили письменник, видавець, заступник голови НСПУ Олександр Гордон; письменник, літературознавець Олександр Шугай.

Усі учасники літературно-наукових читань долучилися до відкриття меморіальної дошки братам Тютюнникам, установлення якої – заслуга шилівців і особисто голови сільської ради. Її встановили на приміщенні старої школи. Незважаючи на морозний холод, на відкритті зібралося дуже багато людей; усі вони надзвичайно уважно слухали виступаючих, і було видно, що тут не просто знають про Григорія і Григора Тютюнників, а пишуться своїми краями, вважають їх своєю невід'ємною часткою, складником духу та простору. Це мене до глибини душі вразило!.. Ми з ректором ПНПУ Миколою Івановичем Степаненком вирішили огляну-

ти колишній будинок Григора Тютюнника, в якому зараз ніхто не мешкає. І селяни нас чітко скерували, правильно вказали дорогу: і молоді, і старі тут знають, де жив Тютюнник.

Учасники Тютюнниківських читань (зліва направо) Микола Степаненко, Володимир Калашник, Петро Засенко, Олександр Шугай, Ганна Радько. Фото, м. Зіньків, 5 грудня 2016 р.

Микола Степаненко – доктор філологічних наук, професор, ректор ПНПУ імені В. Г. Короленка, член НСПУ, НСЖУ – уважає творчу постать Григора Тютюнника однією з найбільш масштабних в Україні, а заходи до його 85-річного ювілею – душевними і значущими:

– Мовна особистість Григора Тютюнника презентує не лише Полтавщину, а всю Україну. Це видатний зразок красного письменства, це продовження стефаниківської сентенції про те, що писати можна коротко, сильно і страшно, це взірці літературної мови, ограненої народно-розмовною стихією. Бо є штучно зліплені варіанти, а є ті, які вихоплені з найнижчих верств, які повинні побутовати, вони питомі, органічні – і митець уклінив їх у свою художню мову... Думаю, Григир Тютюнник іде попереду літературної мови, а ми своїми стандартами, дослідженнями й досягненнями лише наближаємося того духовного материка, який він залишив.

Враження мої з нагоди вшанування 85-річчя Григора Тютюнника подвійні – це було вшанування келійне, а Григир Тютюнник заслуговує і всенародного визнання, і світового. Природно було б, логічно і правдиво, якби рік збіглий ми назвали роком Григора Тютюнника і представили його постать в усіх мистецьких сферах, донесли до читачів повну спадщину вже в оригіналі не цензурованому, а абсолютно повному. І, по-друге, якщо взяти те, що відбулося на крайовому зрізі, – це достойно і це промовисто, бо було не лише словеснення і співання панегіриків, а є меморіальна дошка братам Тютюнникам, є музей письменника, є публікації з цієї події, тобто у тютюнникознавство вписана, можливо, не надто яскрава, але достойна сторінка полтавцями.

Будь-яку справу хтось рухає, тому добре, що біля Тютюнника ходить науковець Олексій Іванович Неживий, який уже зробив стільки (!) і робить зараз дуже багато. Основне, що в нього велика перспектива, бо він побачив ті грані Тютюнника, які можуть бути досягнуті тільки тоді, коли заглиблюєшся і пробуєш розставити якісь акценти. Тому треба віддати належне вченому, бо насправду мало в нас науковців, які б так сумлінно працювали над цією проблемою і так уміло, гідно, майстерно досліджували її, пропагували й доносили митця, його погляди, набуток до простого люду. А Олексій Неживий – і науковець, і водночас популяризатор. Стиль викладу, факти, які він добирає, – цікаві не лише для фахівців, а й для всіх, кого бентежать проблеми мови, літератури.

Також хотілося б сказати про оту малесеньку сільську школу, в якій нібито немає й перспективи, і учнів там небагато, але, знову ж таки, вогник – не далеко в степу, а вогник Тютюнників в оцій школі

сяє. Вони живуть Тютюнниковим духом – і одного Тютюнника, і другого – це теж дуже важливо. Як і те, що дійство, яке вони організували, – відчувалося – не якесь епізодичне явище, а усистемлене, виструктуралізоване, послідовне.

Якщо говорити про перспективу, то на Полтавщині повинен бути Тютюнниківський маршрут – справжній літературний маршрут, вісі й координати якого можна перетинати по-різному.

Про одного з улюблених майстрів слова, видатного крайнина Григора Тютюнника й заходи до його ювілею поділилася своїми думками й **Ганна Радько**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури ПНПУ імені В. Г. Короленка:

– Спочатку нас підвезли до нинішньої школи, а після того ми йшли до тієї школи, де навчався Григир Тютюнник. Недалеко від неї – клуб, який відразу навів мене «Три зозулі з поклоном»... Здається, лише ступила на шилівську землю – і перше – всуціль за прозаїком: «Тільки я вийшов з автобуса і повернув за ріг клубу, перше, що я побачив – це хату Карпа Яркового»... І тоді далі – сосни!.. Оцей тютюнниківський дух відразу мене наповнив! Тонкі і високі сосни, «батькові сосни», які той посадив, шумлять, а Марфа дивиться на нього... Зринувши неймовірні душевні почуття!.. Можливо, що й сам дух Григора там витав, бо це ж був день його народження... Сніг, мороз тріскучий – і я дивлюсь на ці сосни, які мовби все мені розказують – і більше нічого й не треба. Слухаю мову сосен і розумію, що їх бачив, їх також чув, тут ходив сам Григир Тютюнник!

Він писав малі епічні форми, але майстерності досяг великої. Дехто радив митцеві й «роман утнути», на що той із його холеричним темпераментом сердився... Григир Тютюнник був тим автором, з-під пера якого народжувалися новели. Уважав себе реалістом, хотів бути схожим на Стефаника. Зрозуміло, що в добу соцреалізму слово «модернізм» узагалі не говорили. Він навіть не осмислював того, що заглиблювався в суть людини як неоромантик. Григир Тютюнник – митець, якого треба вивчати, пропагувати, адже це рідкісний талант, у центрі світобачення якого завжди стояла людина. Він і страждав від того, що його не розуміли, говорили, начебто пише «про село». А він у текстах давав зрозуміти, що коли деградація людини відбувалась уже на селі, то що говорити про місто?! Говорив він і про розрив із рідним корінням, про зв'язок отчої землі та людини, про втрату цінностей, утрату духовних надбань. Це глибокий психолог, який каже: «Я все роблю через деталь і важко шукаю слово»...

Радісною на Тютюнниківських читаннях була для мене й «очна» зустріч із талановитим дослідником письменства Олександром Шугаєм, літературознавцем високофаховим, чесним, працелюб-

го саду» є основним нашим науковим посібником. І ось несподіванка – із книгою «„Усе живе – тепле“. Нове про Григора Тютюнника» Олександр Шугай з’явився на Тютюнниківських читаннях.

Тютюнникові сосни. Фото, с. Шилівка, 5 грудня 2016 р.

ним і дуже світлою людиною-патріотом. Для нас, викладачів і студентів, є унікальними і цінними його біографічні і текстові дослідження творчості нашого земляка (тепер Охтирка, Куземин – це Сумська область) Івана Багряного. Його монографія «Іван Багряний, або Через терни Гетсимансько-

Отже, світла постать Григора Тютюнника прямує у своє безсмертя у вічних пошуках слова і читача, у високому гуманістичному злеті. Ушанований полтавцями, дух його витає над рідним краєм – селом і соснами, селиться в наших душах, серцях і ніколи їх не покине.

НАШІ АВТОРИ

БІЛИК Галина – старший викладач кафедри української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

БІЛИК Олена – студентка 4 курсу факультету філології та журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

БОЙКО Марія – поетка-піснярка, журналістка, заслужений діяч мистецтв України (м. Полтава).

ВЕРТІЙ Олексій – доктор філологічних наук, старший науковий співробітник Сумського державного педагогічного університету імені М. С. Макаренка.

ВОВЧЕНКО Сергій – композитор, музикант, старший викладач кафедри музики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ГІЛЬЧУК Володимир – письменник, журналіст (м. Чернівці).

ГОРИЦВІТ (Луньова) Тетяна – письменниця, член Національної спілки письменників України, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської та німецької філології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ДЕЙНА Людмила – кандидат філологічних наук, асистент кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ДІПТАН Ірина – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ДИЧКО Іван – кандидат фізико-математичних наук, письменник, критик, член Полтавської спілки літераторів.

ЗАЛІЗНЯК Світлана-Майя – письменниця, член Національної спілки письменників України (м. Полтава).

КРОЛ Тетяна – студентка докторантури факультету прикладної мови і міжкультурних досліджень (SALIS) Dublin City University.

КРОПИВКА Віра – поетка, вчитель вищої категорії, старший учитель Великоселецької ЗОШ І–ІІ ст. (Оржицький район Полтавської області).

ЛИТВИН Олександра – студентка 1 курсу факультету філології та журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ЛУКАШ Наталія – кандидат філологічних наук, асистент кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ЛУЦЬ Світлана – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, докторантка Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України (м. Київ).

МОЦЕБЕКЕР Ольга – письменниця, редактор (м. Васильків Київської області).

МЕЛЕШКО Віра – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

МИХАЙЛИК Влада – студентка 1 курсу факультету філології та журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

НАСНКО Михайло – доктор філологічних наук, професор кафедри славистики Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка.

НЕВМІЙКО Олексій – літературний критик (м. Полтава).

НЕЖИВИЙ Олексій – доктор філологічних наук, професор кафедри філософії і економіки освіти Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського.

НЕСТЕРЕНКО Антон – учитель-філолог, поет, музикант (м. Полтава).

ОРЛОВА Ольга – кандидат філологічних наук, доцент кафедри світової літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ПАРХОМЕНКО Лілія – студентка 4 курсу факультету філології та журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ПОДРИГА Володимир – кандидат філологічних наук, літературознавець (м. Лубни Полтавської області).

ПОЛЯНСЬКА Галина – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри культурології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, член Національної спілки композиторів України.

ПРИГОДА Олена – письменниця, журналістка, педагог (м. Полтава).

СМИРНОВ Владислав – кандидат фізико-математичних наук (м. Полтава).

СТЕПАНЕНКО Микола – доктор філологічних наук, професор, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

СТЕПАНЕНКО Ніна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри філологічних дис-

циплін Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

СУХЕНКО Віктор (1941–1998) – скульптор, член Національної спілки художників України, Шевченківський лауреат, заслужений діяч мистецтв України.

РАДЬКО Ганна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

РУДЕНКО Олександр – доктор фізико-математичних наук, професор, завідувач кафедри загальної фізики і математики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, академік Академії наук вищої освіти України.

ТИМОШИК Микола – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри видавничої справи та мережових видань Київського національного університету культури і мистецтв, академік Академії наук вищої освіти України.

ТРИУС Владислава – учениця 10 класу Роменської ЗОШ № 1 (Сумська область).

ШЕБЕЛІСТ Сергій – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ШКУРКА Михайло – кандидат економічних наук, краєзнавець (м. Київ).

Добір художнього матеріалу для обкладинки та кольорової вклейки –

Гліб КУДРЯШОВ (кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка)

NATIVE LAND

ALMANAC OF POLTAVA V. G. KOROLENKO NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY

№ 2 (35) 2016

CONTENTS

POETRY

<i>Svitlana-Maiia Zalizniak</i>	3
<i>Vira Kropyvka</i>	13

PROSE

<i>Tetyana Gorytsvit.</i> Expressed in the Language of Lilies	16
The Burden from the Angel	17
May Irises	17
Lily of the Valley on a Trip	18
The Summer Symphony in Yellow and White	18
<i>Olha Motsebek.</i> Let's Fly	19
The Stranger	19
Live	20
She Is Waiting	21
The Red-Haired Woman	21
<i>Olena Pryhoda.</i> Little Children	22
For the Dress to Mom... ..	24
Motrona	25

TRANSLATIONS

<i>Volodymyr Hilchuk</i>	27
--------------------------------	----

DEBUT

<i>Anton Nesterenko.</i> Poems	37
<i>Oleksandra Lytvyn.</i> Poems	39
<i>Vlada Mykhailyk.</i> Prose, poems	42
<i>Vladyslava Trius.</i> Poems	43

PUBLICISISM

<i>Serhii Shebelist.</i> Testing by Ukraine: the Russian Liberals and the Eternal Ukrainian Issue	45
<i>Oleksii Nezhyvyi.</i> Communion by the Native Land. History Essay about the Village of Hyttsi	48
<i>Mykola Tymoshyk.</i> The Old Schools in the Ukrainian Village: from the Cossack to the Parish Schools	59

PHILOLOGY

<i>Liudmyla Deina.</i> Structural and Semantic Features of Axiological Circle "I-Citizen" in the Modern Ukrainian Diary Discourse	70
<i>Natalia Lukash.</i> The Means of Approximate Quantitative Semantics in the Sentences of the Structural Model Sub + Praed (Cop + Num) Quant	74
<i>Tatiana Krol.</i> The Manifestation of Internal Conflict by Means of Ekphrasis in John Banville's <i>The Sea</i>	79

Vira Meleshko. The Concept-Artistic Dominants in “The Nekhvoroshch” Prose Collection Volume by Liubov Ponomarenko	84
Halyna Bilyk. Frontline Creativity by Borys Humeniuk	88

EPISTOLARY

Mykola Stepanenko. Epistolary Conversation of Poltava Writers with Oles Honchar	96
--	----

“NATIVE LAND” ABOUT NATIVE PEOPLE

Svitlana Lushchii. Mykola Lazorsky’s Historical Novels	109
Otha Orlova. Ivan Doliuk: The Flight over the Glaciers and Valleys	113

JUBILEE DATES

Volodymyr Podryha. The Image of Lubny in the Works by Volodymyr Leontovych (Dedicated to the 150 th Anniversary of the Writer’s Birth)	119
Vladyslav Smyrnov, Oleksandr Rudenko. Academician of Three Academies, a Native of Poltava Yurii Mytropolsky (1917–2008). <i>Dedicated to the 100th Anniversary of the Birth</i>	123

ARTS

Halyna Polianska. The Professional Composers of Poltava Region	133
Mykhailo Shkurka. “Where Are You Wandering, My Fate? I Cannot Stop Howling for You!” The Drama of Shevchenko’s Last Love	150
Oleksii Vertii. The Sorcerer from Lavirkove (Materials for the Biography of Ihor Rachok, the Cobzar)	156

DIALOGUES

Serhii Shebelist. “Little Russian patriotism was the ancestor of Ukrainian nationalism”. <i>Interview with historian Yurii Voloshyn</i>	166
---	-----

THE PAGES OF HISTORY

Iryna Diptan. Mykhailo Hrushevsky about the National and State Idea during the Ukrainian Revolution (Khmelnychchyna, 1650–1657)	170
---	-----

FROM THE COHORT OF THE GREAT

Hanna Radko. Antin Krushelnytsky and His Family in the Grip of Bilopillia’s Counterintelligence and Stalinist NKVD	197
Mykhailo Naienko. A Great Martyr, a Faithful Daughter of Ukraine Nadiia Surovtsova	206

IN MEMORIAM

Ivan Dychko. In Memory of Friend (Миколи Васильовича Костенка)	211
---	-----

IN “NATIVE LAND” ABOUT “NATIVE LAND”

Nina Stepanenko. The magazine “Native land” (1905–1916) – on the front line the time.	217
---	-----

REVIEWS

Halyna Bilyk. Perfect Books by Volodymyr Kostiuk	224
Oleksii Nevmiiko. When Does the Good Grow? <i>Book Review: T. Gorytsvit. Tale of the cone that wanted to become a hedgehog : fairy tale : for the preschool and junior school children / Tetyana Gorytsvit. – Poltava : Publisher Shevchenko R. V., 2016. – 100 p.</i>	236

CULTURAL CHRONICLE

Liliia Parkhomenko. “Poltava Region Best Book 2016”: Congratulating Winners	238
Olena Bilyk. Honoring the 85 th Anniversary of Grihir Tiutiunnyk in Poltava Region	240

OUR AUTHORS	247
-------------------	-----